

Byzondere aenmerkingen over het aenleggen van prachtige en gemeene landhuizen, lusthoven, plantagien en aenklevende cieraeden ...

<https://hdl.handle.net/1874/41002>

(244)

279 — (LA COURT VAN DER VOORT, P. DE). BYZONDERE AEN-
MERKINGEN OVER HET AENLEGGEN VAN PRAGTIGE EN GEMEENE LANDHUIZEN,
LUSTHOVEN, PLANTAGIEN EN AENKLEVENDE CIERAEDEN . . . LEIDEN, 1737.
2 PARTS IN 1 VOL. 4TO. HIBASAN (BACK SL. DAM.), UNCUT. WITH 15 (14
FOLDING) PLATES. 125.—

Springer 42/3. — The second part deals with fruit and fruit-trees. — Without
the supplement. — (1 leaf torn).

(S149)

Court v. d. Voort, Note la

Coradini
(23)

1863/862

BRONNEN BOUWKUNST ND NEDERL. A.W.

[COURT VAN DER VOORT, P. DE LA]

Particolari ammorazzioni
sull'ordinamento e sistemazione
di pompe e semplici
case di campagna e serre

ASRICOLT.

BYZONDERE AENMERKINGEN

Over het aanleggen van
PRAGTIGE EN GEMEENE
LANDHUIZEN, LUSTHOVEN,
PLANTAGIEN
EN AENKLEVENDE CIERAEDEN:

Zoo om de zelve ten meesten nutte en voordeel te Timmeren en Met-
zelen; als om de Gronden wel te bereiden; de Gebrekige te ver-
beteren, en met keurige Vrucht-boomen en Laeningen te be-
planten: mitsgaders om het graven van groote Waters,
Graften en Vyvers met goed gevolg te verrigten.

WAER BY GEVOEGT IS

Eene Verhandeling aengaende het snoeyen en voortteelen van VRUCHT- en
WILDE BOOMEN: inzonderheid eene nette Beschryving om jaarlyks
overvloedig DRUIVEN in open Lucht: ook by vervroeging in
STOOK- en andere WARME KASSEN voort te brengen.

ALS MEDE

Om onfeilbaar ANANAS-VRUCHTEN, ook CITROEN-, LIMOEN-,
ORANJE-BOOMEN en andere Gewassen van warmer Luchtfstreek
onder onze koude voort te queeken en te vermenigvuldigen:
nevens een Berigt om de benodigde WEER-GLAZEN
daer toe te maken.

NOG

Beproeftde Waerneemingen wegens het Voortteelen van
AERD- EN WARMOES-VRUCHTEN enz. enz.

*Alles in den tyd van Vyftig Jaeren ondervonden, aengetekent, omftandig beschreven
en met daer toe benodigende Plaeten opgeheldert.*

TE LEIDEN,

By ABRAHAM KALLEWIER, JAN EN HERMAN VERBEEK,
EN PIETER VANDER EYK.

MDCCXXXVII.

Met Privilegie der Heeren Staeten van Holland en West-Friesland.

DE UITGEVER

aen den

LEZER.

Die zig verbeeld, dat deze Byzondere Aenmerkingen over de Landhuizen, Plantagien, Boom-, Warmoes- en andere Vrugten; mitsgaders Uitlandse Gewassen enz. naemloos het licht zien, om dat Hy, die, als uit de volgende Missive kan gezien worden, daer van aenteekeninge gehouden heeft, zulks te gering oordeelt te wezen, zal eene verkeerde rekeninge opmaeken; want Hy zoude zyne Tuin-oeffeningen, met voorbeelden van Koningen en Vorsten, daer aen hunne uren van uitspanninge mede besteed hebbende, kunnen staeven; dog het zelve dikwils, by herhaeling, in Opdragten en Voorredens over diergelyke stoffen, aangewezen zynde, zullen wy daer van niets ophaelen: maer alleen melden, dat de reden, waerom Hy niet gewilt heeft, dat dit Werk met zynen naem, op des zelfs voorhoofd, zoude pronken, enkel en alleen is, om dat Hy 'er nog dank, roem, of voordeel, veeltyds de eenige oogmerken van zommige Schryvers, mede beoogt. De oorsprong van deze Uitgave is, dat Hy, door een voornaem Personaedje met nadruk verzogt zynde, deze zyne Aenteekeningen aen Hem mede te deelen, de zelve voor-af aen my, die mede om een afschrift verzogt hadde, heeft overgegeven. Wanneer nu, in het leezen der zelve, veele tot hier toe onbekende waerneemingen, zoo aengaende de Culture, als anderzints, daer in vonde; hebbe ik gemeent, dat die niet alleen aen dezen Voornaemen Personaedje, maer ook aen alle Liefhebbers der Tuin-oeffeninge behoorden mede gedeelt te worden: om nu zulks werkelijk te maeken, hebbe ik, meer dan eenmael, by zyn W. E. aengehouden, die het my eindelyk, om daer door de menigvuldige verzoeken om afteekeningen van Kassen enz. te ontgaen, heeft toegestaen: dienvolgens hebbe ik de moeite genomen om meergemelde Waerneemingen en Ondervindingen in de tegenwoordige Orde en Verdeelingen te schikken en op te stellen: nogtans al mede om van dezen mynen arbeid de minste gunst of voordeel te begeeren; zullende my vergenoegen, wan-

DE UITGEVER AEN DEN LEZER.

neer den Lezer in alles klaer en verstaenbaer, (want op eenen beschaefden styl, veel min eene nette spellinge weinig hebbe agt geslagen) mag voorkomen, op dat de leergierige Tuin-oeffenaer zyn voordeel en vermaak daer uit mag trekken. Dat zulks nu uit dit voortreffelyke Werk te haelen is, zoude ik uit veele byzonderheden, daer in te vinden, kunnen betoogen; maer vermits het Werk zig zelfs moet pryzen of laeken, zoo zende den G. L. tot het zelve, en de daer voorgestelde onderregtende Missive; verblyvende alles aen zyn eigen onderzoek, mits dat hy het verhandelde onpartydiglyk, door de ondervindinge en behandeling, ter toets brengt.

Hier by meende het te laeten berusten, wanneer my berigt werd, dat eenige Boekhandelaers, die over deze Stoffe mede boeken gedrukt hebben, omtrent het obtineeren der Privilegie van Hunne E. E. Groot Mogenden, veele bewegingen gemaakt hebben, onder voorwendzel, als of het voornaemste, in dit Werk voorkomende, uit hunne boeken mogte overgenomen worden, of zyn; daerom ook een der zelve zig met een Privilegie daer tegen heeft gedeckt. Ter gerust-stelling nu van deze, en om het vooroordeel van anderen, die zy mogelyk zulks zullen tragten wys te maeken, schoon het werk zelfs, op het eerste inzien, dat zal wederleggen, weg te neemen; hebbe ik goedgevonden te berigten, dat het boekje, met den titel van Snoei-konst der Ooft-boomen, regelmatig ontworpen door den Heere Goethals, van de 9. bladz. tot het einde toe, niet anders is als eene bloote overzetting van het IV. Deel van l'Instruction pour les Jardins Fruitiers par Quintinye. Dat ook het boek genaemt De Nieuwe en Nieuwkeurige Nederlandse Hovenier, het geene veele met my gemeent hebben door eenen Nederlander (zelfs de Hr. Hoogheeraer Fred. Dekkers zalf. daer voor houdende; en niet buiten reden, vermits de Drukker in zyne Opdragt aen dien Heere zegt het Tractaet genoegzaam een vrugt van zyn eigen Akker te wezen,) opgesteld, en door de Reden en de Ondervindingen van meer als vyftig jaeren herwaerts bevestigd te zyn, eene overzettinge van Quintinye is, met eenige weinige tusschen-voegzels, omtrent Hollandse en Zeeuwse gronden, die over het geheele werk geen agt bladzijden uitmaeken. Ik hadde in het eerste gemeent, dit door eene vergelykinge te bevestigen; maer naerdien de Lezer, met eenen opslag van het oog, het zelve kan gewaer worden, hebbe zulks onnodig geagt. Hy heeft slegts met de tweede stelling op het 1. bladz. met de woorden Het Hovenieren te beginnen, en hy zal

DE UITGEVER AEN DEN LEZER.

bevinden dat die drie volgende stellingen, de 6, 7, en 10. stelling van het 1. Kapittel, en alle de volgende Artikelen en Hoofddeelen niet anders als overzettingen van het 2. en 3. Kapitt. van Quintinye zyn: daer op volgt het 2, 3, en 4. deel, van bladz. 21. tot 245. Deze zyn, zelfs met den inhoud der overeenkomende Hoofddeelen, uit het 2, 3, en 4. deel van dien zelven Franssen Schryver overgebracht. Nog zal hy ontdekken dat de Inleiding van de daer na volgende behandeling der Moes-tuin, om het welke te bekomen de Drukker, volgens zyn voorgeven in zyne Voorreden, zoo veel moeite heeft moeten aanwenden, de overgezette Voorreden van het VI. deel van Quintinye is: ook dat de algemeene beschryving der Aerdvrugten uit den zelve, en der zelve kragten uit Dodonæus, in den welken nog veele anderen gevonden worden, zyn te zamen gebracht. Dat voorts alle het geene van bladz. 65. tot het einde volgt, uit het 3, 4, 5, en 7. Kapittel van het zelve VI. deel van woord tot woord is overgezet. Eindelyk zal hy bevinden dat het 2. deel in den Nederlandse Bloemhof van Henr. van Oosten, om niet van de behandeling der Tulpen en Angelieren naer de Franse wys te melden, want dat blykt uit het opschrift, eene overzettinge is van l'Art de tailler les Arbres Fruitiers; en dat het proeffstukje van den daer agter komende Nieuwen Nederlandsen Hesperides, dat ik vast stelde nieuw te wezen, uit le Traite de la Culture des Orangers par Quintinye is overgebracht, nogtans met uitzonderinge van de daer onder staende aenmerkingen.

Dit dit staeltje zullen, na myne gedagten, deze Drukkers ligt gewaer worden, en wel willen toestaen, dat, zoo iemand belust was alle de schriften van Quintinye, die voor den jaere 1690. reets uitgekomen en niet nieuw zyn, in onze Nederlandse taele in het ligt te geven, het zelve hem zoude vry staen: maer of de Tuin-oeffenaers onder onze Luchtstreek, hunne verrigtingen, met eenen goeden uitslag, daer na zullen kunnen schikken, laete ik aen hun eigen oordeel en bevindinge: ondertussen kunnen ze van deze onze Aenmerkingen, die uit geen Franse Schryvers ontleend, maer alle hier te lande door eige ondervindingen waergenomen zyn, den proef neemen. Vaer wel!

M I S S I V E

aen

N. N.

dienende te gelyk tot eene Inleiding van de Byzondere Aenmerkingen over het aenleggen van een Lust-huis met zyne Plantagien.

Wanneer . . my eene ruuwe schets gaf wegens zyn voorneemen omtrent het aenleggen van ; en ter zelve tyd berigtete dat ik de grond, en des zelfs gesteldheid, ook de vlakke der Landsdouwen even zoo moest aenmerken, als die rondom de Stad Amsterdam zyn, dagte ik niet, dat het zelve van zulken ongehoorde uitgestrektheid zoude wezen, als uit het nader gegeven berigt kome te verneemen: dit maakt eene groote verandering omtrent de voorige ontwerpen; want nu moet eene gantse andere schikking gemaekt, en alles vergroot worden.

Het is een algemeene misflag wegens veele Prael-gebouwen, dat ze, aengelegt wordende, te klein begrepen, en daer na by gedeeltens vergroot worden; het geen niet alleen meerder kosten baert, maer ook minder luister geeft: daer omtrent meene ik in de nevens zende Tekeninge voorzien, en alles om aen de prael te voldoen geschikt te hebben.

In de algemeene Grond-tekeninge zal men bevinden, dat aen de groote rivier, om hoog, zodanige water-leidingen gemaekt zyn, die, in het geheel of ten deele, door onderaerdse buizen tot na by de Gebouwen en Tuinen kunnen gebragt worden, om daer uit natuurlyke grootse Watervallen, Fonteinen en andere Waterspelingen voort te brengen: maer vermids het zoude kunnen gebeuren, dat deze groote rivier, in drooge jaeren, geen genoegzaam water toebagte, dan zal het benodigde, door de aangewezen Moolens, daer toe kunnen opgemaelt worden; de welke ook in natte jaeren, door verstek, het overvloedige water zullen kunnen uitmaelen.

Vorders is in de algemeene Tekeninge alles in klein bestek; maer de af-

afzonderlyke gedeeltens in groot bestek, volgens de Rhylandse voetsmaet, naeukeurig aangewezen: dus ziet men de Plaets met des zelfs Meiren, wyde en naeuwer Graften, Vyvers en andere water-doorfnydingen: daer na hoe en waer, na de hedendaegse wyze, de Boffchaedjens, Wild-baenen, Doolhoven, Dreeven, Laenen van uitkroonende en opgeschoren Boomen, Fruit-, Bloem-, en Moes-hoven, Enteryen, Theaters, Berseaus, Lof-, Gras-, en Palm-werken, Scheer-heggen, Terrassen enz. moeten aangelegt worden. Ook de Gebouwen, zoo in Grond- als Stand-tekeningen, mitsgaders alle de Ciraeden, als Lustprieelen, Grotten, Watervallen, Fonteinen, groote en kleine Groepen, enkele Beelden, Thermen, Busten, Vaesen, Tenten, Piramiden enz.

Aengaende het verzogte afschrift van myne gehoude aenmerkingen en ondervindingen wegens den Tuin-bouw, moete ik voor af zeggen, dat de zelve, in den beginne zyn te zamen gestelt uit onderrigtingen en geschriften van zodanigen, de welken ik meende groote kennis van den Tuin-bouw te hebben; dog de eige ondervinding leerde my wel haest, dat de meeste Schryvers slegts Uittrekkers zyn, niet alleen van oude, maer ook van latere geschriften, ja dat de beste veeltyds enkele bespiegelaers zyn van het gestel der gewassen, zonder de minste werkelyke oeffening hunne Lezers aen de hand te geven, zoo dat zulke boeken voor zodanigen, die de bewerkinge betragten, van weinig nut zyn.

Dit deede my besluiten om alles door eige oeffeninge te onderzoeken, en niet anders te boek te stellen, als daer van ik dikmaels goede gevolgen gezien hebbe, waer uit dan deze Aentekeningen zyn geboren: de zelve strekken zig niet uit tot alle gewassen, veel min dat ze alle onderscheide soorten van die gewassen behelzen; zulks is niet te doen, vermids myne naeukeurige agtgeving omtrent de zaed-gewassen my gestadige verwisselingen geopenbaert heeft; uit de welke ik vernomen hebbe dat der zelve soorten tot een oneindig getal vermeerderen; welkers naspeuring van veel arbeid en weinig dienst zynde, ook geenzins tot myn oogmerk strekkende, de Kruid-beschryvers, en die der Graen-vrugten den Akkerman aenbeveele. Myn voorneemen is alleen, om hier eene aenleidinge te geven, op wat wyze men een Fruit-, Warmoes-, en Bloem-hof, in alle Saizoenen des jaers, met smaekelyke vrugten en sierlyke bloemen zal tragten te voorzien, en dat niet alleen met zodanigen, die onder onze luchtstreek natuurlyk voortkomen;

men; maer ook met zulken, die uit vreemde warme landen, tot ons overgebracht zynde, nu by ons door konst, even als natuurlyke gewassen, aengequeekt en voortgeteelt worden.

Ik hadde deze myne Aenmerkingen in den beginne tweeledig verdeelt, waer van het eerste lid de Hout-gewassen betrefte, en het andere de vervroeging der vrugt-rypinge, voor de komst van haere natuurlyke Saizoenen; waer na de Moes-teeling volgde: maer na dat my hebt gelieven raed te plegen over het aenleggen van uw Lust-huis en Tuinen, hebbe ik myne gedagten laten gaen over het volkomen beslag van eene Buitenplaats, zoo omtrent het aenleggen der Gebouwen, als Timmeren, Metzelen, Materiaelen enz., (waer omtrent men moet agt geven, dat men geen hout moet gebruiken, dat in zyne jeugdige kragtige aenwas, maer naby zyne stilstand gehakt is:) als hoe de zelve door verscheide voorwerpen van gezigten en andere cieraeden aengenaem te maeken is.

Dit heeft nu myne Aentekeningen zeer veel doen aengroeyen, en ook eene verandering in de schikkinge van deze twee verdeelingen veroorzaekt, waer door nu ieder in onderscheide Boeken en Hoofddeelen geschikt zyn, en dat wel in die orde als uit der zelve inhoud, hier na uitgedrukt, zult zien.

In het werk zelfs zullen veele ongehoorde zaaken voorkomen, die ik egter, om den Tuin-bouw met eenen gewensten uitflag te oeffenen, nodig agte te weten, ondertussen twyfele ik niet of men zal, uit myne zonderlinge wyze van behandelinge ligtelyk gewaer worden, dat my van het voorschrift van andere Schryvers niet bedient hebbe: en om my van waenwysheid (het natuurlyk gebrek der meeste Tuin-oeffenaers) te ontschuldigen, zoo verklaere ik opregtelyk weinig van veele dingen te weten, en nog minder van de oorzaken, daer door die komen te gebeuren, dies komt het my veeltids onbegrypelyk voor, hoe dat de zelve geschieden; als by voorbeeld,

Hoe zoo zeer glibber-gladde vloeibaere stoffen, als het water en de luchtdeelen zyn, zoo sterk kunnen te zamen trekken, dat ze tot verscheide gesteltens van harde lichaemen, en gants verschillende eigenschappen gevormt worden; gelyk geschied in de Metallen, Mineraelen, Hout-, en Kruid-gewassen, Dieren, en in 't algemeen in alles dat het leven geniet.

Hoe boomen en gewassen, welkers groei, bestand, en leven van deze vogtige vloeibaere stoffen afhangen, de zelve kunnen verkrygen op
hooge

hooge drooge steen-klippen en steen-bergen, daer men zeer weinig aerde vind.

Hoe veele hooge en droog-staende gewassen zeer vogtige en verkoelende vrugten kunnen voortbrengen: daer in tegendeel de meeste water-gewassen, zelfs die diep van onder uit den grond voortkomen, verwarmende zyn.

Hoe het komt dat veele Aerd-vrugten, in vogtige regenagtige jaeren, drooger en smaekelyker zyn, als wanneer ze meerder droogte en warmer Zonne-straelen genieten: ja dat veeltyds in drooge, heete zonnige jaeren, zommige gewassen, door vogtigheid, die ze boven de grond verkrygen, verrotten.

Hoe het komt dat de zaeden, uit een en de zelve gewassen, verscheide veranderde soorten voortbrengen; en waerom de zelve eene onderscheide behandeling omtrent het zaeyen, verplanten, en verdere onderhouding begeeren.

Waerom veele gewassen, van haer zelfs gezaeit, buiten 's menschen toedoen, beter en natuurlyker groeyen; dan wanneer ze door menschen gezaeit, zorgvuldig gade geslagen, en behandelt worden.

Wat de oorzaak is van het groot onderscheid der Koleuren, Smaekingen, en uitwerkende kragten, zoo omtrent de gewassen als andere lichaemen.

Hoe dat van zodanige plantsoenen, de welke op eenen tyd onder de zelve Luchtfstreek in even gelyke aerde gezaeit, geplant, of van stek nevens malkanderen gestoken, en naderhand in groei zynde, door gelyke lucht, regen, sneeu, hagel, rym, daeu, zonneschyn, wind enz. aengedaen wezende, nogtans zeer van den anderen verschillende gewassen voortkomen; want Perzikken, Pruimen, Druiven, Kerffen, Aelbeziën enz. geven, onder een dun buiten-schilletje, bolle, sappige en geurige buiten-bolsters, daerom die als smaekelyke vrugten gegeten worden; dewyl de daer nevens groeyende Pyn-appels, Karstanjen, Nooten, Amandelen, enz. harde, drooge, wrange en oneetbare buiten-bolsters hebben, en drooge vrugten voortbrengen.

Waerom dikke stammen of takken haere natuur verlaten, en de natuur van een dun takje, of, het geen nog vreemder is, van een schilletje, waer in een houtig oogje gevonden werd, aenneemen: als het Enten, Oculeeren, Zoogen aenwyzen; daer omtrent nog aenmerkelyker is, dat niet alleen de boven-tak, maer zelfs de wortels in den grond veeltyds van natuure veranderen, en wel zodanig, dat het plantsoen

foen zyne oude wortels verlaet, en na den aerd van het daer op gestelde Ent of Oculatie, in vervolg van groei, des zelfs wortels aenneemt, zoo dat, indien de boom voor het enten veele wortels hadde, wanneer op de zelve een plantsoen geënt is, dat van natuure weinige wortels heeft, ook weinige; en daerentegen, indien de boom van het Ent veele, en het plantsoen weinige wortels heeft, ook veele wortels zal verkrygen: nogtans gaet het niet altyd zeker, dat alle plantsoenen de natuur van het Ent aenneemen, want het gebeurt wel, dat het Ent zig na het plantsoen schikt; als te zien is daer van het Enten gesproken word.

Nog bevind men dat zommig boom-gewas, zonder verent of veroculeert te worden, zodanig van natuure verandert, dat het geen eerst appel, daer na peer: en het geen eerst peer, daer na appel: ook wel appel en peer te gelyk in eene en de zelve vrugt voortbrengt; en wel zoo, dat ieders of beiders eigenschap in eene vrugt van binnen en buiten zichtbaer, ook door reuk en smaek te onderscheiden is; gelyk men aen de Hermaphrodit Cederacten, ofte Citroen, en Oranje, Bisfarré genaemt, zal bevinden; wordende het zelve gewoonlyk door het besnoeyen van der zelve min of meer kragtig hout-gewas veroorzaekt; want kragtige hout-gewassen zullen meerder tot Oranje-appel, dog magere tot Citroen verlopen: daerenboven kan men, door het besnoeyen, kragtiger hout-gewas, wanneer de magere kribbelige scheuten weggesneden worden, verkrygen: zoo ook minder hout-gewas, als men de magere aenhoud, en de kragtige scheuten uitsnoeit.

Wyders zyn my ontallyke andere dingen en byzonderheden, gedurende myne Tuin-oeffening, volgens en tegen verwagtinge, voorgekomen, welkers oorspronkelyke en aennemende hoedanigheden, wegens der zelve uitwerkinge, niet hebbe konnen wys werden; schoon ik de Vermaerde en Konstige Ontleders der Gewassen Malpigijs, Grew en andere daer over meermaelen hebbe geraedpleegt: deze schryven wel,

Dat alle soorten van Boomen, Planten en andere Gewassen van een dierlyk gestel zyn, ook long en pypen hebben om des levens benodigende lucht-deelen in te haelen, en wederom uit te ademen, wanneer ze haere werking van binnen volbragt hebben: daer by voegen ze dat de gewassen, als de dieren, van Aders, Zenuwen, Musculen, Vlees, Merg, Beenen enz. voorzien zyn. (a)

Van

(a) Malpigi *Anatome Plantarum*. Grew *Anatomia Plant.* cap. 2. en 3.

Van het zaad zeggen ze, dat het zelve, in den aanwas, op verscheide wyze gevormt, en in zommige vrugten van binnen, en in andere van buiten gevonden word.

Dat de zaeden, bekleed met verscheide huiden, zommige van een, twee, drie, vier, vyf, zes, en meerder verdeelingen, door de vogten aan het zwellen gebragt zynde, daer na van malkanderen scheiden, als wanneer deze vogten, tot de eerste binnen-bast ingedrongen, zig beginnen te zuiveren, en alsdan in de pooren van de tweede bast aan het gesten geraeken: alwaer ze een wortel- en stam-spruitje met des zelfs adertjens, vezeltjens enz. doen voortkomen: dat vorders deze beide spruitjens tot wortel en stam groeyen, bestaende uit schorsse, vleezige, houtige en merg-deelen met haere tussenvoegzels, de welke van de vleezige deelen in breedte onderscheiden, en met aderen, veezels enz. voorzien zyn. Dat de pooren der tussenvoegzels in de wortels meest in de breedte, dog ook somtyds in de lengte vernomen worden, maer dat de hout-pooren nooit in de breedte, maer altyd in de lengte, regt op en neer, ontdekt worden. Dat alles haere werking doet na haere byzondere eigenschappen, met de vogten te ontfangen, tot sapp en te doen gesten, klenzen, scheiden, en in de zoo even beschreven pooren na haere gesteltheid te verspreiden. (b)

Zy geven reden, waerom de Wortels nederwaerts, en door de vastigheid der aerde met keeren groeyen; en waerom de Stam opwaerts groeit, en met zy-takken voorzien is: als ook hoedanig haer wasdom by verlenging en by verdikking geschied. Waerom zommige boomen wortels uit den stam, boven de aerde, verkrygen: en waer van daen ze de krullen en bindzels bekomen. (c)

Zy toonen dat de Takken met quasten en knopen, als ook met uit- en op-wassen van bolletjens, dorentjes, hairen enz. groeyen. Dat behalven de dienst van het merg of de pit van het hout, 't geen aldaer is tot bewaering en des te beter voortstuwing der sapp en vogten door het gewas, die holligheid het zelve te gelyk meer styfte byzet. (d)

Zy beschryven het gestel der Bladen: dat een en het zelve gewas onderscheide soorten voortbrengt; waerom de bladen plat, eenige rond-

- (b) Malpighius de *Seminum vegetatione*. Grew *Anatom. Plantar.* cap. 1. § 7.
 (c) Malpighius de *Radicibus Plantarum*. Grew *Anatom. Plantar.* cap. 2.
 (d) Grew *Anatom. Plantar.* cap. 4.

rondom effen, zommige met tandjes, en andere in de kanten meer of min ingefneden zyn. (e)

Ook geven zy eene beschryvinge van de Bloemen; en zeggen dat die bestaan uit bekleedzels, bladen, hart enz. met haere dorentjens en haertjens in en op de zelve; ook melden ze van der zelve verscheidenheid en onderscheide koleuren. (f)

Daerenboven diffen zy veele soorten van vrugten, in des zelfs deelen, op; en toonen der zelve gebruik aen, als ook waerom de vrugten beter gegeten zyn dan de andere gedeeltens der plante: wyders geven ze reden, waerom de vrugten rond groeyen, en waerom de rondste de smaakelykste zyn. (g)

Zy verklaeren ook de oorzaak van veele byzonderheden aengaende de boomen, planten en andere gewassen; mitsgaders die van haere onderhevige ziekten; benevens die van het ongedierte in, op en omtrent de gewassen.

Ondertussen zyn Malpighius en Grew door hunne vergroot-glazen nog zoo verre niet gekomen, dat ze in de zaeden volwasse boomen, met vrugten beladen, gezien hebben; zoo als de naeukeurige Onderzoeker Leeuwenhoek; die na deze groote Mannen geschreven, en de glazen tot diergelyke en meerdere vergrooting gebragt heeft, voorgeeft ontdekt te hebben: welkers onderzoek aen andere overlatende, moete ik alleenlyk tot myn leedwezen betuigen, dat ik door deze Ontleedkunde nog geen gewenste uitslag tot voorkoming van quynende ziekten, en het beschadende ongedierte der gewassen omtrent haere teeling ondervonden hebbe.

Derhalven schynen my deze Onderzoekers uitvinders van nieuwigheden te wezen, die in bloote bespiegelingen bestaan; dewyl de Ouden eenvoudiger, leerzaemer en tot meerder nut geschreven hebben: maer het was te wenschen, dat zy de beschryvinge der gewassen, en der zelve oeffeninge met meerder uitbreidinge hadden nagelaten; want dat zoude ons, schoon veele naemen van de zelve door den tyd als nu onkenbaer zyn geworden, veel licht byzetten; het geen men nog meer zoude kunnen hebben, indien Plaet- en Letter-drukkonsten in die tyden bekend geweest waeren; daer door men nu niet alleen dienstige afbeeldingen van vreemde prachtige Hoven en Gebouwen met der zelve cieraeden komt te missen, maer ook zeer gebrekige afschrijvingen

(e) Grew *Anatom. Plantar.* cap. 4.

(f) *Idem* cap. 5.

(g) *Idem* cap. 6.

ten van deze Schryvers moet gebruiken; waer in duidelyke zin-verdraeiingen en letter-fouten gevonden worden; behalven dat de verwoestende tyd ons van veele nutte en leerzaeme schriften berooft heeft. Ondertussen merke ik aen, dat men niet alles voor gebrekig moet afgeschreven houden, veel min de oude Schryvers veroordeelen, wanneer ze van ons, 't zy wegens de gronden, of der zelve bearbeidinge en bemestinge, of eigenschap der mest enz. 't zy wegens de behandeling der gewassen, als zaeyen, planten, bevoigten, snoeyen en verdere onderhouding, in meninge en doeninge verschillen, alvorens men van hunne luchtstreeken, gronden, voedinge der dieren, vermenginge der mest enz. mitsgaders van hunne gewassen en andere met ons verschillende omstandigheden grondige en volkomen kennisse heeft; want daer omtrent moet men opmerkende zyn, en by de doeninge veranderingen maeken.

Dus kan men hen ook niet veroordeelen wegens het planten van zommige Hout-gewassen op hooge bergen, of dicht aen zee gelegen plaetzen, om die te beter te doen groeyen, schoon wy in het planten van de zelve Hout-gewassen, op dusdanige plaetzen, noit goede boomen zien voortkomen; want zoo men het groot onderscheid tusschen hunne en onze luchtstreeken, nevens de gesteldheid van hunne gronden aenmerkt, als mede dat hunne Zee-winden, (die by ons de gewassen, daer tegen niet beschut zynde, ten uitersten beschadigen,) minder schadelyk zyn; en dat men zelfs hedendaegs, in zommige landen, de naby de zee geplante boomen, zeer wasselyk ziet groeyen; dan zal men moeten besluiten, dat het alles aen onze luchtstreeken toe te schryven is; en dat 'er veele verborgentheden in de uitwerkinge der natuure zyn, daer van wy niets weten; als mede dat men niet als door eene naeuwkeurige agtgevinge op 't gevolg onzer doeninge kennis kan krygen, wegens het geene ons te doen of te laten staet.

Ook moet het ons niet onmogelyk schynen, dat in de Mest van gelyke dieren byzondere eigenschappen van meer of minder verwarmende kragt kunnen zyn, en dat gevolgelyk in die te vermengen en tot nuttig gebruik te maeken, verscheidentlyk moet gehandelt worden: zulks kan van de levens-wys der dieren, en voornamentlyk van het voedzel voortkomen; zoo bevind men groot onderscheid omtrent de uitwerkende kragt der Paerden-mest; zullende die van Hengsten of Merry-paerden, zelfs na haere snelle beweging of ledige stilstand, na dat met veel kort, boonen, of haver gevoert zyn, kragtiger en heeter

wezen; dan wanneer ze met enkel hooi, stroo, of in een natte krebbe; met slegt meel en zemelen, in veel water vermengt, gevoert zyn; als ook na dat men daer van vers, of in verrottinge, met vermenginge van minder of meerder stroo, gebruik maekt. Dus kan ook de Zwynen-mest, de welke Theophrastus schryft zeer verhettende te zyn, onder die luchtstreek, door het voedsel, deze eigenschappen gehad hebben: schoon de mest van onze schot-varkens, die met wey en gewatert meel gevoed worden, niet verwarmende is.

Alhoewel onze luchtstreek met de hunne veel verscheelt; hebbende wy sterke vriezende winters, en geene zoo gestadige langduurige zomers; zynde ook onze gronden vlakker, boller en steekbaerder, als hunne berg-, valei-, en andere gronden; nogtans bevinde ik veele dingen, die zy tot voortteeling der Gewassen in 't werk stelden, met onze overeenkomende, en by ons mede nuttig en dienstig te wezen.

Dus was bequaem winter-weer met veel sneeu by de Ouden doorgaens een voorbode van vrugtbaere gevolgen: ook maekten koude Noorde zomer-winden, en zodanige regens by hen zuiverder lucht en bequaemer gronden tot verfrissing van menschen, beesten en gewassen, als slappe Zuide zomer-winden met zoele fyne zagte regens, de welke door haere broeyende warmte eene ongezonde lucht veroorzaakten, die aen menschen, beesten en gewassen schadelyk, en van langen duur zynde, veeltids doodlyk waren. Even zoo is het by ons. Nogtans wederspreekt dit niet, dat felle ontydige vorst, sterke guure Noorde winden, dusdanige regens, ontydige sneeu, hagel enz. zeer schadelyk en dodelyk kunnen wezen.

Zy bevonden de Zomer-nagt-regens, om haere koude, veel groeizaemer, voornamentlyk als 'er geen schielyke broeyende warmte op volgde, als zomer-dag-regens: ook wilden zy noit laeu water tot het bevogtigen der gewassen gebruikt hebben: ik bevinde insgelyks dat laeu water, zelfs des winters, ten uitersten nadeelig is; en dat schielyke warme lucht op gevallen regen alleen aen gras dienstig, maer aen alle andere groeyende planten en haere vrugten schadelyk is; naerdien de fyne warme regens de gewassen doen roesten en verrotten. Dit zal nu zekerlyk niemand aenneemelyk voorkomen; vermids het met alle Schryvers van onze en de voorgaende eeuw srydig is, dewelke wel ernstig beveelen dat men, ten allen tyden, met water, des zomers door de Zon, en des winters door vuur, even laeu gemaakt, moet bevogtigen; voegende daer by, dat zoele warme regens zeer wenselyk

lyk en groeizaem zyn: dog ik beroepe my op het onderzoek en op-
lettenheid van 't gevolg; waer op deze nieuwe Schryvers geen agt
zullen gegeven hebben, want anders zulke volstrekte onwaerheden
niet zouden geleert hebben. Zy leeren dat men noit gronden, die
onder eene ongezonde luchtstreek gelegen, of van natuure onvrugt-
baer zyn, moet beteelen; maer zig daer van ontdoen, en die ver-
kopen, of verlaeten, zoo ze by erfregt aengekomen zyn. Zulks is
ook ons te raden, dewyl van zodanigen grond noit iets goeds te
wagten is: daer en tegen zal een grond, die van natuure vrugtbaer is,
nog vrugtbaerder werden, wanneer die vers en in veele jaeren niet
is beteelt geweest.

Het is by ons zoo wel als by de Ouden onwedsprekelyk en no-
dig, dat men in losse bolle aerde moet zaeyen en planten, egter moet
men zig, na de gesteltheit der gronden en saizoenen dien aengaen-
de verscheidentlyk schikken: dus is de aerde van onze warmoes-
landen, door langduurig gebruik en gestadige vermenginge van mest (ge-
lyk ook de klei-gronden, boven dien met zand verbroken) zeer los,
open en scheibaer van deelen: als men nu deze aerde, wanneer door
gebrek van behoorlyke zomer-bevogtinge in een gepakt, of los en
gants droog geworden is, in de zomer tot de tweede of derde vrugt-
teeling wilde omspitten, zoude men zig in zyne verwagtinge bedro-
gen vinden, vermids het zaed of het daer in geplante gewas, door
de droogte en open deelen geen genoegzaam voedzel verkrygende,
geen wortels zal maken, nog aen 't groeyen geraken, derhalven moe-
ten de gronden in droogte niet omgespit, en geen verdere roeringe
gedaen worden, als die alleen met de hand of schoffel te zuiveren,
en dan daer op te zaeyen of pooten; waer na het zaed met eene wyd-
tandige klouw onder de aerde moet vermengt worden. Ondertuissen
moet zodanige zomer-grond-roering by ons in losse bolle aerde, daer
boomen of wyngaerden geplant zyn, niet geschieden; want zulks
zoude de aerde te veel uitdroogen; konnende, buiten die roeringe,
de Zonnestraelen en regen daer genoegzaam indringen.

Na de gesteltheit der gronden en eigenschappen der gewassen maek-
ten zy onderscheid wegens de hoeveelheid, en verscheidentheid der
mest, ook aengaende des zelfs vermenginge; gebruikende daer toe
mest van meer of min verwarmende kragt, zoute of olieagtige deelen
en verrottinge. Tot Kruid-gewassen en Teel-landen wilden zy veel,
en by jong te planten boomen geen mest gebruikt hebben; dit keure
ik

ik mede goed: egter wederspreekt dit niet, dat men Warmoes- en Koorn-landen te veel kan bemesten; en dat Vrugt-boomen zomtyds bemesting nodig hebben; welk laetste nogtans veele van onze nieuwe Schryvers tegenspreken, zeggende dat de mest aen boomen altyd schadelyk is, en de vrugten onsmakelyker doet werden: gants anders getuigen Theophrastus en Columella, want de eerste (a) zegt dat Varkens-mest de Granaet-vrugten van zoeter smaak, en de bittere Amandelen zoet en smakelyker maekt: dewyl de andere (b) ons leert dat zes-maendige Mensen-pis, met olie-droezem vermengt, en dus tot mesting gebruikt, niet alleen een kragtige groei aen de boomen geeft, maer ook dat de wyn en appelen daer door geuriger en smakelyker werden; het geen ik deze ervaren Tuin-oeffenaers gaern wil toestemmen, vermids de Meloenen en Aspergien zulks hier te lande klaerlyk bevestigen; want onder alle gewassen zyn 'er geen, die sterker moeten bemest worden als deze; zoo nu de bemesting onsmakelykheid toebragt, zoo zouden deze zagt-steelige en andere zodanige met wyde pooren voorziene vrugten, die zeer dicht by de mest groeyen, daer door moeten aengedaen worden: zulks niet zynde, zoo is niet te denken, dat de boom-vrugten door bemestinge onsmakelyker zullen werden. Ondertussen weete ik wel dat de mest, door zyn scherp bytende salpeter, ook zuure en olie-agtige, dikke, takkige deelen, aen de kiemende slymige uitbottende worteltjens van eerst-geplante boomen schadelyk is: maer ook dat oude Vrugt-boomen, welkers wortels drooger, harder en houtiger zyn, zomtyds mest benodigen; waer door ze dikmael een vernieud leven verkrygen, want alwaer men jaerlyks vrugten plukt, en de boomen zyne bladen onthoud, en daer en boven, in zommige plaetzen, het gras onder de zelve laet groeyen, het geen vervolgens gemaekt en vervoert werd, daer werden de boomen van zodanige gebrekige gesteltheid, dat de regen de zelve tot geen genoegzaam voedsel kan strekken, derhalven moeten zulke boomen andere slagtige deelen door bemestinge toegebracht worden: den tyd, wanneer zulks benodigt zyn, zullen de boomen, na dat eenige jaeren in eenen bequaemen grond wasselyk gegroeit hebben, zelfs ontdekken, door mager houtgewas te maken, en door het ontydig geel werden en afvallen van haere bladen; vallende alsdan de vrugten kleiner en onsmakelyker, dewyl de pit-vrugten, gebersten, steenig en wrang zullen zyn.

Alle

(a) De causis Plantar. lib. 3. cap. 12.

(b) lib. 2. de Re Rustica cap. 15.

Alle Oude en Nieuwe Schryvers, weinige uitgezondert, zeggen dat men de gesteltheit van de Maen omtrent de gewassen moet gade slaen, en zig in het zaeyen, planten, enten, snoeyen enz. daer na verscheidentlyk schikken: my aengaende, ik bekenne noit de minste verandering te bevinden, in wat gesteltheit van de Maen, 't zy wassende of afgaende, myne zaeijingen, plantingen enz. verrigt hebbe: wel is waer dat de Meloenen dikwils met eene wassende Maen klevers maeken; en met eene afgaende vergaen: maer dat is my menigmael ook gants anders wedervaren; als wanneer met eene wassende weinige, en met eene afgaende Maen overvloedige klevers bequam.

Aengaende de overeenkomende, of te zamen strydende kragten der gewassen, zult UE. myne gedagten vinden; alwaer ik van de groei en behandelinge der Hout-gewassen wydlopig spreek.

Ondertussen moete ik UE. zeggen, dat myne Aenmerkingen niet als onbetwistbaer wil doen gelden, maer laete der zelve onderzoek aen UE. en aen anderen over: nog minder zoude ik iemand willen bepaelen in het opvolgen van de zelve wegens het bouwen en aenleggen van eene Buitenplaats, met des zelfs tuinen, plantagien en cieraeden, want het geen den eenen bevallig is, zal den anderen mishagen: dus gaet het ook wegens de verkiezinge in het planten van Vrucht- of andere Boomen, dewyl oog en smaek in de personen verschillen.

Ik hebbe hier voor gezegt dat niets van andere Schryvers ontleent of uitgeschreven, en alleen dat gemeld hebbe, waer van op gelyke doening meest altyd een en de zelve gevolgen, door ondervindinge, gehad hebbe; maer hier uit wil ik niet opgevat hebben, dat hier niets anders zal voorkomen, als het geen by geen anderen gevonden word; dewyl het tegendeel zal ontdekt worden: egter meene ik UE. veele aenmerkingen aengaende de Tuindery, by geen Schryvers, myns wetens, te vinden, mede te deelen; daerenboven ben ik niet bewust, dat ooit iemand van het vervroegen der Saizoenen geschreven, veel min een naeukeurig berigt gegeven heeft wegens het voortteelen der gewassen uit warmer luchtstreek, om die door middel van Stook- en Broei-kassen alhier wenselyk te doen groeyen: dieshalven hebbe ik daer over breeder en wydloopiger geschreven; zelfs wel eens met herhaelinge van het eens gezegde, om dat ik oordeelde zulks meer opmerkinge te verdienen.

Wyders hebbe ik in het 2. *Deel*, als uit het aldaer voor af gaende Berigt te zien is, naeukeurig beschreven, hoe en op wat wyze Stook-
en

MISSIVE EN INLEIDING.

en warme koude, ook andere kassen, mitsgaders Thermometers of Weer-glazen moeten gemaakt worden; vermids die tot de kas-teeling ten uitersten nodig zyn. Vervolgens hebbe ik van de Lucht, Winden, de Aerde, het Water, en de Warmte door Konst- en Hef-middelen omstandig gehandelt. Nog hebbe ik, na de Warmoes-teeling, daer ook van de Zaeden spreekte, onderrigtinge gegeven aengaende het behandelen en voortteelen van Oranje-, Citroen-, Limoen- en andere boomen; waer na ik het onfeilbaer en overvloedig voortteelen van Druiven in Stook-kassen: ook van Ananassen en Tuberoozen duidelyk beschryve, en wat wegens der zelve queeking is waer te neemen. Hier mede, uw verzoek voldaan hebbende, blyve enz. enz.

R E G I S T E R

der

H O O F D D E E L E N .

I. D E E L .

E E R S T E B O E K .

I. Hoofdd. Van de Vermaek-plaetzen; der zelve gelegenheid en om-
trek in het algemeen.	Bladz. 1
II. Van het Aenleggen der Vermaek-plaetzen. Wat dien aengaende
in agt te neemen is. Hoedanig eertyds, en op wat wyze beden-
daegs aengelegt worden. Wat men in 't algemeen ontrent de Plan-
tagien en Cieraeden heeft waer te neemen. Dat men op het ge-
zigt der Dreeven en Laeningen, de agtinge van den Bezitter, en
van des zelfs Lusthof, zoo als dat van binnen behoorde te zyn, dient
te kunnen opmaken. Aenmerkingen ontrent byzondere Cieraeden.	5
III. Wat men by het eerste aenleggen van Plantagien; mitsgaders van
Gebouwen, Muuren, Terrassen enz. in agt te nemen heeft: en wat
jaerlyks, tot dat alles volkomen volbout en in orde is, moet verrigt
worden.	14
IV. Hoedanig de Tuinman, Opzienders van nieuwe werken, en Ar-
beiders behooren te zyn.	20
V. Van de Gereedschappen.	24
VI. Van het schieten der Gragten; Vyvers en Slooten.	31
VII. Van de Gronden, en welke de verkiezelykste zyn.	38
VIII. Hoedanig de Gronden voor de beplantinge moeten bearbeid wor-
den.	43
IX. Op wat wyze men de Gronden, die, of uit der aerd, of door te
lang te beteelen en beplanten, onvrugtbaer geworden zyn, zal ver-
beteren.	49
X. Van verscheide soorten van Mest.	53

T W E E D E B O E K .

I. Algemeene aenmerkingen aengaende de behandeling en groei der Hout-
gewassen.	58

xv

REGISTER

II. Hoofdd. Van de Hout- en Kruid-gewassen, zoo wilde als tamme, als ook van der zelfver geslagten enz.	Bladz. 68
III. Van de Groei- en Leef-tyd der Hout-gewassen volgens de Seizoenen. Dat ze door eene quaede behandeling, en te veel vrugtbaerheid in leef-tyd kunnen verkort worden.	71
IV. Aengaende de manier van vermeerderinge der Gewassen in het algemeen, en die der Hout-gewassen in het byzonder.	74
Van de vermeerderinge door Zaad.	75
Van de vermeerderinge door Uitloopen.	76
Van de vermeerderinge door Stek.	77
Van de vermeerderinge door Inleggers.	78
V. Van den Plant-tuin of Queek-hof, en maniere van Boom-teeling.	79
VI. Van het Planten der Boomen. Wat voor, in en na de Plantinge moet gedaen worden.	84
VII. Van het Enten, Zoogen en Oculeeren der Boomen.	90
VIII. Van het Besnoeyen der Vrugt-boomen, zoo in den Winter als in den Zomer.	99
IX. Aenmerkingen wegens Muuren, Schuttingen enz. mitsgaders over het leiden en aenbinden der Boomen met bind-tienden.	105

DERDE BOEK.

I. Van de Bloemen, Bloem-knoppen en Vrugten in het algemeen: ook van eenige soorten in het byzonder: mitsgaders van den tyd haerer Ryp-werdinge.	108
II. Van de Peere-boomen en der zelfver Vrugten.	117
III. Van de Appel-boomen, en der zelfver Vrugten.	125
IV. Van de Krieken, Kerffen en Moerellen.	129
V. Van de Perzik-boomen, en der zelfver Vrugten.	135
VI. Van de Abrikoos-boomen en der zelfver Vrugten.	143
VII. Van de Pruim-boomen en der zelfver Vrugten.	145
VIII. Van de Vyge-boomen.	147
IX. Van de Moerbezie-boomen.	149
X. Van de Braem- en Fraem-beziën.	150
XI. Van de Ael-beziën en Kruis-beziën.	151
XII. Van de Barberis, Sauce- of Zuuring-boom.	152
XIII. Van de Kornoelje-boom.	153
XIV.	

DER HOOFDDEELEN.

XIV. Hoofdd. <i>Van de Vlier-boom.</i>	Bladz. 153
XV. <i>Van de Quee-boom.</i>	154
XVI. <i>Van de Mispel-boom.</i>	155
XVII. <i>Van de Okker of groote Noote-boom.</i>	ibid.
XVIII. <i>Van de Haze-nooten.</i>	156
XIX. <i>Van de Amandel-boom.</i>	ibid.
XX. <i>Van de Karstanje-boom.</i>	157

VIERDE BOEK.

I. <i>Aengaende het Voortteelen en planten des Wyngaerds.</i>	158
<i>Vermeerdering van Zaed.</i>	ibid.
<i>Vermeerdering door Stek.</i>	159
<i>Vermeerdering van Uitloopen.</i>	160
<i>Vermeerdering van Inleggers.</i>	161
II. <i>Van het Snoeyen der Wyngaerden in het algemeen.</i>	164
III. <i>Van de vroege Winter- of laete Herfst-snoeiing der Wyngaerden.</i>	165
IV. <i>Van de Zomer-snoeiing der Wyngaerden.</i>	169
V. <i>Aenmerkingen over eenige eigenschappen des Wyngaerds; mitsgaders eenige voorbeeldige Uitwerkingen.</i>	174
VI. <i>Van verscheide soorten van Druiven.</i>	178

VYFDE BOEK.

I. <i>Algemeene verhandeling der Wilde Boomen, die aen onze Winter-koude kunnen wederstaen. Hoe de zelve te planten, snoeyen en tot Heiningen te scheeren.</i>	182
II. <i>Van de byzondere soorten, eigenschappen, en behandeling aengaende de Gronden, het Voortteelen, Planten, en Snoeyen van Wilde boomen: ook waer toe der zelve hout gebruikt word.</i>	190
III. <i>Van de Heesterige Bloem-dragende Hout-gewassen.</i>	205

TWEEDDE DEEL.

Voorberigt; handelende van de Teeling buiten de gewoone Seizoenen, als ook van sommige Buitenlandse Gewassen: mitsgaders van Kruidgewassen tot de Bloem-hof: en houtige Heester-gewassen tot de Moeshof behoorende.

E E R S T E B O E K.

- I. Hoofdd. Aenmerkingen over het maeken en gebruiken van Winter-plaetzen, of Oranje-huizen, Stook en andere Kassen, vaste en losse Broei-bakken, Muuren, Schuttingen enz. Bladz. 229
- II. Van het afweeren der Vorst en Koude door bedekzel, mitsgaders welk dekzel de koude meest afkeert, en hoedanig te gebruiken. 239
- III. Van de Weer-glazen, de gesteltheid der Lucht, wegens warmte, koude en vorst, aanwyzende: der zelve noodzakelykheid tot het teelen van Buitenlandse gewassen, en vervroegen van Vrugt-rypingen volgens haere natuurlyke Seizoenen: van der zelve gestel; en hoe die gemaakt kunnen worden: benevens eenige byzondere waerneemingen. 247
- IV. Van de Lucht, des zelfs verscheidenheid in vermenginge van deelen, en uitwerking omtrent de gewassen: als ook van de warmte, koude, winden, regen, sneeu, hagel, rym, dauw enz. 257
- V. Van de Aerde: hoe de zelve best is in vermenginge na de eigenschappen der Gewassen, als ook na den tyd en wyze van teeling. 270
- VI. Van het Water: welk het bequaemste is tot bevoogting der gewassen: en dat men daer toe nooit laeuw, maer koud water moet gebruiken. 274
- VII. Van de Warmte door Konst-middelen; voornamentlyk die door vuur of hef word te weeg gebragt. 277
- VIII. Van de Warmte door Hef-middelen van Paerden-mest en Rund. Op wat wyze Broei-bergen gemaakt worden: en hoe der zelve dampen en uitwazemingen te verdryven. 282

T W E E D E B O E K.

- I. Tuin-oeffening in ieder maend, volgens den loop van het Jaer, mitsgaders wat soort van vrugten en Bloemen men, door konst of uit de natuure, in de zelve kan hebben. 287
- II. Verklaering van den Moes-tuin met de daer in geplante Fruit-boomen. 303
- III. Van het Zaed; des zelfs deugd, en vergaderinge: wyders wat voor, in en na het Zaeyen moet in agt genomen en gedaen worden. 307
- IV.

DER HOOFDDEELEN. I

IV. Hoofdd. Naem-lyst der Vrugten van den Moes-tuin. Bladz. 316
Manier van Voortteeling der Vrugten, tot den Moes-hof behooren-
de.

319

DERDE BOEK.

I. Hoe de Boomen moeten behandelt worden, die men van buiten be- komt. Van het Planten en Verplanten. Van de Tobben en Potten: ook van de Aerde en Mest.	
II. Van het Voortteelen van Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.	367
III. Van de Winter-plaets, en hoe de Boomen aldaer moeten gebandhaeft worden.	371
IV. Van de Zomer-stand-plaets, en hoe de boomen aldaer moeten onder- houden worden.	373
V. Van het Besnoeyen der Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen, zoo in de Winter-, als in de Zomer-stand-plaets.	376
VI. Van eenige Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.	379
Van het behandelen der Wyngaerden in Stook-kassen.	381
Behandeling van Wyngaerden in eene Stook-kasse, van drie rook-leidin- gen met 4. glas-raemen, de welke maer van eene kant kan gestookt worden.	387
Manier om Ananas-planten en Vrugten voort te teelen.	396
Van de behandelingen der Ananassen, en eenige andere Gewassen, in de winter-Stook-kasse, en des zomers in de Rund-broei-bakken.	398
Behandeling der Tuberoozen.	402
Van de Bloemen in het algemeen.	409
	411

P R I V I L E G I E.

De Staten van Holland ende West-Vriesland, doen te weten: Alzoo Ons te kennen is gegeven by Abraham Kallewier, Jan en Hermanus Verbeek, en Pieter vander Eyk, Boekverkoopers binnen de Stad Leyden, dat sy supplianten bezig waren, met zwaare kosten, te drukken zeker Werk, waar van de Titul was, *Byzondere Aanmerkingen over het aanleggen van Pragtige en Gemeene Landhuysen, Lusthoven, Plantagien, en aanklevende Cieraden, zoo om de zelve, ten meeste nutte en voordeel te Timmeren en Metzelen, als om de Gronden te bearbeiden: Vyvers en Waters te graven: Vrucht- en Wilde boomen, ook Laaningen te planten en besnoeyen, nevens eene nette en klaare beschryvinge, om de Wyngaerden, door Zomer- en Winter-snoeiinge, jaarlyks overvloedige Druyven, zoo wel in open lucht, als by vervroeginge, in koude en Stook-kassen, volgens aanwyzinge van Weer-glasen, en het geene daar verder aanhorig is, voort te brengen; midsgaders, om zekerlyk Ananas-vruchten, Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen voort te teelen; Nog eene verhandeling, om Aard- en Warmoes-vruchten voort te queeken: Alles in den tyd van Vyftig Jaren onderhouden en aangetekent: ook, door cierlyke Plaatn opgeheldert in Quarto.* En, dewyl de Supplianten bedugt zynde, dat eenige baatzoekende menschen, 't zy binnen of buitens Lands, tot hunne groote schade, het voorsz. Werk, in het geheel, of ten deele, mogten komen na te drukken: zoo keerden sy Supplianten sig tot Ons, voornoediglyk verzoekende Octroy en Privilegie, om het voorsz. Werk, voor den tyd van Vyftien volgende Jaten, met Seclnie van alle andere, hier te Lande alleen te mogen drukken, uitgeven en verkoopen, in allerhande Taalen en Formaatn, buyten hen Supplianten, of, die hunne Akte of Regt in dezen, namaals mogten verkrygen, verboden word het voorsz. Werk, in eenigerhande Taalen, Formaatn, in het groot of klein, in het geheel, of, ten deele, mer, of zonder plaatn, onder wat pretext, 't zy van vermeerdering, verbetering, of verandering, het ook mogte wesen, te drukken, te doen drukken, te verhandelen ofte verkoopen, of, buyten dezen Lande gedrukt zynde, in te brengen, te verhandelen ofte verkoopen, en dat t'elkens op een verbeute van alle de nagedrukte, ingebragte, verhandelde, of verkogte exemplaren, midsgaders daar en boven eene boete van Drie duyzend guldens, zoo als Wy tegen zodaanige Contraventeurs gewoon waren te statuieren, en dat zoo menigmaal, als sy daar aan schuldig zouden bevonden worden: ZOO IS 'T, dat Wy de zake en 't voorsz. verzoek overgemerkt hebben, de, en geneegen wesende ter bede van de Supplianten, uyt Onse regte wetenschap, Souveraine Magt en Autoriteyt, de zelve Supplianten geconsenteert, geaccordeert en geoctroyeert hebben, consentieren, accorderen en octroyeren haer by deze, dat sy, gedurende den tyd van Vyftien eerst agter een volgende Jaten, het voorsz. Werk, genaamt *Byzondere Aanmerkingen over het aanleggen van Pragtige en Gemeene Landhuysen, Lusthoven, Plantagien, en aanklevende Cieraden, zo om de zelve, ten meeste nutte en voordeel te Timmeren en Metzelen, als om de gronden te bearbeiden, Vyvers en Waters te graven: Vrucht- en Wilde boomen, ook Laaningen te planten en besnoeyen: nevens eene nette en klaare beschryvinge, om de Wyngaerden, door Zomer- en Winter-snoeiinge, jaarlyks overvloedige Druyven, zoo wel in open lucht, als by vervroeginge, in koude en Stook-kassen, volgens aanwyzinge van Weer-glasen, en het geene daar verder aanhorig is, voort te brengen: midsgaders om zekerlyk Ananas-vruchten, Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen voort te teelen: Nog eene verhandeling om Aard- en Warmoes-vruchten voort te queeken: alles in den tyd van Vyftig Jaren onderhouden en aangetekent: ook door cierlyke Plaatn opgeheldert, in Quarto.* In diex voegen, als zulx by de Supplianten is verzogt, en hier vooren uytgedrukt staet, binnen den voorsz. Onsen Lande alleen zullen mogen drukken, doen drukken, uitgeven en verkoopen: verbiedende daeromme allen ende eenen yegelyken, het zelve werk in 't geheel ofte ten deele, te drukken, na te drukken, te doen na drukken, te verhandelen ofte verkoopen, ofte elders na gedrukt, binnen den zelve Onsen Lande te brengen, uyt te geven, ofte te verhandelen en verkoopen, op verbeute van alle de nagedrukte, ingebragte, verhandelde, ofte verkogte Exemplaren, ende een boete van Drie duyzend guldens, daerenboven te verbeuten, te applicieren een Deide-part voor den Officier, die de calange doen zal, een Deide part voor den Armen der Plantfe, daar het Casus voorvallen zal, ende het resterende Derde-part voor de Supplianten, en dit telkens, zoo menigmaal als de zelve zullen werden agterhaald; Alles in dien verstande, dat Wy de Supplianten met dezen Onsen Octroye alleen willende gratificieren, tot verhoedinge van haare schade, door het na drukken van het voorsz. Werk, daar door, in geenigen deele, verstaen, den innehouden van dien te autoriseren, ofte te advoueren, ende veel min het zelve, onder Onse protectie en bescherminge, eenig meerder credit, aanzien, ofte reputatie te geven, nemar de Supplianten, in cas daar inne iets onbehoortlyks zoude influieren, alle het zelve tot haren laste, zullen gehouden wesen te verantwoorden: tot dien eynde wel exprefelyk begerende, dat, by alden sy desen Onsen Octroye voor het zelve Werk zullen willen stellen, daar van gene geabbrevieerde ofte gecontraheerde mentie zullen mogen maken, nemar, gehouden wesen het zelve Octroy in 't geheel, en, zonder eenige omiffie, daar voor te drukken, ofte te doen drukken, ende dat sy gehouden zullen zyn, een Exemplaar van het voorsz. Werk, op groot Papier, gebonden en wel geconditioneert, te brengen in de Bibliotheecq van Onse Universiteyt tot Leyden, binnen den tyd van Ses weken, na dat sy Supplianten het zelve Boek zullen hebben begonnen uyt te geven, op een boete van Ses hondert guldens, na expiratie der voorsz. Ses weken, by de Supplianten te verbeuren ten behoeven van de Nederduytsche Armen van de Plaats alwaar de Supplianten woonen, en voorts op pane van metter daad versieken te zyn van het effect van dezen Octroye; Dat ook de Supplianten, schoon, by het ingaan van dit Octroy, een Exemplaar geleverd hebbende aan de voorsz. Onse Bibliotheecq, by zoo verre sy, gedurende den tyd van dit Octroy, het zelve Werk zouden willen herdrukken met eenige Observatien, Noten, Vermeerderingen, Veranderingen, Correctien, of anders, hoe genaamt; of ook in een ander formaat, gehouden zullen zyn, wederom een ander Exemplaar van het zelve Werk, geconditioneert als vooren, te brengen in de voorsz. Bibliotheecq, binnen de zelve tyd, en op de Boete en Panaliteyt, als voorsz.; Ende, ten eynde de Supplianten dezen Onsen Consente ende Octroye mogen genieten, als naet behooren, Lasten Wy allen ende eenen yegelyken, dien het aangaan mag, dat sy de supplianten van den innehoude van dezen doen, laten ende gedoogen, rustelyk, vredelyk ende volkomenlyk genieten ende gebruyken: cesserende alle belet ter contrarie. Gedaan in den Hage, onder Onsen grooten Segele, hier aan doen hangen op den Seftienden Mey, in 't Jaar Onses Heeren ende Saligmakers Duyzend Sevenhondert Seven en dertig.

J. H. V. WASSENAAR vt.

Ter Oidonnantie van de Staten

WILLEM BUYS.

BY-

BYZONDERE AENMERKINGEN

Wegens het aanleggen van

PRAGTIGE EN GEMEENE LANDHUIZEN, LUSTHOVEN, PLANTAGIEN, EN AENKLEVENDE CIERAEDEN.

E E R S T E B O E K.

I. HOOFDDEEL.

*Van de Vermaek-plaetzen, der zelve gelegenheid en omtrek
in het algemeen.*

Alle Buiten-plaetzen en vermaekelyke Lusthoven ver-
eiffen met gragten, muuren, schuttingen, staketsels,
heggen enz. omheinigt en befloten te zyn; ook be-
hooren ze voor kundige Bezitters, niet al te groot bin-
nen haer omtrek te wezen (a); hoe grootser men die,
door veranderingen van ongewoone, egter natuurly-
ke, gezigten, en cieraeden, op eenen kleinen grond
kan vertoonen, hoe meerder de Beschouwers over de goede schikkin-
gen der Aenleggers zullen voldaan zyn: voornamentlyk als der zel-
ver onderhoud niet te kostelyk valt; want dat zyn de regte Vermaek-
plaetzen; daer de Bezitters toegelegt hebben om door konst alom de na-
tuur na te bootfen, ten minsten kosten de ziel te verquikken, de tong
te freelen, en het oog door beschouwingen van onderscheide veld-ver-
mae-

(a) Laudato ingentia rura, exiguum colito. VIRGIL. lib. 2. Georg. v. 412.

maekelykheden te verlustigen; als zyn Laeningen van wel behandelde hooge opgaende en uitkroonende boomen, Scheer-heggen, Bosjens, digte Berzeaux, Vrucht-heiningen, veelerlei hooge en laege vrucht-boomen, zuivere Wateren, en diergelyke Tuin-gezigten meer: zullende verstandige Liefhebbers minder vermaek vinden in prachtige uiterlykheden van kostelyke Gebouwen, onnatuurlyke Watervallen, Fonteynen, Grotten en meer andere geld-spillende Cieraeden.

Om zodanige verkiezelyke Vermaek-plaets te verkrygen, moet men vooral agt geven, dat die van deze drie hoedanigheden voorzien is; voor eerst, Dat wel gelegen is: ten tweeden, Dat eenen goeden vruchtbaeren grond heeft: en ten derde, Dat van eene oppervlakkige omtrek is; dog dit laetste is van die aengelegentheid niet, dat men daerom eenen goeden wel-gelegen grond zoude verlaeten, het geen volstrekt nodig is, wanneer die van eene der twee eerste stellingen ontbloot is.

Het voornaemste omtrent de gelegentheid is, dat men daer toe eene gezonde luchtstreek verkiest ^(b); en de gronden, die digt aen zee leggen, verwerpt, alzoo de zee-dampen zeer schadelyk zyn: om dezelve reden moet men ook niet gelegen zyn by of omtrent buiten-gorlingen; welkers slibber, by aflopende ebbe, stank uitdampst: insgelyks niet omtrent moerassen en modder-poelen: ook niet na by eene groote volkryke stad; dewyl des zelfs rook en uitwazemende dampen eene gezonde lucht zouden kunnen besmetten: daer by komt dat de baldadigheden van het gemeene zoo digt by gelegen volk den Bezitter veeltyds benadeelen; behalven dat Hy, door bezoek van vrienden en kennissen, veel ontruft word. Nogtans behoort men van eene aenzienvolke stad niet al te verre afgelegen te zyn; op dat men in de voordeelen, welke zoo groote zamenwooning van welvarende menschen kan aenbrengen, mag deel hebben; daer onder voornamentlyk begrepen word, dat men het overvloedige ten dierste aldaer kan verkopen; en het benodigde ten minsten pryze inkopen.

Een goede, vette, vruchtbaere grond, omtrent eene niet al te sterk lopende rivier van zoet water, is het verkiezelykste, mits dat die binnens dyks, om alle overstromingen te ontgaen, gelegen, en rondom met kanaelen voorzien is, op dat alles ten minsten kosten kan.

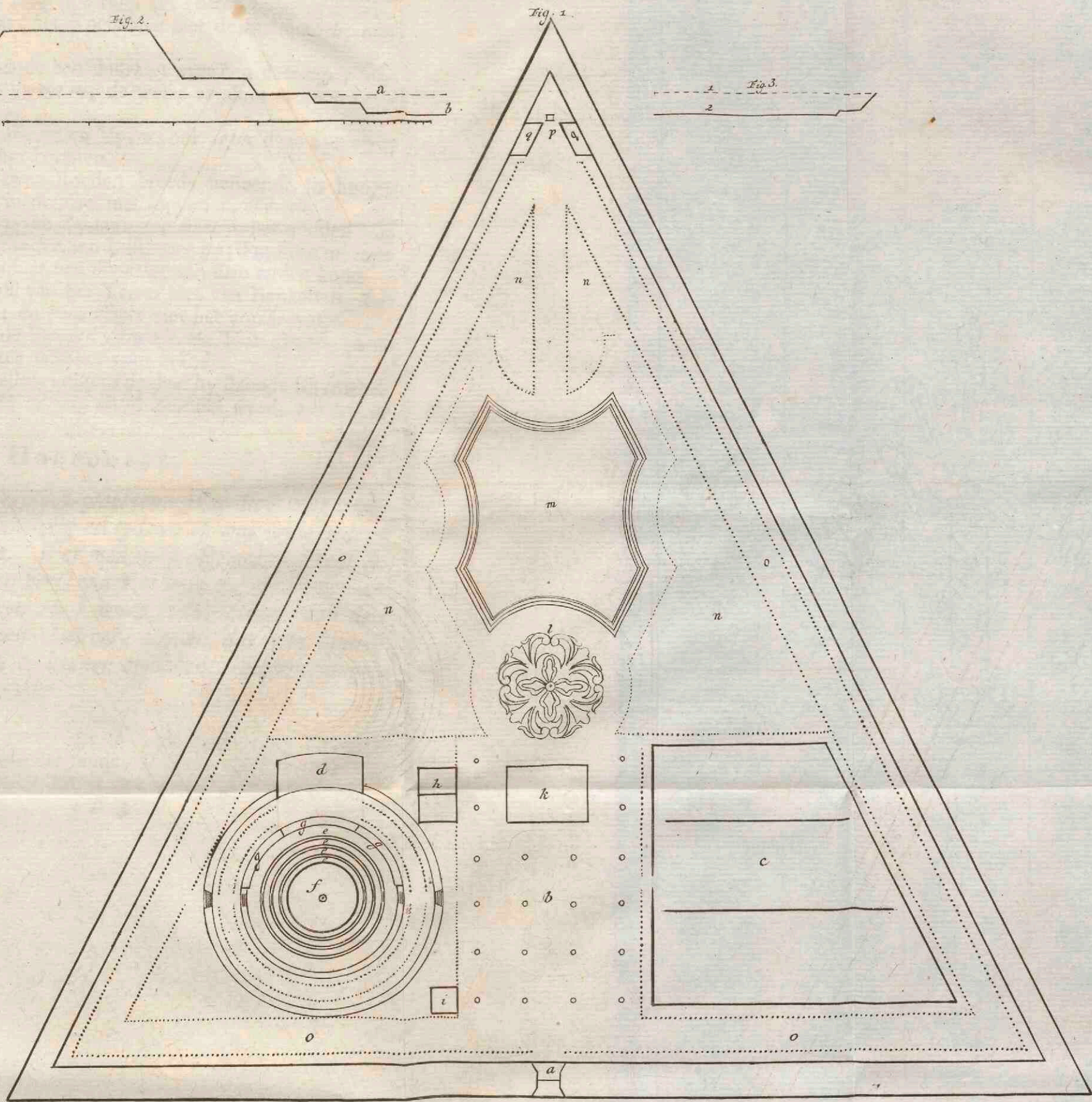
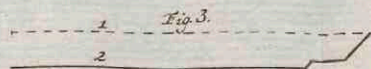
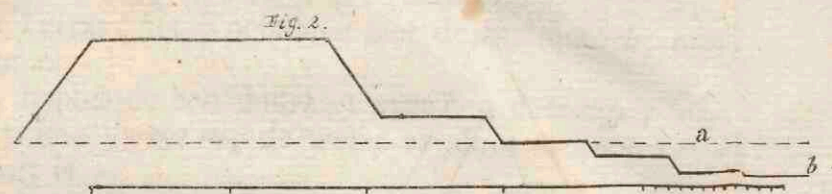
(b) Porcius quidem Cato censebat in emendo inspiciendoque agro præcipue duo esse consideranda, salubritatem cœli & ubertatem loci: quorum si alterum deesset, ac nihilo minus quis vellet incolere, mente esse captum &c. COLUM. de Re Rust. lib. 1. cap. 2.

kan aen-en af-gevoert worden: deze goede wel-gelegen grond verkregen hebbende, is het dienstig, het Lusthuis zodanig te kunnen plaetzen, dat het zelve van de meest waeyende en schadende winden, door boomplantinge, over ofte langs het krommen der riviere, nogtans een ruim onbelemmert uitzigt behoudende, bevryd word. Zulks konnende volbragt worden, zal men veele veranderende vermaekelyke gezigten, die anders niet te verkrygen zyn, buiten kosten bekomen: dierhalven zal men dusdanigen grond, aen de eene of andere zyde eener riviere gelegen, tragten te verkiesen, en is 't doenlyk Oostelyk of Westelyk van de stad leggende, om te meer van des zelfs rook en dampen bevryd te zyn. Ook waere het te wenschen dat de voor- en agter-gevels van het Landhuis Zuidelyk en Noordelyk kunnen geplacst worden; zynde zodanige huizen koelder, als die haer Oost- en Westwaerts strekken. Nog is het zeer nuttig en dienstig, dat men zoo gelegen is; dat men, winter en zomer, met wagen en paerden over zand- en klei-wegen tot de stad kan naderen. Nevens dit alles hebben de Ouden eenen goeden buurman met reden zeer hoog geschat.

By deze, na wens, verkregen gelegenheid, moet de grond zodanig zyn als in 't 4. *Hoofddeel* beschreven word. In 't algemeen zyn hooge, vlakke waterpas of daer naest bykomende gronden veel verkieselyker, als laege of schuinse bergagtige; welke laetste, om de afloop van het water, niet zoo vrugtbaer zyn: daerenboven is het aenmerkelyk dat op de oppervlakte van des zelfs schuinte geen plantsoen meer kan groeyen, als op eenen waterpassen vlakken grond, welken de voet van eenen berg in zynen omtrek beslaet; het geen wiskonstig, door linien van onder den voet tot de uiterste hoogte getrokken, kan aangewezen worden. Hoedanig de gelegenheid eens wel geschikten Omtrek, om den zelve op het oog grooter, ook langer en cierlyker gezigten, te doen vertoonen, behoorde te wezen, zal ik hier ter toetse brengen.

Regt Vierkant is wel de geregeldste grond, maer geenzins de verkieselykste voor iemand, die eene Vermaek-plaets op eenen kleinen grond wil aanleggen en beplanten; want deze beslaet inder daed meer grond, als oogenschynlyk vertoont.

Lang Vierkant is beter, hier op kan eene goede schikkinge van fraeye Laenen, en beter verdeeling van andere Cieraeden gemaakt worden; daerenboven kan men dien grond meer vergrootende doen voorkomen.

Een Gelyk-beenige Driehoek is de voordeeligste omtrek, om het oog te bedriegen; voornamentlyk op Plaetzen van eenen kleinen grond: maer de Laeningen komen aldaer, om dat ze fcherphoekig vallen, voor het oog zoo bevallig niet voor, als die regthoekig eindigen.

Een Gelyk-zydige bellaet meer grond, en maekt geene zoo lange Laen-gezigten: ook komen de buiten-laeningen hoekig te eindigen.

Ongelyk-zydige zyn nog nadeeliger.

Een grond, hol of als een bol rond van omtrek zynde, is zeer na-deelig tot het aanleggen van Plantagien.

Een grond van eenen ronden omtrek beslaet den meesten grond, en vertoont korter gezigten.

Dus komt my een grond, die lang Vierkant is, tot eenen goeden omtrek, het verkiezelykste voor: ten waere iemand eenen zeer klei-nen grond wilde beplanten, en met veele cieraeden tot eene Vermaek-plaets aanleggen; als wanneer tot eenen Gelyk-beenigen Driehoek zou-de overhellen. Zoo als die in de nevens-staende Plaet *Fig. I.* ver-toont word; in het welke my aen eene bepaeling van drie Mergen gronds, binnen de floot, verbindet; als mede om het Landhuis Zui-den en Noorden te plaetzen, en van vooren met uitkroonende boo-men tegen de brandende Zonnestraelen te dekken; daar door de ver-dere Gebouwen, als Oranjehuis, Stalling en Koets-huis zodanig niet geplaatst zyn, als anders zoude geschieden. De schikking is aldaer in dezer voege.

a De aenkomst door een yzer Hek over eene Steene-brug, leggende over de voorfloot, die twee roeden breed is: zynde de zy-flooten een en een halve roede breed.

b De Voorgrond met zestien uitkroonende Lindeboomen, en we-derzydse Scheerheggen beplant.

Aen de zyde van het Voorplein, in het Oosten, *c* een Moes- en Meloen-tuin, rondom en in het midden met twee schuttingen bezet. Men zoude, in het Zuiden, in des zelfs plaets, warme Stookkassen kunnen maken.

Aen de West-zyde *d* een Oranjehuis (onder het welke een Grot of Ys-kelder zoude kunnen gemaekt worden) leggende op een Terras, dat negen voeten uit den gemeenen grond hoog, en van binnen en buiten met een muur bemetzelt is. Het zelve glooit op ieder voet ne-gen duimen: en heeft vier Banketten *e* tot de zomer-standplaats van Oranje-boomen, zynde aen de voet van het laegste banket *f* een ronde

Wa-

Water-bassin; en in des zelfs midden een Fontein. Op het bovenste of eerste Banket zyn, tegen het Zuiden, koude Wyngaerds-kassen *ggg* geplaatst, de welke schuins leggende ruim agt voeten hoog zyn.

Ter zyde Van het Terras, het Koets-huis met de Stallinge *b*: ook de Tuinmans wooning *i*.

Het Heeren-huis *k*, hebbende een doorzigt over een daer agter leggende Parterre *l*, en ruime Vyver *m*, de welke rondom met een Beuken-scheerhegge beplant is.

Aen wederzyde van het Parterre en Vyver; ook agter deze zyn ~~nuur~~ plaetsen tot laeg-stamde Vrugt-boomen.

De Laeningen *oooo* zyn twee Roeden breed, bestaende in hooge Scheer-heggen. Deze zyn in de plaet met stippen afgeschetst.

Ten einde van de weder-zydse Zy-laningen staet in het midden een groot Beeld *p*: en aen wederzyden een Lusthuisje *qq*; dog deze moeten zodanig geschikt zyn, dat alhier een doorzigt van drie zyden komt.

Fig. II. Vertoont het profil van het Terras met vier Banketten, be-
tekenende *a* de Tuin-grond; en *b* de vlakte van het zomer-water.

Fig. III. Is het profil van de Vyver: zynde *i*. de Tuin-grond, en *z* de vlakte van het zomer-water met het voor-strandje.

De oplettende Lezer kan alles, volgens de daer by staende Rhyndlandse voetmaet, gelyk die in het vervolg altyd gebruikt word, nameeten.

II. HOOFDDEEL.

Van het Aenleggen der Vermaek-plaetzen. Wat dien aengaende in agt te nemen is. Hoedanig eertyds en op wat wyze beden-daegs aengelegt worden. Wat men in 't algemeen ontrent de Plantagien en Cieraeden heeft waer te nemen. Dat men op het gezigt der Dreeven en Laenen, de agtinge van den Bezitter, en van des zelfs Lusthof, zoo als dat van binnen behoorde te zyn, dient te kunnen opmaken. Aenmerkingen ontrent byzondere Cieraeden.

Zonder eene algemeene berispinge te ondergaen, kan niemand zig in 't geheel het geweld der mode, al quam die buitenspoorig te woeden, onttrekken; maer het is ook dwaeslyk gewillig onder-
A 3 haere

haere volstrekte slaverny te bukken; nogtans ziet men dit byzondere perzoonen overkomen; wanneer ze by het aenleggen van Lusthoven en Gebouwen, de manieren van Koningen en Vorsten, die blootelyk ostentatie in het oog houden, in het kleine tragten na te bootsen, schoon ze daer door weinig gemaks genieten, maer veele kosten omtrent der zelve onderhoud bejaegen.

Wie zal de Landhuizen van onze Voorouders niet stellen boven onze hedendaegse? als hy in aenmerkinge neemt, dat zy de minste kosten, zoo in het aenleggen als onderhoud der zelve, om eene aengenaeme rust te genieten, beoogden; daerom timmerden ze doorgaens op verwelffels, en maekten weinige verdiepingen, daer in ze niet meer, nog grooter kazynen stelden, als tot lucht- en licht-scheppinge vereist wierden, zynde de onder-raemen en boven-ruiten van klein glas, en van buiten met dikke vensters, tot weeringe van schadelyke dampen, voorzien. Hunne muuren waren veeltyds dubbelde, en van goede steenen met steen-kalk gemetzelt, op dat de regen niet zoude doordringen: wyders waren deze Gebouwen met hooge opgaende boomen beplant, welkers lommer hun eene aengenaeme koelte verschafte, en voor onguure storm-winden, en quade lucht-dampen dekte; het welke den Eigenaer in de kosten des onderhouds verligte, en zyn verblyf gezonder en aengenaemer maakte.

Daerentegen bestaen veele hedendaegse Landhuizen uit meer verdiepingen, met dunder, en geen gespouwe muuren opgehaelt, waer in groote lichten met groote glazige schuifraemen gestelt zyn, de welke niet alleen van buiten geen houte vensters hebben, maer slegts van binnen met zeer dunne blinden, die het licht naenlyks afkeeren, voorzien zyn; hebbende daer by open gezigten over Lofwerken, Terrassen, Vyvers en andere onbeplante vlaktens; zoo dat ze, buiten ligt opgetimmert te zyn, van kostelyk onderhoud en ongezonder zyn: vermids de doordringende zomer-hette en winter-koude, dog vooral de doorslaende vogtige muuren in het voor- en na-jaer, aen 's menschen gezondheid, en de daer in zynde meubelen ten uiterste nadeelig en schadelyk zyn: daer by komt dat de meeste hedendaegse Gebouwen met der zelve Cieraeden veeltyds zoo ontydig en haestig geplaatst worden, dat ze dikwils aen 't vergaen zyn, eer de regte tyd van haer gebruik aankomt.

Gants anders was het oogmerk onzer Voorouders by het aenleggen van hunne Buitenplaetzen; zy beoogden daer door eene zoete tyd-korting en stille rust in hunne hooge ouderdom te zullen genieten,

te gelyk nitzynde om de voorvallende kosten van het jaerlykſe onderhoud, door andere kleine voordeelen te vergoeden: daerom planten ze voor-af hooge opgaende uitkroonende boomen, en na die kragtig begonnen te groeyen, wierden de Gebouwen aangelegt.

Tegenwoordig tragt men niets anders dan om alles heerlyk, pragtig, en konſtig, om het oog van Vreemdelingen te voldoen, voort te brengen, zonder aen kosten en onderhoud, laet ſtaen gemak of inkomen, gedagtig te zyn; zoo dat deze Buitenplaetzen (buiten de onkosten van heerlyke onthalingen) te regt Laſt-en geen Vermaekplaetzen mogen genaemt worden. Nogtans kan men niet ontken- nen dat hooge opgeſchooren Heggen, groote grazige en andere Loſ- werken, Terraffen, ruime Wateren met cierlyke uitgefne- de kanten, Watervallen, Fonteynen, Grotten, Latwerken en andere cieraeden, welkers onderhoud zeer koſtelyk is, aengenaem voor het oog zyn; maer dat is het alleen: daerentegen ontbeert men daer door over- ſchaduwende wandelingen. En dewyl het boomgewas van heggen noit tot waerdige boomen kan groeyen, zoo kan men, by verande- ringe, door die te hakken of uit te rooyen, naeuwelyks de kosten van den gedaenen arbeid daer uit goed maken. In tegendeel kan men, onder het lommer van wel behandelde opſchietende uitkroonende boomen, eene aengenaeme verquikkinge in hette, nevens een fraei gezigt, genieten; daerenboven geven Ipen of Olmen, Effen, Beuken en Eiken-boomen, bejaerd zynde, den Eigenaer goed voordeel.

Vlaktens van Loſwerken, inzonderheid van gras, zyn in ons vlak, laeg, grazig land niet zoo voldoende aen het oog, als in bergagtige landen, daer men van grazige weiden ontbloot is: gelyk ook Kanalen en Vyvers in ons land, dat van wateringhen doorneden is, niet zoo bevallig zyn.

Terraffen hebben haere oorsprong van het gelyk maken der ſchuins opgaende bergen, om die met meerder gemak te kunnen bewande- len, en, wanneer tot vlakke waterpaſſe gronden gebragt zyn, te be- planten; het welke teffens aenleidinge tot grond-loſwerken geeft, al- zoo die beſt van eene hoogte bezigtigt willen zyn: vermids nu deze bergen van vaſter grond zyn, zyn ze tot grazige weiden onbequaem; nogtans beter om de ſchuine kanten met kleine kosten te onderhou- den; evenwel gebeurt het, dat men die moet bemetzelen. In onze loſſe bolle gronden vereiſſen de Terras-kanten met ſteen bemetzelt te worden, vermids het ondoenlyk is die met cierlyk kort gras te onder-
hou-

houden, schoon men daer toe groote kosten dede; naerdien het gras, de aerde, door de schuinte der kanten, des zomers niet genoeg konnende bevoogtigt blyven, op de zonne-stand verdort; zelfs kan men hier te lande de vlakke paden van het breed wild gras, onkruid en most niet zuiver houden, daerom deze leggende Gras-werken dikmael moeten vernieut worden.

Het is waer dat Terrassen, Watervallen, Fonteinen en Grotten, in ons land niet gemeen zynde, meerder verlustiging geven, als in die landen, daer ze uit de natuur voortkomen: maer deze zal niet weinig uitgedooft worden, als men daer tegen in aenmerkinge neemt met hoe zwaere kosten die moeten gemaakt en onderhouden worden; en dat men om de Fonteinen dikke en menigvuldige straelen te doen opwerpen, groote Konst-molens moet opregten, om zodanigen toevoer van water, als daer toe nodig is, op te maelen: ook worden dunne sprongen door ons aenzettende put- of gragt-water zeer haestig verstoort; daerenboven geven zodanige dunne straelen meer misstand als grootsheid. Zulks is ook van onze Watervallen, die gemeenlyk uit Fontein-sprongen voortkomen, te wagten; vermids ze van te weinig water overstort worden, en droppels wyze, zoo ze van eene hoogte storten, beneden vallen; dewyl zodanige, die uit de natuur zyn, overvloedig water storten, en daer nevens van weinig onderhoud zyn.

De fraeiheid en zinlykheid van Grotten bestaen in het wel schikken van vreemde Steenen, Hoorens en Schulpen van verscheide geschakeerde koleuren; om welke te verkrygen zwaere kosten moeten gedaen worden; daerenboven zyn de zelve lastig van onderhoud, voornamentlyk als ze in open lucht geplaetst zyn, vermids de fraeiste afstekende koleuren, door nat, en dan wederom droog te worden, zeer haest tot vuile bemorste eenparige koleuren verloopenen, en de Hoorens en Schulpen haestig vergaen.

Latwerken geven, in aenmerkinge der kosten, weinig genoeg; en naerdien haer meeste cieraed in de afstekende koleur bestaet, moeten ze dikmael ververwt worden; want anders zyn deze, zulks verzuimt wordende, zeer vergankelyk.

Om alle voorgemelde redenen meene ik, dat onze Oude Landzaeten van deze geld-spillende cieraeden hebben afgezien: zoo men des niet tegenstaende aen de hedendaegse grootse manier wil deel hebben, dan zal men geen meer Lofwerken, Kanaelen, Vyvers, Terrassen, Fonteinen, Watervallen, Grotten en Latwerken op zyne Vermaek-plaets brengen

gen, als om aan de mode te voldoen; wanneer ook de schikkingen geen kleinigheden moeten vertoonen, maer van groote partyen zyn: anders zal het best zyn van zulke cieraeden in 't geheel af te zien, en daer mede Koninglyke en Vorstelyke Lusthoven te laten pronken.

Wat nu ten aanzien van eene goede schikkinge wegens Vermaek-plaetzen behoorde in agt genomen te worden, zal ik beknoptelyk trachten na te vorssen: dus komt my voor dat men alles, 't geen het gezigt meest kan verlustigen, en aan het lichaam, door Gaendereyen, verquikkinge geven, het naeste aan het huis moet schikken; en in tegendeel alles, dat het oog minst verlustigt, afgelegenst brengen.

Men moet ook alles zodanig schikken dat de gezigten in verlenginge, en zoo min doenlyk in verkortinge voorkomen.

Alles dat vlak in laege waterpasse gronden, of omtrent waterpas legt, zal zig best van om hoog opdoen; van daer zullen alle Gras-en Lof-werken, besloote ronde, ovale, en diergelyke Kommen en Vyvers cierlykst vertoonen: ook ziet men alle gewassen, welkers cieraed in de kroon of het bovenste der plant bestaet, best van om hoog.

Daerentegen worden alle gezigten, die in verlenginge voorkomen, als Laeningen en lange Kanaelen, beter op het staende oog beschouwen.

Men moet altyd zorg dragen dat het Lusthuis op eenen verheven grond geplaatst word; van welken alsdan de Lofwerken cierlyk kunnen gezien worden: derhalven zal men voor het huis, een groot plein, met hooge boomen beplant, ordineeren, en agter het zelve een Parterre schikken: daer zyn 'er die van weder-zyden van het huis een parterre of grond-werk aenleggen; dog keure dit niet voor goed, om dat men het zelve weinig of niet van de hoogte uit het huis kan bezien; zoo als men gewoonlyk de grondwerken, agter het huis gelegen, kan doen: voornamentlyk als van een doorgaende gezigt van een ruim Salon of ander verblyf-plaets voorzien is: daerom verkieze ik eene ruime inkomste van voren, en plaetze de grond-werken van agter; willende liever aen ieder zyde van het huis eenen omgemuurden tuin aenleggen, dog zodanig afgelegen dat geen mistand of stoppige veroorzaekt; konnende de eene tot eenen Meloen- en Bloem-hof, en de andere tot een laeg-stamde Vrucht-bogaertje dienen: of men zoude ook de eene zyde tot de zomer-stand-plaets van de Oranjeboomen, en de andere zyde tot zwemmend en ander gevogelte kunnen schikken, dog beide van hoogte dat bezien en bewandelt kunnen worden.

Wilde beplantingen, om onder schaduw-makende boomen te wandelen, zyn ziel-verquikkende; maer deze moeten dicht by het huis aengelegt worden, om niet al te brandende zon uit te staen, eer men daer toe genadert is. In zodanige plantingen kunnen open vakken, door opgeschoren heggen afgescheiden, tot fyne moezery, (daer onder de meloen-teeling begrype,) als ook tot laeg-stamde vrugt-boomen, geschikt worden.

Boomgaerden van hoog-stamde vrugt-boomen worden nu weinig aengelegt; is iemand nogtans begeerig om de zelve te hebben, dan moeten ze, nevens de grove moezery en plantagie, het afgelegenste van het huis geplaatst worden; egter zodanig dat ze van de schadende winden bevryd zyn.

Alle beplantingen van Laeningen en Scheerheggen, die te gelyk met het oog gezien worden, moeten van het zelve plantsoen, van gelyke groen, en eenkoleurig van lof zyn; want het geeft eenen grooten misstand, als het eene gewas heesteragtig, en het andere hoog-spillende en kragtig groeit, weshalven zulks omtrent alle gewassen moet in agt genomen worden.

Iemand alle soorten van Heggen en groen gewas begeerende te hebben, moet zorg draegen dat ieder soort afzonderlyk geplant word; zulks zal niet alleen het oog best voldoen; maer men kan dan ook de boomen, die niet na genoegen groeyen, of onaengenaem van groen zyn, zonder eenigen misstand uitroyen: wordende de Scheerheggen, welkers boomen smalle bladen hebben, voor de beste gehouden. Wat wyders de plantinge en het boom-gewas aengaet, en waer toe ieder in haere soort tot gebruik het bequaemste is; zie daer van het 1. *Hoofddeel van het 2. Boek*, alwaer omstandig van de wilde plantagien gehandelt word.

Alle Kanaelen, Gragten, Vyvers, Kommen enz. moeten altyd helder, schoon, en zonder onkruid gehouden worden: de zelve zyn oorspronkelyk van laege landen, die men, met boomen willende beplanten, ten minsten kosten met der zelve uitschot kan ophoogen; om die reden worden ze ook veel by beplantingen gevonden. Maer wanneer men in hoog-leggende gronden Water-gezigten begeert, dan brengen deze de Terrassen voort, van de welken de Grondwerken, Oranjeboomen, en het zwemmende Water-gevogelte, op het aengenaemste, gezien worden. Wanneer eene zodanige zuivere waterkom met een terras, wiens kanten zeer schuins, byna vlak leggende, met
lof-

lofwerken voorzien zyn, omcingelt is: dan zal dit uit het huis vermaekelyker gezigt geven, als een Parterre zonder water zoude doen: dog zodanige Parterren kunnen, om der zelve grooten omtrek, niet gevoegelyk als in zeer aenzienlyke Lusthoven aangelegt worden: om de zelve reden behoorden beplantingen tot Theaters, Doolhoven, Waeranden enz. in gemeene Lusthoven geen plaets te vinden.

Wyders behoort men voor-aen by de aenkomst, door de opdoende Dreeven (c) en Laeningen, die tot het Lusthuis strekken, de agtinge van den Bezitter te kunnen ontdekken, als mede hoedanigen aenleg, gebouwen, en cieraeden daer agter te wagten zyn. Of zig het Lustpaleis, of Jagt-huis van gekroonde Hoofden, of minder Souvereine Princen zal opdoen; dan of die van minder Princen, Graven, hooge en laege Stands. of byzondere perzoonen, daer agter leggen.

Men moet wegens de schikkingen ontrent de Jagt-huizen gants anders als ontrent de Lust-paleizen bedagt zyn: want daer moet alles wat verquikking aen vermoeidheid kan geven, bygebragt worden. Doolhoven, nog Wild-baenen (strekken de het omleggende land met des zelfs plantagien daer toe) zouden hier niet voegen: maer lomme-reuse Water-gezigten en Berseaux, tot eene aengenaeme rust-genietinge, zyn er gevoegelyker; ook behooren de Fonteynen aldaer dikker sprongen, en de Watervallen, die in overschaduwende plantingen moeten geplaatst zyn, meer water te geven. Insgelyks vereist het huis niet zoo groot, maer belommert te zyn; en eenige byggebouwen, tot de jagt geschikt, te hebben.

Nog staet te letten, dat men zig, in het aenleggen van Buiten-plaetzen, door tekeningen niet laet bedriegen, voornamentlyk door zulken, die cieraeden en lof-werken vertoonen; gebeurende het veeltyds, dat de geenen, die op het papier wel bevallen, in den grond weinig voldoening geven; als alle zodanige doen, die met dunne ranken en bygevoegde kleinigheden voorkomen; daerentegen zullen de geenen, die uit minder zwieren dog grooter partyen bestaen, van beter werking in den grond zyn; schoon ze in de tekeninge zoo behaeglyk niet schynen.

Lof-werken met groene ranken van palm of gras, tussen beide met gemaale schelpen van onderscheide koleuren gestoffeert, zyn van veel onderhoud; voor-al in 't klein, want die kunnen niet genoeg gezuivert

(c) Dreeven noeme die boven de 72. voeten breed; en Laeningen die minder breedte hebben.

vert worden; daerenboven veranderen de koleuren haestelyk door de regen en vogtige gronden.

Ook moet men gedenken, dat alles in open lucht verkleint, nogtans meer in eenen ruimen, als in eenen besloten grond: derhalven moeten paden, lofwerken, cieraeden enz. na gelykmatigheid zodanig geschikt zyn, dat alles malkander ondersteunt, nergens misstand geeft, en geen stopping maekt: want het te kleine aengelegde zal het bystaende te grooter doen schynen; en in tegendeel het te groote aengelegde het bystaende te veel verkleinen, en stoppage veroorzaken, het geen beide zeer zal misstaen. Nog moet in agt genomen worden, dat alles zodanig aengelegt word, dat men in de wandelingen, de grootte van de Vermaek-plaets niet kan bespeuren; daerom zal men weinige doorgaende gezigten, en alsdan nog in de lengte der Plaetze maken, ook de laeningen en cieraeden op verscheide manieren schikken; het geen de Plaets grooter zal doen schynen.

Latwerken, Grotten, Fonteynen, Watervallen, Groepen, Beelden, Thermen, Vazen, Busten en andere cieraeden, moeten na haere eigenschappen geplaetst worden. Dus zyn Latwerken de tegen-gestelde cieraeden van Grotten; want deze geven verbeeldingen van vrolykheid, daerom die in lustige plaetzen behooren gestelt te worden: maer Grotten, van natuure treurige verblyf-plaetzen zynde, moeten onder schaduwen en diepe belommeringen aengelegt worden; ook voegen daer in, of ontrent de zelve, Watervallen, die door haer geruis slaeperigheid aenbrengen.

Fonteynen worden zoo wel in open, als onder belommerde of meerder besloten plaetzen gestelt; waer ontrent voor-al agt te geven is, dat men, na de afftant en ruimte der plaets, van de welke ze bezien worden, denzelven dikker en hooger sprongen doet geven; derhalven moeten zulke, die in 't midden van weide doorgesnede laeningen, of in andere ruimtens geplaetst, van verre gezien worden, met eenen enkelden strael uit eene laege rots of water-dier voortkomen, het geen van natuure laeg by de grond water zoude kunnen geven: wyders moet men altyd ontrent alle Fonteyn-sprongen uit menschen of dieren, niet uit een Water-bassin, voortkomende, bedagt zyn, dat ze volgens ieders eigenschap te voorschyn komen; want het is belaggelyk uit zodanige partyen, die van natuure geen vogt uitwerpen, water-sprongen voort te brengen: ook hebben geene dingen, die eenigzins het vuur aengaen, de minste betrekkinge tot Fonteyn-werk, ten zy de historie

storie water-blussinge vordert: insgelyks moet men geen cieraeden aenleggen, die volgens de historie in geen open lucht werkzaam geweest zyn; het zoude zelfs beter wezen, dat men daer toe plaetzen konde verkiezen, die met de geschiedenissen overeenkomst hadden; derhalven zal men door beeldhouwery noit iets binnens huis, dat aen de open lucht; nog in open lucht, het geen binnens huis eigen is, vertoopen.

Groepen, daer twee of meerder beelden werkzaam zyn, worden in minder ruimte van doorgesnede laeningen, als groote Water-basseinen moeten hebben, tot cieraed geplaetst; nogtans moeten ze niet naeu besloten staen, op dat geen stoppings veroorzaken; daerenboven moet men, na de ruimte der laeningen en der zelve afstand, meer of minder werkende beelden te zamen voegen, en daer na de levens-grootte schikken: daerom zal het best zyn eene historie te verkiezen, de welke zodanige vergrootinge natuurlyk kan lyden; want alles, dat in open lucht geplaetst word, moet ten minste levens-grootte zyn; om die reden zal de Griekse Venus beter in zaelen en gaenderen, als in open wandelingen en parterren voegen; naerdien men de maet eens schoonen vrouwen-beeld niet mag te buiten gaen: insgelyks lyden verwyfde mannen-beelden weinig vergrooting, en geen grove musculen, als een Adonis, Narcissus, Hiacinthus enz. Onder vrouwen-beelden mag men Diana, Ceres en Kryg-Heldinnen van kloeker maet neemen, om dat haere lichaems-oeffeningen sterker gestel maken; daerom ze ook niet zoo poezelig moeten zyn. Tot kloeker mans-beelden zyn best genomen, die in de geschiedenissen Reuzen genaemt zyn, onder de welke Mars en Herkules enz. gestelt worden; deze moeten met sterke musculen en spieren, dog niet boven natuurlyk, gemaekt zyn.

Een Paerde-man zal men eer tot eene Groep, als voor een enkel beeld schikken, konnende bequaemelyk gestelt worden in doorsnydingen, welkers wydte te breed voor groote enkele beelden, en te naeu voor eene Groep is.

Rondom Parterren, die door heiningen besloten zyn, worden enkele Beelden in den omtrek gestelt; zoo ook omtrent Water-kommen, daer ze door waterspiegeling van eene goede uitwerkinge zyn. Maer dat groote Vaezen ontrent onbesloten Parterren geschikt worden, schynt oneigen te zyn, schoon zulks in veele zeer aenzienelyke Lusthoven gebruikelyk is: de reden daer van is, dat Vaezen lykbussen

verbeelden; konnende Lykbussen zodanige buitensporige vergrootinge, als de Vaezen in die Parterren vertoonen, niet lyden; dierhalven behooren ze tot beslotender plaetzen, daer de Vaezen na d' eigenschap der Geschiedenissen, minder grootte nodig hebben.

III. HOOFDDEEL.

Wat men by het eerste aenleggen van Plantagien; mitsgaders van Gebouwen, Muuren, Terrassen enz. in agt te nemen heeft: en wat jaerlyks, tot dat alles volkomen volbout en in orde is, moet verrigt worden.

Het gaet met de plantagien en de daer aen behorende gebouwen en cieraeden, even als met veele andere zaeken, welkers volvoering de beloofde verwagtinge niet beantwoord; wordende het zelve veeltyds door verhaeftinge van tyd en arbeid veroorzaekt; daer uit dan voortkomt dat de eigenaer veele dingen gebrekig zal bezitten, vermids die niet als met zwaere kosten te verhelpen zyn: dit leert ons, op dat men zig aen den steen van naberou niet sloot, behoorlyken tyd te moeten nemen, om onze plantagien, gebouwen enz., na ryp overleg, in goede orde te schikken, met minder kosten en fouten te volbrengen, en daer na tot volkomen genoeg te bezitten: zulks na behooren willende verrigten, zal men tien jaeren en meerder tot het bouwen, planten enz. van een aenzienlyk Landhuis en Lusthof nodig hebben: zoo iemand ten aenzien der gebouwen nog langer gedult konde oeffenen, zoude hem dat niet berouwen (a).

Om dan een goed begin te maken zoo is nodig, onze gronden, die in 't algemeen niet hoog genoeg uit het water leggen, om daer in de boomen wel te doen groeyen, te verhoogen, waer toe men gewoonlyk het schot uit vyvers en slooten gebruikt. Deze moeten niet eerder, als na eenigen tyd gezakt te zyn, beplant worden; maer men zal nog langer tyd tot het zakken des gronds nodig hebben om dien te bemetzelen; en de langste om te bevloeren: daerenboven moet men dit

(a) Prima adolescentia patremfamilia agrum statim conferere studere, edificare diu cogitare oportet, conferere cogitare non oportet, sed facere: ubi aetas accessit ad annos triginta sex, tum edificare oportet, si agrum constitum habeas. Caro de Re Rust. c. 3.

dit uitschot, inzonderheid uit klei-gronden, welkers onderste uit den grond van natuure te koud en hard-berstig is, om tot plantingen te gebruiken, tot mul-werdens laten doorvriezen; waer na deze gronden bearbeid, en door bemestinge verbeterd moeten worden.

Het eerste daer voor men, na zodanigen verkregen grond, moet bezorgt zyn, is dat men eene goede buiten-manteling aenlegt om huwte te verkrygen, zonder welke geen vrugten nog moeskruident te teelen zyn: ook is zodanige beschutting voor Buiten-huizen van de uiterste nootzakelykheid, vermids ze anders in 't kort bouwvallig en onbewoonbaer zouden werden; zelfs is het nodig door zodanige bemanteling gedekt te zyn, alvorens de vrugt-boomen zig tot dragen zetten, en het gebouw voltoit is.

Wyders is zeer dienstig dat de kalk tot de gebouwen eenigen tyd meukt, en het hout, dat daer aen zal gebruikt worden, droogt; dierhalven moet men de zelve niet al te schielijk opmaken; het geen ook ten aanzien der cieraeden en nettigheden moet in agt genomen worden. Om dan in goede orde een aanzienlyk Landhuis met zyne beplantingen en cieraeden tot eenen gewensten uitzlag te volmaken, zal men het in dezer voegen aenleggen.

Het eerste Jaer Zal men de Buiten-gragten en Slooten, daer na de Vyvers schieten, om daer uit de verhooginge te verkrygen, afzonderende de beste van de slegtste aerde; en de zelve, dus uitgeschooten, over den geheelen grond zodanig plaetzen, als van de meeste dienst is.

Terrassen zullende maken, moeten die uit den rouwen aengelegt worden, mits aen het zakken der zelve gedagtig te zyn; konnende tot de beneden grond van deze Terrassen de allerlegtste aerde genomen worden.

De steen-kalk, die men tot alle grond- en buiten-metzelinge moet gebruiken, te kopen; dezelve te laten ziften, en daer na in putten of gragten te doen meuken.

Het benodigende wagenschot te kopen; en de bladen gescheiden, dat 'er de wind doorwaait, in open lucht te laten droogen.

Werk- en Hout-lootzen op te slaen: in deze laetste het zwaer ribben- en balk-hout te laten droogen; onderstellende dat het zelve Greenenhout zal zyn, om dat het bekomen van goed eiken-balk-hout onzeker is; anders moet men zodanig zwaer eiken-hout onder water zyne eik laten uittrekken.

Tot

Tot Klei-gronden bezorgt men mest en zand om door een te laten bearbeiten, en dus kaluw-aerde te maken; in welke mulle aerde de boomen geplant, de wortels, en der zelve holligheden wel aangevult zynde, beter komen te groeyen: nogtans moet deze kaluw-aerde niet te vet zyn, als daer in geplant word.

Tot Zand-gronden heeft men bagger, om daer door te laten bearbeiten, nodig; deze zal men door Veen-baggeraers, welkers werk het eigentlyk is, laten baggeren. Zoo men de zelve in hooge drooge zand-gronden moet gebruiken, zal men de bagger tot dikke groote staelen laten maken, op dat die minder zoude bevriezen.

Men zal den grond tot de buiten-laeningen en cingels doen omspitten, op dat des winters mogte doorvriezen, om daer in met het vroege voorjaer boomen te planten of zaeyen.

Men legt de entery tot vrugt- en andere boomen aen: ook werden Akers te spruiten, zaed tot Beuken-boomen, en Kerffen-, Krieken- en Nooten-steenen in de aerde gelegd, om van die, gesprooten en opgeschoten, namaels te planten.

Het tweede Jaer Zal men in omgespitten grond, met het vroege voorjaer, de boomen tot de buiten-cingels, en wilde boomgaerden, planten; daer in tot het begin van April bezig blyvende; en by-aldien alles in dien tyd niet konde beplant zyn, zal men zulks in 't volgende najaer volvoeren.

Men plant verscheide affnydingen met Elst; of steekt Willige-stek om daer van Scheerheggen te maken, tot voorkoming van verstuivinge en afvoeringe van sny-winden; zynde zulke heiningen zeer dienstig in Enteryen, Moes-tuinen en Boomgaerden enz.

Nog worden Akers, Kerffen, Krieken, Nooten-steenen enz. als zaailingen in de aerde gelegd. Ook moet het wild-gewas op orde gestoken worden, om aldaer, van kragtig gewas zynde, te blyven doorgroeyen; maer het vrugt-gewas moet in het volgende najaer verplant worden.

Men volbrengt alle het geene aen het schieten van Vyvers, ophoogen des gronds, en het maken van Terrassen ontbreekt.

Men vervolgt de gronden te spitten, konnende met de zand-gronden tot digt by de zomer voortgevaren worden: maer klei-gronden, welkers aerde te hard-berstig, steenig-droog werd, worden met het begin van September gespit, op dat, door te bevriezen, van mulder oppervlakte mogten werden. Men moet de Bagger-staelen met mest en zand dikwils doen bearbeiten.

Door

Door het geheele jaer moet den grond van onkruid gezuivert, en het gezaai en Plantsoenen daer van uitgewied worden.

Des zomers en in 't najaer moet men tragten by de Liefhebbers goede vrugten te zien en proeven; ook, na de verkiezinge, agt geven, op wat plaets de boom geplant staet, daervan men aentekeninge houd om niet misleid te worden. Om dien aengaende nog zekerder te gaen, moet men de Tuinlieden der Plaetzen, daer die groeyen, te vriend hebben.

De buiten-muuren moeten met steen-kalk, die eenen winter gemeukt heeft, gemetzelt worden.

Men beslaet in 't najaer nog zoo veel steen-kalk, als men in het derde jaer tot den opbouw van het Oranje-huis, Stook-kassen, en andere muuren zal benodigt zyn; dog deze moet tegen de vorst verzorgt worden.

Men maekt alle het hout-werk voor het volgende jaer gereed: ook laet men het steene hard-werk in 't gebergte vervaerdigen.

Het is zeer nodig eenen Opzigter by het werk te hebben, derhalven moet men de Tuinmans wooninge, by-aldien die in het eerste jaer niet begonnen is, met het vroege voorjaer beginnen te maken.

Het derde Jaer Zal men nog planten: ook nog akers en gemeuk-te zaeden in de aerde leggen.

Men moet de enten van de getekende boomen zelfs snyden; en vermids men nog geen eige plantsoenen heeft, zal men de zelve, mits in perzoon daer by blyvende; door Enteniers op haere wasselyke plantsoenen doen enten, en daer van naeukeurig aentekeninge houden; maer het is onnodig van de soorten aen den Entenier kennis te geven.

De Terrassen en Berseaux te planten, of van gemeukt zaed te beleggen.

De Boomgaerden en Moes-tuinen te herspitten en te doormesten.

De Plantagien omtrent Vyvers en andere Gras-kanten op te maken.

Men zal in het najaer de zaeilingen tot vrugt-boomen, als appelen, peeren, kerffen, nooten enz. op orde in de enterye planten.

Men moet de steene muuren, Trek-, Stook- en andere kassen, mitsgaders de Oranjery metzelen; insgelyks de Stallinge en het Koet-huis, zoo men een aanzienlyk gebouw maekt; konnende de Oranje-, Stal, en Koets-huizen daer na tot werk-lootsen dienen.

De Hout-lootsen ontledigt zynde, koopt men op nieu voorraad, om
I. Deel. C behoor-

behoorlyk te laten droogen, als ribben, balk-hout, deelen, wagenschot enz.

Vermids bruine geleverde schuttingen tot vrugt-rypinge in open lucht beter bevonden zyn, als gemetzelde muuren; zal men veele schuttingen, niet anders als in regte linien, en geen muuren, als tot kas-vruchten en afheiningen, maken.

Het vierde Jaer Sneid men alle de herplante zaeilingen, in de enterye of elders staende, een vinger breed, of wat laeger, boven den grond af: het geen ook aen alle quarrelende, en niet regt opschietende boomen verrigt word, op dat ze met meer kragt zouden uitgroeyen: wyders zal men in het najaer op de afgesnede boomen, zoo wel aen muuren als elders staende, enten en oculeren.

Men plant wyngaerden en andere vruchten in stook- en koude kassen: ook tegen schuttingen enz.

Wyders brengt men de Plantagie, de grond gezuivert zynde, met des zelfs cieraeden in orde; uitgezondert dat men tegen de terrassen nog niet moet metzelen, om dat ze het zakken nog onderworpen zyn.

Het vyfde Jaer Zal men den Boomgaard met alle het geene daer aen behoort beplanten; dog men moet by opneminge in den queekhof agt geven na welke wind-zyde de boomen hebben gestaen, om die op gelyke wys wederom te planten.

Men ent en oculeert nu op eige plantsoenen.

Zal men in het volgende jaer het gebouw optimmeren, zoo moet men nu voorraad van bescilage steen-kalk maken; ook al het hout en andere materiaelen in dit najaer doen vaerdig zyn: insgelyks laet men tot het hard-werk, dat men nu mede gereed maekt, metaele duimen en alle het verdere metaele, dat in plaets van yzer moet gebruikt worden, vervaerdigen.

In het najaer word het Fundament van het Huis gelegd, en zulks een voets hoogte boven den grond, om des winters te besterven; dog moet tegen de vorst gedekt worden: mits dat te voren de groote rioolen door de muuren in den grond gemaekt zyn.

Het zesde Jaer Zal men nog planten, enten, oculeren, en het verdere nodige verrigten.

Men zal het Gebouw in des zelfs buiten-romp met kragt van manschap opmaken, zoo dat voor den winter onder het dak gebragt, en gegrondverwt word, waer omtrent voor bestuivinge moet gezorgd worden.

Men

Men stelt voor de lucht- en licht-gaten des winters rietmatten, op dat de daer door waeyende wind de muuren zoude doen droogen.

Het zevende Jaer Zal men, het gebouw nu getreden zynde, de gewelftens mogen maken, mitsgaders de grond-werken, als diepe tras-kelders, regenbak, put, fekreeten, en het geen aen de rioolen nog mogte ontbreken.

Men plaetst eerst voor de vensters oprollende rietmatten, die men in 't najaer wegneemt, alsdan glazen-raemen, voor de loos, daer voor brengende, die daer na tot Meloen- of andere bakken kunnen dienen.

Men legt de zolders, en begint het binnen-werk te maken.

Men maakt de verdere cieraeden der Plantagie, en het geen daer aen nog mogte ontbreken.

Het agtste Jaer Zal men alle het van marmer vervaerdigde aen schoorsteenen, muuren enz. brengen.

Men zal alle de nodig hebbende plaetzen, als keuken, kelder enz. met witte steentjens bezetten.

Alle zolders enz. worden verdreven: die daer na van onder gestu-keerd moeten worden.

Men zal alles binnens huis doen verwen.

Het negenste Jaer Zal men, na dat alles gestukeert is, de gemaek-te glasraemen, in plaetze van die voor de loos gestelt zyn, over-al in brengen.

Het marmer moet opgezoet en gepolyft worden.

Houte schoorsteen-mantels, boiseerfels, lambriseeringen, sny-wer-ken en andere fraeijigheden worden aangebragt.

Men zal de beste trap stellen: ook alles dat in de kamers te ver-gulden en te schilderen is, laten doen.

Het tiende Jaer Zal men de Terrassen, de aerde nu gezakt zyn-de, en gevolgelyk de daer tegen te metzelen muur ook minder zullen-de zakken, van een steens muur van harde steen met petytse laegen laten bemetzelen, en daer na de zelve bevloeren, waer mede de Plan-tagie in orde zal zyn.

Het Gebouw van buiten in de grond-verw te zetten, en daer na tweemaal te laten verwen.

Na dat alle muuren been-droog zyn, de kamers met behangfels en spiegels te voorzien.

IV. HOOFDDEEL.

Hoedanig de Tuinman, Opzienders van nieuwe werken, en Arbeiders behooren te zyn.

Alvorens de grond bearbeid word, zal men zig van goede Werklieden; in't byzonder van een bequaem Opzigter of Tuinman voorzien. Deze moet van beproefde eerlykheid, deugd en bequaemheid zyn: dieven, leugenaers, dronkaerts, hoereerders en luyaerts zal men noit aennemem; ook geen waenwyzen, als veele tuinlieden zyn, welkers wysheid hen niet alleen belet tot meerder kennisse te komen (a), maer ook veelyds daer door dingen, die tegen hun goeddunken geboden worden, met opzet qualyk doen flagen: egter moeten zy aengaende de dingen huns bewinds ondervindinge hebben; zelfs ontrent zodanigen, die buiten den Tuin-bouw zyn.

Tot het aenleggen van aenzienlyke Buiten-plaetzen word gewoonlyk een Opzigter aengestelt, op dat alles in goede orde zoude verrigt worden: dog het was te wenschen dat daer mede de Tuinman konde bekleed worden; om dat deze, by vervolg in dienst blyvende, zig meer zal bevlytigen ontrent een goed opzigt, dat alles wel gemaekt word; voornamentlyk als hy door eergierigheid aengespoort word om het groeyen der gewassen wel te bevorderen.

Zodanig een moet liefstallig zyn, met behoorlyke orde kunnen gebieden, en zyne geboden doen agtervolgen; dierhalven moet hy zig niet te gemeen maken, veel min met de arbeiders, onder hem staende, den spot dryven; in tegendeel moet hy altyd in het gebieden ernstig zyn.

Na den dienst, die men van den Tuinman vordert, zullen des zelfs lichaems-kragten, en de jaeren zyns ouderdoms in aenmerkinge komen; want op eene Plaets, daer hy zelfs zal moeten arbeiden, worden kragten vereist; dus moet men daer toe jonge sterke perzoonen verkiezen: maer wanneer over anderen staet te gebieden, dan zal men tot eenen bejaerden Tuinman overgaen, om dat die meerder ondervindinge heeft, en ernstiger zynde bequaemer is om arbeiders en jonge tuinlieden te bestieren, en zyn geboden te doen opvolgen. Dewyl
nu

(a) Vilicus ne plus censeat sapere se quam dominum. Caro de Re Rust. c. 5.

nu Jongelingen liever van bejaerde willen geregeert zyn, zal men ook onder het bestier van zodanig eenen, bequaemer arbeiders en jonge tuinlieden bekomen: daerenboven zal een kundig Eigenaer met meer genoegen van zodanigen Tuinman gediend worden, om dat hy, door vooroordeel wegens des zelfs ervarentheid ingenomen, hem zal laten gezeggen, dat van eenen Onkundigen niet zoude laten doen.

Een kundig Eigenaer zal ligtelyk eenen Tuinman, tot zyn dienst nodig, kunnen krygen; om dat die (van de behandeling der spaa, en het snoei-mes kennis, ook lichaems-kragten hebbende, wyders gezeglyk zynde, en agt op het gevolg zyner doeninge gevende) door zodanigen Eigenaer in weinig tyd eenen kundigen Tuinman kan worden: maer een onkundig Heer of Eigenaer zal zoo ras niet te regt komen, om dat hy eenen Tuinman van meer ondervindinge nodig heeft, want die moet de behandeling van Hout- en Kruid-gewassen, snoeyen, enten, oculeren, en de onderhoudinge der gewassen, ook het teelen van moes, aerdvrugten en bloemen, in en buiten de saizoenen, verstaen: maer men heeft van zodanigen kundigen Tuinman geen zwaeren arbeid te wagten, om dat die, zelden gevonden wordende, van veele gezogt en gewilt is: ondertuiffen mag men wel denken, dat, als een kundig Tuinman zig tot zwaeren dienst wil begeven, aen hem iets zal haperen, 't zy ontrouw, dronkenschap enz. ten waere een zwaere last van kinderen hem daer toe noodzaekte, welke kinderen, behalven dat daer door de Tuinvrouw voor den Eigenaer van geen dienst zal zyn, gemeenlyk veel onrust baeren, en aen vrugten en teere gewassen zoo beschadende als het ongedierte zyn. Hier uit spruit de vraag, of men eenen Tuinman met, dan zonder kinderen zal verkiezen? ik zoude tot den eersten overgaen, wanneer de Buitenplaets is afgelegen, en de kinderen door het sluiten der fyne vrugten kunnen afgeweert worden, om dat van zodanigen Tuinman, doorgaens niet zeer gewild, waerschyndlyk gewenster dienst te wagten is; daerenboven zal hy, tot het werk genoodzaekt zynde, meerder agt op het gevolg zyner doeninge geven, en daer door kundig werden; ook zal men des zelfs dienst waerschyndlyk langer genieten, vermids men niet te vrezen heeft, dat hy om den zwaeren last van zyne kinderen, zal gezogt, en door beloften of geld afgetroont worden; zynde het ten uitersten nodig weinig van Tuinman te veranderen; om dat hy, door den tyd de eigenschappen des gronds kennende, met gewenster uitflag de gewassen zal voortteelen en onderhouden. Die eenen Tuinman zonder

kinderen verkiest, zal evenwel best doen na eenen getrouwen, die bezadigt is, om te zien; want deze is doorgaens, al was het dat men weinig dienst van de Vrouw te wagten hadde, meerder t' huis en van bezadigder leven; voornamentlyk als de vrouw deugdelyk, gezond, oplettende en schikkelyk is. In 't algemeen moet men weinig dienst van eene Tuin-vrouw, wiens man veele deugdelyke hoedanigheden bezit, wagten: de ondervinding leert, dat zelfs de schikkelykste meent, uit dien hoofde, van haere diensten te moeten verschoont worden; zoo dat men zig voldaan zal houden, als zy de keuke-vrugten aenbrengt. Wanneer het tegendeel geschied, en de Tuinvrouw, zelfs in den tuin, zeer gedienstig is, mag men wel staet maken, dat dit voor- tekenen van onbequaemheid of andere fouten van haer man zyn.

Tuinlieden hebben veel gelegentheid en aenzoek tot ontrouw; dierhalven is een deugdelyk Tuinman, die aen dagelykse verzoeken ontrent het verkopen van vrugten kan wederstaen, hoog te schatten, en in waerde te houden. Om nu den zelve geen aenleiding tot ontrouw te geven, zoo behoort men hem wegens zyne belooninge niet te bekniibelen, maer te maken dat hy behoorlyk bestaen kan: ondertussen moet men niet denken dat men van zulken, die voor weinig loon willen dienen of straffe behandelingen ondergaen, goede diensten zal verkrygen: in tegendeel moet men alsdan staet maken dat van zodanig een veeltyds ondeugd te wagten is; want de verslaefste, veel min deugdelyke gemoederen kunnen geen strafheid verdraegen. Het gewoone jaer-loon van eenen Tuinman is twee hondert vyftig gulden, en zes gulden voor nieuwe jaer en kermis, daerenboven geniet hy door verkryginge van een weinig turf en het vergaderen van sprokkel- en ander slegt hout op de Plaets genoegzaam vry brand: ook verschaft hem het overvloedige uit de moestuin genoeg tot zyn nooddruft.

Wanneer eene Buitenplaats van grooten omtrek en bygebragte cie-raeden door den Tuinman alleen niet kan waergenomen worden, maer dat hy daer toe nog eenen Jongeling benodigt; dan is zyn jaerlyks loon vier hondert gulden, mits dat hy den Jongeling op zyne kosten onderhoud: maer het gebeurt veeltyds dat een bequaem Tuinman, iemand onder hem hebbende, meerder loon begeert.

Men bedingt gemeenlyk by het huuren van eenen Tuinman, dat hy alles, 't geen in den boomgaerd, moes- en bloem-hof te doen is, moet verrigten, en op gegeven bevel in 't werk stellen; zelfs op de benodigende plaetzen den grond verdelyen, en in den winter het
hout

hout tot zyns Heere brand hakken en kloven: maer zoo 'er veel grond te verdelfen is, worden daer toe Arbeiders gebruikt.

Het werk van de Tuinvrouw is de Keuken van behoorlyk geplukte en verlezen groente te voorzien. Daer zyn Eigenaers, die de Tuinvrouwen onkruid laten uitwieden, maer zy doen zulks, door onkunde, veeltyds niet na behooren.

Als de Tuinman op eene aanzienlyke Buitenplaets zoo veele Arbeiders onder hem nodig heeft, dat hy alleen over alle geen opzicht kan hebben, dan verkiest men de bequaemste uit de zelve tot mede Opzigters onder den Tuinman, welkers loon met twee stuivers daegs boven de andere vermeerdert word.

Het loon der Arbeiders is na der zelve bequaemheid verscheiden: ook is men gewoon op groote werken Westfalingers (anders Mofsen) te gebruiken, die voor minder loon dienstbaer, nogtans tot kruien, graven, sloot-schieten enz. zoo goed als onze arbeiders zyn; maer onder onze, van welke men mede meer verschot als van goede tuinlieden vind, zyn 'er veele zoo bequaem, dat men van de zelve goede tuin-diensten kan verkrygen: men geeft hun winter- en zomer-loon, beginnende het laetste met Maert en eindigende met den 1. November.

De hoedanigheid van eenen goeden Arbeider is, dat hy eerlyk, nugter en sterk van lichaam is, op dat hy wel kan, en vlytig wil werken; want men vind doorgaens veele luyaerts, welke ontrent de grond-delvinge of omspittinge tot het boom-planten zeer nadeelig zyn; want zulks, niet wel gedaen zynde, daer na onverhelpelyk is.

Wyders is het eene goede hoedanigheid als een Arbeider overhands, dat is regts en links kan werken: dit is in veele gevallen dienstig en nodig; inzonderheid by grond-delvinge of spittinge, om dat de heyen alsdan zoo veel niet zullen betreden worden: wat fouten dien aengaende begaen worden, zie daer van het grond-delven en spit-ten, ook van het gragt-, vyver- en sloot-schieten, in het volgende 6. Hoofddeel, gesproken word; daer ook gezegt word hoedanig na behooren den arbeid moet verrigt worden; als mede dat men op groote werken veel volk moet in dienst nemen; mits dat ze, te werk gestelt zynde, malkanderen in den te doene arbeid niet hinderlyk zyn; zullende zulks, als de Opzigter de zelve behoorlyk in 't oog en orde kan houden, beter en voordeeliger zyn. Men zal, om altyd van goede arbeiders gedient te blyven, grooter getal aennemen, als men by geduurzaamheid denkt vannoden te hebben; op dat men, de onbequaeme

quaeme uitgemonstert hebbende, altyd van bequaeme manschap om het werk te bevorderen voorzien blyft; zullende de bequaemste en waardigste door hen te pryzen meer aangemoedigt worden, als door quaede bejegeningen; want die zulks verdragen, zyn doorgaens onbequaeme, daerenboven is het beter zodanige, die met kyven en raezen tot hunne pligt moeten gebragt worden, de zak te geven.

Men moet van eenen Arbeider wel behoorlyk, maer ook niet te veel dagelyks werk begeeren, of dat hy zig overwerkt: vermids nu alle werklieden niet even bequaem zyn; zoo zal de Opzigter de zelve, ontrent het te doene werk plaetzen: de bequaemste tot byzondere werken, en de vaerdig-werkende mede te zamen; ook de minder vaerdige, by malkander, in of op andere werken: wyders moet men, om hen tot vlyt en arbeid aen te zetten, nu en dan een vat beste bier en toebak aen hun geven, dat veelyds meer als geld-beloning zal uitwerken: en op dat ze op hunnen tyd zouden agt geven, moet men 's morgens een klok luiden, en by de monsteringe den tegenwoordigen een zoopje schenken; dog den afzynde niets geven.

Het gereedschap, waer van deze Arbeiders, op eige kosten, moeten voorzien zyn, is een paer water-digte Laerzen, eene Spaa, beflagen Schop, Graef, eene opgeboeide Hoos, en eene platte houte Schop, waer mede op het werk komende moeten arbeiden, die dit gereedschap niet heeft, zal men niet aenneemen. Wyders is 'er niets dat 's menschen arbeid is, of het moet door hen gewillig gedaen worden.

V. HOOFDDEEL.

Van de Gereedschappen.

Die eene aanzienlyke Buitenplaets uit den grond wil aenleggen, moet de benodigende konst-werken daer toe laten maken of kopen, het welke voordeeliger is als die te huuren; al was het zelfs dat eenige, na voltoijninge der Plaetze, niet meer van gebruik nog van weinig waerde waren: als zyn karre-paerden, karre-wagens, karren, korde-wagens, water-molens, dam-gereedschap, dikke krui-planken enz. want de ondervinding leert, dat een lang gebruik en de herstelling van het nu en dan gebroken der huur-gereedschappen na advenant kostelyker vallen,

len, als dat men die in eigendom heeft: ondertussen moet men ook zorg dragen dat alles sterk, dog handelbaer gemaekt is, op dat daer mede op eene gemakkelyke wyze kan gewerkt worden; want groote zwaere gereedschappen doen het werk vertraegen. Men zal ook agt geven dat de Paerden- en Hand-water-molens, die op stander-punt of om den as draeyen, regt op en neer in 't loot of waterpas, zonder te horten of stooten, werken, het welke op gewaer-wordinge van de minste veranderinge aenstonts moet verbeterd worden: ten dien einde zal men alle het geene in en op malkanderen werkt, als zyn lantaerns, kammen en assen van molens, dikmaels smeeren; het geen ook aen karre-wagens, assen, schamels, de spillen van krui- en andere wagens moet bezorgt worden: nog moet men de verloope wielen laten ronden, en de spillen in ronde buffen doen draeyen. Wyders moeten de Paerden-, krui- en korde-wagens, krui-planken, spaeyen, en schoppen dikmael van de aenklevende aerde en vuilnisse gezuivert worden, daer toe men, by de ladinge en lossinge, een vet-pot en een hout-schopje tot smeering en zuivering zal bezigen, moetende het zelve noit met eene met yzer beslagen schop gedaen worden, voor-al niet aen krui-planken, om dat deze door het yzer afsplinteren: na welke reiniging alles lugtig met zand overstrooit word, op dat het vuil zoo ligt niet zoude aenkleven, en de kruyers vaster gang maken: zynde voor-al nodig dat men voor menschen en beesten in de kruyinge het dreunen en uitleiden der voeten voorkomt; daer toe deze laetste zuivering ten uiterste dienstig is: om die reden moeten ook de planken, tot de krui- en bruggen leggende, dikmaels onderstopt worden, en langzaam schuins opgaen, op dat ze onbeweeglyk zouden zyn.

De *Hand-tonne*-, of *Vyzel paerde molens* moeten niet styl staen, maer vlak leggen, want dan zullen ze meer water malen; daerom laet men de zelve, na mate het water van om laeg moet opgebracht worden, meer en meer zakken; want als ze al te styl staen, word het opbrengen niet alleen bezwaerlyk, maer ontzakt haer het water te veel; waer door ze zeer weinig water uitwerpen. Daerom men, als het water boven de zes voeten moet opgebracht worden, geen *Vyzel-paerde-molen*, (dat is zodanig eenen, welker stander om een kam-rad draeit, 't geen door een paerd waterpas omgaet, en eenen *tonne-molen* genaemt word,) kan gebruiken; maer als dan eenen *Rade-paerde-molen*, die om zyn as draeit, in 't werk stelt; dewelke het water van onder opbrengt, en boven uitstort.

De bequaemste *Krui-planken* moeten ruim twee duimen dik, en zeven of agtentwintig voeten lang zyn.

Als men uit de diepte na de hoogte moet opkruien, kan zulks niet met gewoonlyke Tuin-wagens, daer toe te zwaer zynde, gedaen worden; alsdan zullen daer toe ligte, *Korde-wagentjens* genaemt, gebruikt worden.

Insgelyks is het met de gewoone *Schoppen*, *Spaeyen*, en die geheel van yzer, *Botten* genaemt zyn, daer in door eene ronde openinge eenen effen of eiken steel steekt; deze zyn mede, voor-al in zwaere kleigronden, daer de steek hoog moet opgebracht worden, by langduurigen arbeid veel te zwaer; daerom hebben verstandige Aerd-werkers en Sloot-schieters smaller *spaeyen* en *schoppen*, die niet zoo hoog en dunner van yzer beslag zyn, waer in willige, en geen eike, steelen steken; dog deze willige steelen zyn, om dat ze ligter breeken, dikker. Met zodanigen ligten gereedschap zal een bequaem werkman meer arbeid verrigten als met het gewoone tuingereedschap. Hunne hoos- en vak-houte *schoppen* zyn zonder beslag, en van 't zelve hout en mackfel als de onze.

De *Hoos-schoppen* zyn met of zonder agterboeisel, beide van effenhout: die met een agterboeisel, 't welk een van agteren dun effen- of beuken-houte om den schop gebogen spaen is, worden gebruikt om water of dunne bagger uit eene diepte na om hoog te brengen; vermids het water of bagger door dit boeisel gekeert word: met de onopgeboeide *schoppen* word het water of bagger, 't geen niet zoo hoog moet opgebracht worden, uitgehooft.

Vak-schoppen, daer in de arbeider de aerde of klei-steek van den spitter of delver, die de zelve, zonder zyn hand te herhaelen, niet verder of tot meerder hoogte kan voortwerpen, overneemt om zulks te doen, zyn van beuken hout, en niet zoo hol als de hoos-schoppen, maer een weinig breeder, van onder en boven ronder, en meer na het vierkant.

„ Welke gereedschappen men tot de Tuin-oeffeninge verder nodig heeft, en van wat stof en mackfel die behooren te zyn, zal ik vervolgens beschryven.

Eene *Scheerbank*, om de boomen, die zeer hoog groeyen, boven egael van takken, en van de zyden te snoeyen, op dat als groen bladige tapyten zouden vertoonen: de zelve moet men, niet alleen na dat hoog of laag vereist worden, van ander gestel laten maken; maer ook bezorgt

zorgt zyn, dat door kruis-latten of ribbetjens onschrikbaer vast staen; ook dat de Scheerder een rugge steunfel heeft.

Een *Schoffel-wagen*, bestaende uit twee agter- en een voor-rol met een breed-snydend schoffel-yzer, dat men hoog en laeg kan stellen, na dat men den grond tot min of meer diepte wil roeren: deze is van nuttig gebruik in zand-gronden, maer in vaste gronden van geenen dienst.

Een *Eggetje*, dient om den grond van het afgeschoffelde onkruid, door het wagentje los gemaakt, in maniere als door een klouw te zuiveren: dog is mede alleen in losse bolle gronden gebruikelyk. Deze beide gereedschappen worden door menschen voortgedruwt of getrokken; 't geen veel beter is als door een klein Hitlands paerdje, want dat werkt niet gelyk, nog grond-zuiverende.

Een *Krui-wagen*, met des zelfs *Opzet*, waer door die vergroot word, wanneer men ligtvoerige takjens of losse boom-bladen zal vervoeren. Het *Opzet* bestaat uit vier verhogende planken, in de hoeken der binnekant aen een stuk van een dubbelde lat vast gespykert; moettende het lat wat langer gelaten worden, op dat het *Opzet* daer door in het hol des wagen zoude konnen sluiten.

Een *Berry*, welker priemen van effen en de bodem van dun wagenschot moeten zyn.

Een *Water bak*, van eiken-hout, en van binnen met loot bekleed.

Twee groote *Water-emmers*, en een *Jok* met yzere kettingen daer aen.

Gieters tot besproeijing der gronden, boomen en veld-gewassen: de zelve moeten een emmer water houden, en zyn beter van dun koper, als blik dat verroest, gemaakt; hebbende van voren eenen breeder en ronden knop met digte fyne gaten, waer door de grond zonder beslempinge, en de bladen natuurlyk bevogtigt worden: dog als men potten of tobben met boom-gewas, die meer water nodig hebben, moet begieten, of daer men in beslotenheid het water moet laten inzakken; dan word de voorgemelde knop afgenomen, en alsdan daer op een wyder tuit gestelt, daer door het water met een strael voortvloeit.

Een met yzer beslagen eiken *Schop*, met des zelfs angst en hilt, tot gebruik van losse aerde te verwerken of om te spitten.

Eene *Spaa* of *Bot*; zynde het blad van een *Bot* geheel van yzer met eene boven-openinge, waer in een houten steel gestoken word:

dog de *Spaa* heeft aen den steel een weinig hout-blad, het geen dan verder met yzer beflagen is. Deze worden in vaster gronden, ook tot boom-rooijingen gebruikt.

Een *Graef*, des zelfs blad is geheel van yzer, en onder scherp-puntig met wederzydse snydende kanten; daer in boven eenen effen steel steekt. Met deze worden zooden, kanten enz. egael glad afgestoken.

Eene *kleine Spae*, om bloem-bollen of planten op te nemen.

Een *Truweel*, is zeer bequaem om de onder-wortels der plant-bloemen af te steken, en dus te ondervatten tot verplantinge: 't geen hier mede beter als met het Spaetje geschied.

Een *Opgeboeide Hoos-schop*: en een *Vak-schop*: behooren tot Arbeiders gereedschap. zie *bladz. 26*.

Twee *drie-tandige Mest-vorken*: zynde die met yzere ronde tanden bequaemer om lange ruigte, als verse Paerden-mest, te verwerken; en beter als de plat-tandige, de welke tot Koe-mest en korter ruigte gebruikt word.

Eene *Schoffel* dient om het onkruid in vlakke doorsnybare gronden en paden te ontwortelen: maer om ongelyke, harde of hoekige gronden te schoffelen, zal eene rondende puntige Schoffel gebruikt worden.

Klouwen van verscheide maeksel, als een met regte yzere pennen in een effen-houte hoofd, om bladen of ligt onkruid van losse gronden te zuiveren. Een van yzer met dikker, digter en omgeboge hol-staende tanden; deze is beter om het afgeschoffelde onkruid by een te vergaderen en te doen blyven. Een ander mede geheel van yzer, in een langer steel, dog breeder en met wyder tanden, die niet zoo hol omgebogen zyn: men gebruikt die om het zaed door de aerde te mengen.

Een *Koolbak*: met deze worden kool, boonen, erreten enz. aengeaerd: is ook zeer bequaem om vaste gronden, welke met de schoffel niet wel kunnen doorstoten worden, van onkruid te zuiveren: in zulke gronden zal die ook tot ophopen dienen, want in losse bolle gronden gebruikt men gereedschap dat meer aerde bevat.

Een *Hooper*: hier mede word, tegen de winter, de aerde in lange reeken, en niet in kleine ronde hooge hoopen, te zamen gebragt.

Eene *halve Maen* met eene gescherpte Hiel: is aen eenen langen effen-stok, door een yzer huisje met twee schroeven, om aen langer en

en korter stokken te kunnen af- en aen-schroeven, vast gehegt; want als die met spykers gehegt was, zoude door de sterke beweginge haest los worden. Deze is zeer bequaem om hooge heiningen, welkers takken houtig zyn, te scheeren: des zelfs kromte maekt dat die zoo ligt niet affchieten en beter affnyden: ook stoot men daer mede zwaere rakken, die door den opslag niet doorsnyden, met de Hiel af.

Eene *vliegende Schaer*, van minder uithollinge of rondte als de halve Maen, insgelyks aen eenen essen-stok, is dienstiger om hooge heiningen, met minder houtige takken bekleed, te scheeren, en van onder op te slaen. Deze beide zyn zeer nodig daer men veele heiningen heeft, want men kan daer mede in den arbeid veel meer spoeden als met de Knip- of Palm-schaer; behalven dat men met deze niet zoo hoog kan scheeren.

Een *Slag-zwaerd*, om de jonge takjens van boven gelyk af te slaen.

Eene *Palm-schaer*, wiens naem ontleent is van de palm-grondwerken, die daer mede geschoren worden, is bequaemer om kleine digt-bladige takjens glad af te knippen; daerom worden *Taxus*, *Palm*, en andere groen-blyvende heiningen daer mede cierlyk geschoren: men scheert ook alle laege heiningen van *Beuken*, *Spaensen Aker*, *Liguster* enz. met deze, en noit met de vliegende schaer, zelfs niet met het slag-zwaerd: dog ontrent eene goede behandeling dezer *Palm-schaer* word meer kennis vereist.

Een *Rups- of Ruip yzer*.

Een *Afhaelder*, is op de wyze van een snoeimes met eenen langen steel, gebruikelijk by de Enteniers om met beide handen de kroontakken van den stam in eene gladde sneede te snyden: ook word het gebruikt om de te enten stammen op te kloven.

Een *Snoei-mes*, is van binnen hol en van voor rond krommende: dog oordeele dat een regt snoei-mes met een punt, agter aen het hegt doorgeklonken, veel dienstiger is; konnende daer mede gladder snede gedaen worden, als met een krom mes, 't geen veeltyds haekt; daerenboven moet dit mes niet al te groot zyn, want het is zelfs voor zwaere takken alsdan handelbaerder; hangende de kunde om den tak glad af te snyden niet van de grootte van 't mes af; maer van de bequaemheid des Tuinmans.

Een *Oculeer-mesje*.

Snoei-bytels van drierlei breedte tot het afflaen van dikke en dun-der takken, na welker gebruik ook met langer of korter essen- of eiken-steel.

steelen, onder met eene yzere ring bekleed, voorzien zyn.

Een *Houte Snoei-hamer*.

Een yzere *Snoei-klaau-hamer*, daer mede de spykers kunnen uitgetrokken worden.

Meloen booren tot groote en kleine planten, dog alle van koper en stevig rond gemaekt, met net sluitende knieren, door het uithaalen van eene steevige pen te ontsluiten.

Een *Palm-planter*, is een plat, duims breed, hout, van onder met yzer beslagen, van boven met eene houte hilt; van onder dikker, rond met een geul, en ronde kanten, op dat de palm, daer mede geplant en in den grond gestoken wordende, niet zoude breeken.

Een *Poot-zyer* is van hout met yzer beslag, als de schoppen of spaden, dog van onder scherp toelopende, gebruikelijk tot het verplanten van kool, feldery, andivie enz.

„ Op groote Buiten-plaetzen, daer men boomen te rooyen, hout te hakken, en sloot-kanten op te maken heeft, zyn nog nodig.

Een *Houtweel*, tot boom-rooijinge, daer met een byl niet wel by te komen is; zynde daerenboven veeltyds dienstiger als een byl.

Eene groote en eene kleine *Hout-byl*.

Een *Hakmes*.

Eene *Trek-zaeg*.

Een groote *Beuker*, of *Slegge*, zynde een zwaere houte hamer, die met beide handen gebruikt word.

Yzere *Wiggers* van verscheide grootte, die niet te schielijk moeten dikken of speyen, op dat ze beter in het hout zouden indringen, daer van anders te rug springen.

Een *Sloot-baek*.

Eene *Seissen*, om de kanten en gras-werken te maeyen.

Eene *Hout-zaeg*: als ook een gespanne of klein Ent-zaegje.

Yzere *Booren* van verscheide grootte.

Losse *Broei-bakken* met glaze raemen, die ontsloopt en weder opgeslagen kunnen worden.

Ladders van verscheide hoogte en maeksel.

Eene *Wan*.

Zeeven met en zonder trommels.

Eene *Teems*.

Een *Zeil*, over het welke het zaed gewant, gezuivert en namaels op-gedroogt word.

Een

Een *Zaad-kas*.

Maet-stokken van twaelf en minder voeten.

Bloem-stokjens om hoog en laeg gewas aen te binden.

Lynen, daer na de beddens of akkers met regte kanten afgestoken en daer nevens beplant worden.

Mandens van verscheide grootte en mackfel, als heele, halve en vierlings aggelen: ook grootte en kleine Hengelis-manden; en Bloembennen.

„ Tot dekkinge en afweeringe van koude.

Gevoerde en ongevoerde *Rol-kleeden*.

Gordynen van zeildoek.

Dikke *Haire-kleeden*, de welke van beter en zuiverder gebruik zyn als stroo-matten.

Riet-matten van dik en fyn riet, met gepekt draed gebonden: van zes, vier en drie banden, en niet minder.

Eene *Roet-schuit*, is in ons land, voor iemand die eene bevaerbaere Buiten-plaets heeft, noodzakelyk.

Paerden en Wagen, nodig voor eene Buiten-plaets, die niet kan bevaeren worden.

VI. HOOFDDEEL.

Van het schieten der Gragten, Vyvers en Slooten.

Ik hebbe deze verhandelinge voor die van de Gronden en der zelve bearbeidinge voor-af laten gaen, om dat deze doening eerst moet geschieden; vermids onze meeste landen, van natuure te laeg tot boom-plantinge, niet bequaemer nog profytelyker kunnen gehoogt worden, als met dit uitschot, welker onderste, koud en onvrugtbaerder zynde, zodanig in het bearbeiten der gronden moet geplaatst worden, daer van den meesten dienst is: moettende de landen haere vereifte hoogte hebben, eer vorder bearbeid worden.

Gragten noeme zodanige wateren, die meer als twee roeden breed zyn, en welkers einde op het gezigt onbepaelt is.

Vyvers, die insgelyks meer dan twee roeden breed zyn, maer welkers einden op het gezigt bepaelt zyn.

Slooten, die twee roeden of minder breedte, en op het gezigt bepaelde of onbepaalde lengte hebben.

Hot

Het gragt-, vyver-, en sloot-schieten kan ten meeste voordeele, zonder bedrogen te worden, by aenbestedinge geschieden, dewyl alles, het werk opgenomen wordende, meet-, en zigt-baer moet voorkomen; dog het voornaemste dien aengaende is, dat het van kundige Arbeiders gedaen word, zullende het werk alsdan cierlyker en profytelyker verkregen worden; vermids zodanige Aennemers meerder bezorgt zyn voor het maken en onderhouden van dammen, het maelen, en toeschietende water; ook om de toevallen onder den arbeid, als uitkalvinge der kanten, het loopzand enz. voor te komen. Die het in daghuur laet doen, moet ook toezien dat hy voor-al tot het kiel-steeken, glooyen, zooden-stikken en leggen Kundigen gebruikt. De daer toe vereist wordende Delfers en Kruyers hebben meer lichaems kragten als oordeel nodig, zoo dat de domste tot dit werk bequaem zyn. Het zal ook voordeeliger zyn tot dezen arbeid veel volk te gebruiken, mits dat men hen in 't oog en orde kan houden, en dat ze malkander in het arbeiden niet hinderlyk zyn; want dan kan men dikwils in korten tyd een werk afmaken, zonder dat men door veel toevloet van water, water-malinge, of doorbreeken van dammen verhindert word: drie zaken, daer op men wel mag bedagt zyn, alzo die veelyds voorvallen. Men moet het volk in orde en met verdrag doen werken, ook moet de een noit na den anderen wagten, daer by moeten de spaeden, graven en schoppen, bequaem, ligt, handelbaer, scherp-snydende, stekende, en glad affschietende zyn; zoo als by de gereedschappen gezegt is.

Men moet noit huur-paerden gebruiken, voor-al niet als der zelve Eigenaer karreman is, want dan verschoont hy zyn paerd door te veel te laten rusten, of met te ligte vragten af te ryden. Om deze laetste reden is het ook niet goed in het kruien, dat de laders byzondere vrienden van de kruiers zyn: want de vyandschap van den lader kan den kruyer niet veel benadeelen, om dat hy, de wagen te veel bezwarende, door den kruyer, volgens gebruik, daer mede kan afgezonden worden: egter moeten de karre-wagens noit overladen worden.

Het opkruien of opryden moet langzaam, op eenen vasten grond, ofte over dikke breede vaste onderstopte planken ofte bruggen geschieden, op dat men eenen vasten onbeweegelyken gang, zonder de minste dreuning, beweeginge, of uitgleyen van voeten kan houden: hoedanig deze planken, bruggen enz. behooren gereinigt te worden, zie *bladz. 25.*

Wan-

Wanneer wyde of diepe gragten, vyvers of slooten geschoten worden, daer de Spitter in de zelve beweeginge van steek-opbrenginge dien niet kan voortwerpen, maer dat hy zynen steek zoude moeten onderhaelen, dan gebruikt men daer by een Vakker, aen den welken de Spitter zynen steek omgekeert in de vak-schop legt, die den zelve alsdan voortwerpt: en byaldien deze Vakker zynen arm mede zoude moeten onderhaelen, dan neemt men twee Vakkers, de een den anderen den aerd-steek toefschietende: dog de twee Vakkers nog niet genoeg zynde, zal men 'er drie in 't werk stellen; egter niet meer, vermids de menigte te kostelyk valt, en de aerde, door het menigvuldig toefschieten, onderweg te veel spilt: derhalven gebruikt men alsdan een krui-wagen, waer mede de Lader zelfs afgaet: maer wanneer de aerde zoo verre gebragt word; dat een arbeider den wagen, onder het kruien, kan laden, dan gebruikt men te gelyk een Lader en een Kruyer: moetende de Lader, indien de wagen voor d' aenkomst des Kruyer volladen is, hem dien te gemoet kruien: maer zoo de tuffenwydte verder is, gebruikt men twee, ja drie Kruyers: en als het nog verder afgelegen is, gebruikt men karren of wagens, die door paerden getrokken worden, het geen alsdan voordeeliger is: de gewoone afftand, dien een Kruyer met een geladen wagen doen moet, is twaelf en een halve roede.

Nademaal men zelden gragten, vyvers of slooten schiet, daer men geen dammen om het buiten-water tegen te houden, nodig heeft; zoo dient te weten; dat het water zyne perfflinge tegen de dammen maekt na evenmatigheid van des zelfs diepte en breedte, en niet na dat in de lengte daer tegen veel water staet; want weinige voeten van stil-staende water zullen gelyke perfflinge doen als millioene voeten; maer wanneer het zelve door wind aengedreven word, dan vermeerderd de perfflinge tegen de dammen, na maecte de kragt van de slag is; 't geen insgelyks gebeurt als het water hooger word. By het aenleggen van dammen moet men niet te zuinig zyn, vermids een dam, die het minste wykt, zeer ligt onherstelbaer is, daer van de Eigenaer veeltyds met de slag, tot zyne groote schade, gewaerschout word, die den zelve, door een weinig meer kosten te doen, hadde konnen bestendig maken; derhalven zal men zorg dragen, dat daer toe bequaeme dikke, lange en vaste paelen, ook leggers van bequaeme dikte en lengte, mitsgaders dikke planken gebezigt worden: wyders moeten tegen diepe buiten-waters de paelen dicht by den anderen en diep in den vasten

grond staen; en daerenboven op den dam met kruis-ankers, des benodigt, voorzien zyn: de meeste perfling op de agter-leggers van den dam aenkomende, moeten de zelve, daer de waters zeer breed zyn, van verscheide vakken gemaekt worden; de welke, om dat in het midden de perfling van ongelyke kragt is, niet bestendig genoeg zynde, zal men in zodanige breede waters punt-dammen maken, op welke de perfling minder kragt doet, en meerder sluitinge maekt. Men moet de dammen, na de wateren, van hoogte kunnen doen ryzen, en breeder maken, egter niet hooger of breeder als noodzakelyk is, want behalven dat zulks kostelyk valt, maekt het de dammen door de binnen-perflinge zwakker. De dammen, na den eis van hout gemaekt zynde, moeten langzaam met bequaeme specie gevult worden: het beste vulsel is Wier, het geen de minste perflinge maekt en vast sluit; maer dit niet te bekomen zynde, gebruikt men tot gelyks water bagger-klei, die men in groote dammen een weinig laet opdroogen, daer na klei-aerde daer boven op brengende: na dat men de dam nog eenigen tyd, tot dat bestorven is, zonder perflinge gelaten heeft, word het water van agter weg-gemaelen: wyders moet men den dam zonder beweeginge maken te zyn, en dat niet betreden word; ook moet men daer op geen moolen maken, of het water zodanig over maelen, dat het zelve komt in te zinken; zynde dit alles ten uiterste schadelyk.

Dammen, die eene zwaere water-flag onderworpen zyn, moeten met eene uitzettende, dog egale cirkel, rondagtig gemaekt worden, want alsdan door de water-flag meer zullen in een sluiten, zonder dat men voor doorbraek te vreezen heeft, voornamentlyk als zyne eindens zoo bezet zyn, dat ze niet kunnen uitspatten. Nog is het nodig dat men in alle dammen van diepe waters dikke hei-planken van twee, drie of meerder duimen, na de kragt des water-flags en na de overmatige diepte, op haere lengte inheye, mits dat deze met breede groeven digt in een sluiten: maer om in te diepe waters, daer geen slag van aendringend water te wagten is, geen overdadige kosten van zwaere paelen, of diergelyke bezorginge te doen, zoo zal men in deze, op ieder verminderinge van zes of agt voeten waters, binnewaerts nog eenen kist-dam leggen, de welke met binnen-leggers voorzien zynde, eene kragtige water-keeringe maekt. Na dus de dammen tegen het buiten-water bestand gemaekt te hebben, zal men vorders alle toevloet van water tragten voor te komen, op dat men in het schieten niet als aerde zonder eenig water verwerkt; want zulks verzuimt

zuimt wordende, zal dubbelde onkosten in losse bolle gronden, die het water opslorpen, veroorzaaken; voornamentlyk als het schot ver moet gekroyen, of met paerden verkart worden, vermits het water zwaer is te verwerken, en den hoop vermeerdert; derhalven zal men, om met minder kosten gemakkelyk en beter werk te maken, voor het water, dat zoude kunnen toeschieten, afleidingen maken, en de aerde, die uitgeschoten word, zoo veel doenlyk, laten uitzakken. Dit kan, ten aenzien van wyde gragten of vyvers, geschieden, wanneer in den aenvang aen wederzyde der gragten, of rondom de ronde of ovaele kommen een klein flootje geschoten word, 't geen zoo veel dieper gemackt word, dat de binnen-aerde, die men uitgraeft, daer in zyn water ontzakt; het welke men gestadig van het toeschietende water door de molen moet ledigen; en na maete men den binnen-grond verlaegt, zal men telkens dit flootje verdiepen, en daer in vervolgen tot dat alles zyn behoorlyke diepte heeft. Smalle waters of slooten, daer men zodanigen buiten-flootje niet nodig heeft, worden by vakken uitgegraven, daer toe men zoo veel manschap in 't werk stelt, als gevoegelyk kan geplaeft worden; ook gebruikt men in zodanigen, welkers schot aen weerzyden der floot opgeworpen word, dubbelde manschap.

Tot wat einde de gronden uitgegraven worden, het zy om door de specie hoogte te verkrygen, het zy om tot kommen voor cieraed, of tot andere benodiging te dienen, zoo zal men altyd tragten voor te komen, dat in de wateren geen grond-vuilnisse of groente kan groeyen, want zodanige begroeide wateren zyn niet alleen voor het gezigt zeer oncierlyk, maer ook niet als met zwaere kosten schoon te houden: het beste en eenige aen my bekend middel is, de zelve zoo diep te schieten, tot daer de grond noit, ten minste voor veele eeuwen, geen gewas heeft voortgebragt, en overzulks zoo diep, dat de Zonne-sraelen, om den grond te verwarmen, en dus in groeizaemheid te brengen, tot zoo laeg niet kunnen doordringen: derhalven zal men alle gragten en vyvers diepen tot het van onderen uit den grond opwellende water; de welke, de daery zynde uitgeschoten, beneden het rietspier zeven of agt voeten water moeten houden. Tot zodanige diepte behooren alle Buiten-hein-slooten gegraven te worden, op dat iemand, de zelve tragtende te doorwaden, het hoofd moet onderhaelen: ook dienen de zelve voor het minste twee roeden wyd, of breed te zyn.

De Slooten tot vee-schuttinge, om het zelve daer uit te laten drin-

ken, zyn gewoonlyk agt voeten wyd boven de kant: en ten uiterste drie voeten diep, om het vee, by ongeluk daer in vallende, voor verdrinkinge te redden.

Gragten en vyvers hebben geen bepaelde wydte of diepte; men schikt die gewoonlyk, na dat men uitschot tot hooging benodigt; egter moeten ze niet ondieper zyn, als zoo even van de buiten-hein-slooten gezegt is: maer men moet wegens beflotene vyvers indagtig zyn, dat de grond van zodanigen, die tot het water-wel meer als negen voeten water-diepte houden, tot voortteeling van vis te koud is. Ondertussen is het zeker dat deze met ter tyd door aenwas van bagger ondieper worden, het welke, door de warmte der zon, als de oppervlakte van alle stil-staende wateren verdikkende, veroorzaekt, en vermeerdert word door de afvallende bladen der omgelege plantagien. Daerenboven worden de wateren ondieper door afstuivinge van byleggende landen en wegen; voor-al van publyke wegen, die van losse oppervlakte en van veel passagie zyn.

Buur-scheidingen door slooten, welkers kanten met Elst of Essen-boomen beplant zyn, vernaeuwen door der zelve uitgroeyende wortels; en vermids de meeste gebuuren veeltyds hunne gronden hoog waerdeeren, zoo tragt een ieder zyn land aen te winnen; daer door deze hein-slooten met ter tyd weide greppen worden.

Uitkalving of Kabbeling van water kan aen breede diepe gragten en vyvers over den geheelen grond niet veel verhooginge, maer wel verwydinge en misstand van ongelyke kanten toebrengen; vermids nu zodanige uitkalving in wyde gragten en vyvers door den slag of beweeginge, dien de wind op het water veroorzaekt, te verwagten is, zoo moet daer voor zorg gedragen worden, om dat zulks, de grond der kanten van onder weg gespoelt zynde, niet te verhelpen is, als met een water-schoeiinge aldaer te doen steeken; daer op gras-zoden gezet worden, die de glooiinge met de andere kanten gelyk maken. Om deze kosten, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men alle wyde gragten en vyvers met vlak-leggende schuinse kanten tot de vereiste diepte graven; aen welke schuinte den naem van glooiinge gegeven word; moettende deze glooiinge schuinser of stylder zyn, na dat de grond, waer uit de gragten en vyvers geschoten worden, van lossen of vaster aerde zal gevonden worden. Wyders is men gewoon, deze glooiingen, van onder tot boven, daer het hoogste winter-water komt, schuinser en vlakker te maken, en vervolgens den vorderen kant,

kant, boven het water, minder schuinte te doen hebben; het welke ik niet goed keure, om dat het stilstaende water, beneden, zodanige perffinge maekt tegen de kanten, dat die daer de aerde bestendiger doet zyn als boven; en daerom meene ik noodzakelyker te wezen, dat de grootste schuinte van boven de oppervlakte des gronds tot beneden het laagste zomer-water komt, dewyl de kabbeling der oppervlakte van 't water de kanten uitlokt; moetende het verdere onder water tot beneden op den grond de minste schuinte gegeven worden.

In gul duin-zand gravende, zoude de glooijinge des boven-kants tot drie duimen, beneden het laagste zomer-water, boven op ieder voet diepte twee en twintig duimen, of voor het minste twintig duimen schuinte doen hebben, en beneden maer zeffien of agtien duimen.

In vermengder of vaster zand-gronden boven agtien, en beneden veertien duimen.

In zavelagtiger nog vaster gronden boven zeffien, en beneden twaelf duimen.

In vaste daery of moerige klei-gronden boven veertien, en beneden tien duimen.

In de allervaste klei-gronden boven op ieder voet diepte twaelf duimen schuinte, en vorders na om laeg negen duimen op den voet; nogtans in deze gronden noit stylder te glooyen, als van de oppervlakte des gronds tot drie duimen beneden het zomer-water.

Het eerste graef-werk is het kiel-steeken, zoo noemt men de eerste halve grond-steek, die lyn regt van schuinte, na 't beloop van de glooijinge, moet zyn, en tot afbaking dient: deze legt den grondslag tot de glooijng, en vermids het op deze goede verrigtinge aenkomt, zal men daer toe de kundigste en ervarenste Arbeiders gebruiken; de welke, by den aenvang, de eerste kiel-steek, en zoo vervolgens, maer niet de glooijng, op het allerwydste der gragt, vyver of sloot moeten graven; nogtans een duim breed minder, die tot polyfing of gelyk-schaving der kanten voor het laetste werk gehouden word.

In zand-gronden gravende, heeft men tot de gelykheid met het buiten-water, en dieper gravende meer loop-zand te verwagten, daerom men meer als een duim tot het polyften of gelyk-schaven der kanten behouden moet, zoo dat men daer de kiel-steek ten minsten twee duimen binnen de kant mag neemen; en de glooijng van gelyke schuinte, tot daer het loopzand zig begint te openbaeren, gegraven hebbende, springt men daer een voet, of wat meer, binnewaerts, 't geen een banket

maekt, waer op men een Vakker plaetst, die den steek afneemt en voortwerpt: daer na wederom zoo veel dieper als het eerste banket van den boven-grond gravende, springt men dan zoo veel inwaerts tot het tweede banket, ook zelfs tot het derde banket; welke banketten, na dat de sloot, gragt enz. haere diepte hebben, van anderen worden opgenomen; waer na de gloijing, op de uiterste wyde, glad word opgemaekt.

Tot voorkoming van afkalvinge, of uitkabbeling der kanten aen wyde lange gragten, die de winden door de slag van het water veroorzaeken, maekt men dat dees water-slag aldaer breekt op Dennen-houte balken, die, tusschen paeltjens leggende, met het water op en neer dryven.

VII. HOOFDDEEL.

Van de Gronden, en welke de verkiezelykste zyn.

Ground noeme het uitgekoren veld tot de planting, eer het bearbeid word, en dat wel in des zelfs oppervlakte en in die diepte als de boomen wortels zullen schieten: hier voor is gezegt dat zodanige gronden wel gelegen, goed en wel gestelt van natuure moeten zyn, op dat de boomen en plantsoenen daer in weelig zouden groeyen, ook smaekelyke vrugten, en wel gefloten vast hout-gewas voortbrengen, zonder daer toe veel onkosten van bearbeidinge of toebrenge van mest nodig te hebben (a). Schoon nu myne ondervinding niet verder als tot de gronden van ons Land gaet, egter blyft het overal eene zekere waerheid, dat een vlakke water-passe grond bequaemer en verkiezelyker is, als een bergagtige of in valeyen gelegen; zullende deze eerste gemeenlyk meer vrugten voortbrengen; want behalven dat de allerhoogste berg geen meer plantsoenen kan voortbrengen, als des zelfs ondervlakkige grond, zoo doet de vogt daer geene zoo goede uitwerkinge, en zyn de stort-regens, door het schielyk afloopen, niet alleen van weinig nut, maer zelfs aen de onderste gewassen schadelyk; ook zyn deze bergagtige gronden meer uitdroogende, daer door de gewassen

(a) Illi, qui agrum recte colere velit, primum soli naturam esse debere cognitam. XENOPHON Soerat. lib. 5.

wassen verheiden en verdorren: daerenboven heeft men in valeyen door stortregens somtyds overstromingen en geen goede lucht, het welke vlakke water-passe gronden niet onderworpen zyn; in tegendeel genieten de plantsoenen aldaer, door eene evenmatige bevogtiginge, eene gewenste quekinge: hierom hebbe ik by de arbeiding der gronden in het 8. *Hoofddeel* gezegt, dat men alle bergagtige verhevenheid, ook laegtens moet tragten tot water-passe vlaktens te maken, dog de zelve in het midden een weinig hooger aanleggen.

In vlakke landen zyn de gronden, die men met boomen wil beplanten, zelden te hoog boven het buiten-water, vermids der zelve wortels alsdan dieper kunnen doorschieten, waer door ze niet alleen meer voedsel uit den grond trekken, maer ook, tegen storm-winden onbeweegelyker zynde, minder in groei gestuit worden; daerentegen zullen in laege gronden, door de warmte van het zomer-water, de wortels verbroeien; zoo dat weinige soorten van Boom-gewas aldaer in groei kunnen volharden, zelfs vergaen de Linde-boomen in zulke gronden, schoon haere uitspruitende wortels meer vogt-begeeren.

De gronden om warmoes-, aerd- en bol-vrugten, of om bloemen te teelen, twee voeten boven het winter-water leggende, zyn hoog genoeg: want dan kunnen die vrugten en bloemen, in drooge zomers, door het optrekken van vogten, voedsel verkrygen: maer men vind by ons zelden zoo hooge gelegen bequaeme vette gronden; weshalven de laegere in eene polder, die met eene winter-water-keeringe omringt worden, moeten gelegen zyn.

Men heeft by ons veele klei-, zavelagtige en andere zand-gronden, in de welke de boomen, om dat die gronden van boven goed, vet en vrugtbaer zyn, zeer diep wortels schieten, dog waer in ze veeltyds gestuit worden, om dat ze belet worden van onder, door eene tussen beide leggende harde schil van daery, our, leem of katte-klei, yzer malig zand of diergelyke, verder door te dringen: zelfs gebeurt het dat de wortels op deze harde schil in natte jaeren of winter-saizoenen weg-rotten, en in drooge jaeren, den optrek der vogten daer door gestuit werdende, verdroogen: maer deze gronden kunnen, de schillen niet te dik zynde, of te diep leggende, met kleine kosten, door die te breeken, verbeterd worden; als in het 8. *Hoofddeel* gezegt word.

In het algemeen zyn de beste vrugtbaerste gronden van ros-zavelagtige geele vette klei onder kleiagtige kaluw-aerde, even als die van on-

ze steen-aerde, de welke, onder tien duimen dikte kaluw-aerde, tus-
sen de elf of veertien duimen dikte diep legt; makende, tot het on-
derste der steen-aerde te zamen twee voeten; daer onder dan somtyds
Pot- of Pan-aerde, ook wel minder slag, nogtans zodanige klei, waer
in de wortels doordringen, gevonden word: welke vette klei-gronden,
voor de plantinge na behooren vermengt en klein gebroken zynde,
geen toebrenging van mest of andere vetugheid tot boom-planting no-
dig hebben; verschaffende de jaerlykse afvallende bladen den boomen
genoegzaam voedsel: ook zyn deze klei-gronden van fyne, vaste, in
een sluitende deelen, die malkanderen takkig vast houden, waer in
de boomen tegen storm-winden onbeweegelyker doorgroeyen, en daer
door minder, als die in zand-gronden geplant zyn, uit den grond
waeyen; daerenboven worden de boomen in deze klei-gronden eer-
dikker en zwaerder, vermids der zelve wortels, dieper in deze vette
gronden konnende schieten, beter tot groeiing aenzetten. Nog zyn
dusdanige welgebroke en bearbeide klei-gronden zeer dienstig tot het
teelen van verscheide moes-kruiden en zommige bloemen: maer ver-
mids ze uit zeer fyne takkige in een vleyende deelen bestaen, die zig
vaster als de zand-gronden in een voegen, zoo kunnen des winters,
ja zelfs des voorjaers zonne-straelen na behooren daer niet indringen,
om de vogten na den eis te doen beweegen en uitdampen, overzulks
zyn ze niet zoo bequaem tot vroege voortteeling van aard-vrugten en
bloemen; en nog minder tot pot- of bak-gewassen.

Witte klei-gronden zyn by ons slegter: en welkers klei uit den blaue-
wen de slegtste.

Moerige gronden bestaen uit klei met zand, die door de natuure
doorbroken, doormengt, en door den regen onscheibaer geworden
zyn; daer men anders alle klei-gronden, om werkzaemer en beter te
maken, met zand moet breeken, en doormengen; het welke door
den regen daer van weder gescheiden word, en wel zodanig dat dit
zand met ter tyd, op de grond-diepte der eerste verdelvinge, eene
korst maekt, en als een schil zig te zamen voegt. Na dat dan deze
van natuure moerige gronden kleiagtiger of zandiger zyn, zoo genie-
ten ze ook meer des eens of anders hoedanigheid. Daer zyn moerige
gronden, die uit veen of daery met klei vermengde aerde bestaen;
deze zyn zoo verkiezelyk niet, als die met klei en zand uit de na-
tuur. De zelve brengen wel grooter vrugten voort, maer die zyn wa-
teragtiger, min zelfstandig en onsmakelyker, door dien ze de hoeda-
nig-

nigheden der Veen-gronden na zig trekken.

De beste Zand-gronden hebben van boven omtrent zeven of agt duimen kaluw-aerde, die veel opender en hoekiger van deelen is, als de kaluw-aerde der klei- en moerige gronden; onder deze eerste kaluw-aerde word een geel rosagtig zagt zand, even als op den top der duinen gevonden, het welke aen de vrugten meer voedende kragt toebrengt, als men zoude denken. Men vind somtyds onder dit geel rosagtige een grover wit zand, waer in de boomen zeer wel wortelen. Zodanige zand-gronden hebben, tot voeding en vrugt-voortbrenging, geen mesting als den afval der boom-bladen en uitspruitsels des gronds nodig: maer de zelve zullen niet zoo schieelyk groot of dik werden, en veelyds kleinder vrugten voortbrengen, nogtans zullen ze zelfstandiger en kruidiger zyn. In deze zand gronden zullen de boomen, om dat het zand zig niet zoo te zamen kan vleyen of takkig vast houden, als klei-deelen, (zynde het zand grooter, hoekiger, harder en lossen van deelen) meer bewogen, en dus in de groei gestuit worden, ook met minder wind ligtelyk omwaeyen; anders zouden deze gronden, zulks niet onderworpen zynde, in 't algemeen de verkieselykste zyn; om dat de zonne-sraelen (die gronden open, hard, hoekig en vrugtbaer zynde) tot eene beqaeme diepte daer kunnen indringen, en daerom zeer dienstig voor moes- en bloem-tuinen zyn, inzonderheid tot vroege aerd- en warmoes-teeling, vermids het overvloedige winter- en lente-regen-water daer in haestig doorzakt, en de eerste worteltjens gemakkelyk kunnen doorbooren; daerenboven zyn ze ligt te bearbeiten. Gelyk nu de gronden, waer in de zonne-sraelen en regen diep kunnen doordringen, zeer vrugtbaer worden, zo zyn zodanige, die veele jaeren daer van berooft zyn, onvrugtbaer: dus zyn alle Geest-landen, de welke van haer ros geel, vrugtbaer, zagt zand ontbloot zyn; want deze kunnen niet als met veele kosten, door langen tyd, vrugtbaer gemackt worden; voornamentlyk wanneer ze met grof wit schrael zand bezet zyn, het geen de olie-deelen der toegebragte mest niet alleen zeer greetig verslind, maer ook de vettigheid, het zand te open hoekig zynde, te veel doet uitwazemen.

Veen-gronden zyn los, bol, zwavelagtig, open van deelen, en daerom zeer dienstig voor Boomquekers, en zulke, die vroege aerd-vrugten teelen om te verkopen, want alles daer in schieelyk groeit en haestig voortkomt; maer de daer uit voortgebragte vrugten vallen wel groot, dog, na den aerd des gronds, voer, wateragtig en van zwavelag-

velagtige onfmaekelykheid met weinig voedsel: derhalven zal men zig onthouden, indien men in zyne ondernemende tuin-oeffeningen genoeg verhoopt, van veenige gronden te verkiezen; het is wel waer dat de boomen in den beginne daer in weelig groeyen en dik werden, maer ze zullen ook doorgaens, voor dat zwaere boomen werden, in de kragt van haer groei verfterven; inzonderheid word dit aen de Kersfe-boomen ondervonden. Insgelyks fterven de daer in geplante Bolbloemen van jaer tot jaer als aen eene quynende ziekte. Wyders is het aenmerkelyk dat veele aerd-gewassen, welkers leeftyd gewoonlyk van vier of vyf maenden is, die in den beginne schielyk, ja zelfs tot de ryppe der vrugt, wel groeyen, in deze gronden niet zoo lang in groei blyven volharden tot dat ze ryp zaed komen voort te brengen. Evenwel zyn 'er aerd-vrugten die in Veen-gronden al zoo fmaekelyk zyn, als die in wel beboude zand- of klei-gronden zyn voortgeteelt: dus is de roode kool, daer in gegroeit, fynder, digter gefloten, minder van dikke ftrikken en zoeter van fmaek: ook vallen de bitteragtige aerd-vrugten, daer uit voortgekomen, beter als andere van fmaek, maer gemeenlyk niet zoo gezond nog voedende.

Uit deze beschryvinge der gronden van onderscheiden aerd zal men ligtelyk kunnen zien dat goede Zand-gronden de verkiezelykste zyn, daer na Klei-gronden, en dan vaste Moerige gronden volgen: wyders dat loffe bolle voize gronden onbequaem zyn om met zwaere hooge op te gaene boomen te beplanten, vermids die door der zelve zwaerte te veel doorzinken: ook kunnen deze gronden, zonder geheid te zyn, geen gebouwen draegen. Uit de koleur zal men de deugdelykheid der gronden niet kennen, want een witte, zwarte, roffe, blaauw-koleurige klei of aerde zal in het eene land vrugtbaer, en in het andere onvrugtbaer zyn: egter is de roode aerde in 't algemeen zelden zoo vrugtbaer, en zommige gants onvrugtbaer: dog de zwarte aerde is vrugtbaerder als de witte; hebbende het zwarte, daer in voortgekomen, veeltyds door de vogt verkregen; dewyl uitgedroogde aerde witter word; even als zwaere dikke regen-wolken zwart, en die van minder vogt niet zoo zwart zyn.

VIII. HOOFDDEEL.

Hoedanig de Gronden voor de beplantinge moeten bearbeid worden.

Niemand kan te veel voorzorg hebben om zynen uitverkoren grond, alvorens daer in te planten, wel te onderzoeken, en het daer aen gebrekige te verbeteren: derhalven zal men zulke, die te laag leggen, ophoogen: en Bergagtige, die men tot tuinen wil aenleggen, met vervallen, waterpas maken: ook de laagstens of holtens, pannig genaemt wordende, gelyk aenvullen. Omtrent onze zagte gronden moet men der zelve gesteldheid op verscheide plaetzen, ter diepte van vyf voeten, wel gade slaen. Dit alles gedaen zynde, zal men deze gronden klein, en diep genoeg, breeken, waer na de aerde zodanig moet geplaetst en vermengt worden, als tot het wortel maken der te planten boomen dienstig is: waer omtrent mislagen, die namaels onverhelpelyk zyn, begaen wordende, zal de slegte groei der boomen den Planter, tot te laeten naberouw, zulks verwyten: derhalven zal men daer omtrent niet te spaerzaam, maer bezorgt zyn, dat alles volkomen na behooren geschiede, het welke de boomen niet alleen kragtiger zal doen groeyen, maer zelfs zal deze weelige groei den Planter dagelykse dankbaerheid betuigen, waer door hy zyne kosten rykelyk zal vergolden zien. De mislagen, dien aengaende begaen, spruiten veeltyds uit onkunde, ook wel door agteloosheid. Zoo zal men zig bedrogen vinden, als men, om eene geringe dagloon, onbequaeme Arbeiders gebruikt: als men de gronden niet diep genoeg doet verdelfen, nog klein breeken: ook de aerde, daer van den meesten dienst is, niet genoeg laet herfspitten, en vermengen: als men deze verdelfinge en grond-spittinge by aenbesteding, in plaets van dagloon, en niet ter bequaemer tyd doet geschieden: als men geen zorg draegt dat by het volk een kundig Opzigter is, die alles na behooren doet volbrengen: en als men omtrent het gebruik van de nodige gereedschappen te bezuinigt is. Men moet door agteloosheid niet verzuimen te onderzoeken of alles volgens gegeven order volbragt word; want als de Aenlegger, op enkele inbeeldinge, dat het Arbeids-volk hunnen pligt zal waerneemen, zig gerust stelt, zal hy bedrogen worden: de alerbeste zyn op middelē bedagt om hunne dag-huur te vergrooten, en

hunnen arbeid te verligten: daer zyn zelfs zulke quaedaerdige, die de gegeven order veragtede, schoon ze daer door geen voordeel of gemak genieten, met opzet alles verkeerd doen en quaed werk maken: derhalven is het ten uiterste noodzakelyk, goede toezigt te houden dat alles na behooren geschied, zullende men anders zoo wel van daglooners, als van aennemers bedrogen worden. Daglooners zyn uit om hunne luiheid en verwaerloosden tyd te bedekken, en dus, by de opneming van 't werk, te doen schynen, of ze veel arbeid gedaen hadden: dit geschied wanneer ze den grond niet diep genoeg spitten, voornamentlyk daer eene vaste korst of schil te verderven is: ook wanneer ze den grond op alle plaetzen niet egael na behooren spitten: of den boven-steek met te groote brokken afbreken, en den zelven zoo laag doen vallen daer van weinig dienst is. Aennemers leggen altyd toe om door minder arbeid hunne dagloon te vergrooten; daerom doen ze te groote steeken, om het werk in minder tyd te volbrengen, maer dus doende word de grond niet klein genoeg gebroken: spitten den grond niet genoeg ontrent gelyk waterpas, nog op 't midden het hoogste en afwaterende: plaetzen de aerde niet volgens order na behooren tot den meesten dienst: neemen de heyen te smal en blyven daer in morrelen, op dat men hunne fouten minder zoude ontdekken. Dit nu voor-af gewaerschoot hebbende, is het nodig te onderzoeken waerom, en op wat wyze, en tyden de grond moet bearbeid worden. Eerstelyk geschied zulks om de aerdsche deelen, die te vast gesloten en te zamen vereenigt zyn, zodanig van malkanderen te scheiden, dat de regen de zelve rondom zoude kunnen bevogtigen en doornatten: insgelijks om dat de vogt door dezen open grond van onder zoude kunnen opgetrokken worden, en de gewassen, zulks benodigende, voeden; ook kan door zodanigen grond de overvloedige regen beter weg zinken. Ten anderen zullen de tedere wortels der plantsoenen in deze losse gronden beter indringen, en door de omgewonde aerde, tegen de lucht bedekt, voedsel trekken.

Dit leert ons geene klei-gronden tegen de heete zomer te spitten, want dan zullen de opene klei-steeken te hardbastig en steinig droogen; ook moet men in dezen tyd geen gronden, die met daery of our bezet zyn, spitten; dewyl die, door te bevrozen, moeten mul worden: daerom worden deze gronden best voor den winter gedolven of omgespit, en zulks wel met dunne kleine steeken, lugtig op malkanderen leggende, op dat de te zamen gevleide deelen, door het vriezen
uitge-

uitgezet, en van den anderen gescheiden, daer na tot een mulder aerde zouden mogen gemackt worden, de welke nooit weder zoo sterk in een vleit of vereenigt.

Klei-gronden, die van onder met geen harde korst of vast gesloten daery, our, leem of katte-klei, bezet, of die laeger als vyf of zes voeten diep zyn, worden drie steeken diep omgedolven, en de aerde zodanig geplaetst, als in 't vervolg gezegt word: welke omspitting dan diep genoeg zal zyn, om de boomen daer in, en zelfs nog dieper, wortels te doen schieten, byaldien de grond hooger uit het water mogt leggen: maer wanneer in zand-gronden onder de kaluw-aerde, of nog dieper, en ook onder klei-gronden eene vaste korst van daery, our, leem enz. gevonden word, dan moeten alle dusdanige korsten of schillen, onder wat gronden mogten zyn, doorgedolven, en klein gebroken worden: zynde zelfs zeer goed, dat deze schillen, door het vriezen mul geworden zynde, daer na beneden de drie steeken gespit worden; wyders moet op deze vaste zwaere klei-gronden, van boven, een duims dikte mul gevoren daery gelegd worden, om die gemakkelyker te beschoffelen en van onkruid gezuivert te houden. Daer zyn 'er die meenen dat dit diep-delven, als deze harde korsten of schillen dieper als het laegste zomer-water leggen, onnodig is; voorgevende dat de overvloedige regen, buiten deze delvinge, genoeg kan doorzakken, de benodigde vogt tot de gewassen optrekken, en de boom-wortels zoo laeg niet doordringen: maer de ondervinding heeft my aengaende alle het gezegde het tegendeel geleert, en dat de delving als dan ten minste tot vyf voeten diepte moet geschieden.

Moerige en Zand-gronden, welkers hoekige deelen niet in een vleyen of takkig vast houden, maer los, open en ligt van een scheiden, worden best, zoo haest doenlyk, even na den winter gespit, op dat de Lente-zon de zelve bequaemelyk mag verwarmen; want als men die voor den winter spit, en dat daer op sneeu komt te vallen, wiens water te diep doordringt, zoo zal de grond zodanig verkouwen, dat die niet zeer bequaem is om het volgende voor-jaer daer in boomen te planten: om die reden zullen de Warmoeziers nooit hunne open-leggende akkers spitten als na dat geen sneeu te wagten is. Deze moerige en zand-gronden, van geen vaste schillen als daery, yzer-malig zand enz. onderzet zynde, worden twee steeken diep omgespit; zynde zulks genoeg, naerdien de boomen, vermids de grond beneden de twee steeken van natuure los en bol is, daer in zonder

tegenstand wortels kunnen schieten.

Het is het werk van den Opzigter agt te geven dat de grond met dunne steeken verdolven, en de aerde, daer van den meesten dienst is, geplaatst word: ook dat de Spitters dit in eens doen, zulks konnende geschieden; op dat men niet genoodzaekt word, dien ten tweede of derde mael te doen herspitten of verkruyen; het welke van eenen goeden Delfer afhangt; want die kan alle gelyke gronden, welkers aerde in den steek niet te zamen vermengt moet worden, over-al egael diep, ten naesten by waterpas, of afwaterende, zodanig in eens spitten, dat daer na, om de zelve na vereissinge te verkrygen, weinig of niets te verkruyen valt: nogtans is zulks niet doenlyk in opgehoogde gronden, nog ook in zulken, die om de diepe daery of andere diergelyke vaste schillen moeten verdolven worden: eensdeels om de groote diepte in het verdolven: en ten anderen om dat deze korsten of schillen niet over-al van gelyke dikte leggen; daerom is men alsdan genoodzaekt het gespitte, om eenen gelyken of afwaterende grond te verkrygen, meer of min te doen verkruyen: ten derden kan men geen gehoogden grond zodanig in eens spitten dat de aerde tot genoegen geplaatst word; want daer men de aerde in den steek te zamen vermengt wil hebben, moet men den grond meermaelen herspitten.

Men zal op gelyke gronden, in eens spittens, de aerde, met halve steeken vermengt, na begeeren kunnen plaetzen; want daer de zelve niet zodanig met heele steeken scheid, bonkt men daer van eerst zoo veel af, dat de spaa het overige, in 't geheel ongescheiden, of twee verscheide soorten te zamen, bevatten kan. In het plaetsen van de aerde, door des zelfs hoedanigheid bevindende dat min of meer dikte heeft, als gewoonlyk in het spitten gestoken word, zal men best doen, daer na de steeken dieper of ondieper te neemen: maer de aerde van gelyke hoedanigheid dikker leggende, als een groote steek kan bevatten, dan is men genootzaekt daer van af te bonken (a).

In Moerige, en nog meer in bolle Zand-gronden zyn de Spitters gewoon den boven-steek by afwreckinge, in het hei om laeg te stooten, 't geen altyd quaed is; maer voor-al daer men delft, vermids de beste aerde alsdan te laeg in den grond valt, daer van geen dienst is; daerenboven word door zodanige afwreckinge de aerde niet klein genoeg

(a) Afbonken noemt men, daer de aerde horizontael gestoken word. Spitten, daer men schuins of perpendiculair nederwaerts steekt.

noeg gebroken. Om dan de aerde in het spitten ten meefte nutte te plaetzen, moet men wegens de hoedanigheid der gronden, en tot wat gebruik onderscheid maken.

Klei-gronden tot Boomgaerd of wilde beplantinge, welkers oppervlakte zuiver van groente moet fchoon gehouden worden, moeten boven op met een weinig daery voorzien worden; dog in Moes-tuinen en nog meer in Bloem-hoven is de daery pestilential, als ftrydig zynde met die gewaffen, de welke daer in geen wortels zullen maken; derhalven moet de daery daer om laeg, zonder het minfte boven te brengen, gehouden worden.

Wyders zal de groei der Boomen en Gewaffen ons aenwyzen, hoedanig de aerde ten meefte voordeele geplaetft moet worden. Het is zeker dat ieder wortel voedfter is van zynen boven-tak; en dus zyn de hair- en dunne wortels voedfters van de jongfte uitgefchote dunne takjens; daer deze dan aen den boom of plant in den grond overvloedigfte zyn, daer moet men de befte aerde plaetzen, te weten boven op de wortels, en zulks in dikte na gelykheid der dikke of dunne wortels, waer na ook de aerde wel van minder vette en losse deelen, maer vaster en flegter mag zyn: dog vermids de bovenfte aerde der gronden, die met boom-gewas beplant zyn, wanneer op der zelve oppervlakte de afvallende bladen blyven rotten, zeer verbetert word, zoo zal deze flegte aerde tot verkiezelykfte befte aerde werden. Het is ook zeer goed dat men de boomen in mulle bereide aerde, daer in eerder en beter wortels zullen maken, een weinig boven de oppervlakte des nieuwen verdolven gronds voor het zakken plant: dog tot den bovengrond mag men, ter diepte van drie duimen, flegte aerde neemen.

Na dat de grond van diepte verdolven of gefpit zal worden, moet het hei van meer of minder breedte aengelegt worden, niet alleen om de aerde behoorlyk te konnen plaetzen, maer ook om de oppervlakte des gronds in het omfpitten egael gelyk te maken; want de Delvers moeten, om goed werk te maken en de aerde wel te plaetzen, noit in het hei bedrongen ftaen: nogtans is dit eene gemeene fout in de verdelvinge, inzonderheid daer diep leggende daery verdolven word, waer door de onder-leggende harde korft of fhil, zelden na behooren klein gebroken of doorgedolven word. Om dan eenen grond, daer de daery beneden de vier voeten legt, wel te verdelfen, legt men alle de Heyen ter breedte van zes voeten aen, nitgezondert het eerfte hei, 't geen maer van vier voeten breed is: edog indien de daery nog die

dieper of laeger is, legt men de breedte op zeven voeten aen. De aerde van het eerste hei vierkant voor-uit geschoten zynde, zal na de orde eerst de beste of kaluw-aerde onder komen, daer op de minder, en dan nog slegter, zelfs de daery volgen, indien men deze van boven nodig hadde: of indien de daery zoo ondiep legt, dat men dienstig oordeelt de zelve eerst te doen bevroren: of wel dat zoo dik in den grond legt, dat die niet in eenen steek kan doorgedolven worden; dan zal men daer van zoo veel boven brengen, dat men het overige kan doordelven; want het weinige onverdolven zoude de gehele verdelvinge vrugteloos maken, en vergeeffe kosten doen spilen: maer wanneer de harde korst in eenen steek ontrent doorgedolven is, dan word het overige in den grond blyvende met dunne steeken klein gebroken. Het eerste hei aldus vierkant, als een sloot, uitgeschoten en ledig zynde, volgt den aanleg van het tweede hei, zes voeten breed; het geen in twee verdeelingen, ieder van drie voeten, op deze wyze bearbeid word: men schiet, uit de voorste helft, de kaluw-aerde op de zyde uit, en daer op de volgende aerde; maer de alsdan komende slegtste aerde word in het voorste hei voor-uit geschoten boven op de daery of harde verdolven schil; op welke slegte aerde de betere, die te voren op zyde was uitgeschoten, moet geschoten worden. Daer na begint men de tweede verdeeling van dit tweede hei, daer van men de kaluw-aerde voor-uit schiet, waer mede het eerste hei verdolven en de aerde in orde geplaatst is: schiet dan de aerde, die onder de kaluw-aerde van deze tweede verdeeling van dit hei gelegen heeft, wederom op de zyde uit; en het overige op de verdolven daery van de eerste verdeeling van dit tweede hei. Legt dan het derde hei aen, mede van zes voeten breed in twee verdeelt; daer door men een hei bekomt van drie verdeelingen van aerde, daer van aen het voorste de kaluw-aerde ontbreekt: en aen het tweede de aerde, die onder de kaluw-aerde legt: zynde het derde tot de doorgedolven daery gants ledig. Op en in welke verdeelingen der heyen telkens zodanig kan voortgewerkt worden, dat de slegtste aerde op de doorgedolven daery, de betere daer op, en de kaluw-aerde boven komt: nogtans kan men op de kaluw-aerde slegter aerde, zulks begeerende, tot de oppervlakte brengen. Aldus zyn wy gewoon onze gronden, eer men daer in plant, te verdolven, en na de plantinge niet verder te roeren of spitten; zelfs onze vrugt-boomgaerden, of wyngaerden niet; schoon de Ouden zulks beveelen, voornamentlyk van de Wyngaerden, en dat wel

wel jaarlyks driemaal, als de eerste omroering ten tyde als die beginnen te groeyen; de tweede in der zelve bloei-tyd; en de derde als de druiven beginnen te rypen. Ondertussen heeft het hier voor verhandelde alleen zyn opzigt tot de gronden van Plaazier-plaetzen, die niet van al te groote uitgestrektheid zyn: want schoon zodanige voorzorg van de gronden te verdelfen of spitten over-al zeer goed en dienstig is, nogtans kan dit op Plaetzen van groote uitgestrektheid niet werkstellig gemaakt worden; want zulks zoude in het aenleggen van bosschaedjen, en plantagien met ruime wyde dreeven en lange laeningen te kostelyk vallen: daerom is men daer gewoon, den grond voor de zaeijinge of plantinge der boomen om te ploegen; en na de zaeijinge te overeggen, als de graen-landen gedaen worden. Daer men dreeven of laeningen zal aenleggen, worden greppen op lyn-regte gezigten gegraven, waer in de zinkelingen geplant, of de akers en het zaed op orde gelegd worden.

IX. HOOFDDEEL.

Op wat wyze men de Gronden, die, of uit der aerd, of door te lang te beteelen en beplanten, onvrugtbaer geworden zyn, zal verbeteren.

De drie volgende gesteltheden der gronden zyn oorzaak, waerom de zelve moeten toegemaakt, en door mestinge tot meerder vrugtbaerheid gebragt worden. Eerstelyk zodanige gronden die van natuure mager, schrael, en onvrugtbaer zyn. Ten tweede gronden, welkers voortbrengende kragten door eene gestadige beteeling en beplantinge zyn uitgeput. Ten derde wanneer men de landen meerder vruchten wil doen geven, als die van natuure magtig zyn voort te brengen.

Deze eerste gronden zyn niet als door groote kosten vrugtbaer te maken; om dat zulks met de gewoone bemestinge niet te verkrygen is; want die zal door der zelve schrael- en magerheid haestig verteert zyn; weshalven ze niet als met toebrenginge van eene groote menigte mest tot beter stand zullen kunnen gebragt worden.

Vette gronden, die door eene gestadige beteeling zyn uitgeput, komen met stil te leggen wederom tot vrugtbaerheid, enkelyk door de indrang en bevogtinge van het regen- en sneeuw-water: dus leeft

I. Deel.

G

men

men dat God Almagtig den Kinderen Israëls bevolen heeft, de landen in het zevende jaer onbebout te laeten, en geen andere vrugten daer van te genieten als die van zelfs waren voortgekomen; het geen een bewys is dat de rust-legging der landen in die tyden nergens anders toe diende, als om dat de lucht en regen beter in de gronden zouden indringen en doorvogtigen; gelyk men hedendaegs gewoon is daer toe de landen te breeken, daer van de spreekwys van *de landen te braeken* afkomstig is: om de zelve reden worden beslemte gronden omgeroert.

De ondervinding heeft geleert dat de afgang van dieren en andere vuilnissen tot het bemesten der landen zeer dienstig is; maer wie daer van de eerste Uitvinder is, kan niet als by gissinge gezegt worden: het waerschyndykste is, dat des zelfs gebruik uitgevonden is, wanneer de landen geen genoegzaame vrugten tot voeding van de groote menigte der te zamen woonende menschen konden voortbrengen: deze menigte veel voedende en lastdragende vee benodigende, hebben deze veele uitwerpzels voortgebracht, die onverdraegelyken stank veroorzaekten, en daerom moesten vervoert worden; zulks nu op de omleggende landen geschied zynde, heeft dit mogelyk gevallen geleert om deze landen zeer gemakkelyk met weinige kosten veel vrugtbaerder te maken, als door de zelve om het zevende jaer te braeken. Daerenboven heeft de tyd ontdekt dat niet alleen de uitwerpzels van menschen en dieren, (uitgezonderd van haezen, konynen, en water-vogels, welkers afgang van ouds, en ook by ons ondienstig, aen de gewassen schadelelyk bevonden is: als de landen, daer ze haer onthouden, doen zien:) maer ook veele andere dingen tot bemesting zeer nut zyn, inzonderheid alle verrotte lichaemen (a); onder den naem van mest gaende: mitsgaders alle soorten van vuilnissen, als modder, straet-slyk, as van vuur-brand, kalk, salpeter, enkel zout enz.

Deze gereede en onkostelyke middelen zyn zekerlyk tot mesting der landen veel dienstiger, als zodanige, die door kosten, moeite en konst van distillatie of verbrandinge verkregen worden, waer van de Ouden weinig geweten hebben, maer de nieuwe Schryvers breed opgeven, de welke genoegzaam alleen aen het zout, in de mest, de vrugt voortbrengende kragt toeschryven; bevestigende deze hunne stelling door voorbeelden van landen, die enkel door overstroijinge van zout, salpe-

(a) PLUTARCHUS in Mario pag. 417.

salpeter, kalk en as vrugtbaer gemaakt worden: maer deze nieuwe Uitvinders word gevraegt, wat de vrugtbaerheid, aen landen met Walvis-spek overstrooit, veroorzaekt? als nu, weinige jaeren geleden, by geval bevonden is, uitgebrand Traen-spek, na verrottinge, op zommige landen te doen: ook waerom de Ouden, onder salpeter, droezem van olie mengden? en om wat reden Columella (a) wil, dat by het gebruik van zes-maendige menschen-pis met olie-droezem vermengt, onder deze geen zout tot mesting moet gevonden worden.

Wyders heeft men bevonden, dat gelyke bemesting op alle plaetzen niet van de zelve uitwerkinge is, zulks dat, na de verscheidentheid der gronden, de hoedanigheid der bemestinge verscheiden moet zyn; want zommige landen moeten met mest van meer zout, zuur of zwavel-deelen; andere daerentegen met mest van olieagtiger deelen vrugtbaer gemaakt worden; ook willen alle bitteragtige vrugten, als kool, andivie, beet, wynruit enz. zouter deelen, als scherpagtige radys, uyen enz. hebben.

Dit onderzoekende komt het my in 't algemeen voor, dat het zout, 't geen onder de mest ofte in den grond is, zoo veel olie moet hebben, dat tot eene bequaeme zeep kan werden, welker sappen, door den regen ontbonden, de groei en vrugtbaerheid veroorzaeken: naerdien dan de mest, even als de gemeene zeep, uit gelyke deelen moet bestaan; zoo zal men vette olieagtige gronden met mest van zouter deelen, en die met weinige olie-deelen bezet zyn, met rotte lichaemen, die weinig zout en veel olie in hebben, vrugtbaer maken. Volgens dezen regel de bemesting zullende gedaen worden, zoo is het onderzoek aengaende de gesteltheit des gronds ten hoogsten nodig, om daer na het soort der mest te schikken: ondertussen moet men bedagt zyn dat men de mest niet anders als tot een hulp-middel, om het gebrekige te vervullen, moet gebruiken; want gelyk de overvloedige spys de maeg ontstelt, en het geheele lichaam benadeelt, zoo kan de overvloedige mest de gewassen tot stervens toe beschadigen; daerom zal men die matiglyk gebruiken: en vermids deze ontrent de wortels der boomen en gewassen van den meesten dienst is, zal men die maer even met aerde, tegen het uitdroogen overdekt, onderspitten; wanneer de invallende regen de ontbonde zeep-soppen van boven tot laeg by de wortels zal doen doorzypelen; zullende dit van meer nut zyn, als

want

(a) lib. 2. de Re Rust. cap. 15.

wanneer men de mest dieper in den grond legt, en dus vergeeffse kosten zoude doen. Nog moet men, na de gesteltheit der gronden en verscheidenheid der mestinge, de daer toe dienstigste Jaergetyden waerneemen; want boomgaerden, die niet kunnen gespit, maer boven op den grond moeten gemest worden, zal men best in de nazomer voor de gewoone tyd van den Herfst-regen mesten, op dat de zoute, olie en andere nodige deelen daer door beter, voor de vorst, zouden afzypelen; want gelyk de Zon des zomers door de hitte de vlugge deelen der mest doet vervliegen, zoo beneemt de vorst ook des zelfs dienstigste deelen: dog wanneer tot zodanige mesting in dien tyd geen mest te bekomen is, dan zal men daer mede wagten tot even na de vorst, op dat de Lente-regen het zelve, dat van den Herfst-regen gezegt is, mag uitwerken: ook is in deze boven op den grond mestinge voor-al nodig, dat de mest vloeibaer en smeltende is, daerom zal men daer toe dikke Koe-gier, dunne bagger enz. gebruiken, om dat der zelve zeep-sappen, eerder ontdaen zynde, schieliker indringen; daerenboven is 't beter deze mestinge dikwils met een weinig te vernieuwen, als zulks in eens overvloedig te verrigten, vermids het daer op komende schrael droog weer, 't zy vorst of zon, de vlugge olie, zoute, zuure of zwavel-deelen van het overvloedige boven op den grond leggende zal doen verliezen.

Warmoes-landen of aerd-vruchten voortbrengende, worden best voor de zaeijing in het vroege voorjaer gemest, om dat die gewassen daer van aenstonts voedsel moeten trekken; aengezien der zelve vruchten meest in drie, vier of vyf maenden eetbaer zyn.

Alle verkoude gronden willen mede best in 't voorjaer gemest zyn, want alsdan zal de mest daer in, door de ryzende Zon in meer warmte gehouden zynde, van beter dienst zyn, als in het najaer, inzonderheid als des winters veel sneeu valt, wanneer de mest door de omgespitte grond te diep indringt, en wegens de koude van weinig nut is. Dog hitzige en drooge gronden worden om de zelve reden in het najaer gemest.

In den zomer is het noit tyd om de gronden te mesten, vermids de mest haere uitwerkinge moet doen in de verrottinge, en by afzypeling der zeep-sappen, het geen de zomer-hitte, de zelve te veel verdroogende, komt te verhinderen: zynde het eenen algemeenen regel, dat alle bemesting best geschied, wanneer de mest in de kragt haerer rottinge gebruikt word; want hoe meer die tot aerde geworden is; hoe

hoe meer des zelfs vlugge, zoute, olie, en andere deelen in de lucht verspreid en verlooren zyn; nogtans belet dit niet, dat de mest, die tot aerde geworden is, dikwils van meer dienst kan zyn, als verse mest; maer om de gronden te verbeteren, waer van nu gehandelt word, is ze van minder dienst.

De Ouden hebben de groeizaemheid en vrugtbaerheid der bemeste landen niet toegeschreven aen de daer uit voortkomende zeep-sappen; dog de ondervinding heeft my het tegendeel geleert, vermids bevonden hebbe dat de afgang der dieren, zonder vermenginge op zig zelfs genomen, in veele gevallen geene zoo goede uitwerkinge te weeg brengt, als wanneer ze in vermenginge met stroo of stoppels gebruikt word: nademael nu onze Paerden- en Schaepen-mest met veel stroo vermengt is, zoo maekt zulks in de rottinge, dat meer olie-deelen door des zelfs vlugge salpeter-deelen, daer mede deze mest bezet is, vermengt worden; daerom dan deze bemestingen by ons van beter uitwerkinge zyn, als die by hen waren. Zy noemden het ook bemesten, wanneer ze hunne vette klei-gronden, en zommige kreit-gronden met zand vermengden: insgelyks wanneer ze onder de zand-gronden vette klei of vet-kreit gebruikten: dus breeken wy onze zwaere klei-gronden met zand; of bestroyen die, na der zelve eigenschap, met as of kalk; ook worden onze zand-gronden met vette klei, maer nog beter met vette klei-bagger, vermengt.

Het weeken van allerhande zaeden in salpeter-vogt hebbe in onze bemeste gronden niet van gelyke uitwerkinge bevonden; maer by uitstek in Tarw-graen; naerdien my een graen, vier en twintig uren geweekt in salpeter-vogt, vermengt met uitgezakte vogt van eene Paerden- en Groent-mest-stael, twee en zestig halmen heeft voortgebracht.

X. HOOFDDEEL.

Van verscheide soorten van Mest.

Om eenige kennis van de uitwerkende kragt der Mest hier te lande te hebben, zal ik ieder in haer soort afzonderlyk verhandelen.

Duiven-drek is met de meeste vlugge zout of salpeter-deelen bezet,

en van alle mest de hitzigste, daarom moet men die niet te veel, en alleen in zaeijinge gebruiken: men laet ook des zelfs vlugge salpeterkragt in water uittrekken, waer mede alsdan de gronden en boomen bevogtigt worden: daerenboven is de zelve mest zeer dienstig voor verkoude gronden, en tot verbetering van zodanige, waer in oude quynende boomen geplant staen: egter verkieze ik daer toe het gebruik der Koe-gier in 't najaer; die even moet onder gespit en in graenlanden ondergeëgt worden.

Hoender-drek, wanneer de hoenders met droog graen gevoert zyn, komt na by den duiven-drek, dog heeft zoo veele vlugge salpeter-deelen niet, derhalven minder verhittende, daarom in de bemestinge een weinig dikker mag gestrooit worden, nogtans niet anders als by maniere van zaeijinge.

Menschen-drek is zeer verhittende, en met veele vlugge zout- of salpeter-deelen bezet: maer wanneer op zig zelfs zonder vermenginge gebruikt word, is deze onder alle mestingen van den kortsten dienst: dog onder bagger vermengt, en dus den naem van *Poortaerde* verkregen hebbende, is die van zeer kragtige uitwerkinge, inzonderheid als deze Poortaerde, met koe-mest en zand vermengt, over grazige weiden gestroit word.

Menschen-pis is hier te lande van weinig gebruik; maer de Ouden gebruikten zes-maendige Menschen-pis met olie-droezem vermengt tot Appelboomen en Wyngaerden (a).

Koe-mest is, buiten vermenginge van stroo of zand, alleen de afgang der Koeyen, welkers drek in greppen met der zelve pis vermengt, en by een vergadert, tweemaal des weeks op mest-bergen gebracht word: deze zal, dus zuiver afgevoert wordende, haere volle deugd en waerde hebben; maer wanneer die met meerder zand, als de beesten tot zuivering nodig hebben, en zelfs met water, in schyn van koe-gier, vermengt word, zal zodanige mest zeer verzwaaert worden, en van minder kragt zyn: en of schoon de gier van Koeyen, salpeterig zynde, vrugtbaer is; zoo is nogtans de drek op zig zelven de verkiezelykste, zelfs is de dikste de beste; daarom is die van het najaer, eer de koeyen kalven, de waerdigste, vermids die van het voorjaer, omtrent de kalf-tyd, dunder valt; en daarom zoo goed niet is. Deze Koe-mest, met minder vlugge zoute, maer met veele vette olie-

(a) COLUMELLA lib. 2. de Re Rust. cap. 15.

deelen voorzien zynde, is niet zoo verwarmende. De zelve word by ons meer als andere mest op zig zelfs, buiten vermenginge van stroo, gebruikt: en moet die in alle schraele, drooge, voornamentlyk zandgronden, voor eenige andere mest gebruikt worden, naerdien de warmte der Zon des zelfs olie-deelen, door de openheid des gronds, minder zal doen uitdampen. Ook is de dunne gier-mest op oude quynende boomen, en bemorste takken gegoten, van zeer goede uitwerkinge.

Paerden-mest word alhier byna zoo gemeen als Koe-mest gebruikt; egter niet in haere zuivere afgang, maer in vermenginge met stroo, aen het welke te zamen den naem van Paerden-mest, even of het de enkele afgang was, gegeven word: de zelve heeft meer zoute en minder olie-deelen als de Koe-mest; daerenboven is die hitziger, en zulks meer of minder na dat het voedsel en afgang van Hengst, Ruin of Merry-paerden zyn; veroorzaakende het drooge voeder niet alleen, maer ook het stroo, door het gier van Hengst of Ruin-paerden meer en beter, als van agter uitpissende Merry-paerden, benat zynde, hitziger mest: mitsdien is de beste Paerden-broei-mest, die van Hengst-paerden, met droog voeder gevoert, komt, en welkers leger uit vers stroo, daer door de keutels en gier namaels wel doormengt zyn, bestaen heeft. Deze verse, ongerotte mest word gebruikt tot hefmiddel, om de aerde, door des zelfs hitte, te verwarmen en te broeyen. Ook word die in de vroege Lente vers ondergespit, om door grond-verwarminge vroege vruchten te teelen. Ondertussen staet te letten dat de verse Paerden-mest, van natuure hitzig, en door het veelvuldig stroo lugtig zynde, de bequaemste mesting is in zwaere verkoude klei-gronden, die daer door meer verwarmt worden; en open van deelen geworden, kunnen de zonne-straelen alsdan beter daer in dringen: maer tot bemesting van boomgaerden en moeshoven, inzonderheid in lugtige zand-gronden, moet men verrotte Paerden-mest gebruiken, welker hitte is uitgewazemt, en wiens vlugge vuure salpeter-deelen olieagtiger zyn geworden; daer toe is de korte rotte Paerden-mest het beste; gelyk de verse lange rui-ge tot broei-mest; dog de zelve moet altyd met stroo, om tot gebruik dienstig te zyn, vermengt wezen: dewyl de Koe-mest op zig zelfs buiten eenige vermenginge gebruikt word.

Schaeppen-mest is wel hitziger als Paerden-mest, maer niet zoo bequaemen hefmiddel, eensdeels om dat de pooren van het stroo, te kort gebroken zynde, de vogt tot broeiing niet by een houden: en ten
ande.

anderen om dat het stroo meer verzengt en minder bevogtigt word: deze mest, uit meer vlugge salpeter-deelen als de Paerden-mest bestaende, is buiten broei zelfs hitziger; daerom die teffens in minder hoeveelheid gebruikt word.

Varkens-mest oordeelden de Ouden, om des zelfs hitzigheid, ondienstig; dewyl de nieuwe Schryvers de zelve eene verkoudende kragt toeschryven, en daerom in schraele gronden, in welke de bladen der boomen voor de gewoone herfst-tyd geel worden en afvallen, van zeer nuttig gebruik oordeelen: dog deze strydende aerd der varken-mest komt my niet vreemd voor, om dat by ons de varkens met natte spoelinge of wei, het geen koude veroorzaekt, en by de Ouden met Akers gevoert wierden, dat hitzigheid baert.

Bagger, Modder, Poortaerde, (zynde de laetste een Modder, het geen uit kanaelen of water-gragten, waer in veele Sekreet-rioolen uitlossen, gebaggert word) zyn boven de mestinge van den afgang der dieren te verkiezen: wezende de bovenste, het smeerigste en vetste der modder, nuttigst in alle behoeftige gronden; voornamentlyk zandgronden, die reets met boomen beplant zyn of zullen worden. De bagger boven van eenen grond komende, die niet brak of ziltig is, heeft zout genoeg om met des zelf olie-deelen een bequaem zeep-sop voort te brengen, het welke veele jaeren zyn vrugt-voortbrengende kragt behoud; en is om de mindere vlugheid der zout-deelen en meerder olieagtigheid niet verhittende: daerenboven is die, op zig zelfs aangemerkt, een onbeteelde aerde, die alle zyne vrugt-voortbrengende kragt by zig heeft: men kan des zelfs deugd op 't gezigt, ook op 't gevoel, zeer kennelyk weten; want de bagger of modder, die vet, smeerig, zwart, en zonder hoorntjens is, zal in het uithoozen weinig aen de schop zetten; daer de geene, die schraelder is, meer aen den schop in het uithoozen zal blyven hangen, en in het opdroogen niet zoo zwart blyven; ook behoud de opgedroogde beste modder niet alleen zyn zwarte, maer is op het gevoel zagter, vetter en smeeriger. Zodanige bagger is, buiten den dienst, die tot voedsel der boomen strekt, van eene kragtige uitwerkinge, wanneer de zelve onder koe-mest en zand vermengt op Wei- en Hoi-landen gestrooit word; want het gras zal door deze mestinge niet alleen weeliger groeyen, maer is ook veel voedzaemer; zelfs is het zuivel der beesten daer door vetter en zoeter van smaek.

Straet-slyk van allerlei vuilnissen, daer onder veele Paerden-keutels,
is

is in landen, daer weinige kanaelen zyn, eene mest, die na by onze Poort-aerde komt; zoo dat deze op gelyke wyze gebruikt word: maer by ons kan men de straet-flyk onder de mest niet tellen, vermids onze straeten, door het water uit onze kanaelen, gezuivert, en de vuilnissen in de gragten gespoelt worden, waer in het tot modder werd.

Vergaene Boom-bladen en verrottingen van groen gewas, zyn voor ieders gewas in foorten de natuurlykste bemestingen: zynde de boom-bladen, die de dikste en smeurigste in de groei zyn, daer na in verrottinge de waerdigste mest: derhalven zyn de Elze- en dan de Olm-bladen de beste, maer de Linde- en Willige-bladen de slegtste. Deze vergaene groente en gerotte boom-bladen maken eene lugtige aerde; tot pot- en bak-gewassen zeer dienstig.

Rund of Rind bestaat uit schorsien van jeugdige eike takken of boomtjens; die, na dat tot leer-bereidinge gediend heeft, vers uit de kuip gehaelt zynde, geel rosagtig ziet, dog door broei in zig zelfs zwart word: deze verse rund is het beste hef-middel, en van eene langduurige matige hitte tot pot-gewassen, de welke daer in onder glazen begraven worden; moetende de rund vogtig gehouden en niet met aerde overdekt worden, het geen de hitte zoude doven, ten waere die zeer dik op malkander gelegd was: ook is die, een weinig vergaen, zeer goed tot dekkinge tegen de koude: en byzonder op Meloen-bergen en bedden die tegen de warmte begoten worden; zullende het water daer door, zonder afloopen, beter in den grond dringen: wyders werd de rund, in het vergaen, eene goede aerde, dog die pier-wormen veroorzaekt, en mieren tot zig lokt.

Krooft is eene mesting, dien de Veen-lieden in hunne boom- en warmoes-gronden van zeer goede uitwerkinge bevinden, maer in hoo-ge drooge gronden is ze niet zoo goed: de beste, vetste en lichame-lykste krooft heeft van onder weinige zichtbaere worteltjens; die veele zichtbaere worteltjens heeft, word staert-krooft genaemt; deze is dun-der in gedaente van vis-schobbetjens, die in malkander pakt, en wanneer geroert word, weinig kragt of vettigheid by zig heeft; gelyk Flabbe die weinig vergaet, en alleen dienstig is, om eerst-geplante boomen van boven tegen het uitdroogen der Zon te dekken. Wyders is de krooft van ongemeene uitwerkinge tot het teelen van Peulen in laege zwavelagtige gronden: dog als men die in drooger gronden tot mesting wil gebruiken, moet zulks in het Najaer geschieden, om door den regen tot dienstiger verrottinge te werden.

T W E E D E B O E K.

I. HOOFDDEEL.

Algemeene aenmerkingen aengaende de behandeling en groei der Hout-gewassen.

Alvorens tot de behandeling der Hout-gewassen en der zelfver byzondere soorten overga, is nodig te berigten, dat na de gesteltheit der lucht des zelfs invloed omtrent de gewassen groote veranderinge baert, zynde de lucht gants verscheiden op bergen, open vlakten, valeyen, wyde of digt beplante Bosschaedjen enz.; waer van in het *tweede deel in het 4. Hoofddeel van het 1. Boek* wydlopig gehandelt word. Schoon wy nu niet weten, hoedanige gesteltheit van lichts-deelen voor ons wenselykst en min beschadende is, zoo leert nogtans de gestadige ondervinding, dat alle groeyende gewassen, onder alle lucht-streeken, door veranderinge van lucht, zon, regen, wind enz. aengedaen zynde, veel geslotender en waardiger hout voortbrengen, maer niet zoo schielyk groeyen; om welke reden de vrugtdragende boomen, zodanig geplant, kleinder, maer smaekelyker, zelfstandiger, en voedaemer vrugten geven, daerom ze beter zyn als die van hout-gewassen komen, welke in meer belommeringe, en in minder veranderinge van lucht, door aendoeninge van hangende of wederstuitende zonnestraelen, groeyen; hier uit blykt dat de genieting van eene open vrye lucht alle gewassen zeer nodig is, en dat de wind niet meer moet geweert worden, als om de gewassen voor de sterke beschadigende aandrang te beschermen: ook moet men de zelve geen meer warmte door konst-middelen toebrengen, als de vrugten tot behoorlyke ryp-werding nodig hebben; het welke de eene vrugt meer en langduuriger als de andere begeert. Zoo zal ook het eene gewas beter als het andere in eene open ruime lucht groeyen, en minder van de winden mogen beschadigt worden; daerom eenige op bergen, andere op het vlakke, en zommige in valeyen weelig tieren. In het algemeen willen de boomen niet te digt besloten of op te kragtige Zon geplant wezen; want zulks gedaen zynde, zal het hout van wilde boomen niet alleen veel flegter, bolder en minder gesloten, maer ook van korter leeftyd zyn; het welke de digte beplante bosschaedjen overal

al uitwyzen; dewyl de zelve boomen, in ruimer lucht gegroeit, en rondom van regen en wind aengedaen zynde, langer leven komen te genieten: dit is ook de reden dat de vrugten van hoog-stamde boomen beter en smaekelyker als van laeg-stamde zyn, vermids die der hoog-stamden meer aendoening hebben, en de wateragtige sapp, hooger opklimmende, meer geklenst en verandert worden: dog zoo de sapp, om de vrugten bequaemelyk te voeden, tot al te wyde uitgebreide takken moeten stygen, dan zullen die onsmakelyker en slegter zyn; gelyk veeltyds aen hooge wyd uitgespreide Wyngaerden, Nooten-, Appelen-, Peeren-, en andere vrugt-boomen word bevonden. Ook zyn de rype vrugten van laeg-stamde boomen in ruime lucht beter, als die aen schuttingen en muuren gegroeit zyn; daerom zal men tegen de zelve geen boomen planten, die in ruime lucht behoorlyke rype vrugten kunnen voortbrengen: dewyl de geenen, die tot verkryging van rypwordinge daer tegen moeten geplant worden, geen meer warmte moeten genieten als ze benodigt hebben. Wyders zyn niet alleen boom-vrugten, maer ook kruid- en aerd vrugten beter, zelfs zyn zomer-zaei-bloemen schoonder, koleuriger en aengenaemer van reuk, wanneer ze in open lucht, en niet op rabatten voor eene schuttinge, of in belommeringe, gegroeit zyn.

Na de lucht gade geslagen te hebben, komt de gesteltheid des gronds, daer in men de boomen zal planten, in aenmerkinge; maer vermids wy weinig of niets van de oorzaeken der dingen weeten, zoo valt het bezwaerlyk behoorlyke hulpmiddelen tot verhoeding der boom-quaelen, en voortbrengende mis-gewassen, aen de hand te geven, en wel te meer om dat onder de aerde, schoon de gronden ons wenselyk toeschynen, somtyds iets quaeds vermengt is, het geen boven onze naspeuringe, en met de eigenschappen der daer in geplante gewassenstrydig is, daerom zommige dikwils uit de natuure beter voortkomen, dan wanneer ze door menschen gezait of geplant worden. Daerenboven bevind men dat zommige gewassen, onder de zelve luchtsreek, in de gronden, aen malkanderen gelyk schynende en weinige uren van den anderen leggende, niet op gelyke wyze voortkomen, zullende die in den eenen grond veele vaster in een gefloten deelen als in den anderen hebben. Wyders gebeurt het, dat de boomen schielyk, ook langzaam, nogtans als in de kragt van der zelve groei, sterven; of dat jeugdige scheuten jaerlyks, mitsgaders de takken, door afkanteringe, of uitwerpinge van gom, versterven; zonder dat men het zel-

ve aen eenige zichtbaare oorzaak kan toeschryven: ja in zoo verre dat het zelve soort van boomen, in der verstorven plaats geplant zynde, telkens sterft; niet tegenstaende men alles om zulks voor te komen in het werk gestelt heeft; als met de oude wortels uit te graven, den grond daer van te zuiveren, de plaats wyd en diep uit en om te spitten, de zelve eenen geruimen tyd te laten lugten, en daer nae van verse noit beteelde aerde, in plaats der oude, te voorzien: dewyl een ander soort van boom-gewas, in des zelfs plaats met weinig voorzorg geplant zynde, aldaer zonder quaelen weelig zal groeyen: nogtans bevind men dat het zelve soort van gewas, een weinig van de plaats der eerst-gestorven geplant zynde, diergelyke quaelen niet onderworpen is, het geen my doet besluiten dat de gronden, schoon digt by den anderen gelegen, niet eenpaerig met zodanige tegenstrydige vermenginge van deelen bezet zyn. Het kan egter wel zyn dat de gemelde quaelen uit andere aen ons onbekende oorzaaken voortkomen; inzonderheid wanneer Vrucht-boomen, op plantsoenen, met haere natuure en eigenschappen strydig, geënt of geoculeert zyn: welke strydigheid men na de hedendaegse wys van teeling niet kan ontdekken, vermids gelyk soort van zaed niet altyd gelyke vrugten voortbrengt; want de zelve Appel- en Peer-pitten zullen zoo wel zuure als zoete, ook winter- en zomer-vrugten geven: even zoo is het met andere vrugten gelegen, welkers plantsoenen, voor dat vrucht gegeven hebben, veroculeert of gezoogt worden: derhalven moet men om daer van verzekert te zyn, der zelve vrugten voor-af zien. Wanneer de jeugdige toppen van eenen jongen boom sterven, kan dit nog somtyds door verplantinge van een weinig afstands herstelt worden; maer van jonge boomen, die gom uitwerpen, is niets goeds te verwagten, gelyk ook niet van de geen die het afkankeren onderworpen zyn; daerom zal het best zyn deze alle uit te rooyen en te verbranden, en den grond met eene andere soort te beplanten.

Daer zyn ook boomen van onderscheide soorten, die, in de plaats van anderen geplant zynde, niet wel groeyen, maer schielyk of quynende sterven; dit zal men aen de Pruim-boom, in plaats van eene gerooide Peere-boom geplant zynde, bevinden. Men ziet somtyds dat twee verscheide boomen, digt by den anderen geplant, beide quynende vergaen; ook dat de eene sterft en de andere na behooren groeit, als mede dat ze beiden weelig doorgroeyen: waer omtrent geoordeelt word dat ze met den anderen of te zamen geneigde of strydende krag-

ten

ten hebben: tot welk gevoelen niet overhelle, menende dat de by een geplante weelig groeyende boomen verscheidenheid van pooren hebben; die verscheide soort van voedende deelen benodigen, en uit den grond trekken; waer van die grond genoegzaam voorzien is: en dat daerom de Wyngaerden en Vyge-boomen, ook de Olm en Willige-boomen, digt by den anderen geplant, zeer weelig in goede gronden groeyen: nogtans zyn deze met malkanderen in der daed srydig, schoon ze in naem gezegt worden overeenkomende, en de anderen srydende te wezen. Maer wanneer de boomen in der anderen plaetzen niet willen groeyen, of twee te digt by den anderen geplant quynen, of dat de een versterft en de ander doorgroeit, dan meene ik zulks aen te wyzen, dat de wortels dezer boomen gelyk gestel van Pooren, en gelyke voedende deelen tot haer bestand noodig hebben; derhalven is het niet te verwonderen, dat de grond eenen diergelyken boom, als waer in zodanige quynende of gestorven was uitgerooit, blyft weigeren te voeden: het geen ook de reden is als die beide vergaen, want dan zullen de noodige voedende deelen in dezen grond gants uitgeput, of noit daer onder vermengt geweest zyn: of dan zal de grond van onbequaem gestel van pypen voorzien wezen, om de noodige deelen tot voedsel daer in op te houden. Wyders kan het gebeuren dat de kragtige wortels van den eenen boom, het noodige voedsel uit den grond na zig trekkende, het voedsel van den geenen, die slegter wortels heeft, beneemen; waer door de eene boom zal doorgroeyen en de andere versterven: ondertussen is het bekend dat *Taxus*, *Elfen* en *Willigen* de gronden kragtig beroven, nogtans zullen alle andere gewassen in de gronden, daer deze gerooit zyn, weelig groeyen.

Om nu alles, tot genoeg, na behooren te zien groeyen, zoo moet men weten, welke gewassen digt by den anderen, en welke wyder van een moeten gezaeit of geplant worden; ook behoort men den grond te kennen en weeten, welke gewassen daer in het natuurlykste, en welke daer in zoo wel niet zullen groeyen; zulks omtrent klei-, moerige en zand-gronden wel gade slaende, op dat de gewassen, na haeren aerd, niet alleen kragtiger zouden groeyen, maer ook beter bloemen en vrugten voortbrengen; daer toe ook vereist word, dat de gewassen, volgens haer eigenschap, hooger of laeger uit het water geplant worden.

Onder de gewassen worden eenige gevonden, die van zaed natuurlyk

lyk groeyen, en niet begeeren verplant nog besnoeit te worden; ook in het wilde onbehandelt beter groeyen, als wanneer ze, door menschen behandelt zyn; zullende alsdan, door der zelve onkunde en agteloosheid, meer mis-gewassen voortbrengen; nogtans kan men aen de zelve somtyds verbetering toebrengen. Wanneer het gebeurt dat de Pyn- en Denne-boomen, die van natuure regtscheutig en toppig opgaen, in het wilde tegen haer natuur met twee of meer scheuten groeijen; kan dit in tyds door eene kundige behandeling voorkomen worden, door de byspruiten, in den beginne, voor dat houtig werden, uit te nypen. Wyders moet men zig in alle gevallen wegens het behandelen der gewassen gedragen, niet alleen volgens der zelve natuur en eigenschappen, maer ook tot bereiking van het daer van verwagte oogmerk; daerom zal men de zelve wilde boomen, die tot scheerheggen geschikt zyn, anders behandelen, als die tot werk- of brandhout zullen dienen; het welke niet in agt genomen zynde, worden die beide mishandelt.

Wilde boomen, tot werk- of brandhout, worden veeltyds met verplanten mishandelt; want als oude, dik-stammige dikwils verplant worden, is zulks quaed; naerdien de hout-pooren telkens digter in een sluiten, dat de vrye doorstraeling der vogten belemmert: ook kan men de zelve zonder quetzinge van haere somtyds benodigde wortels, en noit zonder inkortinge haerer Pen-wortel uitrooyen; insgelyks zullen de wortels door luch-vattinge inkrimpen, daer door zoo wel de dunne, als hair-wortels buiten staet gebragt worden om groei te hervatten; daerom die benevens de gequetsste dikke wortels moeten uitgesneden worden; het welke niet geschiedende geraken ze aen het rotten, het geen de wortels, waer van ze uitgesproten zyn, groot nadeel zoude toebrengen, de groei doen stremmen, en de pooren des stams digter doen sluiten. Naerdien de boven de grond uitgeschote takken vogttrekkers zyn van het geene de wortels uit den grond toevoeren, zoo moet men, na maete dat de wortels uitgesneden en ingekort worden, de boven zy-takken inkorten en uitsnyden: dog deze quetzuure der ingekorte wortels en zy-takken zal zoo niet aenheelen, of daer word eene warring in de gesteltheit der pooren veroorzaekt, het geen maekt dat de pen-wortel daer na minder na om laeg, en meer met zy-wortels groeit, de boomen niet zoo toppig doet opwassen, en niet zoo vast in den grond vestigen, als wanneer de aerde, meer door den wind bewogen wordende, scheurt, en de wortels lucht vatten, het welke
de

de groei verhindert; dewyl ze onverplant bestendig zouden doorgroeyen.

Dog daerentegen komt in aenmerkinge, Eerstelyk dat de boomen, die van zaed gequeekt worden, niet altyd van gelyke soort zyn, vermids eenerlei zaed veranderde soorten voortbrengt, als de Eiken, Beuken, Essen, Elfen, Olmen, Linden enz. aenwyzen; waerom de manier van voortteeling moet verandert worden, voornamentlyk omtrent die soorten, uit welkers zaed de meeste onderscheide verslegtende soorten voortkomen; als zyn de Linden met klein slegt berke-blad, en de Olm meest fyne Yp gevende: dit ondervindende, hebbe ik het naspeuren der gewassen in haere by-soorten gestaekt, naerdien de zelve van tyd tot tyd vermeerderen. Ten anderen komen de Hout-gewassen, pen-wortels schietende, en niet verplant wordende, in onze laege gronden in weinige jaeren met de zelve tot het water, daer door ze verrotten en verbroeyen. Het welke alles naeukeurig opgemerkt hebbende, zoo meene ik best te zyn, dat men de boomen in de gronden, waer in ze zullen doorgroeyen, even zoo verplant en behandelt als de Boomquekers doen: te weten dat men, tot het verplanten, boomtjens van zaed neemt, het geen een jaer in den grond gelegd hebbende, in het tweede jaer van haere groei is; welke plantsoenen men by de verplanting tot den grond afnyd, op dat die met regter scheut zouden opgroeeyen, en het volgende jaer wortel-vast zyn: zoo behandelt men de Eiken, Ypen, Beuken enz. maer Pyn-boomen, Dennen, Elst enz. kort men niet in: ook moeten de Linde-boomen jong verplant zynde, regt-scheutig aen eene spar opgebonden worden; dog met agtgevinge, dat de spar tegen de holte des scheuts, en noit tegen de uitbultende zyde, als onkundige doen, gestoken word; 't geen men in alle hout-gewassen, die men door te binden regt zonder bogten wil doen groeyen, moet waarnemen.

Als tot het verplanten ouder dik-stamde boomen genomen worden, zoo zal men bevinden dat ze, door langer buiten groei te zyn, niet alleen ingekrompender pooren, maer ook geene zoo kragtige wortels maken, om tegen sterke wind bestand te zyn; weshalve men dikwils genootzaekt is een pael daer nevens te stellen; het welke als hinderlyk aen de groei zynde, van zommige afgekeurt word; nogtans hebbe ondervonden, wanneer de pael afstandig geplaetst is, zoo dat stroo tusschen deze en de boom, om het schenden des bast voor te komen, word gedaen, en dus aen den boom met eene sterke band onbeweegelyk

lyk vast gemaakt is, zodanigen boom zeer wel, tot dat wortel-vast is, blyft doorgroeyen: maer men moet onderwylen gestadig toezien, dat de boom niet tegen de pael schuurt, nog zoo sterk geperst word, dat des zelfs stam niet behoorlyk kan aendikken; want dan zoude deze perfling, de ryzing der sappn langs de binnen-bast onder het bindfel belettende, den stam aldaer minder, en de ryzende sappn boven het bindfel meerder doen uitzwellen; welke perfling voorgekomen zynde, zoo zullen de gestadige bewegende, opryzende en nederdalende sappn den stam eenpaerig verdikken. Wyders worden de wilde boomen mishandelt, wanneer men der zelve topscheut afknot; 't geen aen Olmen, Ypen, Eiken, Linden, Populieren en andere veeltyds gedaen word: dit zal in den stam een war veroorzaaken, die de vrye doorstraling belet, waer door de boomen niet zoo toppig werden, maer meer kroon-takken maeken, en niet zoo groot werden; daerenboven vereenigt zig het hout, in het midden des booms, noit by de afknotting; waerom het hout van bejaerde afgeknotte boomen noit zoo lastdragende is, als van zodanige, welkers pooren aen malkanderen in lengte zonder warringen zyn. Ondertussen zal ik niet ontkenen dat het afknotten der kroon-takken van zommige oude boomen nodig is om de zelve eerder te doen hervatten, en met meer kragt takken uit te schieten; nademaal de wortels van zodanige hoog-toppige boomen niet magtig zyn de vogten of voedende sappn tot zoo hoog voort te stuwen, daerom der zelve topscheuten dikwils versterven, of zeer langzaam aen het groeyen geraeken. Om zulks voor te komen is 'er geen ander middel als jonge scheuten van eenjarige Inleggers, of van twee- of drie-jaerig zaed gegroeit, die men by de verplanting tot de grond afsnyd, in der zelve plaats te planten.

De boomen maeken door aenwas eenen omtrek, nogtans is het hert of midde-punt zelden het midden van haer omtrek, om dat de pooren of pypjens na het Zuiden altyd wyder zyn; daerom het hout aldaer ook niet zoo vast als na het Noorden is: om die reden zal men in het verplanten van de boomen, welkers boven-scheut niet ingekort, of afgeknot word, agt geven, dat de zelve wederom tegen zodanige zonnestand geplant worden, als ze voor de opneming stonden, wanneer ze eerder zullen groeyen en beter gewas maken: dat zulks nodig is bewyzen zommige Peeren-, Mispelen-, Karstanje- en andere boomen, die met draeyen groeyen, daer door aentoonende dat ze, op eene verkeerde zonnestand geplant zynde, van natuure genegen zyn tot haere oude Zon-zyde te keeren.

Men

Men moet de wilde uitgegrave boomen, zoo ras doenlyk is, verplan-
ten; want hoe meer de lucht de wortel-fappen verdroogt, dat de
pooren doet fluiten, hoe minder de boomen bequaem zyn te groeyen,
maer men moet voor-al bezorgt zyn dat ze niet bevroren, vermids ze
dan nog kragtiger uitdroogen, en de vogten der pooren stremmen,
werdende daer door onbequaem om namaels de noodige vogten te ont-
fangen en voort te stuwen, dat den zelve niet alleen schadelyk,
maer ook veelyds doodelyk is, voornamentlyk aen Ypen-boomen,
Kerffen en andere.

Om het uitdroogen en bevroren der boomen, die men van verre
verwagt voort te komen, zal men de wortels (zelfs was het beter de ge-
heele stam) met stroo of most omwinden; en daer na, voor het verplan-
ten, eenige uren der zelve ingekrompen wortels, en pooren in het
water doen uitzetten, het welke voor-al dienstig is aen wortels, die
maer eenigzins bevroren geweest zyn: wyders moeten de onbequaeme
gequetsste en dunne hair-wortels besnoeit worden, want deze zyn niet
in staet om dienst te doen. Onbequaeme zyn zodanige, die niet wel
gegroeit zynde malkanderen verdringen, met knobbels onder uit
groeyen, dun, ingetrokken en zwart zyn. Het quetzen der wortels
geschied gemeenlyk in het uitgraven. Ook staet in het besnoeyen der
zelve te letten, dat de snede schuins gedaen word, en wel zoo dat het
gesneden na om laag in de aerde komt. Wat verder het planten en
voortteelen der boomen aengaet, zie daer van het volgende 5. Hoofd-
deel.

De behandeling van Vrucht- of wilde boomen, na het planten, is
gants verschillende; want de doening aen Vrucht-boomen word gerigt
om veele en smaekelyke vruchten te verkrygen: maer wegens Wilde
of Bos-boomen is men bedagt om kragtig en waardig Hout-gewas te
bekomen; dit is in beide het voornaemste doelwit; daer na de cierly-
ke toebrenging tot verlustiging van het oog moet volgen, dat wel aen
wilde uitkroonende, maer niet altyd aen wilde heining-boomen, en
vrucht-boomen kan in 't werk gestelt worden; moetende het cieraed
der laetste minder als de vrugtbaerheid, en de cierlykheid der wilde hei-
ning-boomen meer als de waardigheid van het hout-gewas in agt geno-
men worden.

De Vrucht-boomen van groeizaem gewas, en met bequaeme wortels
voorzien, maken meer of minder Hout-scheuten, na der zelve eigen-
schappen en gestel van open of digt ineengedrongen pooren om de
I. Deel. I om.

omwonde vogten te ontfangen, en meer en meer voort te ftuwen. Vermids nu de beginzelen der bloem-knoppen niet verfchynen, voor dat deze vogten een weinig ophouden, en niet zoo overvloedig en fchielyk paffereen, zoo is nodig dat de kragtige groeyende hout-fcheuten betempert, en in haere groei gefluit worden, het geen door de boomen meermaelen te verplanten, enten, oculeren en befnoeyen gefchied: daerom men die ook niet zoo jeugdig plant, nog de kroon tot op de ftam afknot, om de vogten door de warringen te betemperen en tot verandering te brengen. Het gezegde bevestigen de boomen, die op quee- of doorn-ftammetjens geënt of geoculeert zyn, vermids de zelve vafte digt gefloten hout-gewas, en veele dunne worteltjens hebben, door welkers digte pooren de vogten niet zo overvloedig en meer geklenft doorgaen; het geen ze wel vrugtbaerder maekt; maer ook teffens het hout van veele foorten, mager, dor, quarlagtig en onbequaem tot vrugt-teeling doet voortbrengen: zulks veroorzaekt wordende doordien ze geen genoegzaame vogten, door de digt te zamen getrokken pooren, tot vrugt-voeding kunnen verkrygen: om welke reden ik het enten, zoogen en oculeren op quee of doorn, nogtans met uitzonderinge van eenige foorten, afkeure; en beter oordeele daer toe wilde plantfoenen te verkiefen; de welke met de natuure der daer op te enten vrugt overeenkomen: zullende deze wilde plantfoenen door eene goede behandelinge tot bequaem hout-gewas en draegbaerheid gebragt worden, wanneer men der zelve fappen zoo lang eene vrye doorftraeling laet genieten, tot dat ze niet zoo menigvuldig nog verdund kunnen uitdampen, het geen men zelfs van kragtige hout-fchietende boomen zal bekomen, met die zonder befnoeijinge te laten doorgroeyen, want alsdan zullen der zelve fappen niet tot zoo fchielyken uitdamping ftynen; daer door minder kragtige, maer meer goede zy-fcheuten uitwerpen, die zig tot vrugt-dragen fchikken, en botten van kruis-bladen voortbrengen, de welke gewoonlyk in het volgende jaer tot bloem-knoppen groeyen. Dit is de befte manier om ftam-boomen het natuurlykft getempert te doen groeyen, en bequaem houtgewas te verkrygen, om fmaekelyke vrugten voort te brengen: maer aen heining- en laeg-ftamde vrugt-boomen, aen de welken men geene groote opfchietende takken, als de boomen te veel ontcierende, wil dulden, is men genootzaekt de zomer-fnoeijing te plegen, om daer door eene ftuitinge in de groei te brengen. Gelyk men geen vrugt-boomen te fchielyk moet vergrooten door de takken in

in den beginne te lang te laten; zoo moet men ook voor eenen algemeen regel in agt nemen, dat men geen boom tot vrugt-dragen moet brengen als na dat kragtig hout-gewas heeft; want dit in de groei-stuiten veroorzaekt veeltyds slegt, dor, quarlig, en mostig hout-gewas.

De verhandeling der jonge wilde opgaende boomen is te vinden, daer van de Inleggers in het volgende 4. *Hoofddeel* gesproken word. De bejaerde en glad-stammige wilde boomen zal men, in het vervolg der snoeiinge, niet als de vryf-takken, en zodanige zuigers benemen, die te veel sappn na zig trekken, en de groei der hoofd-spil-tak betwisten; vermids de cierlykheid en waerdigheid van wilde boomen daer in bestaat, dat ze met een eenige regte scheut in hoogte opgaen, uit welke de zy-kroon-takken moeten voortkomen, onderwyl deze regt-scheutige spil-tak altyd kragtig blyft doorgroeyen; 't geen belet zoude worden, wanneer die te veel besnoeit word, als zulks den aanwas benemende, voornamentlyk als men haer des zomers snoeit, en van te dikke takken berooft; het welke zeer klaer uit de Scheer-heggen blykt, noit dikke boomen werdende; ook uit zodanige boomen, die door het besnoeyen van haere dikke takken tot Pissers werden.

By het besnoeyen der Zuig-takken, moet men op de jeugdige groei en het aendikken van de boomen agt geven; want, die kragtig aendikken, moeten de Zuigers noit glad by den stam afgebytelt worden: zulks geschiedende, word daer uit veeltyds by de quetzuure een inwaertse holte gebooren, die bezwaerlyk; de boom ondertussen in dikte uitzettende, overzoomt; om dit voor te komen moet men de takken een duim dikte van den stam afbytelen, en aenstonts der zelve wonden met smeersel overdekken, waer door ze voor het inwateren, en sterke zonne-straelen bewaert worden.

Dat ieder tak door des zelfs onderaerdse wortel gevoed word, en dat deze tegengestelde taks-wortel, door het besnoeyen van die dikke boven-tak, aen de vogten verstikt, bewyft de Olm-boom; want men zal by uitrooiinge bevinden, dat de wortels der tegengestelde zwaere besnoeide takken verstorven zyn: zulks bewyzen ook de Denne- en Pyn-boomen, die altyd versterven, wanneer haere boven-kroonen worden afgezet, het welke men ook veeltyds aen oude Peeren-, Appelen-, Perzikken- en meer andere boomen bevind: nogtans zyn 'er boomen, die in tegendeel door het beneemen van de vogt-trekkende takken vernieuwen, en verjeugdige stam-takken verkrygen, als Elzen, Essen, Hazenoten-boomen, Wyngaerden enz. bewyzen.

Alle hout-gewas groeit met eene vleug, waer na het zig, jong zyn-
de, gemakkelyk zonder verbreekinge laet buigen; daer tegen gebogen
of gedraeit wordende zal het verbreeken of verlammen; dit ziet men
voornamentlyk by het aenbinden met Tienden, die regts volgens den
loop der zon moeten gedraeit worden, want anders doende zullen ze
verbreeken of van zelfs ontwinden.

Oud hout-gewas, het geen niet buigzaam is, is het bequaemste tot
last-dragen; maer om voor een wyl aen geweld te wederstaen is het buig-
zaeme beter, om dat daer na wederom te rug kan springen: om die re-
den zyn de buigzaeme Willigen, en Populieren beter wind-afkeerders,
als Eiken en Beuken.

II. HOOFDDEEL.

*Van de Hout- en Kruid-gewassen, zoo wilde als tamme, als ook
van der zelve geslagten enz.*

De Beschryvers brengen de gewassen tot vier algemeene geslagten,
als Boomen, Heesters, Spruit- of Struik-gewassen, en Kruid-ge-
gewassen: aen de drie eerste geven ze den naem van Hout-gewassen,
om dat uit haere wortels een of meer harde scheuten voortkomen; het
vierde noemen ze kruid-gewas; om dat het zelve niet zoo hard maer
zagt-steelig groeit: dog vermids onder de zagt-steelige (schoon ze niet
tot zulken hoogte nog dikte, als andere boomen, groeyen) zodanige zyn,
die even als Hout-gewassen, boomagtig, heesterig en struikig of met
spruiten groeyen, zoo behooren ze, myns bedunkens, maer tot twee
algemeene geslagten gebragt te worden; namentlyk tot Hout- en Kruid-
gewassen: welke twee algemeene geslagten verder in veele by-geslagten
konnen verdeelt worden.

Hout-gewassen zyn zodanige, die van natuure en in de kragt van
haer groei een of meer harde steelen verkrygen; daerom worden Sa-
lie, Thym, Rosmaryn en andere diergelyke onder de hout-gewassen
gesteld.

Kruid-gewassen zyn, die van natuure en in de kragt van haer groei
teere en onsterke zagte steelen of halmen, die niet houtig zyn, heb-
ben, schoon men veele, door konst langer leef-tyd toebrengeende, tot
houtigheid zoude konnen brengen, als Stok-violieren, Angelieren,
Passie-

Passie-bloemen enz. Daer zyn ook zulke, die by verftervinge een of meer harde steelen bekomen, gelyk Maluwen, Aertischokken, en de meeste wilde Distels enz. alle welke nogtans tot de kruid- en niet tot de hout-gewassen behooren.

Wyders worden deze beide geslagten, ieder in het byzonder, onderscheiden in Tamme en Wilde. Tamme noeme zodanige, de welke voedende, tong-streelende of verquikkende vrugten voortbrengen, waer onder stelle welkers bladen by spyze of saus, tot geur-verkryging, gebruikt worden, als Laurier, Rosmaryn, Salie, Thym enz. Wilde zyn, die geene zodanige vrugten voortbrengen.

De meeste dezer beide tamme en wilde Hout- en Kruid-gewassen bestaen op zig zelve, evenwel zyn 'er die niet bestand maer kruipende zyn, waer onder ook eenige die aan eenen stok gehegt, door omwindinge, in hoogte opklimmen; gelyk onder de tamme de Wyngaerden, en onder de wilde Hout-gewassen het Geitenblad, en alle andere Veilen of houtige Klimmen doen. Tamme kruipende Kruid-gewassen zyn Meloenen, Komkommers, Pompoenen, Aerdbeziën. Die door vastmakinge en omwindinge klimmen, zyn Turkse Boonen en Erreten. Onder de wilde zyn ook veele soorten, die zig door omwindinge hegten en in hoogte groeyen.

De nadere onderscheiding der Hout-gewassen is in Boom, Heester, Spruit of Struik-gewas.

Boom is een hout-gewas, het geen van natuure, of door weinig behulp, met eene regte harde stronk in hoogte, ten minste tot boven de man, opschiet, en zig verder met opwaerts groeyende takken als armen verspreid; onder deze boomen heeft men ook eenige, die van natuure met eene regte opschietende top groeyen, uit welke top-scheut de takken zydeling voortkomen; als de Pyn-boomen, Denne-boomen, Cypressen en Ceders doen. Men vind ook andere, die wel tot hooge dikke boomen, maer van natuure niet zoo top-scheutig groeyen; egter zal het eene soort natuurlyk met hooger tronk als het andere, alvorens de kroon-takken zywaerts uitbersten, groeyen: ook zyn 'er welkers kroon-takken meer zywaerts of opwaerts in hoogte wassen: tot voorbeeld dienen de Olm-boomen, welkers tronk van natuure niet zoo hoog zonder uitwerpzels van takken, en de kroon-takken meer opwaerts groeyen als de Eiken-boomen, die hoogstammiger met regtzydiger kroon-takken groeyen. Onder de groote boomen worden ook de Elzen, Berken en Haver-essen gestelt, schoon de zelve niet met zoo

veele uitbreidende takken bekleed, en van dikke stammen voorzien zyn; nog in hoogte groeyen, als Abeelen, Populieren, Eiken, Effen, Beuken, Olmen, Ypen, Linden, Ros-karstansjens, Willigen enz.

Heesters groeyen met geene zoo hooge nog dikke tronken als de boomen; ook zyn ze niet altyd een-steelig, vermids dikwils verscheidene steelen uit haere wortels spruiten; zynde der zelve tronken en kroontakken van natuure houtig en lang in leven blyvende; maer men moet onder deze zodanige niet stellen, die door gebrek, miswas, of door konstige behandeling laeg of dun-stammig blyven; daer ze anders van natuure hooge boomen zouden werden.

Spruit- of Struik-gewas komt uit des zelfs wortel met veele houtige steelen voort, de welke zig niet zeer hoog opregten: deze zyn van verscheide soorten, die men twee-leedig als van lange en van korte leef-tyd kan onderscheiden: onder die van lange leef-tyd stelle de Wyn-gaerden en de Klimmen: onder die van korte leef-tyd de Hinne- en Braem-beziën, ook het Zoet-hout; hoewel het twyfelagtig is, of dit laetste tot het geslagt der hout-gewassen behoort.

Veele der voorschreve Boomen, Heesters, Spruit- of Struik-gewassen strooyen jaerlyks haere bladen zeer kort en kennelyk na malkanderen; dus doen de boomen, die des winters bladeloos zyn: maer de geene, die altyd groen blyven, strooyen haere bladen niet zoo oogzienlyk, maer van langzaemer tyd.

Kruid-gewassen zyn van natuure even zodanig, dog boven dien van meer onderscheid als de Hout-gewassen; zynde onder de zelve eenige die geen stengen of struiken, maer alleen lange steeltjens met blader-tjens hebben, waer uit haere bloemen en zaed voortkomen.

Onder deze beide geslagten der Hout- en Kruid-gewassen vind men'er, die van twee verscheide kunne, en dus van het mannelyke en vrouwelyke geslagt zyn; egter hebben verre de meeste deze beide te zamen in een en het zelve gewas: gelyk alle onze vrugt-boomen, en de voedende vrugt-voortbrengende en bloem-dragende kruid-gewassen tefens beide de geslagten hebben; welke gewassen men zegt geen vrugten tot volkomenheid voort te brengen, ten zy de zelve door het mannelyke zaed zyn overstoven; welk stuif of mans-zaed zeer zigthaer is in katten staerten van Nooten, en in Loerbeziën: dog minder zigthaer in de looze of mannelyke bloemen, die onder by het steeltje zonder dikte of gevolg van vrugt zyn: en veeltyds zyn deze mannelyke bloemen aen andere takjens, als daer aen de vrouwelyke of vrugt-bloemen gevonden.

vonden worden; nogtans zyn 'er ook gewassen, die de mannelyke bloemen op de zelve steelen der vrouwelyke bloemen dragen: maer ik hebbe eene zwaerigheid omtrent de nootzakelykheid dezer overstuivinge van het mannelyke zaed tot aenwas der vrugten; die is dat bevinde dat de bloem der vygen binnen in de vrugt zet, en de vrugt zonder zigbbaar teken van knop uit het hout berst; waer uit meene te moeten besluiten dat hier geen overstuiving plaats kan vinden: zoo ook zyn de Moerbeziën, daer geen Loerbeziën gezien worden, overvloediger; daerentegen vind men dikwils geen Moerbeziën aen de boomen, die met Loerbeziën beladen zyn. Dat 'er evenwel boomen en kruiden van het mannelyke en vrouwelyke geslagt zyn, word onder de boomen aen de zaed dragende Essen, Linden, enz. en onder de Kruiden aen de Hennep, Kennep-zaed, Spinagie enz. gezien.

III. HOOFDDEEL.

Van de Groei- en Leef-tyd der Hout-gewassen volgens de Seizoenen. Dat ze door eene quaede behandeling, en te veel vrugtbaerheid in leef-tyd kunnen verkort worden.

De gewassen zyn na haere eigenschappen, en gesteltheid der gronden van langer of korter leef-tyd, daerenboven worden ze dikwils, door bekende en onbekende oorzaeken, in haer groei belet en in leef-tyd verkort: dus zyn alle doeningen, die tot vrugtbaerheid of cieraed gepleegt worden, aen haer groei nadeelig, en doen haer leef-tyd verkorten, zulks werkt ook de verplanting uit; om welke redenen de Hout-gewassen, die onder 's menschen behandeling zyn, meerendeels van minder groei en korter leef-tyd zyn, als die in het wilde groeyen: zynde het wyders met den groei en leef-tyd der gewassen als van de dieren; die de eene grooter of kleinder, en kragtiger of zwakker van natuurlyk gestel zyn als de andere.

In 't gemeen groeyen de boomen van het vrouwelyke geslagt schie-lyker als van het mannelyke; maer ze zyn lossen, bolder van hout en van korter leef-tyd; wordende dit laetste veroorzaekt door verspillinge der levens-geesten, uit haere voortteeling en vrugtbaerheid spruitende, zoo dat de vrugtbaarste boomen geen kragtigen groei hebben en korter leven. Dat ook de boomen, die schie-lyk groeyen en sterk leven,
eer-

eerder vergaen; bevestigen ons de geene, die in laege gronden geplant schielyk groot werden; maer, om dat los, bol, wateragtig, en met open pooren zyn, niet lang leven: daerentegen zullen zulke, die hoog uit het water, als minder vogt begeerende, vereiffen geplant te worden, niet zoo schielyk opgroeyen; maer doorgaens, als harder, vaster deelen en digter gelloten pooren hebbende, van langer leef-tyd zyn: egter gaet dit niet altyd door; want de Pyn- en Denne-boomen zullen, door het veelvuldige harst, somtyds in de volle kragt van haer groei verstikken; zulks zyn ook veele andere soorten, inzonderheid de steen-vrugt dragende boomen, veeltyds met gom bezet zynde, onderworpen: daerenboven worden de boomen, welkers sapp tot harst of gom verdikken, door te besnoeyen meer benadeelt, en in leef-tyd verkort, als andere, welkers sapp wateragtiger en vloeibaarder zyn: hierom quynen de Pyn- en Denne-boomen, wanneer der zelve top benomen word; ook zullen ze, laeger besnoeit en ingekort zynde, schielyker, zonder wortels uit te slaen, sterven; daer in tegendeel de boomen, die veele vogtige wateragtige sapp hebben, digt by den grond afgehakt, veeltyds meerder spranken uit haere wortels schieten: dus zal de Wyngaerd, omtrent den grond afgesneden, verjeugdigen en beter vrugten voortbrengen; het geen ook de Aelbezie-boomen doen, de welke met veele uitspruitzels op stooven geteelt worden, wanneer men jaerlyks eenige van deze by den grond uitsnyd, en andere jonge laet groeyen. Onder de wilde boomen bevind men zulks aen Elzen, Essen en Eiken, die by den grond afgehakt wordende, gelyk men gewoonlyk aen de eerste tot brandhout om de zeven of negen jaeren doet, alsdan wederom telkens kragtig uitschieten; egter moet de te hakken tronk niet al te bejaerd, en buiten kragt van aangroei zyn; want indien de schors te dik en droog, of de stooft zeer dikmael gehakt is, dan weigert die veeltyds, als byna in stilland van groei zynde, jonge scheuten voort te brengen.

De tyd, dat de botten, knoppen, bladen, bloemen, takken enz. in de saizoenen beginnen te groeyen of eindigen, kan niet bepaelt worden, vermids dit van veele gevallen afhangt; als zyn de gesteltheit der gronden, de wasselykheid der boomen, en de groeizaame gesteltheit van lucht en weer: dus begint de groei eerder in voorbaerige Lente-tyden, en is langduuriger in vogtige warme nazomers; ook van jeugdiger kragtiger gewas in warme, vogtige, vette wel geoerde gronden, als in koude, drooge, vaste, schraele gronden: insge-

gelyks is het met het aendikken en verlangen der takken van jonge kragtig in groei zynde boomen, geduurende de zomer-groei, want het aendikken van deze is veel zichtbaarder en aenmerkelyker als van meerder bejaerden. Het begin van den groei der botten en knoppen is gewoonlyk tegen het laetste van Juny, of begin van July, egter niet zeer aenmerkelyk tot het midden van January; maer alsdan begint haere kragtige uitzwelling, zeer zichtbaer by vervolg aenhoudende, tot dat ze uitbersten tot vrugt-bloemen, bladen en hout-scheuten: nogtans geschied deze uitbersting en vervolg van groei omtrent alle gewassen niet ter zelve tyd, even gestadig en langduurig; want eenige beginnen vroeger, andere laeter: eenige langer, andere korter te groeyen: ook zyn 'er die met eene herhalinge na eenen tusschen-tydigen stilstand, als Appelen en Peeren, groeyen: egter is de eerste hout-groei kragtigst; en de tweede, doorgaens van zwakke nascheuten; de eerste groei geduurt gewoonlyk tot omtrent Juny, en begint het naschot met half July: maer wanneer de boomen in het voorjaer door het gewormte, blikzem, of zee-vlam, door afknaginge of verzenginge der bladen, in groei gestuit worden, dan verkort de tyd des gewoonlyken stilstands, en des eersten kragtigsten groei; beginnende alsdan de tweede groei vroeger, ook langer en kragtiger nascheuten voortbrengende: ik hebbe in zodanige gevallen de tweede scheut tegen het laetste van Juny zyn begin zien nemen. Perzikken, Pruimen, Kerffen groeyen zonder stilstand; de eerste tot in het begin van Augustus; ten waere zeer kragtig groeyende jonge boomen, by ongemeene zomer-droogte en warmte met veel vogt, of door ontydige zomer-snoeiing, in de kragt haers groei gestuit wierden, wanneer somtyds tot September groeyen. Andere groeyen gestadig in verlanginge zonder herhalinge van het begin tot het einde haers groei, het welke eindigt met het begin van de strooiing der bladen.

Zommige Schryvers zeggen dat de Hout-groei zyn begin neemt met September, en tot in February vervolgt; zoo zy daer door de verstyving der sappen tot een harder vasten lichaem verstaen, kan ik zulks toestemmen; maer dat de boomen in dien tyd in dikte merkelyk zouden uitzwellen, is my noit gebleken; vermids weinig of geen verandering omtrent haer aendikte na half September hebbe konnen bespeuren: en of wel in 't algemeen de boomen, die het laetst in groei komen, meesten tyd daer in langst volharden; gelyk die winter-vrugten voortbrengen aen toonen; nogtans leid dit uitzondering, want de Moer-beziën ge-

raken het laetste in groei, en laten van de eerste haere bladen vallen.

Alhoewel de leef-tyd der boomen gestelt word tot zoo lang groen lof voortbrengen, zoo behoorde men aen de zelve geen langer leef-tyd toe te schryven, als tot dat het hout van wilde boomen bequaem tot werk- of brand-hout aengroeit: en zoo lang tamme boomen groote en smaekelyke vrugten blyven voortbrengen. Volgens deze stelling zal de Eiken-boom, van Aker gelegd, niet meer als hondert jaeren leef-tyd haelen, vermids des zelfs hout voor dien tyd aen 't vergaen is; daerom die beter na de negentig-jaerige groei, en voor dat hondert jaeren bereikt, gehakt word. Van de tamme boomen is de Oranje-boom van de langste leef-tyd; daer van word getuigt dat die drie ja vier hondert jaeren blyft groeyen. In 't algemeen zyn de vrugt-boomen van korter leef-tyd, als de wilde: ook leven de hoog-stamde langer als de laeg-stamde boomen: en de opschietende langer als die van heesterig gewas, en spruit- of struik-gewassen zyn. Wyders leven de pit-vrugt-boomen langer als die steen-vrugten voortbrengen: mitsgaders de winter-vrugt-dragende langer als die zomer-vrugten geven: en die zuure vrugten voortbrengen leven langer als die zoete geven.

Na dat de Vrugt-boomen verent, afgezogen en veroculeert zyn; kan aen goede weldragende Hoog-stamde Appel- en Peeren-boomen ten uitersten geen langer leven toegeschreven worden als zestig jaeren: Laeg-stamde ruim half zoo veel: Pruimen veertig: Perzikken, Abrikozen, Quee-peeren vyf en twintig jaeren: verente Krieken, Kerssen en Moerellen geven, jong zynde, de meeste, oogzienlykste en geurig smakende vrugten; daerom worden meest alle zodanige boomgaerden, na de planting van vyf en twintig jaeren, gerooit.

IV. HOOFDDEEL.

Aengaende de manier van vermeerderinge der Gewassen in het algemeen, en die der Hout-gewassen in het byzonder.

De gewassen worden door vier middelen vermeerdert; zynde het eerste, algemeenste en natuurlykste door der zelve Zaed. Het tweede door aenwas van Wortels, Klusters of Klauwen; en dus van opslag, plant-scheuringe, zy-scheuten, of by- en aen-gewassen. Het derde door het doen Wortel-schieten van een afgesnede Takje, dat men

men in de aerde steekt. Het vierde door Inleggers; zynde takken of ranken, die in den grond gelegd, aen de moer-gewassen blyven, tot dat in de aerde wortels gemackt hebben. Daer zyn veele gewassen, die door alle deze onderscheide middelen kunnen vermeerderd worden, strekkende de Wyngaerd tot een voorbeeld, die van zaed, opslag, stek en door inleggen word aengeteelt; maer vermids, volgens de natuur der gewassen, het eene middel tot vermeerdering beter is als het ander, zoo zal ik ieder in zyn soort verhandelen.

Van de vermeerderinge door Zaed.

Alle gewassen, zelfs het Boom-mos en Kampernoelien, geven haer zaed, waer van ze vermeerderd konen worden; maer men moet niet denken dat, schoon zommige gewassen onder verscheide lucht-streeken groeyen, der zelve zaeden altyd tot die volkomenheid komen om wederom andere gewassen voort te teelen; nog dat de gewassen van zaed altyd even gelyke gewassen, als waer van de zaeden gekomen zyn, zullen voortbrengen, veel min de zelve vrugten geven: deze verscheidenheid vind men voornamentlyk in de Hout-, Bol- en Plant-gewassen, en byzonderlyk onder de tamme, die somtyds van zaed verbeterde, maer meest verminderde soorten voortbrengen; dit is oorzaak dat de meeste tamme hout-gewassen uit zaed onsmackelyke vrugten geven, waerom deze veelyds afgeënt, verzoogt, of geoculeert worden; daerenboven is het aenmerkelyk dat Pitten van het zelve soort van Appelen en Peeren, smackelyke en onsmackelyke, zuure en zoete, winter- en zomer-vrugten voortbrengen: en dat men uit witte Druif-kernen somtyds blaauwe, en uit blaauwe kernen witte druiven bekومت: de zelve uitkomst vind men dikwils in de Nooten, want uit beste gelegde zullen dubbelde, slegte en ook kleine tros-nooten voortkomen. Alle Appelen en Peeren werden van zaed voortgeteelt, uitgenomen Paradys-appelen, die van uitloopen voortkomen: en daerna, gelyk mede de Krieken, Sinaes, Oranje-appelen, en Limoenen, na dat van zaed zyn voortgebragt, verent, verzoogt of veroculeert worden, om dat het zaed veele verwilderde soorten geeft: dog groote Nooten, Amandelen en Karstansjens worden het niet gedaen, gevende haer zaed-geleg vrugten.

Gelyk het met de tamme hout-gewassen is, zoo is het ook met de wilde van zaed gelegen; want men heeft verscheide soorten van Eiken,

Beuken, Essen, Elzen, Linden, Olmen, Ypen, enz. die van het zelve foort van zaed voortgekomen zyn: wyders worden ook van zaed voortgeteelt Ceders, Denne, Doorn, Paerde of Ros-karstanjen, Pyn, en Qualster-bezie-boomen, Wynruid enz.

Hoedanig men het zaed moet winnen, bewaeren, zaeyen, en zig voor, in, en na de zaeijinge gedragen, zie *het 3. Hoofddeel van het 2. Boek in het 2. Deel.*

Van de vermeerderinge door Uitloopen.

Door Uitloopen of opslag der wortels verkrygt men gewoonlyk even zodanig gewas en vrugt, als de boom van natuure, voor dat verent was, voortbragt; egter is de Olm-boom uitgezondert; want uit des zelfs opslag komen fynder foorten, en de Ypen-boomen voort.

Na de agtinge die men voor het behoud van het moer-gewas heeft, word in het afscheiden der uitloopen meer of min voorzigtigheid gebruikt; want omtrent de uitloopen van een slegt moer-gewas, zal men, indien de uitloopen veele in getal zyn, en tot behoudenis van het moer-gewas weinige wortels zouden hebben, de wortels van het moer-gewas ten dienste der jonge uitloopen verdeelen, en die daer mede planten, al strekte het tot vernietiging van het oude moer-gewas: maer tot een waerdige boom of moer-gewas, dat men tragt te behouden, waer aen minder uitloopen zyn, word eene scharp-snydende Graef of diergelyk bequaem werktuig gebruikt, om de jonge met veel voorzigtigheid, en met weinig quetzinge des Oude af te steken of te snyden.

Van Uitloopen worden vermeerdert Abeel- en Populier-boomen, Althéa, Amandel, Barberis, Braem- (ook Fraem-) of Hinne-beziën, Granaeten, Hazenoten, Hulst, Kamperfoelie of Geiten-blad, Kornoelie, Kerffen uit de natuur, dog die worden dan weder verent of afgezoogt; nog Paradys-appelen, Laeuwrier, Bakelaer, Liguster of Mond-hout, Moerbeziën, Palm, Pruimen, op welke ook geoculeert en geënt word; voorts Rozen-boomen, Salie, Thym, Vleer, Vygen, Zoethout. Onder de Kruid-gewassen worden alle foorten van Bol- en Plant-bloemen door afbreeking van haere klusters of plantscheuringe vermeerdert, als ook de Aerdbeziën, Aertifiokken, Bieslook, Chalotten, en andere fyne kruiden, die in sausen smackelyk zyn.

Van

Van de vermeerderinge door Stek.

Alle Hout-gewassen, met geen harst of gom bezet, kunnen door afgesnede takken, die in de aerde gestoken wortels maken, vermeerderd worden; dog zulks word niet anders gedaen, dan wanneer men daer door eerder of beter gewassen kan verkrygen; of dat het door geen ander middel kan geschieden. Tot het wel groeyen van Stekken word eene matige warmte vereist, en dat redelyk veel bevogtigt worden, want dit zal de wortel-making bevorderen; daerentegen doen de hitte en droogte de pooren inkrimpen, waer door de sappn niet genoeg kunnen doorstraelen; om deze reden zullen de stekken, in het voorjaer op sterke zon tegen muur of schutting gestoken, zelden groei vatten, ten waere men daer in door bedekkinge rondom het gestoken, of door bevogtiginge voorzien hadde.

Wyngaerden en alle gewassen van Stek geven gelyk gewas en vrugt; als de boom daer van de tak gesneden is; dog de Wyngaerden worden beter in het Najaer als in het Voorjaer gestoken; als in de verhandelinghe der Wyngaerden aangewezen word.

Aelbeziën en Kruisbeziën worden in het Voorjaer van eenjaerig hout gestoken; van het welke alvorens debotjens, tot zoo diep het hout in de aerde zal komen, uitgesneden worden, op dat minder opslag van wortels zouden maken: geschiedende zulks als die tot Stam-boomtjens geschikt zyn.

Klimop of Veil word van Uitloopen geteelt, dog die zyn veeltyds dun, dor, en van digt ineengetrokken pooren; daerom wassen de zelve weeliger van dikke, bolle, vol-sappige jaerige scheuten, tot stek gesneden.

Willige boomen worden in het Voorjaer van twee- of drie-jaerig hout-gewas, van onder gescherpt om dieper en vaster te steken, gestoken: Bind-Willig van twee-jaerig, dog, by gebrek, van een-jaerig hout.

Jasmyen, Myrthus, Oleander, Philaréa, Rosmaryn, Taxus, Zeven-boom worden mede van Stek geteelt; dog men moet omtrent uitlandse boomen in het algemeen bedagt zyn, dat het harde hout, 't geen niet haestig wortel maekt, in het Najaer moet gestoken, en tot April tegen de winter-koude bezorgt worden, waer na de Potjens met harde en bolle gewassen in broeyende Rund onder glazen moeten gestelt worden.

Onder de Kruid-gewassen worden Goude-lakenſe, en geele Muur-bloemen enz. van ſtek geteelt.

Van de vermeerderinge door Inleggers.

Men bekomt door het Inleggen van eenen Tak of Rank gelyke vrugten, als die voor de inlegginge voortbragt, maer deze manier vermeerdert niet zoo veel als dien door zaed of ſtek.

De inlegging der Hout-gewassen geſchied beſt in het Voorjaer, even voor de uitbottinge, wanneer de warmte begint, en de ſappen in het hout geklommen zyn: dog men geeft aen zommigen van onder, daer de tak in de aerde zal leggen, eene kleine inſnydinge, op dat de ſappen niet te ſchielyk zouden ryzen, daerenboven moet men de ingelegde tak, tot beter bevordering der wortel-makinge, onbeweeglyk vaſt maken, ook aen het uitschot, na de inlegginge, geen beſnoeiing doen, nog eenige bladen plokken.

Regt-ſcheute Laurieren worden aldus geteelt. De oude of moer-boom, digt by den grond afgeſneden zynde, geeft in dat jaer, met weinig behulp en door middel van alle by-ſcheuten in haer bot te be-neemen, eenen eenigen regten ſcheut van bequaeme hoogte, van welke ſcheut de baſt digt aen den grond, ter breedte van een ſtroo, word afgeſchilt; wordende deze afgeſchilde plaets aenſtonts met een muskovife mat omgewonden, en boven de band met aerde aengevult, daer in zeer haeltig wortels maekt; waer na van de moer in het volgende jaer word afgenomen, als wanneer de moer-boom wederom een uitscheut geeft als vooren.

Olm en Linde-boomen zyn niet van zaed te teelen, om dat het Olm-zaed meeft Ypen, en het Linden-zaed veel verſleggende ſoorten voortbrengen: daerom worden deze gewoonlyk aldus geteelt. Men hakt eenen bejaerden jeugdig-groeyenden boom in 't vroege voorjaer omtrent een hand-breedte boven den grond af, de welke, gewoonlyk nog voor St. Jan, veele uitscheuten maekt, die bequaem zyn om alsdan in te leggen, en in dat zelve jaer wortels te ſchieten, om in het volgende jaer van haer moer-boom afgenomen, afzonderlyk te verplanten; na het welke de zelve digt by den grond worden afgeſneden; wanneer die vervolgens met weinig behulp eenen enkelden regten ſcheut zullen geven; moettende des zelfs uitschietende zy-takjens niet voor het tweede jaer beſnoeit worden; ten waere eenige dikke takjens, Zuigers genaemt,

naemt, de groei des top-scheuts benadeelden, als wanneer men deze Zuigers alleen zal uitsnyden, gelyk veeltyds aen de Linden moet geschieden: ondertussen steekt men, het eerste jaer groeyens, by de Olmen eenen regten dunnen stok, om het jeugdige schot met een muskovise mat, tot bestand tegen de wind, aen te binden, die in het volgende jaer word weggenomen; naerdien de Ypen of Olmen alsdan houtig genoeg zyn om aen wind te wederstaen; konnende van natuure vorders zonder bindinge tot een-spillige boomen gebragt worden; maer omtrent Linden gaet het niet zoo zeker dat tot eenen regten scheut zullen opgroejen; daerom laet men den stok tot regtbinding van dezen daer aen langer vast blyven.

De Queekers zyn gewoon de verplante Inleggers ruim een voet hoog boven den grond, en het volgende jaer wederom dicht by den grond af te snyden, wanneer ze met meer kragt eenscheutig in dikte groeijen.

Angelieren worden in het begin van Augustus ingelegt. Men geeft van onder in het Lot een sneetje tot aen een lid; en legt het zelve gelyk met den grond van de plant, die alsdan met aerde bequaemlyk aenhoogende om aen winter-koude en sneeu-water te wederstaen, het geen beter is als wanneer men het lot dieper in den grond legt: vorder word het lof van boven een weinig ingekort.

V. HOOFDDEEL.

Van den Plant-tuin of Queek-hof, en maniere van Boom-tee-linge.

Zonder eige Queek-hof is men noit verzekert van wasselyke boomen, en nog minder van de begeerde, goede en smaekelyke vrugten te zullen bekomen; want ten aanzien der boomen, moeten de geenen, die van buiten komen, voor der zelve verplantinge langer uit de aerde zyn, daer door de wortels meer verdroogen en de pypjens fluiten, zoo dat langer tyd tot groei-hervatting benodigen, in welke tussentyd men niet verzekert is dat de wortels noit van vorst zullen aengedaen worden; daerenboven dragen de Boom-queekers, veel min hunne Knegts, in het rooyen geen genoegzaeme zorg omtrent het quetzen der wortels; alle het welke door eigen Queek-hof voorgekomen word;
ge-

genietende eige plantsoenen in het verplanten zodanigen grond, als van den beginne gehad hebben; waer in kragtiger wortels en hout-scheuten zullen maken; want de stelling dat een boom, uit een slegte tot een beter grond overgebracht, daerom kragtiger zoude groeyen, is tegen alle bevinding; vermids de gewassen in slegte gronden, ook slegte wortels maken, die onbequaem zyn om goed kragtig boven-gewas voort te brengen; zynde het opperhout dor, mager, van ingetrokken pypen, buiten staet om de vogten, die ze in beter gronden ontmoeten, na zig te trekken, en vorder tot voeding te doen stygen, daer door het tot geen behoorlyke wasdom kan komen: daerentegen zal een boom uit eenen goeden grond, waer in goede wortels en hout-gewas gemaekt heeft, wanneer in eenen goeden grond verplant word, zeer haestig in groei hervatten, en met kragt uitschieten. Wyders is men uit eige Queek-hof verzekert van de soorten der plantsoenen en der verlangende vrugten, waer door men het verlies van geld en tyd, wanneer men met een verkeerde of slegte vrugt bedrogen is, by herplanting ontgaet; het geen anders veeltyds, de Boom-queeker den geëisten boom niet hebbende, gebeurt: zynde het ook by de Boom-queekers gevallen als het plantsoen, by verenting, het even gelyke van natuure voortbrengt, vermids het onzeker is wat vrugt (zuur of zoet, winter of zomer-vrugt) daer uit zal voortkomen, wordende daerenboven de struiken eerst het vierde jaer van het gezaai verent: het geen ook de oorzaak is dat veele smaekelyke vrugten weg-raken, zoo als tegenwoordig de opregte geurige Zuiker-peer, Bergamot, Zwolfe Perzik en andere niet meer te vinden zyn: want men zal tien, twaelf en meer jaeren moeten afwagten, om uit gezaai vrugt te zien, en om alsdan, volgens des zelfs natuur, daer op te enten; alzoo nu een Boom-queeker van den tyd der entinge nog vier jaeren zoude moeten wagten, eer deze plantsoenen bequaem zyn om te verkopen, zoo is het niet te denken, dat dit oit zal werktellig maken: ook zal hy den tyd niet willen afwagten om te zien of het gezaai verbeterde vrugten in soorten wil geven, om dat zeer weinige onder veele wilde gezaaide aldus voortkomen: insgelyks zal hy noit eene bekende vrugt verenten, al was het zeker dat die daer door in smaek zoude verbeteren, eensdeels om de veragteringe van den tyd, en ten anderen om dat slegter hout-gewas maekt, het welke gevolgelyk aen onkundige kopers, als veele zyn, niet oogzienlyk voorkomende, voor hem onverkopelyk is. Nogtans kan men zig buiten schuld van den Boom-queeker met eene

eene verkeerde vrugt bedrogen vinden. Eerstelyk wanneer hy zelfs bedrogen is door de Enten of het Oculeer-hout aen hem verkeerdelyk gezonden, want het zelve by het oog aen het hout niet konnende onderscheiden, gelyk van veele vreemde soorten niet kan gedaen worden, bedriegt hy onwetende; vermids hy zelden zoo lang wagt met verko-
pen tot dat de boomen vrugten geven. Ten anderen kan 'er ligtelyk door het schoon-maken des gronds en andere gevallen, eene verdwa-
ling in de Nommers, volgens het gehoude register der soorten, komen, het geen ook wel met opzet door quaedwillige, zelfs eige-bedienden geschied, om hen daer door van verdiende quaede bejegeningen of
ontfangen straf te wreken; daerenboven worden ze door andere Boom-
queekers daer toe wel omgekogt: dit kan men in eigen Queek-hof voor-
komen met het register by de reeken, zonder het bysteken van stokjens,
als dan onnodig, te houden.

Dus gezien hebbende dat een eigen Queek-hof ten uitersten nodig is, zoo zal men bezorgt zyn om daer toe eenen goeden grond, hoog uit het water gelegen, te verkiezen, om den welken eene bemanteling van hoog opgeschote wind-brekende boomen moet gevonden worden: maer deze mag wel ver van het huis afgelegen zyn, om dat met geen cier-
lykheid voor het oog bekleed is. Men zal de boomen daer in niet tee-
len na de wys der Boom-queekers, die door het verkopen voordeel beoogen: maer om goede plantsoenen tot verplanting, en om ver-
scheide smaekelyke vrugten te verkrygen; ten dien einde moet men den grond niet dicht bezetten, en daerom des zelfs uitbreiding na de me-
nigte der plantsoenen, die men in den Queek hof meent te plaetzen, aenleggen; onderstellende dat men geen vrugt-boomen zal verenten,
als die men verzekert is tot de te enten vrugten dienstig te zyn; wes-
halven de zaelingen aldaer zoo lang onverent moeten groeyen tot dat vrugten hebben voortgebragt: ten waere iemand, na veranderende vrug-
ten haekende, van een zacling enten wilde snyden, om die op de zelve
stam, daer die afgesneden waeren, wederom te enten; als wanneer hy zulks op het vierde jaer zoude kunnen doen. Wat omtrent het
voortteelen der Hout-gewassen in den Queek-hof, om de zelve met
weinige moeite en in korte tyd, tot bequaeme plantsoenen, om te ver-
enten, voort te brengen, moet in agt genomen worden, komt alhier in
aenmerking. In het voorgaende 4. *Hoofddeel* hebbe van de vermeer-
deringe door zaed, en welke hout-gewassen daer door voortgeteelt
worden, gehandelt: maer het geene de zaeden in het algemeen aen-
I. Deel. L gaet,

gaet, en hoe men zig omtrent het zaeijen, ook voor, in, en na de zaei-tyd moet gedragen, zal ik wydloopig in *het 3. Hoofddeel van het 2. Boek in het 2. Deel* aentoonen. Wyders is nodig, dat men de gewassen, na haere byzondere eigenschappen, zoo van gezaei of by verplanting meer of min van den anderen afstaende weet te plaetzen: als mede wanneer ze na de zaeijinge moeten verplant, en welke, na een of meer jaeren groeyens, het zy van Zaed, Inleggers of Uitloopen geteelt, by den grond moeten afgesneden worden, om namaels hoog, regt-scheutig, glad-stammig en wasselyk te groeyen, en beter tot het verenten te doen zyn; zynde daer toe geen verdere besnoeiing nodig, als dat die in den ent-tyd op de vereifte hoogte afgesneden worden: nog dient men te weeten, welke gewassen, wanneer in de plaets van anderen geplant zyn, wel groeyen, en welke daer in na behooren niet zouden groeyen: daer omtrent moet men in het algemeen zorg draegen dat men in den zelven grond noit aenstonts het eigen soort wederom moet zaeyen of planten; hebbende de Krieken en Kerffen de langste tussentyd nodig, want, na der zelve gerooi, moeten ten minsten tien jaeren verloopen, eer dat die gronden wederom met krieken-steenen mogen bezait, of met kers-stammetjens beplant worden.

De Boom-queekers zaeyen, tot plantsoenen van Peeren, de pitten uit het St. Nicolaes peertje, en van Appelen de pitten uit het zoete Klapstaert-appeltje: dog om laeg-stamde appelen te enten, neemen ze de Uitloopen van het zoete Paradys-appeltje, zelfs om zuure appelen op te enten; schoon 'er zuure Paradys-appelen zyn. De Peer-pitten komen niet zoo haestig als de Appel-pitten te spruiten; daerom worden deze half November, en de Appel-pitten half January in vogtig zand om te kiemen te meuken gelegd, en met het begin van April ieder afzonderlyk gezaeid: na dus eenen zomer gegroeit te hebben, worden de voorloopers in de volgende Herfst daer uit gesorteert, en na het inkorten der stammetjens op bedden verplant; latende de kleinderen dunder gebleven nog een jaer onverplant groeyen; dog de geene, die alsdan niet bequaem zyn, worden uitgetrokken en weg-geworpen, vermids van zodanig quarlig gewas niets goeds te verwagten is: als nu deze stammetjens op bedden een jaer gegroeit hebben, worden ze wederom by de grond afgesneden om met meerder kragt regte scheuten te maken, de welke twee jaeren daer na by de grond verent worden, na het welke ze nog vier jaeren blyven staen groeyen; en dan
als

als bequaeme boomen door de Boom-queekers verkogt worden: maer in eige Queek-hof zal men de stammetjens, na de zaeilingen geforteert te hebben, op zes voeten afftands van den anderen verplanten, op dat voor de verenting vruften zouden kunnen geven, om alsdan daer op zodanige foorten van vruften te enten als met de natuurlyke eigenschappen der plantsoenen overeenkomen.

Kerffen worden op Krieken- of Kers-stammetjens uit de natuur geënt of geoculeert, welke laetste als de Paradys-appel-stammetjens van uitloopen, en niet van steen-geleg, voortgeteelt worden.

Krieken worden met der zelve steen gezaeit, verplant, en afgesneden, in maniere als van de Peeren en Appelen gezegt is; worden de, het eerste volgende jaer, op der zelve scheuten geënt; en is onderhouden dat op hoe dunder stammetjens, nogtans tot het enten bequaem zynde, zulks geschied, hoe zekerder groei vatten, dewyl het op dikke stammetjens onzeker is, daerom men zodanige gewoon is te doen afzogen: ondertussen moet men bedagt zyn, dat de gesnede enten drie of vier weeken moeten gespeent worden, vermids de vers gesnede, en dus onmiddelyk geënt, zoo ligt geen groei vatten.

Pruimen worden, als Kers uit de natuur en Paradys-stammetjens, van uitloopen geteelt, op de welke, na dat, het volgende voorjaer afgesneden, regte scheuten hebben gemaekt, in de na-zomer of begin van den Herfst, andere Pruimen, Perziken of Abrikoozen kunnen geoculeert worden.

Wanneer de groote Nooten, Amandelen, en Karstansjens in het eerste jaer verplant worden, dan lopen ze gevaer van te versterven; daerom leggen de Boom-queekers de zelve aenstonts, op bedden van drie voeten breedte, tien of twaelf duimen van malkanderen, die ze aldaer na twee of drie jaeren groeyens affnyden, en alsdan nog twee, drie of vier jaeren laten groeyen, eer verplant worden.

Men moet de Zaeilingen, Uitloopen en Inleggers, na behooren geplant zynde, wel onderhouden; in de twee eerste jaeren weinig of niet behoefden, en de Vrugt-boomen niet meer als de plaats, daer geënt zal worden, nodig heeft: zullende de verenting best digt by de grond verrigt worden; en zulks om twee redenen, eensdeels om dat de sappes, digt by het Ent, de kragtigste Hout-scheuten maken, en ten anderen om dat de misstand van knobbelig gewas, indien aldaer gevonden word, door aenhooginge met aerde zoude kunnen benomen worden. Wyders moet men den Queek-hof of Plant-tuin altyd van on-

kruid gezuivert houden; om dit beter en met minder arbeid te doen, zal men op den grond oude Rund, ter dikte van een halve duim, strooijen, het geen den opslag van het onkruid belet, den grond bol maekt, en meer vergaen zynde tot bequaeme bemesting strekt.

VI. HOOFDDEEL.

Van het Planten der Boomen. Wat voor, in en na de Plantinge moet gedaen worden.

Op dat de boomen na vereis zouden groeyen, moet de grond niet alleen behoorlyk verdolven zyn, maer ook aldus eenigen tyd tot verzakking, zonder beplant te worden, gelegen hebben, daer na de ongelykheden voor de plantinge moeten vereffent, en alsdan de boomen op gelyke diepte in de aerde geplant worden: dog men moet alvorens omtrent de natuurlyke eigenschappen der te planten boomen, en der zelve beoogende verwagtinge agt geven: derhalven zal men van wilde boomen geen andere als jonge planten; maer Vrugt-boomen moeten ouder en van geslotender hout-pooren zyn, vermids de vrugtbaerheid uit de warringe der stygende sapp voortkomt; egter mogen ze niet al te oud geplant worden, en van te sterke ingetrokke pooren voorzien zyn; want dan kunnen ze geen bequaeme hout-scheuten maken om goede vrugten voort te brengen: ook moet men geen bemoste boomen planten, en nog minder zulke, waer van de most afgeschuurt is, gelyk de Boom-verkopers de oude met most begroeide boomen, om te jeugdiger te doen schynen, laten doen; want dit afschuuren zal den bast veel krenken en den groei beneemen.

Men moet na de gesteltheden der gronden en na de soorten der Boom-gewassen de Voor- of Na-jaers planting verrigten: in het algemeen zal men noit Inleggers of Zaed-hout-gewassen, in dat zelve jaer gegroeit, in het Na-jaer planten, want dan zyn haere wortels niet genoeg bestendig, vermids de houtigheden eerst met September beginnen, en tot February blyven groeyen, zoo dat deze in Maert geplant wordende met meer en bequaemer wortels om groei te vatten voorzien zyn. Daer zyn ook veele in het Na-jaer geplante boomen, welkers wortels ligtelyk schimmelen en versterven, voornamentlyk als die niet zorgvuldig met aerde besloten zyn, dewyl ze dan veeltyds

lucht

lucht vatten, of bevrozen, het geen nog slijmmer is: dit bevind men aan Ypen, Perzikken, Kerffen enz.

In laege natte gronden zal men nooit in het Na-jaer planten, om dat de wortels, door te overvloedige vogt of sterke vorst, daer in dikmael vergaen: maer bejaerde boomen met genoegzaame houtige wortels mogen in hooge, of niet te vogtige gronden, in het Na-jaer, tegen het laetste van Oktober, of begin van November, geplant worden; want dan sluit de aerde beter, zoo dat alsdan tegen het volgende Voor-jaer geen lucht en beter groei vatten; daerenboven schieten de houtige wortels veeltyds kiem-wortels: ook kan men de boomen zonder eenige hinder in het Na-jaer verplanten, om dat alsdan het meeste sap uit het boven hout-gewas is, het geen het afvallen der bladen in de winter-dorrende hout-gewassen te kennen geeft; zynde de toevoer der sappen minder in drooge als in vogtige gronden, ook minder in gewassen van digte geslote, als van wyde pooren, daerom mag men de boomen uit den eenen grond vroeger als uit den anderen opneemen om te verplanten; en worden de altyd-groen-blyvende Hout-gewassen veel vroeger, als die des winters van bladen ontbloot zyn, verplant.

In alle plantingen, zoo wel in het Voor- als Na-jaer, zal men droog weer waerneemen, wanneer de aerde zagt, min klonterig en beter te behandelen is; want klonterige aerde, gelyk die altyd in regen of sneeu is, belet dat de wortels niet behoorlyk kunnen aengevult worden, daer door omtrent de zelve holligheden blyven, het geen voor-al niet mag zyn; vermids de daer zynde lucht schimmelings en verrotting veroorzaekt, ook komen de wortels, in plaats van vogt te trekken, meer te droogen; maer het is zeer goed dat even na de planting eenen sterken doordringenden regen volgt; want die zal de aerde rondom de wortels omwinden en bequaem doen sluiten.

De boomen, die men verplanten wil, zal men met voorzigtigheid uitgraven, en met veele wortels, zoo min gebroken en gequetst, als doenlyk is, planten: moetende die uit eigen Queek-hof, wanneer dicht by den anderen groeyen, niet geheel in de rondte los gegraven worden, op dat de daer nevens geplante boomen minder zouden beschadigen; ten dien einde zal men, na dat een weinig aerde rondom den voet weg-genomen is, die voort half uitgraven, los maken, en langzaam zagtelyk met de hand, zonder quetzinge der wortels, uittrekken; dus doende zullen de wortels der nevens-staende boomen, best bewaert worden, en beter in groei blyven volharden; waer omtrent

de Boom-queekers niet zoo voorzigtig zyn, vermids het hun onverschillig is of de wortels der nevens-staende boomen afgestoken worden, dewyl ze die mede opneemen om te verkopen; derhalven zal men, van hun boomen kopende, bezorgt zyn, dat de gekogte boomen met veele wortels uitgegraven worden.

In het *voorige Hoofddeel*, van de noodzakelykheid des eigen Queek-hofs handelende, wierd onder de voordeelen gestelt het haestig verplanten der boomen, zonder de wortels door de lucht of het vriezen-de weer te laten verdroogen of bederven; daerom dan nodig is de uitgegrave boomen, zoo haest mogelyk, wederom te planten; dog men zal alvorens de by de wortels ingedroogde aerde en kluiten zuiver en schoon uitspoelen: ook de wortels, indien ingedroogt zyn, eenige uren in het water leggen om uit te zwellen, en daer na het opperhout van Vrucht-boomen besnoeyen; het geen in ons Land voor hoog-stamde boomen, waer onder geen gras of graen geteelt word, op vyf voeten, als de bequaemste hoog-stam makende, genomen word; maer in Gras-boomgaerden of Teel-landen word de stam op zes of zes en een halve voet afgeknot. Half-stamde boomen zyn afgekeurt, en worden by niemand, die ondervinding heeft, geplant. Laeg-stamde boomen, die tegen muur of schutting zullen geplant worden, worden best op eene scheut, kort by de grond, boven het Oculatie of Ent afgesneden; op dat ze wederom met eenen regten scheut, en daer uit wederzydse takken zouden opgaen; na de snoeiinge worden de wortels besnoeit; waer van in *het eerste Hoofddeel dezes Boeks* gehandelt is: zullende van het verder besnoeyen in het volgende 8. *Hoofddeel* gesproken worden.

Omtrent het planten van hoog-stamde Vrucht-boomen moet men voor eenen algemeenen regel houden, dat men daer toe geen soorten verkiest, die ongemeene groote vrugten geven, om dat die, te veel aen de winden onderhevig, afvallende door de hoogte en zwaarte gequetst worden: ook moet men geen Hoog-stamde gebruiken, die geen kragtige hout-scheuten, en van natuure slegt gewas maken, of die het afkanken onderworpen zyn; welke laetste men voor-al noit tot heining-boomen zal neemen, want een afgekankerde tak zal eenen boom, die aen heining, muur of schutting geplant is, geheel ontcierren. Nademaal men nu niet weet hoedanig het gewas van vreemde onbekende vrugten is, zoo zal men van deze laeg-stamde boomen planten, waer aen men de zomer-snoeiing zonder nadeel kan plegen om die te eerder tot vrucht-draegen te brengen.

Aen

Aen Noorder-muuren of schuttingen zal men nooit planten, voor-al niet als men in eigen Hof de Zuid-zyde beplant heeft; konnende de vrugten naeulyks den arbeid en de kosten aen tienden en spykers goed maken, behalven dat daer door het voedsel der boomen, in het Zuiden geplant, benomen word: indien men het egter wil doen, zal men de wortel, om meer zonne-warmte te verkrygen, zoo verre doenlyk is, van den muur planten; nogtans zoo, dat het bovenste des afgesneden heining-booms aen den muur komt: ook zal men, in het beplanten van Noorder-schuttingen, de boomen regt op en neer, en der zelve wortels zoo dicht mogelyk daer tegen stellen, om aldus van het Zuiden meerder zonne-warmte te kunnen genieten: daerentegen zal men de boomen op het Zuiden, met haere wortels afstandig, schuin planten; in maniere als zoo even van de Muur-boomen, in het Noorden geplant, gezegt is; op dat deze minder brandende zonne-straelen zouden onderworpen zyn, daerom ook wat dieper moeten geplant worden.

De boomen op open vlakte hebbe zonne-warmte aen haere wortels nodig, daerom moet men deze niet dieper planten, als dat de bovenste wortels met een of twee duimen aerde overdekt zyn: maer men moet onderscheid maken of de planting geschied in vaste of in losse, bolle, voise, moerige, daery- of veen-gronden, dan of ze geschied in de plaets van uitgerooide of verstorve boomen, welkers kuilen alleenlyk diep gedolven zyn. Vaste vierkant doorgedolve gronden zakken gelykelyk, zoo wel daer niet geplant als daer de boomen geplant zyn, maer de boomen in kuilen zakken alleenlyk op die plaets, en de onverdolven grond niet; zoo doen ook de boomen by aengroei door haere natuurlyke zwaarte in losse, bolle, voise gronden; daerom zal men deze, en die in kuilen, op hoogtens boven op den grond planten, en verder met aerde ophoogen, zullende die hoogtens binnen weinige jaeren met den grond gelyk werden, en de boomen alsdan na behooren geplant staen: wyders moet men de aerde van deze heuveltjens in het eerste jaer met een weinig ruigte, krooft of iets diergelyks tegen groote hette en droogte overdekken; ook voor-al bezorgt zyn, dat nooit ruigte, of iets het geen door rottinge in-een-pakt, onder de wortels der boomen gedaen word; want als zulks geschied dan zullen de boomen, na weinige jaeren groeyens, te diep geplant staen. Omtrent het planten van Vrugt-boomen is het niet alleen goed, maer ook in laege gronden nodig, dat men in vaste klei-, zand- of moerige gronden

gronden onder de wortels der boomen grove puin, en in losse, bolle, opene gronden een stuk van eene breede plank legt, waer op drie of vier duimen aerde geplaetst word, in welke de wortels komen, zullen de de Pen-wortel, op de puin of plank stuitende, alsdan genootzaekt worden hooger zy-wortels te maken.

Men moet de plaets van gerooide, en nog noodzakelyker van verstorve boomen, voor den winter wyd en diep verdelfen, en de geheele winter tot des voorjaers plantinge open laten; alsdan zal men de kuilen met verse noit beteelde aerde voorzien, en daer na met eene andere soort van boomen, als daer uit gerooit of verstorven waren, herplanten.

Eer men de te planten boomen in den Ent-hof, of Queekerye neemt, moet men agt geven op den stand, hoe die staen te groeyen, om de zelve in de verplantinge wederom op gelyke wyze, mitsgaders de meeste wortels tegen de sterke winden te plaetzen: als dit niet gepaert kan gaen, zal men omtrent de Vrugt-boomen het laetste voor het eerste verkiezen.

Wyders onderstellende dat men noit als in eenen goeden bequaemen grond zal planten, dan heeft men geen mest nodig, zynde die aen jonge boomen zelfs schadelyk; maer men zal de holligheden by de wortels van jonge boomen met zagte goede mulle zandige aerde voorzien, en zorgvuldig met de hand aenvullen, ook de zelve zagtelyk op en neder schudden, op dat de wortels in deze mulle aerde besloten en geen lucht-openingen daer tusschen gelaten worden.

In zwaere klei-gronden zal men de hoog-stamde Appel- en Peer-boomen op zes en dertig voeten afstands planten, dog zodanig dat tusschen vier hoog-groeyende en wyd uitkroonende Appel- of Peer-boomen een vyfde, in soort van de vier andere onderscheiden, in het midde-punt komt; maer deze moet geen breede kroon maken, en meer in top schieten. In ligter gronden plant men op twee en dertig, dertig, of agt en twintig voeten: en in de ligtste zand-gronden noit digter als op vier en twintig voeten; tusschen de welke men nog laeg-stamde Appelen, Peeren, Kerffen, Pruimen, Abrikoozen, Moerbeziën, Quee-peeren enz. kan planten, dog zulks alleen ter tyd de hoog-stamde boomen met haere kroonen den geheelen grond beslaen; wanneer men daer vergeefs iets zal willen teelen, vermids geen lof, veel min vrugten, onder den drop der boomen zonder vrye lucht-genietinge zullen groeyen. Men is ook gewoon in zwaere gronden tusschen laeg-

stam;

stamde boomen aenstonts Aelbeziën of ander heesterig vrugt-dragend hout-gewas te planten.

De hoog-stamde Appel- en Peer-boomen met afgeknotte kroonen geplant zynde vangen geen wind, en vermids, na maete haere takken groeyen, der zelve wortels vaster werden, zoo hebben deze zelden eene pael nodig; maer als dit gebeurt, dan moet men bezorgt zyn dat die nergens tegen schuurt of quetzing veroorzaekt, en daerom afstandig, met genoegzaam stroo daer tusschen, gebonden word.

Indien men rondom een Boomgaard, tot bevryding of cieraed, eene geschoore heining van Doorn, Hult, Taxus, Liguster enz. wil planten, moet die ten minsten zes voeten van den waterkant geplant worden, op dat de kanten by het scheeren en onderhouden der heininge niet zouden afgetreden worden. Wat wyders omtrent den afstand van Heining-, Muur- en Schutting-boomen, ook van het planten der laege boomen op het vlakke moet verrigt word, zie daer van de byzondere soorten gesproken word: dat ook de wilde boomen na der zelve soorten wyder of digter, en ieder soort by malkanderen zonder vermenginge moeten geplant worden, hebbe ik *bladz. 10.* gezegt.

Om de geplante boomen in haer groei behulpzaam te zyn, zal men den grond van onkruid gezuivert houden, en barstige klei-gronden somtyds, zonder quetzinge der wortels, omhakken; niet alleen op dat de zonne-straelen de zelve eenpaeriger zouden verwarmen, maer ook op dat de boomen, de boven-aerde daer door mulder en zagter werdende, daer in beter zouden wortels schieten. Ondertusschen is 'er niet schadelyker, als dat men de boomen rondom de stammen met zyne afgevalle bladen aenhoogt, naerdien de zelve aldaer door broeijinge eene verdervinge aen den bast veroorzaeken; zynde zelfs veel beter en dienstiger, dat men de stammen van oude boomen tegen den winter rondom ontschoeit, om de bloot-leggende boven-wortels, door lucht, sneeu, en regen vrugtbaerder te maken, en tot kragtiger groei te brengen.

VII. HOOFDDEEL.

Van het Enten, Zoogen en Oculeeren der Boomen.

Het Enten, Zoogen en Oculeeren, (zynde het Laffen thans buiten gebruik) geschied om de plantsoenen, die verwilderde vrugten voortbrengen, grooter, beter en smaekelyker vrugten te doen geven, ook om veranderinge van vrugten te verkrygen; daerenboven word daer door meerder vrugtbaerheid veroorzaekt; vermids de sappn, door de Entinge en verwarringe der pooren, in haere doorstraeling vermindert zynde, meerder geklenst worden. Ondertussen kunnen de sappn in haere doorstraeling wel te veel belemmert worden; want als de war-ring te veel, of de pooren te dicht te zamen getrokken zyn, dan zullen de sappn niet genoegzaam of bequaemelyk ryzen; waer door het hout te dor, mager en kragteloos werd om goede vrugten voort te brengen. Aldus zyn de Entingen op srydige plantsoenen, want die naeulyks groei vatten; het geen omtrent alle soorten van vrugten bevonden word, ook wanneer men het gewas te dikwils verent of veroculeert. Daer zyn 'er, die meenen dat men verwilderde plantsoenen, tot beter betemming en voortbrenging van smaekelyker vrugten, kan veranderen door het afsteken van haere sterke wortels, en verdere wortel-snoeiing; dog dit is my nooit gebleken, in tegendeel meene ik dat de geene, die ge-vallig van wilde Zaeilingen, zonder verent te zyn, goede smaekely-ke vrugten door sterke wortel-besnoeiing hebben verkregen, zonder zodanige besnoeiing gelyke soort van vrugten zouden gehad heb-ben; want dus zyn alle de menigvuldige soorten van gezaei voortge-komen.

De Ouden hebben omtrent het wel flagen van het Enten of Oculee-ren nodig geoordeelt, dat de Basten, waer van, en de Plantsoenen daer op men zal enten, van gelyk gestel moeten zyn; als te zien is by Columella *de Re Rust. lib. 5. c. 10.* maer my verwondert, dat hy, in het 26. *Cap. de Arboribus* zulks herhalende, nogtans in het vol-gende 27. *Cap.* dit zekere algemeene gevoelen der Ouden tegen-spreekt. Myne ondervinding eist niet alleen eene overeenkomst van den bast, maer ook zelfs geen tegenstrydige natuur omtrent de plant-soenen, die men zal enten of oculeeren; want als dit gevallig gedaen word, dan zal het Ent of Oculatie niet vatten, of quastig gewas ma-ken;

ken, het geen namaels van tyd tot tyd verfterft, zonder goede fmaekelyke vrugten voort te brengen: hierom keure ik alle die vreemde wyzen van Appel op Peer, en die op Moerbeziën, Wyngaerden, Nooten, Willigen enz. gedaen worden, gants af: zelfs houde het zeggen van Plinius (a) en andere, dat een en de zelve boom met Appelen, Peeren, Perziken, Druiven en Nooten hebben beladen gezien, voor loutere verdigtzels.

In het voorige 5. *Hoofddeel dezès Boeks* van den Ent-tuin handelende, zeide ik, het onzeker te zyn dat de Boom-queekers bequaeme plantfoenen verkiezen, die niet met den anderen ftrydig zyn, waerom eenen eigen Queek-hof zeer nodig oordeelde: deze ftrydigheid der plantfoenen met den anderen, fchoon min of meer, is niet altyd op het uiterlyk te onderkennen; want men ziet by ondervindinge, dat zommige van uiterlyke overeenkomst fchynende, wanneer daer op geënt of geoculeert word, nogtans geen of bezwaerlyk groei vatten, en namaels weinig, dor en mager hout gewas maken: daerentegen zal het Ent van anderen, in vervolg van groei, den Stam overgroeijen, of den Stam kragtiger, na advenant het Ent, aendikken; dus doen de Limoenen, en nog meer de Citroenen op Oranje-ftammen, en de Oranjen op Limoen-ftammen geoculeert: insgelyks de zoete appelen op zuure, of zuure appelen op zoete. Om nu met gewenfter uitflag Pit-vrugten te teelen, zoo ent of oculeert men niet alleen appel op appel, en peer op peer; maer ook zuur op zuur, en zoet op zoet, zomer op zomer, en winter op winter-vrugten, vogtige op vogtige, en boterige en karlagtige ieder op zyn foort.

Omtrent de Steen-vrugten is het gants anders gelegen; want die worden niet op haer eigen foort van plantfoenen geoculeert, vermids ze alsdan bezwaerlyk groei vatten; daerom worden de Abrikoozen noit op haere eige plantfoenen van Abrikoos-fteenen, maer op Pruij-uitloopen of gegroeide plantfoenen van Pruij-fteenen geoculeert. Ook worden de Perziken, die in Vrankryk op Amandel, hier te lande met gewenfter uitflag op het Kroos-pruijtje geoculeert, zynde door ondervindinge de Perzik-baft ftrydig met den bast van Boeren- of Eyerpruimen, als waer op niet of bezwaerlyk groei vatten: daerentegen zyn deze uitloopen of plantfoenen het natuurlykste tot het oculeeren van Abrikoozen, dewyl de uitloopen of plantfoenen van het Kroos-pruijtje

(a) *Hift. Nat. lib. 17. cap. 18.*

pruimtje daer mede srydig zyn. Uit deze srydige en overeenkomende eigenschappen volgt, dat men noit Perzik op de uitloopen van Pruimen, waer op Abrikoos is geoculeert, moet oculeeren; het geen nogtans door Onkundigen geschied, die dan te laet ondervinden dat de Perzik op Abrikoos, of de Abrikoos daer op de Perzik geoculeert is, versterft, en de wortel uitscheuten voortbrengh: maer men kan, tot vervroeging en meerder vrugtbaerheid, Perzik op Abrikoos, die alvorens op Pruiim geoculeert is, oculeeren: dog hier is ook onderscheid omtrent het soort; want, indien men daer toe de witte Abrikoos gebruikte, zoude de zelve weinig of niet groeyen; daerom het kleine gespikkelde Abrikoosje daer toe moet verkooren worden.

Wyders moet men in bequaeme saizoenen op de gesteltheit van het weder om te Enten of Oculeeren agt geven. In dampig en mistig weder, veel min in regen zal men niet Enten nog Zoogen, en voor-al niet Oculeeren, om dat de minste vogt, die tusschen het hout en het schilletje komt, de Oculatie doet versterven; nogtans is een vogtig jaer, buiten den tyd dezer doeninge, daer toe zeer voordeelich, daerom men zelfs in drooge zomers de plantsoenen, waer op men zal oculeeren, somtyds begiet. Maer tot de doening zelve is droog warm weder daer toe de bequaemste tyd; en hoe vaerdiger de Oculatie gestelt word, mits alles behoorlyk waerneemende, hoe beter het is, op dat het schilletje niet onder de hand komt te verdroogen.

De gereedschappen, tot het Enten, Zoogen en Oculeeren gebruikelik, zyn Byteltjens, een gespanne Zaegje, Ent-, Snoei- en Oculeermesjens, die alle zuiver en scherp-snydende moeten zyn.

Nademael men moet bezorgt zyn om het geënte, afgezoogde en geoculeerde in 't geheel van lucht te bevryden, en voor-al tegen invalend water te beschermen, zoo zal men de Oculatien behoorlyk met Muskovise mat-biezen omwinden: en het geënte of afgezoogde van boven en ter zyde op de spleete digt met Ent-was bestryken: daer toe kan, met de meeste vaerdigheit en de minste kosten, het navolgende smeersel gebruikt worden; het geen tot winter-smeering uit vier ponden beste Harpuis en een half pond Raep-oly, wel door een gesmolten en te zamen vermengt, bestaat: maer tot de Lente-smeering moet het niet zoo leenig zyn, daerom neemt men alsdan tot de vier ponden Harpuis drie agtste pond Raep-oly, op dat door de warmte der Zonne te minder zoude afdruijen: ondertussen moet men by de smelting en vermenging indagtig zyn, dat het in de kokinge zeer ligt opweld, het geen

geen brand kan veroorzaaken; waerom men het zelve op geen groot vlamdend vuur, om te vermengen, moet stellen, en daer op gestadig het oog houden; ook is het best een metael of yzer potje, dat minder gevaerlyk als Aerde-werk is, daer toe te gebruiken: uit het welke men telkens, zoo veel men benodigt, in een ander koper steel-pannetje afgiet, en alsdan matig warm met een quastje de wonde besmeert; want als het te heet geschied, zoude de bast rondom de wonde inkrimpen, en vervolgens nadeelig aan de omzominge zyn. Dit smeersel hebbe door ondervindinge geleert het beste en niet beschadende te zyn, zoo als van het smeersel, waer onder Pek vermengt is, dikwils zal bevonden worden, voornamentlyk aan Kerffen en Peeren, de welke boven en ter zyde aan de spleete daer door pokkig, en boven dood-bekking werden.

Dus verre in het algemeen van het Enten, Zoogen en Oculeeren gesproken hebbende, zal ik nu tot de afzonderlyke verhandelinge overgaen.

Enten noemt men eigentlyk het geen in de kloove en het hout geschied, door insteking van eenen afgesneden jaerigen scheut van eenen anderen Vrugt-boom; zynde eenjaerige draegbaere loten daer toe de verkiezelykste. Zulks is thans gebruikelijk aan Appel-boomen en Hoogstamde Peere-boomen; als mede aan jonge Krieken- en Kerffen-boomen. Eertyds ente men ook oude Krieken- en Kerffen-boomen, mitsgaders oude hooge Pruim-stammen; maer vermids de bast van oude boomen te dor is, en de boven-bast in de rondte affchilt, is het Enten omtrent de zelve onzeker en veelyds geen groei vattende; daerom is het Zoogen aan de zodanigen eigen, en taemelyk zeker.

De beste tyd tot het Enten is, eer dat de sappen der boomen klimmen; daerom zal men de Kerffen even voor, of met het begin van Maert enten; daer na de Peeren met half Maert, of een weinig laeter; en de Appel-boomen, welkers sappen laeter stygen, in het laetste van Maert of begin van April: maer men moet de afgesnede Enten, inzonderheid van Kerffen en Peeren, alvorens te enten, eenigen tyd op eene drooge plaets om te speenen, tot den tyd der Entinge weg leggen; derhalven moeten de Kerffen-enten in het laetste van January of begin van February; en de Peer-enten in het begin tot half February gesneden worden: ondertussen moet de plaets der speeninge ook niet al te droog zyn; want dan zouden de Enten te veel indroogen, het geen de ingetrokkenheid des buiten-bast te kennen geeft;

maer als de hout-snede wit blyft, gebeurt het nog wel dat de Enten groei vatten. Voor dezen was men gewoon de gesnede Enten, gedurende de speen-tyd, in eenen kelder te bewaeren, op dat ze niet zouden uitdroogen; dog de ondervinding heeft geleert, alle vogtigheid aen de Enten nadeelig, ja zelfs, te vogtig zynde, doodelyk te zyn; daer van het hout rosagtig werdende in de snede een teken is, zynde het zelve alsdan onbequaem om groei te vatten. Ook was men gewoon de Kerffen in January te enten; en vermids de sappn alsdan nog niet in 't hout gerezen zyn, was dit voor de zelve een speening of betempering, gelyk het ook was met de Peeren die in February geënt wierden, want men der zelve Enten alsdan niet speende.

Om dan het Enten wel werksellig te maken, moet men zorg dragen dat men de Zaeilingen, die in den Queek-hof nevens malkander staen, ter zelve typ af-ent, op dat ze gelykelyk, zonder den anderen te verstikken, opgroeeyen: ten dien einde zal men de dunne stammetjens, twee of drie duimen boven den grond, met eene schuinse snede affnyden, en alsdan de scharpe kant boven een weinig afneemen, om het Ent daer op beter te kunnen stellen; maer wanneer de stammetjens zoo dik zyn, dat men daer op twee Enten kan stellen; dan zal men zulks altyd doen, egter met een vast voorneemen van noit meer als een van deze twee te zullen laten doorgroeeyen, want ze beide, tot uitdikking daer op blyvende staen, malkanderen ligtelyk zouden afftooten: daerenboven zal men, van beide keur hebbende, het Ent der hoog geënte boomen, met de rug tegen de quaede sterkste winden staende, behouden; en het andere, na twee jaeren groeyens, met eene schuinse snede glad afbytelen, om beter te overgroeeyen.

De snede gedaen zynde, word de Stam of Tak voorzigtig, zonder de bast in het minste van het hout af te scheiden, in het midden, ontrent ter lengte van twee of drie duimen, open gespleeten: dit kan aen jonge boomen gevoeglyk met een gemeen regt snoei-mes gedaen worden; maer aen dikke stammen of takken moet zulks met een langsteelig Ent-mes, ruim drie duimen lang, en dik van rug, verrigt worden: en op dat de spleet niet verder, als benodigt is, zoude open scheuren, moet het Ent-mes, op het midden des stam of tak, niet regtstandig, maer een weinig schuins ingeslagen worden: vervolgens steekt men in het midden der gemaekte spleet een yzere of andere wigge, om de spleet een weinig te doen gapen, en alsdan de veezels des bast, en zoo veel van het hout, als nodig is, met een scharp mesje weg te sny.

fhnyden, want men moet, na de dikte van den ſtam of tak, het hout, volgens beloop van het Ent, aen weerkanten wegfnyden, op dat het geſtelde Ent in de kloove, de wigge daer uit getrokken zynde, niet te ſterk gedrukt word; ondertuſſen moet het hout ook niet te verre weggeſneden worden; want dan zoude de baſt van het Ent met den binnen-baſt van den ſtam of tak niet wel kunnen vereenigen: het welke, van paſſagedaen zynde, alleen de konſt is om de Enten op oude dik-ſtamde boomen of takken te doen groeyen: het hout dan en de baſt, zonder eenige veezels daer aen te laeten, glad uitgeſneden zynde, word de wigge uitgetrokken, en het Ent, na het beloop van den ſtam, aen weerzyden glad van hout en baſt afgeſneden, (nogtans moet men daer aen zoo veel hout doenlyk is laten, mits dat de baſt genoegzaeme vlakte behoud om met den baſt van den boom te kunnen vereenigen) daer in valt en regtſtandig geſtoken, zoo dat des zelfs baſt met die van den boom als vereenigt ſchynt. Daer zyn Hoveniers, die na deze verrigtinge eerſt de wigge uittrekken, om dat zy meenen dat het Ent, een weinig gedrukt wordende, eerder groei zal vatten; dog ik oordeele beter de wigge alvorens uit te trekken; wanneer men zeker is dat de drukking niet te ſterk zal zyn; maer dan moet men het Ent voor-al vaſt inſetten, op dat beide kanten aen des booms baſt raken zonder buiten of binnewaerts te ſtaen: hier na word de kloove tuſſen de beide Enten met een ſchilletje, of boom-baſtje daer toe geſneden, belegt; op dat het ſmeerfel, het geen daer over geſtreken word, niet tuſſen het hout van de ſpleet zoude geraken: het kan daer wel geen quaed, maer ook geen nutte toebrengen.

De Enten dus behoorlyk geſtooken en bezorgt zynde, zal men vervolgens tragten aen den groei te brengen en onderhouden; ten dien einde moet men ze tegen het ongedierte, inzonderheid Rypen, (haere doodelyke vyanden) Spinnekoppen en Mieren, die haeren groei beletten, beſchermen.

Na dat men de Boomen tot hoog- of laeg-ſtammen, Staketsels of Heining-boomen wil opqueeken, is der zelve onderhoud. Zullen oude geente boomen wel groeyen, moet men die eenige kleine takjens laeten behouden, die een gedeelte van het overvloedige ſap na zig trekken: ook moet men om de zelve reden alle de uitspruitsels van de geente boomen niet wegfnyden, maer alleen die te overvloedig zyn. Aengaende de opgaende Stal-boomen zal men bezorgt zyn, dat de overvloedige botten, het Ent in groei zynde, zagteyk worden afgenomen.

nomen, op dat alleen een regte scheut tot de stam zoude opgaen: dog zulks eens gedaen zynde, zal men geen botten meer afneemen, maer het Ent in volle vryheid laten opschieten, dewyl de scheut nog te teder en zwak is; dus zoude men, met het allerminste daer af te neemen, het stammetje benadeelen, waer door meer tyd, om zyn hoogte en dikte te verkrygen, benodigt zoude zyn.

Omtrent het enten van jonge Stammetjens, welkers hout niet kragtig genoeg is, om de gemaekte spleet bequaemelyk toe te drukken, en dus de basten met die van het Ent te vereenigen, is het nodig, dat men de zelve rondom het Ent toebind, zoo als men aen de Oculatien doet; wanneer het Ent behoorlyk gedrukt en vereenigt beter zal groei vatten.

Afzooogen is eene Enting in de kloove en het hout, wordende even als het Enten gedaen, behalven dat het jeugdige lot des Moer-tak niet afgesneden word voor het volgende jaer, wanneer des zelfs basten vereenigt zyn; derhalven moet de boom, op den welken het geschied, of wiens lot daer op afgezoogt word, dicht by den anderen geplant zyn, en groeyen: ook doet men het somtyds van eenen kragtigen wasselyken tak, de welke men schuins by den boom, die men wil doen afzuigen, in den grond steekt: dog dit gaet niet zeker, vermids zodanige takken het voedsel, of de vogten niet zoo veel kunnen na zig trekken, als gewortelde. De gewoone en beste manier van Afzooogen is, dat men een jaer te voren, rondom den boom, waer van men wil doen zuigen, eenige bequaeme stammetjens plant, om tegen de zoog-tyd wortel-vast te zyn; wanneer de stygende sapp den afgezogde beter zullen vatten: daer na moet men bezorgt zyn, dat de tak van den Moer-boom niet in het minste bewogen word, daerom moet de zelve wel vast aen eenen staek of spar, die in de aerde gestoken is, gebonden worden; het geen beter is als dat men die aen den stam, daer op gezoogt word, bind; gelyk men anders gewoon is te doen. De tyd der Afzoooginge is van het begin tot half Maert. Deze manier is de beste en zekerste enting aen Boomen, welkers buiten-bast zig in de rondte laet schillen, als bejaerde hooge Krieken, Kerffen, Moerellen en Pruimen doen: men verrigt dit ook aen dikke Oranje- en Limoen-stammen, met dit onderscheid, dat het lot van twee-jaerig hout voor deze beter is, als een-jaerig: maer noit aen Appel- of Peere-boomen.

Oculeeren is eene Enting met het bot of schilletje in den bast; zyn-
de

de de gewoone en beste manier van Entinge aen jonge Pruim-scheuten, om daer op Perzik, Abrikoos, of andere soorten van Pruimen te doen groeyen; ook oculeert men dus Perzik op Abrikoos, die alvorens op Pruim was geoculeert: insgelyks oculeert men jeugdige scheuten van Peere-boomen, die men tot laeg-stammen wil behouden; voornamentlyk is dit nodig aen Peeren op Quee-peeren, naerdien de groei van de Enten in de klooven der Quee-peeren gants onzeker is.

Jonge Oranje- en Limoen-scheuten worden mede geoculeert.

Het Oculeeren geschied tweezins, met eene Slapende en met eene Wassende bot; en beide in verscheide saizoenen: de Oculatie met eene slapende bot is, wanneer die het volgende Voorjaer doorschiet; het welke de beste, zekerste en gewoone wys van Oculeeren is; dog de tyd dezer verrigtinge kan aen geen dagen bepaelt worden, vermids dit niet alleen van de vroeger of laeter saizoenen afhangt, maer ook na dat de boomen jeugdige en kragtige hout-scheuten hebben, en na de soorten der vrugten zyn; want als de sappn zodanig in het hout zyn, dat de bast zig daer van gemakkelyk afscheid, dan kan men, in verwagtinge van eenen goeden uitslag, de Oculatie stellen: zelfs zoude men het kunnen doen, wanneer de bast zig van het stammetje, het geen men wil oculeeren, laet scheiden, schoon dat het schilletje zig niet zoo glad of gemakkelyk liet aflagten. De gewoone tyd van het Oculeeren met eene slapende bot is van half July tot in September: daer die met eene wassende bot van Mey tot half Juny is; wanneer de Oculatie dat zelve jaer doorschiet: dog deze manier van Oculeeren geschied niet als des noot, om dat men geen hout heeft tot de Oculeering met eene slapende bot; ondertussen is het onzeker dat ze groei zal vatten, vermids de eerste sappn te overvloedig ryzen, daer door het schilletje uitwaerts wykt, en rondom eene gom doet uitwerpen, die het botje verflukt: daerenboven geraken zulke Oculatien veeltyds zoo laet aen den groei, dat het hout niet in staet is om de ongemakken van den daer op volgende winter te wederstaen.

Het Oculeeren geschied in dezer voege; men ligt een schilletje, daer in een oog is, dus gesneden, van zeer jeugdig hout-gewas, het geen zekerste groei vat; en zet het zelve in eenen jeugdigen een-jarigen scheut, wiens bast aldus open gesneden en los gemaakt is:
 1. Deel. N waer

waer na de scheut, daer in het schilletje gezet is, met een Muskovies bies-matje onder en boven het oog vast word omgewonden, op dat de groei van de Oculatie, tusschen beide, door de lucht of vogtigheid niet zoude verhindert worden; maer zig met den hout-scheut vereenigen, en te zamen vast groeyen. Dit bindsel moet, na dat de tak uitzwelt, op de vierde, vyfde of zesde week los gemaekt worden.

Ondertussen is het ook nodig dat de afgenoome Oculatie van binnen aen het Oogje een weinig houtigheid behoud, zonder welke het nooit groei zal vatten: nademael nu van zommige Oculatien, die van Oranje- of Limoen-boomen geligt of afgewrongen worden, de houtigheid aen het takje blyft, en het botje van binnen eene leedige holte behoud, (het geen meest gebeurt aen zulken, die van doornagtig Oculer-hout, of van zeer dunne, of quynende boomen van slegt gewas gesneden zyn) zoo moet men zulks te hulp komen, door de Oculatie niet af te ligten of wringen, maer door het takje by het botje met een scharp mesje door te spouwen; en alsdan het hout by het botje zeer voorzigtig, en zoo veel als nodig is, weg te snyden, mits dat aen het botje genoegzaame houtigheid blyft: daerenboven moet dusdanig Oculer-hout meer houtigheid aen het Oogje behouden, als het geen zig behoorlyk laet aflagten of wringen: ook moeten Oranjen, Limoenen, en alle Karl-vrugten meer houtigheid aen het Oogje behouden als andere. Omtrent het Oculeren van boomen, die armen maken, als Moerellen, Kerffen en Perziken, is het nodig dat het schilletje meer als een botje heeft, vermids het gants onzeker is of het een blad-knop is; zulks niet zynde, is de Oculatie zekerlyk dood, daerom is het beter, voornamentlyk aen Perziken, dat het schilletje drie of vier botjens, digt by den anderen, heeft.

Schoon hier voor gezegt is, dat de tyd van het Oculeren van het vroege of laete Saizoen enz. afhangt; nogtans kan men voor het algemeen zeggen, dat dit best, aen vroege en Herfst-vrugten, een weinig voor de vrugt-ryping gedaen word: alsdan zyn de sappn meer in het hout, zulks de bast beter loft, en het schilletje zig gemakkelyk laet afwringen: derhalven is de Oculer-tyd van het Avant-perzikje gemeenlyk half July, maer die van de andere Perziken omtrent half Augustus.

Dat de boomen, die uit eene enkele Oculatie ontsproten zyn, best zyn, is zeker; nogtans zoude raedzaam oordeelen op ieder ten minsten twee Oculatien te stellen, aen wederzyden van het stammetje een; dog

dog noit boven malkander, op dat de boom niet komt te missen: wanneer ze beide groeyen, zal men een daer van wegsnyden. Als men die boven malkander stelt, en de onderste komt te missen, dan werd het stammetje te hoog: om zulks voor te komen, is het zelfs beter de Oculatien aen weerzyden zoo laeg doenlyk te stellen.

De bast van twee- of drie-jaerige scheuten is veeltyds te dik, zoo dat de snede te lang werk heeft eer ze kan begroeyen; het geen oorzaak is dat de Oculatien, die op grof hout gestelt worden, zelden zullen groeyen of vatten.

Aengaende het hout van Montanje of Zwolse Perzik behoeft men niet te missen, want het takje van een Montanje, de bladen daer af gedaen zynde, zal, in 't water geworpen, zinken, daer het takje van een Lak of Zwolse Perzik zal dryven.

VIII. HOOFDDEEL.

Van het Besnoeyen der Vrucht-boomen, zoo in den Winter als in den Zomer.

Nademaal de Boomen vruchtbaerder werden, wanneer de sappn niet schielyk, maer langzaam in verdikkinge ryzen; en dat in tegendeel alle boomen van kragtig hout-gewas (de Wyngaerden en Vygen-boomen uitgezondert) minder vruchtbaer zyn; zoo moet men het hout-gewas tot betempering van haer groei besnoeyen, om daer door des zelfs sappn in haere schielyke doorstraeling min of meer te stuiten; vervolgens vereiffen de meeste Vrucht-boomen des winters; ook eenige des zomers besnoeit te worden.

De Winter-snoeiing begint, zoo haest de sappn uit de boomen in de wortels gezakt zyn, het geen het afvallen der bladen aenwyft; en kan men daer in voortvaeren zoo lang de vorst het hout niet onsfnybaer maekt: ik hebbe noit bevonden dat het sterk vriezen aen gesnoeide boomen meer nadeel brengt als aen ongesnoeide, zelfs niet aen Wyngaerden die bol van hout zyn, wanneer tussen het snoeyen en sterk vriezen een weinig tussentyd komt.

Wanneer de Zomer-snoeiing moet begonnen en geeindigt worden, is niet wel te bepaelen, want dit niet alleen van het faizoen afhangt, maer ook na dat de boomen kragtig groeyen en hout maken.

Aengaende de manier van het besnoeyen zyn veele omstandigheden in agt te nemen, moetende het zelve daer na verscheidentlyk geschieden: en dat niet alleen na de byzondere eigenschappen der boomen in soorten, als zyn Appelen, Peeren, Kersten, Perziken, Wyn-gaerden enz. maer ook na de verscheidenheid van vrugt in ieders soort: wyders na dat de boomen op hoog- of laeg-stam in open ruime lucht, dan wanneer aen muuren of schuttingen geplant, groeyen: mitsgaders na dat ze van sterk doorschietend, getemperder, of dun mager hout-gewas zyn; moetende aen deze laetste niet alleen geen Zomer-snoeiing gepleegt, maer zelfs geen Winter-snoeiing verrigt worden voor dat de sappen na by het ryzen zyn, dat is omtrent half January; en alsdan maer weinig besnoeit worden, om dat die meer tot hout-gewas als vrugtbaerheid behooren te groeyen. Wat snoei-wyze moet gehouden worden, zal ik, daer van de Vrugt-boomen in haere soorten gehandelt word, den Lezer aenwyzen: latende ondertussen de gemeene waerneemingen alhier volgen.

Het eerste, dat wegens het snoeyen van de te planten boomen voorkomt, is dat men die zuivert van haere gequettste en onbequaeme wortels, het geen de vrugt-boomen met de wilde gemeen hebben; welke die zyn, en hoe die snoeiing geschied, zie het 1. *Hoofddeel van het 2. Boek bladz. 65.*

Hier na worden de Vrugt-boomen van haer opper-hout of kroontakken besnoeit; de laeg-stamde worden digt by de grond, en de hoog-stamde op vyf of vyf en een halve voet, hoogte afgesneden: zie daer van het voorige 6. *Hoofddeel dezes Boeks bladz. 86.* Deze manier, om zonder opper-hout te planten, is zeer nodig aen vrugt-boomen; want als men die boomen het opper-hout laet behouden, wordende deze gewoonlyk van meerder-jaerig gewas geplant als wilde, dan zullen der zelve sappen, onderwyl de wortels haer in den grond vestigen, tot het zelve niet genoegzaam ryzen; daer door de pypjens te digt sluiten om namaels de sappen behoorlyk te ontfangen, het geen oorzaak is dat de boomen daer door somtyds komen te sterven, of voor altoos quarlagtig gewas maeken, onbequaem om goede smaekelyke vrugten voort te brengen.

Daerentegen zullen afgesnede boomen kragtige boven-scheuten, ook de stam-boomen eenige zy-scheuten uit den stam uitwerpen; de welke, tot het beter groeyen zeer noodig zynde, alle in het eerste jaer niet moeten weggesneden worden, om dat veele overvloedige sap-

fappen haer daer in een weinig ophouden, en bequaem werden om vorder voortgestuut te kunnen worden; daer ze anders, in te grooten overvloed na boven ryzende, somtyds stikkinge veroorzaaken, of ten minsten zodanigen propping, die den groei doet stuiten, daer door dunne magere hout-scheuten voortbrengen. Om deze reden moet men de kragtige water-loten niet alle in het geheel wegsnyden; nog jonggeënte boomen besnoeyen, of der zelve uitgeschote stam-scheuten in 't geheel beneemen.

Men moet de nieuwe geplante boomen niet te schielyk in hoogte laten opschieten; maer geduurende het eerste en tweede jaer, zal men de al te sterke uitschietende takken inkorten om de andere meer in dikte te doen zwellen: dat voor-al noodzakelyk is aen hoog-stammen, die daer door in het vervolg zwaerder uitkroonende boomen zullen werden, welke daer na noit meer worden ingekort.

Heining-boomtjens, welkers takken met te grooten kragt groeyen, en dus het voedsel der andere zouden beneemen, worden eenmaakt den top uitgeneepen, op dat, in haere te sterke opschietende groei een weinig gestuit, meer zouden genoodzaekt worden op zy uit te slaen, om het onderste van den muur of schutting te kunnen bekleeden: dog wanneer de zelve eenpaerig kragtig gewas maken, en tot genoegenz takken uitwerpen, dan zal men die in het geheel niet anders besnoeyen, als dat men de takjens der Peere-boomen, die regt voor de hoofd- of middel-tak, komen uit te groeyen, en overzulks niet glad kunnen aangebonden worden, inkort; latende alle de andere takken in volle vryheid groeyen, mits telkens aenbindende, om aldus de boomen tot draegbaerheid in eene goede gestalte te brengen: ook is men gewoon, wanneer de middel-tak, genoegzaame zy-takken uitwerpende, in kragtige groei blyft opwaerts groeyen, de zelve tot een kroontje, boven den muur of schutting, te maken; en zulks ter tyd het hout vrugtbaer is, wanneer het kroontje benomen, en de boom als andere besnoeit word.

De boomen, die haer beslag van grootte, en zig door weinig te snoeyen tot vrugtbaerheid gestelt hebben, en daer by kragtig groeyende takken uitwerpen, die het voedsel der andere zodanig beneemen dat niet als dunne onbequaeme takken maken, zal men deze takken, (die den naem van Pyl-scheuten hebben onder groene boomen, en van water-loten onder de geenen, welkers bladen des winters dorren,) met oordeel besnoeyen; eenige uitsnyden, andere inkorten, en veele on-

gekort laten blyven; zoo moet men ook omtrent de uitloopen der nieu-geplante boomen oordeel gebruiken.

Om eenen boom wel te besnoeyen moet men, na des zelfs kragt, zyne takken jaerlyks min of meer-verversen. De verouderde takken zal men in het geheel uitsnyden, en andere jonge in der zelve plaats binden, om door dit middel den boom geduurig in eene jonge jeugdige stant te konnen onderhouden. Takken, met te veel bloem-knoppen beladen, moeten meer als de andere besnoeit worden, op dat ze niet te sterk zouden dragen, maer bequaem hout-gewas maken.

De Pit-gewassen, welkers sapp en zeer overvloedig ryzen, en kragtig hout maken, zal men door zomer-snoeiinge tot vrugtbaerheid brengen, en door winter-snoeiinge betemperen.

Boomen, die kaele armen maken, en veeltyds het blad-bot voor aen den top hebben, mogen met de winter-snoeiinge niet ingekort worden; want zulks niet alleen den groei beneemt; maer ook zullen de vruchten, de sapp en alsdan geen doorgang konnende maken, veeltyds daer door afvallen, of klein en onsmakelyk zyn; behalven nog dat de stuiting der sapp en andere bloem-knoppen doet verstikken, en ongezegt afruyen.

Het rondste, kort geknopte, en alsdan dikste hout is het beste; dit zal men, zoo veel doenlyk is, tragten te behouden: in tegendeel zal men het dunne magere hout, veeltyds verschrompelt ziende, altyd wegsnyden; want dat is niet alleen onbequaem om goede smakelyke vruchten te voeden, maer zelfs zal 'er noit eenen goeden tak van voortkomen, zoo als nog dikmael uit water-lotig hout komt te gebeuren: inzonderheid is het besnoeyen van dun mager hout nodig aen Wyn-gaerden, Vygen en Moerbezen.

Aengaende het besnoeyen en inkorten der takken van heining-, muur-, schutting- en laeg-stamde boomen, moet men altyd agt geven, dat het, zoo veel doenlyk, geschied boven eene dubbeld-bladige, of kruis-bladige bot; (wordende deze van Onkundigen dikwils voor knoppen aengezien) om dat zodanige kruis-bladige botten veeltyds het volgende jaer knoppen werden; naerdien nu de kragt des groei daer op breekt, zoo zal men de zelve noit wegsnyden, en wel te meer om dat daer uit noit zwaere dikke takken zullen voortkomen, ook zyn dusdanige dikke jeugdige takken zelden of noit met zodanige dubbelde of kruis-bladige botten bezet: maer om deze jeugdige kragtig gegroeide takken der laeg-stamde of heining-boomen tot vrugtbaerheid te brengen,

gen, zal men die met eene langer schuinse snede, digt aen het bot, snyden, zodanig dat het byna raekt; het geen de sappen doet spillen; zoo dat maer een gedeelte tot het bot kan indringen.

Men moet noit takken in eenen boom binnewaerts laten groeyen, om aen de andere zyde des booms de kroon te helpen maken, voor-al niet van de Noord-zyde tot de Zuid-zyde: somtyds zoude het nog te dilden zyn van eenen tak, die van het Zuiden in het Noorden eene ledige plaets van eenen verbroken of verstorven tak vulde om het cie-raed van den boom te vergoeden, dewyl door de schraele Noorde-winden en weinig Zon aldaer niet zoo wel groeyen: om welke redenen men niet zoo ligt eenen grooten tak in het Noorden, als wel in het Zuiden moet uitsnoeyen. Gelyk men aen Stam-boomen geen tak binnewaerts mag laten groeyen, zoo mag dit ook nog minder aen heining-, muur- en schutting-boomen geschieden; want der zelve cierlykheid bestaat daer in, dat de vleug-takken wederzyds van den midden hoofd-tak even matig wyd uitgegroeit en regt waterpas gebonden zyn: als in het *volgende Hoofddeel* aangewezen word.

Hoog- en laeg-stamde boomen moeten van binnen min of meer luttig van takken, na der zelve kroon-takken wyd en zyd uitsprekken, besnoeit worden, op dat de takken en vrugten van binnen min of meer van Zon zouden kunnen bescheenen worden. De boomen, op deze wys behandelt zynde, zullen noit, voor-al boven niet, in verwarring groeyen: en gelyk de takken malkanderen niet mogen wryven, waerom altyd een van beiden moet ingekort of uitgesneden worden, zoo mag men ook noit de zoo genaemde Exter-nesten in de toppen laten blyven. Wyders moet men in het snoeyen altyd bedagt zyn, dat men met eene gladde van passe schuinse snede de tak niet verre van het bot afsnyd; even met zoo veel afstands dat het bot niet verdroogt, en de snede behoorlyk kan overgroeyen; het geen niet kan geschieden, wanneer men met langer stompjens snyd, de welke alsdan verdroogen, en beletten dat de snede door omzoominge met geen bast na behooren kan gedekt worden; het geen aldaer eene inrottinge, en aen Steen vrugten eene inkankeringe of gomminge veroorzaekt.

Om de zelve reden snoeit men des winters alle dikke takken digt aen zynen hoofd-tak, of stam, en vermids die wonden zoo groot zyn, dat daer door gewoonlyk veele sappen uitdampen, moeten die quetsluuren aenstonts met bequaem smeersel bestreken, en tot behoud der sappes gedigt worden; daerenboven is het zelve zeer dienstig om de fouten

ten des te eerder te doen overzoomen: hoedanig dit fmeerfel moet wezen, is *bladz. 92.* gezegt.

Van de Winter- tot de Zomer-snoeiing overgaende, hebbe ik daer omtrent alleen aen te merken, dat die aen alle Vrucht-boomen niet algemeen is, vermids de meeste Steen-vruchten daer door minder vrugtbauer werden, ook flegter en onfmaekelyker vruchten voortbrengen; daerom zal men, voor-al aen Perziken, geen andere zomer-snoeiing plegen, als dat men de al te sterke en overvloedige water-loten, in den na-zomer, tot op het laetste blad-bot af snyd, om de volgende winter geheel uit te snoeyen: zynde de zomer-snoeiing in het algemeen nadeelig aen zodanige boomen, die den groei niet hervatten, maer gefteadig doorgroeyen: wat daer omtrent moet verrigt worden, is in de volgende verhandelinge der Vrucht-boomen in foorten te zien. De Wyngaerd is het allernoodzaakelykfte des zomers gefnoeit, van de welke hier na afzonderlyk wydlopig kome te handelen.

Eindelyk moet men wegens alle befnoeiingen in agt nemen, dat men zoo wel dunne, als dikke takken met een mes of snoei-bytel, door het doen van eene gladde fchuinfte snede, het overvloedige beneemt, en wel zodanig dat de snede het minfte van de Zon befcheenen word, om het verdroogen voor te komen. Op dat de snede gladder en zuiverder zoude zyn, zal men daer toe noit een krom snoei-mes gebruiken, want het zelve maekt meer haking en ftuiting in het doen der snede, als een kort regt mes zal doen; maer nog beter is een snoei-mes, welker midde-snede eenigzins rond uitwaerts ftaet. Men moet voor-al tot het snoeyen geen fchaer gebruiken, zelfs niet aen dunne fyne takjens; want behalven de onzekerheid van de takjens boven het bot uit te knippen, zoo kan men daer mede geen fchuinfte snede maken: daerenboven veroorzaekt de fchaer-knippling eene kneuzinge, waer door de snede mede niet na behooren kan overgroeyen.

IX. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen wegens Muuren, Schuttingen enz. mitsgaders over het leiden en aenbinden der Boomen met bind-tienden.

De verhandeling der Muuren en Schuttingen, tot vermeerdering der warmte dienende, behoort tot het Tweede Deel, in welker Voorberigt gezegt word, dat de Schuttingen, die digt geplankt, dat 'er geen de minste wind van agteren kan doordringen, en daer na bruin geverwt zyn, dienstiger zyn om daer tegen in open lucht vrugten te teelen, als de Muuren; ja dat zelfs alle konstige uitgevonde Muuren nadeelig zyn: wyders dat de Muuren en Schuttingen in regte linien de verkieselykste zyn, wanneer ze tot breeking der sny-winden met eenen scherm, planks breedte, op vier en twintig, of dertig voeten bezet worden. In de muuren kan men bezwaerlyk snoei-spykers slaen, en nog minder, zonder gevolg van kalk, uithaalen, het welke holligheden maakt, en overzulks nestel-plaetzen voor ongedierte zyn; daerom moeten de Muuren met dunne latjens, regt op en neer, vyf duimen van den anderen, dat de bind-tiend even daer agter kan omgelegt worden, bespykert worden. Schuttingen zal men noit doen belatten, op dat de scheut, volgens des zelfs beloop, op het cierlykst digt daer aen zoude kunnen gebonden worden: zynde een schutting van agt voeten van bequaeme hoogte tot het beplanten van Wyngaerden, Perziken, Abrikoozen en Pruimen: Peeren en Moerbeziën begeeren meerder hoogte, daerom worden deze beter tegen muuren van hooger gebouwen geplant.

Staketsels zyn buiten gebruik, om dat ze van onderhoud kostelyk, en van weinig dienst zyn, also de sny-winden van alle zyden daer door waeyen.

Om de boomen door leidinge en aenbindinge eene sierlyke gestalte te doen hebben, zal men met den midden hoofd-tak beginnen: deze moet regt op, en daer uit, wederzyds, de verdere takken voortkomen; welke wederzyds vleug-takken regt uitgestrekt, zoo veel doenlyk, waterpas moeten aengebonden worden, en voor-al niet laeger met zyne toppen, als daer uit ze zyn voortgekomen; wordende ieder vleug- of lei-tak van eenen kragtig-groeyenden Moerbeziën-boom best twaelf duimen, van eenen Peere-boom tien duimen, en van minder kragtig gewas agt duimen van den anderen aengebonden; alhoewel dit in den beginne zeer wyd schynt te zyn, zoo leert de onder-

I. Deel.

O

vin-

vinding, dat zodanige de cierlykste en vrugtbaerfte boomen zyn; daerentegen maeken de aendikkende takken, wanneer digter aengebonden zyn, meer misftand; zelfs zullen de Moerbeziën alsdan, door de te digte overvloedige bladen, veeltyds onryp afvallen.

Men kan de takken aen hooge gebouwen een weinig meer na om hoog doen ryzen en aenbinden, nogtans altyd agt gevende, dat het gefchiede na de wyze van eenen waeyer, of de vingers van eene uitgestrekte hand: ook moet men tydig voorzien, dat, met het uitgroeyen der takken, der zelve toppen noit aen malkanderen raeken, maer altyd op eene behoorlyke afstand gefcheiden blyven, veel min mag men takken kruiffing over malkanderen leggen, of den eenen aen den anderen vast maken, nog takjens ombuigen; ten waere de boomen zeer oud, en onder de behandeling van eenen onkundigen Tuinman geweest waren; die de zelve in den beginne niet na behooren gefnoeit of geleid hadde, daer door de boomen in het midden van takken ontbloot zyn, wanneer men deze yle plaetzen, om nog meerder misftand voor te komen, zoo goed doenlyk zal vullen.

Wyders zal men toezien dat de takken niet krom gekneuft, of in malkanderen gedwongen worden, want indien ze met geweld geperft zyn, dat de loop van het fap gestuit word, dan zullen ze voor de kromminge meest altyd water-loten uitwerpen, de welke de kragt van het overige des tak zullen na zig nemen: ook veroorzaekt de ftuiting der fappen aldaer eene gomme, het geen de Perzike- en Abrikoos-boomen veel onderworpen zyn: daerenboven staet het zeer oncierlyk als een tak niet glad en vlak aengebonden is; daerom zal men noit fpoor-hout (zynde takken die van voor uit den hoofd-tak zyn uitgeschooten) tot Lei-takken, die aengebonden worden, gebruiken.

Om de boomen als groene tapifferyen, van onder tot boven met takken voorzien, door bladen bedekt, en daer tuffen met vrugten beladen, te doen voortkomen, moeten de voorschreve middelen in het werk gestelt worden; zynde daer toe wyders nodig, dat men de jonge geplante boomen, welkers takken merkelyk aendikken, in 't geheel jaerlyks los maekt, en verbind; vernieuwende en veranderende zyne banden; wanneer men niet alleen eene cierlyke fchikkinge der takken kan maken, maer ook voorkomt dat de tienden, die door de uitdikkende takken niet verbreeken, de zelve niet innypen, en overgroeit wordende aldaer eene gomme of afkankeringe veroorzaeken; het geen insgelyks komt te gebeuren, wanneer de uitdikkende takken

tegen de spykers aengeperst worden, dat aen alle boomen, maer vooral aen Perziken en Abrikoozen schadelyk is: om zulks voor te komen, moet men noit verzuimen alle spykers, die van geen dienst om aen te binden zyn, uit te trekken; en verder bezorgt zyn dat de tienden, die om de spykers geslagen worden, in de aenbindinge, zodanig even te zamen gedraeit worden, dat de uitdikkende takken niet aen de spykers kunnen raeken; dog het draeyen der tienden moet ook niet meer wezen als om dit te beletten, want anders geeft het misstand, vermids de takken zoo dicht tegen de spykers, als doenlyk is, moeten gebragt worden, zonder nogtans de zelve in het binden te sterk aen te haelen: om dan de takken met de tienden na behooren aen te binden, zonder ergens aen de ingeslaege spykers te kunnen raeken; zoo zal men het dikste einde van de te zamen gedraeide tienden van agteren tusschen de takken en spykers inleggen. Ook moet men zorg dragen dat de spykers boven de aen te binden takken geslagen worden; en of wel de takken alsdan meer op de bindsels hangen, en tegen de spykers aangedrongen worden, zoo is zulks nodig, naerdien het anders ondoenlyk is de banden na behooren te leggen. Nog moet men weten, om wel sluitende tiende-banden, die van zelfs niet om-draeyen, te leggen, dat alle hout-gewassen na de vleug, volgens den loop der Zonne, groeyen, en dat ze dus gebogen of gedraeit wordende, niet alleen taeijer zyn, maer ook volgens haere natuur in een sluiten, en te zamen voegen.

In het vervolg van de wilde Hout-gewassen handelende, word van de laege Willigen gezegt, dat onder de zelve verscheide soorten van bind-tienden zyn, en dat de geene, die het langste, sterkste en taeifte zyn, zonder sprokkel-hout uit te werpen groeyen. Die witte Leer-tienden genaemt worden, vergaen niet haestig; daerom zyn deze zeer bequaem om dikke grove takken aen te binden, inzonderheid aen hooge muuren, op welke sterke winden aendringen: maer vermids ze te dik zyn, en niet zoo gevoeglyk, als Oranje of roode tienden, binden, zoo zyn ze zeer onbequaem tot het aenbinden van jonge dunne uitdikkende takken, de zelve veeltyds inknypende: daerom gebruikt men in alle winter-bindingen daer toe Oranje of roode tienden, die dunder zyn en jaerlyks versterven. Des zomers bind men de jeugdighe scheuten met Stoelmatters biezen, die, na een uur of twee gewa-tert te hebben, daer toe zeer bequaem zyn: by gebrek van deze kan men Muskovise mat-biezen gebruiken.

DERDE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

*Van de Bloemen, Bloem-knoppen en Vrugten in het algemeen:
ook van eenige soorten in het byzonder: mitsgaders van
den tyd haerer Ryp-werdinge.*

Alle bloemen van allerhande Vrugten zyn zichtbaer, (uitgezonderd van Vygen, als binnen de vrugt onzichtbaer blyvende) en komen in verscheide tyden, op verscheide wyzen, in onderscheide gedaente en koleuren te voorschyn, en de meeste uit haere knoppen te bersten; welke knoppen in den vorigen zomer begonnen te groeyen aen jeugdige scheuten, in dat jaer voortgekomen; ook wel aen ouder hout-gewas van het voorige of meerder jaeren. De knoppen, aen jeugdige scheuten van het zelve jaer komende, zyn de Druiven, Moerellen, Perziken en Abrikoozen: ook berst de vrugt van Vygen uit hout-gewas van het zelve jaer: maer de knoppen van Appelen, Peeren, Krieken, Kerffen groeyen aen een of meerderjaerig hout-gewas. De knoppen, als gezegt is, des zomers tegen de natyd gevormt wordende, verkrygen haere kragtigste zwellingen des winters, tot dat ze tegen het voorjaer beginnen open te bersten, en bloemen uit te werpen; dog de knop der Hazenooten, alhoewel de bloem voor aen den top uitwerpt, berst niet open, maer vertoont zig het eerst van allen, genoegzaam in den winter, als plujsjens met eene menigte hoog-purperagtige vezeltjens. Na deze bloem volgt die der Kornoeljen: daer na de Amandel-bloemen, van Perzik-bloem koleur: dan de Abrikoozen, wit bladig: hier na vertoonen zig de Perzik-bloemen, in soorten van verscheide koleuren, als ligt bleek, rood, hooger rood, en purper rood; ook grooter en kleinder van bloem, maer open of ingetrokken van blad, hebbende meer of minder draedjens binnen in de bloem. De Kerffen aen Schuttingen komen met de Perziken te gelyk, maer die op stam een weinig laeter; ze zyn wit van bloem, en zommige na den

den rooden trekkende: daer na volgen de Peeren, bloeyende het eenen foort eerder als het ander; evenwel voor de Appel-boomen, die alsdan voortkomen. De bloemen van de meeste vrugten zyn vyfbladig, dog die der Ananassen brengt uit de vrugt, in de rondte van ieder knobbel, maer drie bladen voort, indien meerder is het door eenen speling der natuure.

De lang-steelige vrugten hebben gemeenlyk lang-steelige en groote bloemen; verlangende de steel van zommige na dat vrugt hebben gezet, als de Bergamot Krasane, de St. Germain, de Beurree, de Brusselse Bruin enz. daerentegen zyn 'er, die de lengte haerer steelen hebben, voor dat de bloemen vrugten gezet hebben, als de Safferaen-peeren, Franse Madam enz. ondertussen zyn de lang-steeligste en grootste van bloem in 't algemeen enkelder van bloem, en niet zoo roos-wyze als de kort-steelige, maer kloks-wyze nederhangende. De bloemen zullen zig best tot vrugt-zetting schikken, als ze niet te sterk doorgroeyen, om dat ze dan meer tyd van vrugt-vorminge genieten; het geen byzonderlyk bevonden word aen zodanige vrugten, welkers hout open van deelen en de bloem lang-steelig is; want als de sappn te overvloedig ryzen, dan zullen de hout steelen te dun verlangen, daer door ze, onmagtig zynde de overvloedige sappn te ontfangen, verstikken, en de kort-steelige geel van steel werden; het geen haer beiden ongezet doet afruyen. Nogtans is eenen lange betempering door eenen aenhoudende koude ook nadeelig, vermids ze, schoon de vrugten overvloedig mogten gezet zyn, na eenigen tyd dus gepronkt te hebben, gemeenlyk afruyen, dewyl ze tot geen volkomenheid konden groeyen.

Alhoewel het nuttig gebruik der gewassen der zelve vrugten zyn; dat van eenigen gewassen de wortels, schorsen, houtige of jeugdiger scheuten, bladen, knoppen, bloemen, zaeden, op- en uit-wassen enz. zyn; zoo versta ik door het woord van vrugt alhier, het geen de Tong op eeniger wyze kan streelen; met uitzonderinge van het geen enkel en alleen tot voeding, of tot genees-middel gebruikt word: dus draegen den naem van vrugten alle soorten van Appelen, Peeren, daer onder de Queen, China, Oranje-appelen en Limoenen, (schoon deze drie laetste eigentlyk geen vrugten van ons Land zyn) Kerffen, Krieken, Moerellen, Perziken, Abrikoozen, Pruimen, Druiven, Vygen, Moer-, Braem- en Fraem-beziën, Ael-, Kruis- en Krake-beziën, Barberissen, Vleer-beziën, Kornoeljen, Mispelen, Okker- en Haze-

nooten, Amandelen en Kastanjen; zynde deze alle vrugten van hout-gewassen; waer by nog voege de Aerd-beziën, Meloenen en Ananassen, welke twee laetste geen vrugten van ons Land zyn, nogtans alhier zoo smaekelyk, als onder haere natuurlyke lucht-streck, konnen geteelt worden.

Dat nu alle de aengehaelde vrugten tot hout-groei, knop, bloem, vrugt-zetting en ryp-werding, min of meer, korter of langduuriger warmte nodig hebben, en op verscheide wyzen daer van moeten aengedaen worden, blykt klaer aen der zelve bloei-tyd, en de daer op volgende groei- en ryp-werdinge in de saizoenen. Dat ook de boomen aen meer of minder koude konnen wederstaen, niet alleen in hunne geslagten van Appelen, Peeren, Perziken enz. maer ook omtrent de soorten in ieders geslagt, is eene zekere waarheid: dus heeft men onder zeer koude lucht-streeken (als in Muskovien) een soort van doorzigtige Appelen, in de welke men, ryp zynde, de pitten kan zien; alwaer geen andere soorten, veel min Peeren, konnen groeyen: ook vind men op Zuidelyker, egter gants koude, plaetzen in Muskovien Moerellen; alwaer geen Kerffen nog Krieken, veel min Perziken, Druiven, of Vygen zullen groeyen. Gelyk dan de Boomen en Vrugten minder koude vereiffen, zoo konnen ze ook niet al te groote warmte wederstaen, daerom kan men onder veele heete Lucht-streeken, onze Aelbeziën, Appelen, Peeren, Kerffen enz., zelfs door konst, niet teelen. Onze Nederlandsche lucht-streek is zeer dienstig om de voorgenoemde vrugt-boomen voort te queeken, en rype vrugten voort te brengen, in 't byzonder Aelbeziën, Kerffen, Krieken, Moerellen, Appelen, Peeren, Perziken en Pruimen: alhoewel onder de drie laetste soorten eenige zyn, die hier te Lande haere behoorelyke ryppe niet verkrygen, en dus van smaekelyke sappn, om uit de hand racu te eeten, ontbloot zyn, daerom die door het vuur, het zy gestoofd of gebraeden, haer ryppe moeten bekomen, als men aen de Bonchrestien, Virgoulé, Pruimen van Damast en meer andere bevind, de welke nogtans in Vrankryk zeer smaekelyk racu zyn: dit opmerkende komt het my waerschynelyk voor, dat de Fop-, Kamper-, Gratiool- en andere Peeren, schoon deze by ons winter braed- of stoof-peeren zyn, die haer volkomen ryppe, om uit de hand gegeten te worden, niet konnen bekomen, onder andere lucht-streeken, door het meuken, aengenaemer sappn zullen verkrygen.

In 't algemeen begeeren alle de gemelde Vrugten, zelfs ook Druiven

ven en Vygen, omtrent den bloei-tyd niet te veel, voor-al geen zwaere, veel min flag-regens; na de zettinge veel regen, inzonderheid wanneer ze, na het maken van haer kern, beginnen te zwellen, want dan zullen ze tot meerder grootte uitzetten, het geen klaer aan de Druiven en Perziken blykt; ook begeeren ze, omtrent den tyd der rypwerdinge, droogte om de sappn geuriger te doen koken; voorts eene aenhoudende gematigde warmte zonder hette; zynde overgrootte warmte, en nog meer hette, altyd zeer nadeelig; vermids daer door de hout-pooren intrekken, en geene genoegzaeme sappn tot blad- en vrugt-voeding konnen ryzen; daerom is de beschyning van geduurige Zon, zelfs aan vrugten, die eene langdurige warmte benodigen, als onze Zomers gemeenlyk niet verschaffen, altyd schadelyk; want dit zal de pooren, de buiten-schil der vrugten te droog en parkementig werdende, doen sluiten; daer door de wateragtige deelen, de welke van binnen de vrugt door kokinge, omtrent den tyd der rypwerdinge, na buiten moeten gestoten worden, niet konnen uitdampen: behalven nu dat zodanige uitdamping (of anders uitwazeming) zeer noodzaakelyk is, zoo veroorzaekt het zelve eene aengenaemheid aan het gezigt, vermids de kleinste deeltjens zig rondom de schil hegten, en aldaer een waes maken, het welke den vrugten eene geur schynt by te zetten. Voor-al is de warmte in de voor- en na-zomer nodig, wanneer de vrugten eerder ryp werden, schoon het in den midden-zomer en in July kouder vogtiger weer maekte: en op dat de vrugten niet van te kragtige Zonne-straelen zouden worden aengedaen, zoo is het, voornamentlyk aan heining-vrugten, dienstig, dat de zelve van eenig blad belommert worden, waer door, met meerder waes omzet, geuriger smaek verkrygen. Maer gelyk veel en zwaere regen in den bloei-tyd, de bloem zonder vrugt-zettinge doet afruyen, en in den ryp-tyd slegte vergoorde vrugten veroorzaekt, zoo is ook de te overvloedige bezetting met bladen, of belommering, nadeelig om het hout haere behoortlyke ryppte, en de vrugten haere vereifte koking te doen hebben, waer door deze, zelden na behooren ryp werdende, altyd onsmakelyker zyn. Men moet de boomen, na vereis van zyne vrugten, op verscheide zonne-stand planten en verscheidentlyk behandelen: de gesteltheid des gronds en der plantsoenen zal de vrugten min of meer geur byzetten; ook zyn de vrugten, van passe ryp geplukt, van geuriger smaek, uitgezondert Druiven en Vygen; want de druiven, zoo lang ze opgezwollen zonder rimpels, en de vygen schoon gerimpelt, buitem

ten bederving blyven, zullen over-ryp geplukt smaekelyker zyn; maer buiten deze moet men noit wagten om de vrugten over-ryp te plukken; want na de juiste tyd der ryppe beginnen de geurige sappn wederom in het hout te trekken: hier van daen is het dat wel uitgegroeide vrugten, die, van geen ongedierte gebeten, buiten beweging van zelfs afvallen, noit van zoo geurige smaek zyn, als dat ze een dag oft twee voor haere val waren geplukt geweest, daerenboven zyn zodanige afgevalle zomer-vrugten veeltyds meelig, beurs en van vergoorde smaek; en de winter-vrugten, buiten het verlies der fynste deelen, niet zoo duurzaam: wanneer de vrugten voor den tyd, dat ze volkomen ryp zyn, geplukt worden, alsdan zyn haere sappn niet genoeg doorkookt, overzulks zyn die van eenen rouwen smaek, zuur of wrang, min of meer oneetbaer, na dat ze nog langen tyd tot rypwerding benodigt waren: om die reden zyn ryp-geplukte zomer-vrugten de smackelykste, maer die kunnen minder aendrukking wederstaen, waer door ze, by verzendinge, schielyk bederven: daerentegen kunnen die van minder ryppe meer aendrukking leiden, dewyl de broei, door zodanige drukkinge veroorzaekt, haer verdere ryppe zal byzetten; ondertussen worden de onrype zomer-vrugten, om dat ze vroeg in den tyd schynen ryp te zyn, doorgaens duurder verkogt, dan ze zouden doen, als ze, eenige dagen daer na, boom-ryp geplukt waren, derhalven spoed zig ieder tot de eerste verkoop; daer door zelden of noit zeer geurige zomer-vrugten, die ryp van den boom geplukt, en kort daer aen gegeten, het beste zyn, om geld kunnen gekogt worden; voor-al niet als ze van verre moeten toegevoert worden. De meeste zomer-vrugten geven zichtbaere tekenen om geplukt te worden; maer de tekenen, om na de pluk geurigst gegeten te worden, zyn zoo zichtbaer niet, vermids ze van haere behoorlyke ryppe tot dat beginnen beurzigt te werden, zeer weinig tusschen-tyd laten. Zy hebben digt by de steel de geurigste sappn, en zyn doorgaens van geuriger smaek, wanneer den inbyt van den steel na boven geschied, dan wanneer van boven, of de kruin, tot de steel: ook word de eerste ryppe digt by de steel bespeurt.

Veele vrugten verkrygen haere ryppe op den boom zonder verdere meukinge, dog de meeste Herfst- en alle Winter-vrugten verkrygen haere geurige sappn, na dat ryp geplukt nog eenigen tyd meuken, het geen van de eene min, en de andere meer is. Maer vermids de Herfst- en Winter-vrugten in haere soorten op eene tyd van de boom-
men

men geplukt worden, en nogtans alle niet te gelyk ryp werden, zoo is het niet vreemd, dat de eene van meerder geur en duurzaemer zyn dan de andere, wezende ook de tekenen van haere juiste ryppte minder kennelyk, als van de Zomer-peeren en Appelen; weshalven men de pluk-tyd zoo haest waerneemt, als de zelve in stil weer beginnen te druipen. De algemeene tekenen van de ryppte der vrugten zyn, dat ze, by haere vereifte koleur, glanffig zyn, en eene aengenaeme dunnigheid, ook de ondoorzigtige eenigzins als doorzigtige aen het oog vertoonen: voor-al moet men op de glans agt geven, want die, na dat de vrugten over-ryp werden, meer en meer verdwynt: egter kan men zig omtrent deze tekenen fomtyds bedrogen vinden; inzonderheid aen de Perziken, waer onder men van zodanigen gepluk dikwils eenige heeft, die, door te lang leggen, murw, raei en onsmackelyk werden; en andere zoo over-ryp, dat ze zig schielyk ontlossen: welke beide niet zoo geurig zyn, als die met een dag of vier en twintig uren meukens haere behooryke murwte verkrygen. Alhoewel de drukking aen alle vrugten nadeel doet, zoo doet ze het ook voor-al aen de Perziken, die daer door zeer haestig tekenen van bedervinge geven; nogtans word men fomtyds daer toe genoodzaekt, om van der zelve ryppte, door het gevoel, verzekert te zyn: men moet dan omtrent het drukken van deze en andere vrugten voorzigtig te werk gaen, en zulks daer ze eerst murw werden, verrigten; dat is aen Perziken en Abrikoozen op de naet dicht by de steel: dog het voorzigtigste, zekerste, en minst vrugt-schadenste is, de zelve met eene volle bolle hand te bevoelen, of ze haer zonder drukkinge gemakkelyk van den steel ontlossen. Niet alleen is de drukking, maer zelfs eene zagte behandeling nadeelig, vermids daer door min of meer de waes benomen word, daerom moet men, in het plukken, zelfs de Perziken zagtelyk behandelen, en als men na de pluk der zelve wolligheid rondom haer schil met een zagt wolle lapje beneemt, zullen ze aengenaemer koleur verkrygen.

De vrugten in klei- of zand gronden gegroeit, daer van zyn de grootste in haer soort gemeenlyk de smackelykste: derhalven zyn de grootste Perziken, die aen den zelve boom met kleinder gegroeit zyn, altyd de smackelykste; en de kleine zelden van geurige smack: daerentegen zyn de kleinste Abrikoozen veeltyds de smackelykste; zoo is het ook met de Pruimen; mits dat de kleinte niet door de te groote menigte aen den boom veroorzaekt word. Ondertussen zyn alle de

I. Deel.

P

groot.

grootste vrugten niet altyd de smaekelykste, in tegendeel zyn die veeltyds vois, zoo als de meeste doen, die den naem van dubbeld dragen, uitgezondert Perziken en Riet-peeren, die beter zyn als de enkelde: maer dubbelde Aegten, Guldelingen, Nooten enz. zyn veel slegter als enkelde: wanneer ik dan hier boven zegge, dat de grootste vrugten de geurigste zyn, zoo versta ik daer door van het zelve soort aen eenen boom gegroeit; en dus zyn van het soort van kleine hoog-rood graeuwe gevlekte Aegt-appelen de grootste, aen den zelve boom gegroeit, de smaekelykste.

Vrugten van overlaede boomen zyn noit van zoo geurigen smaek, zelfs dikwils smaekeloos. De vrugten, die kort, na dat ze geplukt zyn, moeten gegeten worden, als zonder menken haere geurige sappien verkrygende, hebben de zigtbaerste tekenen om op haer juiste tyd te kunnen geplukt worden; zoo moeten Kerffen en Krieken zwartagtig bruin, hoog en minder bruin, hoog en ligter rood, rood en wit bont koleurig zyn; ook zommige wit na haere soorten, alle met eene glans bezet; hier na kan men van haere ryppe oordeelen, maer het eene soort is van vaster, min sappiger vlees, als het andere, en zulks wel na dat, ryp geplukt zynde, langer na malkander van den boom kan gegeten worden.

Moerellen zyn alle een-koleurig, en ryp zynde van een glansfig zwartagtig bruin.

Moerbeziën, hoewel niet zoo doorschynend of helder glansfig als Moerellen, zyn ryp van een glimmend zwartagtig bruin, welkers glans, over-ryp zynde, meer en meer verdooft, zelfs tot goor-werden en schimmelen: ondertussen vallen deze ligtelyk van den boom af.

Fraem- of Hinne-beziën zyn hoog-rood, en minder glansfig, maer eenigzins wolliger.

Braem-beziën zyn purper-blaeu, zeer glimmende, en meer als Moerbeziën.

Kraek-beziën zyn donker hoog-blaeu.

Zwarte Aelbeziën glansfig git zwart: deze vergooren over-ryp zynde, wanneer ze van haere risten ontlossen.

Witte Aelbeziën zyn ontrent vlees-koleurig.

Roode Aelbeziën zyn hoog helder rood. Deze beide zyn zeer glansfig en doorschynende van karls.

Barberissen zyn min sappig en dik-velliger, kleinder, langagtig en dun-

dunder als Aelbezien, gevolgelyk niet zoo doorzigtig; maer moeten eene aengenaeme roode glansfige koleur hebben, als ze ryp zyn.

Vleer-bezien zyn zwart-bruin.

Kornoeljens zyn hoog-rood.

Abrikoozen, daer van zyn drie of vier soorten, onder welke geelagtig wit-blozende van koleur zyn, maer de beste zyn blozend-Oranje met donker-bruin-roode vlekken en stippen.

Pruimen zyn van verscheide koleuren, als hoog- en ligt-geele, blaauwe, violette, roode, roodagtige, bespikkelde bonte, groenagtige, onder de welke zommige van zeer sappig, min sappig, valter en min smeltbaer vlees zyn: de sappige moeten eene helderheid door de schil vertoonen, ook moeten ze alle eene glansfige doorschynentheid op haer waes hebben; waer van de Pruimen en Druiven meer als andere vrugten aengedaen worden.

Perziken: wegens deze zyn alle lekker-tanden niet eens van verkiezinge; zommige oordelen de zelve beter als ze boom-ryp geplukt en dus gegeten worden; dog andere meenen dat ze, na een dag of anderhalf meukens, haere geurigste smaek bekomen: hier voor is gezegt, dat men uit de tekenen haere juiste ryppe niet zeker kan onderkennen.

Druiven zyn van verscheide soorten, als witte, donker bruin, en ligter bruin-blaeu, rood-bonte enz. ook van meer of min vloeibaere en haestig smeltende sapp; waer na, ook na dat ze ryp zyn, van min of meer doorschynentheid van karl zyn: de zelve konnen niet te overryp wezen, want zoo lang de steelen niet dorren, en haere beziën vol uitgezwollen zonder rimpels blyven, worden ze aen den stok hoe langer hoe beter.

Vygen, tot rimpelens ryp geworden, zyn het smackelykste, hoewel niet zoo aengenaem voor het oog.

Kruis-bezien, zyn geelagtige, witte, roode, bonte, en glansfig doorschynende van bruinagtige karls.

China-appelen zyn bly hoog-rood, helder, glansfig: zoo zyn ook de

Oranje-appelen, met dit onderscheid, dat dit rood na den geelen is trekkende. Wanneer der zelve glans begint te verdoven, dan zyn ze reeds zonder sapp.

Limoenen zyn bly-glansfig-geel. Als deze koleur in een hoog-geele na den bruine begint te veranderen, dan zyn haere sapp reeds ingetrokken.

Groote Nooten; haere bolsters beginnende te reiten, en volkomen open berstende, dat de nooten zig vertoonen, dan zyn de olie-deelen reets te veel verdikt.

Karstansjens zyn gelyk de groote Nooten.

Haze-nooten, der zelve bolster werd geel.

Quee-peeren zyn geel, reuk van haer gevende.

Omtrent de Zomer-peeren en Appelen kan men op de veranderinge der koleuren geen vaste staet maken, en nog minder de juiste tyd der ryppe van de Herfst- en Winter vrugten onderkennen, vermids die door te leggen meuken haere geurige sappn verkrygen.

Mispelen worden met de laetste appelen en peeren geplukt, en in het leggen beurs, het geen haere ryppe is om gegeten te worden.

De tekenen van het ryp zyn der vrugten van Kruid-gewassen zyn zeer kennelyk.

Meloenen worden gesneden, als de steel in de rondte begint los te bersten; zynde de zelve, na twee of drie dagen meukens, smaekelyker, dan wanneer ze op den berg geheel van den steel ontlossen.

Aerd-beziën moeten zeer glimmend en eene aengenaeme murwte vertoonen: dus ryp geplukt konnen ze geen dag langer duren.

Ananassen zyn ryp, als ze hoog glimmend geel, en boven op haere knobbels bruinagtig geel worden: wanneer ze groenagtig, eenigzins doorschynende zyn, zyn ze te veel bevogtigt geworden.

Vrugten, die in haere verrottinge zuuren, zyn verkoelende, van welke de vol-sappige zeer haestig passeeren; gevolgelyk zyn deze in warm weer, in eene leege maeg matig gegeten, zeer gezond; dog op eene volle maeg zeer ongezond, voor-al zodanige, die niet vol-sappig, maer van snybaer vlees zyn; om dat die langer in de maeg blyven en aldaer gesting veroorzaaken, het geen de lucht in het lichaem onbedenkelyk veel doet vermeerderen, daer van winden en uitspanningen voortkomen.

Vrugten, die in haere verrottinge niet zuuren, zyn verwarmende.

De verscheidenheid der soorten in ieder geslagt van vrugten, uit zaed voortgekomen, word door een iegelyk geboren, die aen zodanig eene uit zaed verkregen vrugt, by hem onbekent, na zyn welgevallen eenen naem geeft, schoon die van oude tyden bekend mogt wezen; ondertussen is de smaek zeer verscheiden; ook verkrygen een en de zelve vrugten, schoon van de eige plantsoenen, niet even veel sap en geur: insgelyks geven de lucht-streken en gronden dikmael verandering in de

de geurigheid der sappen, zelfs is 'er onderscheid wanneer de vrugten, na genot van eene voorbarige Lente, wenselyke Zomer of Herfst, vroeger of later gerypt zyn. Men zal zig niet verwonderen over de verscheide benaemingen der vrugten, als men in aenmerkinge neemt dat in het eene Land, Stad, Dorp, of Gehugt de naem van een en de zelve vrugt geheel verschillig is, zelfs met eene onderscheide beschryvinge, schoon de vrugt gants geen twyffel veroorzaekt: derhalven zal men, op het zeggen van andere aengaende den naem of proef der vrugten, by het planten van boomen, niet te werk gaen; maer zulks om zeker te zyn op eigen proef verrigten. Zodanigen verschil vind men ook onder de Franse Schryvers: de Autheur van het boekje genaemt *Instruction pour connoistre les bons Fruits* zegt *L'Oragne Rouge d'un gout tres relevé excellente. Certeau d'Esté, la bellissime, la belle & bonne; la Bernardine Excellente: la Jargonelle tres bon*; en van deze zegt de Schryver van *le Theatre du Jardinage*, *Excellent qui a le gout relevé*; en Quintinye getuigt van alle deze *Outre les Méchantes Piores que je ne connois pas, voicy une liste particuliere de celles que je connois pour si mauvaises, que je ne conseille à personne d'en planter*: en de Schryver van *l'Abregé des bons Fruits* zegt *la Robine a la chair dure: Quintinye daerentegen la chair est casante sans estre dure*: gelyk ze nu, volgens dit getuigen, omtrent de smaek verschillen, zoo doen ze ook omtrent de naemen, gedaenten, en tyd van ryp-werdinge, en zulks niet alleen wegens de Peeren, maer ook alle andere vrugten.

II. HOOFDDEEL.

Van de Peere-boomen en der zelve Vrugten.

Onder de Peere-boomen zyn zeer hooge opgeschote boomen, welkers wortels dieper in den grond zinken, als de Appel-boomen, want die uitgebreidender kroon-takken maken. Het is de Peere-boomen meer als andere Vrugt-boomen eigen, dat de smaekelykste vrugten aen quarlagtig hout gewas groeyen, het geen veeltyds met afkankerende takken bezet is, daer door zelden groote boomen werden.

Het hout der Peere-boomen is rosagtiger, langdraediger en niet

zoo warrig als van Appel-boomen; ook is het met meerder vogt bezet, en de schors dikker, drooger en met meerder opscheurende reeten. De bladen zyn langer, puntiger, dikker, en glad-glimmender.

De vrugten zyn lang-ronder en spits-puntiger na de steel, ook langer van steel.

Het Peere-boomen-hout word meer tot werk-hout gebruikt als het Appel-boomen, maer is niet zoo goed tot brand-hout, als wezende van minder, en niet zoo langduurige hette.

Onder de vrugt-boomen vind men 'er geen die zoo veele veranderde foorten uit zaed voortbrengen, als deze; derhalven moet men op deze plantsoenen zeer oplettende zyn, ten einde ze in de verenting niet verbasteren, maer haere geurige smaek behouden, of verbeteren, en wyders goed hout-gewas verkrygen: zynde het aen deze boomen baerblykelyk dat het plantsoen zig niet altyd schikt na het Ent, maer dat het Ent veel aenneemt van den aerd der plantsoene.

Der zelve vrugten worden onderscheiden in Zomer-, Herfst-, en Winter-peeren: en deze ieder wederom in drie foorten, als in boteragtige peeren, welkers vlees zagt en smeltbaer is: in karlagtige, die niet zoo zagt en smeltbaer zyn: en in een derde foort tussen die beide, welker vlees niet zoo zagt en smeltbaer als van de boteragtige, en niet zoo krakende in den eet als van de karlagtige is. Ook worden deze foorten onderscheiden in Tafel- en Stoof- of Braed-peeren. Tafel-peeren zyn zodanige, die, raeu uit de hand gegeten, geurige sapp hebben, welke geur ze op den boom, of in het leggen vloeibaarder en geuriger werdende, verkrygen. Stoof- of Braed-peeren bekomen haere eigentlyke ryppe, of geurige sapp alleen door het vuur: zynde raeu van eenen rouwen wrangen smaek: daerentegen zyn de Tafel-peeren ook uitstekende smackelyke braed- of stoof-peeren.

Dit in het algemeen voor-af gezegt hebbende zal ik tot de hoedanigheid van eenige Tafel-peeren overgaen.

Citroen de Sirene is een peer van eene gemeene grootte, langagtig dik, niet spits by de steel; de schil dik en vol bruinagtige stippen; ryp zynde geelagtig van koleur, karlagtig van vlees, en van de eerste zomer-peeren; daerom en anders niet waardig geplant te worden: hebbende eene gemeene zoet-smakende sap; dog werd, over-ryp zynde, meelig: maekt weinige en slegte wortels, nogtans kragtig hout-gewas: om welke redenen zeer veel tot plantsoenen gebruikt en verent word:

des

des zelfs knoppen zyn taemlyk groot, van voren puntig, en geeft uit ieder twaelf bloemen, die aen steeltjens van eene bequaeme lengte nevens een hout-blad geplaetst staen.

Vroege Zuiker., of *Honing-peer* is van het kleinste foort van peeren, dog een groote draegbaere boom met weinige wortels; ryp te gelyk met de Citroen de Sirene, daerom veel tot verkoop geplant word; is van slegte geur, en schielyk meelig.

Graeuwwe Zuiker-peer, by de Romeinen *Pyrum Falernum* (a), was by ons van ouds zeer geroemd, dog is nu door onkunde of onagzaamheid der Boomqueekers verloren, vermids ze tot des zelfs entingeftrydige plantsoenen gebruikt hebben: het was eene peer niet van de grootste, en ryp zynde eenigzins geelagtig rood blozende met graeuwwe vlekken, of wel in het geheel graeuwagtig geel rood blozende, middelmatig rond, na de steel spits toelopende, over-ryp haestig beurs, zelfs aen den boom; anders van smaek vol van geurig sap: zynde tusfen de boter- en karlagtige peeren: het wierde een hooge, groote, sterk gewortelde, en, bejaerd zynde, zeer draegbaere boom.

De hedendaegse Zuiker-peer is niet zoo geurig van sap, en daerenboven het afkankeren der takken veel meer onderworpen: zulks minder waardig om geplant te worden.

De knoppen der Zuiker-peeren zyn lang, dun, en verlangen haer merkelyk in den groei met dunne spits-toelopende punten: uit ieder knop komen gemeenlyk agt bloemen voort, welkers steeltjens kort en weinig langer als de steeltjens der Bergamot-peeren zyn.

Franse Madam Supreme, by de Grieken *Μυράτιον*, ook *Onychinum* genaemt, en aldus by de Romeinen geheten, is van de allerbeste zomer-peeren, van een vol-sappig, boteragtig smeltende vlees, zynde eene groote langagtige peer, aen de eene zyde roodagtig gekoleurt: wanneer haere helder groene koleur geelagtig werd, dan is ze altyd beurzig, zelfs op de boom; en als te hard, dan heeft ze weinig geur. Vermids ze van hard zeer schielyk beurzig werd, en weinig tussentyd voor haere geurige smaek heeft, zoo moet omtrent het plukken naeukeurig agt gegeven worden, met gestadig zodanige te plukken, die twyfelagtig geel werden, welke van passe rype peeren, ongemeen
kruid-

(a) Zie de Aentekeningen van Bodaeus over THEOPHRASTUS *Histor. Plant. lib. 4. cap. 6. pag. 395. col. 1.* wyders zyn de Latynse benaemingen van eenige volgende Peeren van den zelfvoren Schryver ontleent, en ter boven gemelde plaetse te vinden *Pagg. 395. & 396.*

kruid-sappig van smaak zyn: op die wyze kan deze peer eenige weken van den boom gegeten worden; dog is niet bequaem tot verzendinge, om dat, wanneer van bequaeme ryppe tot den eet geplukt is, binnen vier en twintig uren beurzig werd.

Deze boom is doorgaens van een slegt gestel, met omgekrulde groeyende, afkankerende en dood-toppige takken, daer van het plantsoen veeltyds de oorzaak is: de Knoppen komen de eerste tot zwellings, zynde dik, groot, puntig en graeu-geelagtig; ieder der zelve geeft gewoonlyk twaelf groote rond-bladige bloemen, die lang-steelig en kloks-wyze neder hangen.

Franse Kaneel-peer, by de Romeinen *Pyrum Lactum*, is karlig, vol geurig sap; van boven een weinig dik-ronder als de graeuwe Zuiker-peer, ook korter en schieliker spits-puntig tot de steel, ryp zynde geel van koleur met bruinagtige stippen, en de beste soort graeu-vlekkig door het geel, dik-schillig en eenigzins musquerende van smaak.

Deze boom werd taemlyk groot en van een goed gestel; verkrygt veele wortels, daerom zeer bequaem tot eenen hoog-stam: de Knoppen zyn niet zoo groot als van de Madam of Saffraen-peer, egter van de grootste, van voren puntig, en graeu van koleur; geven gewoonlyk uit ieder agt bloeifels, welkers bladertjens van voren en agteren spits toelopen, en open zynde vlak sterre-wys op bequaeme lange steeltjens vertoonen.

Saffraen-peer, by de Romeinen *Pyrum Nardinum*, in Vrankryk *Saffran d'Automne*, en in Brabant *Zomer-gratiool* genaemt, is van de grootste soort van peeren, dik, lang en bultig, niet spits aen den steel; ryp zynde geelagtig en rood-blozende, zwemende in alles na de Bonchretien: wyders dik-schillig, van binnen grof-karlig, en vol van zoet sap, het welke door de zwavelige daery-gronden meer geur verkrygt.

Deze boom maakt een goed gestel, en wil wel tieren in Steden, daer de zelve geuriger en dragbaerder zyn: de Knoppen zyn na die der Franse Madam-peeren de grootste, niet zoo dik, en een weinig spits-puntiger; geraken als deze van de eerste aen 't zwellen, en geeft ieder zes bloemen aen lange steeltjens, zelfs langer als die der Franse Madam; de bloem-bladertjens zyn niet zoo rond, en hangen daerom zoo kloks-wyze niet.

Poire d'Oragne; hier van zyn veele soorten, alle van de kleinste soort

foort van Peeren; de beste zyn rond, en geel gestipt, dik-schillig, en van een sterk musquerend water-zoet sap; ook doorgaens zeer draegbaer; daerom deze hier nog plaets geve.

Poire la Reine, by ons, om des zelfs ongemeene draegbaerheid, *Gezegende Peer* genaemt, is van grootte als de Zuiker-peer; dog niet zoo dik, ook puntig aen den steel, van koleur geelagtig met een aengenaem rood aen de eene helfte, na dat min of meer op de Zon gehangen heeft, zynde die daer van beschenen is de geurigste; wyders karlig, vol van geurig eenigzins musquerend sap, dik-schillig, en het beurs werden zeer onderworpen; zelfs aen den boom als ze boven haer tyd hangt, derhalven moet men zeer oplettende zyn om dien op de juiste tyd te plukken, wanneer na veeler oordeel eene van de allersmaekelykste peeren is; dog men kan zig in het plukken zeer bedriegen, want het gebeurt dat men die, na by geel geworden, nog hart en onsmakelyk bevind, en een weinig langer wagtende beurzig: haere ryp-te begint in het laetste van Augustus, en kan zes weeken vervolgens van den boom gegeten worden.

Deze maakt in eenen goeden grond een goed stel, en taemlyk grooten boom; maer om dat dagelyks moet geplukt worden, plant men die gewoonlyk laeg-stammig: de Knoppen zyn kleinder, als van de Saffraen-peer, maer anders van gelyke gedaente; ieder geeft insgelyks zes bloemen; de bladertjens zyn kleinder, en de steeltjens korter; bloeyen eenigzins kloks-wyze, dog niet gants open.

Rouffelet is een klein rond peertje, van koleur hoog rood, van smaak omtrent als de Gezegende peer, dog meer musquerende, daerom veele dit Rouffeletje verkiezen; is dik-schillig en niet draegbaer.

Bergamot is de algemeene naem, by ons ook *Maetjens peer*, en om de geur *Zoppe de groen*; by de Romeinen *Pyrum Regium* genaemt; deze is niet groot, platagtig rond by de kruin, de steel een weinig ingeduwte, van koleur groen-spikkelig, en van eenen ongemeenen, vol-sappigen, smeltende geurigen smaak, hier van is eene soort, die niet zoo geel in het leggen en noit meelig werd, dog nu weinig meer te vinden, naerdien even als de Graeuwe zuiker-peer door onagtzaamheid der Boomqueekers verloren is: die men nu heeft, is veel grooter, min-sappig, en werd gemeenlyk, in het meuken, beurzig. Het komt my niet onwaerschynlyk voor, dat deze peer uit Turks-Azie oorspronkelyk, en haere regte naem *Begarmot* is, het geen eene *Heeren-peer* betekent, om dat alle peeren in smaak te boven

gaet, daerom ze by de Romeinen den naem van *Konings-peer* droeg. De Bergamotten, of Begarmotten, verkrygen haere geurige sap, na een weinig van den boom geplukt, gemeukt te hebben. Het werden doorgaens taemelyke groote boomen, dog zyn niet zeer vrugtbær.

Beuré, of *Boter-peer*, ook *Poire d'Anjou*, *Poire d'Amboise*, en in Normandie *Isambert le bon*, en *Gisambert*, is van eene ongemeene fyn-geurige sappige smaek, en de grootste der Boteragtige peeren, zeer dun schillig, en van een smeltend vlees, het geen ze, na eenigen tyd van den boom geplukt te zyn, in het leggen bekomt. Indien deze peer twee of drie maenden vroeger ryp te, mogt ze met regt voor de beste van alle peeren gehouden worden, maer nu ze in een kouder seizoen komt, en van zeer koude natuure in smaek is, werd des zelfs geurige sap onsmakbaerder: ook verandert haer koleur en smakelykheid na het plantsoen daer ze op geënt is; de beste soort is graeu kaneel-koleur, en hoe meer daer van verschilt, hoe slegter ze van smaek is.

Maekt eenen quarlagtigen boom, welker takken veeltyds afkankeren, daerom moet men geen Hoog-stam daer toe verkiezen; anders wortelt die zeer wel in den grond. De Knoppen zyn taemelyk groot en dik, van voren puntig en bruin na den geele, uit welke vyftien en zestien, ook dikmael een en twintig bloemen voortkomen, zynde der zelve steeltjens niet lang; zoo dat roos-wyze vertoonen, verlangende de steelen der bloeifels met den groei.

Poire Sinjoor, ook *Beure blanc*, *Poire de Neige*, *Poire de St. Michel*, *la Bonne Ente*, *Poire a Courte Queue*, en *Citron de Septembre*, is de zelve: somtyds qualyk *Doyenné*, en *gros Doyenné* genaemt; is eene groote, dikke, weinig dun na de steel aflopende, wateragtig-zoete, en sappige peer, des zelfs koleur geel met stippen: deze is goed tot verkoop, maer onwaardig om van eenen Liefhebber tot eene Tafel-peer geplant te worden.

Graeuwe Poire Sinjoor, of *Doyenné*, is van grootte en gedaente de kleine soort van *Poire Sinjoor* gelyk, van koleur graeu ros als de *Beuré* met veele zwartagtige vlekken, dun van schil en vol-sappig, van smeltend geurig vlees, gelyk de *Beuré*, voor welke zommige deze verkiezen, om dat na hun oordeel fynder van smaek en niet zoo verkouwende is. Veele dezer peeren hebben, in de eerste jaeren van haeren Ent-groei, niet zoo geurigen sap, en in smaek veel overeenkomst met de

de Poire Sinjoor; dog werden vier of vyf jaeren daer na, van jaer tot jaer, beter en van geuriger sap.

Het hout is, als van de Poire Sinjoor, geelder, dunder, en niet zoo doornig nog kankerig als de Beuré; werd ook geen groote boom: de Knoppen zyn niet zoo groot, dog na advenant een weinig dikker als de Beuré-knoppen, anders van bloeifel, steeltjens enz. daer aen gelijk.

Poire St. Germain, ook *Poire de l'Arteloire*, en *Inconnue de la Fare*, is eene langagtige peer van de grootste soort, na de steel dunder, dog niet spits; de schil niet dik, maer groen met stippen, vol zoet-geurig sap; het vlees niet zoo zagt smeltende als de Beuré; nogtans werd die onder de smeltende en boter-peeren gestelt: verkrygt haeren geurigen smaek na het plukken, waer omtrent het plantsoen groote veranderinge geeft, en wel zodanig dat op zommige gants laf en onsmakelyk is; ook word deze boom beter in opene lucht, als tegen muur of schutting geplant; en groeit met regte opschietende takken. Wanneer deze peer niet overtydig geplukt, en daer na wel bewaert word, kan die tot in Maert duuren; maer wanneer tot geel-werden aen den boom blyft hangen, dan verrot die zeer schielyk, en heeft gewoonlyk in December gedaen.

De Knoppen zyn taemlyk groot en dik, die haer niet puntig, maer plat van boven, en als inkrimpande openen, waer uit, als de Beuré, vyftien, zestien, ja tot een en twintig bloemen aen korte steelen voortkomen, en haer roos-wyze vertoonen; verlangende de steeltjens met den aenwas der vrugt.

Bergamot Crasane is eene ronde, en aen den steel een weinig puntige peer, van matige grootte; zynde grooter en niet plat rond als de gemeene Bergamot: de beste zyn van koleur graeu-ros als de Beuré; ook zommige bruin groen met roffe streepen en vlekken: beide vol van zeer aengenaem geurig sap, en zagt smeltend vlees, het geen ze verkrygt na dat van den boom geplukt is, en als dit niet overtydig geschied, kan ze somtyds in January gegeten worden.

De Knoppen zyn grooter, rosagtig, puntiger, en niet zoo dik als van de gemeene Bergamot; geven gemeenlyk tien bloemen, welkers bladertjens grooter, ronder, na de steel smalder, en de bloemen langsteeliger zyn als de Bergamot; daerom openen deze bloemen haer niet zoo roos-wyze, maer vlakker.

l'Echasserie is van de kleine soort, rondagtig en van dikke schil:

als de voorige op zyn tyd geplukt, kan die tot in Maert duuren.

Virgoulé is eene langagtige peer van matige grootte; dik van schil, niet karlig, ook niet boteragtig smeltende.

Van de voornaemste Tafel-peeren verslag gedaen hebbende, zal ik tot eenige ongemeene wel smaekende Stoof- en Braed-peeren overgaen: zynde daer toe ook alle Tafel-peeren zeer bequaem, wanneer die, een weinig voor dat raeu tot den eet ryp zyn, geplukt worden: inzonderheid *Graeuwe Zuiker-peeren*, *Franse Kaneel-peeren*, *Gezegende peeren* enz.

Dubbelde Rietpeer, by de Romeinen *Pyrum Signinum*, is onder de grootste soort van peeren, na de steel puntig aflopende, van eene graeuwe kaneel koleur, niet karlig, ook niet van smeltend vlees: werd na het plukken murw en sappig, dog wat trekkende, daerom de keurige Liefhebbers dien niet onder de tafel-peeren stellen; maer het is de beste peer van allen om in meel te bakken, of te laten droogen; daerom men van deze vrugt moet planten.

Wanneer in eenen goeden grond en op een bequaem plantsoen geënt is, maekt het een zeer goed stel, en groote wasselyke draegbaere boom.

De navolgende winter Stoof- of Braed-peeren bekomen hier te Lande door te meuken in het leggen geene zoo vloeibaere, smaekelyke sapp en om raeu gegeten te worden; maer behouden altyd eene wrangagtige eenigzins trekkende onrypheid, die door het vuur benomen word.

Poire de Bon Chrestien of *Anguisse-peer*, by de Grieken *Tαλασηλαίου ἄπιον*, en by de Romeinen *Musleum* genaemt, is in Vrankryk de eerste van alle Peeren, dog wil by ons tot geen volkome ryppe om smaekelyk raeu uit de hand te eeten, komen; daerom stelle dien onder de Winter Braed- of Stoof-peeren.

Kamper en *Kamper Venus-peer*, by de Romeinen *Pyrum Venerum*, is de zelve; zynde de eene van aengenaemer blozender koleur als de andere, daer van het plantsoen de oorzaak is: voorts matig van grootte en dikte, langagtig, na de steel verdunnende: dit is de beste stoof-peer, en werd in het stoven rood zonder iets by te doen.

Als deze op goede plantsoenen geënt zyn, werden het taemelyke groote, wel-gestelde boomen, die draegbaer zyn: het welke niet gedaen zynde, maken het qualyk gestelde boomen, welkers takken meest afkankeren.

Laeuwjes-peer is eene kleine langagtige peer; in het stoven na by de

de Kamper-peer komende; en mede rood werdende. Maekt eenen goeden grooten boom, die ongemeen draegbaer is.

Foppen-peer is van eene aengenaeme blozende koleur; grooter en dikker als de *Laeuwjes-peer*; en korter en spitsfer, na de steel aflopende, als de *Kamper-peer*, maer even van zoo goeden smaek; konnende langer als die beide duuren. Deze boom is by uitnemendheid draegbaer, en daerom word ze noit groot.

Maegden-peer is dik, ronder als de *Kamper-peer*, en niet zoo dun na de steel aflopende; van koleur ros-graen zonder eenige blozendheid, van smaek taemlyk geurig na by de *Foppen-peer*; kan duuren tot by April. Maekt een goed stel en grooten boom, maer niet van de draegbaerste.

Winter Gratiool is eene groote, dikke, ronde peer, kort-puntig aen den steel; van koleur bleek groen met een weinig blos; van karlagtiger grover vlees als de vier voorschreve; ook is het jeugdig hout dikker, breekbaer en min buigzaemer: voorts ongemeen draegbaer, daerom geen groote boom werd; en vermids deze peer zeer groot werd, is die beter op laeg- als op hoog-stam.

Schoon deze van minder geur is als de voor beschreve peeren, nogtans is ze waerdig om geplant te worden, byzonderlyk voor die vrugten verkopen, om dat die zeer oogzienlyk is, en weinige, door deszelfs dikte en grootte, de mande vullen.

III. HOOFDDEEL.

Van de Appel-boomen, en der zelve Vruchten.

Het is met de Appel- als met de Peere-boomen, dat de geurigste vrugten aen de quarlagtigste boomen groeyen, welkers takken het afkankeren zeer onderworpen zyn, als by uitnemenheid de *Reinetten* en *Goud-pippelingen* aenwyzen.

De Appel-boomen groeyen niet zoo naeld-agtig regt op als de Peere-boomen; maer met uitgebreider ronder kroonen; ook zyn der zelve wortels meer uitgebreid, en niet zoo diep in de aerde nederwaerts groeyende: de *Schors* is effender, gladder, min ingekorven, dunder en met meer vogt: het Hout vaster, warriger, niet zoo ros, en met meer vogt; ook van heeter brand als het Peere-boomen-hout: de Bla-

den niet zoo smal, langagtig en glimmend glad; maer ronder, dun-
der en wolliger: de Vrugten zyn hoog of laeger rond, niet aflopende
nog spits by de steel; maer aen de kruin en steel meer of min plat;
ook is de steel inwaerts de vrugt; die niet zoo vol geurig sap, maer
in het geheel drooger is; inzonderheid de zoete Appelen: ze begeeren
zoo veel warmte niet als de Peeren, zelfs de Reinetten en Goud-pip-
pelingen niet, daerom zyn ze doorgaens smaekelyker op Hoog- als
Laeg-stam, en noit van goede smaek tegen op Zon staende muuren
en schuttingen.

Men vind Peeren, die onder onze luchtstreek haere behoorlyke ryp-
te niet verkrygen; maer onder de Appelen kenne ik geen soorten, die
hier te Lande niet volkomen ryp werden.

Het geen wegens het voortteelen en verkiezen van bequaeme plant-
soenen na ieders eigenschap omtrent de Peeren gezegt is, moet ook aen-
gaende de Appel-boomen in agt genomen worden: maer de zelve be-
geeren geene zoo eenpaerige Zomer-snoeiinge tot draegbaerheid.

Men kan op het getuigenis der Schryvers wegens de smaek, soor-
ten en benamingen der vrugten niet zeker zyn, om dat even als van de
Peeren gezegt is, met den anderen verschillen, en de naemen, na ie-
ders welgevallen, gegeven en verandert worden.

Alle Appelen, die men *dubbeld* noemt, zyn voiser en onsmackely-
ker, als dubbelde Reinetten, Pippelingen, Aegten, Guldelingen, enz.
Ook vind men van de zelve oneindig veel soorten; om dat een en de
zelve vrugt, door veranderinge van plantsoenen, gronden, en lucht-
streeken, meer of min in smaek verschilt.

In het algemeen zyn 'er weinige Appelen uit te sonderen, die niet
door eenen Liefhebber tot eigen menagie mogen geplant worden: on-
dertussen zyn de beste Zure Tafel-appelen

Aegten, dubbelde en enkelde; de Dubbelde is vois en van weinig
geur: de Enkelde is rond, hoog-rood, en graeu-vlekkig; zynde by
my geen geuriger zure appel bekend, niet alleen om raeu, maer ook
op allerlei wyzen gestooft, gebakken en gebraeden gegeten te wor-
den: dog het is te beklagen dat dit allerbeste soort van de geurigste
Aegten, door onagtzaamheid en onkunde der Boomqueekers in ons
Land weg-geraekt en niet meer te koop is.

Deze boomen aerden niet op Laeg-stam, veel min aen schutting:
voorts maken ze dun hout, by na als de Kannetjes-appels, dog op
goede plantsoenen geënt taemelyke groote boomen met smaekelyke
vrug-

vrugten; maer die hedendaegs by ons verkogt worden, zyn het afkankeren zeer onderworpen, ook werden der zelve jonge scheuten doodtoppig, versterven jaerlyks, en geven geene zoo smaekelyke, geurige, van binnen goud-geelagtige vrugten.

Goud-pippelingen: daer van is de kleinste soort, een weinig hoogagtig rond, de beste; deze zyn, na myn oordeel, niet zoo kruidig van smaek, maer sappiger als de Aegten: ook zyn ze als die, van minder smaek, wanneer ze tot gebak of gestoofd gebruikt worden. Maken geen groote nog goede stellen van Boomen, vermits ze het afkankeren van takken zeer onderworpen zyn.

Reinetten, graeuwe, witte, groene; de graeuwe zyn de smaekelykste uit de hand, daer na de witte: de groene beter in gebak of om te stooven; zynde alsdan van eene goud-geelagtige koleur, en zeer geurige smaek als de Aegten; konnende tot February of Maert duren. De andere Reinetten zyn niet goed tot gestoof, appelmoes of gebak; immers veel minder als de Guldelingen, groene Reinetten en Aegten. Deze boomen zyn het afkankeren der takken zeer onderworpen.

Enkelde Winter Guldelingen; van welke de hoog-geel koleurige met graeuwe vlekken de smaekelykste is, nogtans kan die naeulyks als Tafel-appel alhier plaets hebben; dog is van eenen aengenaemen geurigen smaek, en geele koleur in gebak, appelmoes en stovingen; is draegbaer en daerom werd het geen groote boom: deze word ook *Goud-appel* genaemt; van ouds een zeer bekende boom, by de Romeinen *Scantiana* (a) geheten.

Onder de Zuure Pot-, Bak- of Braed-appelen zyn, na myn oordeel, de verkiezelykste.

Tarw-appel, nu *Couleur de chair* genaemt, is een van de vroegste zomer-appelen; niet groot, rond, eenigzins platagtig, geelagtig met bleek-roode streepen, en blozende van koleur.

Kruid-appel, en *Lourisjens*, zynde een kleinder soort van Kruid-appel, dog vorders dezen in alles gelyk: de Kruid-appel is de allerbeste en vroegste zomer-appel, zeer vol van een aengenaem zuursap, en indien niet in een saizoen van andere zagte smeltbaere vrugten

(a) Zie de Aenteekeningen van Bodaeus over THEOPHRASTUS *Histor. Plant. lib. 4. cap. 6. pag. 396.* alwaer de G. L. verscheide benaemingen van Appelen zal vinden, die met onze overeen komen.

ten quam, zoude de zelve onder de Tafel-appelen mogen gestelt worden.

Het zyn matelyke groote en draegbaere boomen, groeyende met sierlyke groote uitgebreide kroonen.

Aegten, Guldelingen en groene Reinetten; de welke zoo even onder de Tafel-appelen verhandelt zyn.

Roode Kruis en Gelderse Kruis, zyn van grootte als de gemeene Aegten: de Roode Kruis is meest hoog rood; de Gelderse Kruis meer streepig en by na van koleur als de Aegten, zoo dat men dikmael tusfen deze en de Aegten, daer op geen naeuwe agt gevende, bedrogen word: het zyn goede Pot-appelen, die lang kunnen duuren, en werden geene groote boomen, om dat ze zeer draegbaer zyn.

Kannetjens-appel is zeer plat, rond en blozende van koleur, kan lang duuren, en schoon het een goede Pot-appel is, nogtans geraekt die by ons meer en meer buiten gebruik. Het is een draegbaere wyd uitkroonende boom, en maekt zeer fyn hout.

Pieterfeli-appel, is van ouds een bekende appel, van matige grootte, rond en met roode streepen; kan lang duuren. Is een goed stel, en zeer draegbaere groote boom. Deze te planten, inzonderheid als men boomgaerden tot verkoop aenlegt.

Spiegel-appel en Tzer-appel, kunnen duuren tot in de zomer, na dat andere appelen gedaen hebben; verkrygende haer smaek na Maert; voor dien tyd gants smaekeloos, maer daer na zeer goed tot appelmoes en gebak. Het maken goed stel van boomen, en appelen van bequame grootte.

Onder de Zoete Appelen houde ik deze voor de beste.

Blom-zoet, ook *Goe-zoet*, is van de eerste der zoete appelen; van de grootste foort, van eene aengenaeme blozende koleur, en zeer goede smaek. Maekt eenen grooten boom met opschietende kroon-takken, dog is niet draegbaer.

Graeuwe-Zoet, Hool Zoet en Vlaemse-Zoet is een hoogagtige appel van matige grootte; gestoofd en gebraden van eenen zeer goeden smaek. Het werd een groote boom, en is zeer draegbaer: daerom moet men deze voor-al planten, schoon niet langer als omtrent February kan duuren, en inkrimpende zeer rimpelt.

Pome douce is een graeu rond en weinig platagtig appeltje, niet zeer groot, van koleur by na als de graeuwe Reinet; dog veele een weinig blozende: voorts dik van schil, en van geen platte, maer aengenaec-

naeme zoete smaek: maakt een goed gewas en is zeer draegbaer.

Zoete Hoolaert van eene groote middelmatige foort, is rond, van koleur graeu-vlekkig blozende; een der best-smaekende winter-zoeten; maer men moet die eerst in January beginnen te eeten, want kan tot April duuren. Deze boom is het afkankeren der takken onderworpen en zeer ondraegbaer.

Witte Zoete is van matige grootte, rond, en van koleur aen den boom, ryp zynde, geel: dog van smaek niet zoo geurig als de vorige; nogtans waardig om te planten; vermids groote schoon-kroonende boomen werden, fyn van hout en zeer draegbaer zyn.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Krieken, Kerffen en Moerellen.

Krieken, Kerffen en Moerellen zyn niet alleen aen de vrugt, maer ook aen het hout kennelyk te onderscheiden; nogtans worden deze drie foorten by Veelen onder de naem van Kerffen begrepen, om dat ze met den anderen veele over een komende eigenschappen hebben. De Franse Schryvers melden ook drie onderscheide foorten, met naemen *Guignes*, *Cerises* en *Griottes*.

De vrugt en steen der Krieken is langagtig; en men onderscheid deze in Krieken uit de natuur, of die door Entinge of Zoginge zyn tam gemaakt.

Onder de wilde of Krieken uit de natuur heeft men Zwarte, Roode en Bonte, ook groote en kleine; zeer zoete en wrange van smaek: de Zwarte zyn gemeenlyk zoet, en de Roode gemeenlyk niet zoo zoet. Werden taemelyke groote boomen, die glad-bastiger zyn als de Kersse-boomen, en zeer draegbaer.

De verscheidenheid van haere vrugten is uit zaed voortgekomen, en word tot behouding en vermeerdering van ieder foort op Kriekestammetjens geënt of gezoogt, het geen meer overeenkomst heeft als op Kers uit de natuur; daerom moet men noit Krieken op Kerffen enten of zoogen: hoe dit geschied zie *het 5. Hoofddeel van het 2. Boek bladz. 82.* en *het 7. Hoofddeel bladz. 93.* De verente Kriekestammen zullen noit groote boomen werden, egter grooter als de verente Kerffen; ook zyn ze wasselyker en van langer leef-tyd.

I. Deel.

R

De

De vrugt en steen der Kerffen is rond, waer van geene uit de natuur worden aengehouden; maer worden van scheut-kerffen, dat zyn uitloopen van Kerffe-boomen, die afgescheurt worden, voortgeteelt; en niet als de Krieken van der zelve steenen. Deze scheuten groeyen knobbelagtiger en ongelyker als de Krieke-stammen, en werden zulke groote wasselyke boomen niet, maer zyn draegbaerder; daerom men zig daer van bedient: nogtans verkiezen zommige de Krieke-stammen tot het enten of oculeeren.

Men heeft verscheide soorten, als donker-roode, hoog- en ligt-roode, bonte en witte Kerffen van koleur, die ieder in haer soort van zaed of steen voortgekomen zyn; en nu door entinge of afzoginge behouden en vermeerderd worden: men vind ook onder deze zommige, die met meer in een gedrongen trossen van bloem-knoppen langs haere takken, zonder veele uitwerpsels van bladen, groeyen; als men aen de Praegse Kers met appel-bloeisel koleur, en de Hertogen-kers ziet; maer de Praegse Muskadellen zyn lang-steeliger en werpen somtyds tusschen haere bloemen bladen uit; het geen ook de dubbelde Meykerffen en Krieken van den Broek doen. Wyders hebben de jonge Kerffe-boomen niet zoo veele, nog in een gedrongen knoppen als ouder boomen; daerom deze niet zoo roos-wyze bloeyen, zelfs de Praegse Muskadel-kerffen niet.

Moerellen zyn veel grooter en dikker als de Krieken en Kerffen, ook niet zoo langagtig als de Krieken, nog zoo rond, en platagtig van boven aen de steel als de Kerffen. Deze worden niet van haer steen gezaeit, nog van uitloopen geteelt, maer alleen door entinge op Krieke-stammetjens in haer soort vermeerderd; zynde my maer een soort van Moerellen bekend, die na de gesteltheit der gronden en wasdom der boomen grooter of kleinder, en met veele of weinige vrugten beladen zyn; ze zyn hoog bruin-rood van koleur, ryns-zoet van smaek, en vleeziger als veele Kerffen en de meeste Krieken: konnen ook meer als die aen sterke koude wederstaen, daerom ze veeltyds tegen Noorder-muuren of schuttingen geplant worden; dog zulks word by my afgekeurt, om dat de Noorder-muuren onsmakelyker en weinige goede vrugten voortbrengen, konnende aldaer de moeite en kosten van snoeyen en aenbinden niet goed maken; aen schuttingen benemen ze het voedsel der vrugtboomen die aen de Zuid-zyde tegen de zelve geplant zyn; gevende daerenboven weinige vrugten. Deze boomen werden niet zoo groot als de Krieke- en Kerffe-boomen; daer-

daerom veeltyds op laeg-stam, dicht by den grond geënt worden.

Krieken, Kerffen en Moerellen hebben veel en meer agtgevinge nodig omtrent de gesteltheit der gronden, wyze van planten, enten en snoeyen, als eenig ander soort van vrugt-boomen.

In goede hooge klei-gronden werden het de grootste en gaefste boomen, en zyn van de langste leeftyd, gevende ook de grootste vrugten.

In goede Zand-gronden werden de boomen nog vrugten niet zoo groot, dog niet onsmakelyker, als in Klei-gronden.

Zwavelagtige, Veen- of Daery-gronden zyn met de zelve slydig; (schoon de Boomqueekers aldaer in weinige jaeren dikke sterk-gegroeide boomen, bequaem tot verplanting, teelen) vermids in deze gronden noit wasselyke nog bejaerde boomen zullen werden, maer gemeenlyk door het afkankeren der takken van jaer tot jaer versterven; zelfs somtyds in de kragt van haer groei schielyk in het geheel, en als men niet minder zoude verwagten. Wyders moet men zig zorgvuldig wagten, schoon de gronden nog zoo wel mogten zyn, om Krieken, Kerffen en Moerellen te herplanten in zodanige plaetzen, daer een andere boom, na eenige jaeren groeyens, is uitgerooit, en veel min verstorven; want men zal aldaer geen goede boomen kunnen teelen, wat moeite men ook mag aanwenden met voor de plantinge diepe kuilen te graven, en de zelve met verse noit beteelde aerde te voorzien; maer zullen de zelve na weinige jaeren, zoo eenigen tyd aen den groei geweest zyn, versterven. Ook moet men jong geplante boomen, die gom uitwerpen, als noit goede boomen zullende werden, zonder verzuim uitrooyen.

Hier voor is gezegt dat deze door te enten vermeerdert worden, het geen op een- of twee-jaerig gewas geschied, want als op ouder of dik-stammiger, dan is het enten zeer onzeker, en het afzogen aldaer gebruikelyk; dewyl het oculeren dezer Steen-vrugten veeltyds niet wel slaegt. Omtrent het enten moet men agt geven, dat het ent boven van een blad-bot voorzien is, het geen zelden aen getopte takken van Moerelle-boomen gevonden word, maer altyd aen Top-einden; daerom men noit andere als dusdanige enten van Top-einden daer toe moet gebruiken.

Van de geënte boomen verkiest men om te verplanten, die van jaerig, of twee-jaerig opper-hout-gewas zyn; maer van de gezoogde noit andere, als welker gezoog van een-jaerig gewas is; toeziende dat des zelfs stam jong, en dik na advenant is, mitsgaders dat het boven ge-

was kragtige hout-scheuten heeft, en de schuinse snede, of het bovenste des stams wel omzoomt, ook de bast met het ent wel vereenigt is; moettende niet het minste doodbekking zyn. Zodanige verkiezing gedaen zynde, zal men de zelve in het vroege voor-jaer planten, om te minder aen het beschimmelen der wortels onderhevig te zyn, dat deze boomen by stillstand van groei, (de minste holligheid, tusschen de wortels en de aerde daer in geplant zyn, hebbende) zeer onderworpen zyn: daerenboven zyn der zelve wortels, even als van de Ypen-boomen, zeer ligt van vorst aengedaen.

In het planten moet men der zelve wortels met niet te veel aerde overdekken, om dat dit aen den groei nadeelig is, maer men zal ze zeer hoog, byna op den grond, planten; en der zelve wortels, zoo lang niet aen den groei zyn, met een weinig sloop-slabbe, oude rund enz. tegen het uitdroogen bedekken.

Onder alle Vrucht-boomen zyn de half-stamde afgekeurt, om dat ze meer plaets, zonder nut of vrucht te geven, beslaen, en niet zoo gemakkelyk tot het afplukken der vruchten als laeg-stammen zyn, nogtans zoude voor eenige soorten van Kerffen, die dunne, en geen ryzige, maer nederhangende takken maken, als de Kerffen van van der Nat, Jan Arendze, Volgers enz. doen, half-stammen verkiezen; maer welkers hout-scheuten bestendig opwaerts groeyen, als de Gatropse, de Agaet, de Praegse Muskadellen enz. doen, zyn best op laeg-stammen.

Het geen in het algemeen, aengaende het snoeyen der boomen in *het 8. Hoofddeel van het 2. Boek* gezegt is, moet omtrent deze vruchten mede in agt genomen worden; moettende de onvruchtbaerste, schoon ze doorgaens het meeste en kragtigste hout-gewas maken, des te minder takken uitgesneden worden; wyders mag men in het algemeen geen Kerffen, veel min Moerellen toppen, om dat de uiterste toppen der Moerellen veeltyds alleen met een blad-bot bezet zyn; het welke benomen wordende de vruchten minder toevoer van sappen tot voeding toebrenghet, daer door de vruchten van deze niet in groei doorzettende tak, veel kleinder, onsmakelyker en veeltyds niet behoorlyk ryp zyn.

Schoon de Praegse Muskadellen, de Gatropse, Agaet-kerffen enz. zeer verlopen, wanneer ze niet ingekort worden; en in tegendeel ingekort zynde genoegzaam met andere takken uitgroeyen, en met veele bladen en vrucht-knoppen sierlyker vertoonen, als wanneer ze ongetopt doorgroeyen; zoo is het laetste egter ten hoogsten nodig om smakelyker en meer vruchten te verkrygen.

De

De Zomer-snoeijing is aen alle Steen-vruchten, die open, onbelemmert groeyen, nadeelig, dus ook aen Kerffen, maer die in kleine bepaclinge tegen muur of schutting geplant zyn, snoeit men des zomers.

Dus verre in het algemeen berigt gegeven hebbende, zal ik nu eenige soorten afzonderlyk laten volgen.

Zwarte Kriek, grootste soort der onverente of natuur-krieken, is de kleinste onder de verente, ook de dunste en de min vleezigste, maer vol van zoet sap. Werd de grootste gaefste boom.

Kriek van den Broek is de grootste en dikste van de Krieken; ryp zynde by na zwart bruin, vol van een zoet sap met meer geur als de natuur-krieken. Werd een taemelyke groote boom, die in het begin van zynen groei niet draegbaer, maer ouder werdende zeer draegbaer is; des zelfs takken groeyen niet zoo regtscheutig als de wilde, maer dikker van hout.

Prins Maurits Kers, dus qualyk genaemt, is Kriek van hoedanigheid als de wilde, dog een weinig dikker; van koleur scharlake rood, vol twyfelagtige witte stippen; niet zoo zoet, maer geuriger van smaek als de Kriek van den Broek.

Dubbelde Rouense Kers, ook qualyk genaemt, van hoedanigheid een weinig dikker als de voorige; hard, vleezig, knappende, dog niet zoo hard als de Gatropse Kers; van koleur ligt rood en wit bont.

Dubbelde Mey-Kers, ook qualyk genaemt, werd by veele de lacte Praegse Muskadel-Kers geheten, waer mede in der daed van hoedanigheid, koleur en smaek veel gemeens heeft, uitgezondert dat een Krieksteen heeft: daerenboven is ze zeer ondraegbaer, sterk van bloei, meest alle jaerlyks afruyende, gelyk ook veele vruchten na de zettinge doen.

Enkelde Mey-kers heeft niets, waerom men dien zoude planten, als dat het eerste ryp werd; zynde eene kleine kers en ondraegbaer.

Praegse Muskadel Kers, ronde en langagtige soort; de Ronde werd het eerste ryp; ze zyn beide volkomen ryp zeer hoog bruin van koleur, vleezig als de Kriek van den Broek, maer niet zoo zoet, egter geurig; zynde de langagtige by keurige Proevers de smaekelykste. Deze word ook Velfer-Kers genaemt; ze zyn beide als de beste en waardigste te planten, om dat van de goede Kerffen niet alleen het eerste ryp, maer ook zeer geurig en draegbaer zyn, mitsgaders goede

wasselyke boomen werden met sterke regtscheutige takken, inzonderheid de langagtige, welker boomen nog ruim zoo kragtig houtgewas maken als de ronde. Om de zelve vroeger te doen rypen, plant men zommigen tegen muur of schutting op Zuid-Ooster of Zuider-Zon: maer de beste en smaekelykste vrugten groeyen aen Laegstammen.

Jan Arendzens Kers is eene kleinder bruine, ronde kers, als de ronde Praegse Muskadel, maer niet zoo zoet en geurig, anders zeer draegbaer; dog de Praegse Muskadel zynde bekend geworden, is de Jan Arendzens Kers niet meer geteelt, zoo dat nu bezwaerlyk te bekomen is.

Volgers zyn roode ronde Kerffen, by de steel platagtig, niet vleezig, maer vol van sap met weinig geur: word mede, na dat de Praegse Muskadel is bekend geworden, niet meer voortgeteelt: nogtans zouden deze zoo gezegde water- en wind-kerffen in warme zomers gezonder zyn als Praegse Muskadellen of andere vleeziger, om dat ze haestig passeeren: ook zyn die, om der zelve aengenaem rood, zeer goede konfyt- en stoof-kerffen, daerom waerdig te planten. Maken taemelyke boomen, welkers takken niet dik nog regtscheutig; maer zywaerts met dunne armen groeyen.

Van dit zelve geslagt, dog een weinig vleeziger, en merkelyk grooter, zyn de volgende, die niet als tegen malkanderen te onderscheiden zyn,

Guldmonds Kers.

Rozenobel Kers.

Groote Glimmers.

Schimmelpennings Kers

Zwolse Kers.

} Deze worden in Vrankryk *Griottes*, ook
} *Cerises a Courte queue* genaemt.

Alle deze Kerffen zyn zeer ondraegbaer, anders om haere koleur en ongemeene grootte de beste Konfyt-kerffen. Maken grooter gestel van boomen als de Volgers.

Hertogin Kers, *Oranje Kers*, *Brusselse Roode*, is onder deze drie benaemingen de zelve Kers; een weinig hooger rood als de Volgers, ook grooter en vleeziger, maer mede platagtig rond, is dikschillig met wit sap als de Volgers, dog van eene verhevene geurige smaek, ze zyn zeer ondraegbaer, en maken slegt gestel van Boomen.

Agaet-Kers is eene platagtige ronde kers als de Volgers; ryp zynde zwartagtig bruin, vleezig als de Praegse Muskadel, maer van verheven-

vender smaek; bloeit zeer sterk, dog ruit na de zettinge ongemeen, overzulks zeer ondraegbaer.

Gatropse Kers, en om des zelfs hardè vleezigheid, als in de doorbeet knappende, ook *Knap-kers* genaemt, is eene langagtige bruine zwartagtige Kers van goede geur. Maekt sterke opwaers groeyende hout-scheuten, en taemelyk goed stel van boomen.

Kers vander Natb is een weinig kleinder als de ronde Praegse Muskadel, ook wat hoogagtiger rond en lang-steeliger, moet bruin zwartagtig zyn, eer men dien eet, zynde alsdan van eene aengenaeme geurige rynse smaek; daer anders onryp, zuuragtig trekkende is; word by veele Kenners voor eene der beste Kerffen gehouden: komt van de laetste; is ook zeer goed gedroogt. Maekt eenen taemelyken goeden boom met dunne reizige ter zyde uitgroeyende takken, daerom men die niet op laeg-stam moet planten.

Spaense Kers is rood en wit, byna van smaek als de dubbelde Rouense, maer meer knappende, en niet zoo groot, nog geurig, dog draegbaerder.

Witte Spek-kers is water en wind zonder geur; dog draegbaer, echter niet waerdig te planten.

V. HOOFDDEEL.

Van de Perzik-boomen, en der zelve Vrugten.

De vrugten hier te Lande den gemeenen naem van Perziken dragende, worden by de Franse Schryvers in vier soorten onderscheiden: den gemeenen naem *Peschies* geven ze aan de geenen, welkers buiten-schil wollig is; zeer sappig smeltbaer vlees hebben, en ligtelyk van den steen scheiden; zoo als de Zwolse, Lak, en de Berg of Montanje Perziken doen.

De tweede soort noemen ze *Pavies*, welker buiten-schil nog wolliger, maer het vlees niet zoo smeltbaer is, en niet zoo wel van den steen afscheid.

De derde soort word *Brugnons* genaemt: deze hebben eene gladde buiten-schil als de Pruimen, daerom worden die by ons Kaele of Engelse Perziken genaemt.

De vierde soort *Persique* is de buiten-schil wollig; maer de vrugt lang-

langagtig. Dit foort hebben wy onder de Berg of Montanje Perziken; maer die zyn altyd trekkende en onfmaekelyk.

De Perzik-boomen worden alleen door Oculatien vermeerderd, en dat wel by Ons op Pruim, of op Abrikoos, die te voren op Pruim geoculeert is, en noit op Amandel, gelyk in Vrankryk geschied: en of schoon de Perzik op Amandel de vrugt doet vervroegen, zoo zal men evenwel hier te Lande daer op noit oculeeren, vermids de vrugten niet alleen onfmaekelyker, maer ook de boomen onwasselyker, en van korter leeftyd zyn, zelfs dikwils voor het verplanten versterven: derhalven moet men die na de gesteltheit der gronden, en soorten van vrugten, op Pruim of Abrikoos oculeeren.

In hooge drooge zandige gronden moet men geen andere, als die op Pruim geoculeert zyn, planten, want die op Abrikoos zouden daer te mageren gewas, en gevolgelyk slegte vrugten voortbrengen. Ook is het eene zekere regel dat de Perziken met roode steenen, in niet al te drooge gronden gegroeit, veel geuriger van smaak zyn, als ze op Abrikoos geoculeert zyn, dan op Pruim; inzonderheid bevind men zulks aen de Lak-perzik; want die heeft anders veeltyds eenen groenen onrypen sappigen smaak: daerentegen zyn de Montanje perziken op Pruim smaekelyker; nogtans moet men zig na de gesteltheit der gronden schikken; want in zeer laege en van natuure koude gronden verkrygen de op Pruim geoculeerde eenen groenen rouwen smaak; derhalven aldaer beter op Abrikoos; dog in drooge gronden zyn die op Abrikoos dikwils meelig en min geurig.

Tot het oculeeren op Pruim moet men plantsoenen nemen, die van opslag zyn voortgekomen, zonder alvorens geoculeert geweest te zyn; derhalven zal men, Perziken op de Pruim van Damast willende oculeeren, zulks mede doen op plantsoenen, die van Uitloopen zyn voortgekoomen, en alsdan een groeizaem gewas maken; daerentegen zullen die op Pruim van Damast, eerst op het Kroosje geoculeert zynde, bezwaerlyk vatten. Tot die op Abrikoos, moet het gespikkelde Abrikoosje alvorens op de Eyer- of witte Boere-pruim geoculeert geweest zyn, en noit op het Kroosje: deze dubbelde stuiting, of belemmering in het doorstraelen der sappigen maakt de zelve vrugtbaerder: ook werden de vrugten daer door eerder ryp; maer zyn dikmaels niet zoo sappig. In het 7. Hoofddeel van het 2. Boek hebbe gezegt, welke plantsoenen daer toe moeten genomen worden, en dat de witte Boeren en Eyer-pruim, ook de witte Abrikoos strydig zyn met het Perzik-hout,

hout, dat men daerom tot Perzik op Pruim het Kroosje of Natuurpruim van Damast moet nemen enz.; mitsgaders dat men gewoonlyk twee of drie Oculatien op ieder plantsoen stelt, om van den groei zeker te zyn, maer daer van alleen de onderste doorschietende behoud, en de andere besnoeit. Wyders is het voortqueeken van Perzik-boomen uit steen, als niet zoo goed wezende, buiten gebruik.

By het planten van Perzik-boomen moet men zorg dragen, dat de wortels niet te veel, ook niet te kort besnoeit worden, want anders willen ze bezwaerlyk groei vatten: gelyk nu alle gewassen eenen versen grond beminnen, zoo doen het voornamentlyk de Perzik-boomen: ik hebbe die op een Terras van enkel zand, ter breedte van ruim drie voeten, met eene voet diepte bevrooren mulle sloot-bagger bezet, en daer in geplant, tot groote vrugtbaere wasselyke boomen zien groeyen, en gelyk my verwonderde over die meer als negentien jaeren in vrugtbaerheid te zien volharden, zoo verwonderde my nog meer over de groeizaemheid en vrugtbaerheid van eenen boom, die in eenen zeer moerigen grond, op de afzakkinge van den Tuin geplant was, daer jaerlyks des winters rondom de stam, en boven op den grond ruim een duim breedte waters stond, het geen aldaer tot ys wierd.

Wyders is het nodig dat men tot de plantinge jong boom-gewas, het geen uit eene jaerlykse Oculatie eenscheutig gegroeit is, verkiest; van zodanige kan men de cierlykste boomen teelen; vermids deze eenjaerige scheut, wanneer twee of drie duimen boven de gestelde oculatie word ingekort, bequaemst is tot uitbotting van genoegzaeme wederzyds takjens, die alsdan aen de schuttinge als eenen uitgestrekten waeyer moeten aangebonden worden. De boomen van meer jaerige oculeer-scheuten, en meer takken, zyn niet zoo goed: de eerste zyn onbequaemer tot uitbotting; en van de meer-scheutigen kan men geen cierlyke zy-boomen maken, derhalven moet men zodanige niet planten als by gebrek van beter: ook zal men geenen boom planten, welker oculatie in bot, en niet is doorgeschooten; want alsdan komt het dikwils te gebeuren, dat, door het verplanten in groei gestuit zynde, het bot te veel indroogt, alvorens de groei hervat, en daerom niet kan doorschieten.

De Perzik-boomen en der zelve vrugten willen eene langduurige, gematigde, maer geen overgroote warmte hebben; om die reden worden tegen muur geene zoo goede boomen nog vrugten, als tegen

schutting geteelt; zynde de vrugten, de welke het afstandigt van de schuttinge, en het verste van den stam gerypt zyn, de smaekelykste; weshalven zyn de vrugten van boomen, welkers loop door cierlyke zomer-snoeiinge benomen word, zelden goed; maer doorgaens beter van zulken, die met alle vryheid onbepaelt groeyen; daerom zal men somtyds moeten gedoogen dat ze kaele armen maken, want daer aen heeft men veeltyds de grootste, smaekelykste en meeste vrugten.

De boomen op Pruim geoculeert maken kragtiger hout-gewas als op Abrikoos; ook zyn ze, na de verscheidenheid der vrugten in soorten, meer of min groeizaem van hout: dus is de groenagtige Montanje, of de zoo genaemde Amandel-berg-perzik groeizaemer als de witte, die eerder rypt: zodanige groenagtige Montanjens op Pruim eissen ten minste eene schutting van agt voeten hoogte uit den grond, en aen de zelve vyftien voeten wydte geplant te worden: dog tot die op Abrikoos is eene schutting van vyf voeten bequaem van hoogte, en moeten dan maer tien voeten van den anderen geplant worden: op deze wys kunnen de boomen aen schuttingen goed vrugtbaer hout-gewas maken, het geen anders te dik, en niet te open pooren, waterlotig groeit; zynde zeer aenmerkelyk dat alle bloemen aen zodanig grof, dik, waterlotig hout Mans-bloemen zyn, die noit vrugten voortbrengen, of, indien by ongewoon geval daer aen wyfjens of vrugtbaere bloemen komen, ontydig afruyen, vermids de sappin in deze takken te overvloedig zyn.

De Perzik-boomen groeyen gemeenlyk des zomers, zonder herhaeling, geduuriglyk tot omtrent St. Jacob, na welken tyd de hout-scheuten van bejaerde boomen zelden meer in lengte, maer wel in dikte uitzetten; wanneer ook de vrugt, die eenige weeken, om des zelfs steen-maeking, als stil staet omtrent haer groei, zeer schielyk begint te zwellen, en daer na te rypen: maer de groei van jonge of sterk-wassende boomen duurt somtyds tot half Augustus en laeter, na dat het weer door veel vogt groeizaem blyft; alsdan werd de vrugt-ryping ook laeter: hier na moet men zig omtrent de zomer-snoeiing rigten, en dien niet beginnen voor dat de hout-groei geëindigt is: ook zal men, zoo min doenlyk is, voor dien tyd de kragtige uitgeschote takken aenbinden, voor-al niet aen Zuiderlyke schuttingen, op dat de vrugten en hout-scheuten zoo veel van de Zon niet zouden aengedaen worden. Om nu minder sprokkel-hout en het boom-gommen niet zoo veel onder-

wor-

worpen te zyn, maer den boom by zyn kragt en met bequaemer vrugt-hout te behouden, zal men de Zomer snoeiing noit voor Augustus beginnen, dog aen kragtig groeyende boomen, of in vogtige jaeren, wel laeter, met den tienden of twaelfde: men snoeit de waterloten alsdan tot haer laetste blad-knop, (van den top na onder te rekenen) om na het vallen der bladen, het stompje geheel weg te snyden, het geen nu gelaten word om het gommen voor te komen; verder snyd men veele der overvloedige draegbaere en zobere scheuten geheel uit; moettende geenzins eenige andere takken uitgesneden of ingekort worden: onder de benaeming van overvloedige takken begrype ook alle zodanige, die van voren uit den stam of tak uitschieten, en niet zonder buiginge of misstand kunnen aengebonden worden, daerom men die alle moet wegsnyden. De laeg-stamde Perzik-boomen worden even als de Heining-boomen van haere kragtige water-loten besnoeit, dog de verdere snoeiing moet niet als na de winter geschieden, om dat deze nog meer als de Heining-boomen het afsterven van hunne topjens, door de Voorjaers-koude, onderworpen zyn: daerenboven mag men noit, zoo wel des zomers als des winters, eenige takken of takjens inkorten; maer het komt dikwils te gebeuren, dat de topjens vervriezen en versterven, wanneer men genootzaekt word deze takjens te besnoeyen; nogtans moet men die alsdan niet in 't geheel uitscheiden, of vorder als tot het eerste vertoonende levende bot inkorten: dog daer op voor-al by deze inkorting te letten staet, is dat men de zelve noit moet doen boven eene eenige of enkelde uitbotting, om de onzekerheid of het geen knop is, want het takje alsdan zoude versterven, daerom dit altyd boven een blad-scheut moet geschieden: om daer van verzekert te zyn, kort men zoo laeg tot daer zig twee, drie of meer botjens by den anderen vertoonen. Wyders zal men alle het kribbelig dun mager hout wegsnyden, en niet als kragtige takken, geen water-loten zynde, behouden; want dit kragtig gespeende-hout geeft de smaekelykste grootste vrugten; ondertussen zal men ook niet al te veel van dit hout houden, voornaementlyk als de vrugt op Abrikoos, en nog minder als ze rood-steenig is; om dat deze boomen, niet te kragtig van gewas zynde, door te veel hout ligtelyk in 't geheel versterven. Insgelyks quynen en sterven de op Abrikoos en rood-steenige veeltyds, wanneer ze te veel met vrugten overladen zyn; in zodanigen geval zal men de boomen daer van tydig ontlasten, en even na de zettinge een goed gedeelte afplukken, daer na wederom, en

ten derdemaal na haer ruy; wanneer de boomen maer matig met vrugten beladen moeten zyn, en noit twee vrugten by den anderen gezien worden, zelfs niet zoo dicht dat, als ze tot ongemeene grootte mogten uitzwellen, den anderen eenigzins kunnen raken; dus doende bekomt men de grootste en smaekelykste Perziken, zynde het van geen vrugten zoo gemeen dat de kleine smaekeloos, en de grootste het geurigste zyn. Oude boomen, in kragt van groei zynde, geven doorgaens de meeste, grootste en geurigste vrugten; dewyl de jonge boomen veeltyds haere kragt aen hout-scheuten spillen.

Om de grootte en wezentlyke deugdelykheid van de vrugt te betekenen, moet men by de grootte van omtrek te gelyk de zwaerte in gewigt te kennen geven; zynde de zwaerste doorgaens de geurigste. Eene Perzik van elf Oncen, Trois gewigt, is de grootste, die gezien hebbe: deze was wat meer, als gemeenlyk, verhevender; en in ronde omtrek dertien duimen Rhynlandse maet. Eene Perzik van zeven Oncen, Trois gewigt, is eene ongemeene groote perzik, en doorgaens dikker als negen duimen in omtrek. Eene Perzik van negen duimen is ongemeen van grootte, en weegt doorgaens zes Oncen tien Engels, ook somtyds twaelf, veertien tot zestien Engels.

De bloem der Perziken is vyf bladig, dog na de onderscheide soorten van vrugten zyn de bloemen grooter, kleinder, en verscheidentlyk gekoleurt, ook de menigte van binnen-draedjens verscheide in de bloem. De boomen, welkers vrugten in haere soort de grootste zyn, zullen ook de grootste bloemen voortbrengen. De Lak-perzik, hoewel de groote groene Montanje dikwils in grootte geenzins wykt, is zeer klein van bloem met ronde kleine karmozyn paersagtige bladertjens, de welke zelden of noit vlak open gaen, maer meer besloten blyven, tusschen welke gewoonlyk, tot buiten de bloem, agt en dertig draedjens komen uit te steeken. De Montanje en Zwolse Perziken hebben grooter bloemen en bladen, die in het bloeyen vlak open gaen: de Montanje, doorgaens wel zoo groot en vlak, is van koleur ligter, witter vlees-koleur, en in het hart niet zoo rood, rond-cirkelig als de Zwolse, die in het hart rood-paers cirkelig is.

Hoewel de Perzik-boomen door gestrenge vorst somtyds versterven, en dat haere bloemen, door vroege sterke Lente-koude, zeer dikwils voor de zettinge verwelken en afruyen; zoo oordeele nogtans gants ongeraden de boomen daer tegen met matten te bedekken: de onder-vinding heeft my telkens geleert zulks nog meer schade toe te brengen:

gen: ik hebbe bevonden dat het beter is, de boomen tegen de fcherp-fnydende koude winden van voren met Peul-rys te besteecken, en zoo lang daer voor te laten, dat de vrugt gezet is. De beste Perziken zyn.

Rode Avant-perzik is van koleur na by de Zwolse, van geuriger sap als de witte, ronder van Perzik, en een weinig grooter: deze maekt geen sterk gewas, (hoewel op Pruim moet geoculeert worden) waer door men van het zelve bezwaerlyk goed Oculeer-hout kan bekomen: daerenboven looft de oculatie zig, door afwringinge, zelden na behooren, zulks men veelyds genootzaekt is het hout uit te snyden, gelyk men gewoon is aen de gedoornde Limoen-takken te doen.

Witte Avant-perzik is een weinig langagtig, en puntig als de Amandel-perzik; draegbaerder als de Rode, en van kragtiger hout-gewas: ook zyn de vrugten wel zoo vroeg ryp.

De Ouden hebben aen de Abrikoozen den naem van Avant-perzik t'onregt gegeven zonder eenige andere benaeming. Dodonaeus geeft die deze beide naemen.

Witte Montanje van veele soorten, is na de Avant-perzik van de eersten ryp; des zelfs vlees is wit, en vertoont zig de schil, ryp zynde, ook wit-geelagtig, en aen de helft blozend roodagtig: de beste zyn van grootte als de groene, ook rond en niet meelig: de slegter soorten zyn kleinder, en niet zoo blozende: dog de allerslegste zyn lang-rond, en van eenen trekkende rouwen smaak.

Groene Berg of *Montanje-perzik* is nog van meer onderscheide soorten als de Witte Montanje, van alle welke de grootste, de geurigste en schoonste zyn, die aen de kruin somtyds met eene verhevenheid puntig eindigen, en vermids de Amandelen doorgaens zodanig zyn, zoo noeme deze om van andere te onderscheiden, de *Amandel-Montanje-perzik*, zynde het vlees en de schil eenigzins groenagtig, en de helft met eene aengenaeme blozende koleur. Deze komt omtrent veertien dagen na de Witte Montanje te ripen, en word by ons het meest geplant. Ik geloove dat deze de zelve is, die Quintinye *l'Admirable* noemt, hoewel hier aen eene schuttinge eerder als half September, gelyk hy zegt, komt ryp te werden.

Zwolse Perzik, daer van zyn mede veele soorten, egter meest onderscheiden in dubbelde en gemeene Zwolse, zynde de dubbelde de beste; is van eene wit-roodagtige koleur, doorgaens rood-blozender als de Montanje van buiten, en rood van steen; werd in de

zelve tyd van de Montanje, in het laetste van Augustus en begin van September, ryp.

Deze is ongelyk van smaek, na dat de jaeren zyn, en voornamentlyk na dat de boomen kragtig hout gewas hebben, ook zyn de vrugten, na dat ze van haeren overvloed ontlast zyn, grooter of kleinder van stuk, en gevolgelyk van meer of minder geurige sap: my aengaende ik verkieze van beide de beste soorten van Montanje en Zwolse, de laetste. Geloove deze door Quintinye *Mignone* genaemt te worden, dien in de derde rang stellende, om dat hy de zelve somtyds zegt onsmackelyk te zyn.

Lak perzik, in Vrankryk *Pêche pourprée* of *vineuse*, is doorgaens grooter als de Zwolse, de buiten-schil met hoog paersagtige vlekken, ook het ongebloosde niet zoo geelagtig, maer min of meer groenagtig, insgelyks het vlees, dat omtrent de steen, gelyk de steen zelfs, paers-rood van koleur is. In koude gronden behoud die eenen groenagtigen smaek, schoon op Abrikoos. In warme Zand-gronden is ze vol geurig sap, al is het dat op Pruim geoculeert is.

Hermaphrodit, *Abrikoos-perzik*, ook by Ons *Perzik van Burat*; en in Vrankryk *Admirable Jeune*, *Sandalie* en *Pêche d'Abricot* genaemt, is van grootte als de Zwolse, dog klein zynde, onsmackelyk; anders van taemelyk geurig sap, van buiten met hoog purpere vlekken, vorder met eene geelagtige wollige schil, van binnen insgelyks geel, dog de steen purper-rood; heeft een klein bloemtje. Werd, op Pruim geoculeert, een groote boom, maer alsdan niet van zoo geurige sap, als wanneer op Abrikoos geoculeert is. Quintinye zegt *Elle est Mirlicotonne*.

Kaele, by Ons *Engelse Perzik*, en by hen *Nectarins*, in Vrankryk *Brugnons*, ook *Perse Noix* genaemt, is van grootte als eene gemeene Eyer-pruim, langagtig rond, maer niet zoo aflopende aen den steel, in de lengte met eenen ingekorven naet, van koleur pruimagtig meer na den groenen, en op de helft met koleurende roode streepen, zynde glad, zonder wolligheid, als de Pruimen. De Engelsen roemen des zelfs smaek, als de geurigste van alle Perziken. Quintinye eene van drie soorten insgelyks, maer voegt daer by, wanneer ryp geplukt word. Hier te Lande is die van eenen gants middelmatigen smaek en pruimig, waer toe onze gronden, na myn gedagten, veel doen. Dodonaeus zegt dezen half Perzik en half Amandel te wezen.

Mirlicoton is Gascons: en een Herfst *Pavie*, welker vlees niet van den

den steen scheid; is zeer welig en groot van stuk, van buiten en binnen van geelagtige koleur, zonder rood van buiten: werd by Ons niet behoorlyk ryp, al hangt die zelfs tot in Oktober aen den boom, alsdan nog hard van vlees zynde. Quintinye noemt dien *Pavie Jaune*.

Franse Perzik, onderscheide van de voornoemde, die men hier te Lande *Mirlicoton* noemt, en zonder buiten-blos is; heeft onder alle Perziken de schoonste aengenaemste blozendste koleur, en wit vlees van binnen: mogende vorders onder de *Mirlicotons* gerekent worden; naerdien het vlees aen den steen, zelfs de geheele vrugtappelhard en onsmakelyk blyft: hangende dus in de maend van September zeer aengenaem voor het oog aen den boom, alwaer, eer ryp-sappig werd, begint te rotten: daerom geve deze den naem van *de Gebian-kette Hoer*.

Dubbeld Bloem-perzik, word om des zelfs schoone bloemen geplant, zynde in het Voorjaer zeer aengenaem voor het oog, vermids zeer schoone, met bloemen beladen, boomen maken. De vrugt is, als de *Mirlicoton*, min blozende; maer sappiger, en van buiten nog binnen niet zoo geel: ryp in het laetste van Oktober.

VI. HOOFDDEEL.

Van de Abrikoos-boomen en der zelve Vruchten.

De Abrikoos-boomen groeyen als de Perzik-boomen, dog met kragtiger, langer en dikker hout-scheuten, zoo dat grooter boomen werden: deze worden op Pruium geoculeert, en aldus behoud en verbeterd men de vrugt, waer toe de zwarte Pruium van Damast van Uitloopen het beste is; dog vermids die by geen Boomqueekers gevonden word, gebruikt men tot plantsoenen om te oculeeren de witte Boere- of Eyer-pruium.

Deze Vrugt-boomen beminnen op de warmste Zon geplant te worden, en daerom zyn ze het beste tegen een muur, ter afstand van vyftien voeten, geplaatst, daer door de vrugt smakelyker werd.

Men legt de Abrikoozen noit van steen, vermids geen goed gewas maken, en zelfs geene zoo goede vruchten voortbrengen, als wanneer op Pruium geoculeert zyn; egter vereenigt het hout noit te zamen, maer

maer wel de bast, waer mede de Abrikoos, als kragtiger van gewas, de Pruim-stam overgroeit, en aldaer een knobbel veroorzaekt, omtrent welke de kroon van Stam-boomen zeer ligt door sterke wind afwaait: daerom moet men de Stam-boomen zeer luuw planten, en boven dien de kroon niet te wyd afleggen, maer met het snoei-mes meer onderhouden: om die reden plant men zelden Stam-boomen, als ook om dat de bloemen, door het vriesen in het Voorjaer meer te leiden hebbende, veelyds afruyen; daerenboven hebben de vrugten langduuriger warmte nodig om te rypen: maer anders zyn de vrugten van Stam-boomen veel geuriger als die tegen muur of schutting gerypt zyn.

De reden, waerom de Oude Schryvers aen deze vrugt den naem van *Avant-perzik* geven, kan niet uit het hout, het geen roffer, en kragtiger groeit, en op een andere wyze bot en knopt, ook niet uit de vrugt, die geheel verschilt met de Perzik in grootte, koleur, gedaente en smaek, gehaelt worden, nog bestaen. De witte Abrikoos alleen zoude min of meer een geurtje van de Perzik hebben, maer zoo weinig, dat daerom den naem van *Avant-perzik* niet kan verdienen.

Deze vrugten zyn vleeziger en niet zoo sappig als de Perziken; maer nogtans hier te Lande, zelfs de kleine, van eenen zeer geurigen smaek om raeu uit de hand te eeten, daerom veele Lekker-tanden de zelve onder de smaekelykste vrugten stellen. Ook zet de zuiker de Abrikoos veel geur by, en wel zodanig, dat men van groene onrype Abrikoozen, welkers steenen nog niet gemaekt zyn, zeer smaekelyke Taerten bakt: insgelyks houd men de zelve droog gekonfyt voor de aengenaemste konfituuren.

Witte Abrikoos is de grootste dog minst geurig, van smaek eenigzins Perzikagtig, werd met de ryppe meelig.

Geloove dat deze in Azie en Griekenland den naem van *Vroege Perzik* gehad heeft, en de volgende soorten by hen onbekent geweest zyn.

Bredase Abrikoos is na de Witte de grootste, een-koleurig Oranje zonder vlekken.

Oranje Abrikoos van koleur als de Bredase, maer kleinder: deze is zeer draegbaer, en veelyds overladen.

Bosse Abrikoos by na van grootte als de Bredase, dog hoog purper-vlekkig, ook somtyds bruin-stippig. Deze is smaekelyker als de vorige.

Kleine

Kleine Abrikoos, wiens hout bequaemst is tot het opstellen van Perzik-oculationen, is klein van stuk, doorgaens bruin-vlekkig, hoog purper-stippelig: en van alle de Abrikoozen het smaekelykste, zoo om uit de hand raen gegeten, als tot drooge en natte Konfituuren, ook tot Taerten en Stovingen gebruikt te worden; dog is niet draegbaer.

VII HOOFDDEEL.

Van de Pruim-boomen en der zelfver Vruchten.

De Pruim-boomen worden van Uitloopen voortgeteelt, en geven onverrent vruchten; nogtans geven ze, veroculeert of afgezoogt, beter en smaekelyker vruchten; ook werden die boomen draegbaerder. De Boomqueekers verkiezen tot het Oculeeren en Zogen de Rost-pruim, zynde eene soort van een wild Kroosje, dat zeer draegbaer en kragtig hout-gewas maekt; dog ik oordeele beter daer toe de uitloopen van ieder soort te gebruiken.

De Pruim-boomen maeken veele dunne hair-wortelen, willende vogtig geplant zyn, en niet veel mest hebben; want dat beneemt haer den groei, en maekt ze minder draegbaer, voornaementlyk Paerden-mest, die de vruchten onryp doet afvallen. Men moet deze niet veel besnoeyen, nog binnen lugtig van takken doen zyn; vermids haere bloeifels, de koude Voorjaers ryp te niet konnende wederstaen, beschermt worden door de digtheid van haere binnen-takken, die alsdan beter tot vrugt zetten. De Pruim-boomen van kragtig hout-gewas zyn zelden draegbaer; maer men zal de zelve door verplantinge en door de wortels der gerooide boomen, alvorens weder geplant worden, door de lucht een weinig te laten indroogen, tot meerder vrugtbaerheid brengen.

Daer zyn geen vruchten als de Pruimen, van welke de kleinste met de grootste minder in geur verschillen; daerom die ook het minste, wanneer overvloedig aen de boomen hangen, nodig hebben gedunt of in haere onrypte afgeplukt te worden: egter zyn ze niet van den algemeenen regel uitgezondert, dat alle vruchten van overlaede boomen onsmackelyker zyn.

De Pruimen zyn in veele soorten onderscheiden, zoo van smaek, gedaente, koleuren, als van min of meer sappig vast vlees.

De *dubbelde* en *enkelde Mirabellen* zyn groenagtig van koleur: de *enkelde*, by na knikker-rond, is zeer draegbaer, en alleen bequaem tot konfytten: de *dubbelde* is smaekelyker, en van grootte als de *dubbelde Boere Witte*, egter niet zoo rond, maer langagtig, meer ingedrukt van naed, en vleeziger.

Dubbelde Boere Witte is rond, geel van koleur, eenigzins na den groene; sappiger en smaekelyker als de *dubbelde Mirabel*, maer weinig met de *enkelde Boere-pruim* in smaek verschillende.

Enkelde Boere Witte is hooger geel van koleur, en heeft de beste soort roode spikkels: deze word by veele de smaekelykste van onze Pruimen geagt, voornaementlyk als op Stam-boomen gerypt zyn.

Abrikoos-pruim komt na de *Witte Boere-pruimen*, is van grootte als de *dubbelde*, maer een weinig langagtig en wat vleeziger, van koleur rood-violet vlekkelig, en somtyds daer in hoog rood-stippig, van smaek beter als de *Eyer-pruimen*, dog niet zoo geurig als de *Boere witte*.

Konfyt-Kroos door my dus genaemt, en na het oordeel van alle, die haer geproeft hebben, de smaekelykste en waerdigste van alle Pruimen om aen schuttingen geplant te worden; zynde zeer vleezig en ongemeen aengenaem geurig van smaek, dog zeer ondraegbaer, van gedaente byna rond, van grootte als eene gemeene Kroos, en van koleur hoog blaen violet na het roode.

Damaft- en *St. Katharina-pruimen* zyn nog drooger en vleeziger als de *Konfyt-kroos*, en hier te Lande van geen geurigen smaek, om dat ze niet behoorlyk ryp werden: deze zyn van onderscheide soorten Violet-koleurig en langagtig.

Witte en *Violette groote Eyer-pruimen*, om dat veel gelykheid met de gedaente der Eyeren hebben, zyn draegbaer, en daerom worden ze met voordeel om te verkopen geplant; byzonderlyk de *Violetten*, die aengenaemer op het gezigt en in der daed de smaekelykste zyn.

Kroozen van veele soorten, meest blaen en violet rood-koleurig; zyn alle zeer draegbaer, maer van eenen slegten smaek.

De Pruimen wazemen, gelyk de Druiven, meest met dauw uit; waerom ze zeer voorzigtig onbehandelt moeten geplukt en bewaert worden, voornaementlyk de vol-sappige, anders word haere cierlykheid zeer haestig benomen.

VIII. HOOFDDEEL.

Van de Vyge-boomen.

De Vyge-boomen worden van stek, dog beter van gewortelde Duitloopen, jaerlyks overvloedig opslaende, vermenigvuldigt; wordende niet verent, naerdien ze zodanige vrugt voortbrengen als de Moerboom; in tegendeel zyn de boomen van zaed meest verwilderde soorten. Deze boomen kunnen aen eene kleine vorst wederstaen, maer geenzins aen onze strenge vorst, waer voor die in huis moeten bewaert, of de in den grond blyvende met Riet-matten omwonden worden; omtrent welke bedekking men met oplettendheid moet te werk gaen, dat zulks na vereis gedaen word; want als ze zoo dik omwonden worden, dat niet kunnen uitdampen (gelyk my door dekkinge met stroo-matten, die meer sluiten, eenige maelen is wedervaeren) is dit haer even zoo doodelyk als de sterke vorst. De Vyge-boomen maeken zeer veele digt in een groeyende fyne wortels, weshalven ze jaerlyks met een klomp aerde uit klei- of moerige gronden opgenomen, en des winters in huis bewaert zynde, het volgende Voorjaer wederom even zoo kunnen geplant worden, wanneer de boomen vrugtbaerder en beter zullen zyn, als in besloten Potten of Tobben: men besproeit die voor de plantinge met water, op dat de aerde, door het verdraegen der boomen, te minder zoude afvallen, en de wortels des te beter groei vatten; daerom moet men de zelve na de planting ook rykelyk met water begieten, het geen den grond des te digter rondom en binnewaerts doet sluiten. Zy beminnen eenen vetten klei-, moerigen of wel doormesten zandgrond, en het eene soort meer of minder vogt; zynde doorgaens overvloedige regen haer nadeelig, om dat de vrugten aldan, voor dat ryp zyn, afvallen; konnende die wit van binnen zyn, het minste, en de roode meerder aen veel vogt wederstaen; om die reden moeten de Witte in hooger gronden geplant worden: ook veroorzaeken koude vriezende Voorjaeren, in de maenden Mey en Juni, niet alleen weinig groei, maer ook weinig of geen vrugt-voortbrenging. Wyders begeeren ze eene ruime vrye lucht van niet te sterke, maer warme gestadige Zon, zulks haer het natuurlykste zynde; daerom zyn ze beter in beluuwde plaetzen op Stam-boomen, als tegen muur

of schutting geplant. Het is met het hout-gewas der Vyge-boomen; even als van de Wyngaerden, dat het kragtigste het vrugtbaerste is; want de vrugten komen van zodanige jeugdige scheuten voort, die niet gedragen hebben: dewyl nu de Najaers vrugten in het volgende Voorjaer afvallen, waer door de boomen tot het maken van andere vrugtbaere hout-scheuten zoo veel langer tyd benodigen, zoo zal men zulks tragten voor te komen met de jonge Najaers vrugten af te plukten, op dat alsdan verdere hout-scheuten zonder vrugten tot het volgende Voorjaer zouden maeken. De Vyge-boomen, als gezegt, niet dan aen jong hout, gelyk de Wyngaerd, vrugt dragende, zoo volgt dat ze veele lange kaele armen maeken, die veeltyds in verwarringe groeyen, dog van het eene soort meer als van het andere; groeyende de ronde witte Vygen aen meer opwaerts, dikker en geschikter takken als de roode: ondertussen vereiffen zy beide, tot meer cieraed en vrugtbaerheid, gesnoeit te worden, maer noit dat zodanige kaele armen of overvloedige takken in het geheel zouden uitgesneden of ingekort worden, ten waere de boomen gantsfelyk verloopen en ondraegbaer waren geworden; wanneer men de zelve, door die verrigtinge, zal tragten te verjeugdigen, en tot beter gestalte te brengen.

De snoei-tyd der Vyge-boomen is in het laetste van April, of begin van Mey, wanneer het uitbotten bewys geeft de zelve in groei te zyn; moettende die niet eerder gesnoeit worden.

De vrugten zyn van veele onderscheide soorten, alle gezond om te eeten.

De Ronde Witte werd het eerste ryp; is van buiten groen na den geele, en geeft deze boom in warme zomers tweemaal rype vrugten, die van de meesten voor de smaekelykste gehouden worden, mits dat ze wel ryp zyn, want anders zyn die zeer onfsmaekelyk; daerenboven verkrygen ze zeer schielyk, van oneetbaer te zyn, haere volkomen ryppte, en daer op werden ze zeer haestig murw; en bederven.

De Lange Witte is niet zoo goed, en werd niet zoo vroeg ryp als de Ronde.

De Vygen, binnen roodagtig, zyn lang rond, en na de Ronde Witte de smaekelykste, zelfs verkiezen veele deze voor de zelve.

De Vygen, van binnen paers of purperagtig, zyn langer, dog na adenant niet zoo dik, nog van zoo fynen smaek, als de voorschreve roodagtige, maer de grootste.

Vy-

Vygen, die van buiten groen na den bruin-geele zyn, en van binnen *Ponsau*, of ligt karmozyn rood, in Vrankryk *Figue grise*, zyn kleinder als de voorschreve Vygen: deze werden van de laetste ryp, om dat de boomen veeltyds in het laete Najaer overvloedige vrugten voortbrengen, die in het Voorjaer afvallen, waer door de Zomer veel verloopt, eer ze wederom andere vrugten bekomen.

IX. HOOFDDEEL.

Van de Moerbezie-boomen.

De Moerbezie-boomen zyn geen boomen van ons Land, want ze versterven fomtyds op Stam-boomen by strenge vorst; maer zelden wanneer tegen muur geplant zyn. Zy worden als de Vyge-boomen van Uitloopen vermeerderd, en geven in het vervolg, zonder verent te worden, vrugten; de welke groeyen aen het jonge hout van het voorige jaer, egter niet aen het kragtigste; want de takjens van matige dikte geven de zekerste en beste vrugten, dewyl de kragtig gegroeide wederom hout-scheuten maeken. Ook wortelen ze ongemeen sterk met houtige, diepe en ver uitschietende (zonder veele hair) wortelen. Der zelve hout is hard, dog bros en breekbaer, waer door ze ligtelyk door den wind aen stukken waeyen, derhalven vereiffen ze op beluuwde plaetzen geplant te worden. De zelve groeyen ongemeen sterk omtrent oude Muurragien, zoo dat ze aen eenen Muur van twintig voeten ten minsten dertig voeten van den anderen moeten geplant worden, wanneer aldaer cierlyke digt bebladerde gladde boomen konnen werden.

Men heeft witte Moerbezie-boomen, (welkers bladen tot voeding der Zy-wormen dienen) en die met de bruine zwartagtige roode Vrugt: van deze laetste zegt men dat veele soorten zyn, onderscheiden in boomen, de welke groote, lange en kleinder rondagtiger Moerbeziën voortbrengen; en in andere boomen, waer aen Loerbeziën en weinige eetbaere Moerbeziën groeyen, my aengaende ik kenne maer eene soort, welker vrugten na den wasdom van den boom, niet te warm nog te koud staende, en na dat het eene gematigde Zomer is, grooter of kleinder zyn.

Loerbeziën zyn zodanige, die men aen de Noote-boomen Katter-

staerten noemt; zynde groenagtige, rift-wyze, hangende bloemtjens, met stuif-zaed; en werden in het geheel geen vrugten: dit soort hebbe nu in groote menigte aen boomen gezien, die in voorige tyden onge-meene groote Moerbeziën hadden gegeven.

X. HOOFDDEEL.

Van de Braem- en Fraem-beziën.

De Braem- en Fraem- of Hinne-beziën groeyen aen struik-gewassen; en zyn van het geslagt der Moerbeziën; wordende de wilde of Braem-beziën in het Grieks laege Moerbeziën genaemt, en de tamme Moerbeziën van Idéa.

De Braem-beziën zyn, by andere beziën groeyende, ligtelyk te onderscheiden; want ze zyn ronder en kleinder als de Fraem-beziën, van koleur hoog paers blaeu en karlagtig; de zelve groeyen in het wilde, veeltids aen sloop-kanten, of in bosschaedjen, aen lange, dunne, buig-zaeme, omkrommende, en met doornen bezette ryzen, die niet bestand zyn, maer laeg by de grond hangen.

De Fraem- of Hinne-beziën groeyen by ons niet in het wilde, maer worden van haere spruiten in de Hoven voortgeteelt, en door oeffeninge onderhouden, groeyende de uitspruitsels zelden hooger als vyf of ten uitersten zes voeten, van welken jaerlyks de verouderde by de grond worden afgesneden, en de jonge wederom aengehouden, dog in het geheel maer twee of drie uitspruitsels teffens op ieder struik, en de oudste niet meer als van twee jaeren. De jonge uitspruitsels zyn zonder stekels, maer die ouder zyn, eenigzins stekelig, dog niet zoo doornagtig, als de wilde: alhoewel deze spruiten regt op groeyen, zoo zyn ze nogtans zwak, om dat haer hout dun en voisagtig is, en daerom haer ligtelyk begeven; om zulks voor te komen, worden ze veeltids aen Staketsels gebonden. Als men de zelve met veele, of verouderde, spruiten laet groeyen, geven ze kleinder en geene zoo smaekelyke vrugten, het geen ook gebeurt als men de spruiten inkort.

De vrugten zyn donker rood, of geelagtig wit; zynde de Roode geuriger van smaek als de Witte; en beide kleinder als de Moerbeziën; dog grooter en een weinig hooger rond als de Braem-beziën; zy

schei-

scheiden, ryp zynde, ligtelyk van den steel, latende, daervan gendomen zynde, in de vrugt eene holle opening, in het welke, de vrugt overryp geweest zynde, zeer haestig een wormtje groeit; ook beschimmelen de vrugten veeltyds, het geen de zelve zeer onsmakelyk maakt.

XI. HOOFDDEEL.

Van de Ael-beziën en Kruis-beziën.

De Ael-beziën groeyen aan heesterige hout-gewassen, en zyn nergens beter als in ons Land; waer van drie onderscheide soorten als Roode, Witte en Zwarte zyn.

De Roode zyn van eene heldere glimmende roode kleur met doorschynende karls; en de geurigste van smaak. De Witte zyn omtrent Vlees-kleur, ook doorschynende; na by van gelyke smaak als de roode. Wyders beide gelyk stel van boomen, daer aan de beziën aan lange steelen, rift-wyze, groeyen; en somtyds in de twintig en meer beziën aan eenen steel hebben.

De Zwarte zyn aan haere steelen niet van zoo gelyke grootte, maer altyd mis-bloeyende, zoo dat men teffens groote en kleine aan de zelve rift heeft, die ook noit met zoo veele beziën beladen is: wyders zyn de Heesters, waer aan de zwarte Ael-beziën groeyen, grooter, en de bladen meer gesneden, by na als Wyngaerds bladen, ook ruikende, inzonderheid wanneer jonge uitspruitsels zyn: insgelyks verschilt de smaak met de roode en witte.

Deze drie soorten worden alle van stek voortgeteelt; maer dewyl aan het jonge hout de grootste en smakelykste vrugten groeyen, zoo zyn ze beter op stooven als op stam-boomtjens; van deze stooven, die met vier of vyf spranken uit den grond groeyen, worden jaerlyks de verouderde weg gesneden en de jeugdige uitscheuten aengeteelt, welkers oudste maer vier jaeren moeten hebben: deze besnoeiing geschied best des winters; wanneer ook de kragtige scheuten der Roode en Witte matig worden ingekort, dog de Zwarte kort men niet in, maer worden de overvloedige scheuten in het geheel uitgesneden.

De Ael-beziën willen best in doormeste Zand-gronden groeyen, zulende aldaer, (schoon niet van de grootste) geurig smakende, zoete,

te, geel-steelige vrugten voortbrengen: de zelve, en byzonderlyk de Zwarte, beroven den grond zeer veel van des zelfs vettigheid, waer omtrent men, by het aenleggen van Boomgaerden, moet bedagt zyn.

De Kruis-beziën groeyen aen een doornig heester-gewas, niet op de wyze der Ael-beziën aen risten, maer ieder afzonderlyk: zy worden even als die van stek voortgeteelt; ook op de zelve manier met spranken of op stooven, om dat insgelyks de schoonste beste vrugten aen het jonge hout komen: zy geven jaerlyks meer uitloopen als de Ael-beziën, van welke men vier of vyf tot vrugtdraegers behoud, en de andere geheel weg snyd.

Men heeft van de zelve verscheide soorten, als Witte, Geelagtige, Blaen-purperagtige, Roode enz. ook ronde en lange van gedaente; van alle welke de lange groene, onryp zonder karls, de beste zyn om gestooft te worden, en de groote Witte om ryp uit de hand te eeten.

Van alle de vrugten, die men door konst buiten haer Saizoen tot den eet wil bewaeren, is 'er geen, die men zoo natuurlyk als of vers van den boom geplukt was, kan behouden als onrype Kruis-beziën, en des winters, gelyk in haer Saizoen, stooven en smaekelyk maken.

XII. HOOFDDEEL.

Van de Barberis, Sauze- of Zuuring-boom.

Met deze drie benaemingen is dit Heester-boom-gewas by ons bekend; hebbende de benaeming van Sauze- of Zuuring-boom, om dat aen des zelfs jonge uitspruitende bladen niet alleen zodanigen Zuuring-smaek, maer ook even zodanige kragt word toegeschreven.

Het is een Heester, hooger en met meer uitloopen groeyende, als de Ael-beziën; des zelfs jaerige scheuten zyn met dunne scherpe stecken bezet, en daerom zeer bequaem tot Heiningen om de Fruit-hoven te scheiden, en daer mede te bevryden. Zy worden van Uitloopen voortgeteelt, en zyn onderscheiden in Barberis met en zonder karl, hoewel het somtyds komt te gebeuren, dat de Barberis zonder karls daer

daer na door kragtige groei karls verkrygt, daerom moet men de zelve met geen sterke hout-scheuten laten groeyen.

De Barberis is eene kleine langagtige roode en vellige vrugt met weinige sappn, de welke aen hangende risten groeit, even als de zwarte Ael-beziën, dat is met minder beziën, en niet zoo regt neder hangende, als de roode Ael-beziën; werdende des zelfs vrugt tegen het laetste van September ryp.

XIII. HOOFDDEEL.

Van de Kornoele-boom.

De Kornoele-boom kan niet onder de hoog opgaende boomen gerekent worden; hoewel die grooter werd als de voorschreve Heester-gewassen: deze word van Uitloopen vermeerderd, zynde het hout van quarlagtig gewas, en hard zonder stekels: des zelfs vrugten zyn niet zoo sappig als de Barberis; dog veel grooter, langagtig en enkeld aen haeren steel, als de Kruis-beziën, groeyende, en heeft ieder van binnen eenen harden steen.

XIV. HOOFDDEEL.

Van de Vlier-boom

De Vlier-boom groeit willig in vogtige schaduwagtige plaetzen, maer des zelfs hout en vrugten zyn beter, zelfstandiger, als ze in hooge drooge gronden gegroeit zyn: het jonge hout is zeer pypig, en met wit vois merg gevuld, het welke met den aenwas van meerder jaeren vergroeit, even als de Wyngaerd, wanneer het hout zeer hard en taei is.

Men heeft van de zelve veele soorten, onderscheiden in gemeene Vlier, Berg-vlier, en Water-vlier; met twederlei vrugten, dat is, met bruin zwartagtige, het geen de beste soort is; en ook met geelagtige of bleeke witte beziën, die van minder soort en daerom niet zoo goed zyn: wyders een weinig langagtig rond, ieder bezie afzonderlyk aen een steeltje, de welke aen eenen gemeenen steel, in het ronde kroonswyze gehegt, hangen.

De gemeene Vlier word veel, tot afweering der Zon en Lucht, omtrent de Boeren-kelders geplant, om dat die door haere menigvuldige Uitloopen veel schaduw maakt: de zelve word van stek, dog meest van uitloopen voortgeteeld.

De jonge ingelegde nitspruitsels als ook de bloem-knoppen der gemeene Vlier, tot ragou, of als salade, gegeten, doen zagtelyk afgaen. De gedroogde bloemen, als Thee getrokken, zyn voor veele gebreken heilzaam.

Vlier-azyn (van deze gedroogde bloemen) is zeer verquikkende in Zieken-kamers om de brand af te trekken: ook maakt men van Vlier-azyn veele geurige Sauzen, dog tot boter- en azyn-saus moet men noit Vlier-azyn gebruiken.

Van des zelfs rype beziën-sap worden heilzame Syroopen en Konferven gemaakt.

XV. HOOFDDEEL.

Van de Quee-boom.

De gemeene naem van Quee-peeren word ook, door onkunde, daen de Quee-appelen gegeven; de welke door de meeste Queekers tot den eet geteelt worden: de Quee-peer is lang en peeragtiger als de Appel, en doorgaens grooter, eerder ryp en smaackelyker: men onderscheid die in vroege en laet ryp werdende vrugten, van welke de laetste onwaardig zyn om te planten; dewyl de vroege meest tot het oculeeren van onze gemeene Peer-vrugten worden voortgeteelt: deze worden van uitloopen, dog gemeenlyk van inleggers, vermeerdert, aldus onverent of veroculeert goede vrugten voortbrengende; egter worden de vrugten, door verenting op doorn, verbeterd.

Onder de Quee-peeren zyn de zoo genaemde Portugaelse de beste, die uit haere bruine, byna zwartagtige, bast van de wilde laeter soort, welker hout graeu, witagtiger van schors is, ligtelyk te onderscheiden zyn.

Men moet, by het snoeyen, het dikste ronde jonge hout bewaeren, en het dunne magere uitsnyden: ook mag men dit beste hout niet veel inkorten, om dat boven aen het draegbaerste is.

XVI. HOOFDDEEL.

Van de Mispel-boom.

De mispelen zyn van verscheide soorten, Tamme en Wilde. De tamme, met de grootte zoete vrugt; ook met de ampere vrugt; en met veele kleine vrugten by den anderen. Deze boomen worden van Uitloopen vermeerderd, die goede vrugten geven, dog de zelve worden door verenting op der zelve eige stammen zeer verbeterd: zynde zulks beter als wanneer op Quee of Doorn verent worden.

Het Mispel planten is vorderlyk, om dat de boomen op verdronge plaetzen taemelyk groeyen, zeker jaerlyks vrugten geven, en het hout wel gewilt is.

XVII. HOOFDDEEL.

Van de Okker of groote Noote-boom.

De groote Nooten worden van de vrugt, die des winters te spruiten, en in het Voorjaer in de aerde gelegd worden, vermeerderd; gevende zonder verenting vrugten; maer men is van der zelve soorten niet zeker; om dat, zelfs van de beste soort, boomen voortkomen, die slegte vrugten geven: dus zyn de zelve even als de Appelen en Peeren van oneindige soorten, als groote, kleine, lange en ronde met zagte en harde schelpen, maer meest in dubbelde en enkelde onderscheiden; van welke de dubbelde de slegtste zyn. De Enkelde worden in Kraibekjens, Keulse en Tros-Nooten onderscheiden.

De Kraibekjens zyn zagt van schelp; inzonderheid van voren, alwaer somtyds weinig of met geen schelpen gedekt zyn: deze zyn zoeter en smaekelyker, maer niet zoo droog als de Keulse Nooten.

De Keulse Nooten zyn grooter, langagtiger en harder van schelp, nogtans met de handen zeer breekbaer: deze zyn oogzienlyker, en daerom meer geagt, ook van de smaekelykste na de Kraibekjens.

Tros-Nooten zyn van veele soorten; alle kleinder, ook ronder,

harder van schelp, en drooger van vrugt: zynde ook de boomen kleiner en niet zoo dik.

De dubbelde Nooten zyn vois, wateragtig en onsmakelyk: geven in korter tyd de dikste boomen.

Na de vrugten is ook het hout-gewas meer of min gesloten en open van pooren.

XVIII. HOOFDDEEL.

Van de Haze-nooten.

De Haze-nooten worden van Uitloopen, die in overvloed uitschieten, vermeerderd: zyn als de groote Nooten van veele soorten, in Tamme en Wilde onderscheiden: de Tamme zyn lang, sommige met roode en andere met witte kernen, van welke de roode het meeste geagt, dog de lange witte gekernde de smakelykste zyn; de zelve groeyen met een, twee, en ten uitersten drie of vier Nooten aen eenen steel.

De vrugt word door afzoginge zeer vergroot, maer onsmakelyker; en de schelp ongemeen verdikt en verhard; zoo dat zulks niet meer gepleegt word. Om de boomen vrugtbaerder te doen zyn, moet men hun eenige uitloopen laten behouden.

De Wilde zyn alle rond, en tros-wyze, als de Tros-Nooten, te zamen groeyende.

XIX. HOOFDDEEL.

Van de Amandel-boom.

De Amandel-boomen worden niet geoculeert, maer op Pruim gezoogt en dus vermeerderd; want van Amandel gelegd, komen ze door het verplanten ligtelyk te sterven: ook konnen ze onze strenge winters niet wel wederstaen, voor-al die met de zoete vrugt niet: men heeft even als van de Nooten verscheide soorten, min of meer hard-schillig, lange en ronde; meest onderscheiden in Amandelen met bittere en zoete vrugten.

De

De bittere zeer hard-schillige lange worden hier te Lande alleen om de cierlykheid der bloem; en tot het konfyten des groenen bolster geplant; konnende deze het beste aen onze winter-koude wederstaen.

XX. HOOFDDEEL.

Van de Karstanje-boom.

De Karstanje-boomen worden, als de Nooten, van haere vrugt voortgeteelt, en werden zeer zwaere groote dikke boomen: men heeft daer van veele soorten, onderscheiden in Wilde of Paerdekarstanje en Tamme: de tamme of eetbaere vrugt-draegende Karstanje-boom kan onze strenge winter-koude niet wederstaen: ook willen deze boomen niet in zoo laege moerige gronden geplant zyn, gevende aldaer pappige, onsmakelyke en kleine vrugten.

V 3 **VIERDE**

VIERDE BOEK,

Handelende van den

WYNGAERD.

I. HOOFDDEEL.

Aengaende het voortteelen en planten des Wyngaerds.

De Wyngaerd is een hout-gewas, dat niet als door hulp opklimt en tot hoogte groeit: zynde des zelfs jong hout open, bol, en pypig, waer in vois, rosagtig merg is: ook zyn de pypen, by ieder bot of knop, met een tussenvoegsel of midde-schot bekleed; en gelyk het hout met de jaeren meer sluit, vaster en harder word, zoo sluiten ook de pypen, vermindert het merg, en vergroeit het midde-schot: wanneer de Ranken bejaerd worden, is de bast zenuw-veezelagtig en in de lengte ligtelyk afschillende.

Men kan de Wyngaerd op vier manieren, dat is van Zaed, Stek, Inleggers en Uitloopen vermeerderen en voortteelen.

Vermeerdering van Zaed.

Het is van Zaed onzeker wat soort van vrugt daer uit zal voortkomen; zynde aenmerkelyk dat de kernen van witte druiven somtyds blaauwe, en daerentegen de kernen van blaauwe somtyds witte druiven voortbrengen, en zelfs veeltyds zeer verwilderde soorten; om welke reden de Wyngaerd zelden van Zaed vermeerdert word; egter behoorde dit eenen waeren Liefhebber niet af te schrikken, vermids de beste soorten niet alleen uit zaed zyn voortgekomen, maer ook om dat men door goede behandelinge, in zeer weinige jaeren, daer van vrugten kan hebben.

Om dan de zelve van zaed met gewenste uitslag te teelen, verkiest men Karls uit de beste door-ryp zynde druiven, welke karls bruinagtig werden: deze moeten met het begin van November in goede, zandige, taemelyk bevogtigde aerde gezaeit, en aldaer tegen de winterkoude gedekt worden; zoo moeten ook des Zomers de jeugdige spruitsels, en groeyende scheuten, tegen het branden der Zon beschermt,

te-

tegen de sterke wind afgekeert, telkens aangebonden, en gestadig in matige bevochtiginge onderhouden worden. Wanneer deze Zaeilingen met meer als eene sprank, of scheut, groeyen, dan zal men de zwakke by-scheut in het hert uit-nypen, op dat met eene scheut te kragtiger en gevoeder van hout zoude opgaen, ter hoogte van omtrent drie voeten, wanneer van deze ook de hert-scheut uitgenepen word, op dat het hout beter zoude aendikken, en de botten zwellen: om zulks beter te doen slagen, moet men ook altyd de spruitjens, nevens de botten voortkomende, telkens tot boven het laetste blad uitnypen: wyders moet, in het volgende Voorjaer, deze scheut, tot de drie of vier laetste botten afgesneden worden, om door dit middel kragtigh hout-gewas te verkrygen; want men moet alle jonge Wyngaerden, dat wel aen te merken is, tot dik kragtigh hout-gewas tragten te doen groeyen, om by vervolg eenen cierlyken en teffens vrugt-draegende Wyngaerd te verkrygen, waer toe dit niet alleen het beste, maer ook het eenige middel is. Wanneer de jonge Wyngaerden, het zy van Zaed, Stek of anders voortgeteelt, het volgende jaer, na dus kort by de grond afgesneden geweest te zyn, geen genoegzaeme dikke kragtigh hout-scheuten maeken, dan zal men die het volgende tweede Voorjaer even zoo kort snoeyen; dog met agtgevinge dat deze snoeiing geschied boven een bot, en noit boven een knop, welke vrugten voortbrengt, het geen zelden van Zaeilingen te verwagten is; maer als het gebeurt, dan zal men altyd slegter gewas verkrygen.

Vermeerdering door Stek.

Het voortteelen der Wyngaerden van zaed, word niet anders gepleegt, als gezegt is, door Liefhebbers, die veranderinge van soorten tragten te bekomen: dewyl de beste wyze van vermeerderinge door Stek is, het geen gemeenlyk met het begin van April, maer door beter ondervindinge in het begin van November moet gestoken worden, wanneer het hout gesloten, volkomen ryp en de Wyngaerd niet meer in groei is.

Men snyd het Stek van dik, kort gebot en geknopt hout, met tweejaerig onder-hout-gewas, hebbende het jaerige boven-hout drie of vier botten en knoppen; mits agt gevende dat het bovenste een blad-bot en geen vrugt-knop is, op dat te zekerder met meer kragt zoude door groeyen; dat voor-al nodig is, wanneer men van vol-sappige Druiven Stek

Stek zal steeken; vermids die Wyngaerden, niet zoo open en vast gestotender van hout als de vleezige en muskerende Druiven zynde, zoo wel geen groei vatten, en geene zoo kragtige loten schieten: maer naerdien zodanige Stek, welker bovenste der drie of vier leden, digst aen het oude hout, een bot behoorde te hebben, meest altyd een knop heeft, en zelden of nooit van Wyngaerden, die door Zomer-snoeiinge na behooren gehandelt zyn, te snyden is, zoo zal men nooit verzuimen de in den groei openbaerende bloem-trossen uit te nypen.

Het oude hout, dat aen het wel gevoede jonge lot blyft, moet ten minste een hand breed zyn; het geen, voor dat in de aerde gestoken word, eene draei moet gegeven worden, zoo dat het kraekt; daer door de hout-pooren, de doorgang der sappn eenigzins door deze draei gestuit zynde, haer te bequaemer tot wortel-making schikken: hier na moet het Stek, ruim een hand breed diep, in zandige aerde zodanig schuins gestoken worden, dat het bovenste bot weinig of niet zichtbaer is; en dat op eene schaduwagtige plaetse; ten waere men aen muur of schutting Wyngaerden benodigde; wanneer voor de daer gestoken Stekken zorg moet gedragen worden, dat door de Zon niet verdroogen; ten dien einde de zelve na behooren bevogtigende, en, tot dat in kragtige groei zyn, een weinig beschaduwende, het geen kan geschieden door de grond met een weinig oude rund, krooft, slabbe of andere ruigte te overdekken, en somtyds in droogte te begieten.

Wyders zal men het Stek op gelyke wyze behandelen, als van de Zaeilingen gezegt is, te weten dat men niet meer als eene scheut laet opgroeien, en dat men de andere by-scheuten tydig by het laetste blad-bot afsnyd, mitsgaders de jonge by-scheuten nevens het bot gestadig tot het laetste blad uitnypt, gelyk ook alle de krullen en bindfels; als wanneer dit Stek eene dikke houtige scheut zal maken, welke men in de volgende herfst- of winter-snoeiinge, na des zelfs kragt, op twee of drie botten, ook wel min of meer, afsnyd; dog altyd bezorgt zynde om eenen kragtigen Wyngaerd te verkrygen, daerom men ook, zoo het doenlyk is, op een bot moet snoeyen.

Vermeerdering van Uitloopen.

Wynngaerden, die van Uitloopen geteelt worden, moeten alleen van haere gequetste wortels gezuivert worden, die daer na by de

de planting, wel nitgespreid, rondom met aerde overdekt worden, de zelve aentredende, op dat de grond niet te los, bol en open van deelen zoude zyn: wyders zal men die tegen de eerste vorst, sterke zomer-zon, droogte en wind bezorgen: ook de jonge scheuten behandelen en de ranken gestadig aenbinden, zoo als van de Zaeilingen gezegt is.

Vermeerdering van Inleggers.

De Wyngaerden van Inleggers worden op de zelve wyze als die van Stek geteelt; insgelyks aen het jaerig hout, dat in de aerde moet gelegd worden, eenen kraek gevende, op dat te bequaemer wortels zoude maken; zynde het eenige onderscheid dezer beide voortteeling, dat het hout van de Inleggers met den ouden Wyngaerd, tot na het wortel-maken, vereenigt blyft, en van de zelve, ter tyd dat in het Najaer of volgende Voorjaer verplant word, voedsel trekt.

De Inleggers maken veeltyds kragtiger jonge hout-scheuten als van Stek, nogtans houde ik de manier van vermeerderinge door Stek voor de beste; voornamentlyk als het gestoken, zonder te verplanten, kan blyven groeyen; zelfs geeft het Stek, wanneer het zoude moeten verplant worden, beter gewas; dewyl de verplante Inleggers, de gewoone na haer trekking en voeding des Moer-wyngaerd missende, niet zoo haestig aen den groei geraeken; maer dit tragt men te vergoeden, met den Wyngaerd-rank, in een mandje met aerde gevult, te doen wortel schieten, met het welke namaels verplant word, vervolgens het mandje rondom de zelve aen stukken snydende, en weg neemende, op dat de vrye loop aen de groeyende wortels niet zoude benomen werden; dog ik hebbe bevonden dat deze manier omtrent de groei nog nadeliger is, als zonder mandje.

Onder alle hout-gewassen is het voor-al noodzaekelyk dat de Wyngaerd jong verplant word, vermids de oude verplante veeltyds versterken: by het verplanten der jonge wyngaerden moet men zorg draegen dat de wortels, wel gezuivert, in het verplanten uitgespreit, van aerde omwonden en aengevoert worden, ook voor-al niet verdroogen; het welke men van zulken, die van verre toegebracht worden, bezwaerlyk kan voorkomen: daerom deze veel beter van Stek voortgeteelt worden.

Gelyk het Najaer tot het Stek steken verkiezelykst is, zoo is het ook de beste tyd tot het planten der Wyngaerden, en zulks zoo haest het jonge hout bladeloos en ryp is; moetende niet meer hout aen de jonge te plantene Wyngaerden blyven, als dat even boven de aerde met een, twee of drie botten uitsceken.

Alle Wyngaerden moeten in hooge, uit het water gelegen, gronden geplant worden, en dat wel in eene losse, bolle, zandige vogtige aerde; voor-al jong zynde; want dan is sterke vette aerde, 't zy met mest of oude rund vermengt, hun dodelyk; derhalven moet men zig zorgvuldig wagten, dat men geen mest omtrent jonge Wyngaerden inspit, vermids de jonge worteltjens, door des zelfs scherpte, niet alleen vergaen, maer ook van het gewormte, dat uit deze mest of vette aerde voortkomt, geknaegt worden. Wanneer men de jonge Stekken of Wyngaerden in vaste gronden, (als klei-gronden) wil doen wortel schieten, zoo moeten de zelve in gemaekte kuilen omtrent een voet diep en drie voeten breed, gevuld met losse, bolle, graeuwe, duinzandige aerde, gestoken of geplant worden; want dan zullen de wortels aldaer met zoo veel kragt groeyen, dat daer na bequaem zyn vastter aerde te doorbooren: en op dat de oude Wyngaerden in zodanige vaste klei gronden na behooren zouden blyven groeyen, is het nodig die gronden somtyds te roeren, ten einde der zelve wortels de behoorlyke bevoogtinge van regen- en sneeu-water, mitsgaders de warmte der Zonne-straelen zouden genieten: deze grond-roering doet men best, om het quetzen der wortels voor te komen, met een twee-klaeu of tandige hak-houw, hebbende yder tand omtrent de lengte van een voet, en van onder omtrent een en halve duim breed, maer dunder, en het alleronderste een weinig spitser om des te beter in te dringen, wyders twee duimen van den anderen afstandig, en van boven met een huisje voorzien, daer in de stok steekt.

De Ouden pleegden deze grond-roeringe niet alleen om de wortels en het hout-gewas daer door kragtiger te doen groeyen, maer ook om de Druiven, ten tyde haerer ryp-werdinge, tegen de al te sterke brandende Zonne-straelen te beschermen; wanneer door deze derde of laetste jaerlykse grond-roeringe (die gewoonlyk geschiede als de druiven begonnen doorzigtig te werden, en dus even voor de ryp-werdinge) de grond gebroken, los en stuifbaer zynde, de zelve met stof overdekt wierden, op dat zy daer door, haer bast minder parkementig zynde, te bequaemer zoude rypen. Dit hebbe ik ook by Ons omtrent

trent de al te groote hette ondervonden; want of wel de druiven, inzonderheid de vleezige, als de muskerende Toskayer, Katte-pis of witte Stinkert, de Frontenjak, de Katelonier, en de by ons genaemde Frankendaelders vrugten zyn van warmer luchtstreek als onze; en daerom hier te Lande zelden haere behoorlyke ryp-tyden verkrygen, schoon ze door hulp van muur of schuttinge, door afkaetzinge der Zonne-straelen, meer warmte genieten, zoo begeeren zy nogtans geen brandende Zonne-schyn, maer eene langduurige warmte, voornamentlyk omtrent den tyd van haere ryp-werdinge; hebbende zelfs gezien dat zodanige vleezige druiven, op sterke Zon tegen muur geplant, in ongewoone heete Zomers door de hette zoo gekrenkt wierden, dat de bladen en de steelen der druif-trossen ten grootsten deele verdorden, zoo dat noit rype vrugten voortbragten; daerentegen wierden de Wyngaerden der vol-sappige wateragtige druiven op de Zuider Zonne-stand weinig benadeelt; gevende volkome rype vrugten. Hier uit blykt klaerlyk dat de Zuider Zonne-stand aen vogtige druiven minder schadelyk is; derhalven moet men deze tegen zulke muuren of schuttingen planten; zynde al wat over het Zuiden na het Westen is, nadeelig; eensdeels om dat uit die hoeken meerder schadende winden voortkomen; ten anderen om dat de Zonne-warmte minder is, en om dat by koude vriezende Voorjaers tyden de warmte te schielyk in koude verandert.

De allerverkiezelykste Zonne-stand voor alle Najaers-vrugten, die, als de voorgemelde muskerende of vleezige druiven, eene langduurige warmte tot ryp-werdinge nodig hebben, is, welker muur of bruin geverwde schutting ten tien uren regthoekig beschenen word, zynde een weinig Oostlyker als Zuid-zuid-oost: tegen diergelyke muuren of schuttingen is de Zon minder brandende, en even langduurig in den groei en tyd der ryp-werdinge als de Middag-zon; boven dien worden deze in het Voorjaer eerder van de Zon bescheenen, daer door die eerste koude niet alleen ten deele benomen word, maer is ook de dag-warmte langduuriger; daerenboven zyn ze de schadende winden minder onderworpen.

De Ouden roerden hunne gronden, als gezegt is, driemael: de eerste geschiede in de maend van Maert, als de Wyngaerds-sappen reizen: de tweede in Juny omtrent de bloei-tyd: en de derde in Augustus als de Druiven beginnen te ripen: maer vermids onze losse bolle gronden van natuure open, en by droogte stuivig zyn, zoo is deze

grond-roering by Ons onnodig. Zy bedienden hen van den kleinen Acer, of Booghout, van den Haver, Elsch en Ypen-boom, in plaetse van onze muuren en schuttingen, om de Wyngaerden tegen te leiden en te omwinden; wordende deze wilde beplanting voor Wyngaerden by de Romeinen *Arbusta* genaemt. Het zyn ook de gemelde boomen als mede de Ypen en Effen, welkers wortels aen de Wyngaerden het minste schadelyk zyn.

II. HOOFDDEEL.

Van het Snoeyen der Wyngaerden in het algemeen.

Onder de Hout-gewassen zyn 'er geen die nodiger zyn gesnoeit te worden als de Wyngaerden, inzonderheid des Zomers; maer naerdien het den zelve in het byzonder eigen is, dat aen de dikke, kragtig gegroeide, kort geknopte scheuten de meeste, grootste bossen, en smaekelykste druiven groeyen, zoo mag men de Zomer-snoeiing aen den Wyngaerd niet plegen, voor dat die, na zyne plantinge, zodanige sterke loten heeft geschoten: daerom zal men alle jonge geplante Wyngaerden, of die van Stek niet sterk gegroeit zyn, het eerste jaer zonder in te korten laeten, en der zelve uitschietende ranken, als gezegt is, zorgvuldig aenbinden: ten waere het gebeurde dat een jong geplante Wyngaerd waterlotig hout maekte, zynde wild, plat en lang-ledig: want dan zal men dit waterlot, na twee of meer voeten groeyens, boven het bot inkorten, en daer aen alleen, by zulken geval, de Zomer-snoeiing oeffenen, ten einde dit grof wild gewas zoude betemt worden; ook zal men de by-scheutjens nevens de botten telkens inkorten, op dat de ranken te kragtiger zouden groeijen: wanneer nu deze jonge Wyngaerd ten einde groei, en zyne ranken houtig zyn, alsdan snyd men de zelve laeg by de grond af, zoo als hier voor in het 1. Hoofddeel gezegt is, op dat met meerder kragt tot grove dikke ranken zoude uitschieten.

Het zal ongetwyfeld by Veelen niet goed gekeurt worden, dat ik de Snoeiing in de Maend van November, en dus voor de winter laete geschieden; nademael de Winter-snoeiing in de maend February tydig word geoordeelt; maer de ondervinding heeft my geleert, dat de opkomende vorst aen gesnoeide wyngaerden niet meer schade als aen

on-

ongefnoeide veroorzaekt, voor-al als de boven-snede beslagen is, en het niet schielyk op het snoeyen sterk komt te vriezen, het geen op deze vroege snoeiinge zelden gebeurt, vermids de wyngaerden dus langer tyd tot het sluiten der snede hebben, waer door de ryzende sappes des aenstaende groei minder verspillen of verdruipen; derhalven hebbe deze Herfst-snoeiing beter als de Winter-snoeiing bevonden, inzonderheid aen Kas-wyngaerden, die vroeg in groei geraken. Dog dit moet niemand als iets ongehoorts voorkomen; want de Ouden pleegden deze snoeiinge na de Wyn-oegst, als te zien is by Columella *de Arboribus cap. 10.* en by Palladius *lib. 11. tit. 4.* wel is waer dat haere luchtstreek niet zoo vriezende is; maer dit maekt volgens het zoo even gezegde, geen verandering: en schoon ik myn doen op de aengehaelde Schryvers, ook op Theophrastus *de causis Plantarum lib. 3. cap. 20.* de zelve snoeiing in kouder Landen, daer het vriest, even voor het uitbotten willende gedaen hebben, zoude kunnen vestigen, zoo doe het nogtans op eige ondervinding onder onze koude Luchtstreek.

III. HOOFDDEEL.

Van de vroege Winter- of laete Herfst-snoeiinge der Wyngaerden.

De bequaemste tyd dezer snoeiinge is, als gezegt hebbe, in het Najaer, zoo haest de ranken houtig zyn, al waren der zelve boven-toppen of scheuten niet geheel ontbladert, gelyk somtyds met het begin van November nog niet zyn; want alsdan kan de snede, door genoegzaeme tussen-tyd voor de sterke vorst, beslaen en sluiten, wanneer de wyngaerden, in vervolg by opkomende vorst, geen meer schade zullen lyden, als of ze ongesnoeid gebleven waren.

Zommige maken in den tyd der snoeiinge van te kragtig groeyende Wyngaerden onderscheid, willende die in de voortyd, wanneer de sappes aen het ryzen zyn, gesnoeit hebben, op dat de Wyngaerden door het verdruipen tot betemperder groei zouden komen, en dus meerder bloem-knoppen voortbrengen; dog zulks is aen zodanigen, die door Zomer-snoeiinge wel behandelt zyn, gants onnodig, zullende, met minder spillinge van groei-kragten, overvloedig vrugtbær

baer zyn; dies moeten kundige Liefhebbers noit van deze Herfst-snoei-jinge afgaen.

Wyders is het ondoenlyk om het snoeyen der ranken aen zekere lengte of getal van knoppen te bepaelen, als ook om eenen vasten regel te stellen, welke ranken, volgens snoei-wyze van uitschot, moeten lang, en andere kort gesneden worden: zynde het zelfs blyken van onkunde in de Zodanigen, die zulks beweeren; vermids dit alles van den kragtigen groei des Wyngaerds afhangt, mitsgaders na de ranken daer van zyn voortgekomen; waer door men somtyds de bovenste uitgeschote het langst laet, ook wel in tegendeel deze geheel wegsnyd, en de volgende rank behoud: ondertussen moet men voor eene onfeilbaere les houden en altyd in agt nemen, dat men het grofste, rond, kort geknopte ryp hout, als het beste en vrugtbaerste, moet behouden tot de langste loten, en het daer aen volgende tot spoor-snoei-jing: zynde in het gemeen nodig dat men de loten wyd van malkanderen legt, en de spooren zeer kort snoeit. Op deze onderstellinge dan, zoo snoeit men in de laete Herfst-tyd alle overvloedige oude ranken geheel uit; ook snyd men zelfs de te overvloedige jonge draegbaere loten geheel weg, of kort die als spooren op een of twee knoppen, en de bot-spooren dat maer een of twee botjens behouden, om den Wyngaerd in eenen jeugdigen stant te onderhouden. Nog snyd men alle dunne magere scheuten geheel weg; ten waere eenige aen eene oude tak, tot ophouding der sappn, nodig geoordeelt wierden; wanneer die tot haer tweede of derde bot moeten ingekort worden: en vermids deze kleine magere scheuten niet als kleine druif-bosjens voortbrengen, zoo mag men van de zelve niet meer tot spoor-snoei-jing behouden, als de nood vereist, moettende die daerenboven met haer gemackte schot in het volgende jaer glad afgesneden worden.

Deze spoor-snoei-jing, gevoegt by het snoeyen op eenen bloem-knop, als ook dat het boven-stompje niet te lang of te kort gesneden word, als vervolgens zal aenwyzen, is nevens de Zomer-snoei-jinge het middel om veele of weinige druiven te bekomen: om die reden moet de Besnoeijer niet alleen bloem-knoppen van botten onderscheiden, maer ook zelfs omtrent knoppen van kragtige of minder kragtige uitzwellingen onderscheid maeken. In het algemeen zyn de Knoppen dikker, en by na als dubbelde botten uitgezwollen: daerentegen zyn de Botten dunder en spits-puntiger. Omtrent de Knoppen is ook onderscheid,

want

want de eene zyn dikker en gevoeder als de andere, niet alleen na de kragt van het hout, daer aen ze gegroeit zyn, maer ook na dat in de zomer met een by-spruitje, of zonder by-spruitje gegroeit zyn. De Knoppen met by-spruitjens, die in de zomer-snoeiing zyn ingekort, zyn niet zoo dik, nog kragtig in het doorschieten, als andere zwaere dikke knoppen; daerom zal men zodanige tot de bovenste knoppen snoeyen, om aldus de te sterk ryzende sappn meerder na beneden af te lyden, en daer door de volgende knoppen te zekerder gevoede kragtige vrugten te doen voortbrengen: vermids nu de ryzende sappn de kragtigste groei na boven maeken, zoo trekken de zwaere dikke boven-knoppen het voedsel der andere knoppen na zig, welke boven-knoppen alsdan zeer sterk, en de volgende knoppen langzaam, en met kleinder druif-trossen uitgroeyen: daerentegen zullen de eerste ryzende sappn, wanneer men op zwakker bovenknoppen snoeit, de zelve doen zwellen en uitdikken, dewyl de volgende knoppen in groei doorzetten, of schoon de boven-knoppen zonder uiterlyke groei schynen te zyn.

Wyders zal men zorg draegen dat men altyd op een knop en noit op een blad-bot snoeit, want zoo het op een bot geschied, (voor al aen kragtige ranken, die door zomer-snoeiing met overvloedige knoppen gegroeit zyn) dan zullen veele knoppen tot bladige scheuten zonder vrugt groeyen: daerenboven moet het tookje boven de knop niet te lang, ook niet te kort gesneden worden; want als te lang, dan zullen insgelyks veele bloem-knoppen doorschieten, om dat in dit lange stompje te veel sappn by een vergaderen: wanneer te kort, en dat de snede te dicht aen den knop is, dan loopt men gevaer dat de knop zal komen te verdroogen; het welke gebeurende, zoo zal het hout onder de verdroogde knop een lange took werden, daer in de kragtige sappn zullen by een vergaderen, die alsdan mede noodzaken de volgende knoppen door te schieten: derhalven moet het snoeien zodanig boven een bloem-knop geschieden, dat het stompje of tookje met eene weinig schuinse snede de lengte van een stroo-breedte boven de knop behoud, wanneer de ryzende sappn genoegzaam gestuit worden, om te zekerder vrugten te geven; daerenboven worden door zodanige besnoeiing de sappn beter na de onderste takken afgeleid, waer door de Wyngaerd van onder met jeugdige scheuten bekleed blyft; daer anders het snoeyen op een bot verrigt zynde, de knoppen niet alleen te veel doorschieten, maer ook de sappn der onderste ranken na zig trekken, daer door de Wyngaerd van onder

van

van ranken ontbloot word. Nog moet men agt geven dat de snede aen de andere zyde van den knop geschied, op dat de Wyngaerd-sappen, by afdruipling, niet op de knop fypelen, maer aen de andere kant afzakken.

Wanneer men de Wyngaerd snoeit, snyd men de bovenste scheut of rank uit, en men behoud gemeenlyk de volgende rank; het geen om twee redenen geschied: eerstelyk om dat de tweede scheut veeltys het beste vrugtbaerste hout is: en ten anderen om dat de Wyngaerd, op deze wyze gesnoeit, minder verloopt.

Men moet aen de kragtig groeyende loten der Wyngaerden, die al te kragtige hout-gewas maeken, en haere volkome beslag van grootte hebben, dat men der zelve ranken geen langer loop kan geven, in de aenbindinge een draei of kreuk geven, even zoo als in het 1. Hoofddeel dezes Boeks van de Wyngaerd-stekken gezegt hebbe, op dat de overvloedige sappen in de regte doorstraeling zouden gestuit worden, en zonder ombuiginge der loten, als men anders gewoon is te doen, betemperder groeyen; de zelve altyd cierlyk in de regte vleug aenbindende. Men moet ook bezorgt zyn, dat de ranken, door de te sterke aengehaelde banden niet geperst, gekreukt, veel min gequetst worden, want zulks zoude het groeyen der uitschotten en druiftrossen beletten.

Men kan oude Wyngaerden verjeugdigen met die digt by de grond af te snyden, op dat ze weder met kragtige ranken zouden uitschieten; dog men moet in zodanige doeninge agt geven, dat het geschiede boven eene knobbelige verhevenheid, of zulke oneffenheid, die bewys geeft van aldaer te zullen kunnen uitbersten, want anders weigeren ze somtyds zoo lang den groei te hervatten, dat de overvloedige sappen de zelve verstikken: en op dat het hout daer toe niet te dik, droogbastig zoude zyn, waer door bezwaerlyk zoude uitbersten, zoo doet men deze by de grond-snoeiing, alle negen of tien jaeren, ook wel eerder; ondertussen komt het my zeer waerschyndlyk voor, dat de Israëlitén dit alle zeven jaeren pleegden.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Zomer-snoeiing der Wyngaerden.

De Wyngaerd is van de vrugtdraegende Hout-gewassen het nodigste des Zomers gesnoeit; als daer door sterker hout-gewas makende, ook cierlyker en vrugtbaerder werdende: dog de tyd, wanneer die snoeiing begonnen of geeindigt moet worden, is niet te bepaelen, vermids zulks niet alleen afhangt van het saizoen, waer in het vroeg en langduurig groeizaem is, maer ook na dat de Wyngaerd min of meer kragtige scheuten heeft. Men snoeit dan de kragtige schietende Wyngaerden laeter, op dat de nieuwe gemaekte botten behoorlyk zouden zwellen, want anders door de menigvuldige ryzende sappien tot dunne scheuten groeyen: om de zelve reden moet men insgelyks de ranken van kragtige groeyende Wyngaerden langer, dat is met meer botten laten groeyen, als de Wyngaerd-ranken van minder groei, alvorens ingekort worden; nademael de botten van kragtige Wyngaerden, haer eerder tot knoppen schikkende, wanneer kort gesnoeit werden, veeltyds in dat zelve jaer zouden doorschieten, of der zelve druif-trossen, door te grooten kragt, in het volgende jaer tot baerden vergroeyen; het welke men tragtende te stuiten, dan zullen de nieuwe botten veele kleine ranken uitwerpen.

Alle magere, dunne, zoo ook de ranken van zwakke groeyende Wyngaerden, moeten kort gesnoeit worden, op dat der zelve botten tot knoppen zouden uitzwellen, waer van bequaeme druif-trossen konnen voortkomen, het geen anders, wanneer met lange loten gesnoeit worden, niet te verwagten is.

In het algemeen maken de Wyngaerden van muskerende druiven, en boven alle de vleezige Frankendaelders, veel zwaerder dikker hout-gewassen, als die van water-zoete en andere minder vleezige, dog sappiger druiven: daerom moet men aen de muskerende en vleezige twee of drie botten meerder laten groeyen, alvorens die in te korten.

Alhoewel de kragtigste loten de beste zyn, nogtans moet men letten of de zelve uit dicht geknopt betempert hout zyn voortgekomen; want zodanige zal men, als de beste en vrugtbaerste, altyd behouden: daerentegen zal men zulke, die laeg by, of uit den grond voortko-

men, (als veeltyds jonge kragtige groeyende Wyngaerden voortbrengen) in haere eerste groei uitbreeken, zynde doorgaëns wild, waterlotig en ondraegbaer hout-gewas. Wyders moet men opmerken, of de Wyngaerden haer beflag van grootte hebben; want die dat niet hebben, daer van word somtyds het bovenste uitgeschoten lot gekort, en laet men het lot uit het volgende bot nog ongekort groeyen, tot dat een, twee of drie botten langer is, wanneer eerst ingekort word; zynde deze tweede rank gewoonlyk het rondste, dik, kort-geknopste, vrugtbaerste hout voor het volgende jaer, waer toe het zelve bewaert word; snydende het bovenste lot by de Winter-snoeiing, als gezegt hebbe, geheel uit.

De Zomer-snoeiing begint vroeger en eindigt laeter na de warmte en groeizaemheid in de saizoenen; somtyds word die in voorbaerige saizoenen voor half Mey begonnen, en duurt met eene aenhoudende Herfst-warmte dikwils tot in September; in welke tusschen-tyd gestadige bezigheid voorkomt; en alhoewel hier tusschen-posing is, nogtans onderscheide ik deze verrigting in de Eerste, Tweede en Derde Zomer-snoeiinge.

De eerste Zomer-snoeiing moet men niet te vroeg beginnen, op dat de botten niet te schielyk aen het zwellen zouden geraken, waer door, in plaets van tot knop, spitspuntig tot scheuten groeyen: ook niet te laet, op dat het hout bequaemlyk zoude kunnen rypen, en de botten tot dikke knoppen uitzwellen: de regte tyd is gemeenlyk tegen het laetste van Mey.

De Ouden begonnen deze eerste Zomer-snoeiing omtrent agt of tien dagen voor het bloeyen der eerste bosjens, dat ten aenzien van onze Kaswyngaerden, gelyk met hunne warme Lucht-streek zynde, beter bevinde, als vroeger: maer omtrent onze wyngaerden in open lucht moet het eerder geschieden, en veeltyds drie weeken voor dat ze beginnen te bloeyen.

Deze snoeiing stelt de pael tot vergrooting, en geeft aen den wyngaerd de cierlykheid, wanneer na vereis gedaen is: wordende alsdan niet alleen eenige overvloedige ranken in het geheel uitgesneden, en eenige op een of twee oogen tot spooren ingekort, (omtrent welke spoor-snoeiing de gesteltheit des wyngaerds, en de kragten der Lotten, of uitscheuten, die zullen worden ingekort, moeten in agt genomen worden) maer alsdan worden ook de overvloedige druif-trossen afgesneden, (te weten als 'er meer als eene tros uit ieder knop voortgekomen is, dat onseilbaer van wel behandelde wyngaerden te verwagten is) op dat de overige des te eerder en beter zouden rypen, ook grooter en smaekelyker zyn; in het byzonder de muskerende, die men min-

minder druif-trossen moet laten behouden als water-zoete, om dat overlade muskerende nooit ryp werden, maer water-zoete nog somtyds. Wyders besnoeit men alsdan, en by vervolg altyd de krullen, baerden of bindfels, want die beneemen zeer veel van het voedsel der Wyngaerden, en door die gestadig weg te snyden zullen de botten, de welke aen de andere zyde der krullen of bindfels zyn, met meerder kragt uitzwellen, en bloemknoppen werden.

De Stam en bejaerde ranken van eenen goeden wel behandelde Wyngaerd moeten van onder met uitscheuten en bladen verciert zyn; egter zoo niet dat deze jonge loten of scheutjens in verwilderinge te digt, of bos-wyze, by malkanderen staen: hierom zal men die met de eerste Zomer-snoeiinge matig wyd van den anderen doen zyn, op dat men de zelve, in haere uitgroei, zonder verwarringe cierlyk zouden kunnen behouden: ook zal men de loten, die op de zyde der ranken tot spooren gesnoeit worden, niet te digt by een laten; deze, gemeenlyk dik-lotige zynde, moeten, na alvorens zonder by-scheuten geënkelt, en op een bot ingekort te zyn, niet digter als een voet van den anderen komen; tusschen welke van voren uitgeschoten spoortjens van niet zoo zwaer gewas, ook geënkelt, of om haer na-bosjens met een by-scheut ten uiterste, mogen gevonden worden; welke laetste men, na des zelfs gesteldheid, tot blad op twee of drie oogen inkort. De reden, waerom men de grove spooren, van ter zyde, of op zyde uitgeschoten, zoo kort snoeit, is eensdeels, om de verwildering van overvloedige ranken voor te komen, en ten anderen om uit de zelve goede loten tot aenbinding, of na-bosjens te verwagten: daer anders, wanneer men de zelve niet enkelt, maer eenige scheuten, bos-wyze, by een laet, by der zelve uitbottinge eene pypagtige holligheid veroorzaekt word, het geen aen den wyngaerd zeer schadelyk is; ook maekt het eene groote verwildering, en dun, mager, onbequaemer hout-gewas, wanneer men de grove spooren langer snoeit.

De inkorting der andere ranken of ly-loten geschied hooger of laeger, na de kragt des wyngaerds: in wel behandelde wyngaerden van kragtige gegroeide loten is de korting gewoonlyk boven het tweede blad, het geen boven de laetste of tweede hoogste druif-tros komt, (onderstellende dat dit lot ten minste twee druif-trossen voortbrengt) alsdan zal het bot boven dit blad gewoonlyk tot een bloem-knop uitzwellen, welke bloem-knop, voor de laetste, in de winter-snoeiinge behouden word. (Edog kragtige gegroeide loten van vleezige en andere

dere muskerende druiven zyn volder en opender van hout, daerom moet men die, na der zelve gesteltheid, een, twee of wel drie botten hooger inkorten.) Maer als de rank, schoon twee druif-trossen hebbende, niet kragtig genoeg is, dan moet men die laeger inkorten, somtyds by of onder de druif-tros: ondertussen zal men zodanige tedere ranken niet als des nood tot vergrooting des wyngaerds aenhouden, maer by de winter-snoeiing in het geheel uitsnyden.

In de eerste Zomer-snoeiing moet men ook agt geven om de plaats van eenen ouden tak, dien men voorneemt in de volgende winter-snoeiing uit te snyden, te vervullen, en daer toe een meerdere rank in den Wyngaerd behouden, de welke men in alle vryheid, zonder in te korten, langer moet laten groeyen, en telkens aenbinden, wanneer kragtiger hout-gewas zal maeken, daer anders, door in te korten, zal verzwakken, en veele dunne zy-scheuten uitwerpen.

Wyders mag men den Wyngaerd geen andere bladen beneemen, als door deze nodige Zomer-snoeiing vervallen; want deze zyn zeer dienstig tot voeding en groei der ranken en jonge loten, mitsgaders tot beschutting der brandende Zonne-stralen, die zoo aen ranken als druiven ten uiterste schadelijk zyn; wordende de pooren der ranken daer door gesloten, zoo dat de sappn niet genoeg konnen ryzen; dewyl de druiven dik-bastig, de bast gesloten en perkementig worden; ook niet na behooren rypen, om dat ze in de kokinge door de verharde bast niet konnen uitdampen, het geen de muskerende voornaementlyk onderworpen zyn: ondertussen moeten de druif-trossen ook zodanig van bladen niet belommert zyn, dat ze, op geenerlei wyze, van Zonne-stralen konnen aengedaen worden, want dusdanige digte belommering belet insgelyks de rypwerding, vermids de sappn alsdan niet behoorlyk konnen koken; zelfs zyn de druiven, wanneer ze nog ryp werden, onsmakelyk; daerenboven zal het te digt belommerde hout niet volkomen ryp werden: derhalven moet men de brandende Zonne-stralen door bequaeme belommering afweeren: en een gematigde Zonne-warmte aen het hout en vrugten laten genieten.

Omtrent het aenbinden der gekorte loten, voornaementlyk als ze dik en vol-sappig zyn, moet men zorg dragen, dat ze in de buiging niet knakken, of breeken, en dat het volgens haere vleug glad en ongekneust, zonder door de band geschonden te worden, geschied, daerom men die noit als in warm zonnig weer moet aenbinden, zynde vol-

vol-fappige dikke loten alsdan flapper en buigzaemer; daerentegen zullen ze buiten zon, of in den morgenstont, ook in koud en regenagtig weer, ligtelyk breeken: tot de band zal men ronde Stoel-matters biezen gebruiken, die, te voren een weinig in het water geweekt, zeer bequaem zyn tot het aenbinden.

De Tweede Zomer-snoeiing, die gewoonlyk na de bloei, omtrent of even na St. Jan, zyn begin neemt, geschied, wanneer het te voren gekorte jonge lot wederom met drie of vier botten is uitgeschoten, en daer uit andere by-scheutjens zyn voortgekomen: alsdan kort men dit bovenste lot, mitsgaders de uitgekomen jonge by-scheuten tot boven haer laetste blad, boven welk blad eene aenwyzing van bot is. Omtrent deze tweede snoeiing moet men zorgvuldig agt geven, dat men met zeer korte stompjes, mits nogtans de botten niet quetzende, snyd; zullende het egter minder schade, wanneer de botten een weinig geraekt worden, dan als de stompjes te lang blyven, vermids de botten, omtrent de te lang gesneden en boven uitstekende stompjens, haer tot puntigheid zouden vormen, en vervolgens tot loten uitschieten: daer anders, kort gesneden, zelfs een weinig gequetst, dikwils dubbelde knoppen werden; dog het is beter, als gezegt hebbe, dat de botten niet geraekt; maer even mis gesneden worden, alsdan zwellen deze botten tot dikke bloem-knoppen. Maer naerdien alle ranken niet even zoo sterk groeyen, dat ze ter zelve tyd eenpaerig kunnen gekort of uitgesnoeit worden, zoo kan het komen te gebeuren, dat men in de zelve tyd de Eerste, Tweede en Derde Zomer-snoeiing pleegt.

Onder deze tweede Zomer-snoeiing kan de verdunning van zodanige Druif-trossen begrepen worden, de welke van na-bloei, of te overvloedig zyn; als mede de verdunning door het uitknippen van beziën in ieder bos, het geen zeer noodzakelyk is aen digte in een gedronge kort-steelige muskerende witte en vaele Muskadellen; geschiedende zulks met een puntig scherp-snydende schaertje, even na de druiven uitgebloeit zyn, en de grootte van een spelde-kop hebben, alsdan zyn de beziën-steeltjens zeer dun en veezelagtig, zoo dat de quetzuuren zonder benadeeling zeer haest vergroeyen: mogende de Witte Muskadel, Kattepis of Stinkert, als het kort-steeligste van allen, en zeer in een gedrongen, ten minste twee derde, dog beter was het drie vierde, uitgeknipt worden, op dat de andere loffer van mal-kander tot grooter beziën zouden uitzwellen, en beter ryp werden. De vaele Muskadellen, Frontenjak genaemt, zyn insgelyks kort-ste-

lig en in een gedrongen, maer niet zoo sterk als de Kattepis; daerom zal men daer van twee derde uitknippen. Zoo zal men ook de andere muskerende blaauwe, mitsgaders de donker bruin-blaauwe, Katelonier genaemt, doen. De Frankendaelders groeyen lang-steeliger, maer ze zyn, om dat die groot uitzwellen, dicht in een gedrongen; makende doorgaens groote bossen, welkers druiven bezwaerlyk ryp werden, daerom zal men deze ten minsten tot op een derde uitknippen.

De Derde Zomer-snoeiing geschied aen loten, welkers botten, daer van men bloem-knoppen verwacht hadde, tegen verwagting zyn door-geschoten; deze zal men op de zelve wyze, als by de Tweede Zomer-snoeiinge gezegt is, besnoeyen.

V. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen over eenige eigenschappen des Wyngaerds; mitsgaders eenige voorbeeldige Uitwerkingen.

Het is even zôo met de Wyngaerden als met alle andere vrugt-boomen, dat ze op niet te brandende Zon eissen geplant te zyn, voornaementlyk de muskerende en andere zeer vleezige druiven, welke minder tegen sterke Zon kunnen als water-zoeten: ook zyn in het algemeen de druiven van stok-wyngaerden, na behooren geryp, smaekelyker; dan die tegen muur of schutting zyn ryp geworden.

In besloten Glaze-kassen kunnen geen goede rype vrugten geteelt worden, ook niet agter gaes om die voor de Wespen of Horrels te beschermen; daerom moet men de zelve, wanneer men die in gaze of papiere zakjens tegen dat ongedierte tragt te bewaeren, omtrent ryp laten werden, wanneer ze nog niet zoo smaekelyk zyn als die in open lucht, hoewel door haer meerder waes aengenaemer op het gezigt zyn.

Waes (of anders Daeuw) op rype druiven is eene uitwazeming, die van binnen de druif na buitenwaerts uitdampt, en op de buiten-opperhuid gestremt blyft, daer van een zeker bewys is, dat alle druiven, die in papiere zakjes geweest zyn, met meer waes bezet en aengenaemer voor het gezigt zyn als andere, die van de lucht en daeuw beschenen zyn, dewyl de opper-huit en bast van deze laetste, door te kragtige Zon-

Zonne-warmte, hard-bastig en perkementig werden, ook noit zoo aengenaemen daeuw of waes vertoonen, alzoo de fyne deeltjens, waer uit deze waes bestaat, niet door de bast kunnen uitwazemen.

De wyngaerden van Muskerende en zeer vleezige druiven vereiffen tot haere ranken meerder loop, om daer aen veele en goede smaekelyke vrugten te verkrygen, als van Water-zoeten, die niet zoo vleezig zyn, weshalven men deze aen laege schuttingen, maer de vleezige daer aen niet zoo wel kan teelen.

De overvloed van vrugten maekt niet alleen dat de Druiven kleinder vallen, maer beletten ook het rypen, en wel zodanig dat men, in zomers van wensfelyke warmte, naenlyks rype waterzoeten aen overlaede Wyngaerden zal teelen, en voor-al noit rype vleezige of muskerende.

De druiven, die aen jonge kragtig-groeyende Wyngaerden het verste van den wortel of stok ryp werden, zyn de smaekelykste: daer-entegen zyn die van oude Wyngaerden smaekelyker, die het dichtste aen den stok, en niet aen zoo verre uitgestrekte ranken gerypt zyn, vermids ze dikwils de nodige toevoer niet gehad hebben: ondertussen zyn de druiven van oude wyngaerden gemeenlyk onsmake-lyker.

Jonge Wyngaerden, door goede behandelinge tot kragtig hout-ge- was gebragt, brengen meerder, schooner en smaekelyker vrugten voort als Oude; maer ze rypen niet zoo schielik; verschillende het somtyds van een en het zelve soort wel veertien dagen, dat de vrug- ten van eenen jongen Wyngaerd later ryp werden als van eenen Ou- den.

Een Voorbaerig Voorjaer, en daer op, omtrent half Mey, volgende koude, regen en wind veroorzaaken veel mis-bloei: ook zyn te heete drooge zomers immers zoo nadeelig als koude en regenagtige; niet al- leen om dat de vrugten te hardbastig en perkementig werden zonder behoorlyk te kunnen uitwazemen, maer ook om dat het hout te veel gesloten word, zoo dat geene genoegzaeme vogten door des zelfs pooren tot voeding en ryp-werding der vrugten kunnen ryzen; waer door de bladen, en de steelen der druif-trossen veeltyds dorren, dat wel inzonderheid aen Muskerende ondervonden hebbe, zelfs in zoo verre dat in heete zomers, of met weinige zeer sterke Zonne-dagen, de Wyngaerden verzengden; wanneer tegen muur of schutting ~~geen ry-~~ pe vrugten, maer wel aen Stok-wyngaerden konde teelen, gelyk my
in

in de Jaeren 1713. 1719, 1720. 1723. 1726. enz. gebeurt is.

Wanneer de Druiven-bladen van boven eene rouwe rondagtige pokkige verhevenheid hebben, dan is der zelve onder zynde holligheid met eene grauwe witte voife stoffe, daer in een lymig vogt is, bezet: dit word door Voorjaers-vorst aen jeugdige loten veroorzaekt; daer van de Muskerende, inzonderheid de witte Muskadel meer als andere, worden aengedaen.

De druiven beginnen in open lucht gewoonlyk te bloeyen tien weeken na den tyd, dat de druif-trossen haer in 't Voorjaer, tusschen het lot of blad, zichtbaer vertoonen: dog de tussentyd van die agter glazen zonder stokinge is zeven of agt weeken; en in eene Kas, die in het Voorjaer gestookt word, maer vier weeken.

De tyd der Ryp-werdinge na de bloei in open lucht is meest afhankelijk van de warmte der saizoenen: die van agter glazen gewoonlyk negen of tien weeken na de bloei, konnende deze, even als in open lucht, by geduurzaamheid vrugten voortbrengen, wanneer men zig vergenoegt die met Augustus ryp te zullen hebben: en van die in 't Voorjaer gestookt zyn, agt of negen weeken, en somtyds nog eenige dagen korter.

In het jaer 1714. was het Voorjaer by uitnemenheid koud en schrael, zelfs tot den 25. Juny, wanneer die nagt nog ys in de slooten was: van den 25. Juny tot den 8. Augustus had men wenselyk zomer-weer met droogte: van den 8. tot den 17. Augustus regen: van den 17. Augustus tot den 11. September was het zonnig: van den 11. tot den 24. September regende het geduurig: dog van den 24. September tot den 10. November maekte het eenen zeer schoonen Nazomer. In dit jaer hebbe de rypste Druiven gehad.

Zoo ook in het jaer 1715. wanneer het in July en Augustus koud en regenagtig was: in September zeer schoon Zomer-weer: Oktober zoel weer met regen en storm: het Voorjaer was zeer groeizaem, zodanig dat de Zomer-snoeiing aen eenen drie-jaerigen zeer kragtig groeyende Wyngaerd, leggende tegen een schuinse agter overvallende muur tegen een Terras, in open lucht den 6. Mey begon: en de Tweede Zomer-snoeiing den 4. Juny, vervolgende die tot in het laetste van Augustus: maer vermids veele knoppen van dezen Wyngaerd, dus in zyne natuurlyke doorstraeling gestuit en gepropt, doorschoten, zoo bespeurde dat de eerste en tweede Zomer-snoeiing te vroeg gedaen hadde; nogtans wierd aen den zelve de Winter-snoeiing in November

ber verrigt, wanneer wederom genoegzaeme zwaere bloem-knoppen gemaakt hadde. Deze wierd in het laetste van January 1716. met glazen gedekt, daer op volgde een koud en guur Voorjaer met schraele droogte, maer veel zon; overzulks zeer voorbaerig tot Kas gewassen, dog niet zoo vorderlyk voor die in open lucht: den 30. April hadde deze veele druif-trossen, aen de welke, op het punt van te bloeyen zynde, de Zomer-snoeiing begon: die niet de buiten-wyngaerden niet voor den 28. Mey verrigte. Het is aenmerkelyk dat van deze Kas-wyngaerden, maer vier voeten hoog, en de Kas agt en dertig voeten lang zynde, wiens affschetzing in het 2. *Deel 1. Boek 1. Hoofdd.* deel te vinden is, ruim twee honderd druif-bossen afsneed, en nog ruim zoo veel om ryp te werden liet blyven.

In het jaer 1717. was het Voorjaer, windig, koud en guur; nogtans voor de Wyngaerden, zoo wel in open lucht als in de Kassen, vyf dagen vorderlyker als 1716. zoo dat de Zomer-snoeiing der Kas-wyngaerden den 24. April; en die in open lucht den 25. Mey begon.

Het Voorjaer van 1718. was zoo voorbaerig, als menschen van hoo-gen ouderdom niet geheugden beleeft te hebben, daer door de Wyngaerden vier dagen vorderlyker als 1717. waeren. Ik korte den 9. April zommige toppen van Wyngaerden onder glazen; waer aen egter de Zomer-snoeiing niet dede voor den 25. April, en van die in open lucht den 20. Mey.

In het jaer 1719. was het in de maenden April en Mey doorgaens zeer koud en guur: zag in de Stook-kas den 4. February druif-trosjens, waer aen de snoeiing den 28. dede, dog dit was te vroeg, naerdien alle de druif-trosjens tot baerden schoten; nogtans kan zulks ook voortgekomen zyn; om dat men voor de snoeiinge weinig Zon, en daer na veel Zon hadde met Noorde-winden, waer voor de Wyngaerden gedekt wierden: de Zomer-snoeiing van de Wyngaerden in de koude kas begon den 27. April, en in open lucht den 25. Mey. Wyders was de zomer zeer droog en heet; waer door de meeste bladen van muskerende verzengden, en niet een bos der vleezige druiven ryppte.

In het jaer 1722. zaeide Druif-karlen uit de witte vroege vander Laen, uit welkers voortgekomen wyngaerden in het jaer 1725. zoo wel blaauwe als witte druiven gehad hebbe.

In het jaer 1724. stak een stek van de Frankendaelder tegen een Oostelyke schutting, het geen in het zelve jaer, zonder in te korten, ter lengte van tien voeten groeide, het welke in het Voorjaer van 1725.

I. Deel.

Z

op

op zes knoppen of botten afsneed, en zes bossen druiven gaf: in den jaere 1726. bequam daer van zes en dertig bossen: en in het jaer 1727. was het een zeer groote wyngaerd met kragtige hout-scheuten, en met meer als honderd bossen druiven beladen.

Met gelyke uitwerkinge stak tot Stok-wyngaerden in de jaeren 1726. en 1727. stekken tegen eene Zuidlyke schutting op kragtig droogende Zon: daerom deze tweemaal ter week taemlyk bevogtigde met water uit het diepen van de sloot, daer op telkens het lof nog rykelyk met koud regenwater oversproeyende: een der zelve bragt in September van het zelve jaer een druif-trosje voort: maer in het volgende jaer 1728. gaven eenige der jaerige, en de twee-jaerige stekken overvloedig; ook was een stek van een Tokajer-druif by uitnemenheid beladen.

In het jaer 1725. was het genoegzaam geen winter-weer geweest, zynde zeer zonnig, en het saizoen in Maert en April tot Kas-gewasfen onverbeterlyk: ook de Wyngaerden in open lucht ongelooflyk uitgeschoten, en aenmerkelyk dat de Wyngaerd van een Paerl-druif tegen eene hooge muur geplant, in open lucht den 22. Mey druif-trossen hadde, die begonnen te bloeyen: egter had men dit jaer in open lucht geen rype druiven, vermids het die zomer zeer koud, guur en regenagtig was.

In het jaer 1727. quam by geval, op een Tuberoos-berg, een zaed-wyngaerd voort, die, in den beginne nevens de Tuberoozen onder glazen gekoestert, en door broei-mest voortgezet, zodanig gegroeit was, dat, door onze gewoone behandeling van Zomer-snoeiinge, waarschyglyk het volgende jaer 1728. druif-trossen zoude voortgebragt hebben, indien op de zelve plaets hadde konnen doorgroeyen.

De verdere behandeling der Kas-wyngaerden is in het Tweede deel, waer in wydlopig van het teelen der vrugten buiten de saizoenen door stokinge gehandelt word, te vinden.

VI. HOOFDDEEL.

Van verscheide soorten van Druiven.

Schoon de wel gerypte Muskerende druiven, na de meeste smaeken, Sde geurigste zyn, en eerst behooren verhandelt te worden; egter ver-

verdienen onder onze luchtstreek de Water-zoeten den voorrang, om dat deze genoegzaam jaerlyks, en de Muskerende bezwaerlyk, ja zelden by ons ryp werden. Ik verkieze dan tot de eerste Wyngaerd

De Vroege vander Laen, door Adriaen vander Laen, in zynen tyd Rentmeester van Rhyndland, uit zaed voortgeteelt. Ik geve deze de eerste plaats, om dat die zelden misbloeit, en een weinig dik-sappiger en vleeziger is, waer door langer duurt: maer buiten deze twee deugden zoude de Paerl-druif den voorrang verdienen: des zelfs beziën zyn eenigzins langagtig, dik-bastiger en niet zoo vroeg rypende als de Paerl-druiven, ook na de smaak van keurige Proevers niet zoo geurig van sap; daerenboven kan deze Wyngaerd niet tot zoo groote hoogte of afleiding gebragt worden, zonder verloop of ontblotinge van bladen omtrent zyne verjaerde ranken; ook is die niet zoo draegbaer als van de Paerl-druiven: om de zelve draegbaerder te verkrygen, moet men die kragtig hout-gewas doen maeken; ten dien einde word deze om de agt of tien jaeren dicht by de grond afgesneden: men moet die op een Zuider, of Zuiden ten Oosten, Zon plaetzen, zynde, al dat na het Westen is, nadeelig aen de draegbaerheid. Ondertussen komt het my waerschynlyk voor, dat de Diamant-druif een vercierte naem, en aen een wel gegroeide vroege vander Laen druif gegeven is.

Tot de tweede Wyngaerd, verkieze de *Paerl-druif*, die om haere menigvuldige deugden den voorrang verdiende, indien de voorge-melde redenen zulks niet betwisteden; deze is kloot-rond, en wel gerypt de grootste witte druif, die my bekend en van de vroegste ryp is, doorgaens meer als agt dagen voor de vroege vander Laen; wyders van dunder, en geuriger sap: daerom zoo bequaem niet is om des winters bewaert te worden.

Onder de Water-zoeten geve de zeer vleezige *Frankendaelder* de derde plaats, zynde uit dat land oorspronkelyk, en by ons met dien naem zeer bekend: deze maekt van Stek als *Bladz. 177.* gezegt is, in weinige jaeren eenen volmaekten wyngaerd van ongemeen kragtig hout-gewas, zeer draegbaer, uitneemend groot van bos en beziën: ik hebbe, voor vyftig jaeren, twee soorten van de zelve koleur en smaak geproeft; maer het langagtige soort is thans onbekend, en niet als die met de ronde beziën by ons te vinden: zynde van eene hoog-blaeuwe koleur, en vleezig van sap, daer door bezwaerlyk rypen: de zelve komen gemeenlyk met de muskerende Katelonier; het geen ruim drie weeken na de Paerl-druif is; zoo dat in koele zomers noit behoort

lyk ryp werden. Men moet deze wyngaerd, die groote bossen en groote in een gedronge beziën, dat de rypwerding verhindert, voortbrengt, van eenige bossen ontblooten, en daer aen weinige om te ripen laten; ook moet men de beziën, op dat meerder zouden uitzwellen, zodanig uitknippen, dat van de drie een blyft. Hebbe in het jaer 1726. van zodanigen uitgeknipten bos, druiven gegeten, waer van de kleinste beziën drie Rhylandse duimen in den omtrek, veele drie en een halve duim, en eenige weinige drie en drie vierde duimen besloegen: deze wyngaerd was omtrent dertig jaeren oud, en geplant op Zuiderzon, tegen een muur, ter hoogte van meer als twaelf Rhylandse voeten.

Katelonier is rond, taemelyk groot, donker blaauw-bruin van kleur, een weinig meer muskerende van smaak, als het blaauwe Muskedruifje, het welke eerder, en daer na deze van de vroegste onder de muskerende ryp; maer is niet van zoo geurigen smaak, als de witte Muskadel en Frontenjac.

Witte Muskadel, ook *Stinkert* en *Katte-pis* genaemt, is rond, taemelyk groot, en zeer kort-steelig, daer door zeer dicht in een gedrongen van beziën, die vleezig zyn, en bezwaerlyk ryp werden: wanneer ze na behooren gerypt zyn, dan zyn ze, na veeler smaak, de geurigste van alle druiven.

Frontenjac, is eenigzins langagtig, van kleur bont, roodagtig en wit, daerom den naem van *Vaele Frontenjac* draegt: deze heeft ook voorstanders, de welke haer geur boven die der witte Muskadel stellen; zy werd insgelyks bezwaerlyk ryp, zoo om des zelfs vleezigheid, als om dat de beziën zeer dicht in een gedrongen zyn. Ik hebbe van eenen en den zelven wyngaerd zodanige verschillende druifbossen gesneden, dat men oordeelde de zelve van vier onderscheide soorten te wezen: de bossen buiten belommering hadden beziën van eene dofte donker-roode kleur, hebbende door de sterke zon eene harde perkementige dikke bast: de bossen onder matige belommering, en door bequaeme zonne-warmte aengedaen, hadden niet zoo dikken en perkementigen bast; ook waren de beziën min of meer langagtiger, en van kleur bont-groenagtig-wit door het rood: de bossen in 't geheel van bladen overschaduwte, en buiten aendoening van Zon, gaven beziën met dunder bast, en zonder eenig rood, groenagtig-wit van kleur: ook bragt deze wyngaerd bossen met in een gedrongen beziën voort; mitsgaders bossen met gescheide losse beziën.

Blaet-

Blaeuwe Muské heeft kleinder beziën en druif-trossen: zynde de beziën langagtig, van eene vaele besmulde blaauwe koleur, en een weinig muskerende van smaek: deze werden vroeg ryp in den tyd der Water-zoeten, en daerom nog waerdig te planten.

Van de navolgende soorten is het ongeraeden te planten.

Lange Lissabonse Druif, my gegeven met den naem van *Tokajer-druif*, is ongemeen groot van bos en bezie, zeer vleezig en een weinig muskerende; maer werd onder onze luchtstreek niet ryp.

Blaeuwe Muskadellen met groote en kleine beziën, zynde die met de kleine beziën rond, hoog blaauw van koleur, ook sterker muskerende van smaek als de andere: hebbe aen deze den naem gegeven van *Marsimine di Vincenza*, die aldaer voor de allergeurigste gehouden word.

Blaeuwe Paerl-druif, van grootte als de grootste beziën der witte, werd zeer ongelijk ryp, in zoo verre dat zelden of noit alle de beziën aen het zelve bos ripen, en haer vast houden, daerenboven mis-bloei-jen ze nog meer als de witte, zoo dat noit van deze foort een bequaem bos hebbe konnen snyden: de voorloopers werden in den tyd der witte Paerl-druiven ryp; dog zoo haest ryp zyn, worden ze van de vliegen gegeten, die op de zelve in menigte azen.

Blaeuwe Potte-bakker is van zeer gemeene water-zoete smaek, eenigzins lang, van hoog blaauwe koleur, zeer draegbaer, vroeg ripende, en groote druif-trossen gevende.

Water-zoeten van zeer veele onderscheide kennelyke soorten.

Pieterfeli-druif is een foort van Water-zoeten; maer van de minste in smaek: deze heeft dieper en fynder ingesneden bladen, na die der Pieterfelie eenigzins gelykende.

Witte Leipziger is langagtig, maer kleinder en anders van formaet als de *Tokajer*; van koleur groenagtig wit, vleeziger als de Water-zoete, maer anders byna van zodanigen smaek, rypt in den tyd der Water-zoeten.

Ritzeling of *Rhynse-wyn-druif* is een klein wit druifje, maekt digt in een gedrongen en geen groote bossen: rypt hier te Lande niet zooydig als de Water-zoeten; wyders onsmackelyk en zuuragtig.

Avant-druif komt vroeg, en is de eerste ryp, maer klein van bezie, en slegt van smaek.

Bonte druif, schilderagtig om de verscheidenheid der beziën in het zelve bos; zynde van geheel blaauw, wit, ook gescheide koleur in de zelve bezie; maer is gants onsmackelyk.

VYFDE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Algemeene verhandeling der wilde Boomen, die den onze Winter-koude kunnen wederstaen. Hoe de zelve te planten, snoeyen en tot Heiningen te scheeren.

De Wilde hout-gewassen volgen alhier de Tamme of Vrucht-boomen, alhoewel dien billyk den voorrang toekomt; want, zonder der zelve wind-schutting, kan geen Boomgaard, Moes-, nog Bloem-hof bestaan. Ten anderen kunnen, door wel behandelde wilde boomen, Ziel- en Oog-vermaeken, buiten ongenoegen of verdriet, genoten worden; dewyl de vrugten dikwils ontrooft worden, ook mis-wassen krygen, wanneer men eenen ryken Oegst verwagte. Ten derden is het gants twyfelagtig, of de Planting tot Werk- of Brand hout niet voordeeliger is, als van Vrucht-boomen, schoon die plantagien na by bevolkte Steden gelegen zyn, om de vrugten ten duursten te verkoopen; dog waer omtrent men zig, door de overvloedige toevoer, veeltyds bedroogen vind: daerenboven worden veele plaetzen tot Vrucht-boomgaerden aangelegt; en weinige van wilde Hout-gewassen gevonden.

In de 4. eerste Hoofddeelen van het Tweede Boek hebbe ik gehandelt van de Hout-gewassen in het algemeen, en wyze van vermeerderinge in het byzonder, ook van haer leef-tyd, daer by voegende eenige aanmerkingen omtrent de groei en behandeling van de zelve.

Bladz. 63. word gezegt, dat zommigen uit zaed veele verslegtende soorten voortbrengen, daerom men de geenen, die zulks onderworpen zyn, op eene andere wyze moet vermeerderen; wyders dat men zommigen eerder of beter kan teelen van Stek, Uitloopen, of door in te leggen: als ook in 't 4. Hoofddeel op wat wyze zulks moet gedaen worden; mitsgaders hoe men zig omtrent het planten en herplanten zal gedraegen.

Bladz. 67. hebbe gezegt, dat zommige wilde boomen niet in het minste moeten besnoeit, en dat in het algemeen niet anders als der zelve op malkanderen wryvende takken moeten benomen worden; ook

ook dat men wyders moet bezorgt zyn om die regt een-spillig te doen opgaen, en uit deze regte Stam-scheut wyd en zyd uitspreidende kroon-takken te bekomen: maer wanneer het door eenige gevallen komt te gebeuren, dat men dikke takken moet uithakken, dan moet zulks geschieden met zoo weinig quetzing des Stam of Kroons-hoofdtak, daer van die zyn uitgesproten, als eenigzins doenlyk is, en dat glad en effen by der zelve oorsprong; egter alleen aen boomen, die van weinig aendikking zyn: want jeugdige sterk aendikkende boomen zal men zoo dicht aen de stammen niet besnoeyen, maer ruim eene halve duim daer van, op dat in de aendikkinge beter zouden overgroeyen, komende-aldaer anders eene holte, het geen dikwils vogt, by ons Pissers genaemt, doet voortbrengen. Om dit te meer voor te komen, moet men de gemaekte wonden aenstonts met smeersel geheel en al glad en dicht overdekken (te weten alleen van dikke uitgesnoeide takken, want van dunne takjens is het onnodig) daer door niet alleen de buiten-lucht en inwatering belet worden, maer ook dat de toevloeyende sapp, door de togt-gaetjens der gemaekte wonden, niet uitzypelen; daer uit anders, by verzuim, in deze boomen de even genaemde Pissers voortkomen.

In het 3. Hoofddeel van het Tweede Boek van den Leef-tyd der boomen handelende, zegge ik, dat de geen, die haestig groeyen, ook haestig vergaen, zelfs is het gehakte hout vergankelyker, als dat van langzaemer groei: dus geven de gewassen van gelyke dikte uit zandgronden veel waerdiger en duurzaemer hout, als die in klei- of moerige gronden gegroeit zyn: ook zyn alle Hout-gewassen in hun soort, die de digtste en vast-geslotenste deelen hebben, van meerder duur en sterkte, als die open en minder gesloten zyn: nogtans geeft het hout, dat na het hakken waardigst is, zelden aen den Planter het meeste voordeel; vermids het jaerlyks te weinig aenwaist: om die reden worden de Olm-boomen, kragtiger als de Ipen, en nog meer als fyne Ipen (Hertsleer genaemt) aengroeyende, tot meer voordeel geplant; schoon het Ipen-hout, inzonderheid het laetste, van meer waarde is. Edog men moet zig in alle gevallen, het zy men tot voordeel, het zy tot vermaek plant, gedraegen na de gesteltheit der gronden, en na dat die overeenkomst hebben met de eigenschappen der gewassen tot der zelve voeding: wyders moet men tot het beplanten van plaetzen, die van sterke wind kunnen worden aengedaen, zodanige gewassen verkiezen, die daer aen best kunnen wederstaen: dus doende zal men veel-

veeltyds, in den groei en na het hakken, meer vermaak en voordeel genieten, met hout-gewassen te planten, die by het verkoopen van geringer, als die van meerder waarde zyn.

Thans zal ik de wilde Hout-gewassen in haere byzondere foorten; der zelve eigenschappen en dienstig gebruik voor en na het hakken beschryven; en vermids het Eyken, Greenen- en Vuuren-hout by ons van zeer veel gebruik is, zoo handele ook van de Eyken-, Pyn- en Denne-boomen, schoon onze laege gronden tot deze gewassen onbequaem zyn, en dat de Pyn- en Denne-boomen niet mogen verplant, nog behoefte worden om tot groote boomen te groeyen.

Boog-hout, Esdoorn en Schotse Linde zyn drie benaemingen van eenen en den zelve boom, en van het geslacht der *Planus* of *Platanus*; het werden groote boomen, maer maeken zulke sierlyke kroonen niet als de Linde-boomen; der zelve bladen zyn zeer groot met ingesneden kanten; om die reden ondienstig tot scheer-heggens; en vermids ze ligtelyk door den wind aen stukken waeyen, en het hout, na den hak, van weinig of geen waarde is, zoo zoude niemand raden van deze foorten te planten.

De altoos groen-bladige en andere heesterige bloem-dragende hout-gewassen moet men onder de sierlyke wilde plantingen met meer eigenschap als in bloem-hoven planten, nademaal ze, sierlyk glad geschooren wordende, weinig of geen bloem voortbrengen.

Wyders is 'er groot onderscheid omtrent het bearbeiten der gronden van Vermaak-plaetzen, en het verkiesen der aldaer te planten boomen; of van zodanige gronden, die van minder sierlyk onderhoud zyn, en met boomen tot werk- of brand-hout beplant worden. De bearbeiding der gronden van Vermaak-plaetzen hebbe wydlopig in het 8. Hoofddeel van het 1. Boek verhandelt. Op Vermaak-plaetzen zaait, steekt of plant men zodanige gewassen, die tot wind-keer, belommering, cieraed of scheer-heiningen dienstigst zyn, zonder het voordeel, dat de Planter of des zelfs nakomelingen van den hak of uitrooiing zoude kunnen genieten, in aenmerkinge te nemen, want dit beoogt men alleen, wanneer tot werk- of brand-hout gezaait of geplant word. Wyders word men dikwils op Vermaak-plaetzen genoodzaekt jonge boomen, om ze wel op ryen te hebben, te planten; die anders van zaed gelegd, zonder te verplanten, beter met een pen- of pael-wortel zullen groeyen; wanneer niet alleen bestendiger tegen wind zyn, maer ook kragtiger aenwas maeken. Men moet de boomen tot werk-hout,
in

in den beginne, digt by den anderen doen opgroeyen, op dat ze malkanderen eenspillig zouden opjaegen, daer door men het snoeyen tot eene enkele spil voorkomt: en wanneer men verder bezorgt is, dat de al te digt geplante of gezaaide tydig gerooit worden, dan maekt deze natuurlyke besnoeiing beter hout-gewas, als men door menselyke behandeling verkrygt. De gronden, met boom-gewas tot voordeel geplant, worden niet verder van onkruid gezuivert, als aen het groeijen der boomen schadelyk is; in tegendeel brengt men alles toe om de gronden min stuifbaer te doen zyn, daerom worden de zelve op groote vlakten met stroo bezaait, het geen op losse stuifbaere zand-gronden voor-al nodig is.

Om by het planten zeker te zyn, dat men, nevens den anderen, boomen van gelyk-tydige uitbottingen en van een-koleurig groen lof plant, zoo is het nodig dat de Planter, het jaer te voren, de boomen in het begin van zyne bottingen uittekent, en wederom als ze in 't blad zyn; want het geeft op Vermaek-plaetzen eenen grooten misstand, voornamentlyk in geschoren heiningen, als men, op gelyke aendoening van hét oog, boomen geplant ziet, die niet van gelyke aenwas, nog een-kouleurig van groen zyn, in verscheide tyden beginnen te botten, en wederom zyne bladen laten vallen; welke verscheidenheid van uitbottingen onder alle soorten van boomen, die van zaed worden vermeerderd, gevonden word; even zoo als uit het zaed der Vrucht-boomen, in ieders geslagt van Appelen, Peeren, Kerffen, Pruimen, Perziken, Nooten enz. verscheide gewassen en vrugten voortkomen, en de eene boomen eerder als de andere in het Voorjaer uitbotten, der zelve Vruchten rypen, en de bladen laten vallen.

Op Vermaek-plaetzen moet men wyd, en tot voordeel digter planten: want of wel het hout, het geen zeer wyd van den anderen in open ruime lucht geplant en gegroeit, na den hak veel vaster, harder en waerdiger is, zoo is het nogtans ongeraden tot voordeel zoo wyd te planten, om dat, behalven dat de grond minder gewas levert, de boomen, die dus alom van sterke wind aengedaen worden, zeer weinig aenwas maeken, en niet zoo oogzienlyk zyn, daerom ze alleen van Kenners, voor de anderen, die oogzienlyker zyn, gekoren worden: daerentegen zullen de boomen, digter geplant zynde, malkanderen hoog-stammiger opjaegen, van welke stammen het meeste voordeel te wagten is: egter moet men zorg dragen, dat men de te digt gezaaide of geplante tydig laet uitwieden of rooyen, op dat de daer

nevens groeyende niet zouden beschadigt worden: en zoo onder de ryen eenige van te heesterigen gewas zyn, moeten die by de grond, na een jaer groeyens, afgesneden worden, ten einde ze met meer kragt een- en regt-scheutig zouden opgroeeyen.

Om de uitkroonende Linden, Ros-karstanjes, Boeken, Olmen enz., die tegen sterke wind behoorelyk gedekt zyn, cierlyk, wyd uitgespreit, dun-takkig, ook met groote en kragtige bladen te doen zyn, moet men de zelve op zes en dertig voeten of nog meer afstands, en in ligte gronden op dertig voeten, planten; en bezorgt zyn dat de gewassen, die van weinige uitkrooninge zyn, niet opgesnoeit worden.

Zeer hooge Scheer-heggens, welkers stammen niet betakt zyn, zal men op agtien, en in ligter gronden op vyftien voeten afstands planten. Van anderen opgeschoren hooge Olmen, Beuken enz. niet digter als vyf voeten.

Het is zeker dat de boomen in den Voor-zomer, boven de grond, de kragtigste hout-scheuten maeken, en van den Voor-herfst tot in den Winter de houtigheid van takken en wortels; voornamentlyk de boomen die altoos met groen lof bekleed zyn; daerom zal men deze in de maend van September planten, uitgezondert de Palm tot lofwerken, die men beter in het Voorjaer na de vorst, en even voor haer groei plant, vermids anders te veel van de vorst in den grond te lyden heeft. De andere wilde boomen zal men ook in het Najaer, zoo haest de bladen beginnen te vallen, planten; dog de Mast- en Pyn-boomen in het Voorjaer.

Wat men voor, in, en na het planten moet in agt nemen, kan men in het 1. Hoofddeel van het Tweede Boek nazien.

Men moet de boomen, op laege gronden staende, tot brand- of werkhout, die van natuure vogtig en veel water begeeren, met dat de bladen gevallen zyn, hakken of uitrooyen: maer die van harder, vaster hout-gewas zyn, laeter: en welkers sapp en harstig zyn, moet men niet als in het Voorjaer hakken; wanneer ze zouden beginnen te botten, alsdan is der zelve hout veel harder en vaster. Volgens dezen regel hakt men eerst de Willigen, daer na de Populieren en Elzen, dan de Olmen; maer de Eiken het laetste, op dat des zelfs sapp en harstig zyn, vermids ze zuuragtig zynde stikking veroorzaken: daerentegen moeten de sapp en Pyn- en Denne-boomen aen het ryzen zyn, eer ze gehakt worden.

Omtrent het verkiezen van bequaame plantsoenen tot Heining-boomen,

men, die tot wind schut, cieraed of bevryding zullen dienen, moet men zig, na men de Scheer-heggens hoog of laeg begeert, schikken.

In het algemeen moeten de geschooren Heiningen tot cieraed zeer dun met dun-takkig hout-gewas en klein van blad zyn; nogtans volbladig en zeer digt, lyn-regt zonder de minste holtens, of uitstekende bulten, met styve digt in een of te zamen komende zy-scheuten, boven spits, dun, enkel-takkig, zodanig, dat zig als een eenige boom met uitgeschoten takken vertoont, waer van niet het minste houtige tusschen het geschooren kan gezien worden. Omtrent de heiningen voor Wind-schut, kan men zoo veel op het cieraed niet letten; naerdien der zelve vereifte hoedanigheden in het afkeeren van den wind bestaen, op dat de zelve daer niet doorwaait, maer over de toppen heen schampt; daerom moeten die van dikker, buigzaeme, en niet ligt breekende takken zyn: om die reden zyn de Populieren de verkiezelykste tot zeer hooge wind-breekers op buiten-cingels, naerdien ze zwaere verre uitspreidende wortels hebben, ook dik, sterk-bladig, en buigzaam van hout-gewas zyn.

De hooge Willigen met de witte bast groeyen het hoogst in haer soort, en zyn bestendiger tegen de wind als de rood-bastige; der zelve takken schieten schielyk hoog, en zyn buigzaam zonder breeken, de bladertjens zyn smal en taemelyk bestendig tegen wind; om welke goede eigenschappen men deze gewoonlyk op Laeningen agter de Populieren plant: ook plant men die in nieuwe aangelegde plantagien, op kleine verdeelingen, ter wydte van drie voeten van den anderen, om voor korten tyd tot beluwing van het boom-gewas te dienen; ook om in zand-gronden het afstuiven te beneemen.

Elst groeit insgelyks schielyk, zynde des zelfs blad groot, dik, hard en taemelyk bestendig tegen wind, maer groeit niet zeer hoog; ook breeken des zelfs takken ligter, en vermids geen wyde uitgespreide nog dikke wortels maekt; zoo is die het allerbequaemste tot heiningen op kleine verdeelingen in Warmoes-landen, daer men de zelve op enkele regels drie voeten van den anderen plant; ook plant men die op buiten-cingels tusschen de Populieren en Willigen. Verdere heiningen tot cieraed zal men noit van Populieren, Willigen nog Elst planten; ook zal men daer toe geen Doorn verkiezen, als enkel tot bevryding om des zelfs stekels, zynde de Doorn het knaauwen der Rupsen geweldig onderworpen.

Van Groot-bladige hout-gewassen kan men insgelyks geen cierlyke heiningen scheeren, om dat de gequetste bladen mistand maeken; gelyk de Platanus, Planus, Ros-karstanje, Schotse Linde, en zelfs de gemeene Linde-boomen te groot-bladig zyn om heiningen te planten, die in het geheel van onderen tot boven groen zyn: maer deze hoogstammen, reeds hoog en groot gegroeit, en daer na geschooren zynde, maeken zeer cierlyke hooge heiningen.

Van Mei-beuken, wiens bladen klein en glimmende zyn, en het hout dun-takkig is, kan men de cierlykste hooge en laege heiningen scheeren; zynde daer toe van alle hout-gewassen, welkers bladen vallen of dorren, het verkierzelykste: en na deze de Haeg-beuken, wiens bladen dikker, niet glimmende, en zeer geribd van donkerder groen als de Ipen zyn.

De Eike-bladen zyn groot van een hoog-glimmend groen, dik en vast; daerom geen oncierlyke heiningen maeken; komende het gesneden blad de scheeringe ten goeden.

De Olmen en Ipen maeken zwaerder hout-gewas, maer der zelve groen blad is niet zoo aengenaem voor het gezigt; nogtans maekt men van deze zeer hooge heiningen, om dat meer aen wind kunnen wederstaen.

Spaenten Aker, of Haeg-eik groeit niet tot hoog gewas, maer heeft een cierlyk klein gesneden blad, dat donker groen is; daerom bequaem tot laege heiningen. Zoo ook plant men de Kornoeljens, Barberissen en Ligusters, of Mond-hout, alleen om der zelve blad; want deze geven geen vrugten nog bloemen, wanneer ze glad geschooren worden.

Gelyk van de Mei-boeken onder de dorrende boom-gewassen de cierlykste heiningen geschooren worden, zoo zyn de cierlykste van Taxus, die van zaed of spil-scheuten, en dus van stek gestoken worden, onder de altyd groen-blyvende; de welke men, wel behandelt zynde, tot veertien en meer voeten hoogte, dun en dicht kan onderhouden; konnende de Taxus beter als Hulst aen vorst wederstaen.

Hulst is groot en steekelig van blad, daerom men van deze heiningen tot bevryding maekt, maer vrieft, met gestrengte vorst, dikmael tot de grond dood: anders groeit ze tot veertien en meer voeten hoogte, even als de Taxus.

In het algemeen moeten alle cierlyke heiningen, door andere beplantinge, voor het aendoen van sterke winden, gedekt worden, voor-
na-

namentlyk zodanige, die met altyd-blyvend-groen-lof zyn, als de *Taxus*, *Hulst* en *Palm*, welke drierlei gewassen alleen tot cierlyke *Scheer-heiningen* bequaem zyn.

De grove *Palm* groeit niet zoo hoog als de *Taxus* en *Hulst*, daerom maekt men daer van laeger heiningen.

Fyne *Palm* is niet bequaem tot heiningen, maer beter tot grond-lof-werken, en het eenigste groen hout-gewas dat daer toe bequaem en gebrukelyk is.

Alle hout-gewassen met bont blad zyn, om der zelve zeldzaamheid, geagt; maer in der daed niet zoo aengenaem voor het oog; daerom zal men, voor-al tot heiningen, noit bonte *Hulst*, *Palm*, of *Taxus* planten.

Om cierlyke grond-lof-werken van *Palm* te kunnen maeken, en verder wel te onderhouden, moet men gemeene fyne *Palm* verkiezen, die drie jaeren geplant en noit geschoren is; zynde ouder *Palm* daer toe te houtig; zoo ook de geschooren *Palm*, maer voor-al is de *Palm*, die het jaer te vooren geschoren is geweest, onbequaem. Van zodanige drie-jaerige *Palm*, die van zyne houtige steelen gezuivert en schoon gemaakt is; ook niet als jeugdige scheuten heeft, die ten uiterste drie nevens den anderen staende groen-bladige takjens hebben, kan men gewoonlyk uit ieder Roe lengte, zes Roeden uitgemeeten Lof-werken planten; want men moet de zelve niet digter planten, als dat des zelfs uitgespreide takjens malkanderen naeulyks raken.

Het *Palm*-yzer, waer mede de palm in den grond gestoken word, moet aen weerzyde van de geul bot en rondagtig wezen, op dat de *Palm*-takjens, door het insteken, niet geknakt of gebroken worden; en vermids de Planter dit, op het gevoel, zeer haestig gewaer word, zal hy zodanige geknakte of gebroke takjens zonder verzuim uithaelen, en andere in plaetse planten. Ook moet men de nieu geplante *Palm* niet scheeren.

Een kundig *Scheerder* scheert met de *Schaer* loot-regt op en neer, genoegzaam onhoorlyk: daerentegen zullen *Onkundigen* schuins scheeren, en veel geklap maeken.

Door het dikmael scheeren word de kragt van het hout-gewas benomen, ook worden daer door teffens de onderaerdse hair-wortels geschoren; het geen de bladen aen dit kragteloos hout dunder en magerder maekt, daer door de altyd-groen-blyvende hout-gewassen minder bestendig zyn tegen wind en vorst, zoo dat alsdan zeer ligtelyk bla-

deloos werden of versterven. Om hier in te voorzien, zal men alle heiningen maer eenmael 's jaers scheeren: uitgezondert de Olmen en lpen, die van zeer kragtig hout-gewas zyn, en daerom tweemaal des jaers moeten geschoren worden, op dat beter getemder dunne takjens zouden maken.

II. HOOFDDEEL.

Van de byzondere soorten, eigenschappen, en behandelinge aengaende de Gronden, het Voortteelen, Planten, en Snoeyen van Wilde boomen: ook waer toe der zelfver hout gebruikt word.

Tot dus verre in het algemeen van de Wilde boomen gehandelt hebbende, zal ik nu tot het beschryven van der zelfver eigenschappen in zyne byzondere soorten overgaen; te gelyk aanwyzende hoe men zig omtrent het voortteelen, planten en snoeyen moet gedraegen, ook waer toe de gewassen en het hout dienstig zyn en gebruikt worden: doende dit alles in eene Alphabetise orden.

Abeel-boom, anders volgens zyn geslagt-naem *Populier-boom*, bestaat uit drie verscheide soorten, als *Zwarte*, by ons eigentlyk *Populier*, *Witte Populier* en *Ratelaer*, die beide ook *Abeel* genaemt worden.

De gemeene of Zwarte Populier word een zeer groote boom met veele en wyde uitkroonende takken; groeit met zeer zwaere uitbreidende wortels; de bast is graeuwagtig, diep gekorven; het hout warrig en zenuwagtig; de eerste uitbotten zyn vet, harstig en klevende; de bladen, van wederzyde glad en glimmende, zyn ronder, kleinder en niet zoo ingesneden als die der Abeelen.

De Abeelen zyn wit-bastiger, ook van witter, zagter, langdradiger hout; schieten hooger in top met minder uitkroonende takken, uit de natuure van onder meerder opsnoeyende; de wortels schieten zeer ver en sterk, dog meer in den boven-grond als van de zwarte Populieren, daerom door sterke wind eerder om verre waeyen.

De Witte Populier, of Abeel, heeft een glimmend blad; niet zoo lang-steelig als het blad des Ratelaer, het welke een weinig ronder, van boven bruinder groen, en van onder ruigagtig wit is.

Alle

Alle deze bladen worden, door weinig wind, ligtelyk bewogen, makende die van den Ratelaer voornamentlyk, zeer veel geruis, daer van deze boom zyn benaming heeft.

Het hout of takken der Populieren en Abeelen zyn zeer buigzaam; en de bladen dik en bestendig tegen wind, daerom zyn ze de beste wind-breekers, maer het is nodig, vermids ze sterk en ver wortels schieten, de zelve door eene tuffen-floot van de vordere plantagien te scheiden.

De Zwarte Populier word verkoren tot bemanteling, om dat minder om ver waeit, en minder gedruis maekt.

Het hout dezer boomen is van zeer weinig waerde: maer vermids het zagt en langdradig is, zoo is het zeer bequaem tot Vlees-blokken voor Slagters.

Berken-boom groeit, onder de hoog opschietende boomen, zelden zoo groot nog dik als een zwaere Elzen-boom; vat in hooge drooge Zand-gronden de beste groei, met eene opschietende kroon van dunne, taeye, ryzige takken; dog wast veel weeliger en tot grooter boom in vette klei- of moerige aerde, alhoewel natuurlyk op het klippige gebergte van Noorwegen groeyen.

Het hout is hard, en meest tot brand-hout gebruikelyk, egter geeft het geen kragtige nog vermackelyke vlam, wanneer niet zeer klein geklooft is; want de schors verbrand zynde, smeult het, ten waere in groot vuur leide: maer men dooft 'er ook koolen van, die beter zyn als van Elzen-hout, dog niet zoo goed, als die van Haeg-beuken-hout gedooft worden.

Het jeugdige rys is zeer bequaem tot Stal-bezems; ook word het tot Gefel roeden gebruikt.

Berg-Esch of *Haver-Esch* zie *Qualster-bezie-boom*.

Boeken-, anders *Beuken-boom*: van welke men twee foorten heeft; groeyende de *Mei-beuken* tot eenen dikken, hoogen, wyd en breed uitkronende boom met sterke dun-ryzige takken; des zelfs bladen zyn niet groot, dun, rondagtig, spits, glad, en van boven glimmend groen; het hout is hard en kortdradig, ook van het meeste gebruik. De andere foort *Haen-*, *Haeg-* of *Steen-beuken* groeit niet zoo dik nog groot; des zelfs bladen zyn niet glimmende, van een donkerder groen, dikker, meer en dieper geribd, spitser, en na Ipen-bladen gelykende: dit is eigentlyk geen Beuken-boom, maer de *Carpinus* by Theophrastus *Hist. Plantar. lib. 3. cap. 11.* genaemt; maekt zeer vast, hard

hard hout, en geeft zeer goede Zilverfmids gedoofde koolen: ook worden van des zelfs jonge buigzaame takken sterke Hordens gevlogten.

Deze boomen worden alleen van zaed vermeerdert, uit het welke veele foorten van weinig onderscheid voortkomen, bestaende meest daer in dat de een voor den ander begint te botten, en groen lof te schieten, als ook in verscheide koleur van groen blad te geven: wyders willen ze in eenen matigen vogtigen grond, dog niet te laeg geplant zyn; wortelen taemelyk sterk, dog de Mey-beuken met weinige bequaeme wortels, daerom willen zes- of zeven-jaerige plantsoenen bezwaerlyk groei vatten, voor-al niet daer ze door den wind bewogen worden; wanneer men die, met eene pael daer by te slaen, vast en onbeweeglyk moet doen zyn: dog het is beter de zelve van twee jaerig kragtig gewas te planten.

Van Mei-beuken plant men de cierlykste hooge Scheer-heggen; wanneer men voor-al moet toezien, dat die van gelyke uitbottinge en een-koleurig lof zyn; alsdan moeten ze daer toe in goede gronden op vyf voeten; maer wyd uitkroonende boomen op zes en dertig voeten afstands geplant worden.

Het hout is van veel gebruik, en om des zelfs hardigheid zeer bequaem tot wagen-assen, en breede wielvellingen tot wagens, die veel last moeten voeren. Ook is het zeer goed en zelfs beter brand als het Eiken-hout.

Boog-hout zie *Esch-doorn*, en *Planus*.

Denne-boom word door de Beschryvers onderscheiden in *Roode* en *Witte*, en ieder van deze weder in twee andere foorten, gevende aen de grootste foort der Witte ten onregte den naem van *Mast-boom*, van welke Dodonaeus en anderen getuigen, dat ze wit van hout, en van veelerhande schelferingen of rokken te zamen gevoegt is, even als de wortel van een Ajuin, zoo dat los, open van Pooren en bol van hout is, gelyk het Denne-hout by ons is, dat in de doorzaeginge witte, doorschynende, dunne harstige vogt en zwarte quaften heeft; daerentegen zyn de Masten van vast geslotender fynder hout-deelen, die niet zoo wit zyn, en daer uit minder doorzigtige rosagtige, dikker harst vloeit: ook zyn de quaften niet zwart, maer rosagtig; zodanig als wy het Greenen-hout van den Pyn-boom beschryven. De witte Denne-boomen hebben, rondom digt langs zyne takken, dunne kleine ronde, spels-wyze, stekende bladertjens: ze zyn van verscheide

foor-

soorten dikker en dunder van hout-gewas, waer onder ook de Denne-boom, dien wy hier te Lande de Sparre-boom noemen, van den welken de Vuure-sparren uit Noorwegen komen. De Sparre-boom wortelt hoog langs de grond met dikke wortels, en laet zig, met beter uitslag, verplanten, als de Denne-boom, die geveerde bladen, als de *Taxus* of Ipen-boom, heeft, dog ligter groen zyn: ook laeten zig de Sparre-boomen tot heggens scheeren.

De Dennen met platte geveerde bladen groeyen met laeg-nederschietende pen- of pael-wortelen, en willen niet verplant worden; voor-al moet men der zelve pen-wortels niet inkorten.

Aen het vast-geslotenste hout dezer witte Denne-boomen, het geen fynst van nerf is, word ten onregte den naem van Vuuren-hout gegeven: zoo als men aen het hout der roode Denne-boomen, die vol van ros dikke uitvloeyende harst, en na den rosse quaftig zyn, mede verkeerdelyk den naem van Greenen-hout geeft: want gelyk dit zoo genaemde Denne Vuuren-hout veel vergankelyker is als het Vuuren-hout van Pyn-boomen; nog vergankelyker is dit Greenen-hout in vergelykinge met het geene ons van de Pyn-boomen uit Noorwegen overgebragt word.

Eiken-boom is een gewas van hooger, drooger gronden, de welke een Pen- of Pael-wortel maekt, die zeer laeg en diep zinkt, derhalven gants strydig met onze losse, bolle, wateragtige, laege gronden: deze word van Zaed, (Akers of Eekels genaemt) voortgeteelt; welke eigenste boom-eekels nogtans verscheide soorten van harde of minder harde, ook in groei en bladen, verschillende hout-gewassen voortbrengen; waer toe de lucht-streek en de gronden nog meer kennelyk onderscheid veroorzaeken; zullende in eenen zand-grond het vaste, hardste en beste hout groeyen, want het zelve wast daer korter, warriger van draed en wolkagtiger: in tegendeel dikt het in moerige gronden haestiger aen, en werd grooter en dikker boom, maer is des zelfs hout boller en langdraediger, gelyk het Wagenschot is. Dat deze boom drie hondert jaeren blyft leven en goed hout voortbrengen, is tegen alle bevindinge, want men des zelfs leef-tyd tot goed gebruik niet langer mag uitsprekken als tot by de hondert, of weinig meer jaeren, vermids daer na dikwils dood-stammig werd, of zichtbaere fouten in zyn hout vertoont.

Het warrige, vaste Eike Spoor-hout, by ons met den naem van Wezels hout bekend, is zeer geduurzaam en hard, bequaem om tot

pael-hout en drempels van kozynen, of het geen in open lucht dikte moet hebben, te gebruiken; want ongemeen door Zon trekkende, is het gants onbequaem tot regel-werk, vensters, of cierlyk binnen-werk, daer toe men Wagenschot gebruikt.

Wagenschot is de halve breedte des booms; of minder, wanneer de boom, in de cirkel na het midden tot het hart te zamen komende, in drien geklooft is; overzulks heeft het een harde kant, ook is het hout in het geheel, na de binnen-kant, harder, en na de buiten-kant zagter en witter, zynde tegen deze zagte kant, het zoo genaemde Spint; dat zeer onbequaem, bol, onkoleurig, en vergankelyk is. Ondertussen heeft alle Eiken-, ook dat wy Greenen-hout noemen, zodanige spint-kanten; en hoe schielyker of kragtiger het hout gegroeit is, hoe bolder, breeder en vergankelyker het spint is: in open lucht slorpt het water in, en vergaet door rottinge: onder dak en in droogte word het van de wormen gegeten, en vermolzemt: daerom zal een kundig Bouw-heer noit het minste spintige aen het hout laten blyven. Gelyk vorder van alle hout-gewassen, de Noord-zyde des booms het minste, dog vast-geflotenste, hardste van aangroei is; zoo zyn ook de bladen Wagenschot van de Noord-zyde de hardste, en min vergankelykste: maer dit hardste is ook veelyds het meeste trekkende, en daerom niet zeer bequaem tot cierlyk binnen-werk, voor-al niet wanneer ongeverwt blyft; alsdan verkiest men daer toe het blanke, een-koleurige, mildste wagenschot, het geen langdradig, fyn van nerf en met weinige wolken is; diergelyk is het waerdigste, dog bezwaerlyk te bekomen.

De sappen van het Eiken-hout worden den Eik van het hout genaemt: deze zyn zuuragtig en maken het hout zeer vergankelyk, inzonderheid het dik-hout in besloten plaetzen, daer door de zwaere balken in het korte door invreetinge in het geheel vuuren of stikken; daerom moet het Eiken-hout tydig gehakt worden, dat is in de midde-winter, wanneer des zelfs sappen op het meest tot de wortel gezakt zyn: daerenboven moet men zodanig gehakt hout tot balken, nog eenige jaeren onder vers water, des zelfs eik geheel en al doen uittrekken; dog dat van minder dikte als Schuttingpael-hout maer een jaer, (dewyl zulks aen onder-schuttingen-plancken onnodig is) komende dit hout daer na zeer haestig te droogen. Het Wagenschot laet men den Eik niet onder water uittrekken, om dat alsdan te veel van koleur verandert en onooogzienlyk werd; maer
men

men zet de bladen in open lucht over einde, een duim-wyde van een, en laet dus, in regen en wind bequaemst gedroogt, den eik uitrekken.

Het Eiken-hout van ontydig gehak is onbequaem, zynde vol sap-pen; en vermids nu veelyds des zomers zeer bedriegelyk gehakt word, om dat zulks in korter tyd en met minder kosten, de dagen dan langer en de gronden drooger zynde, kan geschieden, ook in het Najaer door het zwellen der Rivieren afgevoert worden; zoo is het gants ongeraeden zwaer, dik Eiken-hout te gebruiken tot het geene met het beste Noordse Greenen-hout kan getimmert worden; en wel te meer om dat tusschen het tydige en ontydige gehakte hout geen zichtbaer onderscheid is.

Theophrastus *Hist. Plant. lib. 5. cap. 5.* en inzonderheid Bodaeus in zyne aentekeningen zeggen, dat het Eiken-hout onder zoet water by na onvergankelyk is, en in zout water haestig vergaet: het geen volkomen strydig is met de meeninge van die de scheepen ter eerste reis om zout zenden, op dat de hout-deelen daer van zouden doortrekken, en dus duurabelder zyn.

Elzen-boom word van zaed voortgeteelt, en door onze Veen-boeren in hunne gronden in menigte gezaeit en het volgende jaer verplant: men noemt de dikste, na het tweede jaer van zaed, twee-jaerige Keuning; van welke de kortste, en allerdikste de verkiezelykste zyn tot beplantinge van alle vers verdolven gronden, die met geen ander tusschen-boom-gewas beplant zyn. Drie-jaerige Keuning zyn van drie-jaerig gezaei, en zyn de voorloopers of dikste uit de zelve bequaemer om tot in-boet te planten, daer men voor onkruid vrees, of dat het by-gewas te sterk zoude overgroeyen: maer men zal deze anders noit verkiezen om te planten.

De Elzen-boomen beminnen eenen laegen vogtigen moerigen of zandigen grond; zullende daer beter en natuurlyker groeyen als in hooge klei-gronden: maeken taemelyke hooge, maer geene zo wyd uitkroonende boomen, als de Olmen, Linden, Populieren, Eiken, Boeken, en Willigen; ook is der zelve hout niet zoo taei als van de Willigen, maer breekbaerder; daerom de Elst meer tusschen Willigen en Populieren op buitencingels geplant word, om dus jong zynde te zamen zoo lang de wind af te keeren, tot dat de zelve van de opgaende Populieren overschaduwet en verdroopen word: de Elst groeit schielyk, en wortelt niet sterk, nog met dikke wyd uitschietende,

maer met neerzinkende dunne wortels, zoo dat die den byleggende grond weinig berooft; boven dien heeft ze een groot dik vetagtig blad, het geen taemelyk bestendig is tegen wind; ook word met des zelfs afvallende bladen en op snoeyende sprokkel-hout haer eigen grond bemest: om deze drie goede hoedanigheden word die veel in en omtrent Moes-hoven geplant, tot beluwing der gezaaide Kruid-gewassen: daerenboven plant men de zelve rondom afgezande wei-kroften, en geheele velden of akkers tot brand-hout; wordende zodanige Elst-akkers veeltys alle zeven jaeren gehakt; dog die hun waere interest behartigen, zullen ze niet, voor dat twaelf jaeren gegroeit zyn, hakken; want behalven dat ze in deze laetste jaeren merkelyk meer aendikken, en na advenant grooter hout-hoop maken; zoo is het hout van meer duur en grooter hette in het branden, en daerom ook waardiger in het verkopen.

Het Elzen-hout vat haestig vlam, maer is niet zoo heet nog duurzaem, als het Essen, Eiken, Olmen, of Boeken, nogtans by ons de gemeene brand onzer hout-gewassen; zynde vorders van weinig gebruik, om dat in het droogen boven de grond zeer vergankelyk is, en haestig van de wormen gegeten word; weshalven men het brand-hout niet lang moet laten leggen, of het werd kragteloos: dog het zelve is onder water byna onvergankelyk, daerom wierden de Waterbuizen in oude tyden, en nog ten huidigen dage, als ook de Hei-paelen daer van gemaakt. Wyders wierden in voorige tyden de groote Scheeps-pompen van dit hout gemaakt, maer nu gebruikt men, om de duarte van het hout, of om dat men zodanige groote dikke boomen daer toe niet meer bekoomen kan, tot de zelve Denne-masten. Ook maekt men ge doofde Zilverfmidts hout-koolen van Elzen-hout, dog deze zyn niet zoo goed als die van Haeg-beuken, zelfs niet zoo goed als van Berken-hout.

Essen-boom word alleen van zaed vermeerdert, waer uit verscheide soorten voortkomen, onder welken de zulken, die geen zaed draegen, en geen sterk glimmende bladen hebben, de beste zyn: daerentegen zyn die geenen, welkers bladen sterk glimmen, de slegtste, naerdien ze noit tot groote boomen groeyen: ook hebben de beste Zaed-draegers het minste zaed in enkele groote zaed-huizen: in tegendeel hebben de slegtste kleinder zaed-huizen met bosjens: groeyende deze boomen veeltys met zeer knobbelagtige opwassen.

De Essen-boomen groeyen weelig tot hooge opschietende dikke boomen

men in vogtige gronden, als de Elst, en somtyds in het water: de wortels schieten niet zoo laag, maer spreiden haer wyder uit, en werden veel dikker; daerom zyn ze niet zoo bequaem tot beplanting rondom grazige weiden als de Elst; dog anders worden ze mede om tot brand-hout te hakken geplant; en worden de verstorven stooven der Elst-akkers dikmaels met Essen ingeboet. Wyders is het aenmerkelyk dat, hoe zeer en sterk de Essen wortelen, alle gewassen, die in de gronden van uitgerooide Essen-boomen geplant worden, daer in zeer wasselyk groeyen.

Het hout is wit gewolkt, langdradig, vast, hard, taei en buigzaam, zoo dat tot werk-hout, het geen eenigzins buigen moet, zeer dienstig is; maer in gestadige droogte is het zeer vergankelyk, inzonderheid als het weinig behandelt word; want dan word het in weinige jaeren van de wormen doorknaegt. Evenwel is het vastter en van heeter brand, zelfs daer toe beter, als de Elst.

Esch-doorn zie Schotse Linden.

Hagedoorn-boom werd, door goede behandelinge, tot een opgaende boom, hooger en dikker als de Qualster-bezie-boom: word van ryp zaed voortgeteelt, het geen men by den anderen te meuken stelt tot het Voorjaer, wanneer het na de vorst in Maert gezaeit word. De witte Hagedoorn, wiens gerypte beziën rood zyn, kan aen onze winter-koude wederstaen; des zelfs hout is zeer hard, vast geslooten van deelen, en zeer bequaem tot Molen-staven en kammen: van deze worden doorn-heggens tot bevryding geplant; maer is de rusp zeer onderhevig, zynde een soort van zwarte rag-rypen, die de zelve door de groote menigte haestig afeeten, en met des zelfs rag en vuiligheden bezet laeten: om het welke, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men de Hagen dikmael met eenen bezem, vroeg in den beginne, vegen; zynde anders onmogelyk de zelve, wanneer reets daer mede bezet is, te overmeesteren. Op deze gemeene witte Hagedoorn-struiken worden Peeren geënt; maer anders zyn de Hagedoornen in ons laag wateragtig Land van weinig gebruik, naerdien men de buurscheidingen en bevrydingen gewoonlyk door slooten maekt.

Haver-Esch, Berg-Esch, zie Qualster-bezie-boom.

Hulst-boom word van rype beziën, door zaeijinge, voortgeteelt, zoo als van de Hagedoorn gezegt is: groeit niet tot zoo groote hoogte of dikte als de Hagedoorn; maer wel tot heiningen van zestien voeten hoog: des zelfs bladen zyn glimmende, winter en zomer groen, rond-

om met ſcherp-ſtekende punten, daerom zeer bequaem tot ſcheer-heg-gens voor bevrydinge: maer van hooge verouderde Hulſt verzwakken de ſtekels: ook is ze onderworpen dat door ſterke winter-vorſt ſomtyds tot de grond dood-vrieſt.

Onder de ſoorten van de ſtekende Hulſt heeft men, welker bladen geel-bont, en wit-bont zyn, welke beide bonte ſoorten minder, als de groene, aen vorſt kunnen wederſtaen: ook heeft men een ſoort, wiens bladen minder hoekig en puntig zyn.

Iben-boom, Taxus, Arbor mortis, groeit in hooge vette gronden, door goede behandelinge, tot eenen hoogen dikken boom; zelfs van grootte als een gemeene Linde-boom: dog in het wilde gewoonlyk ronder van kroon, als een matige groote Appel-boom: des zelfs wortels zyn zeer veezelagtig en digt in malkanderen, welkers menigte de gronden ſchynt te berooven; nogtans groeyen in de omgeſpitte aerde, daer deze *Taxus*-boomen even gerooit zyn, alle andere ſoorten van gewaſfen wensfelyk.

Uit het zaed van *Taxus*-boomen komen verſcheide ſoorten; zynde het lof of bladen van den eenen hooger donker, en van den anderen Mei-groen van koleur, ook fynder en dunder, inſgelyks het hout-gewas: de bladen van de grover ſoort zyn donker groen, en het hout grover, ook werd deze grooter met kragtiger uitschietende takken, dog ylder; daerom van deze geene zoo cierlyke laege digte Scheer-heggen groeyen als van de fyne ſoort.

Hoewel de *Taxus* in Engeland op veele plaetzen enkel, en op de opene Heiden tot zodanigen boom groeit als by ons de gemeene Appel-boom, nogtans moet ze by ons meer voor ſterke wind beſchermt worden, of ze verſterft des winters ligtelyk, inzonderheid wanneer nog jong, en tot cierlyke boomtjens of Heggentjens geſchoren is.

De *Taxus* bemint eenen bollen vetten vogtigen grond van matige hoogte uit het water: men kan ook in goede Zand-gronden, die rykelyk met bagger doormengt zyn, volmaekte ſcheer-heggen, door jaerig ſtek met een weinig twee-jaerig hout van onder, in korten tyd teelen: tot dit ſtek moet men regt opſchietende top-ſcheuten, die in de rondte met bladertjens omzet zyn, verkiezen; deze gaen regt-ſpillig op, en zyn van zelfs beſtand: daerentegen groeit het ſtek van zy-ſcheuten, welkers bladertjens weerzyds uit de takken kammig of geveert, als van de roode Denne-boomen komen, noit opwaerts, derhalven onbequaem tot boomen of zelfſtandige heggen.

Wy.

Wyders moet men, omtrent de onderhouding van eene jong-geplante cierlyke *Taxus*-heining, agt geven, dat men de opgaende topscheuten telkens dicht by haeren oorsprong in den stam uitsnyd, tot dat ze genoegzaam met platte geveerde zy-scheuten omkleet zyn; zonder welke voorzorg men geene cierlyke geschoore digte heggen, nog zoodanige boomtjens kan verkrygen: zulke spil-scheuten groeyen het minst uit de stammetjens die van zaed geteelt zyn, maer meest uit die van stek: daerentegen heeft men van stek veel eerder heiningen en boomtjens; insgelyks is men daer door van het begeerde soort van gewas verzekert.

Als men de *Taxus*, in goede gronden, op vier voeten afstands, tot heggens plant, en aldaer eenmael des jaers, na haer eerste schot, in regen weer scheert, en vorder na behooren onderhoud met de spilscheuten in den beginne uit te snyden, ook tegen sterke wind en brandende zon dekt, mids niet overschaduwt of bedropen word, dan kan men daer van zeer digte altyd groen-blyvende en zeer cierlyke heiningen teelen, ter hoogte van zelften voeten, en zelfs hoger.

Jenever-boom, Arbor vitae, Zeven-boom: deze kunnen aen onze winter-koude wederstaen; maer vermids geen cierlyk boom-gewas is, nog fraeje heiningen werden; zoo is ongerade daer van te teelen; te meer om dat geene opgaende boomen, maer heesterig hout-gewas maeken.

Klim zie Veil.

Linde-boom word van Uitloopen ingelegt, en dus van Inleggers voortgeteelt, om dat men van zaed verscheide, meest verslegtende, soorten bekomt; als is de Linden met het Populier- of Berken-blad, dat noit zoo grooten nog cierlyken digt belommerden boom werd; dus is het ook met de Linden met de roffe Bast, die in den beginne sterk groeit, en kragtig hout-gewas met groot blad maekt; dog na weinige jaeren meer en meer in sterke aanwas vermindert; en daerenboven kankeren des zelfs jeugdige takken.

De Zaed-dragende Linden met het grootte blad maekt de grootste cierlykste boom, daerom alle kundige Boomqueekers van deze soort alleen voortqueeken. De Linde-boom groeit zeer weelig, en natuurelyk in onze vogtige moerige gronden; daerom de Franssen dien *Tilleul d'Hollande* noemen, en de Engelsen *Holland Tree*: egter wil hy niet al te laeg by het water geplant zyn, gelyk de Willigen,
Eist

Elst of Esch enz. maer ten minsten een en een halve voet boven het hooge winter-water: daerenboven kan hy aen geen sterke wind wederstaen, zynde het blad groot en dun, (dat by gebrek van hoi of gras van alle boom-bladen het beste voedsel voor zommige dieren is:) maer op een louwe plaets staende groeit tot een zeer hooge, wyd uitkroonende, digt belommerde, cierlyke boom; die in den beginne, door aenbindinge, tot een enkelde regtscheutige spil moet gebragt worden, en vervolgens tot een spillige top-scheut, uit welke de kroon-takken in de rondte moeten voortkomen, en nooit vorder gesnoeit worden. Ook moeten de Linde-boomen, tot cierlyke belommering, in goede gronden niet digter als op zes en dertig voeten afftants geplant worden.

Het Linden-hout is van weinig waerde, zynde ligt, onbequaem tot brand, wit en zagt; wordende om de witte tot Vrouwe-vouwplanken, en Lywaet-bakjens, die niet geverwt worden; en om de zagtheid tot Schoenmakers en andere sny-werken; ook van Beeldhouwers gebruikt.

Olm, *Ipen* en *Hersleer*, van zommigen ook *Kork-Ipen* genaemt; om dat des zelfs bast met zodanige diep gekorven ongelykheden gewassen is, zyn drie soorten van het zelve geslagt, komende alle drie uit het zaed des Olm-boom voort; van welk gezaei minst Olmen en meest Ipen groeyen; om die reden worden deze drie soorten, ieder afzonderlyk als de Linde-boom, van Inleggers voortgeteelt, alleen met dat onderscheid dat deze niet worden aengebonden; maer na dat van den inleg verplant, en daer na een jaer gegroeit zyn, worden ze by de grond afgesneden om dus, met meer kragt, een-scheutig op te groeyen.

De *Olm-boom* werd van deze drie de grootste, en dikt het schielykste; dog het hout is niet zoo vast gesloten van deelen; de bladen zyn grooter, ronder, minder spits-toelopende en van bruinder groene koleur: ook heeft men een soort, de *bruine Olm* genaemt, van welken de bast ligter, en de bladen bruinder zyn, en van onderen, gelyk ook het jeugdige uitschot, ruigagtig groeyen: deze werd nog ongelyk dikker als de gemeene Olm: boven dien zyn 'er nog twee soorten, de eene met bruinder blad en bast; en de andere met minder bruin blad, en bast. Van de Olmen is aenmerkelyk dat der zelve wortel-uitloopen Ipen-boomen zyn.

Ipen, door zommigen *Rooden Olm* genaemt, om dat des zelfs hout roffer is, werd niet tot zoo dikken boom, nog groeit zoo schielyk als de

de Olm; des zelfs bladen zyn niet zoo groot, bleeker groen, fmaller en spitser als van de Olm. Het hout is harder, vaster, meer gefloten, en by verkoop waardiger.

Hersleer is een Ipen van weinig aangroei, daer door dit foort van boomen veeltyds in den groei onder blyven, en veel Sypelaers, of zoo genaemde Piffers, voortbrengen: anders is des zelfs hout nog vaster, harder, en waardigt.

De Olmen kunnen het beste aen wind wederstaen, daerom veeltyds tot belouwing van Boomgaerden en andere cierlyke plantingen aengelegt worden, zynde waardiger boomen als Populieren en Willigen, de welke nogtans om haer buigzaamheid en taeiheid van hout-gewas bequaemer wind-breekers zyn: en daerom op buitenmantelingen geplaatst worden.

De Ipen zyn verkiezelykst tot hooge scheer-heggen, die van onderen opgeschooren worden; maer de *Hersleer*, schoon veele voorstanders om de waerdye van het hout heeft, kan niet bevinden, met zoo veel voordeel te kunnen geplant worden, als den Olm, die kragtiger uitdikt: daerenboven maekt de *Hersleere-ipe* magerder heiningen, welker rondom houtige kerk-uitwassen misstand maeken; overzulks zoude noit *Hersleer* planten.

Alle deze boomen groeyen niet top-scheutig, maer met regt opschietende kroon-takken. Wat omtrent het planten van Ipen, en voortteelen der Olmen van Inleggers moet in agt genomen worden, zie het I. Hoofddeel van het Tweede Boek, bladz. 63.

Het Olm, dog nog beter, en van meer dienst is het Ipen-hout, om des zelfs vastheid tot werk-hout: want daer van worden Molen-standers, groote Affuiten tot zwaer Kanon, en veelerhande Wagenmakers werken gemaakt. Ook is het waardig brand-hout, van zeer groote hette; zelfs behoud men van des zelfs doorgebrande stukken, wanneer gerekent worden, even als van Turf, Koolen.

Paerde- of Ros-kastanje, by ons met den Latynsen naem *Castanea Equina* bekend; werd een groote, dikke, wyd uitkroonende lommereuse boom, die jaarlyks cierlyke bloemen, tros-wyze, voortbrengt; waer van in den Herfst bittere, ronde en groote Kastanjens voortkomen: deze boom wortelt sterker als eenigen aen my bekend, dog niet zeer laeg in den grond; en vermids taemelyke vogt begeert, zoo groeit die in onze matige hooge gronden zeer wel: de bladen groeyen aen lange uitgeschoten steelen, gewoonlyk

met zeven uitscheuten aen het voorste van den steel.

Het hout is van weinig waerde, zynde vois en bol, onbequaem tot werk- of brand-hout.

Palm, grove en fyne, met vergulde en verzilverde koleurige kanten: zie hier van het 1. Hoofddeel van dit Boek bladz. 189.

Planus, ook *klein Booghout*, is van het geslagt der Schotse Linden of Eschdoorn; heeft groote, ronde, van voren kort puntige bladen, bleek groen en dun; de bast witagtig en door sterke aangroeiinge schilferagtig. Het hout bros, zoo dat de takken ligtelyk stukken waeyen; ook is het van weinig waerde.

Platanus groeit tot eenen zeer grooten boom van ongemeene dikte, zodanig dat getuigt word binnen des zelfs schors menigmael twaelf menschen aen eene tafel gespyft te hebben: des zelfs bladen zyn van zeer ongemeene grootte, nog meer ingesneden, ook met uitskender punten, als de Wyngaerds-bladen; van voren meer gelykende na de bladen der Ros-kastanjen; dog des zelfs puntige bladen zyn niet afzonderlyk gescheiden; maer maeken te zamen het blad. Het hout is bros, en kan aen geen sterke wind wederstaen.

Populier-boom, zie *Abeel-boom*.

Pyn-boom, zie *Wilde Pyn-boom*.

Qualster- of Lyster-bezien-boom, *Haver-*, ook *Berg-Esch*, genaemt; in tegenstellinge van onze gemeene Eschen, die eenen laegen vogtigen grond beminnen, en daerom *Veld-essen* genaemt worden; dewyl deze niet zoo laeg nog in vogtige gronden willen geplant zyn, daerom werden by Ons noit zulke groote boomen, als daer ze, op bergen geplant, groeyen.

Ros-Kastanjen zie *Paerde-Kastanje*.

Schotse Linden, *Booghout*, *Eschdoorn*, *Luit-hout*, is onder deze vier benaemingen de zelve boom: en een mede soort van *Platanus*: des zelfs bladen zyn ingesneden, zeer gelykende na de Wyngaerds-bladen, maer donkerder groen van koleur, en dunder van blad: werden groote boomen met meer opwaerts groeyende kroon-takken, daer door geene cierlyke uitkroonende schaduwagtige boomen, als de *Linde-boomen*, werden: het hout is bros, zoo dat door sterke wind ligtelyk stukken waeit; ook is het van weinig waerde, en alleen tot Speel-instrumenten, waerom den naem van *Luit-hout* draegt, gebruikelyk. Ik oordeele de zelve niet waerdig tot cieraed, of wilde voordeelige planting aen te leggen.

Spaen.

Spaensen Aker, of *Haeg-Eik*, word by ons van Inleggers vermeerderd, en geen groote boom; daerom alleen gebruikelijk tot laege sierlyke scheerheggen, die glad geschoren tot tien en twaelf voeten hoogte kunnen groeyen: het blad is donker groen, weinig met dat der witte Haeg-doorn verschillende, dog eenigzins grooter en dieper ingekorven.

Veil, of *Klim-op*, is van veele soorten, van alle welke de gemeene Klim-op, ook *Kleift* genaemt, zynde winter en zomer groen, de beste is, en alleen hier plaets verdient. Deze kan niet in hoogte groeyen als door hulp van eenig bystaende ding, waer aen met kleine scheutjens, wortels wyze, vast hegt: groeit in koude vogtige plaetzen en landen; wordende beter van kragtige scheuten als stek, dan van gewortelde scheuten, voortgeteelt; om dat deze laetste dun en ingetrokken van pooren, dor en mager zyn; dewyl de kragtige boven-scheuten dik, boller, en open van pooren de vogten tot groei beter verkrygen. Men legt deze Hout-scheuten van Maert tot July in, met agtgevinge dat, ter lengte van een halve voet, wederzyds een klein een-bladig topje gezien word; moetende het overige, omtrent twee duimen diep, in taemelyke vogtige aerde ondergehouden, en dus aen het groeyen gebragt worden: en op dat de Muuren, waer aen het best geplaatst is, daer van sierlyk zouden begroeyen, moet de Klim-op niet te dicht geplant, ook van onderen dicht aen de muur vast gehegt zyn, en dus glad zonder de minste afstandigheid tot hoogte groeyen: wanneer men die van haere overvloedige of qualyk gegroeide scheuten zal zuiveren, moet men de zelve opwaerts na boven en noit nederwaerts na om laeg uit- of aftrekken; want daer uit zouden onverhelpelyke fouten voortkomen, en zoude de uittrekkende scheut andere aen de muur houdende mede na zig haelen; het geen noit zal gebeuren, wanneer men die opwaerts uittrekt.

Dat de Klim-op goede wel gemetzelde dicht gevoegde muuren zoude bederven, is tegen alle bevinding; in tegendeel verbeteren de zelve door de Klim, en worden kragtig bewaert voor doordrang van regen, wind, en koude: maer aen oude muuren, welkers kalk vergaen is, en open voegen hebben, is de Klim schadelyk, vermids ze in deze zandige kalk-aerde tusschen de voegen indringt, en aldaer vast gemaekt uitdikt.

Het nadeel, dat dikke Klim veroorzaekt, is, dat de Rotten en Musfen des zomers en winters haer daer in nestelen: maer anders is die

agter Stook-kassen of Oranjen-huizen van zeer grooten dienst, vermids wel behandelde Klim-op meer koude afweert, als een Muur van een en een halve steen dikte.

Wilde Pyn boom is van verscheide soorten, waer onder de *Kryn Pyn-boom*, die het Greenen-hout levert. De Pyn-boomen hebben ron-der, langer, grooter bladen rondom hunne takken, ook meer staerts- wyze, als de Denne-boomen: de zelve worden van zaed voortgeteelt, en willen niet verplant zyn.

De wilde Pyn-boom is een Berg-boom-gewas; zynde het hout, aldaer op eenen steenigen klipagtigen grond gegroeit, vaster, meer gesloten van sterk ingedrongen pooren, en van veel meer duur: om die reden komt het beste Greenen-hout uit Noorwegen tot het Zoen water af; maer vermids de boven-riviertjens krom en draeyende zyn, kunnen de stolp- balken niet langer als vyftien en zestien voeten vallen.

Na dit Stolp-balks-hout, het geen fynste van nerf, vast geslotenste en beste is, volgt het Deense Noordse Langezonds Greenen-hout, als het duurabelste en beste. Dan het Zweeds Noords Greenen-hout, het geen langer valt, dog niet zoo fyn van nerf, nog vast van hout en min duurabel is.

Het Hamburger Greenen-hout is zeer harstig, gants bol, open en vergankelyk, voor-al omtrent vogtige plaetzen; zoo dat deze balken in vogtige muuren haestig vergaen.

Berlyns Greenen-hout is van alle het openste en vergankelykste.

Het beste, vast geslotenste, fynste van nerf Vuuren-hout komt van de wilde Pyn-boomen, die van Nerva afgescheept worden.

Willige-boom heeft zyn benaeming van de weeligheid des groei, zynde daer van zeer veele onderscheidene kennelyke soorten; voorna- mentlyk in hooge opschietende Willigen, en laege Willigen, welke laetste van heesterig gewas zyn.

De hooge Willigen worden ook in veele soorten onderscheiden met witte, en met roodagtige bast; werdende die met de witte bast de grootste boomen; konnende ook meer aen sterken wind, als die met de roodagtige bast, wederstaen. Zy begeeren eenen laegen moerigen vogtigen grond, dies groeyen ze nergens natuurelyker als in ons wa- teragtig Land, alwaer van Stek voortgeteelt worden: der zelve hout is zeer taei, buigzaam; en vermids onder alle boom-gewassen geene zyn, die zoo schielyk tot hooge groote dikke boomen groeyen, zoo zyn ze de allerbequaemste om tot belouwing van andere teere gewas- sen

fen te planten, te meer om dat ze met veele opschietende kroon-takken groeyen, ook in den grond veele sterke en andere hair-wortels maeken, waer door ze niet zoo ligt, als de Abeelen, omwaeyen: om deze reden steekt men veeltyds, op de buiten-kanten der Laeningen tegen de sterkste winden, een regel van deze wit-bastige hooge Willige-boomen. Nog steekt men gewoonlyk met den aenleg van cierlyke plantingen, in het midden van Laeningen, een regel tot scheerheggen, drie voeten van den anderen, voor de eerste belouwingen: zynde zulks voor-al nodig in losse, zandige stuifbaere gronden, om het wegstuiven van het zand voor te komen.

Laege Willigen brengen de Bind-tienden met witte, geele, roode en groene bast voort, waer van de witte de sterkste en hoogste zonder uitwerpsels van zy-spranken, zeer tae en buigzaam zonder breeken zyn, en daerom Leer-tienden genaemt worden; deze zyn zeer bequaem tot het binden van Tak-bossen, en aenbindinge van dikke takken; maer geheel onbequaem aen jonge jeugdige takjens, voor-al aen Perzik of Abrikoos, om dat ze ingroeyen, en dus de takken doen gommen en versterven, en wel te meer om dat deze tienden jaerlyks niet versterven. De geele Leer-tiend groeit na de Witte het dikste, langste en sterkste. De Oranje of Roode groeit met veele dunne zy-sprankjens, die jaerlyks versterven, daerom zyn deze de verkiezelykste tot bind-tienden aen jonge jeugdige of dunne takjens.

Schoon het Willigen-hout van weinig waerde is, nogtans worden deze boomen met veel voordeel in laege gronden gepoot, dewyl ze zeer haestig groeyen, en om der zelve buigzaamheid, en tae ye zagte langdradigheid van veel gebruik zyn; wordende van het zelve veel Wagemakers werk, ook Molen-vangen enz. gemaakt: daerenboven is het goed tot Hoep-hout, Peul-rys, Mande-werk enz. dog is slegt brandhout, want het geeft weinig hette en stuivende as.

III. HOOFDDEEL.

Van de Heesterige Bloem-dragende Hout-gewassen.

De bloem-dragende heesterige hout-gewassen brengen haere bloemen voort uit jeugdige scheuten, zoo dat, deze glad of kort geschoren wordende, daer uit weinige of geene bloemen voortkomen; om welke

reden de zelve niet in den Bloem-hof, maer gevoegelyker in cierlyke Plantagien geplaeft worden. Van dezen zal ik eenigen, die aen onze winter-koude kunnen wederstaen, verhandelen.

Althéa is een heesterig hout-gewas, dat van zaed, ook van stek word voortgeteelt; het welke, door goede behandeling, met cierlyke in de rondte uitbreidende takjens tot een boomtje van drie of vier voeten hoogte groeit: zynde de schors graeuw-witagtig, en de bladen breed puntig toelopende, met ingesneden kanten geschaert: de bloemen zyn wit met eene cierlyke roode ronde vlak binnen in het hert: ook zyn 'er met eenkoleurige Paerse bloemen. De *Althéa* geraekt met de laetste uitbottende boomen in groei; en haere, kelks-wyze, bloemen vertoonen zig met Augustus; gestadig andere bloemen, by het afvallen der ouden, gevende, en zulks tot in Oktober agtervolgende.

Coluthéa is een heesterig gewas, het geen van zaed en van jonge wortel-uitloopen voortgeteelt word; groeyende met langer uitschietende ryzen, als de *Althéa*; mitsdien kan het niet tot zoo cierlyken boomtje gehouden worden: brengt aen de jonge takjens geele bloemen voort.

Geiten-blad, *Caprifolie*, doorgaens by ons met den verbasterden naem van *Kamperfolie*, en in Oostenryk *Roos van Jericho* genaemt, is een hout-gewas dat zig, door omwindinge, vast maekt; men heeft van het zelve verscheide foorten, als met roode, witte en bonte bloemen; konnende de roode aen onze winter-koude niet wederstaen: de bleeker roode met by na witte bonte bladertjens, als ook de bonte geven het langduurigste, en de aengenaemste bloemen voor het gezigt en reuk: de witte geeft het eerste bloem, dog is daer in niet zoo langduurig. Deze worden door haere jonge takken, die geen bloemen dragen, in den grond gelegt, vermeerderd.

Hypericum arboreseens, of *Boomagtig St. Jans-kruid*, is by de Ouden niet bekend, en voor eenige jaeren hier te Lande, uit de Kanarise Eilanden overgebracht, bekend geworden: groeit gemeenlyk ter hoogte van drie voeten; hebbende een hard houtig stammetje, en takjens met kleine bladertjens, die gestadig kleine cierlyke bloemtjens van vyf bladertjens voortbrengen: dog deze zyn aen geen steel, maer digt tegen de takjens geplaeft, zoo dat ze met het geheele takje moeten afgesneden worden. Het boomtje kan tot eene cierlyke gestalte geschooren, en door uitloopen voortgeteelt worden; ook kan het matige koude, maer geen strenge vorst wederstaen.

Jasmyn-boom; hier van zyn verscheide soorten, dog de navolgende kunnen onze koude open lucht wederstaen. *De kleine blaauwe*, of de *Jasmyn van Perzien* maakt een klein boompje, zoo dat in eenen bloem-hof weinig gezigt beneemt: des zelfs bloem is purperagtig; dog de tros kleinder als van de *Syringa*: de bladertjens zyn niet groot, en van voor puntig; word van haer opslag voortgeteelt. *Wilde Witte Jasmyn* is van bloem en blad byna, als die van Katalonien; kan geen strenge koude wederstaen, want haer lof en wortels alsdan dikwils versterven: dog als de koude niet te streng is, en de zelve op een Zuider of Zuid-ooster Zon geplant is, blyft ze somtyds veele jaeren, zelfs ongedekt, in het leven; en als met een riet- of andere mat bedekt, en des zelfs wortel verzorgt word, kan eene taemelyke koude wederstaen; schoon jaerlyks haere bladen laet vallen: word van stek, dog meest van uitloopen voortgeteelt; op welke stammetjens de *Witte Katalonise Jasmyn* gezoogt word. In Engeland is deze, nevens de *Alaternus* en *Phyllirea* het ordinaire bekleedsel van muuren, even als by ons de Klim. *Heuning-bloem*, te onregt *wilde witte Jasmyn*, nogtans by ons met dien naem bekend, word by veelen de *witte Syringa*, ook *Italiaense Syringa*, en *Fluiten-boom* genaemt: des zelfs hout is, met leden, zeer pypagtig, ros van koleur, en van binnen met wit, vois, zagt merg: de bladen zyn geschaert, bleek groen, en niet glad: de bloemen met vier of vyf ronde, breede, puntige bladen aan jonge toppen: word mede door Uitloopen vermeerderd.

Dubbeld Bloem-kers is een laeg boompje, het geen eene welriekende bloem, als een cierlyk klein wit roosje geeft.

Vogel-kers geeft eene lange tros-bloem, byna als de *Castanea Equina*, dog kleinder: word van Uitloopen voortgeteelt.

Laurus Cerasus, of *Laurier-boom met groene blinkende bladen*: hier van zyn twee soorten, onderscheiden in de *groote en kleine Laurier-boom*, heeft aengenaem groen blinkend blad; maer geeft zelden by ons bloemen, als by buiten-gewoone heete Zomers, wanneer witte bloemen voortbrengt: kan onze strenge winters wederstaen: en word van Uitloopen voortgeteelt.

Ligustrum heeft eene witte, tros-wyze, bloem, even als de *witte Syringa*; zoo dat men deze voor een kleinder witte soort, gelyk men de *Jasmyn van Perzien* voor de kleine blaauwe soort van de *Syringa* zoude kunnen neemen: kunnen felle koude wederstaen; en worden van Uitloopen vermeerderd. Het *Liguster-hout* groeit met dunne ryzen met

met smalle spitse bladen; dies is het zeer bequaem tot laege Scheerheggen; daer toe het veel gebruikt word; maer alsdan heeft men daer aen niet veele bloemen te wagten.

Naentjens-Amandel word omtrent vier voeten hoog; daer van zyn twee soorten; de eene met zeer schoone enkelde, en de andere met dubbelde bleeke roode bloemen: worden van Uitloopen, en door Inleggers vermeerderd; dog willen in veen of daery niet groeyen.

Peper-boom van twee soorten, als de eene met bloemen van appelbloeyende koleur, die dicht tegen het hout, in de vroege Lente, voor de bladen voortkomen: en de andere met niet zoo sierlyke, maer groenagtige bloemen, en omkrullende bladen: deze beiden kunnen zelden, op stammetjens met zy-takjens, hooger als tot twee voeten hoogte gebragt worden: de zelve worden van Uitloopen vermeerderd.

Roozen-boomen zyn houtige heesterige Spruit-gewassen, de welke na haere soorten, tot meer of minder opklimmende boomtjens groeyen: onder de zelve stelle ook de *Neglantieren*, die, met fynder takjens, kroonagtiger boomtjens maeken, riekender bladen hebben, en welkers bloemen van minder bladen zyn, maer het hout is met dikker, korter, en krommender doornen bezet. In het algemeen groeyen de Roozen-boomen met langer uitschietende verspreide takken als de *Neglantieren*; derhalven kunnen van dezen geene zoo sierlyke kroon-boomtjens voortgeteelt worden. Men heeft van de zelve veele soorten, als bruine, roode, geele, witte dubbelde en enkelde Roozen; ook *Neglantieren* van verscheide soorten. Zy worden alle van Uitloopen, en Inleggers, ook van haere wortel-stukjens, twee duimen diep in de aerde gelegd, voortgeteelt. De gemeenste zyn by ons, die den naem van *Provincie-roozen* dragen; daer van veel-bladige roode, geele en witte zyn: de roode worden in groote en kleine dubbelde, of het *Juffer roosje*, onderscheiden: de groote *Provincie-roos* is het beste in potten, want ze daer in verkleint; om die reden wil het *Juffer-roosje* in geen besloten bak, na behooren, bloem geven. De geele dubbelde geeft hier zelden, in open lucht, volkomen bloem, ook kan die geen strenge vorst wederstaen; en wil van boven niet benat zyn, want dan vergaen des zelfs bloem-knoppen: ook moet die van boven niet ingept en weinig gesnoeit worden. *Maend-roos* word van zommigen onder de *Provincie-roozen* gestelt, dog is veel enkelder, en blyft des zelfs bloem niet lang in stand. *Ruige* of *Most-roos* is onaengenaem voor het gezigt, om dat haere ruige groente zeer na by de groene luis ge-

gelykt. *Muskus-roos*: van deze kan de dubbelde onze winter-koude niet wederstaen. *Peer-dragende roos*, of *Bottel*, en *enkelde Neglantier-roos*; de knoppen van deze zyn zeer groot, rood, en goed voor Konfituuren en in Potagien. *Kaneel-roos* is klein met kleine bladertjens, dog vol van blad: van grootte als de Neglantier. Nog heeft men *Aerd-roozen*, *Kamelot-roos*, bruine en bleeke *Morleoen-roos*. *Gelderse Roozen-boom* kan niet onder het geslagt der Roozen gestelt worden, zynde het hout graeu-bastig zonder stekels, maekende een sierlyk uitkroonend boomtje met takjens, het geen vier of vyf voeten hoog werd: de bladen zyn grooter, ronder en meer ingesneden: de bloem na die van de Vlier-boom gelykende, dog niet zoo tranffig, maer als eene ronde bol by den anderen; zoo dat van hout, blad, nog bloem niets met den Roozen-boom gemeens heeft.

Syringa; daer van zyn blaauwe en witte: groeit tot eenen heesterigen boom, met veele dunne, van den anderen wyd uitstaende, takjens, somtyds ter hoogte van twaelf, of meer voeten: de bladen zyn taemelyk groot en breed, boven smal en puntig toelopende: de bloemen, tros-wyze, aen steelen, van onderen met een voetje. Deze worden door inleggende loten vermeerdert.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

BYZONDERE AENMERKINGEN

over het Queeken van

G E W A S S E N ,

door het vervroegen der Saizoenen.

Als mede

Eene naeukeurige beschryving om

AERD- EN WARMOES-VRUGTEN

voort te teelen :

Mitsgaders

Om ANANAS-VRUGTEN en andere Gewassen, als CITROEN-, LIMOEN-, ORANJE-BOOMEN, enz.

Ook jaerlyks DRUIVEN, in Stook- en andere Warme Kassen, overvloedig en onfeilbaer voort te brengen; nevens een Berigt om de daer toe benodigde WEER-GLAZEN te maeken.

II. D E E L.

BYZONDERE AENMERKINGEN

over het Ooekien van

C. E. W. A. S. S. E. N.

door de verwoogen der Saksen.

Als mede

Eene nederlandsche beschrijving om

AERD- EN WARMOES-VRUCHTEN

voort te reelen;

in Middelen

Om ANANAS-VRUCHTEN en andere Gewassen, als G.

TIJLEN, LIMBEN, GRANT-BOOMEN, enz.

Ook wel de DRIE in Dook en andere Waa-

re Kanten, overvloedig en onafgezet voort te brengen

geen overvloed van de dierlijke dier-

lijke WERK-GESCHIEDENISSEN

II DEEL

DD 2

VOORBERIGT OF INLEIDING

tot het

TWEEDE DEEL;

Handelende van de Teeling buiten de gewoone Saizoenen, als ook van zommige Buitenlandse gewassen: mitsgaders van Kruid-gewassen tot de Bloem-hof; en houtige Heester-gewassen tot de Moes-hof behoorende.

DE Gewassen zyn als de menselyke Lichaemen, die door de gewoonte aen min of meer koude kunnen wederstaen, weshalven men bezuiden de Linie, onder gelyke as-punt als by ons benoorden, Naektlopers vind, de welke van de vorst niet zoo veel aendoening hebben: zoo ook kunnen veele gewassen, die by ons gants teder, door de minste vorst zouden versterven, van langzaemer tyd daer aen meer en meer gewennen; het welke de Oranje-, Limoen- en Citroen-boomen, uit warmer Luchstreeken, daer het nimmer vriest, herkomstig, bevestigen; vermids die op veele plaetzen, in ruime aerde onder eene open vrye lucht, zonder letsel weelig groeyen en vrugten voortbrengen; zelfs daer de winter-lucht het water somtyds tot ys doet stollen. Het is hier te Lande beter, dat men de gewassen van warmer luchstreek niet te veel koestert, maer aen meerder koude gewoon maekt; dog om de zelve zoo verre van natuure te veranderen, dat aen onze felle vorst en guure winden zouden wederstaen, bevinde ondoenlyk te wezen; dierhalven moet men bedagt zyn om, door Konstmiddelen, tot voortzetting van der zelve groei en vrugt-rypinge, niet alleen de Saizoenen te vervroegen, de vorst en guure winden af te weeren, maer ook om de warmte zodanig te vermeerderen, als die gewassen in de Saizoenen onder haer natuurlyk klimaet, tot groei en vrugt-ryping, in open vrye lucht genieten.

Eer men tot deze verhandeling overgaet, dient men voor-af te weten, dat ik de min of meerder warmte onderscheide van hette: gelyk ook de min of meer koude van vorst. *Hette* noeme als de vuur-deelen zoo menigvuldig en kragtig zyn, dat de lichaemen door der zelve

aendoeninge branden. *Warmte*, wanneer de vuur-deelen niet zoo menigvuldig of kragtig zyn om te doen branden, maer genoegzaam om de dampen meerder te doen scheiden, en in zodanige vermenginge te houden, dat de groei en vrugt-ryping, door de aendoeninge dezer vermengde deelen, worden te weeg gebragt. *Koude*, als de vuur-deelen zoo weinig of kragteloos zyn, dat de dampen, daer mede vermengt, in meerder zamentrekkinge zyn, daer door de koude min of meer, tot byna stollens, is. *Vorst*, wanneer de vuur-deelen nog weiniger en kragteloozer zyn, zoo dat de dampen, tot water getrokken, stollen, of ys werden.

Wyders is zeer aenmerkelyk, en de grondslag, daer na de Saizoenen, en alles, het geen de vroege teeling betreft, moet gerigt worden; Dat de Zonne-straelen de grootste hette maken by afkaetzing; ook wanneer in verwarringe by den anderen behouden worden: dus ziet men dat groote glad-gepolyste en vergulde houte holle spiegels vreeslyk branden, zonder dat die in het minste heet of beschadigt worden. Dat de Lucht somtyds met ys, en het gebergte des zomers met sneeu gedekt blyft, schoon in die Landen de Zonne-straelen hette maeken. Dat de Lucht ter hoogte van 75. tot in de 80. graeden, hoewel het aldaer des zomers gestadig zonnig is, nogtans op geen vyf graeden by ons zoo warm is, als in de Lente en Herfst: daer in tegendeel, ter plaetse daer de Zon het aerdryk maer twaelf uren in de vier en twintig beschynt, en des middags loot-regt is, het aldaer zeer dikwils byna hette maekt, vermids de opwaerts stuitende Zonne-straelen telkens door de nederfchietende worden te rug gedreven, en daer ter plaetse in verwarringe vergadert blyven.

Vermids de Zon by ons, des winters en in de vroege Lente, laeg by de kimmén, van zeer kleine omzwier is, en het aerdryk niet anders als met schuinse affschampende straelen beschynt, zoo konnen des zelfs straelen alsdan maer weinig roering veroorzaeken, het geen de dampen en uitwazemingen veeltyds, rondom ons, in te zamen trekkinge doet blyven hangen, en eene zeer laege wolkige, mistige of yzelagtige lucht maeken: veel min konnen deze weinige schuinse affschampende Zonne-straelen zoo veel beweging in de vogten van de aerde maeken, dat ze deze vogten, tot vergrooting der gewassen, zouden doen hevelen; zelfs niet wanneer in dien tyd de Zon dagelyks helder komt te schynen, om dat men zeer dikwils teffens fel vriezende Noord-oosten, Oosten, of Zuid-oosten winden heeft, die de dampen
en

en uitwazemingen nog kragtiger doen te zamen trekken: daerom is het eerst nodig te betragten, om de lichaemen en gronden, die men wil doen verwarmen, te bevryden van alles dat aen de Zonne-straelen hinderlyk is, ook moet men maeken dat deze gronden en lichaemen van de Zonne-straelen het regthoekigste worden aengedaen.

De winden worden best afgeweert door hoog-groeyende, dik-takki-ge, glad opgeschoren boomen, de welke, zonder de Zonne-straelen in het minste te beletten, in het Noorden, Oosten en Westen kunnen geplant staen. Deze hoog glad geschoren Heining-boomen, door aen-doeninge van wind gebogen wordende, zullen de zelve winden op-waerts doen overwaeyen en afschampen, die niet als verre van daer wederom zullen nederdaelen: geheel anders is de uitwerking van laege gebouwen, muuren of schuttingen, want daer by zullen de winden, van agter tot om hoog gekropen, en haer digte by, aen de andere zyde, om laeg nederwerpende, een zeer vernielende dwarlwind veroorzaeken, het geen ook de winden van voren, by wederkaetzing, komen te doen. Daerenboven zyn deze digte geschoren heggen zeer dienstig om de Zonne-straelen te behouden; want die zullen daer in warren, en vermeerderd blyven hangen; het geen door geen muuren of schuttingen te verkrygen is; alzoo die niet zoo hoog zyn.

Behalven de voorgemelde beplanting van zeer hooge Noorderlyke, Ooster- en Wester-scheer-heggen, plant men ook, op kleinder verdeelingen, scheer-heggen van laeger gewas, om de Zonne-straelen tussen deze kleinder verdeelingen, nog te meer te behouden: door zodanige beluwinge of bemanteling tegen de winden zal men meerder en groei-zaemer warmte verkrygen, inzonderheid des winters of in de vroege Lente, als ter plaetse daer de Zon in ruimer open lucht langer schynt: maer men moet voor het planten, en voornamentlyk by het maeken van Gebouwen, Muuren of Schuttingen verdagt zyn, dat de zelve, des winters en in de Lente, verre schaduwen, en gevolgelyk veel Zon beletten; zoo als hier vervolgens te zien is, alwaer de declinatie van de Zon, des zelfs hoogte boven den Horizont, en gevolgelyk des zelfs afschaduwing is berekent op een voet hoogte perpendiculair; ter Polus hoogte van 51, 52, 52½, 53, en 54. graden, met duimen, en de zelve afgedeelt, ieder in hondert deelen.

Den 21. December is des Zons declinatie 23. graden 30. minuten.

den 21. January 19. gr. 45. min.

den 21. February 10. gr. 26. min.

Pe-

Polus hoogte.

21. Decemb.	51. graden.	52.	52 $\frac{1}{2}$	53 en	54. grad.
ten 12. uuren					
Zons hoogte.	15. grad. 30.	14.30.	14.	13.30.	12.30.
Schaduw.	43 $\frac{26}{100}$	46 $\frac{40}{100}$	48 $\frac{13}{100}$	49 $\frac{99}{100}$	54 $\frac{31}{100}$
ten 11. en 1. uur.					
Zons hoogte.	14.11. en 20. sec.	13.12.10.	12.43.50.	12.15.	11.15.
Schaduw.	47 $\frac{46}{100}$	51 $\frac{15}{100}$	53 $\frac{12}{100}$	55 $\frac{27}{100}$	60.33.
ten 10. en 2. uur.					
Zons hoogte.	10.12.	9.18.20.	8.51.30.	8.24.40.	7.31.30.
Schaduw.	66 $\frac{74}{100}$	73 $\frac{24}{100}$	77.	81 $\frac{16}{100}$	90 $\frac{84}{100}$
21. Jan. ten 12. uur.					
Zons hoogte.	19.15.	18.15.	17.45.	17.15.	16.15.
Schaduw.	34 $\frac{36}{100}$	36 $\frac{39}{100}$	37 $\frac{48}{100}$	38 $\frac{65}{100}$	41 $\frac{17}{100}$
ten 11. en 1. uur.					
Zons hoogte.	18.—:20.	17.1.30.	16.32.	16.2.20.	15.4.10.
Schaduw.	36 $\frac{92}{100}$	39 $\frac{20}{100}$	40 $\frac{42}{100}$	41 $\frac{74}{100}$	44 $\frac{57}{100}$
ten 10. en 2. uur.					
Zons hoogte.	14.11.10.	13.15.50.	12.49.40.	12.22.10.	11.24.30.
Schaduw.	47 $\frac{47}{100}$	50 $\frac{90}{100}$	52 $\frac{70}{100}$	54 $\frac{72}{100}$	59 $\frac{47}{100}$
ten 9. en 3. uur.					
Zons hoogte.	7.37.30.	6.52.10.	6.29.50.	6.7.10.	5.23.
Schaduw.	89 $\frac{63}{100}$	99 $\frac{61}{100}$	105 $\frac{37}{100}$	111 $\frac{93}{100}$	127 $\frac{34}{100}$
21. Febr. ten 12. uur.					
Zons hoogte.	28.34.	27.34.	27.4.	26.34.	25.34.
Schaduw.	22 $\frac{4}{100}$	22 $\frac{99}{100}$	23 $\frac{42}{100}$	23 $\frac{95}{100}$	25 $\frac{8}{100}$
ten 11. en 1. uur.					
Zons hoogte.	27.28.	26.28.20.	25.58.40.	25.29.10.	24.30.10.
Schaduw.	23 $\frac{8}{100}$	25 $\frac{9}{100}$	24 $\frac{61}{100}$	25 $\frac{17}{100}$	26 $\frac{31}{100}$
ten 10. en 2. uur.					
Zons hoogte.	24.2.40.	23.6.40.	22.37.50.	22.22.30.	21.15.40.
Schaduw.	26 $\frac{89}{100}$	28 $\frac{11}{100}$	28 $\frac{72}{100}$	29 $\frac{12}{100}$	30 $\frac{86}{100}$
ten 9. en 3. uur.					
Zons hoogte.	18.7.40.	17.18.50.	16.54.40.	16.30.20.	15.42.30.
Schaduw.	36 $\frac{66}{100}$	38 $\frac{51}{100}$	39 $\frac{47}{100}$	40 $\frac{50}{100}$	42 $\frac{67}{100}$

De

De Beplanting, Gebouwen, Muuren en Schuttingen moeten zoo veel afstands hebben, dat ze de lichaemen, die van de Zon moeten bescheenen worden, niet kunnen overschaduwen: en vermids hier voor is aengetoont dat de afschampende Zonne-sraelen zeer weinig of geen warmte, voornamentlyk des winters, veroorzaaken; zoo moet men, zoo veel doenlyk is, maeken, dat de zelve de lichaemen het regthoekigste beschynen; het geen voor-al noodzakelyk is aen glazen, naerdien der zelve pooren dan beter doordrongen worden, daer van anders afstuiten zonder dienst te doen. Ook moet de aerde, ten zelve einde, tegen de Zon hoog schuins oplopende zyn: en nademael zwarte, bolle, losse lichaemen de Zonne-sraelen best inlaeten, zoo moet de aerde wel doormest, los, bol en zwartagtig zyn: maer de gronden voor Kassen, Bakken, Muuren en Schuttingen moeten daer na toe het laagste, hard, vlak, en effen van deelen zyn; op dat de Zonne-sraelen, by afschamping, na de Kassen, Bakken enz. aldaer de warmte zouden doen vermeerderen: ondertussen moet men ook verdagt zyn, dat eene groote, ruime open lucht voor de Oranje-huizen, Kassen en Bakken, des winters, aldaer sterker doet vriezen; en wel te meer, om dat men alsdan dikwils veele dagen na den anderen betrokken lucht zonder Zon heeft.

Wanneer men de Oranje-huizen, Kassen en Bakken wederzyds met schermen bezet, van de welke de Zonne-sraelen tot de Oranje-huizen afgewezen worden; zoo zullen die de warmte tot de Oranje-huizen enz. niet alleen vermeerderen, maer ook teffens de wind afkeeren, waer door de vergaderde Zonne-sraelen te meer behouden worden: ondertussen moeten dusdanige Zy-schermen, omtrent winter-broei-bakken, voor-al niet te wyd van den anderen afstandig zyn, op dat de winden des te beter zouden afgekeert worden; belettende alsdan zodanige, digt by den anderen geplaetste, schuins afwyzende schermen geen Zon; nademael de zelve laag by de kinnen en van weinig omzwier is. Om de zelve reden maekt men ook Agter-schermen, en boven de Kassen en Bakken schuins staende schermen, waer van de tegenschynende Zonne-sraelen na beneden op de glazen worden afgewezen; dog deze moeten niet te ver voor-over steken, op dat ze geen Zonne-sraelen, wanneer de Zon met half February of Maert hooger komt te ryzen, zouden afweeren; ten waere men de schermen zodanig laet maeken, dat men die met gedeeltens kan verkorten, of met op te zetten hooger stellen. De voorschreven zy-, agter- en boven-scher-

II. Deel.

E e

men

men moeten van vast, hard hout, en van binnen wit geverft zyn, op dat de Zonne-straelen daer van des te beter zouden afschampen: maer het geen de warmte dient te behouden, moet zwart of donker bruin geverft zyn; want ik hebbe aen vrugt-schuttingen bevonden dat de afstuitende Zonne-straelen van witte verw dikwils aen de vrugten zeer nadeelig zyn, bijzonderlyk aen vleezige druiven.

Boven-dek-planken zyn aen Schuttingen nadeelig; vermids het niet alleen nestel-plaetzen zyn voor Spinnen, Ruspen, Oorwormen en ander ongedierte; maer ook om dat ze het opvallende regen-water en den Dauw beletten, waer door de gewassen niet zoo wel van voren kunnen bevogtigt worden; daerenboven worden de sterke van voren opkruipende Zuide of Zuid-weste winden, boven door deze dek-planken, gekeert, en wederom na beneden gedreven, wanneer ze de jeugdige uitgeschoten takken tegen de groei-vleug aendoen en verbreeken; het geen ongelyk meer nadeel toebrengt als sterke slag-regens of hagelbuyen, die zeldzaemer en daerom minder schadelyk zyn.

Die de Zomer-warmte aen Boom-vrugten tragt te vermeerderen door byzonder maekfel van Muuren of Schuttingen om daer tegen te planten, zal zig al zoo zeer bedrogen vinden; als die andere Oranje-huizen, Kassen en Bakken als Regt-liniede maekt; want deze regt-liniede zyn alleen de bequaemste, gevende genoegzaame zomer-warmte: de holle muuren, de muuren van retrenchement, de zige zaegel, en de voor-over-hangende witgeverfde schuttingen doen branden: want de muuren zyn doorgaens door de wederkaetzende Zonne-straelen te heet; zoo dat dicht beplankte schuttingen dienstiger bevonden hebbe; dog deze moeten niet belat worden, om dat anders de daer agter doorwaeyende winden de Zonne-warmte verdryven: om welke fny-winden, langs de schuttingen, nog meer voor te komen, stelt men, op de 24 of 30 voeten afftants, een wind-breek-schermtje, zynde niet meer als eene regte op- en neer-staende plank, regthoekig tegen de schutting vast gespykert: de Muuren moeten belat worden, vermids de snoei-spykertiens daer in niet vast genoeg heften, en om dat, by het uittrekken der spykers, een gedeelte kalk volgt, dat holligheden tot nestel-plaetzen voor ongedierte veroorzaekt: ondertussen moet het belatten niet anders gedaen worden als met half duims latjens, daer op even gelyke latjens, regt op en neer, vyf duimen van den anderen gespykert worden, als wanneer de boom-takken daer aen bequaemlyk kunnen ge-
bon-

bonden worden; die alsdan, door de afkaetzende Zonne-straelen, niet zoo veel nadeel zullen leiden.

Alle welke voorzorgen, tot vermeerdering en behoud der Zonne-straelen, zeer dienstig zyn aen zodanige gewassen, die in besloten Oranje-huizen, Stook- of andere Kassen, en Bakken, des winters tegen het vriezen, bewaert worden; daerentegen zyn ze schadelyk aen zulken, die in open vrye lucht groeyen, want daer door zouden de, door de Zon, gerezen sappn, door het nagt- of vroege morgen-vriezen, wederom te zamen trekken; en hoe schielyker de vorst na de Zonne-warmte komt te volgen, hoe nadeeliger het is: dus ziet men tedere gewassen, de welke naeulyks aen onze winter-koude kunnen wederstaen, veel meer tegen het Voorjaer op zonnige rabatten, voor muuren of schuttingen geplant, versterken; als zodanigen, die gedurende de winter, noit van Zon beschenen, en welkers sappn dus in beweginge gebragt zyn: om die reden zyn ook de Zuid-wester Schuttingen, en de daer voor gelegen Rabatten, veel nadeeliger, als die tegen het Zuid oosten; om dat de eerste, meer ontlaten en beschenen van de Zon, aenstonts van de vorst geklemt worden, en zulks blyft aenhouden, tot dat ze wederom schielyk van de koude of vorst in de grootste warmte, als is de Zon van twaelf uren, komen te geraeken: daerentegen worden de Zuid-oostelyke Schuttingen en Rabatten van de Zon beschenen, wanneer de zelve in de minste kragt van aendoeninge is, en als men de vorst, gewoonlyk in het Voorjaer doordringenst, het meest te vrezen heeft; wordende wederom van de Zon verlaten, wanneer die het kragtigste, en de dag-warmte gemeenlyk op het hoogste is; waer door de gewassen, voor en tegen zodanige schuttingen geplant, van langzaemer tyd aen meer koude en vorst gewoon werden.

Men moet, om de tedere gewassen, gedurende de winter, te bewaeren, en nog meer om de zelve in groei te brengen, Konst-gebouwen hebben; daer in men de warmte van de Zon, door glazen veroorzaekt, niet alleen door dekkinge tragt te bewaeren, maer ook door stokinge te vermeerderen: daer toe zyn zodanige Konst-gebouwen van de meeste en beste dienst, die de binnen-lucht haestig kunnen verwarmen, en dus langduurig behouden; derhalven zal men de zelve met zoo veel glas van voren, en zoo weinig binnen-lucht maken te zyn, als doenlyk is; nogtans zoo, dat de glazen van voren, door bequaeme dekkinge, tegen den indrang van vorst kunnen verzorgt

worden: want voor-al dient geweten dat de warmte, welke men door bezorginge van nagt-dekkinge kan behouden, veel groeizaemer en beter is, als dat men, door vuur-stokinge, de koude zoude moeten weeren.

De kassen moeten zoo lang, hoog en diep zyn, als tot het benodigende gebruik dienstig is; zynde aenmerkelyk, dat men, zonder hulp van Zon, alleen door vuur-stokinge, zoo weinig kan teelen, als dat men, zonder hulp van vuur-stokinge, in de winter tedere gewassen zoude kunnen doen groeyen. Wyders is het nodig, om deze Konstgebouwen met goede uitwerkinge te gebruiken, dat men weet, tot wat graed van koude of warmte, de gewassen mogen worden aengedaen: ook moet men eenigzins kennisse hebben van de warmte der natuurlyke buiten-lucht in de Saizoenen; als mede hoe die is in de Oranje-huizen, Kassen en Bakken, zonder stokinge, en met stokinge of door hef-middelen: en van wat uitwerkinge zodanige warmte is; mitsgaders hoe men het gebrekige aldaer zal vergoeden, om de buiten-lucht, zoo als die is in de Saizoenen, op het natuurlykste na te bootzen.

De koude vertraegt de beweging, en maekt dat de dampen, meer te zamen trekkende, verdikken, en als ze bevrozen tot ys stollen: *de Warmte* daerentegen maekt roering, waer door de lichaemen scheiden en verdunnen. Uit deze voor-af gestelde onfeilbaere waerheden volgt, dat losse, weeke, vloeibaere lichaemen door warmte meer verdunt en uitgespreit worden, als harder, vaster, drooger lichaemen: wyders dat, wanneer zodanige losse, vloeibaere lichaemen in het aerdryk worden geroert, der zelve Hevelingen de lucht insgelyks met weeker vloeibaere stoffen doen vermengen; als ook dat dusdanige verdunde uitgespreide lichaemen haer zeer gemakkelyk laten voortpersen, of optrekken in de pypjens der gewassen, alwaer dan, door weinig te zamen trekkinge verdikkende, eene kragtige aenwas veroorzaeken.

Aldus is het, by uitnemenheid, met de warmte in besloten glazekassen; daer de vogten des aerdryks, of der dikwils begoten tobben en potten, door de ingedrongen Zonne-straelen verdunt en niet opgedroogt zynde, omtrent de gewassen zwevende blyven, tot dat de koude de zelve in meerder te zamen trekkinge doet verdikken: maer gelyk de aenwas in vogtige Zomers, en in losse, bolle, waterzugtige landen, meest uit schielyk gerezene weeke lichaemen bestaat; zoo is
het

het ook met den aenwas van zodanigen, welkers boomen, planten, gewassen, en der zelve vrugten zeer groot, maer tevens zeer open van pypen, los, bol, en wateragtig zyn: daerentegen wanneer de warmte drooger, vaster lichaemen doet roeren, dan volgt geen sterken of schielijken aenwas, maer dan zyn de boomen, planten, en gewassen veel vaster, zelfstandiger in een gedrongen van deelen; ook zyn alsdan der zelve vrugten veel kruidiger, vermids ze daer door eerder en beter ryp te verkrygen; waer toe ze niet konnen gebragt worden, zoo lang als de warmte diergelyke vloeibaere weeke lichaemen, rondom de vrugten, zwevende houd; want tot vrugt-ryping word eene warmte vereist, die vaster, kleinder lichaemen doet beweegen: en gelyk een open kokende pot gestadig water-dampen uitstoot, zoo moeten de dunne wateragtige deelen, die in de vrugten zyn, als kokende uitgestoten worden, en vorders door de boven-luiken der Kassen uitdampen.

De waerheid van het gezegde bevind men niet alleen onfeilbaer, ten aenzien der vrugt-rypinge in open lucht, by zeer vogtige en weinig zonnige jaeren; maer ook altyd, wanneer men door warmte in besloten glazen-kassen druiven denkt te zullen doen ripen; inzonderheid wanneer de Kassen diep zyn, en de wyngaerd met zyne ranken afstandig van het glas is; want dan zullen de druiven aldaer haere grootte wel verkrygen, en na by, maer noit behoorlyk ryp werden; veroorzaekende zulks de gestadige zwevende dampen, de welke haer, by verdikking, rondom de vrugten zetten, die daer door in den beginne, eer ze ryp geweest zyn, taei werden, en vervolgens schimmelen en verrotten. Om dit voor te komen, moet men omtrent alle teeling, onder glazen in Kassen of Bakken, veel lugten, en wel byzonderlyk als men dun-schillige, vogtige vrugten wil doen ripen: deze mitsgaders de vroege Meloenen lugt men gestadig, tot uitdamping en uitwazeming der vuurige deelen, van agteren, min of meer met overhangende haire-kleden in sterke vorst. Wanneer de dampen, door Zon of ander middel, niet genoeg verdunt of gescheiden worden, zoo is alsdan de vuur-stoking het bequaemste om de zelve na buiten te persen, en te verdryven; maer als deze weeke lichaemen (bestaende meest uit dampen met minder uitwazemingen) haer op en rondom de gewassen nederzetten, of zwevende blyven, gelyk dikmael des winters, door de kragteloosheid der Zon, de binnen-lucht boven den grond niet genoeg kan geroert worden, of dat de buiten-lucht zoo fel vrie-

zende is, dat men, zonder kennelyke schade, de Oranje-huizen, Kassen, en Bakken niet kan openen of ontblooten; dan veroorzaaken de zelve aldaer, aen de planten of gewassen, eene beschimmeling en verrotting; zoo als meest altyd gebeurt, wanneer men, door broei met Paerden-mest, in de maenden November, December en January vrugten meent te teelen; voornamentlyk als men die van agteren niet doet uittrekken.

Wyders is het zeer nodig, dat de binnen-lucht van Oranje-huizen, Kassen, en Bakken somtyds door doortogt verfrist word; even gelyk de rondom ons hangende vuile uitwazemingen en rotte dampen in open lucht door wind verdreven worden; derhalven moet men geen gelegenheid verwaerlozen om de zuivere frisse lucht aen de eene zyde in te laten, en, omwonden van vuile verrotte luchts-deelen, aen de andere zyde te doen uittrekken; moetende dit altyd werktellig gemaakt worden, wanneer het weder niet te koud of vriezende is: en op dat deze indringende buiten-lucht geen nadeel aen de binnen zynde gewassen zoude toebrengen, zal men de binnen-lucht, een weinig te voren, tot wat meer als benodigende, maer voor-al niet tot schadende, warmte stoken. Om hier van, als ook in het vervolg wegens de gesteltheid der binnen-lucht aengaende warmte en koude verzekert te zyn, zyn de Weerglazen, daer van zekere aenwyzing doende, ten uitersten noodzaekelyk: de welke met de daer mede genomen proeven in het volgende 3. *Hoofddeel* wydlopig beschryve; gelyk ik ook eene beschryving van de Lucht, en des zelfs uitwerkinge omtrent de gewassen, mitsgaders van de warmte, koude, regen, sneeu, hagel, rym, dauw, en van de Winden in *het volgende* 4. *Hoofddeel* geeve.

Eene vrye open lucht, op gelyke wyze als de gewassen, in haere groeizaeme Saizoenen onmiddelyk van Zon bescheenen, genieten, maekt de natuurlykste groei en vrugt-voeding; derhalven is de beste plaets in de Oranje-huizen, Stook- en andere Kassen of Bakken, alwaer de gewassen zodanigen, naest-by-komende, open vrye lucht kunnen verkrygen, dat is het digste by het glas; want daer ziet men de zelve het kragtigste groeyen, en de meeste vrugten voortbrengen; het geen noit te verwagten is van zulke gewassen, die meer afstandig van geen Zon bescheenen worden, en wel voornamentlyk wanneer te dicht in een gedrongen staen: om die reden behoort men de gewassen niet alleen zodanig te plaetzen, dat voor het glas van de Zon kunnen bescheenen worden, maer ook dat haere bladen en takken, ongedrongen,

gen, rondom van zodanige Zonnige lucht aengedaen worden; zynde genoegzaam eenen algemeenen misflag, daer door veele gewassen bederven en versterven, en daer door de vroege voortteeling ook dikwils qualyk gelukt, dat men te veel en verkeerd gebruik maekt van de Oranje-huizen, Stook-, en Broei-kassen, of Bakken: zegge te veel gebruik, te weten wanneer men in de zelve de gewassen te veel in een pakt, en het op alle plaetzen bezet, dat in der daed qualyk en misbruik is; want dit moet even zoo aengemerkt worden, als of eene menigte menschen, zonder ververzinge van lucht, digt by den anderen te zamen woonde; dewyl het zeker is dat, by aldien onder eene menigte digt in een gedrongen gewassen, eenige van quaede gesteltheit, en gevolgelyk haere uitwazemingen meer bedorven zyn, deze haer nabuur, en die weder eenen anderen zullen aensteeken. Nog doet het mislaegen, wanneer men de gewassen, die op verscheide wyze van Lucht, ook van meer of min koude en warmte moeten worden aengedaen, by den anderen, of zodanig plaetst, dat ze gelyke aendoeninge van egaele warmte en koude genieten, zoo als onvermydelyk in Oranje-huizen, Kassen enz. geschied, daer zodanige verscheide gewassen te zamen geplaatst zyn.

De grond-regel tot voortteeling van tedere gewassen, en vervroeging der Saizoenen bestaet voornamentlyk in het nabootsen van haere natuurlyke wasdom, om de zelve, zoo veel doenlyk, van tyd tot tyd zodanigen aendoening te laten geworden, als ze natuurlyker wyze in open lucht komen te genieten: daer omtrent ondervind men, dat die onder verduiping, of daer de gewassen digt te zamen geplant staen, geen goede gewassen, of vrugten voortbrengen: als ook dat de natuur, ten aanzien van de groei en vrugt-rypinge, na de verscheidenheid der Saizoenen aen het eene gewas van andere werkinge, als omtrent het andere gewas is; daer door men in de Lente, Herfst, Zomer, en zelfs in de Winter bloemen en vrugten heeft.

Wyders leert ons de Natuur, dat men de Kerffen, Perziken en Druiven, onder gelyke aendoening van lucht, in beslutenheid niet kan teelen; naerdien de Perziken en Kerffen in de bloei-tyd minder warmte begeeren, als de Druiven: ook verkrygen de Kerffen in korter tyd, en in de Zomer-warmte haere rypte; dewyl de Perziken, schoon ze eerder bloeyen, veel langer tyd tot het groeyen en ryp-werden der vrugt benodigen, en niet voor de nazomer gegeten worden: daerenboven bloeyen deze beiden voor haer blad-groei: het tegendeel ziet men aen den Wyn-gaerd,

gaerd, vermids des zelfs bloemen, omtrent twee maenden na het begin der uitgeschoten Loten en vertoonen der vrugt, haer openen in de midde-zomer, als de warmte op haer kragtigste is: waer uit dan klaerlyk volgt dat men geen Kerffen, of Perziken te gelyk kan teelen in Bakken, daer in Druiven geteelt worden: of geen Druiven in zodanigen, waer in Kerffen en Perziken geplant zyn.

In *het volgende 5. Hoofddeel* van de Aerde en des zelfs gebruik handelende, word ook gezegt dat de boom- of andere gewassen beter en natuurlyker voedsel uit ruime aerde trekken, dan wanneer ze in naeuwer bepaeling van potten of tobben geplant zyn; het geen voor-al moet in agt genomen worden by het vervroegen der vrugt-rypinge in de Saizoenen, alwaer de boomen, binnen de glazen tegen de muuren der Stook- en andere Kassen, in de ruime vrye aerde zodanig moeten geplant staen, dat der zelve wortels van voren, in de buiten-aerde wyd en zyds, ook van diep uit de aerde, haer voedsel zoeken en trekken mogen; zynde zeer aenmerkelyk, aengaende deze in koude aerde geplante boomen, dat, wanneer der zelve takken, en wortels voor aen bestookt worden, deze binnen-warmte het Saizoen vyf maenden, of weinig minder, doet vervroegen, mits dat de boven-grond voor de Kassen, alwaer de boomen en wyngaerden sterk wortel maeken, tegen sterke vorst met een weinig los stroo overdekt word; zullende alsdan de selste vorst niet het minste nadeel aen de wortels der boomen toebrengen, of der zelve bevordering omtrent de groei vertraegen.

De Kassen, tot vervroeging der vrugt-rypinge, onderscheide in warme en koude; zynde beide zodanig gemaekt, dat van voren in den grond onder de glas-raemen geen tusschen-scheiding van muur- of plank-werk is, op dat het wortel maeken der daer in geplante boomen in de vrye aerde niet zoude belet worden: wyders zyn de glas raemen om laeg in eene gesponde ribbe, die met drie paeltjens, voor het doorzakken, ondersteunt word, tegen welke paeltjens een strook tweeduims plank gespykert word; die tot om laeg aen den gemeenen grond komt, zoo dat de binnen-aerde der bak met die van buiten gemeen en gelyk is. De glas-raemen van beide de kassen zyn byna, onder en boven, even veel afstandig van het boom-gewas, in de kassen geplant; op dat het gewas van Zon en lucht, op de vorderlykste wyze, zoude kunnen worden aengedaen. De vordere beschryvinge dezer kassen zie in *het volgende 1. Hoofddeel van het 1. Boek*: en agter in *het Derde Boek*, daer afzonderlyk van den Wyngaerd in de Stook-kasse gehandelt word.

Wat

Wat men wyders aengaende het teelen der gewassen van warmer Lucht-streek, en om de Saizoenen te doen vervroegen, in agt te nemen heeft, zal men naeukeurig in ieder *Hoofddeel*, volgens des zelfs inhoud, van *het eerste Boek* aengetekent vinden.

Het *tweede Boek* begint met eene verhandeling aengaende het teelen van Aerd- en Warmoes-vrugten, onder de benaeming van Moes-tuin, daer toe ook de Laurier Bakelaer, Rosmaryn, en Thym, welkers bladen in de spyzen geur byzetten, behooren; mitsgaders de wortels van het Zoethout, als mede Wynruit.

De Kruid-gewassen van den Moes-hof onderscheide in zeven soorten.

Van *het eerste soort* zyn de eetbaere vrugten, die onder de aerde groeyen; de welke Aerd-vrugten noeme, als Ajuin, Challons en Challotten, Parey, Radys, Rammelassen, Raepen, (die by ons in sterk gemeste Moes-tuinen zeer bitter en wurmsteekig groeyen; daerom beter in zandige Teel-landen, na den Oegst, gezaeit worden) Wortelen van alle soorten, als Geele en Oranje Peen, Witte of Pastinaken, Beetwortelen, Chikorei-wortelen, Pieterfeli, Saffasei, Schorlonere, en Zuiker-wortelen; ook Peper-wortels, die tot prikkeling by spyzen als sausen gebruikt worden.

Van *het tweede soort* zyn Spruit-, Struik- of Plant-kruid-gewassen, als Aspergien, Kool van alle soorten, als Bloem-kool, Kapper, Roo-de, Witte, Savoyen, Slooren, en Spruit-kool; vorders Selderie en Venkel.

Van *het derde soort* zyn haw, en klimmend-groeyende kruid-gewassen, ook die niet klimmen, maer struik-haw-vrugten zyn, als Groote, anders Boere-boonen, van welke by de Ouden geen gewag gemaakt word. De klimmende haw-vrugten zyn de Roomse, by ons Turkse boonen genaemt; (dog de onkundigen verstaen, onder de benaeming van Roomse boonen, gewoonlyk de voorgenoemde groote Boere boonen) Peul- en Dop-erreten van onderscheide soorten; zynde van de Dop-erreten meer soorten, als van de Peulen. Peulen noeme, welkers hawen eetbaer zyn, en daerom meer als om de erreten gegeten worden; van dit soort heeft men vroege en later zuiker-peulen; kleine vroege, en breede groote laeter krombekken, ook bastert-krombekken, die niet zoo breed zyn, maer overvloedig groote en veele erreten in den haw laden, nog erreten van gratie, die laeg by de grond groeijen. Van de Dop-erreten, welkers hawen harder van schil zyn, en

II. Deel.

FF

daer.

daerom niet gegeten worden, heeft men witte, vaele, gracuwe, blaauwe, en groene erreten, ook van yder der zelve nog byzondere foorten, wordende deze meest, by de Liefhebbers van Buitenplaetzen, in hunne Moes-tuinen geteelt, om jong en groen gegeten te worden; zynde de gedroogde of winter-erreten meest veld-gewassen, die niet aen rys klimmen, maer als kruip-vruchten geteelt worden; hoewel de tuin-erreten, die aen rys groeyen, merkelyk smaekelyker zyn.

Van *het vierde soort* zyn de Kruip-gewassen, Aerd-beziën, Meloenen van veele onderscheide foorten, Komkommers en Pompoenen van minder onderscheide foorten, dog de Pompoenen zyn flegt tot spyze en van groot beslag, zoo dat deze als de Kawoerden onwaardig zyn, om in Moes-tuinen geteelt te worden.

Van *het vyfde soort* zyn de Warmoes-kruiden; onder deze benaeming stelle alle foorten van Salade, als Krop-salade van veele onderscheide foorten; Chavonse, Latouw, Vet, Koorn-salade, als ook Andivi, nog Spinagie, Beet, Kervel, Porcelyn, Zuuring en Pieterfeli.

Van *het zesde soort* zyn Distel-vruchten, als zyn tamme en wilde Aertsiokken, Cardons genaemt, welkers toegebonden, en daer door geel mals geworden, struiken, in lange soppen gegeten worden.

Van *het zevende soort* zyn de Toe-kruiden, als is Basilicum, Bernagie, Bieslook, Confilie de grein of Melisse, Keulen, Kruis en Munt of Mente, Mariolein, Nip, Pimpernel, Rakette.

Alle welke voorschreven heesterige hout- en kruid-gewassen in het 4. *Hoofddeel van het tweede Boek*, na de orde van het Alphabet, wydlopig beschreven worden: ondertussen staet aen te merken dat de meeste Kruid-gewassen niet anders als van zaed voortgeteelt worden: dog de Aerd-beziën worden van haere zy-scheuten; de Aertsiokken, Dragon, Bieslook en tamme Zuuring, door plant-scheuringe; de Chalons en Chalotten van Klifsters; en de Peper- of Mierik-wortel van haere kruinstukken aengequeekt.

Om met goede uitflag te zaeyen, zoo moet men niet alleen weten het zaed na behooren te winnen, van des zelfs deugdelykheid kennis hebben, en of het uit des zelfs vrugt, struik of halm voortgekomen is; maer ook hoe men zig moet gedragen voor, in, en na de zaei-tyd, daerenboven moet men de gesteltheit der aerde en bolghheid des gronds kennen, en welke opgekomen zaeden, op de plaets
van

van haer gezaei, moeten blyven groeyen, en welke gewassen moeten verplant worden; ook den tyd wanneer: wyders tot welke gewassen men jaerige zaeden moet zaeyen; en welke van twee- of meer-jaerig zaed beter vrugten voortbrengen. Van dit alles, mitsgaders van het zuiver-houden door uitwieden, ook van het geene te digt van het gezaeide opkomt, hebbe wydlopig in het volgende 3. *Hoofddeel van het tweede Boek* gehandelt.

De voortteeling, onderhouding en bewaering der Kruid-gewassen vereiffen veele en gestadige bezigheden, daerom hebbe geoordeelt de Tuin-oeffening in ieder maend, agtervolgens de loop van het jaer, als ook welke vrugten en bloemen men in ieder maend kan hebben, niet beter te kunnen plaetzen als aen het hoofd van den Moes-tuin, overzulks maekt deze *het 1. Hoofddeel van het tweede Boek* uit.

Ik stelde onderscheid tussen de naem van Moes-tuin, welker vrugten alleen tot gebruik des Huisgezins dienen, of van Warmoes-landen, die door onze genaemde Warmoeziers, tot het verkopen van vrugten, bearbeid en beteelt worden. Onze Moes-tuinen zyn, behalven de beplanting van wind-brekende boomen, gewoonlyk beschuttingt, ten minsten tegen de warmste Zonne-straelen, om daer tegen zodanige vrugten te teelen, die anders, onder onze luchtstreek, bezwaerlyk of nimmer, na behooren zouden ryp werden: van diergelyke Moes-tuin, die van fyne vrugten, als Druiven, Perziken, Abrikoozen, Kerffen enz. voorzien is, hebbe in *het 2. Hoofddeel van het tweede Boek* eene schets gegeven: zynde deze Moes-tuin in het vierkant met een sloot omgegraven, eensdeels tot beter ontloozing van het overvloedige Voor- en Na-jaers-regen-water: ten anderen om dat de boomen, die tot beschutting der sterke winden geplant zyn, den grond, door der zelve wyd en zyds uitgroeyende wortels, niet zouden berooven: en ten derde om gemakkelyker af- en toe-voer te kunnen bekomen, ook om meerder bevryd te zyn: waer tegen in aenmerkinge kan komen; dat de boomtjens, vermids de schuttingen maer zes voeten van de sloot afstandig zyn, meer gevaer loopen, dat haere wortels van de Water-rotten zullen afgegeten worden; derhalven het beter zoude zyn, wanneer men niet zorgvuldig is, dit beschadende gedierte op te vangen, het geen egter door het gebruik van Vallen ligtelyk kan geschieden, by de schuttingen geene slooten te graven; en de wortels der Ypen-boomen, om de twee jaeren, tot de agt of tien voeten ver van de schuttingen af te steeken.

In het 8, 9, en 10. Hoofddeel van het eerste Boek in het eerste Deel hebbe in het algemeen van het bearbeiten en verbeteren der gronden door bemesting gehandelt, derhalven zal dat hier niet herhaelen, schoon dit laetste meer tot dit Tweede Deel behoort, vermids de Moestuin, en de in Potten of Tobben geplante boomen meerder en jaerlykse bemesting nodig hebben, als tamme en wilde hout-gewassen, de welke zelden, ook weinig of geen mest moeten hebben: maer ik zende den Lezer tot de zoo even aengehaelde Hoofddeelen.

In het volgende *Derde Boek* hebbe in 6. Hoofddeelen gehandelt van het planten en herplanten, snoeyen en voortteelen van de Citroen-, Limoen-, en Oranje-boomen, als mede van der zelve handhavinge in de Winter- en Zomer-stand-plaetzen; waer na eenige aanmerkingen over zommige byzondere gewassen volgen.

Vervolgens geeve ik naeukeurige Aentekeningen aengaende het behandelen der Wyngaerden, en wiskonstig teelen van Druiven in warme of Stook-kassen.

Wyders zal men hier agter vinden de regte manier om onfeilbaer Ananas-planten en vrugten te teelen; en op wat wyze de zelve in den Winter in de Stook-kassen, en in den Zomer in de Rund-broei-bakken, moeten behandelt worden.

Eindelyk word alles besloten met eene uitvoerige aanwyzinge omtrent het voortqueecken van Tuberoozen, en beknoptelyk van andere bloemen in het algemeen.

BYZONDERE AENMERKINGEN

over het Queeken van

GEWASSEN,

DOOR HET VERVROEGEN DER SAIZOENEN.

EERSTE BOEK.

I. HOOFDDEEL.

Aenmerkingen over het maeken en gebruiken van Winter-plaetzen, of Oranje-huizen, Stook- en andere Kassen, vaste en losse Broei-bakken, Muuren, Schuttingen enz.

In het hoofd dezès komt de Zonne-stand boven alles in aenmerkinge, zynde deze, die tegen de Zuider-zon is, de allerverkiezelykste tot Winter-plaetzen, Kassen, en Bakken; maer tot Muuren en Schuttingen is de Zon, die de zelve, ten tien of half elf uuren, regthoekig beschynt, van meer en beter dienst, om dat die niet zoo brandende is, en de schuttingen in het Voorjaer eerder van Zon beschenen worden.

Al het geen voor de gebouwen van de Zuider-zonnestand afwykt, is nadeelig; ook is de afwyking na het Westen nadeeliger als na het Oosten, insgelyks zyn de Muuren tegen het Zuid-oosten beter als tegen het Zuid-westen.

Alle Oranje-huizen, Stook- en Trek-kassen, Muuren en Schuttingen zyn best linie-regt, niet rondende, nog holle.

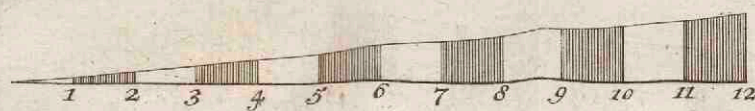
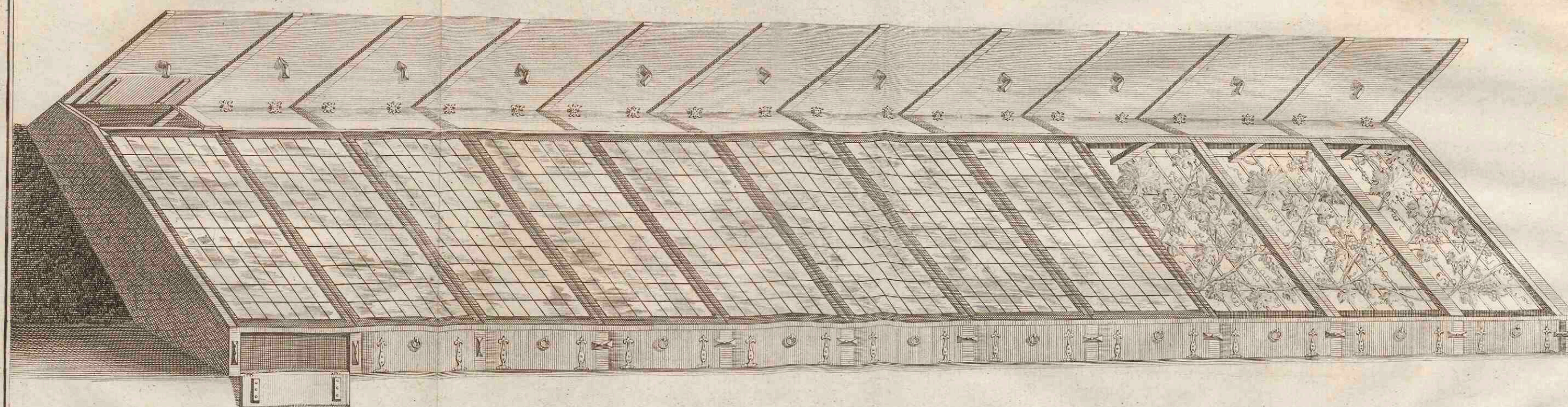
Ronde Kassen zyn van den minsten dienst, voornamentlyk des winters, wanneer de Zon, alleen van tien tot twee uuren, natuurlyke warmte geeft, want alsdan, de felle vorst kragtig doordringende, zullen eenige glazen in het geheel niet, of slegts met zeer schuinse afschampende straelen beschenen worden, waer door de daer agter geplaatste gewassen te weinig verquikkende warmte kunnen genieten.

dewyl de andere glazen, die niet beschenen worden, door die te ontdekken, tegen sterke vorst niet behoorlyk kunnen bezorgt worden: en zoo de zelve bedekt blyven, zullen ze de benodigde lucht missen en afkeeren. Daerenboven kunnen deze, door het gestadig regthoekig beschynen van den Zon op een punt, geen genoegzaame verfrissinge verkrygen: ook zyn ze, na advenant haere grootte en binnenlucht, van minder gebruik; en kunnen in het geheel zoo wel niet tegen sterke vorst gedekt worden.

Die dan een regt-liniede Stook-kas tot vreemde Gewassen laet maken, zal best doen, daer agter, in het Noorden, een Trek-kas te plaetzen, tot een winter-plaets voor Pot- of Tobbe-gewassen, die de winter-koude niet kunnen wederstaen, wanneer die alsdan door eene en de zelve Stook-oven kunnen verwarmt worden. Ook is het van zeer grooten dienst, daer agter een Loots te maeken, om beide de kassen te dekken: in wiens scheid-muur men de Damp-tregters der Trek-kas maekt, die op de boven-zolder der Loots moeten uitkomen. Deze Trek-kas behoort binnens muur, voor aen $12\frac{1}{2}$. en agter 19. voeten hoog te zyn, voorts $9\frac{1}{2}$. voet breed, en 30. a 31. voeten lang te wezen, beslaende de Stook-oven, tot de volgende Stook-kasse, de overige $8\frac{1}{2}$. voet; en moet de Trek-kas van boven met schuinse leggende raemen voorzien zyn, de welke, des winters, zoo als in het volgende 2. Hoofddeel gezegt word, moeten gedekt worden. De Stook-kas daer voor staende moet zodanig wezen, als die in het 7. Hoofddeel, daer van de Stook-oven gehandelt word, Fig. 1. afgeschetst is: zynde de zelve, volgens de daer by geplaatste doorgesneden standplaats Fig. 2. binnen uit den grond, boven de vloer der rioolen, van voor $8\frac{1}{2}$. en agter 6. voeten hoog; en lang binnens werks $39\frac{1}{2}$. voet: de Glasraemen *a* zyn 8. voeten hoog; het boven voor-overstek *b* is $1\frac{1}{2}$. voet: de kas *c* is met pannen bedekt: het opene onder de pannen *d* is met hooi aangevult: *e* zyn de Rook-rioolen: de Steene voet onder de kas *f* is $2\frac{1}{2}$. voet hoog: de kas is beneden op de Rook-rioolen $6\frac{1}{2}$. voet diep. De scheid-muur tusschen de Stook- en Trek-kas is van twee steenen tot de goot; zynde de daer boven staende glazen voor de Trek-kas 4. voeten hoog.

De Voorglazen en muuren agter koude of warme Kassen moeten, na het gebruik in de Saizoenen, min of meer agter-over vallende, stylder of vlakker leggen.

Een agter-over leggende muur tegen een terras, de welke met voorglazen kan gedekt worden, is zeer verkiezelyk tot een Wyngaerds-kas,

kas, die niet door vuur gestookt word; om dat de glazen, door deze schuinte, even wyd van het gewas kunnen staen. Zodanige kas kan volgens de nevens-staende aftekening met meer of minder raemen gemaekt worden: de zelve valt op de voet 9. duimen: is boven 14. en onder 15. duimen in schuinte tusschen de Raemen, die 6 $\frac{2}{3}$. voet hoog en 3 $\frac{1}{2}$. voet breed zyn. Om dat het nu meer na het Voorjaer loopt, als deze kas gebruikt word, zoo leggen de voorglazen daer na schuinser: en naerdien de binnen-lucht van de zelve, door tusschen beide vuur-stokkinge, niet kan verwarmt worden, zoo mogen de daer binnen geplante gewassen niet zoo vroeg in groote beweeginge van groei gebragt worden, vermids een onverwagte daer op komende vorst den jonge lotten zoude kunnen schadelyk zyn, voor-al als de zelve, door bedekkinge, niet konde afgekeert worden: derhalven moet zodanige koude kas niet voor February gebruikt worden, wanneer de Zon, van tyd tot tyd hooger ryzende, zyne straelen, door de meerder schuins leggende glazen, kragtiger doet binnen dringen; en vermids deze kas van boven met eene Zonne-scherm voorzien is, zoo kunnen de boven-luikjens in de maenden van Mei, Juni en Juli geen genoegzaame lucht verschaffen, daerom alsdan de daer toe gemaekte blindjens van onder somtyds geopent worden om de zelve meer lucht toe te brengen.

De kozynen en gevolgelyk de glazen van eene winter-plaets tot Oranje- en Limoen-boomen zyn regtstandig; om dat anders tegen vorst niet zoo wel kunnen besloten worden: die der Stook-kassen een weinig agter over leggende, om dat die in het vroege Voorjaer van den meesten dienst zyn: die der koude wyngaerds-kassen of andere, de welke men meer na de Zomer-lente gebruikt, zyn nog meer vallende; en zulks alles om de Zonne-stralen het regt-hoekigste te ontfangen; gelyk in de figuren afgeschetst is.

In winter-plaetzen van hooge verdiepingen, die van vooren met veele en hooge glazen gedekt zyn, zullen de gewassen minder van omzwevende dampen aengedaen worden: maer daerentegen komt in aenmerkinge, dat zodanige veel aendoening van vorst op de glazen en der zelve besluitinge hebben: en wel te meer om dat men des winters veeltyds langduurige vorst heeft met betrokken lucht; dies kan men alsdan bezwaerelyk het vriezen uit zoo groote gebouwen keeren: edog als het Oranje-huis zodanig gemaekt, en door dekkinge en sluitinge bezorgt is, als vervolgens gezegt word, dan behoeft men voor de vorst niet bekommert te zyn, mits dat men altyd de helder-schynende

nende Zon waerneemt om het te doen verwarmen: nogtans vinde zeer dienstig, schoon men geen vuur-stoking tot verwarming nodig heeft, dien aengaende, by onverwagte gevallen, bezorgt te zyn. Ondertussen hebbe ik bevonden, dat de vorst zelden dieper als agtien duimen in de aerde dringt: zelfs hebbe het ys in die langduurige felle winter van het jaer 1684., wanneer het zeventien weeken met alle winden vroom, nogtans minder als twee voeten dik bevonden.

Tot ontloozing van zwevende dampen en vuile uitwazemingen, die men in besloten Oranje-huizen, en nog meer in Stook-kassen onderworpen is, heeft men damp-tregters nodig, dat zyn openingen, die het verst afstandig van de stokinge na om hoog zyn: ook zyn ze van voren wyder, als van agteren, en aldaer naeuwer toelopende, om te minder intrek van koude onderworpen te zyn; om het welke nog meer voor te komen, en te beter ontloozing te verkrygen; zoo is de eerste ontloozing binnen de besluiting nodig; vermids anders de buiten-aendrang van wind en koude, door tegenperfflinge, de dampen zouden doen stremmen, en dus den uitgang beletten; daerom zal men van buiten even zodanige damp-leidingen met eenen keer doen maeken, als de Stook-kassen hebben, (waer door de rook zyne vuurige warmte mededeelt, en daer na eerst ter schoorsteene uitdampst:) want dan zal, door de keeren dezer dampleidingen, geen koude indringen. Hoe veel voorzorg men heeft, tot ontloozinge dezer vogtige dampen, nogtans zyn de besloten gebouwen, en nog meer die door vuur of ander hefmiddel verwarmt worden, daer mede bezet; welke warme vogtigheden, indrang maekende, alles zeer haestig doen vergaen: daerom het van de grootste noodzakelykheid is, alles, dat van steen kan gemaekt worden, te laten metzelen, en zulks wel met harde vaste steenen, die wel in de kalk, met een weinig tras vermengt, moeten gelegd worden, om den indrang tegen te staen, overzulks is daer toe wel bereide en gemeukte steen-kalk voor schilp-kalk te verkiezen.

Tot alles dat van hout moet gemaekt worden, zal men Noords Greenen-hout van bejaerde boomen, als het bestendigste en minder stikking door broei als het Eiken onderworpen, gebruiken: zynde dit Noordse hout, als in *het 1. Deel, in het 2. Hoofddeel van het vyfde Boek, onder het Art. van de Wilde Pyn-boom* gezegt word, het beste, want het zelve is hard, vast gesloten, met veel harst bezet en het minste scheurig. Ander hout, als veel vergankelyker zynde, zal men tot dusdanige gebouwen niet gebruiken.

Van

Van zodanige beste Noordse balken moet men het Kozyn-hout, en al wat, tot binnen-gebruik, voor Ribben-hout nodig is, laten zaegen: tot binnen-bekleedzels van Deuren, Blinden, Zolders en beschieting van Daken van onder, zal men diergelyke Noordse planken gebruiken; of by gebrek best Nervaes Vuuren-hout.

Het Eiken-hout, dat van den Rhyn afkomt, is van meer duur als het Noordse; en nog duurabelder is het Wezels spoor-hout: maer vermids dit zeer hard, en warrig is, en daer door krom en scheef trekt, zoo word dit ook omtrent zulke gebouwen afgekeurt.

De buiten-vensters en glas regels moeten van Eike wagenschot, dat niet zeer wreed is, gemaakt worden: het geen ook eenige jaeren, in open lucht, in regen, wind en zonneschyn van malkander gescheiden, van den eik gezuivert en gedroogt moet zyn, en voor dat gebruikt word, nog binnens huis been-droog werden. Zynde een algemeene regel dat alles, dat tot het bouwen van een Oranje-huis, Stook- of be-glaesde Kassen en Broei-bakken zal dienen, voor het bewerken, tot in het hart droog moet zyn, op dat men verzekert is, dat na het bewerken niet scheurig is, of zal worden: want alle het hout-werk moet glad zonder scheuren, vlak en effen, digt, op en in malkanderen sluitende gewerkt zyn. De kozynen moeten regt in de winkel-haek van buiten met dubbelde venster spongen, en van binnen met drie spongen voor gevoerde blinden, gemaakt zyn; en de spongen, dat behoorlyk lossen, en die der beneden-drempels na den eis afwateren. Alle het geene hout op hout gespykert, of op en in malkanderen sluitende gewerkt word, dat moet alvorens met dikke verw bestreken, en aldus met deze natte verw te zamen gevoegt worden: dog alles dat men vorder na het bouwen oliet of verwt, moet tot in het hart droog zyn, op dat de ingetrokken olie en opgestreken verw, door des zelfs korst, den indrang der vogten te beter zouden keeren; daer anders de zelve het uitdampen der binnen gebleven vogten beletten, welke vogten daer na, door de warmte in meerder beweeginge gebragt, te eerder verstikking veroorzaaken.

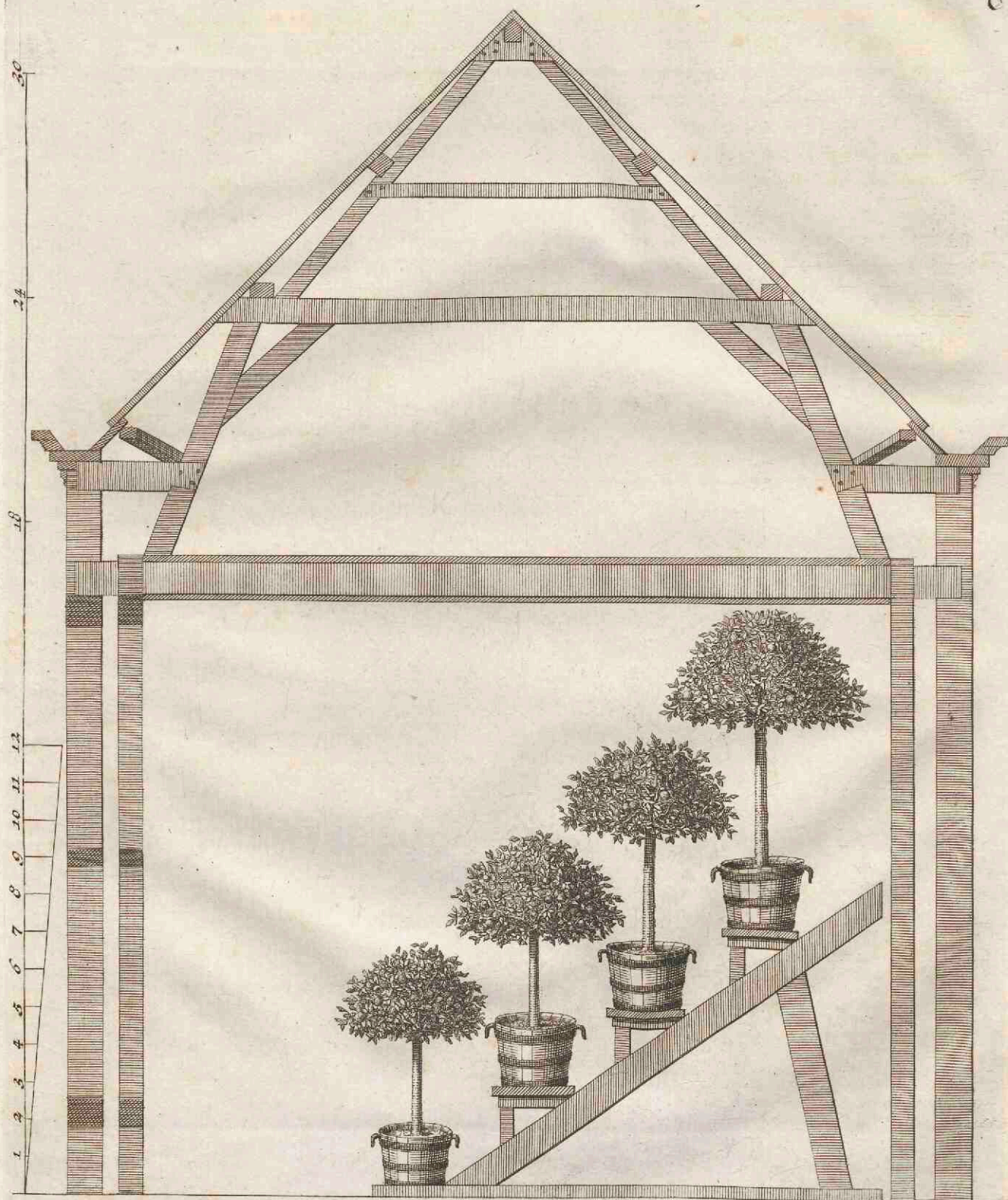
Het beste fyne Zweedse yzer is, door de warme vogten, zeer vergankelyk; daerom zal men daer van geen gebruik maeken; maer wel van het beste harder grof-karliger Duitse yzer; en op dat het door af-roestinge minder vergankelyk zoude zyn, zoo zal men het, brandende heet gemaakt zynde, in eene olie-bak, van de olie doen intrekken: dit zal men ook omtrent glazen-wind-yzers, en in 't algemeen omtrent

alle yzer-werk, dat door lucht of vogt word aengedaen, bezorgen, en daer na nog verwen: moetende deze wind-yzers in staende Kassen en Bakken van binnen opgelegd worden.

Fyn dun Spiegel-glas, hoewel de Zonne-straelen daer door beter indringen, is behalven de ongemeene kosten, boven dien ondienstig, om dat ligter breekt en haestig verweert: zoo is ook het Duitse dun Tafel-glas zeer breekbaer, en verweert mede eerder, als een dikker soort, dat groenagtig en bros is, en een derde soort, het geen by ons met den naem van Gilde glas bekend is: dit laetste, wanneer na den geelen trekt, verweert het minste, en is, wanneer glad, zonder golfjens, bulten of holtens is, het allerbequaemste tot gebruik: zegge dat het glas glad en effen moet zyn, vermids de bulten brand-glazen maeken, waer door de binnen-gewassen branden; dewyl de andere fouten den doordrang der Zonne-straelen beletten: dit doen ook bevuilde glazen; daerom zal men die, ten minsten twee of driemaal des jaers in betrokken lucht, met regen-water wassen, en van haer vuil reinigen, wanneer ze ook niet zoo haestig zullen verweeren. De ruiten moeten niet te groot nog te klein zyn, voor-al in loot; en daer in zeer dicht besloten, ook als in hout, met goede stop-verw dicht bezet zyn: behalven dat groote ruiten zeer breekbaer zyn, kan men die niet zoo vast, nog dicht in het loot zetten; en als ze te klein zyn, dan keert het loot te veel zon. Wyders moet het glas-loot niet te breed nog te smal zyn; en op dat de ruiten dicht zonden kunnen ingezet worden, moet het loot dik van hart, en de wangen van bequaeme dikte zyn, want als die dun zyn, dan krullen ze ligtelyk door de Zon, ook door dekkinge en ontdekkinge: wanneer te dik zyn, dan kan men, by verbreking van glazen, die niet behoorlyk aenstryken; en het hart te dun zynde, zakken de ruiten ligtelyk door het loot. Men moet de glas-bind-looden noit van Glazemakers getrokken loot nemen; maer daer toe ongetrokken loot van bequaeme dikte gebruiken; op dat de glazen, en voor-al die van leggende raemen, te minder zouden doorzakken. Nog moeten alle de zamenvoegzels glad en dicht aen den anderen gesoudeert zyn.

Tot winter-bezorging, zonder vuur-stookinge, van zestig Oranje-boomen in Tobben, en eenig klein Boom-gewas in Potten, oordeele het Oranje-huis, volgens de nevens-staende afgeschetste plaet, en Rhynlandse maet, binnens werks vier en vyftig voeten lang, twintig voeten breed, en zestien voeten hoog, uit de vloer tot de onderkant der

Bin-

Binten, te moeten zyn, en de vloer twee voeten boven de gemeene Tuin-grond te leggen. Wyders moet het zelve rondom dubbelde muuren hebben: de buiten-muur van een en een halve steen dik, en vervolgens tegen het Noorden en Oosten, eene tuffen-wyde van zes duimen, en tegen het Zuiden en Westen van vier duimen, waer na de binnen-muur van éenen geheelen steen moet komen, zynde deze binnen-muur zeventien voeten boven de vloer hoog, en de buiten-muur twee en een halve voet hooger; moettende deze dubbelde muuren van boven open gehouden worden, niet alleen om de tuffen-opening van zes duimen, na dat de muuren been-droog zyn, met wel gekrompen Boekweite-doppen te vullen, maer ook om, by zakkinge van de zelve, die op nieuw aen te vullen. Deze gespouwde muuren zyn vier duimen laeger als de vloer, die van platte gelegde klinkert-steenen, boven op eene looze vloer, in tras gemetzelt is. De spouw-muur in het Noorden moet op zommige plaetzen, met dunne ronde Ankertjens, te zamen gehegt worden; ook moeten de steenen tot alle de muuren behoorlyk nat, vol in de kalk, en met toegestreken voegen gemetzelt worden: als mede de spouw-muuren, na mate in het metzelen verhoogen, van binnen glad en effen met kalk vol geraept worden, om nog beter tegen de doordrang van koude bezorgt te zyn, en op dat de boekweiten-doppen tuffen beide beter zouden schikken.

De Binten van dit Oranje-huis zyn tien en twaelf duimen zwaer, die van onder met $\frac{2}{3}$ duims deelen beschoten, en van boven, tot de zoldering, met $1\frac{1}{2}$ duims deelen belegt worden, mits dat men, om de 3. of 4. deelen, een deel ongespykert leggende behoud, om de boekweite-doppen, waer mede de tuffen-opening gevult word, by inkrimpinge te kunnen aenvullen. Even onder de beschoten binten zyn van agteren Damp-tregters. De Kap-binten en Stylen zyn Ribbens van 7. en 9. duimen: de Spruiten van 5. en 7. duimen: de Gordingen van 4. en 6. duimen: de Nok van 4. en 5. duimen: de Muur- of Span-plaet, die de boom van de Goot maekt, 4. en 16. duimen: waer op een Neus- en boei-plank moet komen van 2. en 12. duimen: welk dak met $1\frac{1}{2}$ duims deelen, wel in den anderen geploegt, en op de naeden met $\frac{2}{3}$ tingels belegt, ook vervolgens met Latten en Pannen daer over heen, moet gedekt worden.

In het midden van de Buiten-muur, na de West-zyde, moet, op eene borstweeringe van $1\frac{1}{2}$ voet uit de vloer, een Kozyn gestelt worden: het geen buitens werks $14\frac{1}{4}$ voet hoog en 6. voeten breed is; zynde des zelfs onder-drempel een blaauwe steen, die 11. duimen breed,

en 8. duimen dik is, met dubbelde uitgeslepen spongen; het bovendrempels hout is van 11. en 8. duimen: en het glas-hout boven de onderdrempel $6\frac{1}{4}$ voet: voorts de stylen 6. en 11. duimen; en het glas-hout 6. en 9. duimen. Ook moet het Kozyn van boven een vast glas-, en onder een schuif-raem hebben; de welken van buiten met vier vensters (als twee onder en twee boven) van $\frac{1}{2}$ duims Wagenschot, dubbel op malkander gespykert, met dubbelde spongen, ieder van een duims aenslag, besloten worden.

In het midden der Binnen-muur van de West-zyde moet, op gelyke hoogte, een Kozyn van de voorschreve grootte komen, dog des zelfs drempels, welkers onderste mede een blaauwe steen is, moeten maer 8. duimen in het vierkant zyn: de Stylen en het Glas-hout 6. en 8. duimen. Voor het zelve worden vier Binnen-blinden gebragt, welkers binnen-regels van 2. en $3\frac{1}{2}$ duim zyn: het raem-werk is van Ribbens van $4\frac{1}{2}$ en 6. duimen, met dubbelde spongen, ieder van een duim aenslag; dog aen de binnen-zyde met $\frac{1}{2}$ duims spongen. De blinden zyn wederzyds met $\frac{1}{2}$ deelen besloten: mits dat in het midden van ieder blind een losse plank blyft, die met werveltjens opgesloten word, om de tusschen-holte van $3\frac{1}{2}$ duim, die met Boekweite-doppen gevult word, ten allen tyde te kunnen aanvullen: de zelve moeten aen winkelhaek-hengfels met krekken hangen, en met knippen sluiten.

Deze, vier duimen van den anderen en over malkanderen staende, Kozynen worden aen de buiten-kant der Stylen met eene plank van 2. duimen te zamen verbonden; dienende niet alleen te gelyk voor een Quel-hout, maer ook om het uitloopen van het vulsel der Boekweite-doppen te beletten: ook moet de opening, die tusschen de onderdrempels by de borst-weering is, mede met zodanigen plank gedekt, dog met schroeven vast gemaekt worden.

In de buiten- en binnen-muur, na de Zuid-zyde, moeten vier Kozynen met schuif-raemen, en eike vensters, ook vier binnen-kozynen met blinden, van gelyke hoogte, breedte en grootte; en op gelyke wyze gemaekt, als kome te beschryven, gestelt worden: en dat wel vier voeten uit de Oost- en West-gevel, en vervolgens vier voeten van den anderen, waer door men Penanten van vier voeten zal verkrygen. In het midden van deze Zuid muur moet het Deur-kozyn komen, het geen buitens werks zes voeten breed; en van de boven-kant des bovendrempel tot de boven-zyde van den onderdrempel $15\frac{1}{4}$ voeten hoog is: zynde het glas-hout boven de onderdrempel $8\frac{1}{2}$ voet. De

on-

onder-drempel is een blaenwe steen, die 23. duimen breed, en 8. duimen dik is, met dubbelde spongen, tot het sluiten der buiten- en binnen-deuren, voorzien. De Stylen van het Buiten-kozyn zyn van 6. en 11. duimen: de boven-drempel 8. en 11. duimen: en het Glas-hout 6. en 11. duimen. De Stylen van het Binnen-deur-kozyn, dat van de zelve grootte als het voorschreven is, zyn 6. en 8. duimen: de boven-drempel 8. en 8. duimen: en het Glas-hout 6. en 8. duimen. In het buiten-kozyn moeten twee drie duims deuren met dubbelde spongen, van onder met peneelen, en boven met glas, die van buiten opgaen, gemaakt worden: wyders boven het glas-hout eene vaste raem, rondom met eene spong, een duim in het kozyn schietende; dit raem als ook de glaze-deuren worden met dubbelde eike vensters, zoo als by het voor-gemelde Buiten-kozyn gezegt is, besloten: gelyk ook op de zelve wys het Binnen-deur-kozyn met dubbelde blinden, gemaakt als voor aangewezen is, gefloten word.

In het Oosten van het Oranje-huis behoorde een klein gebouwtje gemaakt te worden, om daer door des winters in het zelve, door eene binnen-deur te komen: welke gevoerde deur, in de binnen-muur geplaatst, $6\frac{1}{4}$ voet hoog, en 3. voeten, in het gat, wyd moet zyn: ook moet de deur met Boekweite-doppen gevult worden: ten waere men in het Noorden nevens het Oranje-huis een Loots om alles, wat tot de Tuindery behoort, te bergen, wilde bouwen, wanneer men daer door in het Oranje-huis, door eene binnen-deur, zoude kunnen komen; en alsdan zoude in het Oosten, in plaets van het gemelde gebouwtje en binnen-deur, even zodanige Kozyn met eene schuif-raem, als in het Westen gezet word, kunnen gemaakt worden.

Alle de Kozynen moeten met Quel-houten, die een duim dik en twee duimen breed zyn, en een duim in de kozynen, van de voorzyde der Kozynen $3\frac{1}{2}$ ingeschaeft zyn, gemaakt worden: ook moeten voor de zelve, in het vierkant, Architraven, die een duim op de steene penanten komen, gelegd worden.

Men moet de nieuw-gemaekte Oranje-huizen, Kassen, Bakken, en Oven niet gebruiken, als na dat de steen en kalk in het geheel, zonder de minste vogt, zyn uitgedroogt, want anders zoude de Oven, door vuur-slookinge, bersten, de muuren van de rook doorslaen, en in het geheel eene schadelyke vunzige lucht maeken: om die reden moet men ook het geverwde, voor het gebruik, door en weer door laten droogen, op dat de olie-lucht, door gestinge, geen benaeuwde schadelyke stank zoude veroorzaeken.

Fig. 1.

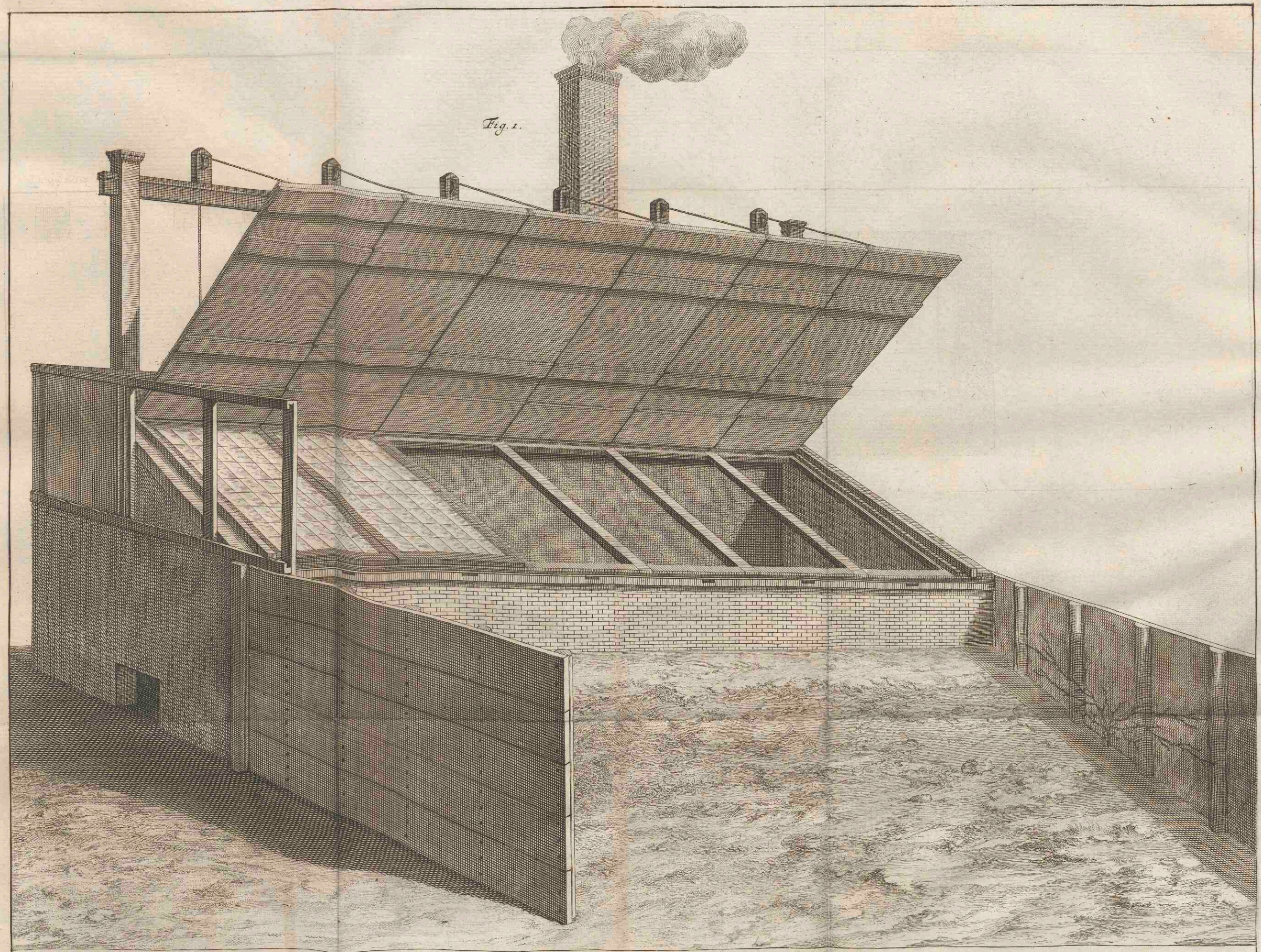
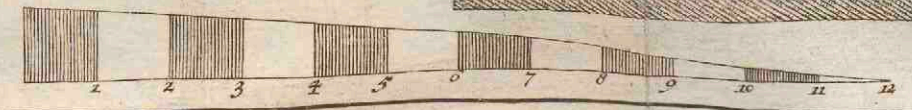
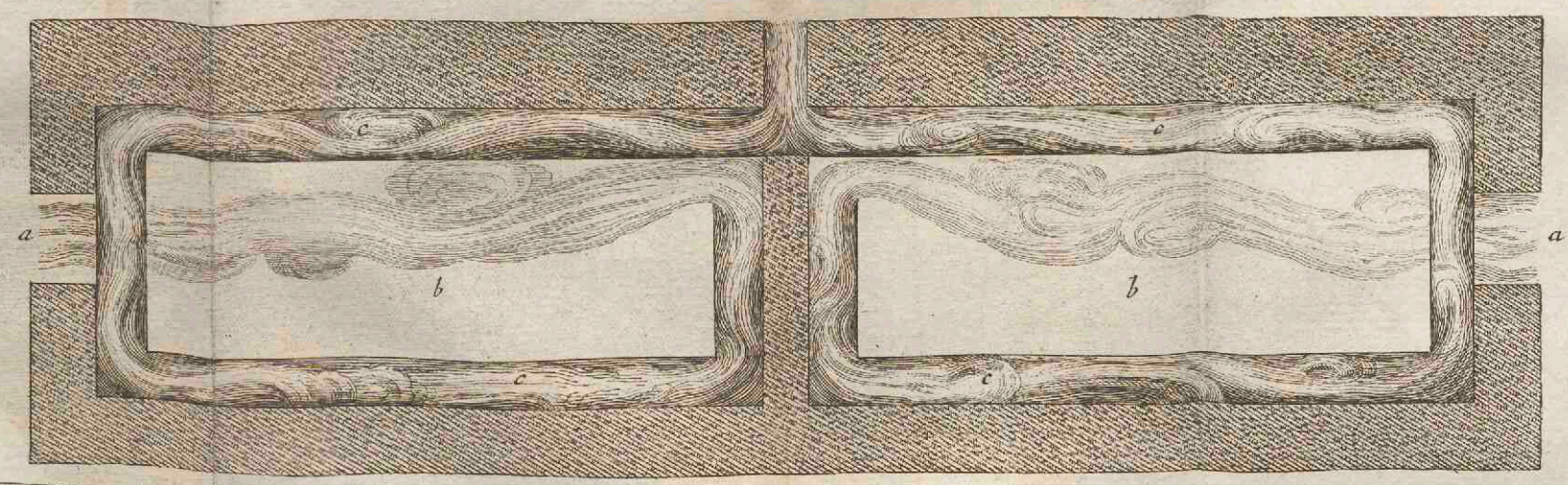

Fig. 2.

J. W. Blythe delin. & fecit

Hoe sterk het vulfel in een gepakt word, nogtans komt liet in mal-kanderen te zakken, voornamentlyk tuffen muuren, hangende blinden, deuren en fchuinfte daken: overzulks daer na onvermydelyk, om hoog, eene ongefulde opening blyft, waer door dan dikwils de vorft door-dringt, zonder dat men daer van de oorzaak kan befennen. Om zulks voor te komen, moet alle het geene met tuffen-vulfel zal voorzien worden, zodanig gemaekt zyn, dat men het, zonder fchendinge, door middel van wervels kan openen en fluiten, om het benodigende met meer vulfel te bezorgen; zoo als hier voor gezegt is.

Een *Zomer-broei-bak tot Ananaffen*, die in het Voorjaer, door vuur-ftookinge, en vervolgens met Rund verwarmt word, moet, als in de nevens-ftaende plaet te zien is, gemaekt worden. Men gaet tot de zelve uit den grond fchuins op: heeft in het Noorden een muur van twee fteenen, en voorts, in de rondte, van een en een halve fteen, des zelfs hoogte en breedte is als *Fig. 1.* aangewezen word: de daer op leggende glas-raemen zyn 6. voeten hoog, en $3\frac{1}{2}$ breed; op de voet $5\frac{1}{2}$ duim fchuins hoogende: boven zyn 6. blinden, die van agteren met een touw, door een katrol, op- en neder-gelaten worden: ook zyn aldaer in de agter-muur damp-tregters, die geftopt konnen worden, (agter ieder blind een) zynde het open gat $2\frac{1}{2}$ duim in het vierkant, om de vuile uitwazemingen te konnen loozen: het wederzydfe as-gat is $1\frac{1}{4}$ voet wyd, en 1. voet hoog. In de 2. *Fig.* is *aa* het wederzydfe Stook-gat: *bb* het wederzydfe verwelffel op de middelengte van de bak, van de eene muur tot de andere, aen wiens einde, in de eene hoek, eene opening met een keer tot de Schoorsteen is, daer door de rook na de wederzydfe Rook-rioolen *cc* geleid worden: zynde, binnens werks, agt duimen hoog: vorders komen deze wederzydfe Rook-rioolen, in het midden der bak, by een, en vliegt aldaer de wederzydfe rook ter fchoorsteen uit.

Lofse Winter-Bloem-, en *Mest-Broei-bakken* zyn van hout, en beftaen alleen uit een agter, voor, en twee zy-ftukken, mitsgaders gefwáluwftaerde merk-houten, die in de agter-, en voor-plank paffen, waer op de glas-raemen gelegd worden. De agter-plank is de breedfte, tegen welke boven, aen de buiten-kant, een ftrook planks, ter breedte van 3. duimen, vaf gefpykert is, welke ftrook zoo veel boven de plank uitfteekt, dat het de fponning tot het opleggen der glazen maekt, en dus belet dat de Noorde-wind van agter tuffen de glas-raemde kieren niet kan inwaeyen: aen het einde der agter- en voor-plank

plank zyn geveerde yzere krammen, die, door de gaten der zy-ftukken gestoken zynde, met houte speyen de bak in het vierkant opsluiten, waer na de gefwaluwstaerde merk-houten, in de even daer toe passende openingen, en daer op de glas-raemen gelegd worden. Zodanige bakken, aldus volkomen in orde, zyn van den meesten dienst, en van geringe kosten; konnende op alle plaetzen na begeeren gestelt, en op de Zon min of meer schuinte gegeven worden; ook na het gebruik haestig ontsloopt, en beknopt in huis geborgen worden. Men stelt de zelve op de mest, na dat men te voren een weinig aerde tusschen de mest en het onderste der plank gelegd heeft, op dat die door de broei te minder zoude vergaen; nogtans zal men de bakken van alle kanten met ruige mest of stroo, tot afkeering van vorst of wind, aenvoeren; zoo als de winter-bloem-bakken, ten zelve einde, met uitgebroeide rund aengevoert worden. Wyders stelt men de zelve met haere glazen zoo laeg doenlyk by de aerde, en na maete de daer binnen zynde gewassen groeyen, worden de bakken hooger en hooger gerezen, en teffens by het ryzen, aen alle kanten, van buiten en binnen met aerde aengevoert.

Luik-bakken verscheelen alleen van de voorschreven, dat deze in plaats van glazen met houte luikjens gedekt worden. De zelve wierden eertyds van Bloem-queekers, voornamentlyk tot Ranunkelen en Anemonen, gebruikt: maer de ondervinding heeft geleert, die van weinig of geen dienst te wezen; om dat de winter-zon met eene scherpe lucht verzelt zynde, by het openen der luikjens, meer quaed als goed veroorzaekt.

II. HOOFDDEEL.

Van het afweeren der Vorst en Koude door bedekzel; mitsgaders welk dekzel de koude meest afkeert, en hoedanig te gebruiken.

Dat de tedere gewassen veeltyds door vorst of guure winden versterven, word dikwils door onagtzaamheid veroorzaekt; niet alleen door verzuim van behoorlyk dekzel, maer voornamentlyk om dat men daer mede niet lang genoeg blyft vervolgen, of by verquikkende

kende Zonne-schyn, niet gestadig ontdekt; en in veranderinge van weer wederom dekt: want de warmte door bedekkinge is veel beter, als die men door vuur-stookinge bekomt.

In het volgende 4. *Hoofddeel* van de Lucht handelende, zegge ik, dat in beslooten plaetzen de koude met warme, of de warme met koude lucht haer niet haestig te zamen vermengen, en dat de eens ingedrongen vorst uit Oranje-huizen niet ligtelyk, door vuur-stookinge, te verdryven is, zonder daer door schade aen de binnen-gewassen toe te brengen: dierhalven is het van de uiterste noodzakelykheid zodanigen indrang van vorst, op alle bedenkelyke wyze, tydig voor te komen: daer toe is het eerste en beste middel, het ontfangen der Zonne-straelen: dies moet men noit verzuimen, wanneer de Zon na half tien uren, (in het kortste der dagen, al was het felle vorst,) helder komt te schynen, alsdan alles tot de glazen te ontdekken, en dus de glazen, tot omtrent twee uren, van de Zon te laten beschynen, waer na de glazen als voren wederom moeten bedekt worden; welke tyd van dekkinge, door het beslaen der glazen van binnen, word aangewezen.

Wanneer het eenigen tyd zodanig sterk gevoren heeft, dat de vorst tot diep in de gronden is doorgedrongen; en nog meer als de zelve dik met sneeu bedekt zyn, dan kan die geen vorderen indrang maeken op het aerdryk; het geen de zelve des te kragtiger doet werken omtrent de allerkleinfte openingen der Oranje-huizen, Glaze-kassen, Broei- en andere bakken; maekende daerenboven het vriezen laeg by de grond den meesten indrang: in die tyden moet men voor-al bezorgt zyn, om de zelve, door bedekkinge, daer tegen te beschermen: dog de vorst is zelden zoo fel of langduurig, dat de gronden daer door dieper als agtien duimen bevrozen: het welke gebeurende moet men daer op agt geven.

Lugtig dekzel keert den indrang der vorst het beste van allen, om dat de lichaemen niet in gestadige voortperssing worden aengedaen; dierhalven is

Sneeu het bequaemste dekzel tot het afkeeren van sterke Vorst; vermids ieder der lugtig op malkanderen leggende vlokken, zoo veele bekleedzels zyn, die afzonderlyk de doordrang wederstaen, en dus de vorst stuiten: zynde omtrent deze sneeu-dekking nog aenmerkelyk, dat de dampen en uitwazemingen der aerde haer daer door beter ontflossen, als door eenig ander vorst-keerend dekzel; zoo dat de gewassen
zel-

zelden, of nooit, van onder de sneeu beschadigt, maer in tegendeel veeltyds als jeugdig vergroent voortkomen, daerom moet men alle bedekking door sneeu, zoo veel doenlyk, tragten te behouden; en voornamentlyk dan, als het fel vriest met betrokken lucht.

Stroo dekt na sneeu het lugtigste, om dat ieder stroo-halm, met ruimte van tusschen-lucht voorzien, als een dubbeld bekleedzel maekt: hoe lugtiger het stroo op malkanderen legt, hoe beter het de koude zal afkeeren; maer vermids los stroo, door wind zeer beweeglyk, veel verspilt, van groote omslag en onzindelyk, ook by het dekken en ontdekken van onbequaeme behandelinge is, zoo voegt men het zelve ongebroken in de lengte met pik-draed-bindzels te zamen, tot matten van twee duimen dikte, of een weinig dikker: zodanige stroo-matten zyn zeer dienstig op leggende glazen in felle drooge vorst; maer onbequaem voor staende glazen; om dat het stroo te kort en slap is, en door het gestadig dekken en ontdekken ligtelyk breekt; daerenboven slurpt het, by onverwagten regen, te veel water in, dat daer na door de dikte en dicht gepaktheid van het stroo bezwaerlyk droogt: het welke omtrent het dekken van leggende glazen voorgekomen word, door de zelve met riet-matten te overdekken, daer de regen minder intrekt en beter by afzakt: maer men moet, by ontlasting van het weer, de zelve telkens binnens huis brengen.

Dikke Kleeden, zonder touw-werk geheel en al van *Koei-hair* geweven, zyn gereed en zindelyk tot dekking: deze keeren na de stroo-matten, beter als iets anders, den indrang der vorst, ook zyn ze, wel geweven, zeer duurabel; maer slurpen veel water, daer van ze, dik-draedig zynde, niet alleen bezwaerlyk gedroogt worden, maer ook breeken ze, daer door zwaerwigtig geworden zynde, in het oprollen, ligtelyk de glazen; om zulks voor te komen moet men de zelve, als zoo even van de Stroo-matten gezegt is, met riet-matten overdekken, en by alle gelegentheden in de Zon opdroogen.

Deze Koe-haire kleeden zyn, boven der zelve duurzaamheid, zeer buigzaam en schikkende in het overhangen der kieren van de glas-raemen op leggende bakken; en gevolgelyk het bequaemste dekzel om wind en vriezende lucht af te keeren; daerenboven laten ze haer gemakkelyk in- en uit-rollen, zonder dat de glazen daer van bevuilt worden. Voor staende Kassen hangen ze, in klauwieren vast gehegt, glad nederwaerts; daerom zyn ze aldaer het beste onder-dekzel, dat men kan hebben.

Matten van Riet worden tot de eerste dekking op leggende glazen gebruikt, als het niet sterk vriest; maer onbuigzaam zynde kunnen ze haer niet voegen tot overhanging, en gevolgelyk zyn ze onbequaem op de glazen, ten aenzien der voor- en agter-kieren, om de wind of vorst af te keeren.

Wanneer de matten uit de lengte van dun, vast, hard riet kunnen gemaakt worden, dan keeren deze de koude en het opvallende regenwater beter af, als die van dik, grof riet: om dat de dun-riettige van meerder bekleedzel, of over malkander leggende rokken zyn: dus zyn gemeenlyk de matten tot Meloenen, en Winter-bloemen: maer de matten, die hooger zyn, kunnen uit de lengte van dun riet niet gemaakt worden; daerom gebruikt men daer toe langer grover riet; het geen beter matten maakt, als zodanigen, welkers hoogte uit het t'zamenvoegzel van twee rietten bestaat, om dat die niet alleen eerder breeken, maer ook het invallende water niet kunnen ontlossen.

Tot het maeken van goede Riet-matten word goed, hard, fyn riet vereist, dat op gronden, met zoet water overlopen, gegroeit is; want het riet op brakke gronden is niet zoo goed, en dat van zout water overstroomt word, is nog slegter: wyders moeten de zelve wel digt te zamen gevoegt, en na haere grootte met 2, 3, 4, 5, en somtyds 6 banden van wel doorteert touw vast gebonden zyn; het geen omtrent de kleinste soorten buiten de gewoonte is, daerom moet men zulks alvorens belasten: de buiten-banden moeten, om de sterkte, digt aen het wederzydse einde zyn; en naerdien het profytelyker is, na advenant betalende, een band meerder op ieder mat te neemen, zoo zal men tot *Twee-bands matten*, drie geteerde banden nemen; deze zyn van het dunste riet.

Drie-bands matten zyn gemeenlyk van grover, dikker en langer riet, zes voeten hoog en vyf breed, met geteert touw te zamen gebonden.

Met zodanige matten dekt men gewoonlyk des winters, en in het Voorjaer by slappe vorst, maer wanneer het Weer-glas sterker vorst aenwyft, zoo dat op dertien graeden staet, dan gebruikt men dubbelde matten; gelyk men ook in den beginne met zodanige de over-plant-meloen-bergen dekt; maer de Zaed-bergen bedekt men met een dik Koe haire kleed onder dubbelde matten.

Vier-bands matten zyn van dikker riet, zeven voeten hoog, en ook

zeven breed; maer omtrent deze moet men wel uitdrukkelijk belasten, dat met beter soort van geteert touw, als na gewoonte, gebonden worden.

Met deze geschied de eerste Winter-dekking op breeder beglaesde bakken, als ook voor de Stook- en Wyngaerds-kassen; eerst Enkeld, en by meerder koude Dubbeld.

Vyf-bands-matten zyn niet volkomen agt voeten hoog, maer zeven voeten breed, bestaende de hoogte uit de gantse lengte van het riet: en op dat de boven- en onder-einden minder zouden breeken, zoo worden die banden maer vier duimen van de einden gebonden.

Deze zyn nog bequaemer tot bedekking der Stook-kassen, ook; wanneer niet te lang, voor de Wyngaerds-kassen: dog nog beter is het, dat men deze, of die van agt voeten lengte, een weinig minder als drie duimen van de Einden bind: en dus tot *Zes-bands-matten* maekt.

De Trek-kas word boven in de Voor- en Lente-winter, met zodanige vyf of zes-bands-matten, zoo verre die boven toereiken, en vorders met een haire-kleed, gedekt: maer als het verder in de winter is, dan gebruike, in plaets van stroo-matten, enkelyk los stroo, het welke, zoo vast, dik en digt doenlyk is, tussen de leggende, en de daer over dekkende drie quartier duims luikjens, die met naeldens over mal-kander sluiten, met kleine gedeeltens word ingestoken.

De eerste dekking van de Stook-kas voor de Ananas-gewassen enz. is met Schuif-gordynen van zoo genaemt Vlaems karl zeil-doek; dat eerst wel doortaent is, en om de twee of drie jaeren moet hertaent worden, op dat de gordynen te minder van onder zouden rotten, want zulks, door de uitwazemingen en dampen der Stook-kas, zeer onderworpen zyn: wyders rigt men de dekking na dat de daer in geplaetsde gewassen min of meer warmte benodigen; vermids omtrent de zelve noit vorst mag indringen. Wanneer de koude volgens het weerglas in de Kas tot zes of zes en een halve graed boven het vriezen is, dan worden de Schuif-gordynen, gemeenlyk half November, voor de Kas gebragt; maer vroeger vriezende, dan eerder; en als het sterker vriest, dan komt over de Schuif-gordynen

De tweede dekking, dat zyn kleeden van Osnabrugs Lywaet; het geen genat en daer na geverwt zig gemakkelyk in een laet rollen, schoon het nog met een weinig gebruikt zwaer zeil-doek gevoert is: op dat deze kleeden wel zouden sluiten en digt in een rollen, zoo

worden ze, boven aen het overstek, in aldaer dicht by den anderen ingeslagen krammetjens vast gebonden; waer na deze kleeden tusschen twee touwen neerhangen; komende het eene einde van ieder touw boven aen het overstek, en het ander einde door een, voor het overstek, hangende katrolletje gestoken, rondom twee gladde geschaefde ronde stokken, die van onderen het gevoerd kleed in banden hangen, om welke deze kleeden, in het ophaelen, rollende opgetrokken worden: de voorschreven stokken zyn beter aldus in banden hangende, dan rondom met een kous om- of ingenaait, vermids nu minder bederfing onderworpen zyn. Deze worden van onder aen een lat, tegen de muur geslagen, vast gemaakt.

Voor de Stook-kas, ter lengte van veertig voeten, zyn vyf zodanige In-rol-kleeden, ieder omtrent vier of vyf duimen over malkanderen slaende, op dat de Ooste-wind, de meeste koude bybrengende, daer over zoude waeyen: ook worden deze kleeden in de hoogte, op het bereik, ieder met drie banden voor het opwaaijen te zamen gebonden, zynde tot ieder band een kopere ring, door welke het eene einde van de band gestoken, dus te zamen vast gemaakt word: insgelyks zyn onder aen de einden en in het midden banden, te zamen vier aen ieder, waer mede de stokken aen de kleeden beneden by de grond worden vast gemaakt, zynde de zelve buiten-kleeden ook wederzyds met een omslag, zoo dat de strykende Oost- nog Weste-wind daer tusschen niet kan waeyen.

De *derde dekking*, wanneer het sterker begint te vriezen, geschied met van boven, even onder het overstek, een dubbeld haire-kleed te spykeren, zynde dit van het dunste en breedste in de soorten; en op dat dit kleed wel dicht en effen glad zoude hangen en sluiten, zoo word het vast spykeren, in de lengte, door een opleggend glad dun tuin-latje gedaen, en door het zelve op zommige plaetzen een klein spykertje geslagen: voor de geleverde rol-kleeden, die het haire-kleed mede oprollen, word een vyf- of zes-bands-rietmat gezet, welker boven-einde het haire-kleed bevat; wordende de voorgestelde riet-matten, na de wind, een hand breed over malkanderen geschikt, op dat de waeyende wind, daer over heen zoude schuiven; en vervolgens in het midden, met een dik strak gespannen touw, wederzyds de kas vast gemaakt.

Als het nog sterker vriest, heeft men tot

De *vierde dekking* zodanigen tweede riet-mat; en in de selste vorst tot

De

De *vyfde dekking*, om laeg onder de Gordynen, in de lengte der Kasse, een haire-kleed; dog fomtyds dekke met een derde riet-mat, in plaetze van het haire-kleed, het geen beter bevinde, om dat de riet-matten van minder omflag, bequaemer ingerolt en verplaetst kunnen worden.

De *zesde dekking* zoude door haire-kleeden kunnen gedaen worden; maer vermids niet geloove de vorst, door de voorschreven dekkinge met drie-dubbelde riet-matten, hoe sterk die ook mogt zyn, te zullen kunnen doordringen, agte zulks onnodig. Ondertuſſen moet men weten dat men veelyds buiten vorst, de voorschreven dekking door Riet-matten by nacht moet doen, om de vereifte warmte, wanneer men die by den dag niet gehad heeft, alsdan te verkrygen.

De Kassen, die beſtoekt worden om de gewassen tot vrugt te doen vervroegen, worden boven de luikjens tot het luchten, tegen de muur beſpykert met dikke wol-baelen of haire-kleeden, welke, na dat de luikjens daer onder ruim drie, vier of meer duimen openinge kunnen hebben, tot over het hoogſte glas der voorgestelde glas-raemen moeten nederhangen, om aldus by lucht-gevinge of uitdampinge, van den indrang der koude of vorst bevryd te zyn; tot dien einde moet deze wolfe of haire boven-dekking ten minſten van drie verdeelingen zyn, en ieder zoo veel over malkanderen, dat de openingen, by lucht-gevinge van een, twee of drie luikjens, van den indrang van koude, wind of vorst bevryd worden; het geen met zoo dikken dekzel, als de wolfe of haire-kleeden zyn, niet kan geſchieden, wanneer de zelve in het geheel uit eene lengte beſtaen.

De ſtooking begint met het laetſte van December, of eerſten January, en zoo lang het niet ſterker vrieſt als dat even rypt, blyven de voorglazen onbedekt; want dan blyft het weer-glas binnen de kas de warmte aenwyzen op 16, 17, 18, of meer graeden; zynde in den beginnen zeſtien de uiterſte koude. Wanneer het ſterker vrieſt, zoo dat binnen de kas laeger zoude zakken, alsdan worden voor de glazen ſtaende matten, die het boven-overhangende kleed bevatten, geſtelt. Nog ſterker vriezende, dan nog dubbelde matten, die hooger komen: zulks geſchied ook na dat men in het Saizoen avanceert, en de warmte binnen de kas hooger moet komen. Tot de derde dekking gebruikt men onder haire-kleeden, die over de glazen, aldaer in klauwieren vaſt gehegt, tot over de onder-glazen op de grond nederhangen. De vierde dekking beſtaet in zodanige haire-kleeden van boven;

zynde dan de staende glazen in het geheel van voren met kleeden bedekt; en als de vorst zoo streng mogt zyn, dat dit nog niet genoeg was, dan gebruikt men drie dik matten.

Van de winter-dekkinge der Bloem- en Zaed-meloen-, ook Overplant-bergen is *bladz. 242.* gesproken: dog diergelyk dekzel niet genoeg tot afkeering van vorst zynde, word het zelve vermeerderd. In het Saizoen, dat de Meloenen overgeplant worden, is het zelden of noit zoo vriezende, dat dubbelde matten den indrang niet kunnen afweeren, zelfs is het veeltyds in April zulk zagt weer, dat enkele dekking genoeg is, en dat men in het laetste van April, of begin van Mey, de dekking binnens huis brengt; wordende de Gewassen en Meloen-planten alsdan alleen met de glazen bedekt.

Oude Rund is lugtig en rokkig, derhalven kan de zelve, een half duim dik op Ranunkulen, Anemonen, Tros-Narcissen, en Jonquijens gelegd, eene kleine vorst afkeeren; dog by sterker vorst overdekt men die nog lugtig met Peul-rys: en nog sterker vriezende, word daer over Stroo gelegd.

Peul-rys is bequaem dekzel over Winter-moes-kruiden; als Gellingkool, Salade, Winter-kervel, en Spinagie, ook winter-wortelen, maer tot de laetste moet de vorst niet te streng zyn, want dan hebben deze meer bedekking nodig. Wyders dekt men met Peul-rys het vroege Voorjaers gezaeide en geplante; mitsgaders de bloemen en andere gewassen, die niet zoo teder zyn, maer aen de welke de sny-winden meer schade als de vorst toebrengen; tot welkers afkeering het Peul-rys, op de gronden lugtig gelegd zynde, zeer dienstig is.

III. HOOFDDEEL.

Van de Weer-glazen, de gesteldheid der Lucht, wegens warmte, koude en vorst, aenwyzende: der zelve noodzakelykheid tot het teelen van Buitenlandse gewassen, en vervroegen van Vrucht-rypingen volgens haere natuurlyke Saizoenen: van der zelve gestel; en hoe die gemaakt kunnen worden: benevens eenige byzondere waerneemingen.

Naerdien alle gewassen niet alleen zoo wel koude als warmte benodigen, om na vereis te groeyen en haere vrugten voort te brengen, maer ook dat, na der zelve eigenschappen, van koude of warmte min of meer moeten worden aengedaen, mitsgaders (het geen eene nodige opmerking vordert) dat zodanige aendoening, na het be-loop der Saizoenen, in ieders luchtstreek, op verscheide wyzen geschieden moet; zoo dient men, om met goede uitslag vrugten van warmer luchtstreek te teelen, of het Saizoen tot eerder vrucht-ryping te vervroegen, daer van kennisse te hebben, ook hoe de gesteltheid van Lucht omtrent warmte en koude, regen en droogte in die Saizoenen is, alwaer de gewassen in open vryen Lucht groeyen en vrugten voortbrengen. Van de regen en droogte, zoo als die gewoonlyk in de Saizoenen onder vreemde luchtstreek zyn, kan men genoegzaame onderrigtinge bekomen door zulken, die diergelyke Landen dikwils bereift hebben: maer wegens de gesteltheid van warmte en koude kan niemand berigt geven, als die het zelve, door weer-glazen, naeukenrig heeft waergenomen; want onze lichaemen kunnen, na waerheid, daer van geen oordeel vellen, om dat zulks zoude geschieden na dat de lichaemen meer of min aen warmte of koude gewoon waren, mitsdien zoude dat berigt zeer verschillende zyn; daerom is men genootzaekt daer van af te zien, en zyn toevlugt zelfs tot de weer-glazen te nemen, om door de tyd en beproefde agtgevinge kundig te werden, tot wat graed van warmte en koude, de buitenlandse gewassen moeten gehouden worden; als ook hoedanig, na verloop der Saizoenen, de buiten-lucht is tot aenwas en vrucht-ryping; dat alles met weinig moeite kan ondervonden worden.

Zulken dan, die de vrugten van andere Landstreeken alhier willen doen

doen voortkomen; of de Saizoenen tragten te vervroegen, om de Zomer-vruchten in de Lente, en de Herfst-vruchten in de Zomer, of nog eerder te doen ryp werden, moeten, zoo als in het *Voorberigt* gezegt is, verscheide Glaze-kassen hebben, en in ieder een weer-glas van gelyk mackzel hangen: alle welke weer-glazen zodanig moeten zyn, dat op gelyke aendoeninge van warmte en koude, door het ryzen en daelen der vogt, by graeden gelyke aenwyzing doen.

Op wat manier men zodanige weer-glazen van evenmatige beweginge, door verhoginge of daelinge by graeden aenwyzing doende, kan maeken en verkrygen, zal ik alhier verhandelen.

Ik stelle voor af, dat de weer-glazen met Bolletjens, ten gebruik tot het voortteelen der gewassen, van de welke alleen handele, verkiezelyker zyn, als die van onder Cylinders hebben; om dat een Cylinder, wanneer die even veel vogt, als het Bolletje inhoud, zal omvatten, door haere lengte het pypje te veel verkort, waer door de verdeelingen van zodanige weer-glazen minder kunnen onderscheiden worden, als van die met de bolletjens, welkers pypjens langer vallen: daerenboven kunnen deze groote Cylinders niet zoo wel, nog egael, als de bolletjens uitgeblazen worden; nog ook in den mond, waer van hier na gesproken word, verwarmt worden. Wyders moeten deze weer-glazen niet te lang of te kort zyn: de reden van niet te kort te moeten zyn, is boven gemeld: te lang wezende maeken ze te veel belemmering, en kunnen in de Bakken niet wel geplaeft worden. Dus oordeele een weer-glas, wiens Pypje vyftien duimen lang is, en eene holte, als de nevenstaende letter-opening (o) aentoont, heeft, en daer aen een zeer dun uitgeblazen bolletje van een duim en twee linien Rhyndlandse maet diameters is, van bequaemte te wezen, om, met sterke voorloop, die kragtig uitveert, gevult zynde, de alleruiterste koude en hette daer na waer te nemen. In zodanigen pypje zal de vogt zoo hoog niet reizen, dat de boven-lucht veel wederstaet, voor-al niet als het Pypje boven een weinig is uitgezet; want als de boven-lucht te veel wederstand bied, zal het Bolletje onseilbaer bersten: nogtans moet boven de vogt in het pypje eene gemeene lucht zyn om de vogt by den anderen ongescheiden te doen blyven, het geen anders ligtelyk, wanneer te schielyk door warmte aengedaen word, zoude gescheiden worden. Ook doet de allerminste drukking aen het Bolletje, door krimpinge of zwelinge van het Plankje, het zelve breeken: derhalven verkieze ik daer toe een plankje van Palm-hout, daer op, na dat wit geverwt is, de
grae-

graeden met zwarte streepjens moeten aangewezen, en alsdan met groote zwarte Cyffer-letters van vyf tot vyf op de zyde genommert worden: voorts moet dit plankje een ruim diep holletje tot het bolletje, en zodanigen groefje ter lengte van het pypje hebben: mitsgaders (boven) eene opening om het weer-glas aen eenen spyker te kunnen hangen: moettende de breedte van dit plankje ruim twee duimen zyn.

Byaldien de Pypjens van eenen kundigen oplettenden Glas-blazer van gelyke wydte konden getrokken, en de Bolletjens na evenmatigheid van de holten der Pypjens geblazen worden, dan zoude men, na de uitveerende kragt van het vulfel eene zekere bepaelde lengte van deze weer-glazen kunnen geven; maer dit niet zynde, zoo is het nodig, dat men de Pypjens op de lengte van ruim zeventien duimen doet trekken, om daer na zoo veel in te korten, als men zal bevinden, het bolletje te klein of te groot geblazen te zyn.

De vogt van deze weer-glazen moet zig zeer zichtbaer vertoonen, op dat men van buiten door de glazen in de Kassen de binnen-gesteldheid der Lucht kan ontdekken; weshalven niet alleen de Pypjens dus wyd, maer ook de Vogt zeer koleurig, en van uitveerende kragt moet wezen: om die reden is het vulfel van Quik, dat anders ontwistbaer het beste is, tot dit gebruik van weinig dienst; want het niet genoeg af-toont: zynde de verkierzelykste Vogt tot het vullen van deze weer-glazen, die van zeer donker blaau; of hooge roode koleur gemaakt word: van welke beide ik de laetste verkieze; om dat die spoedig gemaakt kan worden, en zeer sterk uitveert: Men neemt om de zelve te bereiden

Eene halve Pint allersterkste voorloop van Koorn-Brandewyn; waer op drie Oncen zeer sterk gedroogde Vlier-beziën, fyn gestooten, gedaen worden, de welke daer in moeten afgetrokken, en dan zagte-lyk afgegoten worden; het welke daer na, nog eenigen tyd, van alle onzuiverheid moet doorzakken, en alsdan by het gebruik weder afgegoten worden; als wanneer deze vogt van eene hooge roode koleur zal wezen.

Hier mede of met diergelyke gekoleurde sterke uitveerende vogt moeten de Weer-glazen tot het vervroegende voortteelen van Gewassen in dezer voege gemaakt worden.

Men laet het ledige bolletje op eene koole geglomme vuur zoo warm werden, dat de grove lucht daer uit, en ook uit het pypje gedreven word, waer na het opene van het pypje, het bolletje om hoog houdende, in de gekoleurde voorloop gestoken, en een zesde gedeelte

van het bolletje daer mede gevult word: hier na stelt men het bolletje weder op het vuur, om door sterke kokinge de lucht in het geheel daer uit te jaegen; en alsdan word het pypje wederom schielyk, als te vooren, in de vogt gestoken, waer mede het bolletje en pypje gemeenlyk, in eenmael, overvloedig gevult word: het geen niet kan geschieden, zoo men, ter eerste reize, te veel vulsel of vogt in het bolletje doet komen, vermids alsdan, door de sterke kookinge, de vogt te gelyk met de lucht word uitgedreven.

Het weer-glas dus gevult zynde, laet men deze warme vogt in even vriezend weer, zoo als hier na gezegt word, aenstonts inkrimpen, en onderzoekt alsdan, of tussen de vogt, eenige de minste lucht is; dit niet zynde, onderzoekt men vorder, of, na gissing, niet te veel, of te weinig vogt in het pypje is, om tot de vereiste hoogte of laegte van graeden te kunnen ryzen of zakken. In geval van te veel vogt, word het bolletje wederom op het vuur gehouden, om de vogt na by de boven-opening van het pypje zagteelyk te doen verhoogen, waer uit dan de overvloedige vogt, na gissing, met een Hair-pypje word gezogen: dog te weinig bevonden hebbende, laet men het gebrekige, door schielyke omkeeringe van het pypje in de voorloop, daer toe vloeyen; maer dit kan niet geschieden, of de lucht zal tussen beide, de onderste en bovenste, vogten geraeken, die alsdan aenstonts, met een dun koper draedje in de openinge van het pypje te steeken, by maniere van pompen, boven moet uitgejaegt worden: het geen mede aldus gedaen word, indien van den beginnen tussen de vogt lucht wierd gevonden.

Na het verrigten van deze behoorlyke vulling word het pypje van boven, na dat op de vogt een weinig lucht gekomen is, met wat was of lak beslooten om de uitveerende kragt van de voorlop te behouden: vervolgens worden de graeden na de uitveerende kragt van de vogt in het bolletje en pypje, op het wit geverwde Palm-houte plankje, in grooter of kleinder verdeelingen getekent; en daer na word ook het pypje meer of min gekort, en het plankje langer of korter genomen.

Om nu aengaende het tekenen der graeden van deze Kas-weer-glazen zeker te gaen, zoo hebbe by ondervinding waergenomen dat gezonde lichaemen van tussen de dertig en zeventig jaeren de vogt in het pypje tot gelyke hoogte doen ryzen, wanneer zy het bolletje zoo lang, tussen de tong en verhemelte, in beslooten mond houden, dat
de

de vogt, na de gesteldheid van hun bloed, insgelyks verwarmt is: zullende de vogten van minder uitveerende kragt, of wyder pypjens, wanneer de bolletjens van gelyke grootte zyn, wel minder verhoogen als die van kragtiger uitveeringe of naeuwer pypjens, nogtans van verscheide gezonde lichaemen altyd evenmatig: derhalven worden de verdeelingen daer na weider of digter getekent.

Dit vast gestelt zynde, komt het nu voornamentlyk aen op de waarneming van het minste vriezende weer, in eene vlakke open lucht, om het merk daer van op het plankje te stellen.

Om dit dan na behooren in het werk te stellen, zoo zal men het Voor- of Na-jaer, als de bequaemste tyd zynde, waerneemen om zodanige weer-glazen te maeken; wanneer men in de ogtent-stonden in open lucht een weinig vorst te wagten heeft; egter zodanig dat de slooten niet gerimpelt zyn; alsdan zal het weer-glas tot 15. graeden zakken; want als het water der buiten-slooten begint te stollen, zal het tot 14. graeden komen: het merk dan van vyftien op het plankje, met een fyn potloot-schrapje, aengetekent hebbende, neemt men het weer-glaesje van het plankje, en houd het bolletje, als gezegt is, in den mond, tot dat de vogt bloed-warm is; dog daer toe meer als een quartier uurs tyds van noden wezende, zal men zulks te hulp komen, door het bolletje zagtelyk over eene vuur-kool zoo veel te verwarmen, dat het na gissing in het pypje, omtrent dertig graeden boven vorst zal gerezen zyn, waer door de tyd van het in den mond besloten te houden, verkort word. Wanneer nu de vogt zoo hoog gebragt is, als de warmte des monds het kan doen ryzen, dan moet men het weer-glas zeer haestig op het plankje leggen, en deze verkregen hoogte daer op mede tekenen: waer na men de tusslen-wydte van vorst en deze verhoogde warmte in dertig gelyke graeden moet verdeelen; en dan vervolgens nog vyftien even gelyke graeden nederwaerts tellen; wanneer men de laetste verdeeling van o by het bolletje zal bevinden: ook maakt men boven de vyf en veertigste graed tot de vyftig nog vyf evenmatige verdeelingen: dit verrigt zynde zal men de verdeelde graeden met schrappen op het plankje voor goed tekenen, en vervolgens de cyffers met zwarte verw daer op stellen. Hier na moet men het Pypje, omtrent drie duimen lengte, boven de 50. graed inkorten, het geen door een scherp vyltje, in de rondte van het pypje, zeer ligtelyk gedaen word: vervolgens zal men de opening van het pypje door eene aengeblazen puntige vlam van een dik dooroliet katoene lemmet,

waer in het pypje gehouden word, en tegen wiens opening een ander pypje gesmolten en langzaam in minder hette afgetrokken word, hermetise digten.

Indien het quam te gebeuren dat de vogt in het pypje, daer de laetste graed van o moet getekent worden, niet omtrent het bolletje, maer te hoog of te laeg bevonden wierd, dan moet men het meerdere nitzuigen, of het gebrekige, zoo als voor gezegt is, daer by brengen, dog alsdan telkens by deze verandering het teken der vorst, en de verhooging door den mond waerneemen, en daer na de graeden op het plankje tekenen en verdeelen, ook dan eerst het pypje korten en hermetise digten.

Na zodanig een gemaakt en verkregen Weer-glas kan men, ten allen tyden zonder aenzien van Voor- of Na-jaer, diergelyke Weer-glazen toefstellen. Ondertussen meene ik dat de vogt noit in het bolletje van zodanige Weer-glazen, hoe groot de koude in open Lucht mogt wezen, zal zakken. Naerdien de Weer-glazen in de Kassen, tot de gewassen van warmer luchtstreek, of vervroeging der ryp-werdinge onzer vrugten, tot het teken van vorst niet mogen zakken, of hooger als 50. graeden ryzen: zoo zoude men de weer-glasesjens tot het gebruik der Kassen of Broei-bakken, ter lengte van veertien graeden kunnen verkorten; maer alsdan zal de mindere vogt, die in het pypje is, eenigzins de verhooging door den mond laeger maeken; nogtans zal die verandering over het geheel zeer gering zyn, en 'er weinig toedoen, gelyk liet 'er ook niet op aenkomt, of het pypje over-al correct van gelyke wydte is, als het maer zoo veel niet is, dat het op naeukeurig gezigt zoude zyn te onderkennen: want het komt voornamentlyk op de bepaelde merken van vriezend weer en uiterste warmte aen; vermids men de weer-glazen in de Kassen daer op noit moet laten komen, maer altyd, zoo veel doenlyk is, de tussen-warmte waerneemen, als by het teelen der Ananassen in de Stook-oven-kas, en der Wyngaerden in de Stook-kassen word aengetoont.

De weer-glazen in open lucht zyn nodig om zig daer na te schikken, tot het voorkomen van vorst door bedekkinge van buiten: maer om eenigzins wegens vliegende storm-winden kennis te bekomen, en zorg te dragen om niet te lugten maer te dekken, zoo dient men van een Barometer voorzien te zyn, daer toe die alleen dienstig is.

Met zodanigen Weer-glas, in maniere als gezegt is, in verdeelingen van graeden gemaakt, en warmte en koude aenwyzende, hebbe de

vol.

volgende ondervindingen waergenomen: het zelve hangt met het bolletje tegen eene Noorder muur, zonder van Zon te kunnen worden aengedaen, drie voeten en zeven duimen van den grond.

Ook is het, volgens de voorgemelde beschryving, tot het vervroegen en voortteelen van gewassen, met sterke voorloop van Brandewyn gevult: zynde de lengte der verdeelde graeden, van 0. tot de 50. graed, negen duimen drie en eene quart linie Rhylandse maet: en de daer op getekende 45. graed verkregen door het bolletje, volgens bevindinge van verscheide persoonen, in den mond te houden: welke ondervindinge ik verschuldigt ben aen het berigt van eenen zeer Ervaeren Natuurkundigen.

- 50 Alleruiterste warmte voor de Ananassen des Zomers in de Rundbak.
- 47 Zomer-warmte voor de Ananassen. De zelve alsdan te lugten.
- 45 Bloed-warmte, door den mond verkregen, en natuurlyke Zomer-warmte voor Ananassen.
- 43 Gants zeer benaeuwende warmte in open Lucht des zomers: dus was het op den 4. Augustus 1719.
- 41½ Ananas-warmte, na de eerste 14. dagen, dat in de Rund-bak gebragt zyn.
- 40 Ananas-warmte, de eerste 14. dagen in de Rund-bak: en alleruiterste warmte in de Stook-kas. Maekt eene benaeuwde zomer-warmte in open Lucht.
- 37 Ananas-warmte in de Stook-kas in February: en warm zomer-weer in open Lucht met Noorde of Westelyke winden; maer met Ooste, Zuid-ooste, of Zuide winden is het benaeuwende.
- 35 Gematigd Zomer-weer; dog in begin van Mey of September zeer benaeuwte.
- 32 Zomer-weer tot half Mey: aldus waeren verscheide nagten in open Lucht in de jaeren 1718. en 1719.
- 30 Ananas-warmte tot den 20. January. Gewenste Kamer-warmte des zomers. Zomer-warmte in April en September.
- 27½ Gewoone Nagt-koelte des zomers in open Lucht.
- 26 Ananas-koelte in de Stook-kas na January. Lente- en Herfst-warmte. Zynde aenmerkelyk dat dit, door vuur-stokinge, eene onverdraegelyke warmte maekt; wanneer het in open Lucht vriest en op 3½ staet.

- 25 Uiterste warmte voor Kelders en Provifie-kamers.
 23 Uiterste koude voor de Manges Tanges. Des zomers is het grillende koud.
 21 Warmste zomer-weer op de Polus hoogte van 80. graeden en 30. minuten. Des zomers alhier zeer koud.
 20 Warm winter-weer: en op 76. graeden zeer warm zomer-weer. (a)
 19 Uiterste Ananas Winter-koude.
 17½ Zagt winter-weer: en natuurlyke kamer-warmte, als het in open Lucht op 10. staet.
 15 Even vorst, zoo als van eene even natte bevroren doek: en by vuur-ftoking natuurlyke kamer-warmte, wanneer het in open lucht 4. of 4½ is.
 14 Sterke ryp, zoo dat ys in de flooten maekt: dus is het nog dikwils in April, en fomtyds in Mey en Juny: aldus was het den 15. Juny 1733.
 12½ In het Najaer, stelt zig tot sterke vorst.
 9 Als het dus drie dagen na den anderen vrieft, dan word het ys met Paerden bereeden.
 4½ Was het by ons den 21. January 1716. en maekte zeer felle koude.
 3½ Was het den 11. January 1729.
 2 Moet by ons eené byna onverdragelyke koude maeken.
 0 Dat het tot zoo laeg uit de natuure zal komen, is naeulyks te denken.

Wyders hebbe ik in de twintig jaeren niet alleen de regen, wind, hagel, sneen, mist, daeuw enz. maer ook met myne weer-glazen de koude en warmte waergenomen en aengetekent: daer door bevonden hebbe

Dat het des Zomers, in de Lente en vroege Herfst op het koudste is, wanneer de Zon een half uur boven de kimmen is: dat daer op gewoonlyk de warmte van uur tot uur vermeerdert tot een uur, of half een; ook fomtyds, dog zelden tot half twee, waer na de dag-warmte gemeenlyk afneemt.

Dat het des Winters het koudste is by der Zonnen-opgang of een weinig te voren. Dat

(a) Het zal mogelyk den Lezer vreemd voorkomen, het op 76. graeden Polus hoogte, kouder te vinden als op 80. graeden: dog zulks is my door eene, op zee genomen, driejaerige naeukeurige agtgevinge en aentekeninge van eenen Commandeur der Walvis-vangst, volgens myn Weer-glas, aen hem ter opmerkinge mede gegeven, berigt.

Dat eene Zomer-lucht uit den Zuiden, Zuid-oosten of Oosten, wanneer de weer-glazen in het Noorden op 34. a 35. staen, zig aen ons zoo warm doet gevoelen, als met een Noorde-wind op 38. a 38½.

Dat wanneer deze flaeuwe Zuiden, Zuid-oosten of Oosten winden nog warmer lucht maeken, en het weer-glas 38. en hooger is, diergelyke warmte, na maete, veel onverdraegelyker broeyende word; zoo dat 38. uit het Zuiden zig ten minsten doet gevoelen als 41. uit het Noorden; zynde deze zoele luchten altyd dyzig.

Dat Zomer-daeuw uit het Noord-oosten, Oosten, en zelfs uit het Zuid-oosten het weer-glas laeger doet zakken, en meer koude aenwyft; als op die tyd regen, sterke wind of storm zouden doen, al was de wind Noorden.

Dat drooge doorwaeyende Noorde of Noord-ooste winden des Zomers op ons gevoel kouder schynen als de weer-glazen aenwyzen; maer dat nogtans deze winden de lucht daer kouder maeken, en het weer-glas aldaer zodanig aendoen, dat somtyds twee graeden laeger zakt, als een weer-glas buiten wind of op het Westen.

Dat niet alleen de Zon, maer ook de afstuiting haerer straelen van verre, groote verandering veroorzaaken tot verhooginge.

Dat wanneer het weer-glas in de agtermiddag (anders gewoonlyk zakkende) begint te ryzen, het doorgaens den volgenden dag regent; en hoe meer na den avond, des te zekerder, want dan heeft men de volgende dag veeltyks sterke wind, en storm met regen.

Dat wanneer na een vorige zonnige dag de wind vermindert, en het weer-glas des avonds blyft zakken, gemeenlyk een schoone zonnige dag volgt.

Dat de wind geen meer aendoening maekt als na de gesteltheit der lucht, zoo dat de wind, met kragt uit een blaes-balk tegen het bolletje aengedreven, niet de minste verandering maekt om de binnen-vogt te doen intrekken of zakken.

Dat de warmte of koude in besloten kassen meer of min is, niet alleen na dat die dicht by de vuur-stooking, of als het vriest voor aen de lucht, maer ook na dat die laeger by de grond is: dus kan de Zon en vuur-stooking, het verschil van warmte, beneden 2, 3, 4, 5. en meer graeden laeger doen zyn, als hooger in de Stook-kas.

In de hooge Trek-kas, *bladz.* 230. beschreven, hangen drie weer-glazen loot-regt boven malkanderen, het onderste drie voeten en vier duimen uit de grond; het andere negen voeten, en het derde twaelf
voe-

voeten en zes duimen: daer mede hebbe het volgende opgemerkt.

Den 15. Juny met een Zuid-westen wind en wolkige Zon, wanneer het weer-glas in open lucht des middags op 31. stond, was het onderste 38. het tweede 42. en het hoogste 47½.

Den 18. July Oostelyke-wind, heldere Zon, en blaauwe lucht: was het in open lucht 's middags 32½, ook beneden in de kas 32½, het tweede 40½ en om hoog 47.

In de Stook kas hangt het weer-glas in het midden van de eerste verdeeling van de kas. Wanneer het niet vriest en binnen gestookt word, dan is dit weer-glas gemeenlyk een graed warmer, als het weer-glas, dat in de tweede verdeeling op gelyke hoogte, en even afstandig van de glazen hangt: maer wanneer het vriest, is het verschil veel meer, en nog meer als het sterker vriest, voornamentlyk als het reets zoo sterk gevoren heeft, dat de vorst geen meer indrang kan maeken in de buiten-grond, of dat de zelve met sneeu bedekt is.

In de leggende Ananas Stook-rund-bak, die *bladz.* 238. afgeschetst is, hebbe in broeyende rund, des winters, eenige Ananassen behouden, en waren daer in twee weer-glazen; het een in het Oosten, en het ander in het Westen: zynde het weer-glas in het Westen met gestadige Oostelyke of Noord-oostelyke winden, geduurende de maend December, altyd twee of drie graeden laeger, als het weer-glas in het Oosten, tot den 29. December; als wanneer het weer-glas in open lucht met een stormende Zuid-westen wind, en Sneeu-buyen 15. was, welke koude en felle wind met sneeu de binnen-lucht der bak zodanig tot het Oostelyke weer-glas perste, dat het aldaer maer 19. en het weer-glas in het Westen 26½ was, en dus volle zeven graeden hooger: zynde zulks aenmerkelyker, om dat deze glazen bak overdekt was met dikke stroo-matten, waer over dikke hare-kleeden, en over die luiken van duims hout waren.

Het Sloot- en Bak-water in het Noorden, zes duimen beneden de oppervlakte, is gemeenlyk des zomers in den morgenstont, en des avonds, twee graeden warmer, als de Noorder-lucht: maer in de Lente is het gewoonlyk even zoo als de lucht, wanneer ook het water, by vervolg van warmer lucht, niet zoo schielyk daer van word aengedaen; zoo in tegendeel wanneer het schielyk koud en guur werd, als mede wanneer de lucht door daeuw verkout, dan behoud het water meerder zyn warmte, en is het zelve alsdan somtyds 4, 5. en meerder graeden warmer als de lucht. Des morgens is het water gemeenlyk het koudste; en

en des middags is het verschil tuffen de Noorder-lucht, en het water gemeenlyk het minste: nogtans is het in eene floot, van geduurige trek en eenigzins van boomen belommert, gewoonlyk alsdan twee graeden koelder: en nog meer in eene Noorder loode bak, die van boomen overfchaduw is.

De Lucht-weger, of Barometer, kan waerfchouwing doen om de Kaffen tegen wind te bezorgen, met de glazen te bedekken; of met touw te overfpannen, of om de glazen, op krap-houten om lucht te genieten leggende, by laege Barometer, vlak neder te leggen; maer de glazen der gewaffen, die vogt benodigen, moeten, by aenwyzing van regen, afgenomen worden, om te doen beregenen.

Damp-wegers hebben my omtrent de teeling noit dienst gedaen.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Lucht, des zelfs verſcheidenheid in vermenginge van deelen, en uitwerking omtrent de gewaffen: als ook van de warmte, koude, winden, regen, ſneeu, hagel, rym, dauw enz.

Lucht, zeggen eenige Natuurkundigen, is een vloeibaer, takkig, doorschynend lichaam van uitveerende kragt, die verdunt en verdikt kan worden, maer niet als water tot ys stollen: daer by voege ik, zoo als die met uitwazemingen en dampen, de welke kragtig van een gefcheiden zyn, vermengt is.

Uitwazemingen zyn vuurige, zwavelagtige, ſalpeterige, berg-stoffige en diergelyke drooge deelen.

Dampen zyn gladde, vogtige, wateragtige of andere olieagtige deelen.

Van deze nu krygt de Lucht, door allerhande oorzaeken, verſcheidene geſtaltten, na dat zig meer of minder uitwazemingen of dampen met de Luchts-deelen komen te vermengen en in een te ſmelten; makende alzo te zamen de gemeene lucht, waer in alle dieren en gewaffen voortkomen en groeyen: gelyk dan de lucht na de geſteltheid der Landen is, daer na zyn, of werden ook de geſteltheden der lichamen: want na dat de Zon de Landen meer of min ſchuins, of lootregt beſchynt, ſchampen de ſtraelen af, of blyven daer, in een war-

II. Deel.

K k

rende,

rende, hangen, en veroorzaaken dan snelle, of niet zoo snelle beweging, waer uit de warmte of koude voortkomt.

Zoo men de Aerde op zommige plaetzen van onderen met vuur meent te wezen, of maer alleen met Joden-lym of zwavel-stof, die in brand gestoken is; dan zullen de uitwazemingen en dampen, naest aen het vuur zynde, aldaer meerder zyn: daerenboven zullen de Zon van boven, en dit vuur van onderen, gants verscheide uitwazemingen en dampen veroorzaaken, en zulks na dat de Landen hoog, droog, bergagtig, metallig, mineraelig, zwavelagtig, oliagtig, vitriolig, salpeterig, zout, bosagtig, en verre van zee zyn; ook van veele menschen, digt by den anderen, bewoont worden: mitsgaders na dat de Landen laeg, vlak en effen met rivieren, moerassen, meiren, poelen, los en bol van grond, en digt aen zee gelegen zyn, ook van weinige menschen, verre van den anderen, bewoont worden.

Schoon men nu van alle deze zaaken kennisse hadde, dan zoude ons dien van de Lucht, tot behoud van de gewassen, ontbreken; want wy weten niet van wat gestel van te zamen vermengde en in een gesmolte deelen de lucht is, als die daer van beschadigt worden; nog hoe die zyn moet om de zelve kragtig te doen groeyen. In het algemeen zyn wy bewust, dat de allergezondste lucht, wanneer eenen langen tyd rondom ons blyft hangen, en die door de vuile dampen en uitwazemingen van onze lichaemen, en der zelve verrottende en uitgiftende uitwerpzels besmet, en door ons ingeademt word, voor ons gants ongezond en doodelyk werd; zoo dat 'er niets, dat leeft, kan bestaen, zoo de lucht niet gestadig ververscht word: zelfs zal de ademhaling van alle dieren, by ontbeeringe van gestadige ververzinge, ophouden: maer gelyk de verversing van frisse lucht ten hoogsten nodig is tot het bestaen van alle lichaemen, welkers beweging tot groei strekt; zoo nadeelig is de zelve aen alle lichaemen, die buiten staet van wasdom zyn, en de welken men eenigen tyd onverandert tragt te bewaeren; daerom zal men aen alle groeyende gewassen eene geduurige verse gezuiverde lucht geven; en in tegendeel de vrugten daer voor bewaeren.

Eene lucht met te veel drooge vuurige deelen, of uitwazemingen is immers zoo nadeelig aen de gewassen, als wanneer die met te veel dampen bezet is: dit bevind men des winters aen onze lichaemen by sterke vuur-stoking in beslote kamers, in de welke het weer-glas 26. graeden (zynde in open Noorder-lucht een Lente-warmte) aenwyft, want

want die ons aldaer meer zal benaeuwen, als die den gewassen in meerder graed van warmte, met zwevende dampen bezet, in Stook-kassen zal doen.

Tedere gewassen, die de gestrengte lucht van onze Herfst-, Winter- of Lente-koude niet kunnen wederstaen, moeten even als zwakke tedere mensfelyke lichaemen daer voor bewaert worden, egter moeten ze noit lang onder zodanigen lucht blyven, die niet telkens, door toevor van verse lucht, verfrist word; want dat niet geschiedende, zouden die gewassen, als alle andere dierelyke lichaemen, versterven: en gelyk men in beslote kamers, daer veele gezonde mensen te zamen zyn, nogtans de quaede gesteltheid der lucht gewaer werd, maer nog meer en schielyker in zieken-kamers; zoo word men de quaede gesteltheid der lucht in lang beslote Oranje-huizen, of glaze-kassen gewaer, en zulks na dat aldaer veele gewassen by den anderen zyn, ook na dat die van goede kragtige groei, of van niet zoo goede gesteltheid zyn: zelfs werd men in open lucht, dog veel schielyker in beslote plaetzen de quaede gesteltheid van zwavelagtige lucht gewaer, of als die met te doordringende, vuurige, salpeterige, olieagtige, of vitriolige deelen bezet is; gelyk dikwils aen de Myn-werkers, of zulken, die in diepe lang beslote kelders gaen, bespeurt word.

In langduurige stiltens, en voor-al in heete Zomers, gevoelen onze lichaemen en de gewassen, schoon niet zoo schielyk, de quaede gesteltheid der lucht: volgende veeltyds, na zulke langduurige hette, tegen het Najaer, doodelyke ziekten: daerentegen word de lucht zeer zuiver en gezond bevonden, wanneer men des zomers veele sterke winden en koude regens heeft.

Het beste en spoedigste middel, om de beslote Oranje-huizen en glaze-kassen te zuiveren van eene vuile quaede bedorven lucht, en de gewassen door toevloet van eene verse frisse lucht te verquikken, is de zelve, door wederzydse openingen een doortogt van lucht te geven; dog als de buiten-lucht al te koud is, en de doortogt zoude schaden, dan besproeit men de grond van het vertrek, of Oranje-huis enz. met zuiver regen-water; hoe kouder hoe beter: waer na men de warmte vermeerdert, daer door de water-deelen zig komen te scheiden en uit te spreiden; die dus verdunt en met de vuile uitwazemingen vermengt zynde, alsdan of door de schoorsteen, of door de open deur tot een ander vertrek voortgedreven worden.

Wat wyders de gesteltheid der Lucht, omtrent warmte of koude

aengaet; die zyn beide even noodzakelyk zoo wel tot het leven en bestand van de gewassen, als tot andere dierelyke lichaemen: want gelyk deze lichaemen niet kunnen bestaan zonder warmte, die door des zelfs roeringe, de sappen verdunt en doet uitspreiden; alzoo nodig is meer of minder koude, na de gesteltheit der lichaemen, volgens den aard der bewoont wordende landen, om de sappen op haer tyd te verdikken, en eenigermate te doen stremmen; het geen ons zelfs de heetste landen bewyzen, daer men het goede, twyfelbaere, en quaede Mousson heeft, even als by ons de Zomer-warmte, de Herfst-, Winter- en Lente-koude. Ook hebben de gewassen en alle dierelyke lichaemen haere byzondere eigenschappen, niet alleen omtrent de hoe grootheid dezer warmte of koude, ten aanzien der gesteltheit van droogte of vogtige lucht, maer ook omtrent de byzondere wyzen om daer van te moeten worden aengedaen; waer na de Saizoenen, onder de zelve luchtstreek, verscheide soorten van vrugten voortbrengen; gelyk by ons de Lente-, Zomer-, Herfst-, en Winter-vrugten zyn; en onder heeter luchtstreek de vrugten van de goede, twyfelbaere en quade Mousson; daerenboven is de verdikking of koude, die door de nagt-stremminge veroorzaekt word, zeer nodig tot groei en voeding der gewassen: zynde aenmerkelyk, dat in veele heete landen, de zomer-nagten doorgaens veel kouder zyn als by ons, of andere Noordelyker bevolkte landen; zoo dat haere nagt-stremming onze winter-koude eenigzins schynt te goede te komen: zodanige groote nagt-koude heeft men inzonderheid in Afrika, ter plaetse daer het des daegs eene onverdraegelyke hette maekt, en genoegzaam weinig of niet regent: want als het regent, dan zyn het fyne stof regens, die doorgaens voorboden van een pestilentieale ziekte zyn.

Diergelyke verandering tusschen dag-hette, en nagt-koude, heeft men ook in de vlakten der landen onder of omtrent de Linie, niet verre van de zee gelegen, en van agteren door hooge gebergten gedekt; alwaer de dampen, die uit zee ryzen, door de gestadige zee-wind, des daegs, tegen het gebergte gedreven worden; en aldaer tot nevels verdikt zynde, waeyen ze met de Land-wind des nagts wederom, en komen zig als eene zwaere daeuw over het land te verspreiden. Zoo ook heeft men, in laege vogtige landen, de koudste nagten, na eene groote warmte van den voorigen dag, inzonderheid tegen de Herfst, wanneer de nagten langer werden; welke koude door den daeuw, die daer op gewoonlyk volgt, veroorzaekt word: daerentegen hebben de

Noor-

Noordelyke landen des zomers minder nagt-koude; derhalven wyft de Natuur wederom aen, hoe dat haere grooter winter-ftremming in dezen word te gemoet gekomen. Wyders leert ons de ondervinding, dat gelyk de Noorder bewoonde landen grooter, vaster, fterker menfen van niet zoo gezwinde beweeginge, nog vlugge geest voortbrengen, het even zoo met de gewaffen is; want die groote winter- of lente-koude weerftaen, worden daer na fterker van halm, en bequaemer om overvloediger en teffens gevoeder vrugten voort te brengen, het geen men het zigbbaarfte, onder de zelve luchtftreek, in het winter- en zomer-koren ziet, mitfgaders in Tuin-erreten, Boonen en meer diergelyke voedende graen- en lees-vrugten; fchoon zommige meenen dat de meerder vrugtbaerheid door het dieper wortel-fchieten zoude veroorzaekt worden; maer dit is gants anders, vermids der zelve wortels minder in diepte en meer horizontael groeyen; het geen de verplante Boonen bewyzen, welkers neergesloten pen-wortels, voor het verplanten, worden ingekort, op dat ze op de zyde meerder wortels zouden maeken; ook zyn ze vrugtbaerder, wanneer de Lente-koude haer groei ftremt, zullende aldan met meer fpruiten en fterker halmen komen uit te fchieten. Daerenboven is de koude regen doorgaens dienftiger en vorderlyker tot de groei en vrugtbaerheid, als de warme; en daerom zyn de nagt-regens wensfelyker, als die des daegs vallen.

Na dat de lichaemen van koelte of koude aengedaen zyn, en dus de warmte of hette ontmoeten, word die zus of zoo genaemt: daerom noemen wy in de winter eene Lucht warm, die ons des zomers zeer grillende en koud voorkomt; het geen men aldan het allergevoeligft in zeer diepe onderaerdfe kelders kan bevinden; want fchoon ons de lucht aldaer des zomers koud, en des winters warm voorkomt, zoo is het gants anders met de daer in zynde lucht, volgens het weer-glas, gefteft: nogtans zullen onzelichaemen, des zomers aen groote warmte, en des winters aen meer koude gewoon zynde, deze ongewoone verandering haefstig gevoelen: op gelyke wyze zal men laeuw water koud noemen, wanneer men, by het gevoel van zeer heet water, daer in de hand fteekt: en zoo gaet het vorders met alle zodanige veranderingen. Maer dat alles, het geen fterk bewogen word, warm, en het geen van minder beweeginge is, koud zoude zyn, is omtrent alle lichaemen niet altyd van gelyke uitwerkinge: immers bevind men het tegendeel aen lucht, en water door wind bewogen; want dat maekt in beide koude.

Het is dan, als gezegt hebbe, zeker dat de koude tot het leven van de dieren en gewassen zoo nodig is als de warmte, en dat ieder gewas zyn eigenschap van aendoeninge door min of meer warmte of koude heeft, en zulks op verscheide wyzen, als de Kerffen, Perziken en Druiven aentoonen; want de Kerffen en Perziken bloeyen en zetten vrugten in de Lente, als het gemeenlyk koel, en somtyds koud, ja vriezende is: daerentegen zullen de Druiven het niet doen als in de midde-zomer, wanneer de dagen en nagten op het warmste zyn: zoo ook rypen de Kerffen met eene aanwassende warmte; en de Perziken en Druiven met eene verminderende warmte: daerom moet men omtrent de voortteeling van deze en andere diergelyke vrugten, voornamentlyk by het vervroegen der Saizoenen, bedagt zyn, met die onder glazen, zonder of door middel van vuur-stookinge, door konstige oppassinge en lucht-nabootzinge te teelen; konnende de nabootzing van warme lucht, wanneer de Zon daer by maer eenigzins behulpelyk is, met goede uitflag werkstellig gemaekt worden; om aldus niet alleen de zomer- en herfst-vrugten te vervroegen, maer ook de vrugten van heeter luchtstreek by ons natuurlyk te doen groeyen en volkomentlyk te doen rypen. Maer om de gewassen van kouder luchtstreek in heeter landen natuurlyk te doen groeyen, en vrugten te doen voortbrengen, of de winter-vrugten in de Zomer te teelen, daer toe heeft de konst als nog geene middelen uitgevonden, waer door de zelve haere noodige vereiste zamentrekking zouden kunnen verkrygen.

Schielyke verandering is aen alle lichaemen niet alleen schadelyk, maer ook somtyds dodelyk; insgelyks is het aen de gewassen; daerom moet men, voor-al omtrent kas-gewassen, daer voor bezorgt zyn: want of wel de gewassen van heeter luchtstreek zeer groote warmte benodigt zyn: en die van onze luchtstreek felle koude kunnen wederstaen, zoo is nogtans diergelyke verandering, schoon in veel minder graed van warmte of koude, haer veeltyds dodelyk: zynde het welslagen van alle vreemde gewassen, en het geen de vroege voortteeling betreft, meest afhankelyk, dat men haer, in navolginge der natuure, van langzaemer tyd tot haere uiterste koude en benodigde warmte doet komen: waer van in het voorige *Hoofddeel* wydlopig gehandelt is.

Vermids warme en koude, of koude met warme lucht zig niet schielyk te zamen vermengen om eene getemperde lucht uit te maeken, zelfs niet in beslote plaetzen, maer dat dit van langzaemer tyd moet geschie-

schieden, dewyl in het begin van deze schielyke veranderinge de kragtigste der beiden de minder kragtige weg-perst, en maer alleen verplaetst; zoo worden daer door veele gewassen, uit onkunde, in besloote plaetzen, als zyn Kassen en Oranje-huizen, door het stookken bedorven: zynde voor eerst de schielyke verandering oorzaak van deze bedervingen: en ten andere, wanneer in de zelve te groote koude is ingedrongen, zet zig de zelve aen de gewassen, naest aen de glazen staende, op de oppervlakte der aerde, als ook aen haere stammen, takken en bladen, wordende die koude, door de schielyke warmte, voortgeperst tot de wortels en binnen-vliezen der gewassen; zelfs word die, door het geheele vertrek gaende, in eene hoek te zamen geperst, alwaer de koude nog kragtiger werking doet. Om dit quaed, zoo veel doenlyk, voor te komen, moet de stooking niet alleen gematigt zyn, maer zelfs moet men, het verst van de stookinge, opening maeken, daer de koude uittrekt.

Gelyk nu de Lucht, in besloote plaetzen, zig niet schielyk te zamen vermengt, (voornamentlyk wanneer buiten perssing is) schoon onder en boven word aangedrongen; zoo is ook het zelve in open vrye lucht, daer men de Zonne-straelen, door schermen of luwte van beplantinge, by den anderen vergadert en behoud; konnende deze warme lucht, in zulke afgehynde of aen weerkante beplante plaetzen, zeer lang te zamen blyven, schoon eene kouder lucht van voren, en boven over de zelve waeit; het welke men, door verscheide proeven, kan bevinden, ook word dit door het weer-glas aangewezen, voor-al in de maenden April, Mey, September en Oktober, wanneer het, by een dagelykse Zon, met een Noord of Noord-oosten wind, zodanige koude nagten maekt, dat het weer-glas op open vlakte op vorst, zynde 15. of laeger staet; en de ryp of het ys ook zulken koude aentoont; wanneer het nogtans, in behynde plaetzen, 17, 18, 19, en 19½ zal aenwyzen.

Dat de koude lucht, door perssing, in eene hoek van besloten bakken te zamen gehoopt, aldaer kragtiger uitwerking van koude maekt, zal men des winters altoos gewaer worden, wanneer ze, door de minste openinge, komt in te dringen: dus zal men in het openen der bakken, by een klein vorstje, bevinden, dat het eerst bevroren zal zyn, ten einde van de bak, in het Zuid-westen, indien de buiten-lucht uit het Noord-oosten komt te dryven: in tegendeel zal zig de koude zetten in de hoek, ten einde van de bak, in het Noord-oosten of Oosten,

wan-

wanneer de buiten-lucht door het Zuid-westen of Westen word gedreven: en gelyk het met de koude is, zoo vergaderen zig ook de dampen met haere uitwazemingen, in de hoeken der beslote plaetzen of bakken.

Dat het ook, by het opkomen der Zonne en een half uur daer na, boven de horizont gewoonlyk het koudste van den dag is, bevestigt het vorige, want dan perst deze Zonne-warmte de koude tot afgelegen hoeken buiten de Zon.

Even als, door dagelykfe Zon des zomers, de lucht van dag tot dag warmer werd, ten waere de wind, die de Zonne-straelen doet verspreiden, daer in verandering maekte; zoo word ook de koude, in vriezend weer, voornamentlyk met betrokken lucht, sterker en gevoeliger, en wel te meer na dat het aerdryk gesloten of met sneeu bedekt is, zulks de vorst daer niet kan indringen.

De dampen, die by ons om laeg zoo veel koude niet ontmoeten, dat tot nevels of mist te zamen trekken, ryzen hooger, en werden aldaer, door in- of te zamen-trekkinge, tot wolken; de welke, zoo lang ze niet te veel zyn te zamen gevoegt, en aldus verdikt, door haer eigen uitgestrektheid, en door de zwaarte der lucht die onder haer is, of door sterke wind worden opgehouden: maer wanneer ze zodanig zyn te zamen gevoegt, dat haere druppelen groot genoeg werden, en door haer eigen zwaarte vallen, dan maekt het eenen middelmatigen regen, die om laeg, by sterke koude, sneeu werd: maer byaldien de wolk, door de zwaarte der bovenlucht word neergeperst, dan veroorzaekt die een dikke regen, hagel of sneeu: en als de wolk van boven niet zoo verdikt of groot van druppelen is, maer dat de lucht van onderen weg wykt, dan volgt daer van fyne nevel, mist of ondoorzigtige yzel.

De meeste menschen verbeelden zig, dat een zoete warme regen en eene daer op volgende schielyke warme lucht zeer wenselyk zyn tot het groeyen en verquikken der gewassen. In tegendeel zyn deze zeer nadeelig, vermids ze de gewassen doen roesten en rotten. Maer de koude regens uit het Noorden, en inzonderheid de Zomer-nagt-regens om zyne meerder koude, wanneer, voor dat in de grond by de wortels zyn ingedrongen, geene warmte volgt, zyn altoos vorderlyk en wenselyk, gelyk ook de sterke sneeu, en Winter of Voorjaers stort-regens zyn.

Sneeu omyat, doordien hackagtig is, de zwavel- en salpeter-deelen der

der lucht, en doet de zelve met zig nederdaelen en tot de grond indringen, insgelyks doen de slag-regens, en koude regens, welkers druppelen meer in een gedrongen en niet zoo glibber-glad zyn, als de zachte warme regen-droppelen; en daerom maeken sneeu, hagel, koude regen en stort-regens, zelfs des zomers, mits dat daer op geen schieelyke warmte volgt, de grond vrugtbaer, en bevorderen by uitemmentheid de groei: maer wanneer de stort-regens vallen op de open bloemen der boomen, dan zullen de bloeifels, door deze overvloedige bevochtiginge, voor dat ze tot vrugten zetten, afruyen, of eene roesting veroorzaaken, zoo dat dan weinige bloemen tot vrugt zullen groeyen: ook zyn de stort-regens schadelyk, wanneer de boomen in het Voorjaer jonge scheuten maeken; en dat daer op sterke koude volgt: daerenboven zyn ze veeltyds nadeelig aen het jonge kruid, en aen het Graen-gewas, om dat het onkruid daer door kragtig vermeerdert, inzonderheid het Yl-graen, by ons *Oot* genaemt. Vorders zyn de stort-regens in koude lucht altoos goed en wensfelyk: maer de fyne zachte zoele zomer-regens altoos nadeelig aen de gewassen.

Hagel is wegens des zelfs salpeterige bevochtiging vrugtbaer, maer naerdien die meest des zomers zeer dik, hard, en door aendrang van sterke wind op en tegen de gewassen nedervalt, doet ze veeltyds groote schade.

By *mist*, of *nevels* heeft men stiltens, en dat maekt, als gezegt is, wanneer ze lang duuren, eene ongezonde lucht, waer in de gewassen roesten, schimmelen en rotten: daerentegen doet koud winter-weer, en veel sneeu op een goed vrugtbaer jaer hoopen; zoo ook zyn de jaeren met koude regen altoos vrugtbaer voor de gewassen, en gezond voor menschen en dieren.

Ondoorzigtige yzel is, als gemeld hebbe, eene mist, of nevels, die om laeg zynde, aldaer bevriezen.

Doorzigtige yzel is, wanneer de boven-lucht niet zoo koud is om de druppelen tot hagel of sneeu te doen bevriezen, maer als regen nedervalt, die door de koude der lichaemen, daer ze zig aenhegt, tot ys gestolt word. Deze is zelden van langen duur, om dat de lucht ontlatende de zelve tot water doet versmelten, overzulks brengt die zelden of noit schade aen; dog byaldien geen dooi volgde, en de gewassen aldus lang, als in een besloten glas, niet zouden kunnen uitdampen, of van verse lucht aengedaen worden, alsdan zoude deze zeer schadelyk zyn.

Donder met eene zwarte wolkige lucht veroorzaakt stort-regens, die zelden met zwaere hagel vermengt zyn: maer als de wolken, by zwaere donder, ligt schynen, dan heeft men veeltyds zwaere hagel te verwagten.

Daeuw komt voort uit gereze dampen in de lucht, die, door de warmte der Zonne nog meer uitgespreid, daer na in te zamen hegtin-ge nederzakken; als dit verdikkende des avonds, door eene kleine koele wind, geschied, dan is de zelve niet eenpaerig over alle landen: maer als ze van langzaemer tyd, na het missen der Zonne, in de nacht tegen de morgen verdikt, nederzakt, dan is de daeuw eenpaerig, en bevogtigt alle de daer omtrent zynde landen. Dat ogtentstonden het koudste zyn, wanneer het sterk daeuwt; als ook dat de daeuw eene koude bevogtiging en een zeer kragtige groei aen de gewassen veroorzaekt, is eene bekende waerheid; en nergens blykelyker als in die landen, daer de daeuw het eenige middel is, waer door de gewassen des zomers bevogtigt worden, dewyl de zelve, schoon het daer zelden regent, nogtans behoorlyk groeyen en vruchten voortbrengen: hier door word ook bevestigd, dat de gewassen niet alleen door haere wortels, maer ook ten deele boven de grond door de pooren van haere bladen gevoed worden, naerdien de daeuw noit zoo veel by ons benat, dat de vogt daer van tot de wortels in den grond doorzakt.

Wyders bewyft dit, dat koude vogt dienstig en groeizaem is, het geen zigbaerst uit de Herfst- en Lente-regen blykt, wanneer deze vloeibaere stoffen, in de pypjens der gewassen ryzende, en door de nacht-koude verdikkende, alsdan eene kragtige aenzet of vergrooting der gewassen veroorzaaken: daerentegen wanneer des zomers de warmte kragtig en langduurig is, en de nagten niet zoo koud zyn, waer door de dampen zoo wel niet zamen hegten of verdikken, en zulken bequaemen verandering van vogten niet kunnen te weeg brengen; dan blyven de zelve in verdunninge zonder veel aenzet of groei uitdampen: hier by komt nog dat, vermids de aerde weinig vogt geniet, de pypjens van het gewas, door de minder toevoer en dagelykse warmte meerder inkrimpen, het geen dorder en magerder gewassen veroorzaekt.

Of de Wind op zig zelfs bestaet, dan of het eene perffing der lucht is, en meerder of minder geweld doet, na dat sterk geperft in naeuwer beslotenheid komt door te dringen, laet ik aen de Onderzoekers der Natuurkunde over: dog het is zeker dat niets de Lucht gezonder en zui-

zuiverder maekt te zyn, als eenen sterken kouden Noordelyken wind, om dat die de vuile dampen en uitwazemingen der aerde, mitsgaders van alle dieren, en haere uitwerpzels verdryft, en buiten rotting houd: de welke anders, rondom ons blyvende hangen, wederom ingeademt worden, en alsdan aen alle lichaemen, zoo dieren als gewassen ten uitersten schadelyk zyn: wel is waer dat deze sterke winden de Zonne-straelen zeer verstrooyen, waer door niet alleen de warmte benomen word; maer ook worden, door der zelve sterke lucht-perffinge, somtyds de jeugdige gewassen verflenst, en word het laeg veld-gewas, door de aendrift van lossen deelen des aerdryks, bedurven: nog zal de sterke beweeging der winden, boven aen het boom- of ander hoog gewas, der zelve onder-aerdse wortels van aerde ontdoen, wanneer de buiten-lucht de geduurige voortstuwing of na zig trekking der vogten belemmert; het geen alsdan de groei veragtert, ook wel in het geheel kan beneemen: maer men zal dit alles voorkomen; wanneer men onze lichaemen daer voor bewaert, en de gewassen door hoog geboomte daer tegen bedekt: zulende alsdan, zonder gemelde hindernissen, het benodigde voordeel van deze sterke winden genoten worden.

De winden zyn koud, warm, vogtig of droog, niet alleen na dat uit kouder of warmer hoek voortkomen, maer ook na dat ze sterk of flauwelyk waeyen, en, eer tot ons komen, veel water, vogtiger of drooger landen passeeren: dus is de

Noorde-wind, die ons uit de koudste luchtsreek toekomt, des winters niet zoo koud, als de Noord-oosten, en nog minder als de Oosten-wind; mitsdien hebben wy, met eenen Noorden-wind, des winters zeer zelden sterke vorst, maer veel mist, yzel of sneeu: deze ons van over zee toewaeyende, brengt de met zig voerende zee-dampen en uitwazemingen tot ons over: om welke reden, ook des zomers, zeer koude guure dagen veroorzaekt: schoon nu de Noorde-wind door ons zeer dikwils verwenst word, egter is die voor alles het dienstigste: maer men zal zelden zien dat de Noorde-wind, zonder een sreek van het Noord-westen of Oosten te hebben, eenigen tyd blyft doorwaaijen.

De Noord-ooste-wind passeert, eer tot ons komt, niet zoo veel water als de Noorde-wind; maer drooger landstreek, brengende gevolgelyk vasten deelen met zig, die des zomers groote hette, en des winters drooge scherpe koude maeken.

De Oosten-wind passeert nog drooger landstreeken, eer tot ons komt,

komt, en gevolgelyk brengt die nog vaster, minder glibberige deelen tot ons over; waer door des winters nog grooter drooger koude, en des zomers grooter hette veroorzaekt word. Daerentegen is de Ooste-wind, omtrent de Engelse kusten over ons gelegen, gewoonlyk koud en guur, gelyk by ons de Noorde- of Noord-weste-winden; naerdien deze Ooste-wind by hen de zee passeert, en des zelfs dampen met zig slepende, tot hen overbrengt. Daer van komt by hen het spreekwoord *The wind of East is never good for Man or Beast*: dat is *De Ooste-wind is nimmer goed voor mens of beest*.

De Zuid-ooste-wind maakt by ons, des winters gewoonlyk de allergrootste koude, doordien nog drooger landstreek passeert, en van daer die deelen tot ons overbrengt; zulks ook des zomers de grootste hette veroorzaekt; maer vermids het dan altoos flauwelyk waait, zoo blyven de uitwazemingen aldaer om laeg hangen, dat veeltyds eene dyzige broeyende lucht maakt; en naerdien deze kleine vuurige deeltjens zig alsdan met de weeke deelen der lucht vermengen, zoo komen daer uit gewoonlyk Donder, Hagel, en zwaere Stort-regens voort: waer na deze Zuid-ooste-wind, somtyds in het Zuid-westen, dog gemeenlyk in het Noord-westen omschietende, het weer doet be-daeren, de lucht aldus van de vuile uitwazemingen zuiverende, waer mede ze in dien tyd, dat de wind Zuid-oost was, bezet is gebleven: verquikkende ook menschen, beesten en gewassen, die met veele van deze quaede luchts-deelen bezet waren: ondertussen is het een geluk dat de Zuid-ooste-wind zelden langer als drie dagen waait, zonder aldus ten besten tot een Noord-weste-wind te veranderen; want zoo lang dit niet gebeurt, blyft het Donder-weer gewoonlyk aenhouden.

De Zuide-wind word tot ons uit de warmste hoek gebragt, en waait zeer zelden sterk, zoo dat alle de Aerdsryks-dampen en andere uitwazemingen rondom ons om laeg blyven hangen, de welke alsdan met de vuurige deeltjens dezer Zuide-wind vermengt wordende, des zomers eene broeyende warmte veroorzaeken; die, wanneer van korten duur is, zeer zichtbaer het Gras in groei doet vorderen, dog by langer duur zeer ongezond word bevonden; voornamentlyk als het teffens stof of zagtelyk regent, gelyk het gewoonlyk doet; want dan heeft men veeltyds in zodanige Najaeren quaedaerdige ziekten. Des winters maakt deze wind minder koude; maer vermids de water-dampen en uitwazemingen dan zoo niet kunnen verdunt worden, blyven

ze alsdan ook rondom ons hangen, aldaer eene mistige lucht makende.

Zuid-veste-wind stormt by ons gemeenlyk het sterkste in het Voor- en Na-jaer, daer door de boomen het meest uit den grond waeyen; maer is niet zoo koud, als de

Weste-wind, die ons meer van over zee toekomt: deze is somtyds ook fel stormende, en maekt de lucht nog zuiverder en gezonder als de Zuid-veste-wind: bedaerende gewoonlyk deze beide storm-winden, gelyk van de Zomerse donder-buyen in het Zuid-oosten gezegt is, in het Noord-westen.

De Noord-veste-wind stormt somtyds zeer fel, dog zelden zoo sterk als de Weste, en nog minder als de Zuid-veste-wind: maer des zelfs sterke winden of stormen zyn veeltyds buijig, en in het Voor- en Na-jaer met hagel of sneeu verzeld, dies het eene koude guure lucht en onstuimige zee veroorzaekt; welker ziltige dampen, door deze Noord-veste-wind, tot ons worden overgebracht, en aen onze gewassen zeer nadeelig zyn: overzulks de boomen, welkers hooge toppen daer van kragtig worden aengedaen, noit hoog rond kroonende werden, maer schuins afgeschooren, als wykende voor deze stormende winden: nogtans zuiveren de zelve de lucht nog meer van quaede dampen en uitwazemingen, als die uit den Westen of Zuid-westen, doende gevolgelyk veel goed aen alle gewassen, die tegen des zelfs aendrang en overbrengende ziltige dampen beschut zyn.

De zeer groote verandering en het goede, dat de Winden aen de gewassen en lichaemen der dieren toebrengen, zyn nergens kennelyker, volgens berigt van ervaere Reizigers, na te speuren als in de Landen, die onder of omtrent de Linie gelegen zyn, en die altoos egael, dagelyks twaelf uren, van Zon beschenen worden; want daer maken de Winden het goede en quade Mousson, of de Zomer en de Winter: alhoewel men zeer verkeerdelyk door het goede Mousson benoemt den tyd van de groote hette, droogte en weinig wind; en quade Mousson noemt, wanneer de winden en stort-regens de lucht verkoelen, de grond bevoctigen en de gewassen doen groeyen: wel is waer dat de winden dan veeltyds zeer fel waeyen, en de stort-regens overmatig zyn, waer door veele gewassen ten uitersten beschadigt worden; maer des niet tegenstaende heeft men dan kragtiger gewassen en beter vrugten als in het zoo genaemde goede Mousson: wanneer in veele Landen de boom-gewassen, welkers lof van natuure niet al-

toos groen blyven, gants dor, bladeloos, en zonder groei zyn, als by ons des winters: ondertuffen zyn aldaer de beste Saizoenen van groei en vrugten de Twyfel-maenden, by onze Herfst en Lente te vergelyken; zynde de tyd, wanneer de storm-winden staen te beginnen en te eindigen, alsdan zyn de winden en regens in meer gematigtheid. Men heeft in die Landen op zommige plaetzen, van weinig afstands, ter zelve tyd Winter en Zomer, of het by hen genaemde quaede en goede Mousson, na dat de wind uit den eenen of den anderen hoek voortkomt, en door de bergen in des zelfs drift gestuit word: want deze winden de ryzende dampen tot het gebergte aendryvende verdikken aldaer, en vallen vervolgens als stort-regens neder; dewyl het, ter zelve tyd op zommige plaetzen, aen de andere zyde van het gebergte, zonder wind, drooge hette maekt.

V. HOOFDDEEL.

Van de Aerde: hoe de zelve best is in vermenginge na de eigenschappen der Gewassen, als ook na den tyd en wyze van teeling.

Men geeft gemeenlyk den naem van Aerde aen de gronden, die steekbaer zyn, om de zelve aldus van de steenige of bergagtige te onderscheiden; maer ik noeme alhier aerde, wanneer een grond dikwils klein gebrooken, of met andere soorten zodanig doormengt is, als of het eene soort was, schoon des zelfs deelen zig ligtelyk van een scheiden.

De natuurlyke gronden zyn in diepte van onderscheidelyke hoedanigheden, ook veeltids van verscheide koleuren; dog dit laetste doet niets tot des zelfs vrugtbaerheid, uitgezondert de geheele roode aerde, die zelden of noit vrugtbaer is; daerentegen is de zwarte aerde doorgaens het vrugtbaerste; de zelve zal ons dikwils, op het gezigt, meer of minder zwart, donker bruin, ligt of witter voorkomen, na dat met meer of minder vogt doordrongen of bezet is, even als de dikke in een gedrongen wolken zig zwart vertoonen; en gelyk het geen, dat sterk door vuur uitgedroogt is, wit ziet.

Na de gesteltheit der gronden worden de zelve niet alleen het beste met klei, zand, bagger of andere soorten van mest doormengt, en
 dus

dus tot aerde gemaekt, maer ook na de eigenschappen der gewassen, als men daer uit tragt voort te brengen, mitsgaders na dat de zelve in open vrye grond, of in potten of bakken geteelt worden: als mede na dat men zulks wil plegen in de Lente, Zomer, Herfst of Winter: of ook door broeijinge van Paerden-mest, vuur-stookinge, of andere hefmiddelen, of alleen door het middel van glazen verrigten. Na alle welke bekende omstandigheden, of die aen ons, door den tyd, nog meer kenbaer mogten werden, moet de aerde in vermenginge gants verschillende wezen; want daer na moet de zelve vast geslotener, of luttiger open van deelen, en met meer of minder salpeter, zwavel, olieagtige of zuure deelen omwonden zyn.

De beste, verkiezelykste aerde voor alle gewassen is in het algemeen zodanige, die noit met eenig gewas is beteelt geweest: daerentegen is de alleronbequaemste aerde, die door gestadige beteeling, zonder ververfinge van nodige salpeter, zwavel, olieagtige of zuure deelen, veroudert en muf is geworden. Ook is in het byzonder zulke aerde onbequaemst, die veele jaeren op de zelve wyze, en met de zelve soort van vrugt is beteelt: want alsdan bevind men dat de vrugten van jaer tot jaer slegter en smaekelozter werden; en de gewassen zodanig in kragt van groei afneemen, dat deze aerde op het laetste weigert diergelyken gewas voort te brengen; wanneer nogtans een gewas van geheel verschillende eigenschappen daer in zal groeyen. Ik meene dit uit twee oorzaeken te kunnen voortkomen: eerstelyk om dat de aerde ten deele of geheel kan ontdaen zyn van de nodige deelen tot groei en vrugt-voortbrenging. Ten anderen om dat de zelve, schoon van behoorlyke nodige deelen voorzien zynde, niet na behooren tot het gewas kunnen gestuwt, of door des zelfs wortels opgetrokken worden; vermids de pypjens der aerde, dieper of hooger, door het geduurig doorpasseeren der omwonden vogten, op een en de zelve wyze aengedaen, onbequaem zyn geworden; het geen men, door het dikwils beteelen van het een of ander gewas, meer of minder te verwagten heeft: overzulks oordeele dat de gewassen, die dus jaeren na den anderen op den zelve grond wel groeyen, ronder, min quetzender deelen tot haere voeding nodig hebben; en de andere hoekiger, scherper, meer quetzender deelen, die de pypjens kragtiger verwyden. Om dan wel te slagen in de voortteeling der gewassen, als men de zelve in het geheel geen verse noit beteelde aerde kan doen hebben, moet men ten minsten daer voor bezorgt zyn, dat men de grond of de

de aerde jaerlyks met eene gants verscheide soort van gewas beteelt, en hoe langer de tusschen-tyd der beteeling van de eigen zelve vrugt is, hoe beter.

Tot het planten van Pot- of Bak-gewassen, mitsgaders in het herplanten van verstorven boomen, welkers kuilen diep moeten uitgegraven zyn, zal men verse onbeteelde aerde gebruiken: zoo ook moet men, keurlyke bak-bloemen, Meloenen en vroege Moes-teeling noit van beteelde aerde voorzien. Deze onbeteelde aerde kan men, zonder veel geld-spillinge, na de eigenschappen der gewassen, en wyze van teeling zeer haestig bereiden, wanneer men oude vergaene Koe-, Paerden- of Schapen-mest, oude vergaene rund, boom-bladen, bevroren en onbevroren bagger, en van het zagtste graeuwagtige hooge duin-zand, het geen niet het minste yzer-malig moet zyn, in voorraad heeft; egter moet men van deze vermengde specien niet meer in voorraad houden, als men jaerlyks nodig heeft; vermids de lucht der zelve deugd vermindert; het geen nog meer gebeurt, wanneer deze staelen met onkruid begroeyen.

Bloem-queekers of keurlyke Tuin-oeffenaers, die weinig grond tot hunne liefhebbery en moes-tuin benodigen, behooren de zelve te doen bestaen uit drie steeken dikte aerde om dus aen de jaerlykse geplante of gezaaide kruid-gewassen een aerde te kunnen geven, waer in, in de twee voorige jaeren, niet geteelt is: nogtans moet deze aerde, voor dat de zelve bezaeit word, van de Zon bescheenen zyn.

Men moet, zoo veel doenlyk, aen alle gewassen een ruime vrye aerde geven, waer in haere wortels wyd en zyd zonder belemmeringe kunnen uitgespreid groeyen; wanneer ze de onzekerheid van haere natuurlyke nodige bevogtinge niet onderworpen zyn: als alle zodanigen veeltyds behoeven, die in tobben of potten, zelfs van den oplettendsten Tuinman, behandelt worden: hier komt by dat het regenwater van boven, en het water door optrek van onder, op de allernatuurlykste wyze, de gewassen voeden; als ook dat der zelve wortels, in open vrye grond, door de winden minder bewogen, of van aerde ontdaen worden, als zulken die in tobben geplant zyn: dierhalven zal men alle gewassen, die, in ruime aerde geplant, tegen winter-koude kunnen bewaert worden, noit in potten of tobben planten: aldus worden best in den grond geplant de Winter-Cyclamens, Ranunkulen, Anemonen, Jonquilles, Tros-narcissen, Hyacinthen, Tuberoozen enz. insgelyks veele soorten van boomen, die niet bestant zyn tegen onze win-

winter-koude, maer daer voor in een winter-huis, opgenomen zynde, bewaert worden: het geen voornamentlyk goed bevonden hebbe aen zodanigen, die digt in een wortelen, en gevolgelyk met een klomp-aerde, die aen den zelven vast houd, kunnen opgenomen, en daer mede wederom in open lucht, in het Voorjaer, geplant worden: ten dien einde moet deze aerde niet zandig, nog los van deelen, maer klei of baggeragtig wezen.

Voorts heeft my de ondervinding geleert, dat alle gewassen, die in den beginne dunne, flymige vezel-worteltjens maeken, en voor-al die weinige sappn hebben, in zeer zandige mulle aerde moeten gezaeit of geplant worden; want daer in vinden der zelve tedere kiem-worteltjens minder tegenstand; vermids zodanige aerde zeer hoekig, open van deelen, en niet zoo overvloedig met zoute, zuure of andere scherpe, nog te olieagtige deelen bezet is; als waer van de andere sterker gemeste aerde voorzien is; boven dit alles looft deze mulle aerde de al te overvloedige vogt beter: ondertussen mag men de aerde, na maete dat de gewassen kragtig groeyen, en teffens van de sterkte haerer wortelen bewys geven, van vaster deelen doen zyn; of de eerste zeer zandige aerde meer en meer met oude mest, bagger of klei voorzien. In zodanige zandige aerde zal men, zonder onderscheid, alle gewassen zaeyen, die ten tweede- of meer-maelen moeten verplant worden, als Meloenen, Komkommers, Ananassen enz.: alle stekken van Pot-boom-gewassen: jong te planten boomen: en al het geene men des winters of in de vroege Lente onder glazen teelt: nog Krop-salade, Latouw, Sterkers, en geele Wortelen; zullende deze in sterker doormeste aerde niet zoo wel groeyen; ook roest de Krop-salade daer in af, en willen de wortelen niet in den grond, maer maeken knuisten. In sterker doormeste, nogtans zandige aerde, groeyen de Hyacinthen en Aspergien na wens.

De verplante vrugt-dragende Ananassen, en alle volwassen planten, die door aenzettinge van warmte in Stook-kassen bewaert en aen de groei gebragt worden, moeten in zandige aerde, die uit losse deelen bestaat, geplant worden; op dat de beweeging en uitspreiding der vogten, door de warmte veroorzaekt, des te overvloediger kunnen uildampen; het geen in kleiagtige aerde zoo wel niet, na vereis, kan geschieden; nademael zelfs de zeer mulle zavelagtige kleijige aerde, te fyn zamen vlyende van deelen zynde, wederom te vast in een pakt; en aldus van boven den indrang der Zonne-straelen belet; daeren-

boven zyn de dunne, slymige, vezelagtige worteltjens niet magtig om diergelyke vaste aerde te doorbooren, en nog minder om de al te overvloedige vogten te wederstaen.

VI. HOOFDDEEL.

Van het Water: welk het bequaemste is tot bevogtiging der gewassen: en dat men daer toe nooit laeuw, maer koud water moet gebruiken.

Water bestaat uit langagtige, buigzaeme, glibber gladde, vloeibaere deelen, de welke met andere slagtige deelen, die meerder uitbreiding hebben, vermengt zyn, en op geenerlei wyze van de waterdeelen kunnen gescheiden worden; zoo dat in de natuur geen zuiver water, het geen enkelyk uit langagtige, buigzaeme, glibber-gladde, vloeibaere deelen bestaat, te verkrygen is.

Alhoewel het Regen-water met veele scheibaere aerdsche deelen vermengt is, nogtans zal ik dit, als het dienstigste om tot voortteeling der gewassen te gebruiken, zuiver noemen: daer aen zal het zoete water uit vlietende rivieren volgen: en in de derde rang het geen uit wyde graften, daer van het water door op- en af-loopen in gestadige beweeginge is, en welkers gronden gezuivert worden, komen.

Water uit stink-slooten of stil-staende poelen is veelyds nadeelig, voornamentlyk als de gewassen daer mede, aenstonts na dat geschept is, begoten worden; want, behalven dat van zig zelfs (en dan nog meer) met te veel verdikte olie- en salpeter-deelen bezet is, zoo is het veelyds te warm.

Brak-, en nog schadelyker is Zout-water, dies mag men geen van beiden gebruiken: maer de aerde, by de verrigtinge der zaeijinge, daer mede begoten wordende, zal het zelve alsdan niet schadelyk zyn. Ook is het zelve aen de wortels der boomen geenzins nadeelig.

Put-water is veelyds schadende, om dat het somtyds met veele tegenstrydige en zoute deelen bezet is, schoon de zelve op de Tong niet geproeft worden.

Het is zeker en buiten alle tegenspraek, dat het water, na dat de daer omtrent zynde lucht en de andere slagtige deelen zig onder het zelve vermengen, tot alle andere lichaemen verandert; dus zien wy het

zuik-

zuiver regen-water in hout, bladen, bloemen en vrugten veranderen. Om dan van dit zuivere regen- of, by des zelfs gebrek, van het daer aen volgende zuiverste water goed gebruik te maeken tot het bevogtigen der gewassen; zoo moet men der zelve natuurlyke groei gade slaen: zynde zeer aenmerkelyk dat zommige gewassen uit diepe gronden, van onder water, voortkomen; dat andere boven op het water groeyen; andere in zeer laege losse bolle gronden; andere in drooger vaster aerde; en dat zommige op hooge steen-klippige gebergten, daer weinig en somtyds geen zichtbaere aerde is, haer wasdom verkrygen.

Hoe zeer men de natuur omtrent het bevogtigen tragt na te bootzen, zoo is 'er nogtans niet beter tot de groeizaemheid als de regen, en dat de gewassen, door optrekkinge uit den grond, van natuure bevogtigt worden; want behalven dat de gewassen daer door in gematigde langwyligheid gevoed worden, zoo is dit water, na vereis, met zodanige andere slagtige deelen, als nodig zyn, vermengt; ook is de lucht in regen-tyden, even zoo als het water, verkoelt, voornamentlyk in zomerse Nagt-regens, die alsdan, om de meerder koude, veel groeizaemer zyn, als dag-regens. Wyders is het buiten kyf dat koude regen en koud water het groeizaemste zyn, inzonderheid als op de zomer-regen eene koude lucht volgt, schoon onze hedendaegse Schryvers het tegendeel staende houden, als willende de Pot- of Tobbe-gewassen, des winters met even laeuw gemaakt water, en des zomers met water, des daegs in de Zon verwarmt, begoten hebben: het geen niet alleen met myne ondervinding, maer ook met de Ouden (a) volkomen srydig is: derhalven verwondert het my, dat daer omtrent geen agt genomen is; en wel te meer, om dat zodanige begote gewassen klaerblykelyk met veel minder kragt van groei zullen bevonden worden: zynde voor-al laeuw, of van Zon gewarmt water schadelyk omtrent de oversproeiing: dat is, wanneer het lof der gewassen, en de bladen der boomen daer mede begoten worden: dies moet men daer toe niet alleen koud water, maer ook zuiver regen-water gebruiken, zelfs zal men, om van des te beter uitwerkinge te zyn, eene betrokke koude lucht waerneemen. Om zig dan, des zomers, ten allen tyden, van zodanigen kouden water te kunnen bedienen, zal men onder-aerdse water-digte bakken nodig hebben, daer in men genoeg-
zaem

(a) Plinius lib. 19. *Histor. Nat.* c. 11. Theophrastus *de Causis Plantar.* lib. 2. cap. 8. & lib. 7. *Histor. Plant.* c. 5. vide & Bodeum l. c.

zaem regen-water, ten minste zoo veel als tot de overfproeiing nodig is, vergadert; of by gebrek van regen-water, moet men ander zuiver water in loode bakken laten verkoelen, en daer in eenigen tyd des zelfs overvloedige olie-, salpeter- of zwavel-deelen laten ontzakken: welke bakken, in tegenstellinge van het water van Zon te laten beschynen, zodanig in het Noorden moeten geplaatst worden, dat nimmer van Zon kunnen bescheenen worden. Vorders zal men nooit op het warme van den dag, veel min in Zonneschyn, gieten; want dat is voor al nadeelig: en op dat de gronden en gewassen, even als door regen, die van langzaemer tyd het natuurlykste bevoigt, mogen begoten worden, zoo zal men daer toe eenen Gieter gebruiken, wiens uitloop met eenen breeden knop van vooren met kleine gaetjens doorslagen is, daer uit het water, regens-wyze, voortkomt. Maer Pot- of Tobbegewassen, welkers lof of bladen niet benat worden, zal men, om meer tyd te winnen, met eenen Tuit-gieter, waer uit het water met eenen dikken straël voortkomt, bevoigten. Op dat de gewassen niet te veel of te weinig zouden begoten worden, moet men gestadig omtrent de gesteldheid der lucht agt geven, mitsgaders of door de Zon veele dampen zyn opgetrokken, ook of de gewassen veel of weinig water tot haere groei benodigen: waer omtrent men alle avonden voor Zon- ondergang onderzoek moet doen, en daer na de gewassen, veel of weinig benodigende, bevoigten.

Zomer-regen, ten waere by donder of slag-regens, kan weinig vogt hybrengen aen gewassen, de welke in Potten of Tobben groeyen: die staet maeken, dat deze genoegzaame groei verschaft, zal zig in het einde bedrogen vinden.

Het is een staele wet aengaende het begieten van boomen, die door te verdraegen, of sterke wind kragtig zyn bewogen, dat men die meer als andere moet begieten, ten einde de aerde rondom der zelve wortels, die door de beweginge waren los geworden, te doen sluiten. Ondertussen is te veel water nadeelig; maer nog meer, wanneer de gewassen te sterk zyn uitgedroogt, want alsdan zullen de fyne worteltjens voor altoos buiten staet geraeken om het water na zig te neemen, en tot vordere voeding te doen gewerden.

Wanneer de boven-aerde het water der begietinge niet aenstonts inslorpt, maer dat het als op vet, zonder zig te vereenigen, blyft leggen, dan is dit een bewys van te groote droogte, als zynde de zandige fyne deelen boven zeer dicht in een gevoegt: welke boven-korst door-

doorgetrokken zynde, ontloft zig het water zeer fchielyk tuffen de holligheden; overzulks is deze begieting van weinig of geen nut. Om dit voor te komen moet men de boven-aerde weinig teffens, en zeer dikwils na den anderen begieten, om de zelve van langzaemer tyd in eenen behoorlyken ftaet, tot het ontfangen der bevogtiging, te brengen.

De boomen bewyzen te weinig bevogtigt te zyn, wanneer der zelve bladen beginnen in te trekken; aldan moeten de zelve fterker bevogtigt worden, want dan zullen de bladen ongekrunkelt, uitgestrekt groeyen.

VII. HOOFDDEEL.

Van de Warmte door Konst-middelen; voornamentlyk die door vuur of hef word te weeg gebragt.

In het Voorberigt en I. Hoofddeel van dit Tweede Deel hebbe de algemeene middelen door konst, tot vermeerdering der warmte, aangewezen; onder welken ook zulke, die men by wederkaetzing van muuren of fchuttingen verkrygt, mitsgaders die door het behouden der Zonne ftraelen in befloten kaffen, broei-, en andere beglaesde bakken bekomen word; welkers binnen-lucht met veel meer dampen vermengt is, als de gewoone buiten-lucht van gelyke warmte; voornamentlyk als de warmte door broei veroorzaekt word; het geen een voortperfling van befloten vogt is, die door de roeringe van kleinder vaster lichaemen niet fchielyk genoeg kan uitdampen, en aldus plaets maakt voor de kleinder uitgebreide vuur-deeltjens: daer by word gezegt, dat zodanige dampige lucht onvermydelyk door broei voortkomt, en des winters, niet na behooren konnende ontloffen, meest aen alle gewaffen doodlyk is; waerom men zig van het middel der vuur-stookinge moet bedienen, door het welke alleen eene ruime binnen-lucht kan verwarmt worden; ook kan, door het vuur te vermeerderen of verminderen, de natuur, in tuffen-pozinge van dag-warmte en nagt-koelte, nagebootst worden; het geen door broei niet kan gefchieden, om dat de warmte aldaer gefladig zonder tuffen-pozinge is.

Om de vuur-stooking met eenen gewenften uitflag te pleegen, moet men niet alleen bequaeme brand-ftoffen, en de vereifte kenniffe hebben.

Fig. 1.

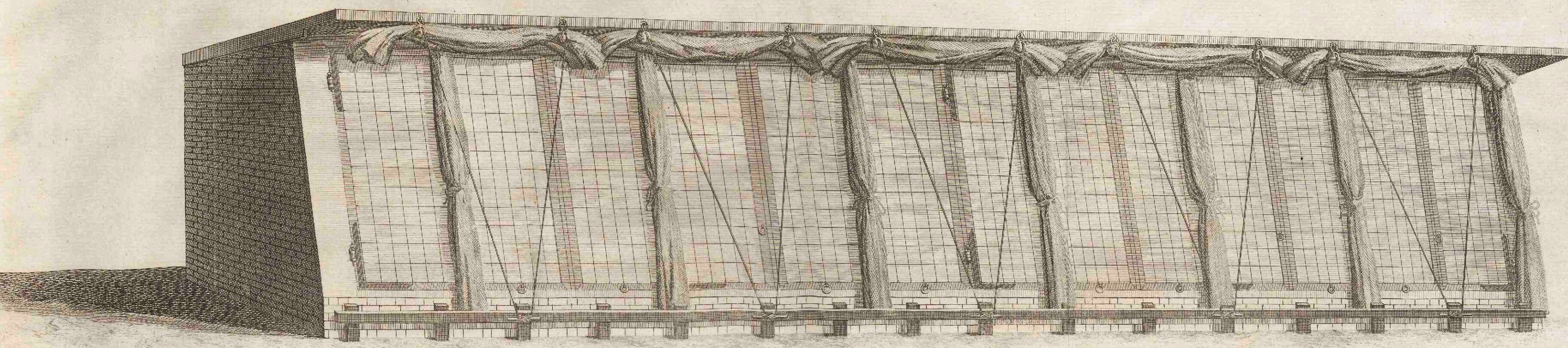

Fig. 2.

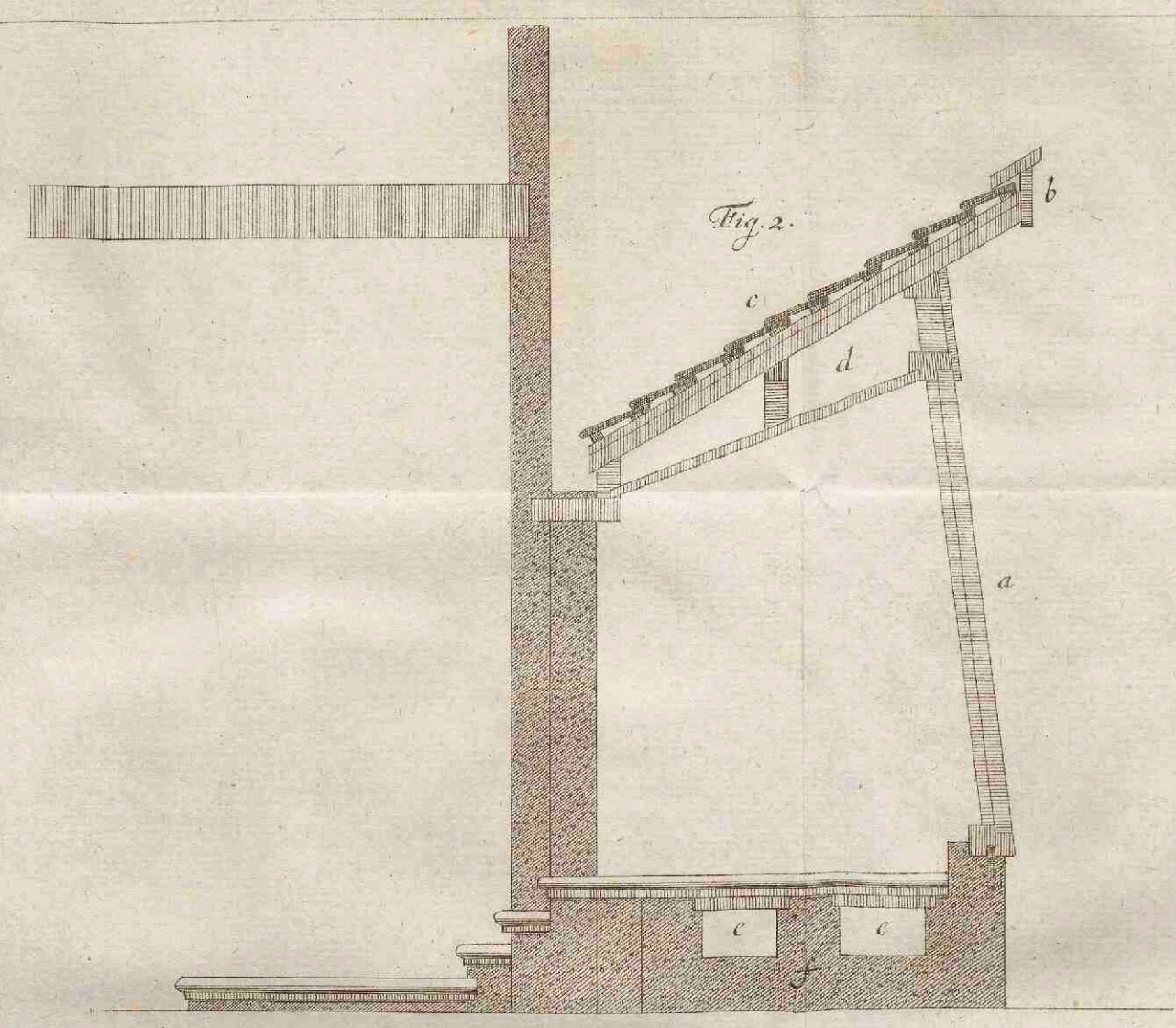
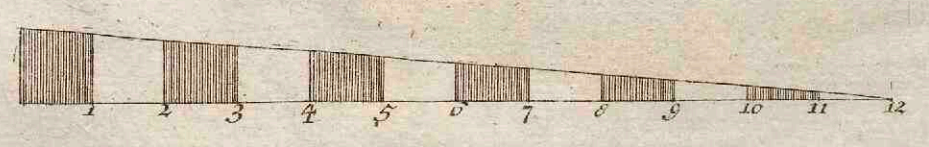
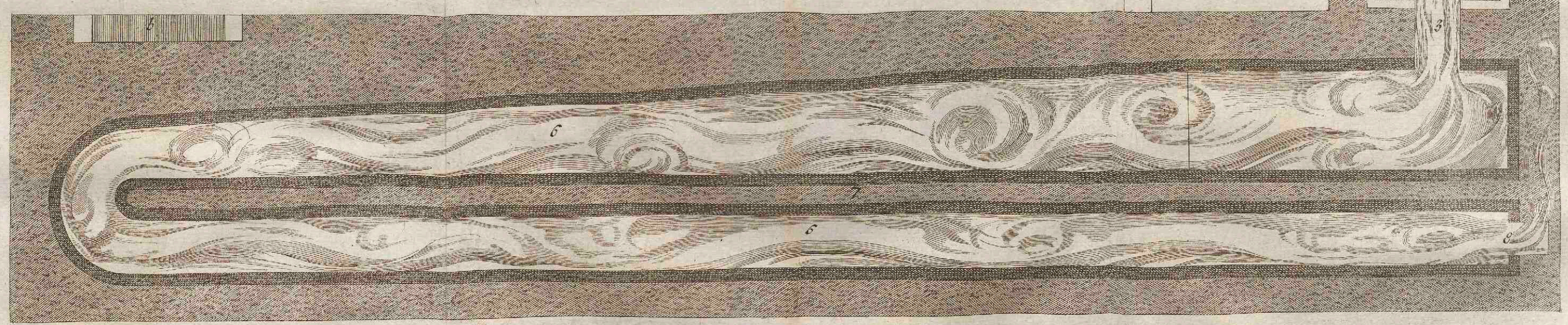
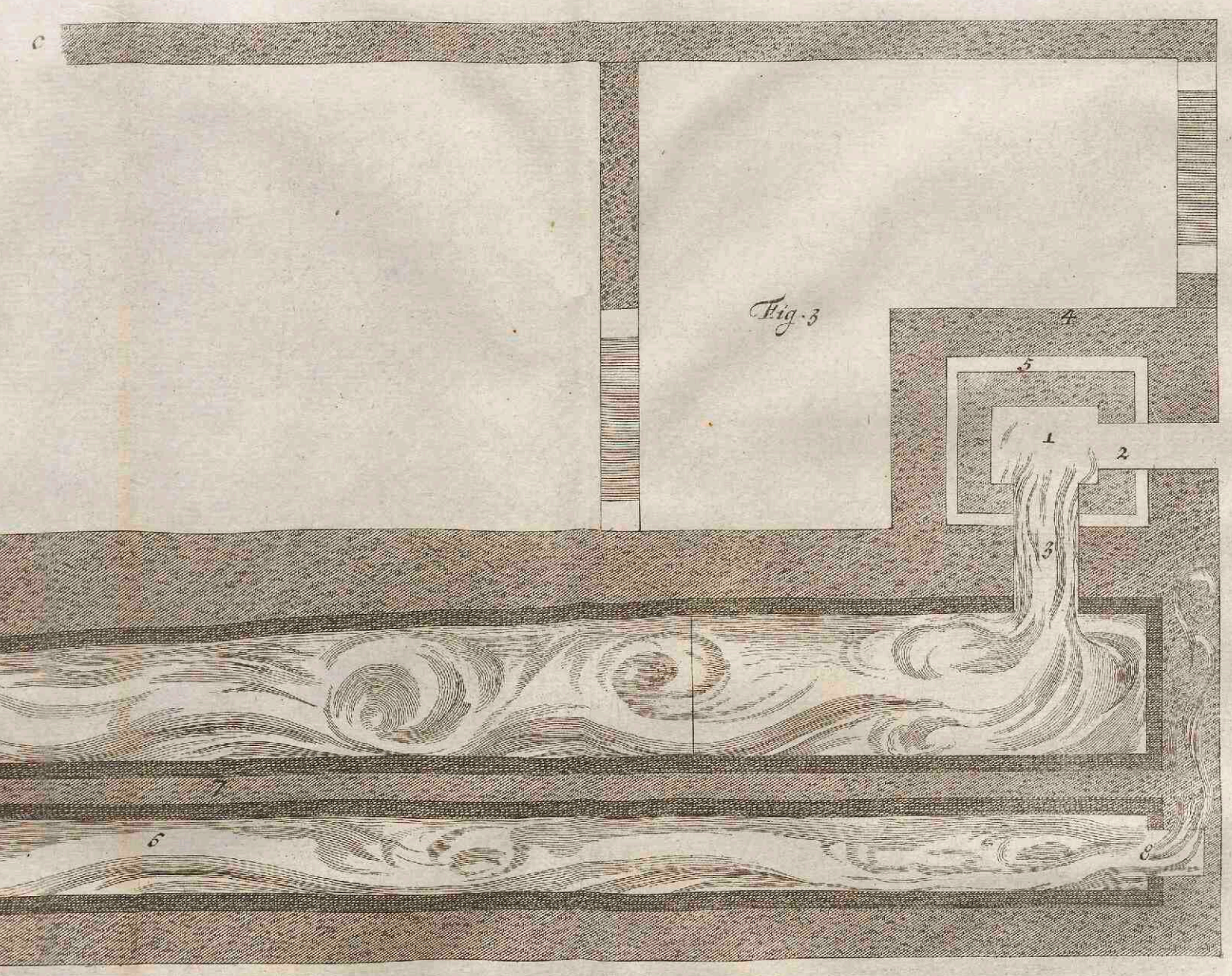

Fig. 3.

om van de zelve zodanigen gebruik te kunnen maeken, dat in eenen gematigden brand geen warmte, zonder dienst te doen, verloren gaet; maer ook teffens een gestadige toezigt hebben omtrent den brand van eenen oven, waer in de turf, tot boven dicht in een gepakt, vervaerlyke uitwerking kan doen, indien niet beteugelt word met het as-gat van vooren, na behooren, min of meer lucht te doen hebben, of in het geheel te sluiten, en met genoegzaam zand te voorzien: mitsgaders, door de boven-openinge van den oven met eene bequaeme, van yzer geslagen, plaet, en daer op genoegzaam zand van boven gestadig bedekt te houden.

De bequaemste brand-stoffen, tot het verwarmen van Oranje-huizen, Winter- en Wyngaerd-stook-kassen, Bakken enz. zyn groote vierkante turven, by ons met den naem van Brood-bakkers-turven bekend; de welke van genoegzame veen, en beste brandbaere slyk te zamen vermengt, eenen gestadigen heeten langduurigen brand maeken, en niet ligt komen te doven, al werd het as-gat somtyds vier en twintig uren besluten gehouden.

Het stoken, door middel van eenen Oven, volgens de nevens-staende afgeschetste figuure, is, volgens myne bevindinge, het natuurlykste, en egaelste om eene ruime binnen-lucht in de allersterkste vorst te verwarmen; en hoewel de gemelde aftekening genoegzaam is, om daer van een klaer begrip te maeken, zoo dient nog tot nader opheldering: dat de Oven in een afzonderlyk stook-huisje is, het geen aen het einde ten Oosten van de Kasse in het Noorden geplaatst is. Boven en ter zyden den Oven in den muur, die de scheiding van de kasse maekt, zyn langs het huisje twee openingen, de welke, ten tyde van de vullinge of stookinge des Oven, met vensters gesloten worden, om den rook en het stuiven, af te weeren. Ter zyde van de zelve is eene deur, de welke, geopent wordende, ook de warmte, dien de Oven van boven van zig geeft, aen de daer nevens-staende Trek-kasse laet geworden.

Het Stook-huisje heeft in het Oosten eene deur *a*, daer door men de frisse zuivere lucht kan doen inwaeyen; wordende alsdan mede de vensters die boven en nevens den Oven in de Stook-kas komen, geopent, op dat deze frisse lucht door de binnen-deur der Stook-kas *b*, en die van de daer agter staende Trek-kas *c*, ten deele aangewezen, ten einde van het zelve, in het, in 't Westen leggende, Portael zoude kunnen uitwaeyen. De opening van den Oven in de afgeschetste Grond-plaet *Fig. 3.* met *1* getekent, die in het vierkant van een steen dikte gemet-

zelt

zelt is, is binnens werks in het gat een voet, tien en een halve duim lang, en een voet, vier en een halve duim breed: des zelfs diepte is van boven tot de rooster twee voeten en elf duimen. De rooster is van vierkante losse dikke yzere staeven, leggende in twee op zy gemetzelde zwaere yzers; waer onder 2 het as- en lucht-gat is, hoog tot de rooster-staeven agt duimen. Even boven de staeven is boogs-wyze 3 den mond van den Oven, of vuurgang tot de rioolen, van daer toe gemaekte Oven-steenen, die aen sterk vuur kunnen wederstaen, gemetzelt. Rondom den Oven is 4 een gemetzelde Oven-kas van een en een halve steen in het vierkant, met yzere banden omzet, en met eene tusschen-openinge van een duim, de welke, alles wel door droog zynde, met zand gevult word. De Oven 5, als ook de vuur-gangen of rioolen 6 zyn een voet en negen duimen, en het onderste van het As-gat een voet boven de buiten-grond, om des te minder te verkouden.

De grond van de vuur-gangen, op de lengte van negen en dertig of veertig voeten, moet ten minsten twee duimen schuins verhoogt worden, om des te beter den rook te doen doortrekken. De vuur-gangen zyn boven met yzere plaeten, dicht tegen malkanderen, en de voegfels nog met een yzer plaet-strookje overdekt; voorts in weinig zand met estrikken dicht in een gevoegt, de welke teffens de boven-vloer van de Stook-kasse uitmaeken, zynde de estrikken, nog met een vinger-dikte zand, tegen doordrang van rook, overstrooit. De tusschen-wangen der vuur-gangen of rioolen 7, waer op de plaeten leggen, zyn van twee steenen gemetzelt: want anders bersten ze ligtelyk door de kragt van het vuur, voornamentlyk voor aen: ten einde van de tweede vuur-gang 8 gaet de schoorsteen schuins door de zaid-muur tot by den oven, alwaer ze vorder regt opgetrokken is.

Naerdien de voorste plaet vervaerlyke kragt van vuur uitstaet, behoort die ruim twee duimen dikte te hebben; drie voeten en twee of drie duimen breed, en negen voeten lang te zyn. (a) De volgende twee plaeten behooren, ieder ten minsten een duim dikte en zes voeten lang te wezen. Na welke een en twintig voeten lengte, als de voorschreven drie plaeten uitmaeken, en tot zoo verre de vuur-gangen of rook-rioolen overdekken, de meeste kragt van het vuur, het geen de plaeten doet ligten, ge-

(a) Men zoude in plaats van deze groote eerste plaet een verwelfsel van kroes-steen tot aen de tweede plaet kunnen maeken.

gebroken is; weshalven de volgende plaeten van niet zoo groote dikte en lengte behoeven te wezen; nogtans hoe langer hoe beter, om te minder voegen te hebben.

Gelyk de Rook-rioolen agter ondieper werden, door het hoogen des gronds; zoo ook vernaeuwen de zelve langzaamelyk. De rioolen en schoorsteen worden, door het stookken, met roet bezet, zoo dat, indien daer van niet gezuivert worden, de rook geen doortrek heeft: derhalven moet men alsdan bezorgt zyn eene algemeene zuivering te laten doen, door het openen der rioolen, en het laten trekken des Schoorsteen.

Tot behoorlyk gebruik van den beschreven Oven is nodig, dat de eerste stooking met veel geglommen vuur, en weinig bestopping van turf gemaekt word; op dat de binnen-vogtigheden van derioolen, daer mede de zelve gewoonlyk bezet zyn, zouden opdroogen; welke vogtigheden, anders den doortrek der rioolen belettende, den rook van vooren, door het lucht-gat, doen uitdampen. Zodanige uitdamping van vooren is men ook somtyds onderworpen, wanneer de Oven in stil, mottig, dampig weer gestookt word, in welke tyd, of gevallen, men verdagt moet zyn, om meer geglommen vuur, van vooren by het lucht-gat, tot de stooking te gebruiken: ook heeft men alsdan schermen om de wind daer na toe te leiden, en op deze wys een doortrek te veroorzaken. Geheel anders is het in felle vorst, voornamentlyk by sterke wind, en nog meer als de wind op het as- of lucht-gat aendringt, want dan maekt de scherpe lucht, of de sterke wind zodanigen snellen doortogt, dat de Oven in vervaerlyke brand geraekt; waer door de plaeten, inzonderheid die voor aen den Oven-mond, opgeligt worden, door welkers openingen alsdan de rook tot in de kassen komt door te dringen. In diergelyke gevallen kan men niet voorzigtig genoeg wezen omtrent eene gestadige agtgeving op den brand, en dat men het as- of lucht-gat zeer weinig en geen meer opening maekt te hebben, als nodig is om het vuur in gematigde brand te onderhouden; ten dien einde is het nodig, het as- of lucht-gat voor de yzere plaet met genoegzaam zand, tot de kieren digt aen te treden: zynde de scherpe lucht met sterke wind zoo naeuw zoekende, dat het vuur, niet tegenstaende het as-gat dus gestopt is, egter in brand blyft: nogtans moet men den Oven niet te slap doen branden, dat te weinig warmte zoude geven, en meest in rook, zonder dienst te doen, verteeren.

Het

Het weerglas binnen de Stook-kasse toont den graed van warmte aen; hier na moet men zig rigten om den Oven, en andere stookingen van meer of minder vuur-brand te maeken; en vermids het, als meermaelen gezegt is, zeer nodig is de kasse, zoo veel doenlyk zonder schaedē aen de gewassen toe te brengen, van vooren des daegs ongedekt te houden, zoo gebeurt het somtyds dat men de vereifte warmte des daegs met ongedekte glazen niet kan verkrygen; daerom men alsdan des nagts, met digte bedekte glazen, de warmte tragt te bekomen, wanneer de dag, als tusschen-pozing van minder warmte, gelyk anders de nacht is, door de stookinge word agtervolgt.

Wyders kan het gebeuren, dat, om de warmte na behooren te verkrygen, de Oven te sterk in brand geraekt, waer door de voorste plaeten komen te ligten, ten zy ze nederwaerts gedrukt worden; daer toe alsdan nodig is de voorste en de volgende tweede plaet te tempelen met twee of drie stutten, de welke op een stuk loot, op den grond en boven tegen de bedekking of kas-zoldering, worden gezet; nogtans zodanig, dat de zelve, boven aen drie zyden met klampjens bezet zynde, even los staen, zoo dat tusschen de zolderinge en het einde der stutten een vierde gedeelte van een duim wydte is; als wanneer men door het pal staen der zelve aenstonts de ryzinge zal kunnen ontdekken; moettende het as-gat alsdan voor een wyle gesloten worden.

Aldus het gebruik van den Oven, de welke gemeenlyk des winters om den vierden dag is uitgebrand, en op nieuw gestookt word, hebbende aangewezen, volgt nu de gewoone wyze der stookinge van de warme of vervroegende vrugt-ryp-kassen. Van deze is de gewoone winter-stooking, by weinig vorst, tweemaal in de vier en twintig uren met een vuurtje, aen wederzyde van eene vyf-glas-raemde kasse, van vier turven in het vierkant, het welke van binnen met geglomme koolen, en van boven met twee turven bedekt word; waer na het vuur-gat van vooren met een wel sluitende gegoten plaetje gestopt word: wordende deze stooking aldus, in den vroegen morgen en laten avond vernieut. Wanneer het sterker komt te vriezen, of eene guure betrokken koude lucht maekt, dan stookt men somtyds op de middag: zoo ook word het vuur, volgens aanwyzing van het weer-glas, vermindert, en maer van vier turven met een dek-turf gemaekt: zelfs somtyds maer van drie turven, drie-hoeks-wyze, met een boven-dek-turf.

VIII. HOOFDDEEL.

*Van de Warmte door Hef-middelen van Paerden-mest en Rund.
Op wat wyze Broei-bergen gemaakt worden: en hoe der
zelver dampen en uitwazemingen te verdryven.*

Onder de verscheide Hef-middelen is de levende Kalk, Paerden-mest, en de Rund, die tot bereiding van het Leer gediend heeft, het meest in gebruik: van deze veroorzaekt de Kalk, door des zelfs menigvuldige vuur-deelen, een zeer schielijke, dog teffens een onnatuurlyke groei tot vrugt-ryp-werding, waer door ook de gewassen en boomen komen te versterven; daerom word, in de plaets van levendige Kalk tot vervroeging der vrugt-rypinge, veel natuurlyker de vuur-stooking, als in het voorgaende *Hoofddeel* gezegt is, in het werk gestelt, en de levendige Kalk, op zig zelve genomen, afgekeurt.

Paerden-mest is het gebruikelykste en gewoone hef-middel om door Winter- en Lente-broei, onder leggende glazen, de aerde te verwarmen, en daer door Zaed-gewassen en vrugten voort te brengen: de zelve is met menigvuldige vuur-deelen bezet, de welke bequaem zyn om de vogt in warmte tot boven de aerde te doen doordringen; waer toe de Rund niet zoo bequaem is; zulks men die niet als tot Zomer-broei moet gebruiken, vermids in Winter- of Lente-broei, door het bedekken met aerde, gedompt word; ten waere men aen de zelve, door vuur-stookinge van onderen, meer kragt, tot doorsiraling der warmte, quam by te zetten.

In het *Voorberigt van dit Tweede Deel* is gezegt, dat de broei door Paerden-mest, in de maenden November, December en January, zelden of noit van goeden uitflag is, om dat de menigvuldige dampen alsdan niet kunnen ontloft worden, maer de gewassen, binnen de beslotenheid der glazen, doen affmeelen: dierhalven zal men met Paerden-mest geen begin maeken voor de maend van February, als wanneer men nog alles moet bybrengen, dat tot vermeerdering der Zonne-straelen kan dienen; want de Zon verwarmt het natuurlykste, bevordert de broei, en doet de gewassen verquikken; zonder welke min of meerder Zonne-straelen alle broei eenen quaeden uitflag heeft.

De

De winter broei-bergen moeten weinig in den grond, en genoegzaam boven op de aerde gemaakt worden, van breedte dat de bakken boven op de mest kunnen gestelt, en van alle kanten met mest aengevoert worden. De glazen moeten op de zelve schuins, styl tegen de Zon, leggen, om des zelfs straelen, ten naesten by regthoekig te ontfangen.

De Paerden-mest, ter dikte van twee en een halve of drie voeten, broeit het sterkst, wanneer vers gemaakt, en zodanig is, als in het 10. Hoofddeel van het Eerste Boek in het 1. Deel bladz. 55. aengetoont is.

Van zodanige, aldaer gemelde, bequaeme wel door gier benatte, en met keutels doormengde mest voorzien zynde, dan zal men de zelve, by het aanleggen der bergen, lugtig uit malkanderen strooyen, en egael doormengen; daer na behoorlyk aentreden, en, byaldien niet genoeg mogt bevogtigt zyn, nog met water benatten; vermids zonder genoegzaeme bevogtiginge de vuurige deelen zeer haestig passceeren, en alsdan de mest komt te schimmelen; ondertussen moet men, omtrent het bevogtigen met water, bedagt zyn, dat het zelve, zonder vuur-deelen zynde, als te overvloedig gebruikt word, (voornamentlyk des winters, wanneer de Zonne-straelen niet zoo veele vuur-deelen byzetten) de vuur-deelen in de mest doet verdooven; daerom men alsdan minder water, maer nader tot de zomer komende meerder water mag gebruiken.

Men legt ook bergen van afgevallen Boom-bladen, een weinig dikker als die der Paerden-mest aen, waer op de gewassen des winters beter geteelt worden, om dat deze bergen minder vuurige salpeterige uitwazemingen maeken; maer meerder eenpaerige en langduurige warmte geven. Wyders mag men de aengelegde mest-bergen niet aenstonts met zoo veel aerde overdekken, als daer op tot groei der te zaeyen of te planten gewassen nodig is, want zulks zoude de broei, voor-al des winters, beletten: het beste was de mest aenstonts met de glazen te beleggen; maer vermids het zuure en salpeterige der mest het glas-loot zeer haestig verteert, is dit ongerade, en beter de zelve aenstonts met een vinger breed aerde, en vervolgens met glazen te bedekken, op dat de uitwazemingen daer in mogen vergaderen: wanneer de mest verwarmt is, dan vermeerdert men van langzaemer tyd de aerde tot de behoorlyke hoogte, of genoegzaamheid, om daer in te zaeyen of te planten.

Men moet al zoo weinig op te heete als verflaauwdé Mest-bergen

teelen: de eerste doen de zaeden en planten branden; en de andere maeken geen roeringe genoeg in de vogten; derhalven moet men omtrent beiden zeer oplettende wezen: des winters zal men meerder, en na dat men tot de zomer nadert, minder menigte van mest, tot het aenleggen der bergen, gebruiken; alsdan mag men ook de mest dieper in den grond leggen, naerdien de Zonne straelen de broeiinghe kragtig bevorderen, en wel zodanig, dat de helfte der mest in de maend April meer warmte geeft, als het dubbelde in February. Wanneer de broeyende warmte, door de kragt der mest, kan doorstralen, is het best, de mest met twaelf of meer duimen dikte aerde te overdekken, op dat het gewas niet alleen gestadiger geduurige warmte mag genieten, maer ook te dieper wortelen, zonder door de hette der mest beschadigt te worden; daerenboven zal zoo veel aerde beter de bevogting behouden, waer door het zelve minder gevaer zal loopen van te verdroogen: en om de doorstraling der broeiinghe te bevorderen, moet men, op dompende bergen, gaten tot in de mest steken, dat de zelve in het leven brengt: maer in zeer strenge vorst, met veel betrokken lucht, wanneer de Zonne-stralen de broeiinghe niet kunnen bevorderen, is men gewoon de mest met minder aerde te overdekken; want geen kragt genoeg tot de doorstraling hebbende, zoude de zelve, door zoo veel dikte van aerde, gedompt, en geheel buiten broeiinghe gebracht worden. Hierom worden alle vroege bergen, op de welke men in February Stik-falade, Sterkers of vroege Komkommers zaeit, met zes, zeven of agt duimen dikte aerde overdekt; maer verder in den tyd komende, dat men daer op wortelen zaeit of Krop-falade overplant, moeten die voor het minst met twaelf duimen dikte aerde overdekt worden: zoo ook, als men, omtrent half Maert, daer op Meloenzaed steekt.

De broei-bergen tot Tuberooze-bollen, of te overplanten Meloenen, moeten op de mest vyftien of zestien duimen dikte aerde hebben; en indien men mogt bedugt zyn, dat de mest, in den beginne, niet genoeg warmte zal verschaffen, dan plant men de Meloenen op verhevener aerde-bergjens in de bakken; wordende de minder, tusschen de planten, zynde aerde, eenige dagen daer na, aengevult, wanneer de mest in volkomen doorstraelinghe van warmte is.

De greppen, daer in de mest moet gestrooit worden, moeten boven drie voeten wyd, en wederzyds glooyende zyn: die van de eerste overplant Meloen-bergen, daer in de dikste en meeste mest is, zyn

wei.

weinig in den grond, en gevolgelyk zeer hoog met haer boven-aerde boven de grond; behoorende de planten ten minste dertien voeten tuffen-wyde van den anderen te hebben: maer meerder tot de zomer naderende, worden de greppen dieper in den grond gemaekt, en dewyl dan niet zoo verheven uit den grond zyn, hebben de gewassen minder tuffen-wyde tot behoorlyke aen- en op-hooging nodig, nogtans behoorden ze noit digter by den anderen als elf voeten geplant te worden, om by het uitgroeyen der ranken eenen bequaemen tuffen-gang te behouden.

Om de bergen in sterke vorst minder te laten verkouden, zal men de zelve niet alleen van boven bezorgen, maer ook van alle kanten, zelfs de grond van vooren, agter en ter zyden, twee of drie voeten afgelegen, met stroo, tegen den indrang van vorst, gedekt houden.

In het *Voorberigt van dit Tweede Deel* is gezegt, dat men, tot het teelen van vroege vrugten, op alle middelen bedagt moet zyn om de zwevende dampen, rondom de gewassen af te trekken; het geen vooral omtrent zulken, die door Paerden-mest gebroeit worden, nodig is; vermids deze broeiing, meer als eenige andere, overvloedige en beschadende afsmeelende dampen veroorzaekt: om het welke te beneemen, moet men, inzonderheid Komkommer- en Meloen-bergen noit, in 't geheel van agteren, besloten doen zyn; maer boven, aen de eene of andere zyde, na de wind (dat is in het Westen als de wind Oost, en in het Oosten als de wind West is) min of meer opening tot uitdamping laten; overdekkende de opening, in koude of vorst, met een enkeld of dubbeld haire kleed, wanneer de dampen en uitwazemingen tuffen deze opening zullen doornvliegen, en nogtans den indrang der koude afgeweert worden: ondertuffen moet men weeten dat de vuur-deelen door zodanige openinge kragtig verminderen, daerom die in koude zeer weinig moet wezen: evenwel is deze manier van lucht-gevinge zoo noodzakelyk, dat geoordeelt hebbe de aenbeveeling meermaelen te moeten herhaelen, op dat dit niet verzuimt zoude worden.

De gewassen, de welke in potten des zomers van onderen meer warmte benodigen, als ze door onze luchtfreek kunnen verkrygen, moeten met Rund, de welke met kalk tot leer-bereiding uitgedient heeft, uitgebroeit worden, hebbende de rund haere vuur-deelen, ten grootsten gedeelte, van de kalk bekomen: hoe korter deze Rund gebruikt,

bruikt, en vers uit de kuipen gekomen is, hoe die warmer en langduuriger van broeijinge zal wezen: konnende, volle zes maenden, eene gestadige natuurlyke warmte aen de gewassen verschaffen: na dat ze met haere potten tot de rand, in zodanige rund, ter dikte van twee voeten, ingezet zyn: mits dat de zelve onder glazen, na behooren door water bevoogtigt, van de Zon gaende gehouden word. Maer wanneer de Rund met veel aerde overdekt word, is die niet kragtig genoeg om haere vuur-deelen van zig door de aerde te stooten; wordende alsdan haere warmte in den grond benomen.

T W E E D E B O E K,
Van het Teelen der
AERD- EN WARMOES-VRUGTEN
IN DE SAIZOENEN.

I. HOOFDDEEL.

*Tuin-oeffening in ieder maend, volgens den loop van het Jaer:
mitsgaders wat soort van vrugten en bloemen men, door
konst of uit de natuure, in de zelve kan hebben.*

J A N U A R Y.

In deze maend is de Zon zeer laeg by de kimmen, daer door het laerdryk om laeg met veele dampen bezet blyft; ook heeft men alsdan veeltyds zeer scherpe winden, de welke de vogten nog meer doen te zamen trekken, en de veld-gewassen vergaen; om zulks, zoo veel doenlyk, voor te komen, zal men de Zonne-sfraelen te zamen vergaderen en behouden; daer toe men alle regt-staende glazen, als ze van Zon beschenen worden, van tien tot twee uren moet bloot stellen; dog wanneer men verder in de maend komt, begint men de ontdekking voor tien uren, en vervolgt ze tot na twee uren. In Oranje-huizen en leggende bakken wyft het beslaen der glazen den tyd aen, dat die wederom moeten gedekt worden; gelyk het ook van de ontdekkinge doet, als het bedekzel, door de warmte der Zonne-sfraelen, komt te ontlaeten, waer door de daer op te zamen getrokken dampen, rokende verdunnen; want het bedekzel noit voor dit zichtbaer teken mag afgenomen worden. Voorts moet men zeer zorgvuldig zyn om den indrang der koude, en scherp-snydende winden door genoegzaam dekzel af te keeren; zynde dit beter, als wanneer door vuur-stookinge moet verrigt worden; maer zulks is, by aenhoudende sterke vorst met betrokken lucht onmogelyk; voornamentlyk in groote ruime plaetzen; alwaer men dan, volgens aenwyzing van het weer-
glas,

glas, de warmte, door vuur-stookinge, zoo veel moet vermeerderen, als de gewassen nodig hebben; maer ook niet meer.

Met den eersten January begint de stooking in de warme Wyngaerd-, en andere vrugt-kassen, voor de welke den vyftienden December de glazen gezet worden. Ook word de warmte by de Ananassen een weinig vermeerdert.

Men legt Boere-boonen, en Erreten in bakken, die in het Oranje-huis geplaatst worden, of anders onder glazen, te spruiten, om in February of begin van Maert, te verplanten.

Indien de vorst het niet belet, is men, door de geheele maend, bezig met de kleijige gronden, die men in het Voorjaer zal beplanten, om te spitten; op dat de klei, door het bevriezen, mul zoude werden; men laet insgelyks de bagger bevriezen, dien men tot bemesting zal gebruiken.

Van half January is het de bequaemste snoei-tyd, voor-al aen zwac-re takken; vermids het aendikken van het hout, zoo boven als onder de grond, met deze maend eindigt; en de sappen gemeenlyk met February, tot bot- en knop-zwellinge wederom beginnen te ryzen. Ook snoeit men de vrugt-boomen van maeger, quarlig hout-gewas: als mode de jonge geënte boomen. Wyders zal men, by besloten water, de, op de sloot-kanten, geplante boomen, en overhangende takken hakken, en opscheeren.

Men zuivert de boomen van Poppen, en Ring-rupze-nesten.

De Vrugten en Bloemen, die men in deze maend heeft, zyn

Tafel-peeren Bergamot Krazanen, Poire St. Germain. *Tafel-appelen*, Aegten, Goud-pippingen, Reinetten.

Druiven, die men door konst bewaert heeft.

Keuken-peeren, als Kamper-peeren, Foppen-peeren, Lautjes, Gratiool-, en andere winter-peeren.

Keuken-appelen Aegten, Guldelingen en andere zuure appelen: *Pomme douce*, Zoete Hoelaerts, Graeuwe zoeten, Witte zoeten enz.

Aerd- en Warmoes-vrugten: jonge Wortelen onder glazen: alle andere soorten van Wortelen en Raepen, ook alle soorten van Kool, als Bloem, Roode, Savoi, Spruit-kool enz. Ajuin, Parei, Andivie, Spinagie, Kervel, Beet, Zuuring, Seldery, Pieterfelie.

Bloemen Geele en Witte Jasmin in het Oranje-huis, ook veeltyds Oranje-bloemfel; Winter-Cyclamens, Anemonen, Tros-Narcissen, Tulpjens, en Hiacinthen; dog alle van onder glazen of door meerder warmte.

F E B R U A R Y.

Een zorgvuldig Tuinman maekt nu toefstel tot het zaeyen van vroege aard- of warmoes-vruchten, de welke onder glazen geteelt worden, of die men tegen het vriezen, en fcherp-fnydende winden kan bezorgen, want in open lucht en wind zoude alles vergaen; zelfs is het, in het begin van deze maend, nog te vroeg om, door Paerdenmest, Komkommers en Kropfalade, met zeker gevolg, te teelen; wordende de mest-bergen het best den tienden, of twaelfden aengelegt, dewyl de gewoone tyd, om daer op de Weeuw-kroppen over te planten, half February is. Alsdan steekt men ook de eerste Komkommerzaeden.

Om vroege Aspergien, als natuurlyk gegroeit, te hebben, moet men de zelve, met enkele ryen op bedden van drie voeten breed, en tusfen-paden van ruim een voet teelen: welke paden, diep uitgegraven, van weerkanten met broeyende mest moeten aangevult, en de beddens met glazen bedekt worden; waer na zoo wel de mest als de glazen met dekkinge tegen de vorst moeten bezorgt worden.

Men zaait op mest-bergen van agt tot agt dagen vroege Latouw, en Sterkers: dog de Sterkers is veel smaekelyker, en groeit natuurlyker, hoewel langzaemer, zonder mest onder glazen-lessenaers: konnende ook nu zodanig gezaait worden.

Men zaait op avontuur in open lucht op wel ter Zonne gelegen rabatten.

Men verplant Bloem-kool, indien men tot ieder eene glazen-klok heeft; anders is het te vroeg; want om de zelve onder glazen te teelen, is niet waardig.

Men zaait ook, zonder mest, onder glazen, Zomer-feldery, Bloemkool, Basilicum, Postelein, Phioletten.

Wanneer het tot February sterk mogt gevroren hebben, dan zal men de Erreten en Boonen, die men vroeg wil hebben, op rabatten tegen schuttingen, of op akkers dicht onder schuttingen verplanten; dog wanneer het niet gevroren heeft, loopt men gevaer, dat ze door sterke vorst zullen vervriezen; dierhalven wagt men in open winter tot in Maert: ondertussen is het onderscheid, dat deze vroeger komen, zoo weinig, dat het niet geraden is, daerom vroeger te beginnen: daer by laden de Boonen en Erreten minder tegen schuttingen.

II. Deel.

Oo

Met

Met het begin van deze maend worden de glazen voor de vroege Kaswyngaerden, die niet gestookt worden, gebragt.

Thans maekt men gereedschap om het nuttig gebruik van warme en Trek-kassen te hebben, ten welken einde de Boomen en groene gewassen onderzocht worden. De Potten, welkers bloemen gemist, of reets uitgebloeit zyn, worden verplaetst: en de boomen, die nieuwe kroonen moeten maeken of vroege bloemen geven, onderzoekt men, of ze nodig hebben verplant te worden; het geen alsdan geschied: voorts zuivert men haere kroonen; en zulken, die, om eenen goeden kroon te maeken, geheel moeten afgesneden worden, zal men kandelaeren, en daer na in de Trek-kasse stellen.

Men geeft nu de Ananas-kas de Zomer-warmte door stookinge en Zon, overzulks zyn de Planten meer vogt benodigt, daerom ze somtyds moeten oversproeit worden: behoorende den tienden of twaelfden van deze maend de eerste vrugten zig te vertoonen. Dus is het ook met de Wyngaerd-stook-kassen. Men zal voor-al bezorgt zyn, deze byzonderlyk, en vorder alles tegen strenge vorst te dekken: ook by Zonneschyn altoos de glazen bloot te stellen.

Wanneer het weer, na voorige sterke vorst, zig ontlaet, alsdan brengt men de zwaerste dekking, als Stroo-matten, en dikke Hairekleeden, binnens huis, alvorens die nat werden; of zoo die nat zyn, moet men niet verzuimen de zelve te droogen. Wyders moet men de Riet-matten by de werken houden, om alles dat onder glazen, of op wel ter Zonne gelegen rabatten staet, te kunnen dekken: zoo ook moet men de rabatten of akkers, die bepoot of bezaeit zyn, met Peulrys overstrooyen.

Het Pieterfelie-zaed word te kiemen gezet, om veertien dagen daer na, in het begin van Maert te zaeyen: als mede het Krop-salade- en geele Wortel-zaed.

Wanneer het open weer is, dat men de grond kan roeren, is het met het begin van deze maend de allerverkiezelykste tyd om boomen te planten. Ook spit men alsdan de Warmoes-akkers; bemestende de zulken, die het nodig hebben.

Men heeft nog de zelve Boom-vrugten als in January: mitsgaders de zelve Aerd-en Warmoes-vrugten; ook Vet, Latou, Sterkers, en Radys.

Wyders heeft men de zelve Bloemen, als in January, door Vuurstookinge: ook veeltyds onder glazen, in de vrye grond, Tros-narcissen, Anemonen, Cyklamen, en vroege Tulpen.

MAERT.

M A E R T.

Deze maend geeft de meeste bezigheid, vermids de strenge vorst alsdan gemeenlyk gedaen, en de Zon meerder kragt heeft om de gronden te verwarmen: nogtans heeft men veeltyds koude guure dagen, met vorst, sneeu en hagel, daerom men nog moet vervolgen, de gewassen daer voor, door dekkinge, te beschermen. Ook moet men nu meer, als in andere maenden, gestadig op de veranderinge van het weer agt geven, op dat men niet alleen tegen hagel-buyen zoude dekken, maer ook by verandering, en Zonneschyn weder ontdekken.

Men vervolgt de grond te spitten, en de benodigende te bemesten.

Men moet de guure, schraele Noorde, en Noord-oostelyke winden waerneemen tot het schoffelen en klouwen van de paden, want alsdan verdroogt het onkruid, en zuivert dit beter als in eenigen tyd van het jaer.

Men ent Appelen en Peeren, en men zoogt Kerffen en Pruimen.

De Oranje-boomen, de welke vroeg in February, gekandelaert, en met de anderen, om vroeg bloem te geven, gekast geweest zyn, groeijen nu zichtbaer. Ook vertoonen zig de Provincie-roozen, en Jonquiljen; de Angeliereen spillen, en de Ananassen zyn alle in vrugt. Welke men, door stookinge, in groei moet houden; want schoon de Zon nu meer kragt heeft, en dat de heldere Zon alleen tot verwarming genoeg is, zoo is zulks gants onzeker, en daer op geen staet te maeken.

In het begin van deze maend legt men broei-bergen tot Tuberoozen aen: maer tot de Meloenen, als teerder zynde, zal men wagten tot de halve maend om zekere en goede vrugten te hebben.

In het begin zaeit men nog Stik-salade, Sterkers en Radys onder glazen, ook zonder, in open lucht, op wel ter Zonne gelegen rabatten; insgelyks Krop-salade, geele Wortelen en Bloem-kool door een; nog Ajuin, Spinagie, vroege Pieterfelie: dog alle deze bezaeide rabatten of akkers moeten met peul-rys, tegen scherpe winden, belegt, en by sterke vorst, des nagts met riet-matten overdekt worden.

Als men de vroege Bloem-kool, des nagts en by guure dagen, met glaze klokken overdekt, verplant men de zelve in het begin van de maend, anders half Maert, voor het vroegste.

Indien men in het laetste van February geen Gelling-kool op Akkers, en Weeuw-kroppen op ter Zon gelegen rabatten voor een schutting verplant heeft, doet men het nu in den beginnen.

Men verplant vroege groote Boere-boonen, Zuiker-peulen, en Dop-erreten, zaeyende tusschen der zelve reeken Spinagie, Kervel en Radys: ook stelt men somtyds agter de verplante Boonen en Erreten een plank, de welke, van voor op stokjens overhellende, de grond, door de Zon, kragtig verwarmt, en de wind, koude en ryp belet.

De mest, die tot winter-dekking op de Aspergie-beddens heeft gediend, word onder gespit.

Men vult de Ananas-bakken met verse Rund, die door de Zonne-straelen, daer in behouden wordende, aen het broeyen gebragt word; dog in steene bakken geschied zulks door vuur-stookinge van onder; daerom kan men deze in het begin van de maend met Rund voorzien, en de Ananassen daer in, vyf of zes dagen na de vulling, de rund in broeijinge zynde, overbrengen: maer in de Bakken, die van onder niet konnen gestookt worden, brengt men de zelve, ten vroegste, niet over voor half Maert, zelfs is het, om het ongestadige Maertse weer, beter na den Twintigsten, mits dat de Rund in behoorlyke warmte van broeijinge is: overdekkende de glazen, geduurende de koude, even als de Meloenen.

Wanneer het sterk heeft gevrooren, ontdekt men de Trek-kas met half Maert: maer byaldien het niet sterk heeft gevrooren, wagt men daer mede tot by April: daer na moet men zig, wegens het dekken der Bloem-bakken, ook gedragen.

Men snoeit de Abrikoozen, Perziken en Pruim-boomen.

Half Maert zaait men Schorfonere, Sassefei, Suiker-, Pietersfelie en Zomer-wortelen: als mede nog Krop-salade, Radys; Ajuin en Pietersfelie.

Omtrent den twintigsten legt men Turkse Boonen onder glazen, om ten einde van April te verpoten.

De Aertisiok-planten worden van haer mest, daer mede tegen de vorst zyn gedekt geweest, ontdekt, gezuivert en ontdaen.

Schoon de Aerd- en Boom-vrugten verminderen, en dat veele smaekeloos en vois werden, heeft men nog tot *Tafel-peeren* St. Germain, en Bon Chrétiens: tot *Tafel-appelen* Goude Pippingen en Reinetten; maer de Aegt-appelen hebben haer geur verlooren: ook heeft men nog Druiven in het begin van de maend.

Keuken-peeren nog *Gratioolen*: en *Keuken-appelen* *Guldelingen* en *Pieterfelie-appelen*.

Men heeft nog *Roode*, en in het begin der maend *Savoi-kool*, oude en jonge *Wortelen*, *Pastinaken*, *Zuiker- en Suikery-wortelen*, *Schorfonere*, *Sasfefeï*, *Latouw*, *Sterkers*, *Radys*, oude *Spinagie*, *Kervel*, *Pieterfelie*, en *Zuuring*.

Van de broei-berg, door de geheele maend, allerlei *Kroppen*.

Aspergien van broei-bedden, door de geheele maend.

Bloemen in warme *Kassen*, of onder glazen zyn *Roozen*, dubbelde *Hiacinthen*, *Tros-narcissen*, dubbelde *Jonquijlen*, *Ranunkulen*, *Anemonen*, *Cyklanden*.

A P R I L.

Men houd de *Riet-matten* nog by de hand, om de *Meloenen* en diergelyke tedere gewassen onder glazen; ook groente, buiten glazen, tegen vorst, sneeu en hagel te kunnen dekken.

In het begin van deze maend verpoot men nog *Erreten* en *Boonen*; dog als het meer na het midden of einde der maend loopt, moeten ze, ter plaetse van haer geleg, blyven doorgroeyen.

Men legt, half April, gewoonlyk de overplant *Meloen-bergen* aen.

De *Bloem-bakken* worden binnens huis; en de *Vyge-boomen* in de aerde gebragt.

Men verplant fyne en andere *warmoes-vrugten*; ook *Bloem-kool*, en vroege *Turkse Boonen*.

Men scheurt de byscheuten van de *Aertifiokken*, en verplant de zelve.

Men scheurt en verplant alle *Plant-bloemen*, als *Primulaes*, *Auriculaes*, *Bloemen van Damast*, *Duizend-schoonen*, *Konstantinopolen*, *Flos Cardinalis*, *Gentinellen*, en *Angelier-planten*.

Tafel-peeren zyn *Bonchrétiens*: *Tafel-appelen* *Reinetten*.

Druiven in warme kassen, is iets ongemeens.

Aerd-bezien, onder glazen gebroeit.

Men heeft van onder glazen, *Krop-salade* en *Komkommers*.

In vrye lucht dunfel van *Kroppen*, *Radys*, *Sterkers*, *Zuuring*, *Pieterfelie*, *Kervel*, *Beet*, *Spinagie*, *Poot-ajuin*, *Parey*, jonge *Wortelen*,

telen, en spruitjens van Kool: ook heeft men nog, door bewaeringe, roode Kool, geele, Suikery- en Suiker-wortelen, en Pastinaeken.

De *Bloemen* in open lucht zyn Hiacinthen, Tros-narcissen, vroege Tulpen, Cyklamen, en de meeste Plant-bloemen: ook van onder glazen, of door meerder warmte, Anemonen, Ranunkelen, dubbelde Jonquiljen, Roozen, Ruikende Oleanders, Oranje-bloemen.

M E Y.

Door de geheele maend legt men nog groote Boonen en Erreten, dog deze moeten noit verplant worden.

Men legt nu, met het begin, Turkse Boonen aen staeken.

Men zaeit van agt tot agt dagen Krop-salade, daer toe het genaemde Roodbaerd-kroppen-zaed het bequaemste is, om dat het zelve minst doorschiet.

Zoo haest het begint te regenen, scheert men de palm van de Bloemparken.

Met den agtsten of tienden Mey zaeit men de winter-geeke Wortelen. Ook worden, omtrent dezen tyd, de Oranje-boomen buiten gebragt.

Omtrent half Mey verplant men de gemeene Zomer-Bloem-kool en Seldery. Men zaeit Chikorei-wortelen, en tot het einde der maend Herfst-Bloem-kool.

Half Mey maait men voor de eerste mael de Gras-kanten.

In het laetste van Mey begint men gemeenlyk de eerste Zomer-snoeiing aen de Wyngaerden.

Tafel peeren zyn eenige wel bewaerde Bonchrétiens: *Tafel-appelen* Reinetten, dog deze zyn meest smaekeloos.

Druiven uit de warme Stook-kas, door de geheele maend.

Keuken-appelen Zoete Holaerts, ook word de zuure Spiegel-appel smaekelyk.

Van onder glazen allerlei Krop-salade en Komkommers.

In open lucht Aspergien, Radys, Spinagie, Kervel, jonge Wortelen, en vroege Peulen.

Bloemen in open lucht Hiacinthen, Tulpen, Tros- en andere Narcissen, dubbelde Jonquiljen, Ranunkelen, Anemonen, Phioletten, Muurbloemen, Gentinellen, Syringen, Jasmina Persica, Hypericum.

JUNY.

J U N Y.

Men kan, door de geheele maend, nog Boonen en Erreten leggen: dog men zal van dezen zoo veel vrugten niet plukken, ook zyn ze niet zoo mals.

In het begin poot men Beet-wortelen van zaed.

Men zaait nog van agt tot agt dagen Krop-salade, en verplant Seldery.

Half Juny verplant men roode Kool, en geduurende de maend de Savoy- en Bloem-kool.

Tegen het laetste der maend begint men de Herfst-Andivie te zaaien.

De glazen van de Meloen-bakken worden binnens huis gebragt.

Men maait ten tweedemaal de Gras-kanten.

De Ypen-heiningen, en de Elst, van onder met bladen zynde, worden, voor de eerste mael, geschoren.

Men snoeit de jonge uitspruitende Oranje-boomen.

Men neemt de Bol-bloemen uit den grond.

Men agtervolgt doorgaens, in deze maend, de Zomer-snoeiing van de Wyngaerden.

Men legt voor het laetste, Turkse zult-boonen teget het Peul-, of Erret-rys.

Den vyftienden Juny hebbe nog smaekelyke Bonchrétiens gegeten: dog anders hebben de *Tafel-peeren* en *appelen*, ook de *Keuken-peeren* gedaen: maer de Spiegel-appel is voor de keuken op het best.

Druiven, als in de voorige maend: voorts Aerd-beziën, vroege Kerffen uit de natuur, ook somtyds Meloenen.

Men heeft nu ook de zelve *Aerd- en Warmoes-vrugten*, als in de maend Mey, Krop-salade, Radys, Spinagie, Zuuring, Kervel, Beet, jonge Wortelen, Porcelain, Peulen, Erreten, groote Boonen, Kommers, Ajuin, zomer-Andivie, Seldery, Aertislokken, Bloem-kool, en Aspergien, dog deze niet langer als tot half Juny te snyden.

Van *Bloemen* heeft men nog laete dubbelde Hiacinthen, Tulpen, Tros-narcissen, dubbelde Jonquillen, Ranunkelen, Anemonen, Tuberozen, Franse Lelien, Oranje en witte Lelien, Phioletten, Fraxinellen, bloemen van Damast, Duizend-schoonen, Gras-angelieren en Roozen.

JULY.

JULY.

Byaldien de Bol-bloemen nog niet zyn opgenomen, doet men het met het begin van deze maend; en na dat men de Jonquiljen gezuivert heeft, worden de zelve, ook de Cyklamen, wederom in de aerde gelegd.

Men zaait, als vooren, door de geheele maend, Krop-salade en Andivie, ook Herfst-uyen, en winter-Pieterfelie, om onder glazen voort te teelen; voorts verplant men Seldery, Andivie, Savoi-kool tot de halve maend, en Bloem-kool tot St. Jacob.

Tot den 10. of 12. July legt men nog gekiemde Zuiker- en Dop-ereten, maer laeter niet; ook na St. Jan geen Turkse Boonen, want de laeter gelegde zullen zelden om te eeten goed werden.

Men besnoeit, geduurende de maend, de Wyngaerden van der zelve jonge uitspruitende ranken.

Na den 26. July de zomer-snoeiing te plegen aen de Steen-vruchten; ook aen de Moer-beziën, die tegen muur of schutting geplant zyn; maer niet anders als aen waterlotig hout.

Men zet Angeliëren en Duizend-schoonen af.

In deze maend heeft men allerhande Kerffen, Moerellen, Ael-beziën, Kruis-beziën, Braem-beziën, omtrent de halve maend Aerd-beziën, en tegen het laetste Moer-beziën, Abrikoozen en Avant-Perziken.

Druiven in Kassen, die niet gestookt worden; ook Ananassen, Meloenen: nog Franse Madam, Suiker-peeren: Tarw-appelen, Lou-risjens en Kruid-appelen.

Voorts Salade, Komkommers, Bloem-, witte en roode Kool, Perlen, Erreten, groote en Turkse Boonen, Zomer-seldery, Andivie, Porcelein, Uyen, Wortelen, Radys, Spinagie, Beet, Kervel, Pieterfelie, en andere fyne toekruiden.

Van *Bloemen* heeft men Tuberoozen, Phioletten, Angeliëren, witte Lelien, Martagons, Konstantinopolen, Duizend-schoonen, Flos Cardinalis, Akoleyen, Ridder-spooren, Roozen, Oranje-bloemen, Jasmin, en dubbelde ruikende Oleanders.

AUGUSTUS.

Indien de grond vogtig is, en dat men in July Peulen en heete Dop-
 Erreten by den anderen gelegd hadde om te verpooten, en zulks nog
 niet gedaen was, dan verpoot men die aenstonts, op hoop van een
 goed Najaer te zullen hebben.

Van het begin tot half Augustus zaait men nog Krop-salade en An-
 divie; maer het geen na dien tyd gezaeit word, daer van groeit zel-
 den iets goeds om te eeten: daerenboven moet de Andivie op sterk
 gemest land gezaeit en niet verplant worden, wanneer nog maer
 ten besten tot kuil-Andivie zal groeyen. Tot den twintigsten verplant
 men winter-Seldery, en door de geheele maend Andivie en Krop-sa-
 lade.

Half Augustus zaait men Wortelen, die men des winters onder gla-
 zen meent voort te teelen; ook Bloem-kool, tot Gelling-planten in het
 Voorjaer onder glazen: voor de Wortelen is het niet te vroeg; maer
 als het zagt groeizaem Herfst-weer maekt, dan werden de Kool-planten
 te groot, daerom zal men van deze in het laetste van de maend zaei-
 jen. Voorts zaait men winter- of Schapen-zuuring, Spinagie, Ker-
 vel, en Radys. De Zuuring, ter halver maend zaeyende, is niet te
 vroeg: zoo is het ook omtrent de Spinagie, Kervel en Radys, mits dat
 men maer weinig teffens, tot den dagelyksen eet, van agt tot agt dagen
 zaait.

In deze maend heeft men nog Abrikoozen, Moerellen, Ael-beziën,
 Kruis-beziën, Fraem-beziën, Moer-beziën, Vygen, Pruimen, Perzi-
 ken, en vroege Paerel-druiven in het laetste van de maend; vorder Sui-
 ker- en Franse Madam-peeren, allerlei zomer-Appelen, Ananassen en
 Meloenen.

Alle *Aerd- en Warmoes-vrugten*, als in July, Komkommers, Peu-
 len, Erreten, Boere- en Turkse Boonen, Bloem- en andere Kool,
 Aertifiokken, geele Wortelen, Pastinaken, Pieterfelie-wortelen, Mier-
 ediks-wortelen, Krop-salade, Andivie, Seldery, Spinagie, Zuuring,
 Kervel, Pieterfelie, Beet, Porcelain, en alle verdere toekruiden.

Van *Bloemen* heeft men Tuberoozen, Angelieren, Passie-bloemen,
 Phioletten, Roozen, Oranje-bloemen aen laet-uitgeschote boomen,
 Jasmin, Oleanders en Althéa.

S E P T E M B E R.

Tot den 20. dezer verplant men nog Andivie, dog dan moeten het groote planten zyn op sterk gemest land, als Meloen-bergen, of diergelyke aerde, wanneer nog gemeenlyk tot bequaeme kuil Andivie groeit.

Men zaait nog in het begin, op kragtig land, Herfst-Spinagie, Kervel en Radys: ook omtrent half September winter-Spinagie, Kervel, Wortelen, Bloem- en Gelling-kool, Weeuw-kroppen en Radys, dog op de twee laetste is een zeer goed Najaer nodig.

Men legt Tros-Narcissen, Ranunkelen, Anemonen en Hiacinthen, om des winters met glazen te overdekken.

Ypen- en Elzen-scheer-heiningen, die van onder getakt zyn, worden, omtrent den 7. September, ten tweede-mael geschooren.

Men scheert de hooge kael-stamde Ypen, die zulks maer eenmael des jaers gedaen worden: men zoude met deze, als met de Linde-boomen, tot in Oktober kunnen wagten, indien de jeugdige scheuten zoo snybaer waren; maer vermids het hout harder is, en de vliegende schaer het zelve alsdan niet zoo glad kan snyden, is men genootzaekt zulks te vervroegen.

Men maait ten derde, en laetste mael de Gras-kanten.

In het laetste der maend neemt men de Tuberoozen, die op mest gebroeit hebben, uit de aerde, en na haer lof afgesneden, en schoon van de aerde afgespoelt te hebben, worden die, digt voor de glazen in de warme Stook-kasse, of andere warme plaetzen, op planken te droogen gelegd.

In het begin van deze maend heeft men nog Ael-beziën, Pruimen, Perziken, Vygen, Franse Madam en Kaneel-peeren, Safferaen-peeren, Gezegende peeren, Bergamotten. *Appelen* van veele soorten. Waterzoete Druiven, Barberissen, Okker- en Haze-nooten.

De meeste *Aerd-vruchten* van de maenden Juny, July en Augustus heeft men nu ook: dog de Meloenen verliezen, door de koude, haer geur; en zyn niet meer gewilt. De Boere-boonen zyn mede schrael, niet overvloedig en niet zoo smaekelyk. Maer men heeft nu jonge Spinagie, Kervel, Radys, Beet- en Chikory-wortelen.

Zonder oppassens heeft men in open lucht Tuberoozen, ook nog Angelieren en Phioletten.

OKTOBER.

Thans is het tyd om bedagt te zyn, de tedere gewassen, ook de Aerd-vrugten, tegen de koude winter, door bedekkinge, in huis, of in het Oranje huis, of warme Kassen te bewaeren; derhalven is het eerste werk naeuwkeurig te onderzoeken, of alles daer toe in staet is, en het gebreekige te doen vernieuwen of herstellen.

Zoo haest de winter-vrugten, in stil weer, beginnen te vallen, is het tyd de zelve af te plukken; want over-rype vrugten zyn van minder smaek en niet zoo durabel.

Als de bladen der vrugt-boomen gevallen zyn, mag men de zelve verplanten.

Omtrent den 10. of 12. Oktober is het de gewoone tyd, dat de Ananassen uit de Rund tot de Stook-kas worden overgebracht; ten waere men sterke langduurige regen met weinig zonneschyn hadde, alsdan eerder, zelfs somtyds in September. Insgelyks is het met de Oranje-boomen.

Half Oktober is de beste tyd, wanneer de grond niet te nat is, om Ranunkelen, Anemonen, Hiacinthen, Tros-narcissen en Tulpen, die men des winters met geen glazen zal dekken, in de aerde te leggen.

In het begin dezer maend heeft men in zommige jaeren nog Aelbeziën, ook zommig foort van Perziken en Pruimen, Vygen, Druiven, als de Katelonier, Frontenjac, Stinkert, Frankendaelder, en de Toskayer druiven; deze rypen bezwaerlyk, maer zoo ze voor de helfte der maend niet ryp zyn, zullen ze het niet werden. Voorts heeft men nog Safferaen en Gezegende Peeren, Bergamotten, Gifambert, Beuree, en Poire Sinjoor. Appelen van veele soorten. Okker- en Hazenooten, dog van dezen zyn de bolsters reets droog.

Men heeft nog Peulen en Erreten, geele, witte, Zuiker, Schorfonere, Saffefei, Chikorei, Beet, Pieterfelie, en Mierediks-wortelen: Bloem-, roode en andere Koolen, Seldery, Andivie, jonge Spinagie, Kervel en Zuuring.

NOVEMBER.

Met het begin worden de Kas-wyngaerden gesnoeit; en zoo haest de bladen van de andere Wyngaerden gevallen zyn; alsdan ook de buiten-wyngaerden.

Men brengt de bakken over het winter-gezaei, en vroege bloemen; en als het rypt, de glazen daer op. Ook brengt men de Schuif-gordynen voor de Stook-kassen.

Wanneer het zig tot sterke ryp schynt te stellen, daer door de Aerd- en Warmoes-vrugten zouden beschadigt worden, alsdan worden de roode Kool, Bloem-kool, en de Andivie gesneden, als mede de groote Seldery gerooit, mitsgaders winter-wortelen van alle soorten, uitgezondert de Pinsternaeken. De Bloem-kool, Andivie en Seldery zyn best afzonderlyk om hoog opgehangen: de roode Kool en winter-wortelen worden buitens huis gekuult: maer die men tot den dagelyksen eet benodigt, houd men binnens huis; de roode Kool, ongedekt op hoopen zonder zand; de wortelen en raepen in droog zand: nogtans behoeft men daer mede niet al te haestig te wezen, want de roode Kool, Kuil-Seldery en Andivie kunnen tegen ryp, als de vorst niet te sterk of van duur is: daerenboven kan men de Seldery, tot boven dik aengeaerd zynde, tegen matige vorst lang bewaeren.

Men overstroot de Bloem-bedden, die ongedekt van glazen zyn, met oude Rund, ter dikte van een halve vinger breedte, en als de vorst doorgaet, overdekt men die nog met Peul-rys.

Zoo lang men niet bekommert is, dat de Vyge-boomen in den grond zullen bevrozen, laet men de zelve in de aerde, maer als men die, met eene spade, niet zoude kunnen uitgraven, dan is het tyd om de zelve binnens huis te brengen, eer de hardigheid des gronds zulks belet.

Tafel-peeren Gisambert, Doyenne, St. Germain. *Tafel-appelen* Aegten: de Goudpippingen beginnen.

Druiven.

Keuken-peeren van alle soorten, die door het vuur haere ryp te verkrygen; als Foppen-peer, Kamper- en Lautjes-peer.

Keuken-appelen Gelderse Kruis enz.

Aerd- en Warmoes-vrugten, in het begin der maend nog Peulen, Erreten, jonge Turksche boonen, en Krop-salade: voorts door de geheele maend, Spinagie, Kervel, Beet, Zuuring, Seldery, Andivie, Kool, en Wortelen van alle soorten.

Bloemen, de Anemonen beginnen onder glazen, ook de Cyklamens, en Tros-narcissen, die in de aerde overgebleven zyn. In het Oranje-huis geele en witte Katalonise Jasmin; ook by geval Oranje-bloem. In open lucht somtyds doorgeschooten Angelieren in bloem.

D E C E M B E R.

Alhoewel de Zon nu laeger by de kimmen is als in November, en gevolgelyk, na de reden, het Aerdryk met meer dampen, en minder Zon zoude wezen, zoo is het nogtans gewoonlyk anders; want men heeft in deze maend meer heldere lucht en Zonneschyn als in November: daerom zal men, gelyk in de maend van January gezegt is, noit verzuimen, by heldere Zon, alles tot het glas te ontdekken, al vvoor het strengelyk.

Indien het in de maend November niet gevrooren heeft, en dat de Aerd- en Warmoes-vrugten in de aerde gebleven zyn: dan word alles bezorgt, als in November gezegt is: de kuil-Seldery en Andivie worden alsdan, en niet eerder, gerooit om in droog zand gekuult te worden.

Zoo ook worden de Vygen-boomen zelden voor of na half December uit den grond genomen. Omtrent dien tyd word de Trek-kas van boven met de winter-bedeckinge gedekt.

Half December legt men Boere Boonen en Erreten in het water te weeken, daer na te kiemen, en voorts in het Oranje-huis in bakken te spruiten.

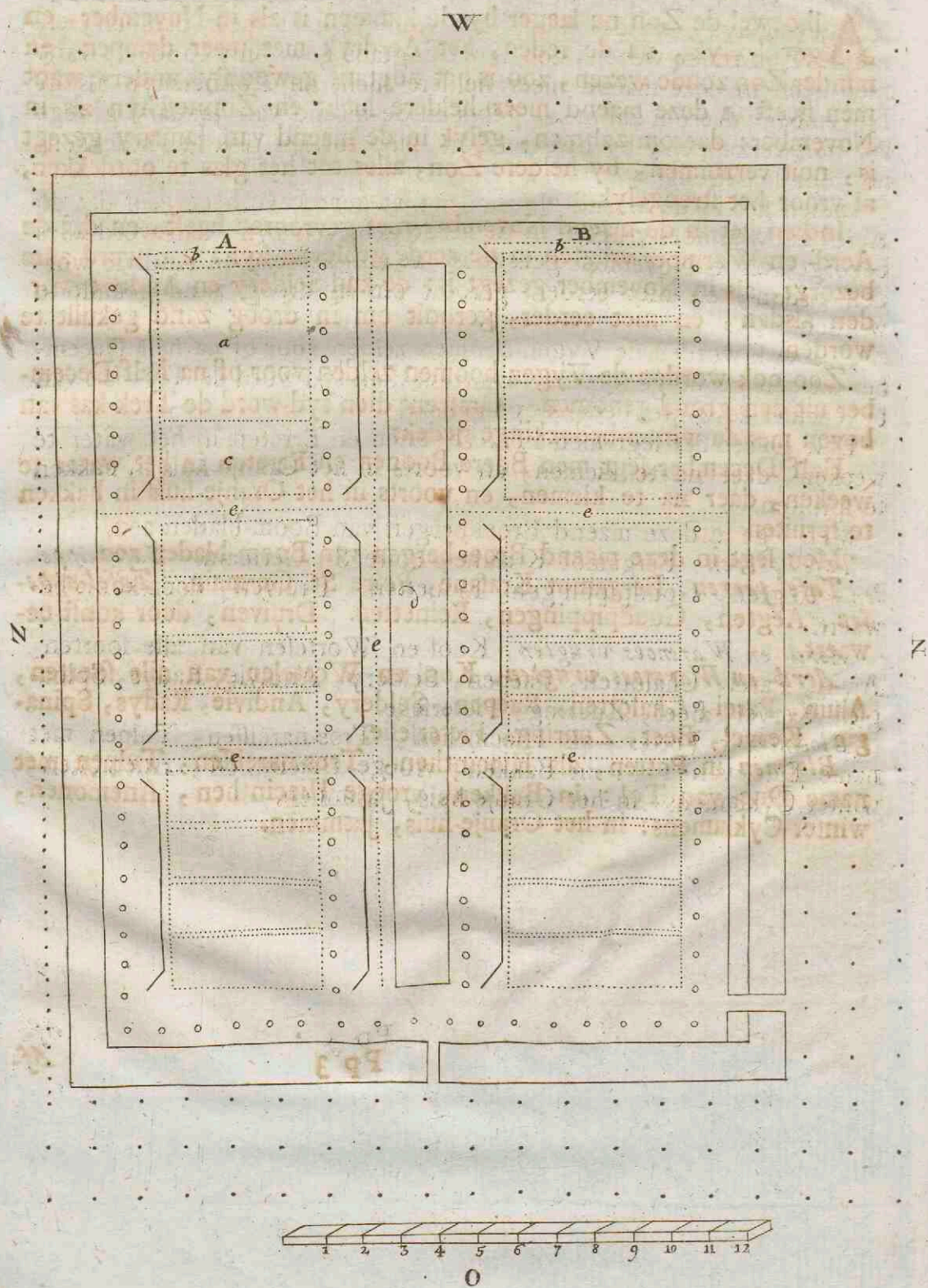
Men legt in deze maend Broei-bergen van Boom-bladen aen.

Tafel-peeren, Bergamot Krasane, Poire St. Germain. *Tafel-appelen*, Aegten, Goudpippingen, Reinetten. Druiven, door konst bewaert.

Aerd- en Warmoes-vrugten, Kool en Wortelen van alle soorten; Ajuin, Parei, Chalotten, Raepen, Seldery, Andivie, Radys, Spina-gie, Kervel, Beet, Zuuring, Pieterselie.

Bloemen in Potten, als Hiacinthen, Tros-narcissen, Tulpen met name Duc van Tol: in Bakken, vroege Hiacinthen, Anemonen, winter-Cyklamens: in het Oranje-huis, Jasminen.

*Afbeelding van eenen Moes-tuin, met zyne Schuttingen om daer een
fyne Vrugten te teelen; omgraven met eene diepe Vaer-sloot,
die des zomers de breedte van tien voeten waters heeft.*

II. HOOFDDEEL.

Verklaering van den Moes-tuin met de daer in geplante Fruir-boomen.

De Moes-tuin getekent A en B, zynde Noordelyk, Oostelyk en Westelyk door geboomte, en Zuidelyk door een laege Scheer-heggen gedekt, is, binnen des zelfs winkelhack, Noord- en West-schutting, en de Oost- en Zuiderlyke sloot-kanten, groot drie hondert vyf en vyftig Rhylandse Roeden, en dus van bequaeme grootte voor een taemelyke groote familie. Des zelfs grond is van natuure klei, en drie steeken diep van gelyke wel doormeste Kaluw-aerde; voorts afwaterende, en, op het laagste, een voet tien duimen uit het hoogste winter-water leggende.

De Noorder- en Westers-schuttingen, hoog $8\frac{1}{2}$ voet, staen op gelyke grond zonder rabatten, maer met een voorpad van ruim twaelf voeten breed, meer als vier duimen laeger als de akkers leggende.

De schutting op de Zuider-zon, in de verdeeling B, is $21\frac{1}{2}$ Roe lang, van de welke zes voeten gaen, tot een deur na de wilde Plantagie: zynde de overige 21. Roeden beplant met vier Abrikoozen, een Pruim, twee roode Avant, twee dubbelde Zwolse, twee Lak, en twee dubbelde Montagne Perziken, alle op Pruim geoculeert; en ieder boom agtien voeten van den anderen staende; tusschen ieder der zelve is een Wyn-gaerd, en overzulks 12. Wyngaerden, als zes vroege vander Laen, vier Parel-druiven, en twee Muskerende.

In het pad, ruim tien voeten van de schutting, zyn nog 21. Wyngaerden aen staeken, te weten twaelf vroege vander Laen, agt Parel-druiven, en een Frankendaelder.

De schutting in het Westen, op de Zon van het Oosten, is ter lengte van zeven en een halve roe, beplant met twee dubbelde Montagne Perziken op Pruim, en vier Pruimen-boomen, ieder vyftien voeten afstands: en in de verdeeling A aen de zelve verlengde schutting, ter lengte van zeven Roeden, zyn vyf dubbelde Zwolse Perziken, en een dubbelde witte Boeren-Pruim, de welke veertien voeten van den anderen staen.

In de verdeeling A zyn drie gebroken, of scherm-schuttingen, hoog als

als vooren; de agterste niet wel zeven roeden lang, is beplant met 7. Wyngaerden, als twee witte en twee vaele Muskadel, twee Katelonier, en een Frankendaelder: de midde-schutting, vier roeden agt voeten lang, met 6. Wyngaerden, ieder ruim negen voeten van een, namentlyk vier Muskerende, dog deze iets wyder, als de twee volgende vroege vander Laen; de zy-vleugels zyn tegen het Oosten ten Zuiden met een Parel-druif, en West ten Zuiden met een vroege vander Laen beplant: de voorste Zuider-zon-schutting, vyf roeden lang, is beplant met eene roode Avant-perzik op pruim, en vyf Wyngaerden, als drie Muskerende en twee Frankendaelders, die wederzyds mede de zy-vleugels beslaen. Voor deze drie Scherm-schuttingen zyn rabatten tot vroege vrugt-teeling. Vervolgens komen, op tien voeten afstands in het pad, dat ruim vier duimen laeger als de Akkers is, drie en twintig laeg-stamde Perziken op Abrikoos, als agt Lak-Perziken, agt Zwolfe, en zeven Montagne, alle van de grootste dubbelde soorten.

In beide de verdeelingen zyn voor, by de Vyver, en by de Zuider-sloot laege schuttingen, ieder in drie verdeelt; zynde die in de verdeeling B hoog vier en een halve voet, waer van de agterste, vyf en een halve Roeden lang, met zeven Perziken op Abrikoos, als drie Montagne, twee Lak en twee Zwolfe beplant is: de twee andere schuttingen met 14. Wyngaerden, als tien vroege van der Laen en vier Parel-druiven. Voor deze schuttingjens, ruim twaelf voeten afstands, langs de Vyver zyn vyf en twintig laeg-stamde Kerffen-, of Moerelle-boomtjens; zoo ook langs de Zuider-sloot-kant; dog de schuttingjens zyn in de verdeeling A maer drie en een halve voet hoog, en niet beplant, maer met rabatten voorzien, om daer op vroege Warmoes-vruchten, en voor de schuttingjens, Peulen te teelen.

De Sloot-kant in het Oosten is met zeventien laeg-stamde Queepeeren-boomen beplant.

Wyders is de Warmoes-tuin gescheiden door een Midden-vyver, in de Figuur *d* getekent, die tot afwatering dient: waer nevens een Scheer-heggen *e* geplant is: ook zyn in de Verdeelingen A en B vier Elste scheer-heggen *eeee*.

Nog heeft men in de verdeeling A Aspergie-bedden *a*, mitsgaders een Akker tot Aerd-beziën *c*, en in beide de verdeelingen twee bedden tot toe- en andere Kruiden *bb*. voorts twintig Akkers tot allerhande Moes- en Aerd-vruchten, (daer onder ook de Meloen-bergen) de welke jaerlyks een verse aerde, die in twee jaeren niet is beteelt, kunnen hebben.

ben. Vermids de geheele grond des Moes-tuin met meer als drie stee-ken diepte Kaluw-aerde van gelyke doormestinge bezet is: zoo kon-nen de Akkers met veranderinge van vrugten in dezer voege bezaeit of bepoot worden.

Een vroege groote Boon-akker, met dubbelde ryen, agt duimen van een, te bepooten, en alsdan met een tusschen-wyde van $4\frac{1}{2}$ voet, dog als men met enkelde ryen poot, $2\frac{1}{2}$ voet: tusschen deze wyde zaait men vroege Spinagie, ook Kervel, Radys of Salade: na deze word op de zel-ve akker, tusschen de boonen, Roode kool geplant, de welke mislukkende alsdan Savoi-kool; en Bloem-kool, zoo de Savoyen mislukken; worden- de drie of vier weeken daer na de stoppels der boonen uitgetrokken.

Men kan ook de grond, de stoppels uitgetrokken zynde, met Peu-len en Erreten beslaen, maer niet na het begin van July te leggen, zelfs geene zuiker-peulen of heete Erreten. Of wel een gedeelte met Seldery, winter-Pieterfelie of Parey: zelfs kan men, onder het laetste, Krop-salade en een weinig Pieterfelie zaeyen, want de Krop-salade word gesneden, eer de Pieterfelie groot is, en dan word de Pieterfelie, door de parey, tegen de winter-koude beschermt. Tusschen de ryen van de Seldery, en op de ruggen Andivie, of Krop-salade. Op Akkers van laeter Boonen, vroege herfst-Spinagie, Krop-salade, Kervel enz. ook geheel met Andivie: en als nog laeter winter-Spinagie, Zuuring, Beet enz.

Een akker vroege Erreten: De ryen, en zoo vervolgens, als van de Boon-akker gezegt is, te beslaen.

Ook legt men, de Erreten byna gedaen zynde, tegen het peul-rys. Zult-boonen; konnende de Erreten nog omtrent veertien dagen, de-wyl de Turkse boonen opkomen, in groei blyven, maer daer na moe-ten die met de helft van het peul-rys opgetrokken worden. Tusschen de ryen van deze Boonen, ook van laete Peulen en Erreten, kan Krop-salade of Andivie, geplant of gepoot worden.

Een akker Turkse Boonen: Tusschen de ryen, vroege zomer-Andivie, of Salade. De vroege, in April onder stolpen gelegd, worden ge-woonlyk tydig ryp, zoo dat der zelve grond met winter-Spinagie, Kervel, Gellink-kool, Weeuw-kroppen of vette Kous kan bezaeit worden.

Een akker met Gelling-kool: daer na vroege Spinagie, Andivie, Herfst-Seldery, Salade, Winter-Zuuring, laete heete Erreten, Zuiker-peulen, en diergelyke Herfst- of Winter-moes, als Beet, Kervel enz.

Een akker met vroeg Utrechts Hoorns wortel-zaad, daer onder zaed van blanke Haegse kroppen vermengt word: dit wel aen de groei en in lof zynde, worden daer door Aertfiokken geplant, dog deze, te sterk in groei gerakende, worden ingekort, wanneer alles behoorlyk zyn vrugt zal voortbrengen; daer na kan men Vet-falade op de zelve akker zaeyen.

Een akker met zomer-Wortelen; daer door Salade en Bloem-kool; daer na Seldery, en op de tuffen-hoogtens Andivie of Krop-falade, ook laete Peulen en Erreten, en tuffen de zelve in het begin Krop-falade.

Een akker met zomer-Bloem-kool: daer na laete Peulen, of Erreten, of Herfst-Seldery: op de ruggen Andivie, of herfst-Ajuin, daer door Krop-falade, winter-Pieterfelie, of Pieterfelie-wortelen.

Een halve akker met Pieterfelie; wanneer sterk gemest is, kan men daer van in een jaer wel vyfmael de Pieterfelie snyden.

Een akker met Zuiker- en Schorfoneer-wortelen; hier door zaeit men Prey, dog nog beter Ajuin, niet alleen om het lof een weinig te onderdrukken, maer ook om de wortelen beter den grond te doen zoeken.

Een akker met zomer-Seldery, welker grond men daer na met alle foorten van herfst- en winter-vrugten beflaet.

Een akker met Pastinaken; daer door Krop-falade, en een weinig Pieterfelie-wortelen.

Een akker, de welke in de zomer met herfst-Ajuin, en winter-Pieterfelie is bezaeit geweest, kan men de volgende zomer bezaeyen met herfst geele wortelen, daer door Krop-falade, of met Chikory-wortelen.

Aspergie-bedden, op ieder bedde twee ryen staende, en een pad tuffen de bedden hebbende, kunnen jaerlyks met vroege Wortelen of Ajuin, daer onder blanke Haegse Kroppen, bezaeit worden; dog alsdan moeten de bedden met Paerden-mest, in het Najaer, sterk gemest worden, op dat des zelfs kragt door den regen zoude indringen, dewyl het ruige der Paerden-mest tot winter-dekking dient, die in het vroege voorjaer ondergespit word: ook gebruikt men daer toe Koe-mest, die nog beter is. Wanneer het Aspergie-lof afgesneden is, kan men daer op nog winter-Andivie pooten: wel is waer dat dit alles veel uitteelt, maer de jaerlykse bemesting maekt dit goed.

Meloen-bergen, die vroeg haere vrugten gegeven hebben, kunnen met laete of winter-Bloem-kool beteelt worden; of als laeter met winter-Spinagie, Kervel, Andivie en winter-Radys.

Aerd-

Aerd-beziën, die in het Voorjaer geplant worden, word der zelve grond bezaeit met Ajuin en zomer-Bloem-kool: wanneer de zelve uitgerooit worden in het Najaer; dan in dat zelve najaer nog Seldery, en op de ruggen Andivie.

Vroege Porcelein moet op Paerden-mest, met February, onder glazen gezaeit worden; deze met Juny gedaen hebbende, kan de grond met alle soorten van Herfst-vruchten beteelt worden.

III. HOOFDDEEL.

Van het Zaed; des zelfs deugd, en vergaderinge: wyders wat voor, in en na het Zaeyen moet in agt genomen en gedaen worden.

Gelyk eene geduurige verving van lucht zeer nodig is om alles, dat leven heeft, in beweginge tot aengroei te doen blyven, zoo schadelyk is de zelve aen vruchten en zaeden; vermids de vruchten daer door van korter duur, en de zaeden eerder onbequaem werden om andere vruchten voort te brengen, derhalven moet men de zelve, zoo veel doenlyk, voor de lucht, eer die gezaeit worden, bewaaren.

Na de gesteltheit der lucht en der gronden, onder en in welke de vruchten gegroeit, en der zelve zaeden gerypt zyn, zyn de zaeden van meer of minder kragt, om veele en beter, of minder en slegter vruchten voort te brengen.

Dat de zaeden tot zaeijinge zoo wel verandering van lucht, als van aerde begeeren, kan men genoegzaam aen alle bevinden, dog het zichtbaerste aen het vlas- en kennip-zaed, het geen noit van eigen grond-gewas in het volgende jaer door kundige Land-bouwers gezaeit word, maer telkens in verwisselinge met het geen onder andere luchtstreeken is gewonnen; dus word hier te lande vlas en kennip-zaed, dat in de landen aen de Oost-zee; in Schotland dat hier; en in de landen aen Oost-zee dat in Schotland gewonnen is, als het beste zynde, gezaeit.

Doorgaens zullen de zaeden, die onder koude luchtstreek gerypt zyn, en het minste lof hebben, veele en gevoede vruchten voortbrengen; daarentegen zullen die van warmer luchtstreek minder en slegter vruchten, ook weelig groeyend lof geven; en hoe meer verschillende

de luchtstreek is, hoe meer het gevolg der veranderinge is; dog de zelve verbeteren van jaer tot jaer, na dat de zaeden aen de luchtstreek, daer ze gezaeit zyn, gewoon werden: dit hebbe zeer dikwils onder-vonden in Amerikaense Ananas-planten, Lissebonse Vygen, en Quee-peeren-boomen, die niet als na zeer langen tyd, vrugtbaer wierden; zelfs waeren de uitloopen van deze niet zoo vrugtbaer, als die we-derom van haere uitloopen voortquamen. Insgelyks is het met het Meloen-zaed, het geen we uit Spanjen en Italiën bekomen.

Het verkiezelykste zaed is, dat in open vrye lucht gewonnen is, want dit zal beter en smaekelyker vrugten voortbrengen, als het geen in meer beslotenheid, belommeringe, of in sterke Zon op rabatten tegen muur of schutting gerypt is; daer van kan men de proef aen alle zaeden neemen, en voor-al aen Erreten en Boonen, zullende bevon-den worden, dat die, op rabatten gegroeit, veel slegter, als op Akkers zyn: maer mogelyk zal men my tegenwerpen dat de Tuin-erreten en Turkse boonen, aen peul-rys en staeken gegroeit, en gevolgelyk in meer beslotenheid als de veld-erreten en boonen, merkelyk be-ter zyn. Deze tegenwerping bevestigt het gezegde, want de Erreten aen peul-rys, en de Turkse boonen aen staeken, worden van alle kanten door de lucht en wind aengedaen; dewyl die op het veld, onder haer lof gedrukt, minder aendoening van lucht en wind ge-nieten.

De verwisseling van lucht in agt genomen hebbende, zal men ook zulke zaeden, die van gesteltheit van gronden verwisselen, tragten te bekomen, en daerom worden de zaeden uit zand-gronden in klei-gron-den, en die uit klei-gronden zyn voortgekomen, in zand-gronden best gezaeit, egter zal men noit zaeden uit veen-gronden, ten zy door ge-brek dat men geen andere kan bekomen, zaeyen.

Een verse en in veele voorige jaeren met zodanigen vrugt, als men wil zaeyen, onbeteelde grond is de beste, om de gevoedste zaeden voort te brengen; de welke dan wederom, in zodanige veranderde gronden gezaeit, veele, gevoede en smaekelyke vrugten zullen ge-ven.

De grootste, dikste zaeden, en die, onder de olieagtige, met de meeste olien bezet, ook die uit het midden der vrugt voortgekomen zyn, wor-den de beste geoordeelt; dog deze regel gaet niet algemeen door, om dat, onder zodanigen, veele zaeden te wilden gewas maeken, de welke minder en slegter vrugten voortbrengen, als de zaeden, die in meer
be-

betemperinge gegroeit zyn. Volgens ondervinding van kundige Warmoeziers, is het Sluit-kool-zaed, het geen uit de kool-struik gewonnen word, beter als uit de vrugt.

De meeste zaeden worden, voor het zaeyen, min of meer in water te weeken gestelt, en zommigen worden, in nat zand gekiemd, of zonder kiemen, daer na gezaeit: daerentegen zyn 'er, die gants droog, zonder het minste te weeken, moeten gezaeit worden.

Alle hard-bastige zaeden, die zig niet schulps-wyze sluiten, moeten, voor het zaeyen, een klein stukje voor van der zelve bast afgesneden worden, zonder nogtans de kern of het pit in het allermintst te quetzen, door welke openinge de vogten beter tot zwellling der pit indringen, daer na de zaeden, in nat zand te spruiten gelegt, gezaeit worden; aldus doet men met de zaeden van Acacia, Huls, Taxus enz. Maer de harde zaeden, die schulps-wyze sluiten, openen zig ligtelyk, wanneer ze in vogtig zand, met laegen, te meuken gelegt zyn, derhalven hebben die geene de allermintste openings-makinge nodig: zoo legt men de Pruimen, Amandelen, Kerffen, en Krieken-steenen te spruiten: ook Perziken en Abrikoozen, nogtans niet zoo gemeen, om dat de Perzik- en Abrikoos-boomen van steen haestig versterven. Voorts worden de groote en Haze-nooten mede in November in het zand te meuken en spruiten gelegd: ook die met zagter bast, als Akers, Beuken en Karstanjen.

Peer-pitten van vroege Herfst- of Zomer-vrugten insgelyks in November; maer de laetere Peer-vrugten worden met de Appel-pitten, niet voor December, te meuken en spruiten gelegd.

In het algemeen moet men geen zaeden, die onverplant moeten doorgroeyen, voor-al geen houtige gewassen, zoo lang in het zand doen meuken en spruiten, dat wortels schieten, want alsdan zouden deze onderste wortel-eindjens, te dun en kragteloos om groei te vatten, ingekort moeten worden, het geen aen de zelve een wyze van verplantinge zoude wezen: zoo is het ook met de kruid-gewas-zaeden, welkers gekiemde punt-worteltjens in de aerde geen groei vatten, en, in plaetse van na beneden te wortelen, op zy uitlaen; en dus knurfagtig gewas maeken; als veeltyds aen alle wortel-zaeden bevonden word.

Voor korter tyd worden de zaeden van Kruid-gewassen tot kiemens geweekt, daer toe de gesteltheit van het Saizoen meer of min behulpzaam is; want het Pieterfelie-zaed moet in het Voorjaer drie weeken in vogtig zand, en daer na twee weeken gemeukt worden; het geen in

de zomer, als alle andere zaeden, maer vier en twintig uren geweeckt, en het water afgegoten word, waer na het nog eenige dagen om te spruiten of kiemen vogtig gehouden word; dog van Pieterfelie-wortelen, laet men het niet kiemen, maer alleen tot zwellens weeken. Zoo weekt men ook in water tot zwellens, (zelfs in het vroege Voorjaer wanneer het vriest, mits dat het gezaei daer na tegen de vorst gedekt word) Latouw, Seldery, Wortelen, Spinagie, Kervel, Beet, Erreten, groote of Boere-boonen, van de welken, uitgezwollen zynde, het overvloedige water word afgegoten, waer na de zelven, nog eenigen tyd tot spruitens by den anderen bevogtigt blyven, alvorens gezaeit of gepoot worden. Meloen- en Komkommer-zaeden, uitgezwollen zynde, blyven niet by den anderen kiemen, maer worden aenstonts, of na dat ze een weinig opgedroogt zyn, in de aerde gestookten.

Gelyk nu de voorgenoemde zaeden moeten gemeukt, of in het water geweeckt worden, zoo zyn 'er andere zaeden, die daer door zouden benadeelt worden, ja zelfs vergaen, byzonderlyk de Turkse of Roomse boonen, want deze moeten niet alleen droog in de aerde gelegd worden, maer zelfs moet de aerde niet te vogtig zyn; vooral niet, als de aerde door warmte nog niet na behooren groeizaem is, alzoo dan zekerlyk zullen vergaen; gebeurende zulks meest altoos, wanneer men de zelven, eenigen tyd voor Mey, in de aerde legt.

Zommige zaeden worden op orde gepoot, en niet gezaeit; dus poot men de Chardons-zaeden, drie voeten van malkanderen, drie of vier te zamen; als ook het Beet tot Wortelen-zaed, agt duimen van den anderen.

In de te drooge aerde kunnen de zaeden geen groei vatten, of aen het spruiten geraeken, vermids ze veeltyds door den wind verstuiven. In te natte aerde, als die somtyds in het voor- en na-jaer is, is de grond teffens te koud, daer door de zaeden, langduurig zonder groei zynde, veeltyds verrotten: naerdien 'er, behalven de gemelde, nog meer oorzaeken zyn, die de zaeijinge doen uitstellen, zoo kan men de zelve aen geen zekere tyden bepaelen, nog na de eigenschappen der gewassen, in onderscheide Saizoenen voortkomende; dewyl het eene vroeg in het Voorjaer, het andere een weinig daer na, en zoo tot in de Zomer en de Herfst, gestadig moet gezaeit worden: ondertussen moet de lucht en aerde van bequaeme gesteltheid, ten tyde der zaeijinge, wezen, egter kan vorst, sterke droogte, geduurige

rige of stort-regens enz. den zelve eenigen tyd hinderlyk zyn.

De aerde, bequaemlyk bevogtigt zynde, moet, na de eigenschappen der gewassen, en gesteltheid der Saizoenen, voor het bezaeyen, van min of meer bolligheid, en min of meer lugtig gespit zyn; want gelyk onze warmoes-landen van natuure, dog meest door gestadige beteeling en bemestinge, ook de klei-gronden, door zand-vermenginge, zeer los en open van deelen zyn; zoo moet men deze, na de eerste vrugt-voortbrenging, des zomers in groote droogte, tot bezaeying of beplanting van de tweede of derde vrugt, niet spitten; maer na den grond gezuivert en effen geklout te hebben, zaeit of poot men in den onge-spitten grond, en word het zaed met een wyde klouw onder de aerde vermengt. Even zoo poot men alsdan in onge-spitte aerde Erreten, Boonen, Salade, Kool, Andivie, Selderij. In het algemeen word, wanneer de aerde na behooren doorvogtigt, en de lucht niet te brandende heet is, een lugtige bolle grond vereist; daerom is het ook beter, dat men de akkers der Warmoes-landen in het voor- als in het na jaer spit; want de koude Najaers-regen, of het sneeu-water des winters, zal de aerde te veel verkouwen, en doen beslempen: nogtans moet men daer omtrent omzigtig zyn, nademaal zommige zaeden geen goede groei vatten in lugtige aerde; en beter in gronden, die in het Najaer gespit zyn, voortkomen, gelyk Ajuin en Schorfonere.

Men moet zig niet alleen schikken omtrent het digt en yl zaeyen, na dat de gronden vogtig of droog, en van min of meer kragt zyn, maer ook na de deugdelykheid der Zaeden en eigenschappen der gewassen: ondertussen is het beter te digt als te yl te zaeyen; want het overvloedige kan en moet, even als het onkruid, uitgewied worden, wanneer de schade niet meer is als die van het zaed; daerentegen zullen de gronden, te yl bezaeit zynde, niet alleen daerom minder vrugten voortbrengen; maer ook verflensen de opgekomen gewassen te meer door de sterke wind, naerdien ze malkanderen daer tegen niet na behooren kunnen dekken. Voorts moet men zig, omtrent het yler of digter zaeyen, na het gewas van het voorige jaer gedragen, ook na dat de zaeden wel of qualyk geslagen, of gerypt zyn; want behalven dat in de jaeren van slegt gewas onder de zaeden, die goed te zyn geoordeelt worden, nog zommig quaed zaed is, dat niet zoude opkomen, zoo plegen de Zaed-koopers alsdan veeltyds bedrog door het vermengen van oud bedorven door nieuw goed zaed: derhalven moet men,

men, na zodanige jaeren, veel digter zaeyen, het geen nogtans, om de duurte van het zaed, in die tyden, door verkeerde zuinigheid anders geschied.

Vogtige gronden moeten yler bezaeit of beplant worden als drooge: insgelyks de vroege Lente-vrugten wyder, als Zomer- en Najaers-vrugten.

Om de vervroeging der vrugten te bevorderen, zal men van het zaed zaeyen, het geen het eerste is ryp geworden, daerom men agt moet geven in het zaed winnen, dat de eerste vrugten niet tot den Eet geplukt of gesneden worden; voornamentlyk omtrent de Voorloopers van Erreten en Boonen, vermids het zaed der na-vrugten de rypwerdinge in de Saizoenen doet veragteren: nogtans de Turkse of Roomse boonen uitgezondert, want der zelve eerste vrugten, laeg aen den grond zynde, zouden niet bequaemlyk ryp werden, en daerenboven, aldaer blyvende groeyen, den aanwas van eene menigte andere boonen beneemen.

Wyders moet men geen vrugten van de zelve natuur, maer van verschillende hoedanigheden, digt by den anderen zaeyen of pooten; voor-al niet als men daer van meent zaed te winnen om daer na wederom te zaeyen; want het zaed daer door veeltyds zodanig verbastert, dat men van het volgende gewas geene diergelyke vrugten kan bekomen; het geen omtrent het Kool-zaed, wiens verscheide zaed-koolstruiken digt by den anderen geplant zyn, zal bevonden worden; zelf in zoo verre dat van Bloem, Savoi, roode of witte Kool, welkers zaed-struiken digt by den anderen staen, verbasterde soorten zullen groeyen: nogtans heeft my een Liefhebber het tegendeel willen beweeren, maer het is my noit gebleeken. Zoo is het ook met Meloenen in soorten, groene en witte Komkommers.

Omtrent het zaeyen van Herfst-vrugten, of der zelve verplanting moet men bedagt zyn van het op de Zon te doen, en wel zoo, dat voor nog na de middag niet door het geboomte beschaduwtd word; want dan zal het gezaei of het verplante geen genoegzaame warmte, de Zon alsdan laeger gezakt zynde, verkrygen, het geen omtrent Krop-falade, Andivie, Seldery enz. zeer nadeelig is.

Om het zaed zonder wind-verstuivinge te zaeyen, en den grond even gelyk te bezaeyen, moet men dunne kleine zaeden met genoegzaam zand, het geen niet te stuif-droog, nog te klonterig nat is, wel gelyk doormengen, en dan zaeyen: waer na men het zelve, met een
zaed.

zaed-klouw, behoorlyk met aerde zal overdekken om beter groei te doen vatten, en minder zichtbaer te zyn aen het Gevogelte, het welke anders als aengelokt word om met menigte daer op te komen aezen.

Omtrent de groei is het even-gelyk, hoe dat het zaed in de aerde valt, op zy, onder, of boven by het uitspruitzel; want het wend zig zelven; en zoo niet, keert de wortel-scheut na beneden, en de hout-scheut na boven, zonder de minste veranderinge, in het vervolg der groei, te veroorzaeken.

Zommige gewassen worden, opgekomen zynde, wederom verplant; dog de meesten blyven ter plaetse van haer gezaei doorgroeyen, zonder dat verplant mogen worden. In het algemeen mogen de Aerd-vrugten niet verplant worden, uitgezondert de vroege Poot-ajuin, en de Zaed-raepen; want anders zouden veele der zelven, die uit het zaed voortkomen, niet knollen; zoo is het ook met de winter-Wortelen, Seldery en Andivie; uit de welke het Zaed gewonnen word. Voorts mogen de gewassen niet verplant worden, de welken met een pen-wortel groeyen, daerom moet men de Boere-boonen, die tegen of in de zomer gelegd worden, om dat de aerde, boven te droog zynde, aen de uitschietende zy-wortels de benodigende vogt niet kan toebrengen, met een pen-wortel, diep in de aerde, laeten wortel schieten. Maer alle gewassen, die boven den grond niet hoog spillig zyn, of welkers pen-wortel moet ingekort worden, op dat onder met meer zy-wortels, en vervolgens boven met meer zy-spranken zouden uitschieten, worden, na dat van het gezaei opgekomen zyn, wederom verplant, op dat de doorstraeling van haere vogten, door deze verplantinge in groei gestuit, zig in meer getempertheid tot beter vrugtbaerheid zoude schikken: zoo ook verplant men alle gewassen, welkers eetbaere vrugten, boven de aerde, aen struik, spruit, plant, hauw, klim, distel en kruip-gewassen groeyen; omtrent welke verplantinge zeer aenmerkelyk is, dat de gewassen, die schielyk van haer zaed voortgekomen zyn, en daer in, voor de verplantinge, vervolgen en kragtig groot werden, zelden na de verplanting doorgroeyen, ook meest altoos slegter vrugten voortbrengen, als die geene, de welke niet zoo haestig van haer zaed voortgekomen, en by vervolg, voor de verplantinge, met meer betemperinge gegroeit zyn: om deze reden zal men altyd de laetste, en noit de eerste, tot de verplanting verkiezen; byzonderlyk van Bloem-kool.

Aengaende het verplanten moet men zig na de gesteltheit der gronden, en eigenschappen der gewassen gedragen, vermids, de zelve in orde verplant zynde, daer na geen dunning zonder misstand kan geschieden; daerom verplant men in kragtige en vogtige gronden wyder van een, als in magere, dorre, drooge gronden; want indien men daer in digt plant, zal men veel lof, en weinige vrugten bekomen, om dat de gewassen, in deze sterke gronden, malkanderen, door de digtheid, in hoogte opjaegen: dies legt of verplant men de Boere of groote Boonen op zwaer, sterk gemest land, op ryen, drie voeten van den anderen: daer men, op ligter land, de ryen maer twee en een halve voet van een neemt, en de Boonen in de ryen een weinig digter verplant: insgelyks word de Kool verplant.

Tot het verplanten gebruikt men gewoonlyk het Plant-yzer, om de aerde rondom de wortels, door aendrang, vaster te doen sluiten; dit geschied spoediger als met de hand, dog is niet zoo goed, inzonderheid als de gronden niet zeer doorvogtigt zyn; daerom zal men ten allen tyden, als de tyd zulks toelaet, de aerde met de hand aenvoeren.

Men moet geen Erreten of Boonen, die men onbequaem oordeelt, in het leggen of verplanten, boven den grond voor het gevogelte zichtbaer laten leggen; want daer door word aen de Exters en Kraeyen de weg aangewezen om zelfs de geplante uit de aerde te haelen, derhalven zal men zig daer voor zorgvuldig wagten, en zulke onbequaeme naeukeurig wegnemen. Om het gevogelte, zoo veel doenlyk, van het gezaei te weeren, is het beste middel den grond, op zommige plaetzen, met fyn dun touw te overspannen, en eenige geschoten vogels daer by te stellen.

Men zal de bezaeide en bepoote gronden van alle onkruiden gezuivert houden, en klein zynde, tydig uitwieden, op dat liet zelve niet in bloem, veel min tot zaed komt, want de gevalle onkruidszaeden niet alleen voor een, maer veele volgende jaeren gestadig opkomen, daer door zodanige vervuilde gronden daer na bezwaerlyk zuiver konnen gehouden worden. Edog men moet omtrent het uitwieden zoo van het overvloedige goede, als van het onkruid met alle omzigtigheid te werk gaen, op dat de gewassen niet boven aen haer lof, nog van onderen aen haere wortels beschadigt worden; derhalven is het voor-al nodig, dat de uitwieding ter bequaemer tyd en weer geschiede, wanneer de aerde niet te nat of te droog is, zynde het laetste

ste schadelyker als het eerste; want de gewassen alsdan niet alleen omtrent haer boven-lof verslenssen, maer ook doet de losse fyne aerde, alsdan by de wortels invallende, aldaer zeer veel nadeel. Ook moet men kundigen, die het onkruid kunnen onderscheiden, gebruiken: en die weten hoe veel afstands de gewassen van den anderen nodig hebben, om aldus eerder, door uitwiedinge, met de volle hand, of minder greep, na den eis het werk te verrigten; want de niet zoo kundigen zullen, op zommige plaetzen de vuile enkelyk uitpikkende, niet na behooren wieden, en meer tyd verspillen.

Alle het vroege gezaaide, dat door koude of andere misvallen bezwaerlyk aen het groeyen komt, zal zeer ligt doorschieten, zoo dat daer van zelden goede vrugten voortgeteelt worden: dus is het veeltyds met de vroege Meloenen, welkers vrugten, door het quynen der plante, alsdan zelden ryp werden; en den naem van rype Meloenen met der daed niet kunnen draegen.

Na de eigenschappen der gewassen, worden haere zaeden van een- of meerder-jaerig gewas gewonnen; maer men moet zig in het algemeen wagten, om zaeden van zommige Herfst-vrugten te winnen, inzonderheid Weeuw-kroppen, want de daer van voortkomende vrugten (uitgezondert de winter-Kervel en Beet) zullen, van jaer tot jaer, meer en meer verslegten.

Omtrent het zaed-winnen moet men gedenken, dat zommige zaed-huisjens zig openen, en haer zaed, ryp zynde, laeten vallen; van deze zal men de voorloopers uitsnyden, als men aen het wortel-zaed gewoon is te doen: daerentegen houden zommige zaeden zig in haere zaed-huizen, hauwen of halmen vast en besloten: ook worden alle de zaeden op de zelve struik niet gelykelyk, maer het een na het ander ryp: deze, als mede die zig meer besloten houden, snyd men, de eerste volkomen ryp zynde, af; daer na men de struik nog eenigen tyd in de lucht ophangt, en doet weelen, op dat het verdere haere behoorlyke ryppe zoude verkrygen, en de zaed-huizen beter gesloten blyven: aldus weelt men het Beet en Beet-wortel-zaed, Andivie, Kool, Raepen, Radys enz. maer het Krop-salade-zaed, dat ook niet gelykelyk ryp, hangt men niet het onderste boven in de lucht, want dit zoude, ryp geworden, ontvallen; daerenboven kan het zoo wel niet aen regen, zonder verrottinge, wederstaen; daerom stelt men dit te zamen opwaerts in manden, met welke het dagelyks in zonnig weer buiten in de Zon te lugten gestelt, en in vogtig weer binnens huis gelaten word.

De zaeden, behoorlyk droog gewonnen zynde, moeten niet te sterk indroogen, of zouden onbequaem zyn, om te spruiten, voornamentlyk de Steen-vruchten als Perziken, Pruimen, Abrikoozen, Kerffen, Krieken enz. want der zelve pitten werden daer door kragteloos: insgelyks moet men de Appel en Peer-pitten niet te veel laten indroogen. Om de zelve langer tyd te kunnen bewaeren, en by quaede Oegstjaeren, of zaed-winning, daer van voorzien te zyn; zal men die, bequaem gedroogt zynde, in dik-glazige flesjens, digt in een geschut, besluiten; en de kurk met gezuiverde harpuijs, daer onder een weinig raep-olie, overdekken.

Erreten en Boonen bewaert men, in een plaets van matige droogte, in der zelve hauwen: wanneer men van zodanigen in het tweede jaer nog bequaeme leg-boonen kan hebben.

Ik hebbe voor dezen, volgens de gemeene regel, gemeent, dat de verfte zaeden de beste waeren, en dat men geen laeter als twee-jaerig zaed moest verkiezen; maer sedert dat van de gewoone wyze der bewaeringe afgezien, en de zaeden zorgvuldig tegen aendoening van lucht in flessen bewaert hebbe, ben ik, door ondervindinge, gewaer geworden, dat men de zaeden veele jaeren agter een, tot eene gewenste voortteeling, kan goed houden: dus hebbe ik zaed van Kropfalade, dat zes jaeren oud, en in een flesje, op de kurk belakt, bewaert was, gezaeit; het zelve quam na wens op; gaf, gelyke schoone kroppen als van een- of twee-jaerig zaed; zelfs hebbe witte Princekroppen van zaed, dat agt jaeren oud was, voortgeteelt; maer van Roode-kroppen, quam het, zoo oud zynde, niet op. Insgelyks hebbe ik Erreten, eenige jaeren mede in flessen bewaert, na wens voortgeteelt.

IV. HOOFDDEEL.

Naem-lyst der Vruchten van den Moes-tuin.

A.	Andivie { <i>Krul-Andivie.</i> <i>met breed blad.</i> <i>met smaller blad.</i> Aspergien.
<i>Aerd-beziën.</i>	
<i>Aertstokken.</i>	
<i>Ajuin.</i>	

B.

B.

Basilicum.
Beet.
Bect-wortelen. zie *Wortelen.*
Bernagie.
Bies-look. zie *Look.*
Boonen { *Groote of Boere.*
 Roomse of Turkse.

C.

Chalons.
Chalotten.
Chikory. zie *Wortelen.*
Citroen-kruid. *Confilie de Grein* of
Melisse.

D.

Dragon.

E.

Erreten { *Zuiker-peulen en Erre-*
 ten.
en { *Krombekken en Slieren.*
 Geele met en sonder schil.
Peulen. { *Graeuw.*
 Groene of Blaeuw.
 van Gratie.
 Vaele of Kapucynen.

H.

Huis-look. zie *Look.*
Hysop.

K.

Kampernoeljen.
Kers { *Tuin of Sterkers.*
 Water-kers.
Kervel.

Keulen.

Komkommers { *Groene.*
 Geele of Witte.
Knoop-look zie *Look.*

{ *Bloem.*
 Bastert.
 Kapper.
Kool { *Rode.*
 Savoi.
 Slooren.
 Spruit.

{ *Witte* { *Gemeene.*
 Muskovise.
Koorn-salade } zie *Salade.*
Krop-salade }
Kruis en Munt of Mente.

L.

Latouw zie *Salade.*
Laurier.
Lepelblad.

{ *Bies-look.*
Look { *Huis-look.*
 Knoop-look.

M.

Marjolyn.
Melisse of Citroen-kruid.

{ *Cantaloupe.*
 Geborduurde.
 Geribde.
Meloenen { *Gladde.*
 Groene.
 Suiker.
 Water.
 Witte.

Mente of Kruis en Munt.
Mille.

N.

Nip.

P.

Peulen zie *Erreten.*
Pieterselie.
Pimpernel.
Pompoenen.
Porcelain.
Prey.

R.

Radys.
Rakette.
Rammelassen.
Raepen.
Rosmaryn.

S.

Andivie-salade.
Chikory zie *Wortelen.*
Chavonse.
Kool-salade.
Koorn-salade.
Salade { *Latouw* { *Krunkel.*
 Gemeene.
Krop-salade van veele soor-
 ten.
Vette kous.
Salie.

*Seldery.**Spinagie.*

T.

*Thym.**Trip Madam.**Tuin-kers* zie *Kers.*

V.

*Venkel.**Vette kous* zie *Salade*

W.

Beet of roode Wortelen.
Chikory.
Geele Peen.
Oranje , Hoornse V.
 trechts soort.
Wortelen { *Peper of Mieredik.*
 Pieterselie.
 Saffey.
 Schorsonere
 Suiker.
 Witte of Pastinaken.

Wynruid.

Y.

Ysop zie *Hysop.*

Z.

*Zoetbont.**Zuuring.*

Manier van Voortteeling der Vruchten, tot den Moes-hof behoorende.

A E R D - B E Z I E N

W orden van haere zy-scheuten vermeerderd, de welke in Maert of in Augustus verplant worden, en eenen vetten, wel doormesten klei grond begeeren. Zy bestaen uit veele soorten, als Smirnase van ongemeene grootte, voor weinige jaeren by ons bekend geworden, dog van weinig smaek; daer na volgen de Wilde, mede niet geurig; na die de Engelse, de welke als de Wilde, hoog-agtig, glimmend, niet smeltbaer en van weinig geur zyn: deze worden alle op stoelen geteelt. De beste geurige Aerd-beziën zyn hoog rood en glimmend van koleur, rond, en eenigzins platagtig van boven; zynde de puntige van boven niet zoo smaekelyk: ook zyn de Bont-koleurige van minder geur; en de Witte bekomt men door het verloopen, voornamentlyk in schraele magere gronden. Zy begeeren taemelyk veel vogt, en gematigde warmte, dog niet te heeten Zon, daerom staen ze best een weinig belommert. Men moet de zelve haere overvloedige zy-scheuten beneemen, en voor al van onkruid gezuivert houden, wanneer grooter en smaekelyker vruchten voortbrengen, ook minder onder het lof verrotten, het geen ze anders in koele zomers met veel regen onderworpen zyn.

Men overdekt de zelve, tegen het bevrozen, met een weinig boombladen, de welke, in het Voorjaer byna verrot, met een weinig zuiver zand overstroit worden, om de zuiverheid der plukkinge.

Om de zelve behoorlyk, zonder quetzinge, te kunnen plukken, stelt men de zelve op beddens van drie voeten breedte, met een tusschen-pad van tien of twaelf duimen. Men zal by het eerste plukken, na de planting in Maert des volgende jaers, de meeste hebben: by het tweede plukken in het volgende jaer minder: en by het derde in het derde jaer nog minder: langer moet men die niet ter zelve plaetse laten groeyen, maer alsdan wederom op vers gemest omgespit land verplanten; vermids anders van jaer tot jaer in menigte, grootte, en smaekelyke geur verminderen: ondertusschen word der zelve geur door suiker ongemeen aengezet.

In het jaer 1723. had men eenen zeer droogen Zomer, een taemelyk warm vogtig Najaer, en des Winters weinig vorst: de Aerd-beziën gaven

gaven in deze Zomer weinige vrugten, maer in het laetste van September begonnen ze, na voorige herhaeling van groei, even als in de Zomer vrugten voort te brengen, vervolgende zulks in Oktober, November, December, en zelfs in January; dog telkens vermindere, ook van bleeker koleur, en niet zoo geurig, zelfs op het laetste smaekeloos.

AERTISIOKKEN.

Is een Distel-vrugt, bestaende in Tamme en Wilde of Kardons. De Tammen worden van haere uitscheuten voortgeteelt, de welke men, na de vorst, van de moer-planten afscheurt, en wederom plant.

De Kardons worden van haer zaed vermeerderd: maer het zelve kan niet tegen sterke koude, daerom moet men de zaeden niet voor in het laetste van April of begin van Mey, omtrent een vinger breed diep, en drie voeten van den anderen, in de aerde steeken; en leggen aldaer drie zaeden by malkanderen; van welke drie zaeden men nogtans maer een groeyende moet behouden, en de twee andere uitwieden, op dat de Kardons, welkers eetbaere in de blad-struiken is, niet tot vrugt-steng zouden schieten; wanneer houtige steelen en minder struiken maeken. Voorts aerd men haere te zaem gebonden blad-struiken aen; of bewind die met stroo, om in den Herft en Winter, geel en mals geworden, in lang Vlees-sop te gebruiken. Zynde zulks in Vrankryk gemeen, dog hier te Lande niet waerdig om te teelen.

De Aertisiokken begeeren een vette wel doormelte Klei-grond, konnende niet alleen geen sterke vorst, maer ook nog minder sneeu-water wederstaen; daerom men die gewoonlyk, met het begin van den winter, in het geheel opneemt; en na dat de planten van haere houtige vrugt-steelen gezuivert zyn, worden ze des winters in gegrave kuilen, welkers bodem glad vierkant en hoog genoeg uit het water is, nevens malkanderen dicht te zamen geplant, en aldaer, tegen het bevrozen, met planken overdekt, de welke, by aenhoudende sterke vorst, nog met ruige Paerden-mest, Boom-bladen, Vlas-scheeven of diergelyks bedekt, en aldus des winters bewaert worden: maer vermids in zodanige bedomptheid ligtelyk beschimmelen of verrotten, moet men de zelve noit verzuimen, by verandering van weer, te ontdekken, op dat ze de lucht zouden genieten.

Om vroege Aertisiokken te bekomen, neemt men de planten niet uit

uit den grond, maer blyven ze des winters ter plaetze van haere zomer-groei staen; alwaer ieder plant afzonderlyk met Paerden-mest gedekt, en telkens, by verandering van weer, ontdekt word. Wanneer in het Voorjaer geen sterke vorst meer te vreezen is, zoo zuivert en beneemt men de planten haere overvloedige by-scheuten, en word de grond rondom de zelve, zonder quetzing der wortels, geroert. Zoo haest de Voorloopers of Moer-vrugten afgesneeden zyn, moet men de vrugstengeng ontbladen, want daer door zullen de planten grooter en kragtiger werden, ook tegen vorst en andere ongemakken bestendiger zyn.

Behalven de Wilde, die klein, spits, scherp, puntig met weinig vlees, zoo aen de bladen, als onder-bodem zyn, heeft men nog twee soorten, te weten, Gemeene en Engelse Aertisiokken. De Gemeene zyn niet zoo dik nog rond, maer hooger met styl-staende bladen, de welke langer, en scherper stekels hebben; ook zyn haere bladen vleeziger; dog de bodems niet zoo vleezig, als de Engelse. De Engelse zyn grooter en ronder van bol; ook groeyen haere bladen boven rondagtiger om de vrugt: de stekels, meer inwaerts tusschen de bladen, zyn niet zoo scherp.

De Zeeuwse zyn alleen met de Engelse onderscheiden, dat ze doorgaens niet zoo groot van bol zyn.

De Aertisiokken zyn van grof voedsel; en nog slegter de Kardons. Men gebruikt de bodems in Ragoes, ook in Hoender- en andere pasteyen.

In het jaer 1723. maekte het zulken zagten winter-weer, dat de planten niet alleen, geduurende de winter, ongedekt, maer ook zodanig in groei bleven, dat daer van den 24. January veele jeugdige Aertisiokken werden afgesneden, die van bequaeme grootte waeren om in de pan te fruiten.

A J U I N.

Is een schilferig, rond, plat of langbollig aerd-gewas van scherpe smaek en reuk, daer door de oogen traenen: de Prey, Chalons en Chalotten zyn bysoorten, ook zyn de Looken van het zelve geslagt.

De Ajuin is van veele onderscheide soorten, als lange, roode, rosagtige en witte: de roode plat-bollige is de scherpste, maer word by ons zelden geteelt: dog de Rosagtige meest, om dat, meer tegen de

ongemakken der lucht konnende, minder afvuurt, en vervolgens zekerder gewas geeft als de witte: de Witte plat-bollige is scherper van smaak en reuk als de rosagtige.

De Ajuin word alleen van des zelfs ryp zaad voortgeteelt, en vermids het zaad door veele toevallen vergaet, schoon te vooren in groei was, of dat weinige zaeden voortkomen, moet men het zelve digt zaeyen, en daer na het overvloedige tydig uitwieden. Begeert een sterk-gemeste aerde, welker mest van meer olie- als zout-deelen moet wezen; mitsdien is krooft, verrotte groente, en koe-mest beter als duiven-, paerden-, of diergelyke heete zoute mest: wil ook niet in al te bolle aerde gezaeit zyn, daerom worden de mulle aerdige warmoes-akkers tot Ajuin beter in het Najaer gespit; wyders is die beter in klei- als zandgronden gezaeit, want daer in grooter, en in zandgronden kleinder Uyen groeyen. Daerenboven is ze niet bestand tegen sterke, koude regen, want dan vergaet die ligtelyk, en word in zodanige vogtige Zomers, zelden goed zaad gewonnen, daer op men in het zaeyen by de volgende jaeren moet verdagt zyn; dewyl de Zaed-koopers het weinige goede nieuwe zaad met veel oud onbequaem zaad vermengen. En naerdien men van het weer niet verzekert is, zal men de Poot-ajuin, daer van men zaad meent te winnen, digt by den anderen pooten, op dat men de zaed-bollen, digt by malkanderen opgebonden, tegen overvloedige regen met glazen zodanig kan overdekken, dat ze, schoon rondom van lucht aengedaen, in groei blyven.

Het Ajuin-lof is open, en pyppig, weshalven het noit mag getopt worden, want dan zal het invallende regen-water den Ajuin meer doen vergaen: ook moet men het lof niet neertreden, om den groei te stuiten, alzoo dat de bollen dikwils quetst, en daer na zekerlyk doet vuuren: het is beter, dat men het lof met de hand knakt, en aldus de groei beneemt, op dat des te beter zoude bollen.

De Ajuin is, na des zelfs gebruik, van een balsamike of scherpe uitwerkinge. Raeuw is ze heilzaam voor de ongemakken der Maeghe. Gebraden voor Borst- en Longe-ziekten, ook voor Aemborstigen.

A N D I V I E.

Is een soort van tamme Chikory; des zelfs bladen worden raeuw, ook zyn die zeer gezond gestoof, en in lange soppen gegeten.

De Andivie is van veele soorten, als groote, breede en smaller bladen,

den, gefneden en niet gefneden, ook groot- en kleinder-bladige Krul-andivie: van alle welke de breed-bladige, niet ingesneden van blad, de beste is, om dat grooter langer stoelen maakt, de welke bequaemelyk, zonder dat de bladen knakken, kan opgebonden worden, en binnewaerts in de band minder zal verrotten.

De Andivie word van zaed geteelt, en daer na verplant, op dat te beter zoude uitsfoelen; dog men moet dien niet verplanten, wanneer nog klein is, want dan zoude bezwaerlyk groei vatten, en daerenboven in het vervolg niet zoo sterk groeyen.

Men wint het zaed van Andivie, de welke des winters is overgebleven; of wel van planten, die zeer vroeg in het Voorjaer uit zaed onder glazen zyn voortgekomen, en daer na verplant; het geen het beste zaed geeft: wanneer de zaed-struiken tot byna haere hoogte gegroeit zyn, alsdan worden ze van boven ingetopt, om de zelve des te meer en beter te doen uitspranken.

Men zaait Zomer-, Herfst- en Winter-Andivie. De Zomer-andivie zaait men vroeg in het Voorjaer, en word veelyds in den beginnen, tegen het bevrozen, met glazen overdekt; deze schiet haestig tot zaed: daerom moet men tot zomer-andivie breed-bladige Krul-andivie zaeyen; want die schiet van alle het minste door. De Herfst-andivie word met het begin van July, en de Winter-andivie van half July tot omtrent het laetste van deze maend gezaait, want van het laeter gezaai komt zelden iets goeds om te eeten: en vermids het zaed ongelyk van groei is, zoo vind men dikwils, onder het Herfst-gezaai, kleinder planten tot Winter-Andivie.

Het verste zaed is meer het doorschieten onderworpen als het ouder van meerder jaeren; daerom moet men, voor-al geen Zomer-andivie, van een-jaerig zaed teelen, maer daer toe, (ook in het algemeen) het zaed van drie jaeren verkiezen.

In droog weer Andivie verplantende, moet men de zelve, na de inkorting van het lof, geheel doornatten, en alsdan haere wortels rondom door de aerde sliengeren, wanneer ze, dus van aerde omwonden zynde, des te zekerder zullen groei vatten.

ASPERGIEN.

Zyn spruit-gewassen van veele soorten, daer van het kennelykste onderscheid is, dat eenige schilferagtig ruw, en andere glad van

hoofd voortkomen, onder welke schilferagtige ruw-hoofdige een soort is van ongemeene dikte, en zoo klein van hoofd als een gemeene Aspergie; aen dezen geven de Liefhebbers den naem van Bobbekoppen, zynde een verwildert soort, dat voirs, wateragtig en niet zeer smaekelyk is. Het beste soort is gladhoofdige en een weinig dunder als het bovenste der Aspergie; en omtrent een vinger dik: ook zyn 'er onder deze van minder dikte, die zelfstandiger en smaekelyker zyn.

Zy worden alle van zaed voortgeteelt, het geen men van de dikste, gladhoofdige Aspergien vergadert; welk ryp zaed, den geheelen winter, in der zelve roode beziën by den anderen gehouden word, daer van het omtrent de zaei-tyd (gemeenlyk na de vorst in het laetst van Maert of begin van April zynde) gezuivert, en vervolgens zodanig van wydte gezaeit word, dat ieder onbedwongen zyne wortels kan schieten, en om te verplanten, zonder den een den anderen te beschadigen, opgenomen worden: weshalven men die te dicht opkomen, moet uitwieden.

De voorloopers dezer zaeilingen worden, het volgende jaer, in orde geplant, het geen beter geoordeelt word als daer toe twee-jaerige zaeilingen te verkiezen, en nog beter als by de eerste zaeijing drie gescheide zaeden, in de zelve orde van verplantinge, by den anderen in kuiltjens te leggen, en daer na alleen het sterkst groeyende zaed aldaer onverplant te behouden; dog deze Aspergie-wortels, alsdan te veel in een gedrongen, zullen meer de diepten zoeken.

De Aspergien begeeren eenen taemelyken, hoog uit het water gelegen, lossen, zandigen en sterk gemesten grond, die in beddens van drie voeten breed, en tusschen-paden van een voet, verdeelt word: op het midden van deze bedden plant men, met het begin van April in droog weer, op heuveltjens, de jaerige Voorloopers ander half voet van mal-kanderen, mits dat men de wortels alvorens van alle quetzuuren of bedervinge gezuivert, en een weinig ingekort heeft; nogtans zal men, zoo veel doenlyk, de wortels behouden, en de zelve, in het verplanten, behoorlyk uitspreiden, en daer na met omtrent drie vingeren breedte mulle, doormeste, zandige aerde overdekken: voorts moet men de zelve, in dit en alle volgende jaeren, van onkruid zuiveren, en het lof niet voor het laetste van September affnyden; dog te vooren de manquerende plaetzen met stokjens aftekenen, om die, in het volgende Voorjaer, weder op gelyke wyze in te boeten: daer na schuimt men de paden, op dat het overvloedige regen-water beter zoude ontllossen,

lossen, waer voor men altoos moet bezorgt zyn, want anders de wortels lichtelyk zullen rotten. Vervolgens worden de bedden in het geheel met Paerden-mest tegen vorst, en teffens tot boven-mesting der Plantsoenen, overstroit; wordende het ruuwe stroo van dezen Paerden-mest, in het volgende Voorjaer afgeklout, en de verdere mest nog met twee duimen aerde overdekt, wanneer omtrent vyf duimen diep geplant zyn.

In het laetste van September des volgende jaers, de nog ontbreeken-
de planten, en zulken die slegt mager gewas maekten, afgetekent hebbende, word het lof afgesneden, en de paden, wederzyds regt-
standig, ruim een voet diep uitgegraven, en het schot op de bedden verdeelt; na het welke de paden wederom met Paerden-mest, zoo diep als ze uitgegraven zyn, worden aengetreden, en de bedden, als het
voorige jaer, met Paerden-mest overdekt.

De Paerden-mest, in het derde jaer, van het ruuwe stroo gezuivert zynde, word met de boven-aerde, zoo best doenlyk, en zonder quet-
zinge der kruinen, vermengt; (ondertussen moet men altoos voor-al bezorgt zyn, dat in het ompitten der aerde, ook in het Aspergie-sny-
den, de kruinen noit geraekt worden, om dat zulks onfylbaer rotting veroorzaekt) daer na worden de plantsoenen nog met ruim drie duimen
aerde overdekt, wanneer ze alsdan byna negen duimen diep geplant staen; vervolgens stikt men, met uitzonderinge der uitgetekenden van
mager gewas, tot den 20. Mey.

In het vierde en in de volgende jaeren vervolgt men de paden uit te
graven, en wederom met mest, als vooren, aen te vullen, waer door de bedden uit de paden haere jaerlykse bemesting bekomen; wordende
alsdan de Aspergien tot half Juny, en noit laeter, gestikt: voorts word het lof omtrent den 20. September afgesneden, en het gevallen ryp zaed
zorgvuldig opgezocht, moettende het geene door verzuim mogt gebleven zyn, zonder verzuim uitgewied worden: ook verhoogt men de bed-
den, op dat de kruinen der planten elf duimen onder de aerde zouden
wezen.

De onderste mest der geplante Aspergien is na twaelf jaeren ver-
teert, wanneer de planten behoorden vernieuwt, en op vers land ge-
plant te worden: dog de zelve jaerlyks boven gemest wordende zullen ze van langer duur zyn, voornamentlyk als zulks met Koe-mest gedaen
word.

Wanneer de nieuw geplante Aspergien enkeld dik opkomen, dan

zal men zodanige in het derde jaer eens stikken, op dat ze des te beter zouden kruin maeken, en met meer spranken uitstoelen, want anders veeltyds in haer plant vergaen; ondertussen is het onfeilbaer dat men, door veel en langen tyd te stikken, niet alleen dunder Aspergïen verkrijgt, maer ook meerder Aspergïen van de plant doet uitschieten.

De Aspergïen groeyen met haere kruinen opwaerts, en wortels nederwaerts, omtrent twee voeten diep, daerom ze niet zoo laeg moeten geplant worden, (schoon ze de vogt beminnen) dat met haere wortels in het water kunnen komen: ze groeyen zelden wyder met haere kruinen als een voet over het kruis.

De Aspergïen, die lang eetbaer, hard knappende, niet dradig, glad van hoofd, en maetig van dikte zyn, worden voor de beste gehouden, ook zyn die veeltyds minst wateragtig, zelfstandig en smaekelykst; en hoe verfer gestikt hoe smaekelyker, daerom worden ze tot den eet best tweemaal des daegs, 's morgens vroeg, en 's avonds laet gestikt: zodanige, die oud van gestik zyn, werden taei en bitteragtig van smaek.

Men vlakt den grond der beddens in de stik-tyd, op dat de groeyende Aspergie, door de bultige verhooginge des aerde, alvorens boven de grond komt, zoude bespeurt worden.

BASILICUM.

Behoort tot de fyne toekruiden, en is van veele soorten, van alle welke de edele kleine soort in onze Moes-tuinen, als de beste zynde, geteelt word: maer om dat de zelve aen geen koude kan wederstaen, en nogtans, voornamentlyk by de vroege Komkommers, als toekruid gegeten word, zoo zaeit men het vroeg in het voorjaer, in wel doormeste en ter Zon gelegen aerde, de zelve aldaer met glazen overdekkende, en tegen koude bewaerende. Als men het dus vroeg zaeit, bekomt men ryp zaed, het geen anders onder onze luchtstreek zelden of noit ryp werd.

B E E T.

En Beet-wortelen (zie van deze by de Wortelen) zyn van het zelve geslagt; men heeft onder de Beet een soort, wiens bladen tot den eet, even als de wortelen, rood lof hebben, en insgelyks groote lange wortelen in de aerde maeken; ook heeft men 'er die van bont-roode

koleur zyn, als mede groene en geel-bladige; wordende de laetste by ons Roomse Beet genaemt, die van allen het beste tot Moes-kruid is.

De Beet word somtyds van by-scheuten, dog meest van zaed geteelt; zynde aenmerkelyk dat het rype zaed, het geen gewonnen is van Beet, die in het zelve jaer gezaeit was, zelden of noit groeit, maer dat men het beste zaed wint van Beet, die in het derde jaer van zyn zaed is groeyende.

BERNAGIE.

Is toekruid, dat ryp zaed voortbrengt, het welke gezaeit zynde, in het volgende jaer overvloedig voortkomt.

BIESLOOK. zie LOOK.

BLOEM-KOOL. zie KOOL.

BOONEN.

Zyn Hauw-struiken, en Hauw-klim-gewassen. De Struik-vrugten worden by ons Groote, ook Boere-boonen genaemt. Deze vinde by de Ouden niet beschreven, zynde waerschyndlyk, na hunnen tyd, uit Paerden-boonen voortgekomen. Zy hebben eenen witten dikken bast, ook eenige eenen rooden en roodagtigen bast; dog die zyn uit de wit-bastige verlopen: de zelve leggen in lange, voise, dikke en van binnen wit-wollige hauwen, twee, drie, vier, ook vyf en zes in een hauw: ze worden van zaed-boonen in de aerde gelegd, en op die wyze voortgeteelt. Deze zaed-boonen worden van kragtige struiken, met de langste en meest beboonde hauwen voorzien, gewonnen; de welke altoorens, zonder het lof in te korten, aen de struiken rypen, zoo lang dat de hauwen gants dor en zwart zyn: ondertussen plukt men daer van geen hauwen; want zulks geschiedende zouden de boonen het volgende jaer niet alleen in ryp-werdinge veragteren, maer ook zouden de na-boonen daer door hardbastiger en van niet zoo doorzettende groei zyn: zoo ook werden de Eet-boonen hardbastig, wanneer der zelve lof ingekort, of de voorloopers afgeplukt worden; daerom zullen kundige Warmoeziers de voorloopers noit plukken, ten zy men dit eerste gepluk byna zoo duur betaelde, als daer na alle de boonen van den struik zouden gelden. De malste en smaekelykste boonen zyn de in het voorjaer schielykste

lykste gegroeide: de na-boonen, hoewel kleinder, zyn nogtans harder van kauw als de grooter vroeger voorloopers. Insgelyks is het met de zomer-boonen, want hoe heeter, en drooger de zomer is, hoe minder hauwen, ook minder, harder en kleinder de boonen zyn: daerom men de boonen, die men, door te droogen, wil bewaeren, om des winters klein mals te hebben, van de vroegste boonen, en noit van kleine na-boonen moet droogen.

Zy begeeren eenen sterken doormesten grond, en laeden veel beter, wanneer ze, jong zynde, in het Voorjaer niet sterk doorgroeyen, maer eenigen tyd, door weinig vorst, in groei gestremt worden, zulende daer door boven den grond met meerder struiken groeyen; de welke, na dat de boonen volkomen in bloem zyn, wederzyds moeten worden aengeaert.

De eerste verpoote boonen groeyen doorgaens veel struikiger, en hooger, ook veelyds, ongetopt zynde, zeer dicht in malkanderen; voor-al wanneer de ryen maer twee en een halve voet van tusschen-wyde zyn: daerom zommige de vroege boonen op dubbelde ryen stellen, agt of negen duimen van een, en vervolgens met een tusschen-wyde van vier een halve voet, of in schraele gronden vier voeten van malkanderen pooten; wanneer men tusschen de zelve zaei-vrugten kan zaeyen; maer ik oordeele die beter op enkele ryen te pooten. Ondertusschen moet men op geen dubbelde Ryen meer pooten als de allereerste boonen, want ze, by schielyken aanwas, malkanderen niet alleen meer opjaegen, en merkelyk minder laeden, maer ook komt de Kool, die tusschen de ryen geplant word, alsdan te veel onder het lof; derhalven moet men de boonen, welkers tusschen-wyde met Herfst-vrugten bepoot word, op enkele ryen, met een tusschen-wyde van 2½ voet, agt duimen van een pooten.

De verpoote boonen schruilen niet zoo veel als de leg-boonen; maer in de zomer heeft men, om de droogte der boven-gronden, meer vrugten van leg- als poot-boonen te wagten; vermids de wortels van de poot-boonen meer in den boven-grond, en die der leg-boonen meer nederwaerts groeyen, en aldaer, in vogtiger gronden, groeizaemer zyn.

Men weekt de vroege boonen gemeenlyk twee of drie dagen in water, en legt de zelve, alsdan uitgezwollen zynde, in de aerde te spruiten om daer na te verplanten; dog veele oordeelen beter, deze ongeweekt in de aerde te leggen, als wanneer kragtiger struik-gewas maeken.

Turkse

Turkse of Roomse boonen (een Hauw-klim-gewas zynde) worden van haere ongeweeekte boonen, in de aerde gelegd, vermeerderd: ze begeeren eenen lugtigen, matig, en niet te sterk gemesten grond, en van sterke winden bevryd te zyn: konnen in den beginne niet veele ongemakken, en voor-al geen koude regen wederstaen, want daer door verrotten de gelegde boonen zeer haestig in de aerde; derhalven is de tyd, om de zelve in de aerde op het open te leggen, afhankelyk van het vroeg of laeter warm werden des grond; zynde gewoonlyk met het begin der maend Mey: dog om de zelve vroeg, tydig en zeker ryp te hebben, legt men de drooge boonen by den anderen in lugtige aerde, op wel ter Zon gelegen rabatten, in het einde van Maert, of met het begin van April, onder glazen, alwaer des noots, tegen sterke koude, nog meer overdekt worden, en aldaer blyven groeyen tot het einde der maend, wanneer ze aen staeken, twee of ten uitersten drie boonen aen ieder, verplant worden.

De staeken worden regt op in 't verband, twee en drie voeten van den anderen, gestoken; dog beter zyn die schuins, in het midden over malkanderen kruissende, gestoken, en aldaer met een inleggende lat te zamen gebonden, op dat ze vastter en onbeweeglyker zouden wezen: men steekt de zelve in de lengte en breedte drie voeten van den anderen, in het verband: zynde de paden tusschen de reeken van vier voeten.

De verplante boonen laeden veel beter als die niet verplant worden: ook zal men van Leg-boonen, waer van slegts twee of drie boonen aen eenen staek zyn, meer vrugten plukken, als daer vier of vyf boonen aen eenen staek gelegen zyn: in het algemeen worden zoo wel vroege als laete *Turkse boonen*, om vrugtbaerst te zyn, best verplant. De Leg-boonen moeten in een weinig wit zand gelegd worden, wanneer ze minder in de aerde verrotten, inzonderheid is dit in koude vogtige voorjaeren nodig.

Men heeft verscheide soorten van deze Hauw-klim-boonen, als Witte, Zwarte, Roode, Gekoleurde, Geele en Gespikkelde. Onder de Witte zyn wederom zeer groote breede, en minder groote, smalter van hauw, slag-zwaerden: ook krom-bekken, mitsgaders groote en kleine witte Zeeuwse of Princesse Boontjens. De gekoleurde boonen, van welken eenige zeer laeg by de grond, en daerom stam-boontjens genaemt worden, geven veel eerder hauwen, dies worden ze somtyds tot vroege sny-boontjens geteelt: maer dewyl de hauw veel harder,

en onsmackelyker is, dat ook de rype boonen zyn, zoo oordeele de zelve in het geheel onwaardig om te leggen: insgelyks de Zeeuwse of Princeffe Boontjens, die niet hoog klimmen, maer veel laeden, nogtans harder en onsmackelyker zyn als de Krom-bekken. De breede Slag-zwaerden zyn het murwste, min-schilligste van hauw, en overzulks het beste tot vroege sny-boonen, maer komen veel laeter, laeden niet sterk, en hebben minder witte boonen in ieder hauw; ook zyn ze dunder, kleinder, en onsmackelyker. De Bastert-slag-zwaerden, die met bosjens bloeyen, zyn de beste van allen: deze laeden vroeger en sterker, ook zyn 'er meer witte boonen in de hauwen, daerom zyn deze, welkers hauwen niet zoo schillig zyn als de Krom-bekken, de beste Sny-, en Zult-boonen; daer by zyn ze niet zoo slymerig in de pekel als de zeer breede slag-zwaerden. De Krom-bekken zyn ronder, smalder, en dik-bastiger van hauw: weshalven zyn het geen bequaeme nog smackelyke sny-boonen; maer ripen vroeger, en zyn de witte boonen dikker, malser, en veele in de hauwen, ook in het geheel zeer draegbaer: daerom zoude ik deze tot witte; en de bastert-slag-zwaerden tot sny-boonen verkiezen.

Omtrent de voortteeling van deze boonen moet men onderscheid maeken na het verloop der Saizoenen, en daer na ook het een of het ander foort verkiezen, want vermids de breede slag-zwaerden niet zoo haestig groeyen, zal men van deze niet tot na- of zult-boonen leggen, om dat der zelve peulen, door de vertraeginge des groei in het Najaer, hardbastiger en schilliger werden, en daerenboven, als gezegt is, tot zult-boonen in de pekel slymiger zyn: derhalven verkieze ik tot eerste vroege sny-boonen breede Slag-zwaerden te leggen: tot zult-boonen smalder Slag-zwaerden, die ook niet spouwen in het snyden: en tot witte boonen Krom-bekken.

CHALONS.

Is een klister-aerd-gewas, dog veel langer en dikker als de Chalotten van klister. Deze worden als de Chalotten van haere klisters gelegd; met dit onderscheid nogtans, dat deze in het Najaer gelegd en tegen de winter-koude moeten gedekt worden.

CHALOTTEN.

En *Chalons* zyn beide van het geslagt der Ajuin. De Chalotten worden in Maert van haere kliften gelegd, en in Augustus opgenomen; dog wanneer men het lof bemerkt te vergaen, dan moet men die vroeger opneemen, schoon ze alsdan haeren volkomen aanwas, nog grootte, en gevolgelyk haeren behoorlyken groei niet hadden, vermids ze den anderen, als pestilentielle lichaemen, zouden aensteeken, en alle in den grond verrotten: voorts moet men de zelve, uit de aerde opgenomen zynde, ten minsten nog drie weeken in open Lucht en Zon laten indroogen, wanneer, dus droog zynde, veel langer onbedorven kunnen bewaert worden.

CHIKORY.

Wilde en Tamme; welkers jeugdige uitspruitzels als Salade gegeten worden: de wilde zyn de zoo genaemde Paerden-bloemen: en is groot onkruid. Van de tamme zie by de *Wortelen*.

CITROEN-KRUID, CONFILIE DE GREIN; ook MELISSE.

Behoort onder de fyne kruiden, en word tot Toekruid gebruikt: daer van daen het Melisse-water, zoo zeer in de Apotheeken gebruikelyk, het welke te Parys, door kundige afdruipe, by de Karmeliten uitgevonden, tot het genezen en herstellen van veele gebreken, in ongemeene agtinge gebragt, en onder den naem van *Eau de Carme* bekend is. Ook word dit Citroen-kruid in bundeltjens, met andere fyne kruiden te zamen gebonden, in veelerly fausen, tot byzetting van geur en gezondeheid, gebruikt: derhalven is het zelve een der nodigste kruiden in den Moes-hof.

D R A G O N.

Is een toekruid, dat van wortel-spruiten voortgeteelt, en alle twee, drie of vier jaeren op eenen versen sterk gemesten grond op nieuw verplant word; verstervende des zelfs takjens jaerlyks tegen den Herfst, die men nogtans niet, als na den winter, moet afsnyden, naerdien

des zelfs dorre lof de jonge uitspruitzels in het Voorjaer beter tegen de koude dekt, want die anders zeer ligt zouden verfterven.

ERREten.

Zyn klimmende hauw- of peul-vrugten, zynde de Peulen de zaed-
huizen der Erreten, van welke zommige eetbaer zyn, en meer
om der zelve hauwen te eten, als om de vrugt of Erreten, geplant
worden; de zodanigen zyn zoet en teffens zagt van kauw: daerente-
gen zyn de Peulen, die om der zelve Erreten geteelt worden, meest
alle dikker, schilliger, of pergamentig, en niet zoo eetbaer. Aen
de eerste foort geeft men den naem van Peulen, waer van veele
soorten zyn, als verscheide soorten van Suiker-peulen, daer onder een
foort dat klein is, en weinige Erreten in den hauw heeft, nogtans
vroeg voor anderen eetbaer is: des zelfs Erreten worden *heete Erre-*
ten genaemt.

De Peulen, *Krom-bekken* genaemt, zyn van twee of meer soorten;
van welke de kleine foort, met weinige Erreten beladen, voor alle
andere, zelfs voor de vroege heete Suiker-erreten, eetbaer is; des
zelfs hauwen zyn een weinig breeder, dog niet zoo zoet en aengenaem
van smaek, daerom ze by my niet geteelt worden, maer om der zel-
ver vroege voortteeling zeer veel by de Warmoeziers tot verkoop. De
Groote Krom-bekken zyn lang en breed, omkrullende van Peul, en
matig beladen met Erreten: de Peul zonder schil is niet zoo smaekelyk
als van de Suiker-peulen. De *bastert Krom-bekken* of *Slieren* zyn niet
zoo lang nog breed van peul, ook zonder schil: deze laeden onge-
meen, daerom de zelve voor de waerdigste onder de groene Erreten
houde; zynde veele peulen met zeven, agt en meer Erreten beladen:
wel is waer dat de Lekker-tanden, tusschen deze en andere *Dop-erreten*
met schil, onderscheid konnen proeven, zeggende die niet zoo zoet te
zyn; maer dit word, om dat ze ongemeen sterk met peulen en die
wederom met Erreten geladen zyn, goed gemaakt.

Peulen of *Erreten van Gratie* groeyen niet zoo hoog, daerom on-
der de klimmende niet konnen gestelt worden.

De Erreten, welkers peulen niet eetbaer zyn, worden *Dop-erreten*
of *Erreten met schil* genaemt: van deze heeft men nog meer onder-
scheide soorten als van Peul-erreten: zoo zyn 'er verscheide soorten van
groene of blaauwe erreten met schil. De *groote Groene* zyn de zoet-
ste,

ste, aengenaemste en dun-schilligste; maer laeden ongemeen weinig zoo omtrent Peulen als Erreten, nogtans groeyen ze zeer hoog in lof. De *kleine Groene Engelse Erreten* groeyen niet hoog, zelden hooger als 2. en $2\frac{1}{2}$ voet: laeden ongemeen, ook zyn de peulen van boven tot beneden, vol en digt tegen den anderen, met Erreten geladen: ze komen vroeg aen, maer vermids zeer haestig hard werden, en der zelve bequamen tyd om groen te eeten, bezwaerlyk kan onderscheiden worden, zoo heeft men veeityds vermengde harde onder de zelve, dat haer grootste gebrek is.

Witte of geele Dop-erreten van verscheide soorten zoo groote als kleine, onder welke eene kleine soort, die met de vroege Suiker-peulen eetbaer is, en daerom den naem heeft van *heete Erreten*. De groote geele (*Blaes-opp* genaemt) laeden minder en volgen de heete Dop-erreten. *Schokkers* zyn nog ronder, en opgeblazender van houw; groeijen zeer hoog, volgen het laetste, en zyn de zoetste en smaekelykste.

Graeuwe Erreten van verscheide soorten; zynde de *Vaele* of *Kapucynen* doorgaens de grootste, dog anders byna van gelyke soort en smaek, als de Graeuwe.

De Peulen en Erreten worden van haere Erreten, het geen haer zaed is, voortgeteelt: de vroege worden met het laetste van December, of begin van January, in bakken, of onder glazen in de aerde gelegd, om daer na afzonderlyk by bosjens van vyf of zes by den anderen, vier duimen van malkanderen te verplanten, en zulks op ryen, die vier voeten van een zyn: moettende de zelve met rys, na maete van haer groei, bestoken worden: tot de groote geele, groene, en voornamentlyk de graeuwe en Kapucynen gebruikt men het hoogste, zwaerste peul-rys: daer na worden de Krom-bekken, en Bastert-Krom-bekken; ook de Suiker-peulen met korter, en de Engelse Dop-erreten met het laagste rys besteken, en zulks wederzyds de ryen, daer de erreten verplant of gelegd zyn: op dat ze tusschen het rys zig zouden vast hegten, en te minder door de wind ontzakken of uit het rys waeyen; wanneer men daer voor nog bedugt is, dan voorziet men de zelve wederzyds met dun Fuike-garen, zonder het lof in het minste niet te knakken; want dat zoude den groei beneemen: voorts worden ze, als de Boeren-boonen, voor haere bloei aengeaert.

Om de Erreten vervolgens groen te eeten, zoo legt men te gelyk, Suiker-peulen, heete Dop-erreten, groote Dop-erreten, en Slier-peulen: deze laetste, welkers schil eetbaer is, komen het laetste aen. Men moet

moet alle Lees-vruchten voorzigtig met twee handen plukken, dog nog beter is het dat de Peulen met een mes gesneden, of met een schaer afgeknipt worden.

HUISLOOK. zie LOOK.

HYSOP.

Is een toekruid, dat zeer dienstig is tegen Borst-quaelen, daerom in den Moes-hof plaets geeve: wil geen sterk gemeste aerde hebben.

KAMPERNOELJENS of CHAMPINJONS.

De eetbaere van deze soorten behooren tot den Moes-hof, uit welkers zandige sterk met Paerden-mest doormengde aerde, veeltyds in vogtige warme na-zomers, van zelfs voortkomen: deze zyn in eetbaere en oncetbaere of vergiftige onderscheiden: de eetbaere wederom in Lente- of Herfst-Kampernoeljens of Champinjons: de Lente-kampernoeljens worden Moriljens genoemd, zynde uitwassen van verouderde, meest Eike-boomen: ook hebbe de zelve in menigte zien voortkomen op bloem-bedden van mulle aerde, die met jaerige Rund waren overstroet geweest: deze Lente-kampernoeljens of Moriljens zyn meest lang rond, als een ey; van binnen hol; en van onder aen eenen hollen steel, rondagtig toelopende. De Herfst-kampernoeljens komen in natte warme na-zomers in menigte in weiden, daer Paerden grazen: deze zyn meest alle van boven wit rond, van onderen platagtig bol, jong zynde tot den steel besloten, maer grooter werdende, berst het ondervlies, en vertoont zig aldaer met veele roode velletjens of liesjens, de welke door langer groei (zoo ook de Champinjons) overstallig zwartagtig werden; vergroeyende alsdan het vlees der Champinjons, het geen in het geheel vellig werd; ook vergroeit de bolligheid, zig plat-rond uitzettende. De Kampernoeljens, de welke in de Moes-hoven groeijen, zyn als de voorschreven van gestalte, in den beginne bol, insgelijks eerst knikker-rond, en daer na zig van boven platter uitstreckende, dog van graeuwer koleur, ook zyn ze van onderen niet zoo helder, maer nogtans bruin-roodagtig; het vlees is vaster en zelfstandiger als die men in de weiden plukt.

KERS,

KERS, STERKERS of TUIN-KERS.

Is toekruid, het geen van zaed vermeerdert word; men heeft ze van gekruld en ongekruild blad, zynde de gekrulde hard van bladen, en niet waardig tot den eet geteelt te worden, gelyk ook niet de Indiaen-
se Sterkers. De Sterkers begeert geen sterke Zon, daerom ze natuur-
lyk in het Voorjaer groeit, zonder Paerden-mest, op wel ter zon gele-
gen rabatten, in doormeste aerde onder glazen, wanneer ze veel
groender en smaekelyker is, dan wanneer ze door Paerden-mest is
uitgebroeit. De vroege Sterkers word boven op wit, effen leggende,
zand gezaeit, en vervolgens met de vlakke schop ingeplakt; ook wel
op de vlakke aerde, die daer na dunnetjens met wit zand overstroet en
daer op zagteylyk geplakt word, wanneer korter en gelyker kan gesne-
den worden.

Water-kers groeit in ondiepe slooten op het water, overzulks is het
geen Tuin-vrugt; wil insgelyks geen brandende Zon hebben, daerom
groeit ze beter op beschaduwde plaetzen.

K E R V E L.

Word van zaed geteelt, zynde het beste van winter-kervel gewon-
nen; begeert een mulle, vette, wel doormeste aerde; de zelve
teelt den grond ongemeen uit, vermids veele wortels maekt, voor-al
het najaers gezaei tot stoel-kervel: daerom zullen de Warmoeziers, op
des zelfs omgespitte grond, noit geele wortelen zaeyen, naerdien de
wortels van de Kervel het doorzinken der geele wortelen beletten;
daer door die op zulke gronden knuiftig groeyen.

Tussen de ryen van vroege groote Boonen en Erreten kan men jon-
ge Voorjaers-kervel zaeyen, mits dat die, alvorens veele wortels kan
maeken, gesneden word.

K E U L E N of K U N.

Is toekruid, ook *Boonen-kruid* genaemt; word van zaed geteelt, en
Igewoonlyk in geen vette aerde gezaeit, even voor het bloeyen der
Boonen: alwaer ryp zaed heeft voortgebragt, komt het in het volgen-
de jaer overvloedig voort; en groeit weelig zonder eenige oppassens.

KOM-

KOMKOMMERS.

Is een kruip-gewas van veele foorten, langer of korter; geele of witte en groene; van welke de Witte alleen by onze Warmoeziers tot den Eet als Salade geteelt worden: daerentegen oordeelen de Franse en Engelse de groene smaekelyker als de witte of geele. Onder de Geele is een foort, het geen veele vrugten by den anderen, na wens, onder glazen voortbrengt; van welke men zonder verzuim tot vroege Komkommers het zaed moet winnen. Vroege Komkommers worden even als de Meloenen geteelt; dog vermids meer tegen koude en ongemakken kunnen, kan men met deze broei-bergen eerder begin maeken: zoo dat men de zelve, door middel van Paerden-mest, tot bequame eetbaere grootte in de maend van April kan hebben; wanneer men met de eerste broei-berg voor half February een begin maekt; dog het saizoen in April gewoonlyk nog koud wezende, zyn de Komkommers alsdan van weinig smaek: derhalven zal men die, met minder moeite en beter smaek, kunnen hebben, als men de zelve in het begin van Mey tot den eet groot genoeg maekt te zyn; zullende zulks met zekerder uitflag geschieden, wanneer men met de eerste broei-berg even na half February, en met de overplant-berg na half Maert begin maekt, moetende zodanige vroege Komkommers, even als de Meloenen onder glazen, en wyders door het bedekken der glazen tegen meerder koude gekoelt worden.

Tot deze vroege voortteeling van Komkommers is het witte foort, het geen niet van de allerlangste, nog van de kortste is, het vrugtbareste, met veele schepzels by den anderen; daer van veele door-groeyen, zelfs wanneer het lugten, door quaed weer, belet word, en de glazen gelloten moeten blyven. Wyders moeten ze redelyk bevogtigt worden; nogtans zouden ze, het water te overvloedig zynde, verrottinge onderworpen zyn; daerom moet men de bergen verheven maeken, op dat het overvloedige water kan ontzakken.

De Komkommers worden onryp en zoo jong gesneden, dat nog geen zaed krygen; want als ze groot en met zaed werden, dan zyn ze vois en van wateragtige smaek; behalven dat alsdan ook veele der aenkomende Angurkjens vergaen.

Tot Zult-komkommers legt men ongeweekt zaed in Mey, ruim een half voet van malkander in de aerde, dog altyd van groene Kom-

kom.

kommers, om dat die voor het gezigt aengenaemer zyn.

De Komkommer-planten van zaed moeten verplant worden, om dat ze dan draegbaerder, minder het spikkelen of bederving onderworpen zyn, als de zodanigen, de welke onverplant, ter plaetse van het gezaei, blyven groeyen.

KNOLLEN zie RAEPEN.

KNOOP-LOOK zie LOOK.

KOOL.

Is een fruiik-gewas van veele soorten, de welke alle van zaed voortgeteelt worden. De Kool begeert een verse onbeteelde aerde, en niet al te bollen grond, ook niet al te sterk gemeste aerde, maer liever mesting van zoute als olieagtige deelen: overzulks word tot de zelve beter Paerden-mest, als Koe-mest, of rotte groente gebruikt; want de Kool zal door dit zout meerder geur en zoeter smaek verkrygen. Wanneer het Kool-land te bol droogt, dan worden des zelfs wortels meer van het gewurmt geknaegt, dat het knobbelagtig groeyen, of het gallen en afrotten der wortels veroorzaekt: voorts begeert de kool jaerlyks veranderinge van land, daer op in eenige jaeren geen kool geteelt is, want aldaer kragtig zal groeyen; daerentegen zal het land, dat in het volgende jaer weder bekoolt word, slegter gewas voortbrengen, en daer na nog slegter, tot zoo verre dat men den grond daer door kan vergeven, zelfs zoo, dat geene andere gewassen na behooren daer op zullen groeyen.

De kool word onderscheiden in Bloem- en Sluit-kool, welker vrugt rond als een bol is: ook is 'er een soort dat niet sluit en zonder bol is, bestaende des zelfs vrugt in de bladen.

Van de *Bloem-kool* zyn zommige van groote, andere van kleinder bloem, ook meer of min vast in een gesloten, wit of graeuwagtig. De groote, witte, vast in een gesloten, zonder verdeeling rondende, bloemen, worden voor de beste gehouden; alhoewel de smaeken daer omtrent gants verschillen, dewyl veele de losse bloem-koolen smaekelyker oordeelen, als die hard en vast gesloten van bloem zyn: ondertussen doen de luchtfreek en de gronden de Bloem-kool (meer als andere) grooter en vast geslotender zyn, wordende die nergens beter als

op het Eiland Cyprus, en daer na in Engeland voortgeteelt; nogtans geven de zaeden, uit die Eilanden tot ons overgebragt, alhier flegter Bloem-koolen, voornamentlyk de laete Zomer-, Herfst- of Winterbloem-koolen: beter zyn de zodanigen, die, uit hier te lande gewonnen zaed, van Kool uit Cyprus of Engels zaed alhier gegroeit, ten tweedemaal voortgeteelt worden. De Bloem-kool word in den Herfst gezaeit, en des winters, ook in het vroege Voorjaer onder glazen bewaert: daer na afzonderlyk geplant, en tegen het bevrozen gedekt.

De planten, die schielyk groot werden, zyn de onbequaemste, en geven de flegstte vrugten, inzonderheid is het zoo met de Bloem-kool; daerom moet men in het algemeen tot kool-planten zulke verkiezen, die van matigen groei, kort van steel, en diklyvig zyn; maer de kragtige gegroeide voorloopers, ook de lange slenterige planten, als de flegstte zynde, voor de onkundigen overlaeten. Wyders zal men in het algemeen, by het planten van alle koolen, bedagt zyn, dat men zulken, die in het vroege Voorjaer verplant worden, tot by haere uitschietende bladen, en gevolgelyk diep in de aerde moet planten; maer de Zomer-koolen hooger van struik, en niet zoo diep. Ook moet men toezien dat de kool-planten van hert-scheuten voorzien zyn, zonder welken geen bloem of bol kunnen voortbrengen; of zoo by geval op zy quamen uit te schieten, en daer in hert-scheuten waren, zullen dat kleine onderblyfzels van koolen werden. Nog moet men alle groeyende by-scheuten van Bloem- en Sluit-koolen uitbreeken, op dat daer van geen koolen zouden groeyen, vermids de midden-hart-koolen daer door kleinder zouden vallen.

Men zaeit tot laete Zomer-, Herfst- en Winter-Bloem-kool van Maert tot het einde van Mey, en verplant ze van tyd tot tyd in bequaem weer tot St. Jacob, of den 25. July; ook fomtyds een wenig laeter; dog daer van komen zelden goede bloemen: zynde de beste tyd tot het zaeyen van Herfst-kool, ruim half Mey. Wanneer de Bloem-kool, by winter-rypte, des zelfs behoorlyke grootte nog niet heeft, alsdan knakt men de binnen-bladen, tot het dekken der bloem tegen het bevrozen, wanneer een klein vorstje kan wederstaen, dewyl de bloem in goed weer nog aen den groei blyft.

De Bloem-kool begeert meer bemesting, als roode of diergelyke vastsluitende koolen, en deze wederom meer mesting als Savoi-kool.

Om de Bloem-kool des winters tot het Voorjaer goed te houden, moet

moet men die, in eene drooge plaets, met haere struik en bloem om laeg aen een zolder hangen, alwaer niet kan bevroren.

Sluit-koolen zyn roode, bastert-roode, kapper, witte en Savoi-kool. Onder de *Roode* heeft men twee soorten: Een groote soort, die niet hoog op struik rondbollig groeit; welkers bladen dikker, niet zoo vast, en de struik grooter zyn: dit soort word meest van onze Warmoeziers geteelt. En nog een kleine soort, Pynakerse roode kool genaemt; deze groeit hoog op struik, is dunder, vast gesloten van blad en fynder van tusschen-struik, daer by is die kool niet zoo rondbollig, maer eenigzins puntig; de zelve is van zoeter smaek, maer niet zeer groot; ook vallen deze, hoog op struik zynde, ligtelyk, en onwortelen, daerom ze zelden van onze Warmoeziers tot verkoop geteelt worden.

Bastert-kool is een verloopen soort, uit het zelve zaed der voorschreve Roode voortkomende.

Kappertjens-kool heeft haere benaeming van een boven uitgroeyende krullende blad, en zulks Kaps-wyze.

De Roode koolen zaait en verplant men somtyds tot Gelling, of vroege zomer-koolen, dog meest tot winter-koolen, om tot laet in het Voorjaer te konnen eeten: om deze beter onbedurven te bewaeren, moet men die niet te vroeg zaeyen, op dat ze niet, over de groei zynde, door het warme Herfst-weer, zouden komen te bersten. Men zaait de zelve best na half-April, en verplant ze met het begin van Juny: wanneer ze haere volkomen grootte hebben, en men bedugt mogt zyn, dat ze by aenhoudende goed weer zouden bersten, zal men de zelve zagtelyk nedertreden, op dat ze in haere groei gestuit worden. Zoo treed men ook de al te hoog op struik groeyende koolen ter neder, dog zoo niet, dat ze in haere groei gestuit worden, maer zoo, dat met haere koolen tegen de Zon leggen, op dat ze niet weder zouden ryzen; ook aerd men de zelve, dus nedergetreden, en met den voet nedergehouden, tot by haer kool aen. Voorts laet men de zelve, op dat van langer duur zouden wezen, zoo lang van den vorst geen nadeel te wagten hebben, op haere struiken te velde staen: nogtans moeten ze voor den sterken vorst, in droog weer, gesneden worden, en alsdan worden ze in open lucht, op hoopen van drie of vier koolen hoogte, met aerde overdekt, beter bewaert, als binnens huis; dog dit is meer voor Warmoeziers, de welke teffens veele koolen van daer haelen, als voor zulken, die dagelyks tot huis-gebruik maer weinige benodigen.

Witte kool is ook van verscheide soorten, dog meest onderscheiden in gemeene witte, groote en kleinder witte; zynde een Muskovise soort. De witte kool word niet zoo veel tot winter-kool, maer meest tot vroege zomer-kool gezaeit, en in het Voorjaer verplant; deze werd eerder eetbaer als de roode: men zaait de zelve gewoonlyk in het Na-jaer met het begin van September.

De roode en witte koolen begeeren, meer als andere, eene zoute, ook zwavelagtige mesting; zynde in zodanige gronden doorgaens zoeter van smaak, gelyk de Veen-koolen zyn.

Savoi-kool is van verscheide soorten, dog by ons onderscheiden in de gemeene en Streekse Savoi, dat een verbasterde soort, vaster gefloten, grooter, en wit-bolliger is, als de gemeene los-bollende kleine Savoi-koolen, de welke veel smaakelyker zyn als de Streekse. De Savoi-kool word noit anders als tot den winter-eet geteelt, om dat dan het smaakelykste is, als ze door het bevrozen geel, mals en murw is geworden, zynde de kleinste losse kooltjes de smaakelykste. Men zaait de zelve half April, of een weinig laeter, en verplant ze van St. Jan tot half July.

Spruit- of Krul-kool is van verscheide soorten, als groene en rond-bladige, de welke van verscheide koleuren zyn, en meest geteelt worden om de tafels en schotels te versieren. De bladen der groene Spruit-koolen worden, bevroren geweest zynde, by veelen, als eene smaakelyke spyze gebruikt.

Slooren zyn insgelyks Blad-koolen die niet sluiten; deze worden hier te lande weinig, maer in Engeland veel tot vroege kool geteelt, wordende aldaer, onder den naem van *Green Cabbage*, met haere by-hangende bladen aen den struik gegeten.

Omtrent het aenaerden der Kool-struiken moet men bequaem weer waerneemen, moетende de aerde niet te nat, nog de lucht te broeyende warm wezen; want anders de buiten-schil der struiken, door een van beiden, ligtelyk zoude verbroeyen en bevangen; daerom zal men daer mede zoo lang wagten, dat de aerde niet al te vogtig is, en het koel weer maekt.

De kool is de Rups zeer onderworpen, daer van men de zelve telkens zorgvuldig moet zuiveren: ondertussen zegt men, dat de kool, dicht by Erreten geplant, aldaer minder de Rups onderworpen is, om dat de kappellen zig meerder op het Erret-stroo nederzetten, en daer op haere Eyeren schyten.

KRUIS

KRUIS en MUNT.

Onder fyne toekruiden *Mente* genaemt, is van vier soorten; word van plant-scheuringe vermeerderd, en moet niet in te vette aerde geplant worden; wyders word die met de hand geplukt, en niet gesneden.

LATOUW. zie SALADE.

LAURIER.

Is een heesterig boom-gewas van veele soorten, onder de welke de *Laurier Bakelaer*, die van uitloopen vermeerderd word, tot den Moes-tuin behoort; zynde het bestendigste tegen onze winter-koude, nogtans kan de zelve, zonder dekkinge, daer aen niet wederstaen.

LEPELBLAD.

Word om des zelfs menigvuldig gebruik, by veele mede in den Moes-hof geteelt: kan zeer strenge vorst wederstaen, daer door haere uiterste scherpte verliest, en dan als Salade gegeten word; zynde op het eiland Spits-bergen eene zeer smaekelyke Salade; en nevens de Vette-kous het eenige eetbaere groen voor menschen, dat daer groeit.

LOOK.

Is van veele soorten. *Bies-look* behoort onder de Moes-, ook toekruiden, welker lof men eet: word van plant-scheuringe, door des zelfs kleine bolletjens in den grond te leggen, vermeerderd: de zelve groeit weelig in niet al te vette aerde, dog wil niet al te sterken Zon hebben: daer ze eens geplant is, kan ze veele jaeren in groei blyven, en des zelfs lof dikwils gesneden worden. *Huis-look* is een struik-gewas, en word van stek voortgeteelt. *Knoop-look* word van des zelfs kleine klisters vermeerderd.

MARJOLAIN.

Onder de fyne toekruiden, is van fyne en grof-bladige foort, van de welken de grove foort een jaerig plant-gewas is, het geen veele jaeren door scheuringe vermenigvuldigt word. De fyne foort word van zaed aengewonnen, en vergaet tegen de winter.

M E L O E N E N.

Vereiffen eene langduuriger Zomer-warmte, als onder onze Lucht-streek gemeenlyk is, daerom zelden of noit rype vrugten voortbrengen, ten zy ze door mest uitgebroeit, en daer na op verse daer toe gemaekte Mest-bergen verplant zyn, en geduurende de maenden Maert, April en veelyds Mey onder glazen gekoestert worden. De zelve kunnen aen geen groote koude, nog aen damp wederstaen, daerom ze zelden wel slaegen, als men met deze teeling voor half Maert door Paerden-mest begin maekt; dewyl ze alsdan dikwils in den maend April, by koude guure betrokken dagen, door mangel van genoegzaame warmte der mest-bergen, in haere groei gestuit worden, het geen ten hoogften nadeelig is om kragtig gewas, tot het voortbrengen van goede vrugten, te bekomen; derhalven moet men, om met gewenste uitflag zeer vroeg Meloenen te teelen, de zelve, in plaetse van met mest, door vuur-stookinge eerst uitbroeyen, en daer na onder leggende glazen zulks agtervolgen.

Men heeft van de Meloenen verscheide soorten, van de welken het eene foort vrugtbaerder is als het andere, niet alleen omtrent de beginzels van vrugt, waer aen den naem van *Schepfels* gegeven word, maer ook omtrent de zichtbaere groeyende vergrootinge van deze Schepzels, als wanneer die *Klevers* genaemt worden.

Onder de soorten heeft men kleine, middelbaere, en ongemeene groote Meloenen, die rond, min of meer langwerpig rond, van buiten glad van schil, geribd en ongeribd zyn: ook heeft men onder de geribde en ongeribde, die min of meer met opwerk geborduurt of met karbonkels begroeit zyn, welkers vlees van binnen wit, groenagtig, geel en Oranje-koleurig is.

Glad-schillige zyn zelden of noit van goeden smaek: insgelyks zyn de zeer groote Meloenen zelden; inzonderheid die meer rond als lang-

langwerpig zyn: ook zyn de geribde buiten de Kantaloepen, veeltyds onsmakelyker als de sterk geborduurde en ongeribde.

De Meloenen, welkers vlees van binnen wit is, worden *Spek-meloenen* genaemt; van dezen hebbe noit smakelyke geproeft; zynde doorgaens komkommeragtig.

De Meloenen met *groenagtig vlees* zyn van eenen laffen, zoeten, wateragtigen smaak zonder veel geur, egter smakelyker als de *Spek-meloenen*; maer evenwel niet waerdig om daer van zaeden te steeken.

Water-meloenen zyn grooter van stuk, groen, glad van schil, rondagtig, van binnen met wateragtig vois, appel-bloeizel roodagtig vlees: deze zyn hier te lande niet zoo smakelyk; daerom zelden, of noit voortgeteelt worden.

Onder de *Kantaloep-meloenen* heeft men eenige geribde met groenagtige dikke schillen en uitwassende karbonkels, hebbende de andere dunne schillen, en beide van binnen Oranje-koleurig vlees, tegen den binnen hoog-groenen kant afschydende: deze zyn alle meest zeer goed: wyders oordeelt men uiterlyk van de deugd der Meloenen; dat ze langwerpig rond, van maetige grootte, sterk geborduurt, dik van steel, die in de rondte wel looft, klein van kruin, zwaer van gewigt, vast en vol, en niet het minst, daer tegen slaende, bommende zyn, voorts dat ze, open gesneden, dun van schil, van hooge groene kanten tegen Oranje-koleurig vlees, niet droog nog wateragtig zyn, gelyk ook de zaedhuisjens moeten wezen: zodanige Meloenen zullen zekerlyk van zeer geurigen smaak zyn.

Van diergelyke geurige, smakelyke Meloenen, welkers planten in eenen gestadigen groei, en daer aen geen verloopende vrugten zyn, moet men het zaed vergaederen, latende het zelve eenige dagen in de zaedhuizen met de schil daer over, tot meer doorryping, meuken; waer na men het schoon moet afwassen, en het gezonken zaed buiten de Zon opdroogen; en wel droog zynde, in een digt bestopt flesje, bewaeren tot het derde volgende jaer, wanneer beter vrugten zal voortbrengen, als het zaed van het voorige of meer jaeren: want een-jaerig zaed geeft kragtiger en wilder gewas, maer is niet zoo vrugtbaer; en nog minder vrugtbaer zyn de buitenlandse zaeden; vermids men somtyds eenige jaeren nodig heeft om deze tot betemperder groei te krygen, en aen onze luchtstreek te doen gewoon worden: daerentegen geeft het zaed van vier of meer jaeren dikwils zoo zwakken, slegten
plant.

plant-gewas, dat het niet magtig is des zelfs vrugten tot behoorlyke rypinge te voeden, vergaende voor dien tyd by gedeeltens met de vrugten, zelfs fomtyds de geheele plant teffens: zoo ook vergaen meest altyd de planten, welkers zaeden in February beginnen te broeijen.

Op wat wyze dit beste drie-jaerig zaed in de aerde gelegd word; op zy, plat-of met het boven-puntige om hoog of na om laeg, word niet in agt genomen, maer word het zelve alvorens, omtrent vier en twintig uren, in regen-water geweekt, en daer na, het water afgegoten zynde, nog omtrent zoo lang, of wat minder, by zig zelfs opgedroogt; en alsdan in verse taemelyke doormeste, dog niet te bolle, aerde gestoken, vertoonende zig gemeenlyk op eene bequaeme broeyende berg drie dagen daer na, dog van ongeweekt zaed twee, drie dagen laeter, het geen veel van de goede gesteltheit der aerde afhangt, en na dat de zelve vogtig is; want als ongeweekt zaed niet voor den zesden dag spruit, is het een bewys dat de aerde te droog, of de berg te heet is, daer door het zaed vergaet: het welk onderzocht zynde, legt men weder nieuw vers goed zaed, maer vermids men dan agt dagen veragtert, zoo moet men in den beginne niets verzuimen om dit voor te komen.

Hoedanig de Broei-bergen moeten aengelegt worden, en wat daer omtrent in agt te nemen is, hebbe in het *Voorberigt* bladz. 217. en 221. en in het 2. en 8. *Hoofddeel van het Eerste Boek* aangewezen, waer na men zig schikken moet. Op dat de groeyende plantsoenen niet door damp, uitwazemingen, hette of koude zouden worden aengedaen; zoo moet men de zelve, by goed weer, ongedekt, en telkens by verandering, tegen guur, koud winter-weer, als betrokken lucht, sneeu, en hagelbuyen, gedekt houden: en voorts de aerde in eene maetige vogt onderhouden.

Na dat de plantsoenen met vyf of zes bladen zyn gegroeit, zal men de zelve het boven-hert uitnypen, op dat ze meerder zywaerts en niet zoo spillig zouden groeyen; wordende aen dit uitnypen der hert-scheuten naem van *Lubben* gegeven; maer zulks moet niet vroeger geschieden; want kleinder planten langer tyd benodigen om te herhaelen. Wanneer de plantsoenen, met te langen steel, hoog-beenig mogten groeyen, het geen veroorzaekt word, door dat ze te sterk in groei zyn voortgezet; of door dat het dek-glas te wyd van de aerde gelegen is: dan is men gewoon de zelve zagtelyk neder te buigen, en, zonder de

de minste quetzinge, met een dun-takkig haekje neder te pennen, en tot by het blad met aerde aen te hoogen, op dat ze hooger in de aerde wortels zouden schieten. Voorts moet men omtrent de plantsoenen gestadig toezigt hebben, dat van geen schadende ongedierte gegeten worden, nog door hette der Zonne branden: tegen het ongedierte is geen ander middel dan het te vangen, en tegen de Zon te lugten; dog wanneer zulks, door sterke of scherpe wind, ongeraden is, zal men de plantsoenen een weinig doen beschaduwten.

De planten zyn gemeenlyk, na dat het zaed eene maend in de aerde gelegen heeft, groot en sterk genoeg om verplant te worden, daer toe men, vyf a zes dagen te vooren, de overplant-broei-bergen doet vervaerdigen, welke bergen, midden uit midden gemeeten, elf Rhyndlandse voeten van den anderen behooren te wezen, op dat de planten, met een tusschen-pad, ruimer zouden leggen. Om de broei dezer Bergen meerder te bevorderen, moet men de aerde niet te schielyk, ter behoorlyke dikte van twaelf of veertien duimen, over de mest brengen; schoon die van den aenvang met glazen overdekt is.

De aerde door de mest bequaemelyk verwarmt zynde, plant men binnen de bak, in het midden der breedte, de plantsoenen, ieder drie voeten van den anderen afstandig: om dit bequaemelyk te verrigten, boort men, alvorens, zoo veel aerde uit, als gelyke aerde, daer mede de plant in de zelve boor opgenomen is, het zelve gat aenstonts weder vult: de plant dus overgebragt zynde, ontsluit men de boor, en doet men de aerde, door den zelve, in het uithaalen, zagtelyk om te draeyen, bequaemelyk ontlossen, waer na de plant aen alle zyden met de hand word aengeaerd.

Hoe voorzigtig het verplanten mag verrigt zyn, nogtans kunnen de plantsoenen aenstonts den Zon niet wederstaen: om zulks eerder te verkrygen, moet men het verplanten des avonds doen, en ieder plant een weinig overschaduwten, met op het glas, boven de plant, eenig dekzel te leggen, tot dat ze aen den Zon kunnen wederstaen, wanneer ze daerenboven behoorlyk moeten uitwazemen, het welke, op de bequaemste wyze, door het afhaalen der glazen kan geschieden, zodanig dat van agteren een, of twee duimen opening gelaten word, door welke openinge de Noordelyke winden niet ligtelyk zullen inwaeyen, om dat de agter-plank der bak een weinig boven het glas verheven is, zoo dat de overvloedige warmte meer door de perslinge

des dampen na buiten, als door de invallende koude van buiten na binnen getempert word.

Wyders moet men by het verplanten bedagt zyn, dat men geen planten van verscheide soorten nevens malkanderen plaetst, om het verloop der vrugt beter voor te komen, moettende de verscheide soorten op afgezonderde bergen geplant worden.

De tyd der verplantinge omtrent half April zynde, is de nagt-, en nog minder de dag-koude zelden zoo streng, dat de plantsoenen meerder dekking, als een enkele riet-mat, op haere glazen nodig hebben, die ook met de maend Mey binnens huis, als tot de dekking onnodig, gebragt word, zynde de glazen alsdan genoegzaam om de koude af te weeren; ten waere by buiten-gemeene koude, daer na men zig moet schikken. Zoo lang de nagt-koude buiten daeuw, en dat de Thermometer in het Noorden beneden de een en twintig of twee en twintig is, dan zal men de zelve met glazen bedekt houden: zegge buiten daeuw, om dat die dikwils zulken kouden lucht maekt, dat het weer-glas daer door somtyds in de midde-zomer nog laeger is, welke daeuw, schoon die meerder koude bybrengt, egter zeer groeizaem is; wordende alsdan de plantsoenen in 't geheel beter zonder glazen aen de open lucht bloot gelaten: zoo ook moet men in regen-tyd, de planten zulks nodig hebbende, noit verzuimen de glazen af te haelen, om de zelve te doen beregenen, al wees het weer-glas de koude op 21. of 21½, zynde, als gezegt is, alle natuurlyke bevogtiging de beste.

Men moet de aerde, onder de planten, met oude Rund overstroyen, op dat het water der begietinge, zulks benodigt zynde, minder zoude afloopen, en des te beter indringen, mits dat men, by het begieten, een weinig van de hert-steng der plant blyft.

Wanneer men de planten van de glazen wil ontblooten; zal men daer toe betrokken lucht waerneemen, of het tegen den avond doen: en zoo lang ze niet aen de Zon gewoon zyn, telkens by sterke Zon weder met haere glazen overdekken, ter tyd dat ze, zonder verwelkinge of brandinge haerer bladen, daer aen kunnen wederstaen, gevende de zelve van dag tot dag een weinig meerder Zon: nogtans zyn 'er zommigen, die de planten noit van glazen in het geheel ontblooten, maer van vooren en agter de glazen op steenen leggen: waer door de wind daer gestadig doorwaait, en de weinige door de glazen schynende Zonne-straelen verdreven worden; het geen de planten doet versterven, naerdien de

de zelve geen meer warmte als van de onderleggende broei-mest genieten, de welke by verflaauwinge weinig of geen warmte geeft: ondertussen hebbe altyd, in open vrye lucht, met beter uitslag, als onder altyd leggende glazen, vrugten geteelt: zoo men egter de planten niet geheel wil ontblooten, dan moet men de glazen van vooren op krap-houten leggen, en aldus lugten.

De al te sterk groeyende planten, zal men van haere overvloedige zeer dikke, ook te dunne en maegere groeyende ranken besnoeyen: de al te dikke zyn zelden zeer vrugtbaer, en de dunne en te maegere ranken kunnen geen genoegzaam voedsel verschaffen om goede vrugten voort te brengen; zoo dat die van betemperede groei, in alle gevallen, de verkieselykste zyn: ondertussen moet men in het besnoeyen opletende zyn, dat men de twee eerste op zy uitgeschoten ranken behoud, als ook de zy-spranken, die daer uit voortkomen, de welke met mal-kanderen den geheelen plant behooren uit te maeken: zynde deze eerste uitgeschote ranken meest altyd die geene, daer aen de vrugten te wagten zyn. Ook beneemt men de overvloedige losse bloemen, maer niet alle, want de zulken zyn veeltyds met het stuif-zaad voorzien, het geen tot vrugt-zetting nodig is.

De ranken met schepzels nypt men van vooren een weinig af, op dat der zelve kragt, aldaer in groei gestuit, meer tot de vrugt zoude gedeyen: wanneer deze schepzels van vooren door eene heldere uitbloeiende bloem vergrooten, en dat haere wolligheid vergroeit, dan zyn het goede voortekenen van te zullen kleeven, (zynde de spreekwyze van zulke, welkers vrugten doorgroeyen) dog daer omtrent is geen staet te maeken, als na dat glad zonder wolligheid zyn, en de grootte van eene kleine Okkernoot hebben; evenwel gebeurt het, dat deze, schoon ze, tot byna ryp werden, aen het groeyen blyven, alsdan nog dikwils, door het afkankeren der ranken, vergaen; van welk afkankeren, of in het geheel versterven der planten, weinig reden is te geven; zynde zodanige zulks meest onderworpen, die in den beginne van haer groei eenigen stilstand hebben gehad, het geen aen de planten, voor half Maert van zaed gestoken, veeltyds bevonden word; als ook omtrent de planten, die te veel door water aengezet zyn, voornamentlyk wanneer ze te vooren veel droogte hebben gehad: dus ziet men de meeste planten, wanneer na slag-regens warme Zon volgt, met haere op het rypen leggende vrugten versterven: om zulks voor te komen hebbe best bevonden, de zelve in niet al te sterke bemeste aerde over

te planten, en aldaer niet te veel te laten uitdroogen, maer ook niet te veel met water te begieten, en de aerde te nat te houden; zynde best de mest in den beginne taemelyk te besproeyen, en voorts in sterke droogte met meer regen-water te bevogtigen; maer men moet de planten tegen warme zwaere stort-regen dekken, want anders zullen die veeltids, door warme Zon, daer na bevangen: om deze dekkinge op de bequaemste wyze te doen, stelt men agter en voor de planten kleine paeltjens, die van boven zodanig uitgesneden van hout zyn, dat tusschen der zelve wederzydse gebleven hout een dubbeld lat, daer mede gelyk komende, gelegd word, om geen haperinge, omtrent het op- en uit-rollen der riet-matten, te veroorzaaken.

Wanneer de vrugten ter halver groei zyn, zal men de planten matig begieten, en altyd des zelfs lof met regen-water oversproeyen; op dat de regen daer na minder schadelijk zoude zyn (a): ook moet men de planten telkens in cierlyke orde schikken, en op verscheide plaetzen, op dat door de wind niet zouden verwaeyen, met een dun takkig haekje, egter niet klemmende, vast steeken.

De Schepzels, die aen planten met half-volwassen vrugten zyn, vergaen veeltids, voornamentlyk als de grooter vrugten sterk doorgroeijen: maer wanneer de vrugten haer volkomen groei hebben, dan heeft men in goede zomers dikwils van het tweede zetsel goede vrugten te wagten.

Aengaende den tyd der ryp-werdinge is geen zekere staet te maeken, want dat is meest van de soorten afhankelyk, als mede van het weer, mitsgaders na dat de planten kragtig gegroeit zyn, en groeizame warmte gehad hebben. De kleine Suiker-meloenen werden van de eerste ryp: verkrygende somtyds eenige, binnen den tyd van zes weken na de kleevinge, haere rypste; der zelve planten maeken geen sterk lof, nog ranken. De groote Meloenen rypen niet zoo haestig, voor-al niet die rond en sterk geborduurt zyn; want dit soort ontloft bezwaerelyk aen den steel, en heeft somtyds agt weken en langer nodig. De Kantaloup-meloenen gemeenlyk zeven weken, ontlofende den steel zichtbaer: de zelve maeken sterke ranken en taemelyk veel lof, dat nevens de meerder dikte van haere schil de rypinge veragtert. De planten van een slegt gewas brengen in het gemeen veel eerder rype

(a) Veele willen de planten niet begoten hebben, hoewel ze die door dekkinge haere natuurlijke bevogtiging benemen: dat tegen de reden en myne ondervinding is.

rype vrugten voort, maer daerom zyn ze niet smaekelyker: in tegen-deel zyn zulke, die aen eene kragtig groeyende plant meer tyd tot haere ryp-werdinge nodig hebben gehad, veel smaekelyker in haere soorten.

Het is met de Meloenen, als met de andere Plant- en Boom-vrugten, dat ze meer gemaetigde dagelykfe warmte, als heete Zon begeeren; daerom zyn ze beter van bladen overschaduwte, en alsdan smaekelyker; want die aen planten met weinig lof, op sterke Zon, gerypt zyn, zyn zelden of noit van geurige smaack.

De vrugten, een hoender-ei groot zynde, worden op Lei-stukken of Tiggel-steentjens gelegd, op dat ze, van onderen, te minder van het optrekken van aerdsche dampen zouden aengedaen worden; ook zal men de zelve, omtrent ryp zynde, met voorzigtigheid keeren, zonder dat daer door de steel of rank gedraeit word, gelyk zommigen doen, om het ryp-werden der vrugten te verhaesten, want zulke vrugten zyn veeltyds taei en onfsmaekelyk. De ryppe der vrugt word men door den reuk gewaer, wanneer de steel in de rondte begint te scheiden en te lossen: egter moet men de vrugt zoo lang niet ongesneden laten leggen, dat de steel geheelyk lost; want dan is de vrugt te ryp, en zyn des zelfs fynste geur-deelen vervlogen: beter is het dat men die snyd, wanneer de steel, even in de rondte, is gebersten, en de vrugt reuk van zig geeft: zullende alsdan, na een of twee dagen leggens, geuriger van smaack zyn. Ook is de morgenstond, wanneer de vrugten door den daeuw of nagt-koude zyn verkoelt, daer toe de bequaemste tyd, zynde de zelve daer door van harder en smaekelyker vlees; dan zulken die op den dag afgesneden worden, want die zyn taei en van slegter smaack, dog om zulks eenigzins te verbeteren, moet men de zelve in koud put-water verkoelen.

MILLE.

Is een bleek groen moes-kruid, dat van zaed voortgeteelt word; wanneer de tyd der Spinagie voorby is, word die, in des zelfs plaetse als Spinagie gegeten.

NIP.

Word ook *Katte-kruid* genaemt, en van des zelfs by-scheuten vermeerdert, die eenen vetten grond begeeren: is een toekruid by Salade. Vermids de Katten het zelve gaern eeten, moet men het met doorn of ander scherp afweerende ruigte tegen de zelve beschermen.

PASTINAKEN zie WORTELEN.

PEPER-WORTELEN.

Ook *Mierik-wortel*, en *Meer-radys* genaemt, word van des zelfs wortel-stukjens, of afgesneden kruinen voortgeteelt.

PEULEN zie ERRETEN.

PIETERSELI.

Is van veele soorten, de welke onderscheide in *Pieterfeli* tot *Wortelen*, als Aerd-vrugten: *Gemeene Pieterfeli*, als toekruid-gewas; en *Krul-pieterfeli* tot cieraed der Schotels en opgediste spyzen.

De *Pieterfeli* tot *Wortelen* is groot, min gekurven, hard en onsmackelyk van blad: insgelyks is de *Krul-pieterfeli* onsmackelyk en hard van blad; daerom zyn deze beide soorten niet zoo goed als de volgende *Gemeene* om te eeten.

De *Gemeene Pieterfeli*, de smackelykste tot den eet zynde, is de aengenaemste, en mals van blad; des zelfs bladen zyn niet groot, dieper ingekurven, de steelen dunder, rond, en eenigzins gestreept.

De *Pieterfeli* begeert eenen vetten, doormesten, en wel ter Zon gelegen aerde; ook benodigt die veel vogt, daerom moet ze niet op hooge gronden gezaeit of verplant worden. Men kan de zelve, des winters, in luik-bakken, dog beter onder glazen teelen, daer toe men die in Juny moet zaeyen, op dat tegen den winter van maetige grootte, en bestendiger tegen vorst zoude zyn: des zelfs struik moet men niet kort afbladeren, maer met volwassen lof des winters bewaeren: daerom ook zeer wyd van den anderen moet staen. De *Zomer-pieterfeli* word in Maert gezaeit, en word het zaed van beiden, zoo zomer als winter-pieterfeli, tot kiemen geweekt en gemeukt, op dat het zelve eerder in den aerde zoude groei vatten.

De *Pieterfeli* tot wortelen, en de *Krul-pieterfeli* moeten zeer yl gezaeit, en dan nog gedunt worden; die tot wortelen, ten minsten op eene halve, en de *Krul-pieterfeli* op een voet of meer wydte; als wanneer de wortelen meer uitdikken; en de planten der *Krul-pieterfeli* meer

meer afleggen, en met cierlyker, digter gekrulde bladen groeyen: dog door de Pieterfeli-wortelen kan men zomer-Bloem-kool zaeyen. Het Hamburger Pieterfeli-wortel-zaed geeft hier beter wortelen, als het geen by ons gewonnen is.

PIMPERNEL.

Is een toekruid, het geen van zy-scheuten word vermeerdert.

POMPOENEN.

Kruip-gewas, dat een langer, dikker soort van Kalabassen of Kwoerden is: de zelve zyn van slegt voedsel en smaek, derhalven onwaardig om in wel geschikte Moes-hoven geteelt te worden.

PORCELEIN.

Moes-kruid met geele en met groene bladen: de geel-bladige word by ons het meeste geagt en voortgeteelt; dewyl de Franfen in tegendeel die met groene bladen, als de smaekelykste, verkiezen.

De Porcelain word van zaed voortgeteelt, en eens gezait, komt ze, ter zelve plaetze, in het naeste en eenige volgende jaeren overvloedig voort: men moet de zelve na de vorst zaeyen, om dat geen strenge koude kan wederstaen. De jeugdige steelen der Porcelain zyn met meerder en beter sapp en als de bladen, derhalven veele de zelve voor de bladen verkiezen.

De Porcelain kan niet tegen vorst, daerom na den tyd der Lente-ryp moet gezait worden, want anders vervriezen haere jeugdige spruitjens ligtelyk in vriezende Lente-tyden: derhalven zaait men de vroege Porcelain onder glazen of op melt.

Vermids de meeste sapp en meer in de jeugdige gegroeide steelen als in de bladen, en de grootste, dikke bladen kragtiger en sappiger zyn als die van dunder, kleinder gewas, zoo is het nodig de Porcelain yl te doen staen, en als die te dicht is, uit te wieden, moetende ten minsten ieder plant vier duimen, of nog wyder van den anderen staen.

PREY.

P R E Y.

Is een aerd-vrugt en by-foort van Ajuin; langer en niet zoo rond-bol-
lig, maer ook schilferig, en van scherpe smaek. De zelve word
by ons in drie foorten onderscheiden, als in Groote, Gemeene, en
Kleine.

De groote foort vereist wyd, ten minsten eenen halven voet van mal-
kander, verplant te worden, wanneer tot merkelyk meer grootte en
dikte groeit. De gemeene foort, hoewel wyd gedunt of verplant,
werd noit zoo dik. Beide deze foorten verkrygen veel malser smaek;
wanneer ze als Seldery aengeaerd, of in zand te meuken gelegd ge-
weest zyn; het geen beter in open lucht, als in eene beslote plaetze,
geschied; mits aldaer ook tegen sterke vorst bewaert worden. De derde
of kleinste foort vermeerdert zig ook in den grond, door aenwas van
des zelfs langagtige bolletjens, even als de Bies-look.

R A D Y S.

Is een aerd-vrugt van veele foorten, wil geen vette, gemeste aerde
hebben; wordende gemeenlyk in de vroege Lente met het Krop-fa-
lade-zaed, op wel ter Zon gelegen rabatten, gezaeit; dog deze
groeyen niet tot zoo groote lengte en dikte, als die in Juny of Ju-
ly gezaeit worden: om de zelve zeer vroeg te hebben, zaait men
die in het Najaer. De gemeene Radys is van twee foorten met
klein en groot lof, van de welken men die met klein lof alleen moet
zaeyen.

R A K E T T E N.

Is een toekruid dat by Salade gebruikt, en in de Lente gezaeit
word.

R A M M E L A S S E N.

Is een aerd-vrugt van eene groote en kleine foort, zynde de laetste
look *Knol-radys* genaemt. De groote foort is met eene zwarte brui-
ne schil, en maekt eenen langen, dikken, knolagtigen wortel: deze is
scher-

fcherper van smaak als de Knol-radys, die wit van buiten, kleinder en ronder is, omtrent als de Knollen.

De Rammelassen worden in July gezaeit; als het vroeger geschied, schieten ze in zaad.

RAEPEN.

Zyn aerd-vrugten, die van beter en zoeter smaak, op afgemaede zandige Koren-landen, als in de vette gronden van Moes-hoven groeyen: daerom ze meer tot den Akker-bouw als Moes-hof behooren; want in vette gronden worden ze bitter van smaak, en van de wormen gegeten.

De zoetste en smaakelykste zyn de Stoppel-knollen, die in den Herfst gezaeit worden: men heeft van de knollen verscheide soorten, als ronde platagtige, en die niet zoo plat zyn met witte en zwarte schillen; ook met geelagtige schillen, mede van binnen geelagtig.

Raepe-knollen worden in de Lente op Braek-landen gezaeit, en zyn platter en grooter, meest alle van eenen bitteragtigen smaak.

Franse raepen, of knollen, zyn lang, dun, wortelagtig, byna als Suiker-wortelen, dog korter en dikker: van smaak als onze gemeene Stoppel-knollen.

ROSMARYN.

Is een heesterig hout-gewas, het geen meest van stek word voortge-teelt: de zelve kan niet tegen sterke koude, nog sneeu-water, ook niet tegen beslotenheid, begeerende veel vrye lucht, daerom bezwaerlyk in Oranje-huizen word overgehouden.

SALADE.

Word gemeenlyk als voor-spyze, ook als saus by andere spyzen gegeten om aen den Maeghe graegte te verwekken. Onder deze benaeming zyn verscheide Aerd- en Warmoes-kruiden, zoo tamme als wilde; die men als Salade eet: onder de Tammen is de Ajuin, Aspergien, Beet-wortelen, Chikory-wortelen, Komkommers, en het uitspruitende jonge lof, als Andivie, Koren-salade, Krop-salade van veele soorten, Latouw, Kool-salade, Seldery, groene Turkse

boontjens, Vette kous enz. onder de Wilden veelerhande uitspruitende jong lof, als doove Netels, Paerden-bloemen enz. Maer de Saladen, die vervolgens verhandelt worden, zyn de Krop-saladen, de Latouw, de Koren-salade, en de Vette Kous.

De *Krop-salade* of *Sluit-latouw* is van veele soorten, als van Geele, Groene, en Roodagtige bladen.

De gemeenste met geelagtige bladen is onderscheiden in groote of Klooster-kroppen, Princen-, en een kleinder soort Princesse-kroppen, ook Blanke kroppen, anders Haegse kroppen genaemt.

De *Klooster-krop* werd het grootste, en schiet niet zoo haestig in zaed, maer is niet vast van krop, makende veel beslag door des zelfs afleggende bladen.

De *Princen-krop* is daer aen de grootste, digter gesloten, en malser van kauw als de Klooster-krop: van de zelve zyn twee soorten, de beste zeer geel, en de andere groenagtig: welke laetste de beste is om des winters op broei-bergen van boom-bladen te teelen.

De *Princesse-krop*, ook *Blanke*, of *Haegse krop*, is van de drie de kleinste, dog vast geslotenste krop; hebbende weinige buiten-bladen, en daer door, na gelykheid haerer grootte, grooter van krop, daer by zyn de bladen van de malste kauw: ook werd de zelve, buiten de gemelde goede hoedanigheden, eerder krop: derhalven heeft deze den voorrang om in den voortyd tusschen groente gezaeit te worden, konnende aldaer tydig uitgesneden worden, zonder aen de blyvende groente nadeel toe te brengen. Na deze volgt de *Prince-krop*, die tusschen groente, dat niet zoo dicht als van geele wortelen is, kan gezaeit worden: zynde deze de beste van de beide soorten. Dan volgt de *Klooster-krop* in malsheid: eenige geven den naem van Klooster-krop aen het beste soort van Prince-kroppen, die vaster, geelder, en malser zyn als de gemeene Prince-krop, welke eenigzins groenagtig, en niet zoo geel van krop is.

Onder de *groene Krop-salade* of *Sluit-latouw* zyn twee soorten: de eene grooter, maer niet zoo wel gesloten, en harder van kauw, als de kleine soort, die niet zoo murw van kauw is als de Princesse-, en Prince-, zelfs niet als de Klooster-krop: zynde die beste groene krop zeer struikig, overzulks niet vast van krop, en hard van blad: dog deze kleine groen-bladige krop schiet niet zoo haestig door als de geel-bladige, derhalven zeer bequaem tot zomer-kroppen: maer struikiger als de Princesse- of Prince-krop zynde, is ze beter totstoof-salade als om rauw gegeten te worden.

De

De Krop-salade, die van buiten donker-rosse of roodagtige bladen heeft, bestaat in twee soorten; wordende de grootste soort, ook *Spaense krop* genaemt, somtyds zoo groot als eene kleine witte kool: deze is niet vast gesloten van krop, en hard van kauw. De *kleine ros-bladige krop* legt niet veele buiten-bladen af; zynde de zelve, na gelykheid, zeer groot en vast gesloten, geel en murw van kauw. Deze kan van allen het beste de winter-koude wederstaen; daerom ook de bequaemste is om tot Weeuw-kroppen te zaeyen: dog gants onbequaem tot vroege zomer-kroppen, naerdien haestig doorschiet; en wel zodanig dat men in warme Lente-tyden daer van zelden kroppen kan hebben.

De *Rood-baerd*, zynde een geel-bladige krop met roode kanten aen de boven-bladen, schiet niet zoo haestig, en is de beste tot zomer-salade, dog niet zoo murw van kauw, en struikiger als de Princes- of Prince-krop, daerom ook zeer goed tot stoof-salade, gevende eene digte, vast in een gesloten krop.

Krop-salade wil niet wel groeyen op sterk vet gemest land; aldaer vergaen (het geen men afroesten noemt) veele planten, de welke, zoo haest men aen den zelve eenige de minste verminderinge of stilstand van groei bespeurt, aenstonts moeten uitgetrokken, ook den grond omgeroert, en gezuivert worden: dit verzuimende, steekt zoo eene plant veele anderen aen, zynde even besmettelyk als de Pest-ziekte onder de menschen: dus is het niet alleen met de jeugdige planten gelegen, maer zelfs ook met de zaed-struiken die verwelken; want deze steken den anderen zodanig aen, dat van groote akkers met struiken veeltyds weinige of geene overblyven, indien men daer omtrent niet tydig voorziet.

De Krop-salade, de welke in het Najaer verplant word, heeft minder onder-bladen, en is niet zoo oogzienelyk, als die van gezaei, ter zelve plaetse, onverplant blyft doorgroeyen.

Men zal noit Krop-salade-zaed van Weeuw-kroppen, dat zyn zulke die in 't Najaer gezaeit zyn, winnen, vermids de Salade, daer van voortkomende, doorgaens niet zoo wel sluit, en veel eer weder tot zaed doorschiet: beter is het zaed, het geen van Lente-gezaei, uit de eerste, grootste en digt geslotenste kroppen in ieders soort, is gewonnen; welkers twee-jaerig zaed het beste tot zomer-kroppen, en het drie-jaerig zaed tot weeuw-kroppen gezaeit word.

De aerde, daer in men des zomers Krop-salade, ook Weeuw-krop-

pen zaeit, moet niet te open bol zyn, want op dusdanigen open bol-
len land vergaen ze eerder, en willen niet zoo wel kroppen; inzon-
derheid vergaen de Weeuw-planten op bolle gronden veel meer; daer-
om zaeit men die omtrent paden, alwaer de aerde vast geflotender is;
ook op Akkers daer op Winter-kervel en Spinagie staen, om door der
zelver lof eenigermate tegen de ongemakken van den winter gedekt
te zyn: als mede omtrent eenig overhangend beschutzel, gelyk ge-
schooren Heiningen, tusslen welke de Plantjens, by sterke winter, het
best bewaert worden.

Tot *Weeuw-kroppen* zaeit men gewoonlyk half September, om dat
by warme wasselyke Na-zomers de planten van vroeger gezaei veel-
tyds te groot werden, die dan zoo wel niet als kleinder planten aen stren-
ge koude of sterke wind kunnen wederstaen: zynde daer toe twee-jac-
rig zaed van Haegse of kleine roode kroppen het beste. Men verplant
de zelve in het Voorjaer, even na de vorst, op wel ter Zon gelegen
rabatten, of onder glazen, zonder of op warme Paerden-mest; begin-
nende, tot het laetste, de verplantinge met February, en niet eerder,
want de Krop-salade kan niet veele dampen wederstaen, zullende daer
door afroesten, het geen meesttyds de planten wedervaert, die men
des winters onder glazen meent over te houden.

De *vroege Zomer-kroppen* zaeit men even na de vorst, als mede het
zaed van de *Princesse-kroppen*, te gelyk met Ajuin en vroege Wortel-
zaeden. Vervolgens zaeit men de *Prince-kroppen* op een akker of bed-
den afzonderlyk, en niet onder Wortelen: zoo ook in de na-zomer:
maer des zomers zal men daer op *Rood-baerd* zaeyen; om dat die min-
der doorschiet: dan zaeit men ook de *Bellebonne*, zynde de groote
krul-bladige, niet vast sluitende Brabandse krop, *Montereyen* genaemt;
dog deze is hard van kauw, en Andivieagtig gelyk de groene, na
den aerd van Kool.

Chavonse Krop-salade word als Andivie te zamen gebonden, op dat
daer door van binnen geel en murwer van kauw zoude werden; zynde
des zelfs bladen harder, als die van Krop-salade.

De *Latouw*, welke niet sluit, is van veele soorten, als Gemeene,
en Gekronkelde Latouw, die den naem van *Kornetten* draegt.

De Latouw, welke niet sluit, kan beter tegen de koude, als Krop-
salade, daerom van deze gemeene Latouw gewoonlyk de vroege Len-
te-ftik-salade, op Paerden-mest, gezaeit word, ook zonder glazen
op wel ter Zon gelegen rabatten, maer de zelve is niet zoo mals van
kauw

kauw als de jeugdige Krop-salade. Om de Latouw zuiverder te stikken, overstrooit men de bezaaide grond dun met zuiver zand, het welke met het vlakke des beslagen schop, even gelyk, word neder geplakt; wordende het zaed, voor de zaeijinge, gekieemt.

De *gekronkelde Latouw* is harder van blad als de gemeene, overzulk niet zoo smaekelyk; maer de zelve kan beter aen de koude wederstaen; daerom zaeyen veele Warmoeziers deze voor de eerste Stik-salade: als ook de *Kornetten*, de welke met vier bladertjens voortkomen, en met den anderen in grootte niet veel verschillen.

Koren-salade, alzoo genaemt, om dat veeltjds op afgemaeide koren-landen, zonder gezaeit te zyn, voortkomt, is eene groene, ronde, kort-bladige winter-salade, even als de Vette-kous; gelykende dit blad meer na de Latouw.

Vette-kous is eene groene winter-salade van langer grooter bladen als de Koren-salade: die beiden van zaed worden voortgeteelt. De Vette-kous kan aen zeer strenge vorst wederstaen; zynde des zelfs natuurlijke grond en groei op het Eiland Spitsbergen, alwaer de Vette-kous en het Lepelblad de eenige eetbaere groente zyn.

S A L I E.

Is een heesterig hout-gewas van veele soorten, het geen van stek, en wortel-struiken word voortgeteelt.

SASSEFEI, SCHORSONERA zie WORTELEN.

S E L D E R Y.

Is een Struik-aerd-gewas, en een mede-soort van Pieterseli, by de Kruidbeschryvers *de Grootte Eppe van Macedonien* genaemt; de zelve is van veele soorten, als Seldery met roode en witte steelen: ook met zeer dikke, en niet zoo dikke struiken: als mede nog fynder struikige; van alle welke de Seldery met witte steelen in haere soorten in onze Moes-hoven geteelt word.

De grove soort met zeer dikke struiken, by ons Brabandsche Seldery genaemt, groeit met veel holder, en dikker struik; geeft zeer weinige of geen zy-spranken; schiet eerder in het zaed, en is het verrotten, wanneer aengeaerd is, meest onderworpen; nogtans is deze de be-

quaemste tot zomer-Seldery: dit soort geeft, als gezegt is, veeltyds maer eenen midden-struik; dog vermids die zeer grof en dik is, heeft men daer aen meer te eeten, als aen de fyne met des zelfs by-spruiten: daerenboven is deze, door de schielyke aenwas, malser van kauw, en van sterker smaek, meerder na de Lavas; waerom aen veele smaekelyker voorkomt als de fyne soort. Men moet omtrent deze grove soort bedagt zyn, dat die eerder het verrotten onderworpen is, en daerom minder tyd moet aengeaerd zyn, voornamentlyk in vogtig en regenagtig weer: de zelve groeit van natuure zeer weelig, hoog en wyd uitgezet; derhalven moet men ze, ten minste een voet van den anderen, met enkele planten verplanten op ryen, die drie voeten van malkanderen zyn, om bequaemelyk te kunnen aenaerden: maer byaldien men de ryen om den anderen, tot het geel werden, wilde aenaerden, alsdan mag men die twee en een halve voet wyd van malkanderen doen zyn, en de planten in de greppen vyftien of meer duimen van een verplanten. De volgende grove soort plant men digter, op twaelf en tien duimen.

De fynder soorten zyn de Warmoeziers gewoon met twee en drie planten by den anderen te verplanten, de welke zoo dicht in een groeijen, dat by uitrooiinge zig als eene enkele plant in een zeer dik bos vertoonen; nogtans is aen zodanige groote bos minder te eeten als aen eene enkele dik-grof-struikige bos van minder dikte, en enkel geplaat. Men zet de planten, zoo ook de ryen, digter of wyder van een, niet alleen na dat ze grof, of fyn-struikig zyn, maer ook na dat het Saizoen meer of min groeizaem is.

Men moet noit van het Najaers gezaei verplanten, want die schieten haestig in zaed: de bequaemste tyd om zomer-Seldery te zaeyen is half February, op een weinig broeyende Paerden-mest onder glazen, na dat het zaed een nagt geweekt, en daer na vogtig in een warm vertrek tot kiemens gehouden is, daer toe gewoonlyk twee of drie weeken vereist word. Voorts mag men die dik zaeyen, om dat men van de deugd van het zaed niet verzekert is; maer als het zeer dicht opkomt, moet men de plantjens lugtig uitwieden, op dat de blyvende bequaemelyk zouden kunnen uitgroeyen. Ook moet men de Seldery niet te klein verplanten, vermids zodanige kleine plantjens niet zoo haestig aen den groei komen, om dat der zelve worteltjens weinig en dun zyn, daer door de pooren van de struikjens meer gefloten zyn, en gevolgelyk noit na behooren kunnen uitgroeyen.

De

De Seldery moet volkomen uitgegroeit zyn, alvorens men de zelve zal doen aenaerden, want dan zullen de onderaerdse spruiten minder verrotten; ook moet men omtrent de aenaerdinge bezorgt zyn dat geen steelen knakken, veel min brècken, alzoo dit de struiken doet verrotten: voorts moet de aenaerding met zuiver zand, en niet met mestige aerde geschieden. Door het aenaerden werd de Seldery geel en murw van kauw, zynde een begin van verrottinge; daerom de zelve niet te lang moet aengeaerd zyn: de tyd is, volgens het Sizoen van meer of minder warmte, in de zomer twee weken, daer na drie weken; en tegen de winter nog langer, alvorens om te eeten gerooit word. Edog om de winter-Seldery tegen vorst, op de beste wyze, te bewaeren, moet men de zelve niet te hoog aenaerden, vermids dan meerder verrottinge onderworpen is, dewyl de vorst niet zoo wel uit het lof trekt, als wanneer minder was aengeaerd geweest: ook moet deze Voorjaers-Seldery niet te groot uitgegroeit zyn, want dan zal de zelve buiten met minder verdervinge beter in groei blyven, als die binnens huis kan bewaert worden.

SPINAGIE.

Is een moes-kruid, dat van zaed geteelt word: zynde van eene rond-bladige groote, en spits-bladige kleinder soort. De ronde groot-bladige kan beter tegen het vriezen, daerom die gemeenlyk tot winter-spinagie met Kervel op akkers gezacit word. De spits-bladige is van malser kauw, en word die, tuffen de ryen van Boere of groote Boonen, in de Lente gezaeit.

Het zaed der spits-bladige is puntig en scherp: en dat der rond-bladige is rond en niet scherp: de lang-bladige schiet eerder in het zaed, en is het kalken meer onderworpen als de rond-bladige.

SUIKER-WOTELLEN zie WORTELEN.

THYM.

En laeg heester-hout-gewas, het geen van by-scheuten en van zaed vermeerdert word, en van veele soorten is; van alle welken die met groen lof in onze Moes-hoven geteelt word, en onder de naem van Gemeene Thym bekend is. De zelve begeert geen sterke bemestinge,

ffinge, maer groeit best in maegere gronden: men gebruikt die onder de fyne toekruiden, bundels-wyze, in fausen tot byzetting van geur.

TRIP-MADAM of KLEINE DONDERBAERD.

Behoort onder de wilde Looken; word van des zelfs ongewortelde struikjens, in de aerde gestoken, vermeerdt: wanneer haestig groei vatten, en tot groote planten werden; maer wil niet op sterke Zon geplant zyn.

De Trip-madam word in azyn, ook in azyn en mostaert gelegd, en daer van doortrokken tot faus by spyze gebruikt, om de graegte van de maeg aen te zetten.

TUIN - KERS zie KERS.

VENKEL.

Is een struik-gewas als de Seldery; word van zaed voortgeteelt: dog is een overjaerig kruid-gewas, het geen ter zelve plaetse veele jaeren groeit, en jaerlyks zaed voortbrengt; schoon het boven-lof door het vriezen versterft, zoo blyven dog des zelfs wortels onbedurven, van de welke wederom jonge spruiten voortkomen.

De Venkel is by ons in Roomse en gemeene Venkel onderscheiden. Roomse, ook Italiaense genaemt, is van zoeter smaek als de gemeene, en word in Braband zeer veel geteelt; ook aengeaerd als de Seldery, en zoo gegeten.

VETTE-KOUS zie SALADE.

UYEN zie AJUIN.

WORTELEN.

Zyn aerd-vrugten, de welke meer als eenige andere, lang nederwaerts in de aerde groeyen. Onder de wortelen zouden ook de Franse, lang nederwaerts groeyende, Raepen mogen gestelt worden; dog vermids de zelve in alles, behalven dat ze meer lengte als onze

Stop-

Stoppel-knollen hebben, met dezen gelyk zyn, zoo worden die hier niet, maer daer ter plaetse beschreven.

De Wortelen worden van zaed vermeerderd, uitgezondert de Peper- of Mierik-wortelen, die van wortel-stukken vermeerderd worden, zynde de kruin-stukken daer toe het beste: ook kan men de Suiker-wortelen van wortel-stukken voortteelen; maer het is beter van zaed.

Met de benaeming van Wortelen, zonder andere byvoeginge, worden by ons de *Peen* uitgedrukt, anders de beste geele Peen, ook *Leidse* wortelen genaemt, om dat ze rondom die Stad, in zandige gronden gegroeit, het smaekelykste zyn. Tot onderscheid van deze, word by de anderen den naem gevoegt, als *Beet-wortelen* ook *Karoten* genaemt, *Chikory-wortelen*, *Peper- of Mierik-wortelen*, *Pieterseli-wortelen*, *Sassify-wortelen*, *Schorfoneer-wortelen*, *Suiker-wortelen*, *Witte wortelen* ook *Pastinaken* genaemt: van alle welke hier vervolgens gehandelt word: beginnende met de Peen of Leidse, en Hoornse Wortelen, welke laetste van hooger Oranje-koleur en korter zyn.

De Peen zyn van zes kennelyke onderscheide soorten, drie lange, en drie korter, die niet zoo gelyk-scheutig afloopende, nog lang dun staertig zyn.

De lange geele *Leidse Peen* of Wortelen zyn het smaekelykste: worden tot Zomer-wortelen half April gezaeit, en tot Winter-wortelen niet voor half Mey, na dat ze reets beginnen te kiemen.

De Peen, die van dit soort rooder zyn, worden dikker; zyn wateragtiger en onsmackelyker; dog de slegtste van deze drie soorten zyn byna van koleur als de witte wortelen, en werden *Poepe* genaemt: deze groeyen het schielykste, maer om haere onsmackelykheid zyn ze niet waerdig geteelt te worden.

Alhoewel de voorschreve geele Peen of wortelen min of meer hoog-koleurig en smaekelyk zyn na haere soorten, zoo doet de grond niet weinig tot deze verandering; want in Klei-gronden zal men hoog-koleuriger, grooter, dog onsmackelyker wortelen, als in Zand-gronden teelen.

De winter-wortelen begeeren geen mest; dewyl ze daer van knuistig en wurm-steekig groeyen, dog de vroege zomer-wortelen zaait men in wel doormeste aerde.

De korte soorten zyn *Hoornse wortelen*, en ook drierlei; daer van is een bleeker Oranje, meer na de geele Leidse koleur gelykende; het welke een weinig langer, en minder waterig, als anders het

Hoornse soort is. Het tweede soort is meer Oranje; waer van onze Warmoeziers gewoon zyn hunne vroege wortelen, die in den Herfst gezaeit worden, te zaeyen, om dat die beter tegen de koude kunnen, en eerder eetbaer zyn; ook zyn ze voor haer volkomen uitgroei zeer zoet van smaek, en immers zoo goed als de opregte Leidse geele Peen, maer volwassen worden ze wateragtiger; daerom van deze de Weeuw-, en vroege Zomer-, maer nooit de Winter-wortelen moeten gezaeit worden. De Hoornse van hooger Oranje koleur moet men niet zaeyen.

Onze vroege Teelders zaeyen het kleine soort, om dat deze wortelen, zeer kort zynde, bequaemer zyn om door broeyende mest tot een doorzettende groei te brengen, dewyl ze met haere vezel-onder-wortels niet zoo laag door de aerde tot op de mest doordringen; en dus eerder bequaem zyn om te eeten. Men zal dit soort niet zaeyen, als op broeimest tot zeer vroegen, nogtans slegten eet, om onkundigen te volendoen; want men vind 'er, dewyl de smaeken verscheiden zyn, die zeer dunne wortelen, in verre na niet half volwassen, verkiezen, en zeer duur betaalen, alleen, zoo het my toefchynt, om dat dan niet gemeen zyn; dewyl kundigen, volwassen merkelyk smaekelyker bevindende, nooit jonge vroege wortelen begeeren; zoo lang goede oude winter-wortelen te bekomen zyn. Wyders is het zeer aenmerkelyk, dat men in jaeren van veel regens doorgaens de droogste smaekelykste wortelen heeft, schoon het zeker is dat hooge drooge zand-gronden de beste smaekelykste wortelen voortbrengen: zynde daerenboven nog aenmerkelyk, dat men deze gronden, eenige jaeren na malkanderen, met wortelen kan bezaeyen, zonder nadeel, of verloop der vrugten.

Alhoewel de vrugten der wortelen nederwaerts in de aerde groeyen, zoo begeeren ze nogtans een open vrye lucht van weinige overschaduwinge, derhalven zal men geen Akkers, dicht onder Oostelyke of Westelyke scheer-heggen gelegen, tot winter-wortelen verkiezen.

Vroege Zomerwortelen, die ter halver groei gegeten worden, zaait men met het begin van Maert in aerde, de welke door de mest zeer verwarmende is; daer toe gebrukende het grootste soort, Utrechts Hoornzaed genaemt; van welke men, opgekomen zynde, gestadig de voorloopers plukt: dog van de winter-wortelen, die vol uitgroeyen, zal men geen voorloopers plukken, want daer door werden de anderen wurmsteekiger, vermids de drooge aerde rondom de blyvende wortelen invalt: maer men moet de wortelen, tot twee verscheide reizen van het te dicht opkomende gewas dunnen, om de grootste, ter bequaem-

mer wydte, te doen uitgroeyen: met dit dunnen zal men tydig, dog niet te vroeg beginnen; en met de laetste dunninge zoo lang niet wagten dat ze wortelen, om daer door niet te veel roering in de aerde te maeken: om de reets gemelde reden, dat de invallende drooge aerde de andere wurmsteekig maekt.

De winter-wortelen worden, even voor de vorst, uit de aerde genomen; daer na worden haere kruinen afgesneden, op dat ze niet zouden spruiten, ook haere onderste dunne staerten, en alsdan afgespoelt en gezuivert: na het welke ze, opgedroogt zynde, in zuiver droog zand gekuilt, den geheelen winter kunnen bewaert worden.

Men zal noit geele wortelen zaeyen op land, dat met Najaers of Stoel-kervel is bezaeit geweest, vermids ze aldaer, door de menigvuldige kervel-wortels, die het doorzinken beletten, knuiftig zouden groeyen.

Beet-wortelen zyn van verscheide soorten, van de welken de beste hoog-rood, en lang-scheutig, na advenant van haere dikte zyn: het dikke soort, dat na gelykheid niet zoo lang is, is onsmackelyker. De zelve begeeren eenen vetten klei-grond en open vrye lucht, meer als eenige andere wortelen: ze worden van zaed vermeerderd, dog niet gezaeit als andere gewassen; maer men legt of poot vier of vyf zaeden by den anderen, omtrent agt of negen duimen van malkanderen, daer van nogtans, in verscheide ryzen, telkens de kleinste uitgewied worden, om de grootste alleen tot wortelen te doen groeyen.

Chikory-wortelen Tamme en Wilde. De tamme moeten in eenen lossen niet te vetten grond, gezaeit worden, alwaer tot groote lange wortelen groeyen; dog de grond moet ook niet te lugtig zyn, of de zelve maeken veele zy-spranken; daerom ze beter in Klei- als Zand-gronden geteelt worden: zy worden van zaed, het geen na half Mey gezaeit word, voortgeteelt: de eerder gezaaide schieten veeltyds, en zyn dan stokkig en onbequaem.

Mier-edik-wortelen zie *Peper-wortelen*. *Pieterfeli-wortelen* zie *Pieterfeli*.

Sassify is een wortel, die onder de Warmoeziers weinig bekend is, en overzulks weinig geteelt word: de zelve is byna van smack en eigenschap als de Schorfonera; dog haere buiten-haft is geelagtig, ook is het lof smalbladiger, en biesagtiger; schiet niet zoo haestig in het zaed als de Schorfonera.

Schorfonera, ook *Adders-kruid* genaemt, is nu voor weinige jaeren, van Warmoeziers geteelt: zynde in voorige tyden alleen van Apothe-

kers, tot water in dranken, gebruikt: maer nu worden ze, als andere vrugten, genoegzaam by alle Warmoeziers verkogt, en als zeer smaekelyke spyze gezogt om te eeten. De buiten-bast van deze wortel is zwart, het lof breeder als dat van Saffesfy: schiet haestig in zaed; maer werd niet ligt stokkig, wanneer men des zelfs lof op de struik geheel laet verdorren, en het op nieuw uitgesproten afsnyd.

De Schorfonera-wortelen blyven ook somtyds, des winters, in de aerde, en tot het tweede jaer doorgroeyen, als wanneer dikker, dog niet zoo mals nog smaekelyk zyn, dan wanneer deze wortelen het eerste jaer van haer groei gegeten worden. Men zaait deze in de maend van Maert, en moeten, ten minsten, op drie duimen blyvens van den anderen, gedunt worden: men moet het zaed zaeyen van wortelen, die twee jaeren gegroeit zyn, wanneer ze niet zoo haestig zullen schieten, als van jaerig gegroeit, daerenboven worden deze wortelen dikker; overzulks moet men noit zaeyen van een-jaerige wortelen.

Suiker-wortelen zyn aerd-vrugten van ons land: de zelve zyn zeer balsamiek, en versterkende, zoo dat ze, voor zwakke en ziekelyke, zeer dienstig zyn om te eeten. De zelve kunnen aen onze winter-koude wederstaen, en daerom worden ze ook somtyds, zoo als de Schorfonera, het tweede jaer uitgegraven; dog die van een-jaerig gewas, zyn verre de malfte, smaekelykste, en minst stokkige. Worden van zaed, en van spruiten, die, na dat haer boven-lof verdort is, aen de kruinen in de rondte uitschieten, voortgeteelt; deze spruitjens, in de maend van February, of begin van Maert daer af genomen zynde, worden enkel omtrent vier duimen, of iets wyder van malkanderen, gepoot. Begeeren in geen vers gemest land, maer wel in zodanigen, dat het jaer te vooren sterk is gemest geweest, gepoot te worden. Schieten haestig in zaed, nogtans moet dit haer lof niet afgesneden worden, maer tot verdorrens blyven, want anders zyn ze stokkiger. Na maecte de groei uit het lof geraekt, neemen de wortelen in dikte aen, die zoo lang blyven groeyen, als de vorst het niet belet; daerom ook niet, voor dat de strenge vorst het aerdryk te sterk indringt, gerooit worden: dog vermids ze zeer smaekelyk zyn, en de muizen de zelve het eerste eeten, is het ook nodig die in het Najaer te doen rooyen.

Witte wortelen of Pastinaken zyn insgelyks balsamiek, dog een weinig sterker van smaek, en van grover voedsel, als de Suiker-wortelen. Willen, even als de Suiker-wortelen, best in wel geroerde Klei-gronden, die in het voorige jaer gemest zyn, gezait worden. De Warmoe-
ziers

ziers gebruiken daer toe het schraelfte, magerfte land. Het zaed word gemeenlyk, in het begin van April, gezaeit, en na dat de wortelen behoorlyk in groei zyn, worden ze tot op eene halve voet wydte van den anderen gedunt.

De zelve werden, door het vriezen, malfer, zoeter en fmaekelyker, daerom ze zelden, of noit voor de vorft, gerooit worden om des winters in huis te bewaeren; maer de in de vorft benodigende hakt men gemeenlyk uit de aerde.

W Y N R U I T.

Is in veele gevallen tot verfterking der Herfenen, en afwending der Iryzende Herfen-dampen dienftig; daerom word het, fchoon geen eetbaere spys is, nogtans nodig geoordeelt, het zelve in den Moes-hof te planten. Het zelve word van zaed voortgeteelt; men moet des zelfs zaed-knoppen voor de winter niet affnyden, vermids die de fterke winter-vorft afkeeren.

Y S O P zie H Y S S O P.

Z O E T - H O U T.

Is een heefterig houtig ftruike-gewas; van het welke de boven-hout-fcheuten jaerlyks verfterven, die in het volgende Voorjaer, digt by den grond, worden afgefneeden. De Wortel draegt eigentlyk den naem van Zoet-hout, zynde het boven-gewas van geen gebruik.

Z U U R I N G.

Ook *Zurkel*, is een Moes-kruid-gewas van veele foorten, daer onder ook de jeugdige bladen der Barberiffen getelt worden, aen de welken even zodanige eigenschappen als aen de Zuuring worden toegeschreven.

Van alle de foorten van Zuuring worden door onze Warmoeziers zelden andere als de Spaenfe en Schapen-zuuring geteelt. De Spaenfe is de grootfte van blad, langagtig, en groeit opwaerts met veele uitspruitende bladen, de welke door Plant-fcheuringe word voortgeteelt.

Schaepe-zuuring word alleen van zaad vermeerderd tot winter-zuuring, om dat beter den winter-koude kan wederstaen; dog schiet haestig, daer door niet bequaem is tot zomer-zuuring; daerenboven is deze van wranger en niet zoo aengenaemen zuur: groeit niet zoo opwaerts met zyne bladen; maer tot meer afleggende vlakke; overzulks ook, daer te dicht opkomt, uitgewied moet worden, op dat des te beter zoude uitstoelen.

DERDE BOEK,

Handelende van zommige

BUITENLANDSE BOOMEN,

inzonderheid van de

CITROEN-, LIMOEN- EN ORANJE-BOOMEN.

I. HOOFDDEEL.

*Hoe de Boomen moeten behandelt worden, die men van buiten
bekomt. Van het Planten en Verplanten. Van de Tob-
ben en Potten: ook van de Aerde en Mest.*

De Boomen, die men van buiten bekomt, hebben doorgaens veel
geleden, ook zyn haere fappen, zoo in wortels als boven-hout,
door het vervoeren, veeltids zeer gedroogt, zoo dat de pypjens van
het hout niet als langzaamelyk tot beter gesteltheit kunnen gebragt
worden om de nodige voedende fappen te ontfangen en te laten pas-
seeren: om daer toe te geraeken, is het eerste werk, na de boomen
ontpakt te hebben, dat men die uit den ruuwen van haere qualyk ge-
stelde wortels en kroon-takken besnoeit, en daer na de stammen tot de
kroonen vier en twintig uren in zuiver water laet doortrekken; waer
na de wortels van de aerde-kluiten moeten gezuivert, en voorts nevens
de takken, na vereis, gesnoeit worden.

Dit gedaen zynde, moet men de boomen, tot de kroonen, schuins
leggende, met matig vogtig graeuw duin-zand, omtrent een hand
breed dik, overdekken, en zulks in eene bak, die alsdan met glaze-
raemen gedekt word, om de boomen aldaer in eene matige warmte
te onderhouden; daer door ze eerder tot haere natuurlyke gesteltheit
zullen komen; het geen het uitspruiten der jeugdige boven kort gesne-
den tookjens zal aenwyzen; als wanneer, en niet eerder, men de zel-
ven uit het zand, met haere stammen opwaerts, in zeer zandige aerde,
en in geen grooter potten of tobben, als die de ingekorte wortels
even

even omvangen, moet planten. Door zodanige behandeling hebbe hondert en vier boomen, die meer als zes maanden onder-weg geweest, en my ontydig, namentlyk met het begin van Juni, bestelt zyn, zonder een te missen behouden en voortgequeekt.

Ondertussen moet, als gezegt is, tot deze verplanting geen vette, of met verse mest gemengde, maer zeer luttige, magere, zandige aerde genomen, en in maetige vogt en warmte onderhouden worden: ook moeten de stammen dikwils met eene spons, in koud water genat, bestreken worden.

Wanneer deze geplante boomen met overvloedige spruiten uitgroeyen, dan zal men eenige daer van beneemen, en de al te kragtig opschietende inkorten. Na dat de zelve twee jaeren in deze magere zandige aerde gestaen hebben, worden ze gewoonlyk in minder zandige aerde, en in een weinig ruimer Potten of Tobben verplant.

Tot kleine boomen zyn Potten, die onverglaest en dun van aerde gebakken zyn, het verkiezelykste; om dat deze de Zonne-straelen beter inlaeten; dewyl die van de verglaesde potten afstuiten: dog de zelve moeten, tot het ontlossen van regen- of ander water, daer mede de boomen bevogtigt worden, van onderen gegaet zyn.

Tot groote boomen zyn de Potten te breekbaer, daerom zal men tot zodanigen Tobben neemen, die veel bequaemer zyn als vierkante Eike Bakken (schoon deze geene yzere hoepen benodigende, en langer duurende, onkostelyker zyn:) eensdeels om dat de vierkante bakken, dikker van hout moettende zyn om bestant te wezen, minder Zonne-straelen inlaeten: en ten anderen om dat de wortels van de boomen, by verplantinge, niet zoo wel lossen, als ronde Tobben of Potten, daerom die beide onder een weinig naeuwer, om gemakkeliker te ontlossen, moeten gemaekt zyn.

Schoon de boomen, volgens den loop der natuure, in ruime aerde, waer in haere wortels wyd en zyd uitbreiden, het weeligste groeyen, en gevolgelyk deze boomen ook in wyde Potten of Tobben zouden vereiffen geplant te worden; zoo leert ons de ondervinding het tegendeel; dewyl de zelve, ruim en wyd geplant, zelden goed gewas maeken, en in naeuwer bepaeling, mits niet op te brandende Zon staende, ook na behooren bevogtigt wordende, veel kragtiger groeyen; derhalven zal men, by het verplanten, niet meer vergrooten, als dat tusschen des booms wortels en de tobbe maer een duim breedte opening is, om het zelve met aerde aen te vullen: zelfs van zeer oude zwaere boo-

boomen, zonder vergrootinge, vermids die alleen tot ververfing van aerde, om te beter haere vogt te houden, verplant worden. Wyders zal men, om deze aerde in eene goede gefteltheid te onderhouden, fomtyds onder het water, waer mede de zelve bevogtigt word, eenige Koe-mest vermengen, welker grove deelen meer en meer van boven eene zigbaere korst maeken, de welke verdroogt zynde, stuk gewreven word; het geen niet alleen goed is voor het verdroogen, maer ook geeft het aen de aerde, die door het begieten, en uithaalen der boomen fchraelder werd, meerder vettigheid, en beneemt de baftigheid.

De tyd der verplantinge kan niet bepaelt worden aen zeker verloop van jaeren, nademael dat van de wasselykheid der boomen afhangt, en na dat in kleine of wyde tobben ftaen; want vermids alle gewaffen van het water gevoed worden, het geen eenige andere flagtige deelen, na het geftel der pypjens van het gewas, met zig sleept; zoo is ligt te begrypen, dat eene kleine hoop aerde, dikwils begoten wordende, onbequaem werd om het water zoo lang op te houden als het behoort; gevolgelyk beftaen zodanige gewaffen alleen van het doorpasseerende water, daer door ze onbequaeme dunne vezel-wortels verkrygen, die niet magtig zyn, goed gewas en vrugten te voeden: gelyk het Net en de Koek-wortels, mitsgaders het daer van voortkomende dun mager hout-gewas met kleine, en fomtyds geelagtige bladen, van zodanige boomen, die in lange niet vertobbent zyn, aenwyzen: derhalven moeten kragtig groeyende boomen, voor-al als ze naeuw bepot of betobbent zyn, eerder verplant worden, op dat ze, door der zelve flegte groei, geen bewys van verzuim geven. Men verplant de gezonde boomen gemeenlyk om de vier of vyf jaeren, latende de wortels, zoo veel doenlyk, rondom in de aerde befloten blyven; voorts zal men de Potten of Tobben, niet als des benodigende, vergrooten; want zulks onnodig zynde, dan ververft men de aerde van onderen en boven, ook een weinig in de rondte, fnydende ten dien einde eenige der dunne vezel-worteltjens weg: ondertuffen moet men daer omtrent bezuinigt te werk gaen, en noit de wortels in de rondte voor een gedeelte inkorten, als Onkundigen doen, alzo de boomen daer door fomtyds aen het quynen geraeken, of ten minfte zoo lang in de uiterlyke groei ftill-ftaen, tot dat ze weder groeizaame en bequaame wortels gemaakt hebben. Aldus worden gezonde friffe boomen verplant, maer die ziek zyn, of welkers aerde onbequaem en vermuft is; daer van

moet de aerde in 't geheel zuiver afgespoelt, en de wortels gezuivert worden, ook moet men die van alle onbequaeme hair-, net- en vezel-wortels, die in diergelyke aerde gemaakt zyn, besnoeyen: en daer na, in het verplanten, even zoo behandelen, als van de gezonde boomen; die van buiten komen, hier voor gezegt is.

Na dat de nieuwe te planten boomen veel of weinig ververschte aerde hebben, moeten de zelve hooger, of niet zoo hoog in de tobben gezet worden, op dat de zelve, na dat de verse aerde in een gefloten is, en de boomen haere zakkinge hebben, niet meer als de breedte van een vinger of duim boord behouden voor het begieten: moettende de aerde voorts zodanig behandelt worden, als boven gezegt hebbe.

De bequaemste tyd tot het verplanten van gezonde boomen is in het begin van April, wanneer ze bewys van groei geven: maer zieke boomen, zal men ten allen tyden, zonder verzuim, hoe eerder hoe beter, verplanten: gekandelaerde, en ongekandelaerde, die men in glazen-kassen zal zetten, worden best in Oktober of February verplant.

Wyders kan men ook als een foort van verplantinge aenmerken, wanneer men de oude aerde, zoo veel doenlyk zonder quetzinge der eenigzins houtige wortels, zoo van boven, als rondom de zyden, afneemt, of uitgraeft, en die plaets wederom met verse aerde voorziet, zonder de boomen in het geheel uit de tobben of potten te neemen: het welke jaerlyks, of om de twee jaeren geschiedende, kan men den tyd tot het verplanten eenige jaeren verlangen, voornamentlyk omtrent zeer zwaere boomen, die in groote tobben staen; want men veel moeite heeft om de zelve in het geheel uit de tobben te neemen, van onderen met verse aerde te voorzien, en dus te verplanten.

De bequaemste aerde tot het verplanten van kragtig groeyende boomen, als mede tot boven gemelde ververzing, bestaet uit wel doormeste zandige aerde, die daer toe veel beter als kleiagtige is: zegge zodanige aerde, die uit fyn goed zand bestaet, vermengt met vergaene boom-bladen voor de eene helft, en met drie-jaerige of ouder vergaene ruige Paerden-mest voor de andere helft: zynde deze vermeniging van aerde het beste om alle uitheemse gewassen kragtig te doen groeyen; gelyk in het 5. Hoofddeel van het 1. Boek dezses Tweeden Deels gezegt, en te zien is.

II. HOOFDDEEL.

Van het Voortteelen van Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.

Schoon deze boomen meer overeenkomst schynen te hebben als onze Appel- en Peerboomen, vermids het eene soort op het ander geënt, gezoogt en geoculeert word, zoo geven ze nogtans, by de verrigtinge, blyken van haere srydigheid, dewyl het hout of bast niet na behooren te zamen vereenigt; want naerdien de Oranje-boom van deze drie soorten de kleinste pypjens, en gevolgelyk het hardste, en vastgestlotenste hout heeft, het geen zig minder als de Limoen, en nog minder als de Citroen uitzet; zoo overgroeit de Citroen deze beiden, dog voornamentlyk de Oranje-stam zeer knobbelagtig: ook overgroeit de Limoen den Oranje, maer minder: overzulks oordeele beter dat ieder op zyn eigen soort geoculeert word; schoon men in Italien gewoon is alle soorten, zonder onderscheid, op Oranje-stammen te Oculeeren, om dat de zelve de ongemakken van den winter beter kunnen wederstaen. Hier te lande is men gewoon daer toe de Limoen-stammen te verkiezen, om dat die meer uitdikken, en wegens der zelve stammen, aengenaemer van koleur zyn: nogtans kan ik zulks om gemelde zichtbaere srydigheid niet goed keuren; zelfs meene ik dat men ieder op zyn min of meer uitdikkende soort, en daerom noit zuure op zoete, of zoete op zuure vrugt, moet enten, zogen of oculeeren.

Men vind gemeenlyk dat, in ieder soort, de een harder als de ander is, en meer tegen het ongestadige saizoen en quaede behandelinge bestand is: maer in het algemeen kan de *Cederaet* niet zoo wel tegen koude, en Herfst-regen als de Limoen. De Limoen is teerder als de Oranje, onder de zelve is de *Corniculaet* het hardste.

De Citroen-boom is opender en bolder van hout als de Limoen-boom; daerom kan men de zelve best van stek teelen, ja zelfs veel eerder als van zaed: en vermids men door stek-teeling de eige vrugt bekomt, als waer van het stek gestoken is, en de stam dan, zonder over te wasen, effen gelyk groeit, konnende anders ten beste op een Limoen-stammetje geoculeert worden, zoo zal men de Citroen-boomen, hier te lande, noit anders als van stek teelen.

Van de Limoen-boomen zyn ook veele soorten, die door haere sterk

uitdikkende bol-houtige takken onderscheiden worden, en van stek gestoken ligtelyk groeyen.

De Oranje-boomen zyn het vast-geflotenste van hout, daerom gaet dit stek-steeken niet zoo zeker: evenwel zyn 'er, onder de vermengde, zommige soorten, die men, met uitwinninge van tyd, van stek kan teelen, als de *Bergamotten*, de *Bisarré*, de *Engelse Bonte*, en *Naentjes Oranje*: wordende de andere best van Pitten gezaait: daer toe men Pitten uit goede Limoenen verkiest, zynde die veel wasselyker als uit Oranje-appelen, want men kan de zelve veel eerder tot eene bequaame hoogte en dikte brengen; voornamentlyk als men de Pitten in eene Broei-bak, door verse Paerden-mest, uitbroeit, en voor-al als die eens ververst word; want daer door hebbe de zelve, in een jaer, ter hoogte van drie voeten, en bequaem van dikte om te oculeeren gezien; moettende de gewassen altyd digt onder de glazen gehouden worden; ten dien einde zal men, na maete de zelve in hoogte groeyen, die zodanig doen zakken, dat maer een hand breedte tusschen de uiterste top en het glas blyft. Wanneer de Pitten tot een duim breedte boven de aerde uitgesproten zyn, moeten ze verplant worden, mits dat men alvorens het worteltje een weinig afnypt. Zie vorder het 4. *Hoofddeel van het 2. Boek in het 1. Deel* en het 3. *Hoofddeel van het 2. Boek in het 2. Deel*.

Het Stek-steeken geschied in dezer voege. Men steekt in Maert, of vroeg in April, een takje van kragtig een-jaerig hout, vyf duimen lang, omtrent drie vingeren diep in de aerde, zonder het zelve van de bladen, die boven de aerde komen, te berooven; en zulks in een potje dat niet te groot is; het geen alsdan in eene bak onder glazen gezet word, dog nog beter zoudt zyn onder raemen, die met hoorn, gelyk de Lantaerns, in plaets van glas gemaakt zyn; gevende deze niet al te brandende hette, zoo dat ze dan niet behoeven gedekt te worden, want men moet het stek in de eerste maend voor de sterke Zonne-straelen bewaeren, en altyd in geduurige matige vogtigheid onderhouden.

Het Enten, Afzogen en Oculeeren word op de zelve wys gedaen, als aen onze Fruit-boomen, daer van in het 7. *Hoofddeel van het 2. Boek in het 1. Deel* wydlopig gehandelt is: daer by niet te voegen hebbe, als dat men de dikste stammen, volgens de manier als daer aangewezen is, zelfs in Maert, na dat ze omtrent een maend gekast zyn, kan oculeeren, als wanneer in het zelve jaer tot kroontjens van zwaere takken kunnen uitschieten.

De behandeling der voortteeling door Inleggers geschied op gelijke wys, als in het 4. Hoofddeel van het 2. Boek des 1. Deels gezegt is.

III. HOOFDDEEL.

Van de Winter-plaets, en hoe de Boomen aldaer moeten gehandhaeft worden.

Om alle foorten, zoo Citroen-, Limoen-, Oranje- en andere tedere boomen voor onze winter-koude te beschermen, heeft men een Winter-plaets nodig, daer men, zonder stookinge, de selste koude kan uitkeeren; en nog een ander, daer men de Gewassen, door vuurstookinge, meer kan verwarmen.

In de eerste kan men meest alle foorten van Oranje-boomen, en maer weinige foorten van Limoen-boomen, ook Myrthus en Oleaners bewaeren; want als de Thermometer $15\frac{1}{2}$ of 16. aanwyft, kunnen deze bestaen; en daer na kan men de Oranjerie ook lugten.

De Cederaet, Citroen, Bifarré, ook zommige Limoenen kunnen gemelde koude, zonder bladeloos te werden, of jaerlyks haere vrugten te laten vallen, niet wederstaen, daerom hebben deze een Winter-plaets, daer gestookt word, nodig: moetende daer de Thermometer, op het laagste, 17. of 18. zyn, ook moeten omtrent de zelve geene of weinige dampen zweeven.

Als men de boomen zonder stookinge tegen de koude kan beschermen door genoegzaeme sluitinge, dan worden de zelve het natuurlykste bewaert: dog men moet altyd zorg draegen, dat in een Winter-plaets noit vorst insluipt, want de zelve eens ingedrongen zynde zal bezwaerlyk verdreven worden, ondertussen is het zeker, dat men door stookinge niet anders te weeg brengt als eene verplaetzinge der koude, de welke, wanneer men by aenhoudende vorst geen glazen mag openen, in eenen hoek meer op malkanderen hoopt, in de aerde dringt, en tegen de stammen der boomen, haere takjens en bladen aenperft; wanneer de sterke stooking al zoo doodelyk voor het boomgewas is, als aen menschen, die verstyfd, door lang in het ys of water te leggen, voor een heet vuur gebragt, veeltyds sterven, uit oorzaak dat de buiten-zynde koude na binnen gedreven word; zoo ook doet, niet

de stooking, maer haer uitwerkzel, zynde de perffing van de vorst na binnen, de boomen verfterven; derhalven zal men noit in een befloten Oranje-huis, daer vorst ingedrongen is, stooken; maer wel als men het kan openen, of dat men van boven of agter om hoog genoegzaeme luiken heeft om daer door de koude langzaam te lossen.

Hoedanig een bequaem Oranje-huis, Stook- of Trek-kas behooren gemaekt, en wat daer omtrent moet in agt genomen worden, hebbe ik in het *I. Hoofddeel van het I. Boek van dit Deel* aengetoont, daer na den Lezer verzende.

Men brengt de boomen best droog in het laetste van September of vroeg in Oktober in het Oranje-huis, want in dien tyd rypt het by helder weer des nagts; wordende veele boomen bedorven met die laet in, maer nog meer met die vroeg uit de Winter-plaets in open lucht te brengen: de Oranje-boomen kunnen goed bewaerd worden, wanneer de Thermometer op $15\frac{1}{2}$, 16, of $16\frac{1}{2}$ staet.

In het plaetzen der boomen in het Oranjehuis, zal men het zoo schikken, dat ze alle van de Zon kunnen bescheenen worden, nogtans die de meeste Zon benodigen op de beste plaets, als de Oranjens, die meer warmte begeeren, en minder damp kunnen wederstaen, inzonderheid de Cederaeten, Bisarré, Bergamot en veele Limoenen: vervolgens dubbelde ruikende Oleanders, en Myrthus: daer na verplaetst men de Laurieren, Philaréa, Alaternus, en op de slegtste plaets de Granaetboom enz.

Na dat de boomen in het Oranje-huis gebragt zyn, moeten ze sterk begooten worden: dog omtrent het verder begieten zyn het de Liefhebbers niet eens, daer by kan het veel verscheelen of de boomen in lugtige dan in zwaarmoedige aerde staen. De Heer de la Quintinye, die de boomen in zwaarmoedige aerde plant, bevogtigt zelden of noit na deze eerste begietinge in het Oranje-huis, maer wagt daer mede tot het begin van April: dog de ondervinding heeft my aangewezen, dat de boomen alsdan, wanneer wederom aen den groei gebragt worden, haere jonge vrugten laten vallen; vermids de togt-gaetjens of pooren van de steeltjens door de droogte te veel ingetrokken zynde, het overvloedige nodige water niet kunnen laten passeeren: wyders bevinde ik dat baggeragtige of zodanige vaster aerde, wanneer alvorens door- en mul gevoren is, veel eer haer vogt ontloft, als zeer vette doormeste zandige aerde. Zoo ook verschillen zy omtrent het veel of weinig lugten met open vensters: men vind 'er die den gantsen win-

winter genoegzaam, zoo lang de boomen binnens huis staen, geen glazen openen, latende de zelve, zoo veel doenlyk, in gestadige groei, door het Oranje-huis warm te houden: dog dit kan niet goed keuren, om dat de vogten alsdan niet na behooren stremmen, het geen aen alle gewassen noodzakelyk is; en zulks missende kunnen de boomen niet natuurlyk groeyen, nog goede vrugten voortbrengen: derhalven tragte ik de boomen altyd zodanigen lucht te geven, als ze natuurlyk onder haer eigen Climaet genieten; volgens den Thermometer in de Winter het laagste 17. in Maert 19. en tegen de maenden van April en Mey 25. graeden.

Ik merke in het algemeen, omtrent het bewaeren in de Winter-plaets, aen, dat men in droog weer, zoo lang het niet vriest, of niet zoo sterk, dat de vorst in het Oranje-huis indringt, altyd de glazen moet openen; dog by mistig, mottig weer en schraele wind de zelve altyd gesloten houden; want schraele Noorde, Noord-ooste, en Ooste winden zyn in het Voorjaer ten uiterste schadelyk; naerdien deze, zelfs met heldere Zon, de boomen zeer doen veragteren, inzonderheid zodanigen, die te vooren gekast zyn geweest, of geduurende de voor- en midden-winter zeer besloten gehouden zyn: nogtans zal men, hoe sterk het in den winter mogt vriezen, met heldere Zonne-schyn, wanneer de glazen ontlaeten, altyd de binnen-blinden openen, op dat de Zon in het Oranje-huis door de glazen zoude schynen: dog zoo haest als de glazen wederom beslaen, moeten de blinden aenstonts gesloten worden, want dit is een teken, dat de warmte van binnen zig tegen de buiten-koude aanzet: ook moet men de blinden altoos, wanneer het by dag zonder Zonne-schyn vriest, gesloten houden: en wanneer de vorst sterk aenhoud, moet het alles, van buiten en binnen het Oranje-huis, gesloten blyven.

Wanneer het zoo koud werd, dat men de kaggels moet stookken, zoo moet men zorg draegen dat alles dicht gesloten is: door dit stookken vergadert men altyd vogtige dampen; om deze te lossen, zal men, zoo haest zig het weer eenigzins ontlaet, dat men de glazen-vensters mag open zetten, de kaggel met opene vensters stookken: dog men moet, om de daer by dicht staende boomen voor alle bederf te bewaeren, een riet-mat of hout-schut tusschen beide stellen, en ondertusschen de vensters zoo lang open laten tot dat de meeste hette van de kaggel is uitgetrokken, wanneer de vogtige dampen best zullen opdroogen.

IV. HOOFDDEEL.

Van de Zomer-stand-plaets, en hoe de boomen aldaer moeten onderhouden worden.

Tot eene verkiezelyke Zomer-stand-plaets word vereift: Eerstelyk dat de boomen niet heet staen, maer eene evenmatige warmte genieten. Ten tweeden dat men de boomen op haere Kroonen kan bezien. En ten derde dat de Stand-plaets omtrent goed en bequaem water gelegen is, daer mede de boomen dagelyks kunnen begoten worden. Om dan het eerste te verkrygen, zoo moet de Stand-plaets omcingelt zyn van goede hooge boomen, die alle de sterke winden, daer door de Zonne-straelen verdeelt worden, afkeeren: zynde effen hooge geschoren heggen daer toe het bequaemste; naerdien de Oranje-boomen onder de zelve best kunnen schuilen zonder door haer drop beschadigt te worden: alhoewel deze scheer-heggen om de Citroen-, Limoen-, Oranje- of diergelyke boomen voor de winden te bevryden, digt by den anderen geplant staende, veel Zon beneemen, zoo groeyen nogtans de boomen, in deze kleine verdeelingen met minder Zon, zeer wenselyk; daerentegen zullen de boomen, die van langduurige Zon bescheenen worden, zoo wel niet groeyen, ja dikwils van jaer tot jaer versterven: hier uit blykt klaerlyk, dat de Oranje-boomen by ons geen sterke brandende Zon begeeren: dit is evenwel strydig met der zelve natuurlyke climaet, daer ze in vrye open lucht groeyen, want ze in Portugael, Goa, en de andere Indien meer, ook evenmatiger en gestadiger warmte, als die by ons gemeenlyk is, genieten, staende in deze haere oorspronkelyke plaetzen meest in valeyen; dies meene ik dat de veragtering van groei by ons door te veel Zon veroorzaekt word; ondertussen genieten de boomen hier te lande zoo veel warmte niet, als het ons toefchynt; zynde het weer by ons gants ongestadig, en eene geduurige Zon somtyds met een snydende wind verzelt, daer door de boomen in haere potten of bakken bewogen worden, het geen der zelve wortels van aerde ontdoet, en de takken en bladen verslenst; ook worden de Zonne-straelen daer door zodanig verdeelt, dat schoon de boomen wel groote warmte verkrygen, nogtans geen broeyende warmte, die tot de groei zeer nodig is, genieten; zynde hier

hier geen wederstuiting van Zonne-straelen, die de warmte veroorzaekt; maer even als op de bergen zonder linnwte. Geheel anders is het met de boomen, die tussen kleine verdeelingen, van alle winden bevryd, geplaatst staen; want of wel deze geen langduurige Zonneshyn hebben, zoo verkrygen ze, vermids de Zonne-straelen daer by den anderen onverdeelt blyven, eene even-matige broeyende warmte; ook genieten de onbewogen wortels gestadig de vogt uit de aerde, daer door de groei blyft aenhouden: waer by komt dat des booms takken en bladen niet door den wind versien, nog in haer groei gestuit worden.

Ten anderen moet men de boomen, tot haer meeste cieraed, van boven op de kroonen kunnen bezigtigen; want gelyk de Zon alles verquikt en doet groeyen, zoo zyn de takken en bladen, die van de Zon bescheenen, van eene vrye Lucht omvangen, en door Dauw besproeit worden, het kragtigste en aengenaemste voor het oog: daerentegen zyn de takken, en bladen, die van minder Zon, Lucht en Dauw aengedaen, mitsgaders van anderen verdropsen worden, zeer klein en dun van gewas, meest bladeloos, en onkoleurig, dat een onaengenaem gezigt maekt; zoo als de boomen doen, die van onder in haere kroonen gezien worden.

Het derde vereiste tot de Stand-plaets is eene goede gelegenheid omtrent bequaem water om de boomen te begieten; want het is zeer lastig, wanneer veele boomen dagelyks, na dat het warm of droog is, meer of min moeten begoten worden, het water daer toe van verre te haelen.

Hoedanig het bequaemste water om de boomen te begieten zyn moet, en hoe men zig daer omtrent moet gedragen, zie het 6. *Hoofddeel van het eerste Boek van dit Deel*, daer in het byzonder van het water gehandelt is.

Op zodanige verkiezelyke Zomer-stand-plaets moet men evenwel niet aenstonts de boomen uit de Winter-plaets brengen, maer de zelve, eenige dagen op minder Zon en Lucht geplaatst, daer aen gewoon maeken; ten dien einde zal men de zelve agt of tien dagen onder hooge Scheer-heggen stellen, alwaer ze tegen sterke Zon gedekt zyn.

Wyders moeten de Citroen-, Limoen-, Oranje-, Myrthus- en diergelyke boomen niet voor half Mey uit de Winter-plaets te voorschyn gebragt worden, hoe voordeelich zig het weer ook mogt laten aanzien; vermids de ondervinding ons leert dat het zelfs in het

begin van Juni, ongestadig, koud en fomtyds nog vriezend weer maekt; ook verandert warm zomer-weer, in het begin van Mey, menigmael daer na in scherpe koude wind, hagel en sneeu.

De boomen, die van February tot den tyd der uitzettinge gekast geweest zyn, moeten nog meer belommt staen, en dus van langzaemer-hand meer en meer aen sterke Zon gewennen; want het in de Trek-kas gemaekte uitschot en bladen zyn te teeder om aen sterke wind of Zon te kunnen wederstaen: inzonderheid moeten de geene, die meer als een schot in de Kas gemaekt hebben, zeer langzaam aen sterke Zon bloot gestelt worden; om dat hoe langer deze uitschotten gegroeit zyn, hoe minder der zelve bladen daer aen kunnen wederstaen, vermids de bladen te perkamentig werdende, de togtgaetjens, gelyk de meeste Oranje-bladen by duizenden hebben, te veel doen sluiten, zulks dat de Zonne-straelen, in plaetse van daer door te passeeren, de oppervlakte der bladen doen schroejen, ja zelfs zullen de bladen daer door in het geheel als verbranden.

By het uitzetten der boomen moet men bezorgt zyn, dat ze noit met de potten, bakken of tobben vlak op de aerde neder gezet worden; Eerstelyk om dat ze, de Tuinman verzuimende de zelve na orde op haere tyd om te draeyen, met haere wortels, door de gaten, niet in de aerde zouden vast slaen, want zulks doet de Wortels by opneeminge en verplaetzinge der boomen, quetzen en afscheuren; daer door de groei niet alleen veragtert, maer ook eene verderving omtrent de gequetsste en afgescheurde plaetzen maekt. Ten anderen moeten ze niet vlak op de aerde gestelt worden, om voor te komen dat de Pierwurmen van onderen niet in de gaten kruipen, de welke niet alleen de vettigheid der aerde uitzuigen, maer ook holligheden in de aerde en omtrent de wortels maeken, daer door het water, met het welke de boomen begoten worden, te schielijk passeert. Ten derde om de bakken of tobben te zindelyker, voor het bespatten van de aerde te bewaeren; als wanneer ze ook zoo veel niet zullen vergaen. Ondertussen ontkenne ik niet, dat de potten, bakken, of tobben op eene aerdragtige grond vlak neder gezet zynde, minder behoeven begoten te worden, vermids de vogtigheid der aerde door de gaten intrekt, daerom zommige Tuinlieden, uit luiheid, die daer op plaetzen; voorgevende dat de bakken, van onderen anderhalf of twee duims strooken hebbende, en de bodem der tobben door de kimmen nog wel twee duimen van den grond blyvende, de aerde niet raeken. Nogtans zal men

men ze om de bygebragte redenen op planken stellen, en zelfs de groote bakken of tobben op daer toe gemaakte kruis-houten, ten minste ter hoogte van eenen platten steen boven den grond.

Hoe voorzigtig de Boomen uit en in de Winter-plaets gebragt worden, zoo zullen nogtans haere wortels meer of min, na de grootheid van de Kroonen, van aerde ontdaen worden; derhalven is het eerste en nodigste werk, de zelve, op haer stand-plaets gebragt zynde, sterk te begieten, en wel zodanig dat de vogt van onderen een weinig zigtbaer ontloft, op dat de ontdaene aerde zig hier door wederom na behooren zoude voegen en sluiten: omtrent het verdere zomer-begieten kan men geene regels voorschryven; want men moet zig daer omtrent, na dat de Saizoenen, de boomen kragtig van groei, groot van kroonen en met vrugten beladen zyn, schikken: als hier voor reets gezegt hebbe, dat in het 6. *Hoofddeel* te zien is.

V. HOOFDDEEL.

Van het Besnoeyen der Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen, zoo in de Winter-, als in de Zomer-stand-plaets.

De algemeene regelen der besnoeijsing van deze boomen zyn even als die van onze Fruit-boomen: daer van nogtans de Oranje-boom in zoo verre moet uitgezondert worden, dat men des zelfs kragtigste takken, meer als van eenige andere boom, moet tragten te behouden, maer de veelvuldige uitspruitzels, ook het kribbelagtige magere dunne hout, dat de Oranje-boom genegen is te maeken, weg snyden; zynde deze dunne magere takjens onmagtig wel gevoede bloemen, en gevolgelyk goede vrugten voort te brengen.

De Limoen-boom is in tegendeel genegen zeer zwaere regt opschietende takken te maeken, daerom men die sterker moet inkorten, en van binnen meer sprokkel-hout laten, op dat de boom met bladen zoude zyn, daer door de misstand der kaele armen benomen word.

De Cederaet-boom maekt zulk kribbelagtig hout niet, als de Oranje-boom, en geene zoo zwaere regt opschietende takken als de Limoen-boom, daerom men deze meer als de Oranje-boom, en minder als de Limoen-boom moet inkorten.

Wyders strekt het snoeyen voornamentlyk om cierlyke kroonen, en volmaekte schoone vrugten te bekomen.

De cierlykheid der kroon bestaet daer in, dat ze de gedaente heeft van een plat cirkel-rond, zonder haere takken aen den eenen kant meer als aen den anderen uit te steeken: vorder dat de takken dik en bequaem zyn om goede vrugten voort te brengen, en zig van zelfs zonder binden kunnen ophouden; ook dat die over-al wel met bladen gedekt zyn, op dat men noit kaele armen zoude kunnen zien. Om dan hier toe te komen, moet men de boomen, na der zelve kragtig gewas, jaerlyks meer of minder laten uitgroeyen; dog ten uitersten in gekroonde boomen niet meer als zes duimen in de rondte laten aenwinnen: voorts zal men, om den groei niet te vergeefs te doen spelen, en kragtige loten te verkrygen, alle de overvloedige scheuten in haer begin uitbreeken, en andere toppen; ook al het dun hout en magere scheuten altyd, als onbequaem, weg snyden. Nog moet men omtrent het maeken der kroon bezorgt zyn, dat de takken van de eene zyde noit aen de andere zyde de kroon helpen maeken, moeten de zodanige altyd weg gesneden worden; vermids de binnen-kroon haere oorsprong moet neemen uit regte opgeschoren takken: daerenboven kunnen deze boomen in tobben alom naer de Zon gedraeit worden, (het geen ook om de drie weeken moet geschieden) om egael uit te kroonen.

Men moet in het algemeen zorg draegen dat men de te snoeyen takken en inzonderheid de groote scheuten zeer glad affnyd of bytelt, zonder de minste stompiens daer aen te laeten; moetende de foute der dikke afgebytelde takken aenstonts met smeersel overdekt worden.

Behalven de gemelde snoeiing is 'er nog eene andere, bestaende in het afzetten der kroon, het geen geschied of om dat de boom, door ouderdom weigerende jaerlyks bequaeme takken en bladen voort te brengen, en dus van jaer tot jaer veragterende, gants oncierlyk zoude werden. Of om dat de kroon mishandelt, en tot zodanige quaede gestalte gebragt is, dat ze niet kan gefatzoeneert worden. Of om dat de boom, door verzuim van behoorelyke oppassing omtrent het planten, verplanten, begieten, bewaeren voor koude enz. aen het quynen geraekt is, zoo dat nevens het afzetten der kroon, des zelfs wortels ook moeten gezuivert en besnoeit worden.

Aengaende het besnoeyen der wortelen, zie daer van de boomen in het algemeen gehandelt is, in het *1. Hoofddeel des 2. Boeks in het 1. Deel.* Het

Het afzetten der kroon, als mede het snoeyen van dikke takken, geschied best met half February, voornamentlyk als men de afgekroonde boom in een Trek-kas kan plaetzen. Men moet de takken, by het afzetten der kroon, ten uiterste maer een hand breed laten behouden, en, indien het gevoegelyk kan geschieden, op de allerdikste boom drie of vier zulke afgeknotte takken in de rondte; moettende alle de overige takken digt aen den stam glad afgebytelt, en alle aenstonts van boven, als gezegt is, met smeersel bedekt worden: ook moet men aen de kort gesnede takken of tooken niet het minste dun hout laten blyven, om dat uit de dikke tooken kragtige scheuten voortkomen, die in het kort eene cierlyke kroon kunnen maeken: ondertussen moeten de overvloedige scheuten aenstonts met de hand uitgebroken worden, dewyl men de andere zoo verre laet uitschieten, als benodigende is om wederom andere takken, tot het maeken van eene kroon, te kunnen uitwerpen; de zelve alsdan omtrent het snoeyen en inkorten zoo behandelende, als de groei en de gesteltheid van den boom komt te vereiffen. Door het uitnypen van deze jonge scheuten komt men ook voor, dat de kragtige takken zig niet stellen tot het maeken van kaele armen; naerdien ze dan eerder van binnen uitbersten, en dus jonge bequaeme wel bekleede takken maeken; de welke verkregen zynde, snyd men de verouderde takken weg.

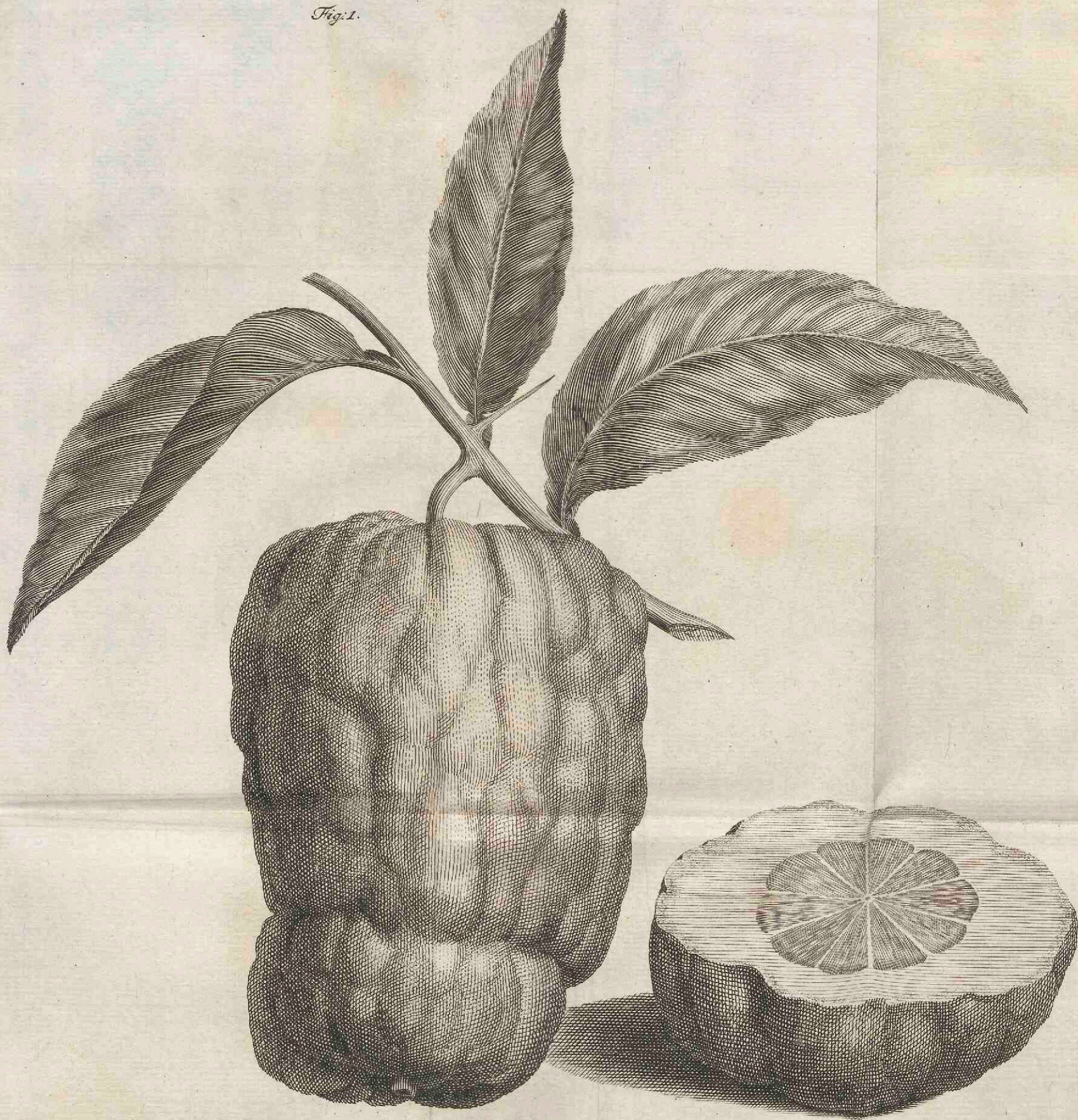
Om den groei van de vrugten te bevorderen zal men de jonge scheuten in haer groei stuiten, door de zelve in het begin der bot-zwelling of uitspruitinge in te korten, wanneer de kragt van den boom zig meer tot uitzwelling der vrugten zal zetten.

VI. HOOFDDEEL.

Van eenige Citroen-, Limoen- en Oranje-boomen.

Aen de Citroen-boom geeft Ferrarius de *Cultura Malorum Aureorum* cap. 7. verscheide benaemingen, noemende dien ook *Malum Cedrium*, by ons *Cederaet* vertaelt: na zyn zeggen zoude de Citroen met de Cederaet een en de zelve wezen: dog zyn Print-verbeelding en vrugt-beschryving met onze Cederaet gants niet overeenkomende, schynt deze eene byzondere soort te wezen; hebbende de by ons genoemde Cederaet minder dikke, maer eene gekarbonkelde bly-geele schil; als de nevens-staende

Fig. 1.

J. Wandelaar fecit.

plaet *Fig. I.* aanwyft: de zelve heeft doorgesneden tien vliezen zonder karls, vol aengenaem zuur fap: zynde des zelfs takjens met fcherpe doornen bezet. Ferrarius geeft van de zelve in zyn *eerfte Boek* vyf onderscheide foorten: dog Commelyn noemt in zyn *Nederlandse Hesperides* vier foorten, daer by voegende dat de Citroen met veelerlei gedaente eene speeling der natuure is.

Van de Limoen-boom heeft Ferrarius vyf en vyftig foorten: maer Commelyn zegt van alle deze niet meer als zeven foorten te kennen, voegende daer by, dat de Limoen met eene mismakte gedaente eene speeling der natuure, en eigentlyk de zelve als de Limoen van Sbardonius is.

Van de Oranje-boom beschryft Ferrarius in zyn 4. *Boek* twintig onderscheide foorten: en de Heer Commelyn maekt maer van negen foorten gewag: dog my zyn na dien tyd, (fchoon met Commelyn veele, die Ferrarius onderscheid, voor eene speeling der natuure ftele) meer andere foorten bekend geworden. Ferrarius en Commelyn fteflen onder hunne foorten de Sina-, of Liffabonfe Oranje-appel, die niet alleen in vrugt en blad, maer ook in de behandelinge met den Oranje-appel-boom zeer verfchillende vinde. De Lezer van deze foorten bree-der berigt begeerende, zal by Ferrarius en Commelyn dien aengaende konnen te regt komen, dewyl ik onnodig agte het zelve alhier te herhaelen, willende liever eenige vermengde of byzondere foorten, die ons nog kenbaer zyn geworden, en daer van Ferrarius niet meld, beschryven.

Onder deze munten uit verfcheide foorten van *Cederaet Hermaphrodit*, met den naem van Bizarre bekend. De Hoogleeraer Herman noemt die in zyn *Horto Academico Lugduno Batavo*, *Malus Arantia Hermaphrodita fructu medio Citrio, medioque Arantio odoratissimo*: ik noeme dien geen Oranje, maer *Cederaet Hermaphrodit*, om dat het in de helft vermengde merg van binnen gants wit, en weinig van den fmaek der Oranje heeft. Deze foorten zyn by Ferrarius, nog ten tyde van Commelyn, als daer van geen gewag makende, hier te lande bekend geweest; zelfs fchynt de Heer Herman niet geweten te hebben, dat buiten de vermengde, ook geheel Cederaet, mitsgaders geheel zuiver Oranje voortbrengt.

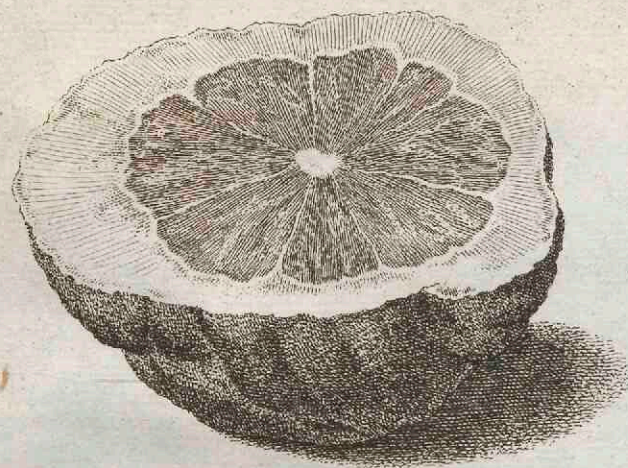
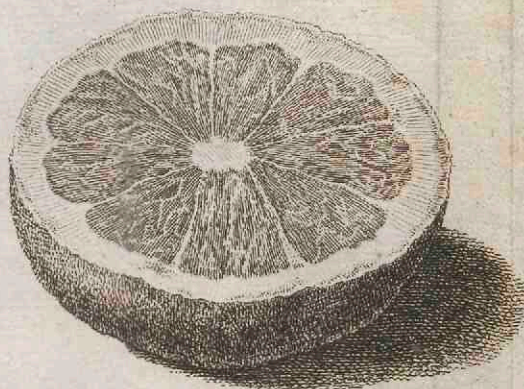
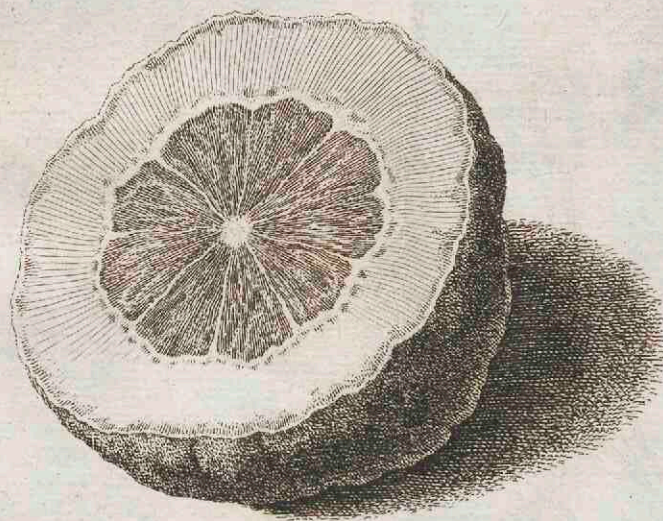
Ik hebbe niet alleen aen de zelve Oculatie, maer ook in het kort begrip van eenen tak, aen twee boomen van onderscheide foorten, drie zeer volwaffen rype onderscheide vrugten gehad, met nog eene me-

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

menigte anderen; die, door middel van myne groote Trek-kas tot volkomen grootte gebragt, den 12. December 1711. hebbe geplukt, en na het leven laten aftekenen: twee van deze vrugten zyn geheel Cederaet, twee geheel Oranje, en verscheiden te zamen vermengt, zoo half en half, als den een meer, den ander minder vermengt.

Fig. 2. vertoont de *Cederaet* (na de Limoen zwemende) in het geheel met zyne omstaende bladen, ook midden doorgesneden: des zelfs schil is een weinig rouw, schoon geel, en wat hooger van koleur, als gewoonlyk de schil is van de zoete Limoen. Het merg is verdeelt in negen vliezen, vol van een geurig, scherp, dog van aengenaem zuur; hebbende geene pitten. Het vlees tamelyk dik, van eenen aengenaemen smaek; en rondom het zelve, als ook in het merg, zyn kleine ronde gaetjens. De bladen zyn in alles met die van de Cederaet gelyk.

Figure 3. vertoont de geheele *Oranje-appel*, en *Fig. 4* de *Bisarré* of *Hermaphrodit*, mede in het midden doorgesneden, en negen vliezen zonder karls of pitten hebbende. De Oranje-appel heeft eene gladde bittere schil, van buiten gekoleurt als de gemeene Oranje; zynde van Formaet een weinig langagtiger, dog zeer rond, met eenen ronden cirkel van onderen. Het vlees is zeer dun, en wit uit den geelen. Het merg of sap vertoont zig nog hooger rood van koleur als de schil; is zeer vol van een scherp, dog teffens aengenaem zuur. De bladen zyn met hartjens en in alles als de bladen van den Oranje-boom. De *Bisarré*, en andere zodanige vermengde vrugten, zyn zommigen van buiten meer Oranje, andere half Cederaet, en half Oranje, en andere wederom meer Cederaet en minder Oranje, meest alle Papegaeis-wyze omgebekt. De Cederaet-schil der *Bisarré* is een weinig rouw, even als de onvermengde Cederaet, dog een weinig meer gekoleurt uit den geelen; ook niet by helften of kleinder verdeelt; maer by breeder of minder breede striemen, zoo als men by de uitpuiling kan oordeelen, want daer de Cederaet in de Oranje is, puilt die daer meerder uit, en is de Oranje meer inwykende. Nog niet volkomen ryp zynde, was het geen, dat Cederaet of *Bisarré* was, van reuk even als de geel-kroonde Tulp, dog wat sterker doorstekende, maer ryper en ryper werdende, gaf de zelve zodanigen vermengden aengenaemen reuk van zig, als die der Cederaet, Oranje-appel, en der gezegde Tulp te zamen. De Oranje van deze, half en half, is van koleur een weinig hooger, als de geheele onvermengde Oranje; ook als die glad van schil

en

Fig. 9.

J. Wandelaar fecit.

en bitter van smaak. De Cederaet-schil is van eenen lieflyken smaak, als van de aengenaemste Limoen. Opgesneden is het vlees, daer de Cederaet is, wit uit den blaauwen en taemelyk dik, en daer de Oranje is, is het niet zoo dik nog wit, maer uit den geelen, het geen daer ook uit-steekt even als de buitenschil. Het merg is ook wit, dog daer de Oranje-schil is, vertoont het zig meer of min geelagtig, van een zeer aengenaem zuur als de Citroenen. Omtrent de vrugt daer de Oranje meest is, is de Oranje-schil veel hooger van koleur en rouwer, meer uitpuilende, het vlees van binnen afgescheiden, even als die daer het half en half is, zynde de smaak der schil, en van het vlees, ook het sap, ieder na den aerd der vrugt. Na de vrugten zyn de bladen, want daer meest Oranje is, daer is aen de bladen een langagtig hertje aen het einde; ook overtreft de hooge groene koleur met Camelot het ligter groen. Daer meer Cederaet is, zyn de bladen zonder hertje, ook meer na die der Cederaet gelykende, en het hoog-groen Camelot koleur minder. De bladen der Bisarré komen roodagtig uit, van figuur langagtig, ook ingekrompen, en zommige hoekig. Alwaer het hout, dat in 't geheel met geen doornen bezet is, dunst en sprokkelagtig is, daer uit komt de Cederaet voort: en daer weeligst en sterk doorgroeit, komt het over-al met Oranje-bladen, zodanig dat een kragtig groeyende boom, zoo men het Oranje niet uitsnyd, geheel tot Oranje zal verlooopen.

Dit boom-gewas is teerder als dat van Limoenen, en kan hier te lande niet als door verlanginge van Zomer in Trek-kassen rype vrugten voortbrengen. De bloem der Oranje is, als die van de gemeene Oranje, wit. Die van de Cederaet roodagtig in het opkomen, zoo als die der Citroenen is. En die der Bisarré is vermengt; ook tekent de jonge vrugt zig groen met roode uitpuilzels. Het hout is sprokkelagtig, van koleur graeuw tusschen de Cederaet- en Oranje-booms-stam.

Nog zyn by my deze drie onderscheiden vrugten als de *Hermaphrodit*, zoo als die *Fig. 4.*: de *Limoen Bergamot*, of geroosde gekarbonkelde Limoen *Fig. 5.* en de *Oranje Fig. 6.*, na het leven afgetekent zyn, aen de zelve boom gegroeit: zynde doorgesneden, weinig verschillende van de hier voor afgetekende Cederaet Bisarré; als ook de Oranje: dan dat deze tien vliezen van binnen hebben.

De *Pompelmoes, Fig. 7.* na het leven afgeschetst, die 20. Rhyndlandse duimen in zyn omtrek beslaet; is, by Ferrarius en Commelyn onbekent, hier te lande uit Suriname overgebracht, en van tyd tot tyd voort-

Fig. 10.

J. Wandelaar fecit.

voortgeteelt. Men heeft daer van twee foorten; die, nevens de andere Pot-gewassen, ongemeen weelig groeyen, en wasselyke boomen werden: des zelfs Hout is van koleur, als dat van de Limoenen: de Takken zyn kragtig en met doornen bezet: de Bladen zyn niet zoo hoog-groen als van de Oranje-boomen, maer grooter, wat langagtiger, en in het midden een weinig toegetrokken, zonder hartjens van agter: de Vrucht van de grootste foort is lang rond, na de kruin een weinig ingebogen, voorts op zommige plaetzen dunder, peers-wyze: de Schil is van koleur bly-geel als van eene frisse Limoen, en als die gestipt: het Merg van de zelve heeft tien vliezen, en in het midden verscheide pitten: het Vlees is wit na den geele, harts-wyze: des zelfs smaek is vetagtig zoet met een weinig bitter vermengt, als dat van eenen gekonfyten Alands-wortel: het Sap is van koleur twyfelagtig geel, na het roode trekkende. De vrucht van de tweede of kleinste foort is platagtig rond, meer na de Oranje gelykende; voorts van om-trek als de voorschreven; maer van merg niet zoo bitteragtig, dog meer uit den roode: deze bladen hebben een groot hart van agter; anders na de eerste beschreven foort gelykende.

Bergamot: van deze zyn twee foorten, als de Limoen en Oranje: waer van de eerste langagtig, en de *Oranje-Bergamot* van formaet kloot-rond is; behoudende, van onder in het midden, de middel-punt van de bloem; de zelve heeft gekronkelde groene bladen, zoo als die met de vrucht *Fig. 8.* na het leven afgetekent zyn: de Schil en het Sap hebben van koleur en smaek veele overeenkomsten met de Pompelmoes, en daer mede weinig ander verschil als de grootte: voorts binnen de vrucht met elf vliezen zonder pitten voorzien.

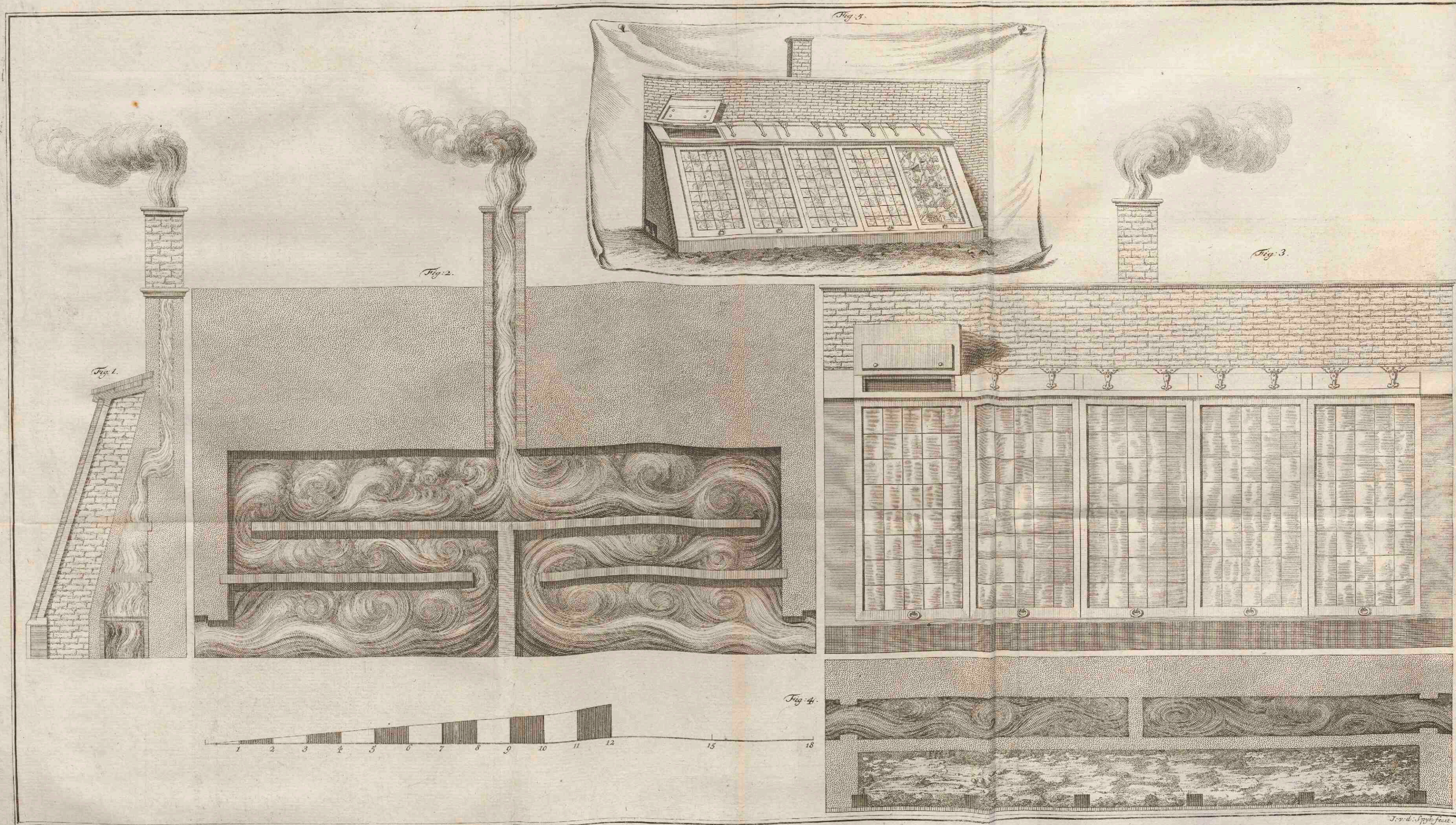
De *groene Zoete geroosde Oranje*, *Fig. 9.* na het leven afgeschetst, is op Batavia in Oost-Indiën eene bekende vrucht; zynde een zeer wasselyke boom met ligt groen blad, zoo als ook de schil, dog die eenigzins rou is: de Vrucht heeft, doorgesneden, agt vliezen met zeer aengenaem zoet sap.

Fig. 10. vertoont diergelyke vrucht, dog met knobbels, en donkerder groen van koleur: hebbende van binnen elf vliezen, mede vol sap van eenen zeer aengenaemen zoeten smaek. Deze beide vrugten zyn binnen van koleur, als de gemeene zoete Oranje-appel.

Turkse Oranje; des zelfs bladen zyn zeer groen van koleur, met doorgaende bleeke zulferagtige vlekken: van formaet langagtig smal; en de meeste, zoo hier als daer, gehoekt. Als deze door weelige groei

verloopen, werden de bladen veel breeder en zonder vlekken. En als ze door armoede verloopen, dan werden de bladen nog smalder, en met vlekken, verkrygende alsdan den naem van Oranje-boom met het willige blad. Deze boom schynt de zelve te zyn, die by Ferrarius *Aurantium striatum* genaemt word.

NAEUWKEURIGE AENTEKENINGEN

aengaende het behandelen der

W Y N G A E R D E N ,

en wiskonftig Teelen van

DRUIVEN IN STOOK-KASSEN.

De Wyngaerden, zoo wel die door vuur, als alleen van de Zon door glazen vervroegt worden, moeten binnen de kas geplant zyn; dog zodanig dat der zelve wortels zig wyd en zyd, ook na om laeg, in den gemeenen grond kunnen uitspreiden; moetende de Stook-kassen, volgens de tekeninge, in de nevens-staende plaet afgeschetst, gemaakt worden. Zynde *Fig. 1.* de doorgesneden Stand-plaet van eene vyf-glaesde Wyngaerds-Stook-kasse met het rook-gat; de welke aen twee zyden gestookt word.

Fig. 2. Is de doorgesneden Stand-plaet van de drie Rook-leidingen (waer van de twee onderste met Esfrikken gedekt zyn) mitsgaders de agter-muur en de opgaende Schoorsteen.

Fig. 3. De zelve Stook-kas, regt-standig van vooren: hebbende van boven vyf luikjens om te lugten; en onder de glazen een doorgaende, tegen paeltjens, gespykerde plank, die tot op den grond komt.

Fig. 4. Is de Grond-tekening met de regt opgaende muur, en het spouw-muurtje; ook het eerste Rook-riool daer tussen: het daer voor verbeelde, is de aerde binnen de Stook-kasse, die met den buiten-grond gemeen komt.

Fig. 5. De zelve Wyngaerds-Stook-kas in Perspectif verkleint.

Volgens deze aftekening kan men ook vier-raemde kassen met drie rook-leidingen maeken, die van eene zyde gestookt worden: dog alsdan met dat onderscheid, dat de Schoorsteen niet in het midden, maer aen het einde van de Stook-kasse moet geplaatst worden.

Aengaende deze Wyngaerden is aen te merken, dat de zulke, die men door vuur-stookinge zal tragten te vervroegen, in het voorige jaer in open vrye lucht, en niet agter glazen, moeten gegroeit hebben;

ben; om dat het hout van zodanige, die agter glazen geweest zyn, in de Stook-kassen niet kragtig genoeg uitgroeit, en veele knoppen vergroeyen, ja zelfs veele druif-bossen tot krullen doorschieten. Onder alle soorten van druiven, de welke by vervroeging geteelt worden, zyn de Water-zoeten te verkiezen, en daer toe de *vroege vander Laen* de bequaemste en beste. Tot nader ophelderinge omtrent deze voortteeling, zoo volgen eenige voorbeeldige behandelingen.

Half November snoeye ik de Wyngaerden der Stook-kas; dog men moet aengaende deze verrigtinge bedagt zyn, dat het wel op een knop moet geschieden; nogtans noit op de allerdikste, om dat deze niet alleen, als te kragtig in groei zynde, met twee of meer loten zoude uitschieten, maer ook veelyds de druif-trossen tot baerden of krullen doen vergroeyen. Zoo egter een onkundige zulks mogt gedaen hebben, dan zal men, by het gewaer werden, de byscheut noit weg breken, maer boven de laetste druif-tros (moetende aen de zelve niet meer als twee bosjens gelaten worden) inkorten, en aldus de groei stuiten, waer door men dikwils voorkomt, dat het laegste bos niet doorschiet.

Den 15. December, bragt men de glazen voor de Stook-kas: den 7. January begon de vuur-stookinge van eene vyf-raemde Kasse, wederzyds met vier racuwe turven en binnen-vuur van heele of half doorgeglomme koolen.

Hier op maekte het gestadig tot den 8. February zag winter-weer met weinig Zon, nogtans wierd de kasse van vooren noit bedekt. Den 9. February dekte de zelve des nagts met enkele Riet-matten: en daerna tot den 19. met dubbelde, maer als toen sterker beginnende te vriezen, hange nog dikke haire-kleden onder de riet-matten: ook worden de boven-luikjens met een hairen-kleed overdekt. Den 20, 21, en byzonderlyk den 22. February vroor het streng, zoo dat het buiten-weer glas 8½ was. Van den 20. February tot den 17. Maert vroor het meest met schoon zonnig weer, en schoon het al eens betrokken lucht was, zoo was de kasse noit des daegs bedekt gebleven. In de strenge koude stookte wederzyds, behalven het binnen-vuur, met vier rondom en boven twee dek-turven, en zulks in betrokken lucht driemaal vernieuwende, als 's morgens zeer vroeg, op den middag, en des avonds ten negen uren: maer met Zon werd alleen tweemaal in de vier en twintig uren gestookt. Den 22. February was het, na de gemelde koude nacht, des morgens in de kasse 22.: maer den 26. February, schoon buiten 10., was het binnen de kas maer 20. door dien het daegs te vooren minder zonnig geweest was.

Tot

Tot Maert was het weer-glas meest-tyds des morgens 24^½, en na den 10, of 12. Maert 25, a 26. en des daegs na dat het saizoen avanceerde 29, 30. ook 35., en het hoogste 37. buiten zon. Na den 17. tot den 27. Maert, zoo ook den 29. maakte het slegt weer voor Kas-gewassen, insgelyks van den 4. April, als wanneer wederom des morgens, en 's avonds stookte, het geen met April maer alleen des avonds hadde gedaen. Het weer-glas was des morgens noit onder de 25. en somtyds 27, 28. ook eens 30.

Den 12. April stookte in het geheel niet, tot den 18., maer als toen wierd het zulken slegten, kouden regen-weer, dat wederom 's morgens en 's avonds stookte.

Van den 1. tot den 11. Mey stookte men somtyds tweemaal, vermits men zeer koude guure dagen hadde, dog meest eenmaal in de 24. uren, dus stookte nog eenmaal den 22. Mey.

Den 9. April was het buiten met regen 26., en den 12^{en}. 24. als wanneer de glazen afhaelde, om de wyngaerden te doen beregenen, ondertussen was de binnen-grond dikwils met koud regen-water begoten geweest.

Zoo lang de Wyngaerden geene bladen vertoonden, lugte niet van boven, maer daer na by alle gelegentheden; en dus lugte den 5. February met alle de vyf boven-lukjens geheel open te stellen tot den middag, zynde met eene heldere zon en Zuid-weste wind. In het algemeen lugte altyd, als het weerglas 33. of daer boven aenwyft. Des nachts lugte ik gewoonlyk met minder openinge, en daer over hangende wolle kleeden.

Door deze behandelinge begonnen de Wyngaerds-knoppen den 25. January zeer zichtbaer te zwellen, en waren den 2. February open met het lof, het geen den 5. February reets een vinger lang was. Den 12. Maert snoeide de zelve voor de eerste maal. Den 15. bloeiden ze alle, en den 27. Maert waren ze geheel uitgebloeit. Ik hebbe daer van den 23. Mey de eerste rype Druiven gesneden; en den 19. Juny de laetste nabosjens. Ondertussen bevonde ik des nagts te veel gedekt te hebben, want het weer-glas was des morgens dikmaels boven de 25. geweest.

Na dat deze Wyngaerden in de volgende zomer zeer slegt hout-gewas gemaakt hadden, wierden de zelve in November, ieder ruim een halve voet boven de grond, op twee tooken afgesneden, uit welke tooken in het volgende jaer in open lucht zeer kragtige looten

groeiden, daer van in de naeste zomer, (dat is de derde zomer, na dat ze in de kasse vrugten gegeven hadden) overvloedige en zeer schoone smaekelyke rype druiven hebbe gesneden.

Der zelve groei tot half Oktober aengehouden hebbende, begonnen de bladen te vallen, daerom die den 28. Oktober snoeide.

Met November begon het vyf dagen en nagten te vriezen, dog niet sterk; zynde de Thermometer op het koudste maer $14\frac{1}{2}$, daer na volgden zeven dagen zonder vorst, als wanneer het wederom een weinig sterker vroom; wezende het weer-glas van den 13. tot den 29. November $14\frac{1}{2}$, 13, $12\frac{1}{2}$, $14\frac{1}{2}$, 13, $12\frac{1}{2}$, $11\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$, 13, 11, 11, 10, 12, 13, en $12\frac{1}{2}$ na welken tyd het dooide, en zommige nagten in December rypde.

Den 15. December bragte de glazen voor de Wyngaerden, en begon den eersten January aen wederzyde de kasse te stookten met een vuurtje van vyf turven, behalven het binnen-vuur, zynde vier turven in het vierkant, en de vyfde boven-op tot een dek-turf.

Geduurende de maend January hadde het niet sterker gevrooren; als dat de binnen-slooten driemaal waren toegerimpelt, en was het weinig zonnig weer met veel regen: wordende de kas alleen des nagts met enkele riet-matten gedekt: ondertussen zag men aen de knoppen tot den 14. geen verandering, maer daer na zwollen ze zoo onverwagt, dat ze den 17. reets geelagtig wierden. Tot dien tyd hadde niet gelugt, maer als toen begon te lugten, na de gesteltheit van het weer, met twee of meer, ook somtyds met alle vyf de luikjens, van tien of half elf tot half drie of drie uren.

Den 26. January hadden deze Wyngaerden reets lange loten geschoten, zonder dat zig nogtans eenige druif-bosjens vertoonde, weshalven vreesde de zelve te sterk gedreven te hebben, daerom ze ook des nagts niet meer met riet-matten dede bedekken, en egter was het weer-glas des morgens voor het laegste 25., ook wel 26, en 29. zynde vervolgens des daegs in open lucht 16, 17, 18, 19, en $19\frac{1}{2}$, en binnen de kas buiten zon, gewoonlyk des daegs 29, 30. ook eens 33. Den 28. January zag ik eene menigte bosjens druiven: dog oordeelde den 2. February, de zelve nog te sterk in groei te zyn; het weer-glas in open lucht des avonds 17. aenwyzende; derhalven ik des nagts alle de luikjens, byna een hand breed, liet open blyven, daer door des morgens binnen de kas 21. en buiten 16. was, zynde mistig en somtyds zonnig weer, des daegs 31, a 32. voorts was het weer-glas in deze maenden

in de Kas			in de Kas		
January	laeg	hoog	February	laeg	hoog
1	19	23	1	26	29
2	19	24	2	21	32
3	19½	25	3	22	26
4	18	23	4	24	36
5	19	24	5	22½	30
6	20	24½	6	22½	25
7	20½	25	7	21½	30
8	21	26	8	22½	30
9	23	27	9	23	31
10	24	28	10	22	28
11	26	27	11	22½	27
12	26	28½	12	23	28
13	26	27	13	24	33
14	24	30	14	24	33
15	25	29	15	25	34
16	24	26	16	24	30
17	26	29	17	24	29
18	26½	30	18	24	28
19	26	29	19	23½	27
20	26½	30	20	23	27
21	26	28	21	25½	28
22	26	29	22	25½	27
23	27	28½	23	24	28
24	26	34	24	24	28
25	24	29	25	24	28
26	25	29	26	26	35
27	26	27½	27	26	35
28	25	28	28	25	35
29	26	30			
30	26	31			
31	27	33			

Het maekte den 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 26, 27, en 28. January
 schoon zonnig weer, in het geheel zeer weinig wind en geen regen: tot
 den 1. February hadde maer een dag zonder te lugten geweest; zelfs lugte
 alle

alle dagen in koud, vriezende, mistig weer, als was den 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, en 24. January, met een luikje half open te stellen, en over deze opening tot de glazen een wol-bael te leggen, zynde voorts de kas des nagts met enkele riet-matten gedekt, en des daegs van elf uuren, zelfs in vriezende mistige lucht, ontdekt; wezende het koudste in open lucht 12. Ook hadde ik den 21. alleen, driemaal met een vuurtje van zes turven gestookt, anders altyd tweemaal: den 21, en 22. Lugte ik des avonds met een luikje en overhangende wol-bael, zynde des nagts 12½ en des daegs 14. in de open lucht. Den 23. dekte niet meer des nagts met matten, stookte ook maer met vyf turven, als na gewoonte: was des nagts 14, en 's daegs 17½ in de open lucht.

Den 8. February hadde aen zommige ranken den top uitgenepen, en een rank, die zonder druif-trosjens was, op twee botten gesneden: den 24. bloeide een bosje in het midden der bak, om laag tegen het muurtje, het geen den 26. April, ryp zynde, gesneden wierd: den 26. bloeiden verscheide andere, ook maekte het dien dag zagt weer, dat waernam tot de algemeene zomer-snoeiinge, en het affnyden der haerden: het hadde negen dagen betrokken, mistig en vriezende lucht gemaekt.

Den 10. Maert was het in open lucht 21. wanneer, tusschen-buyen, ten tweedemaal de zomer-snoeiing verrigte.

Den 12. Maert waren ze alle uitgebloeit, voorts ontdekte ik, aen drie of vier bosjens, druifjens als groote groene Erreten. Den 16, en 17. Maert vreesde ik, des nagts, sterke vorst, zynde het weer-glas in open lucht des avonds 14. derhalven beval wederom met riet-matten te dekken, dog het was onnodig geweest, dewyl het weer-glas binnen de kas des morgens 27. aanwees, dat te hoog oordeele. Van den 20. tot den 27. Maert maekte het ongemeen helder zonnig weer, daerom was de gewoone stooking te warm: het weer-glas liep buiten Zon, met open luiken op 41.: zoo dat genootzaekt was den 24., ten half twaelf uuren, halve riet-matten voor de glazen te doen zetten, ook belaste ik maer met vier turven (drie te zamen en een dek-turf) te stooken: egter bleef het des morgens nog 26. (Lugte altyd, wanneer het weer-glas buiten Zon 30. aenwyft, met een, twee, drie, vier of alle luikjens, zynde daer toe het wenselykste, 35, 36, 37, 38. en niet hooger.) Den 28. Maert hadde het sterk gerypt, zynde in open lucht 12. en vermids de kas tot 's morgens ten vyf uuren ongedekt, en niet meer als met vier turven gestookt was, was het binnen de kas maer 23. Den 29. hadde niet

niet gelugt, om dat het met een styve Oost ten Noorden-wind zeer koud en schraef was, dreigende 's avonds te vriezen, daerom beval met dubbelde matten te dekken, daer door het weer-glas des morgens 25. en over dag buiten 33, tot 35. aanwees, en daer na, in het begin van April, over dag 37, tot 39. met open luikjens. Den 30, en 31. Maert, ook den 1, 2, 3, 4, en inzonderheid den 5. April vroor het sterk (na het faizoen) in den morgenstond; dekte met enkele riet-matten, en stookte maer met drie turven; egter was het 's morgens nog 25, en 26. en den 7. April 27. derhalven stookte des morgens niet, om dat dus hoog was, zonder van vooren gedekt te zyn.

Tot den 7. April bespeurde weinig verandering van aenwas, blyvende sedert drie weeken in eene en de zelve gesteltheid, maekende in dien tusschen-tyd de Druif-karlen, het geen altyd, ook aen die in open lucht groeyen, ondervonden word. Den 8. April was het weer gants zomer; zoo dat niet stookte: maer den 9. April zonder Zon en Noorden-wind zynde, stookte als vooren. Den 10. was het weer-glas des morgens 29. wanneer men met koud froot-water, van boven door de luikjens, de bladen oversproeide; des middags was het weer-glas, buiten Zon, met open luikjens 39. daerom de kas van vooren wederom met riet-matten dekte. Den 11. April waren verscheide bladen met witte Salpeter-vlekken, vermids tegen myn order met froot-water, in plaetse van regen-water, oversproeit waren; om het welke te verbeteren, men die met regen-water oversproeide; dog wederom qualyk, om dat de Kas, ten tyde der besproeiinge, van de Zon bescheenen wierd: dat wel moet opgemerkt worden omtrent alle begietinge van lof; want men noit eenige oversproeiinge in Zonne-schyn doen moet, maer daer toe eene bewolkte lucht waerneemen, of de Kasse tot het lof droog bedekt houden. Den 12. April was het 's morgens 23. en 's middags met een open luikje 39. wanneer wederom, voor eenen korten tyd, met riet-matten dekte: zoo ook den 13. wanneer oversproeide, en niet meer stookte. Den 15. was het weer-glas in open lucht met regen 24.: nam alle de glazen af, en liet de wyngaerden beregenen; telde alle de bosjens, en bevond twee en vyftig zoo kleine als groote bossen aen twee kleine wyngaerden te hebben, zynde twee van de zelve op het rypen. Den 19. was het koud en mistig: stookte wederom met vier turven. Den 18, en 23. besproeide als vooren met regen-water.

Den 26. April sneede het eerste rype bos Druiven. Den 28. was het des morgens binnen de kas maer 21., vermids niet meer stookte, en

II. Deel.

D d d

dus

us bleef het meest, om het koude en guure weer, tot den 17. Mey.

Den 21. Mey waren alle de druiven zeer ryp; en den 23. plukte de laetste, die wit van rypste, en de karls zoo bruin en zigtbaer waren, als oit gehad hebbe. NB. Schoon hier niet staet aengetekent van het begieten des grond binnen de kas, zoo is zulks nogtans dikwils geschied, telkens ten minste met twee volle gieters water.

Den 7. Augustus snoeide deze Wyngaerden, en stonden die even zoo als in den winter: niet tegenstaende het een zeer koude natte na-zomer was, en dat ze nog boven dien des daegs met matten bedekt waren, geraekten ze half September in den groei. Vervolgens sneede de zelve den 7. February wederom als vooren kort by den grond af, zynde dit de tweede-mael: uit welkers kort gesneden tookjens wederom kragtige hout-scheuten voortquamen, die in het volgende jaer veele groote druifbossen in open lucht voortbragten; daer na snoeide deze twee Wyngaerden den 14. November. Op Kersmis zette de glazen voor de Wyngaerden, hebbende daer mede een weinig langer gewagt, in hoope dat ze, door een weinig meerder vorst, nog zouden betemperen; dog was maer eens 11½, eens 12½ en tweemaal des morgens 13. in open lucht geweest met veel regen en weinig Zon.

Daer op begon den 1. January des volgenden jaers de stookinge, even als vooren; maekende mistig weer, weinig Zon, en weinig of geen vorst. Den 25. January begonnen de knoppen te bersten, wanneer voor de eerste mael lugte. Den 27. zag ik aen eenen boven-knop twee bosjens druiven, dat zeer onverwagt, schielyk en myns oordeels te vroeg was; derhalven lugte meer, en was het weerglas tot February noit hooger als 30.: en des morgens 23, en 24.

Den 10. February snoeide zommige ranken. Den 16. February bloeide een bosje, even als de voorige reis den 24. February: het was den 1, 2, 3, 5. betrokken, maer de andere dagen zeer zonnig weer met vorst, zoo dat het weer-glas 's morgens in open lucht stond op 11, 10½, en 10.; en dat te verwonderen is met heldere zon des daegs 15, 16, ook 17. nogtans vriezende, het geen bewys geeft, dat de Zonne-straelen in de tuin blyven hangen, en aldaer meer warmte maeken: dit zonnige weer doet met open luikjens het weer-glas buiten zon tot 31, 32, ook 33, 34, en 35. opklimmen. Den 17. February was het met betrokken lucht 30. zonder te lugten: en vermids door dekkinge en stookinge den 18. February op 29. stond, en een bosje, zonder bloeijen, zag afruyen, vreesde te warm gehouden te zyn; overzulks dekte niet

niet meer met riet-matten; nogtans bleef het 's morgens, de lugt buiten vorst zynde, 26.: en zelfs twee luikjens, eene halve hand breed, open zynde, met een wol-bael daer over, nog ruim 25. dog wanneer nog hooger, zoo zette aenstonts met den dag meer luikjens open, tot dat het op 24. quam te zakken.

Het maekte na den 16. February doorgaens slegt kas-weer, zoo dat het weer-glas somtyds maer 29, 30, en 31. het hoogste, ook by heldere Zon 35, 36, en 37. stond. De grond wierd, na gewoonte, binnen de kas vogtig gehouden door begietinge met regen-water van twee, ook somtyds, dog zelden, drie gieters.

Den 5. Maert waren niet alleen alle de eerste bossen uitgebloeit, maer ook veele met kleine beziën, onderwylen quamen nog veele Na-bosjens: ook waren de bossen in het algemeen grooter en in meerder getal als de voorige reis. Den 14. Maert stookte maer met drie en een dek-turf, en bleef lugten met eene overhangende wol-bael des nagts, op dat des morgens 25, en 26 zoude zyn.

Den 15. en 24. Maert, ook den 9. April oversproeide met regen-water.

Den 25, en 26. Maert was het zeer zonnig, stookte niet, nogtans was het 's morgens 25. en des daegs 35, 36, 37. Den 27. Maert veranderde het weer, wierd regenagtig en windig, daerom weder begon te stookten tot den 9. April, geduurende welke tyd, en nog langer, weinig of geen verandering zag aen de eerste bossen, als zynde in het Karl-maeken.

Den 9. April liet de Wyngaerden, behalven de oversproeijing, ook voor eenen korten tyd beregenen, zynde het weer-glas buiten maer 21½. Den 14. April had men, ten drie uren, byna een stort-regen; het weer-glas was in den beginne buiten 27. en binnen de kas 38. buiten zon geweest: als toen liete de Wyngaerden twee uren beregenen, tot dat het weer-glas buiten en binnen de kas tot 23, en 22½ stond, als wanneer wederom dekte: ziende ten dien tyde, door het slegte weer van April, nog weinig verandering: nogtans hebbe ik op den 5. Mey de twee eerste bossen rype druiven, en zoo vervolgens gesneden.

Behandeling van Wyngaerden in eene Stook-kasse, van drie rook-leidingen met 4. glas-raemen, de welke maer van eene kant kan gestookt worden.

De Wyngaerden den 29. Oktober gesnoeit zynde, wierden de glazen den 13. December daer voor gebragt, en de muur boven de luikjens zodanig met eene dikke wol-bael bespykert, dat men de luikjens, tegen sterke indrang van vorst, bedekken konde, zynde de wol-bael zoo breed, dat die, met ter halve wydte open staende luikjens, nog tot op het glas overhangen konde, ten einde geen wind, onderwyl en de dampen geloofd worden, van vooren of van boven zoude indringen; en op dat men deze luikjens geheel onbelemmert zoude kunnen openen, is deze boven-dekkende wol-bael in drieën gescheiden, leggende ieder een hand breed over malkanderen.

Den 31. December begon des avonds de eerste stooking tot opdroogginge met zes turven. Den 1. January des morgens en des avonds met zeven turven: dog des middags by het gebleven vuur, ten drie uren, nog drie turven voegende. De kas wierd des nagts met twee dik rietmatten gedekt: het voor sterk, inzonderheid den 10, 11, en 12. zynde het weer-glas beneden 10.; dog hadde onder de dubbelde rietmatten den 9. des avonds een dik haire-kleed aen klauwieren gehangen, als toen stookte ook met agt turven: de luikjens waren boven op de wol-bael met sneeu gedekt. Zoo haest de botten begonnen geelagtig te worden, lugte, zelfs in de sterkste vorst, nacht en dag met een luikje, een vinger breed en meer open, nogtans bleef de wol-bael daer over hangen, de welke des nagts aen het opene met de riet-mat, ook des daegs met sterke vorst en betrokken lucht bevat wierd: in de felste vorst stookte, des middags ten elf uren, nog met vier turven.

Den 11. en 18. begoot in zonnig weer de grond met vier gieters water.

Het weer veranderende, verminderde de stooking weder tot 7. turven; en nam het kleed af: de Thermometer was op het laagste 17, 18, 19, 20, en 21. en op het hoogste 29, en 30. Den 20, 21, 22, 23. was het betrokken lucht, en hoewel het van den 20. dooide, egter was het weer-glas den 24. 's morgens maer 21. en over dag 23, en 24. op het hoogste.

Den

Den 30. zag men des morgens het eerste Wyngaerd-blad: den 5. February bosjens. De Wyngaerden wierden, om de 4. dagen, met twee gieters water bevogtigt. Als nu stookte nog des morgens en des avonds met zeven turven, en 's namiddags ten 4. uuren met drie turven. Den 17. snoeide de Wyngaerden met zonnig weer. Den 7. Maert bloeiden de Druiven. Den 17. waren de Beziën zoo groot als kleine Erreten. In April waren de glazen zelden met Riet-matten gedekt: en den 12. de Wol-bael boven de luikjens weg genomen: nogtans bleef tot Mey stooken. Het was den 4. Mey zonder meer te stooken in de kas 24. en buiten 20. op het weer-glas. Den 16. hadde de eerste rype druiven: dog het hadde, sedert dat den 4. niet stookte, slegt, koud, guur weer met weinig zon gemaakt. Den 30. hebbe ik onge-meene rype en groote bossen Druiven gesneden.

Gelyk men het groeyen, bloeyen, en ryp-werden van Druiven, door het vervroegen der Saizoenen, in Stook- en koude beglaesde Wyngaerd-kassen kan bevorderen: zoo kan het zelve omtrent andere vrugten mede gedaen worden; mits dat men voor-af de gesteltheit der lucht, ten aenzien van haere natuurlyke groei-, bloei-, en ryp-tyd, waerneemt en aentekent, om zig daer na, in 't vervolg, ter navolginge te rigten. Op deze wys hebbe ik overvloedige rype Praegse Muskadel-Kerssen aen eenen boom, die in eene koude Kasse, als *bladz. 231.* afgeschetst is, stond, met het begin van April geteelt, en daer van de laetste door-rype vrugten in het laetste van April en begin van Mey geplukt. Voor deze Kasse waren met de maend van January de glazen gebragt; en liet die, zoo veel doenlyk, de Zonne-sraelen genieten, ondertussen zorg dragende dat de kasse, zoo ras de bloem-knoppen begonden te bersten, tegen het vriezen gedekt wierd; voorts behoudende, de vrugten na wens gezet zynde, de warmte, ten waere by sterke Zonne-schyn, wanneer alle de luikjens geopent wierden; egter zodanig dat, by minder Zon, het weer-glas noit onder de 34. konde komen te zakken.

M A N I E R O M ANANAS-PLANTEN EN VRUGTEN

voort te teelen.

De Ananas, by de Amerikanen *Pinbas*, word ook *Pyn-appel* genaemt, om de uiterlyke gedaente der vrugt, die in veele deelen na de waere Pyn-appel gelykt; dog deze Ananas is, boven de vrugt, met eene groen-bladige uitgroeyende kroon verciert. De zelve is oorspronkelyk uit West-Indiën, van waer ze in Oost-Indien, en tot Ons is overgebracht.

De vrugten groeyen in West-Indiën doorgaens hooger, grooter; lang-toppiger, ook met veel meer, dog kleinder knobbels als in Oost-Indiën, en by Ons; alwaer de vrugten ronder en grooter van knobbels zyn; hoewel ik hier te lande vrugten van zodanige grootte, en even zoo piramidael, als die uit West-Indiën komen, gehad hebbe. Men vind Schryvers, die de zelve onderscheiden in veele soorten, als ronder, kleinder, en met minder of met meerder grooter knobbels; maer de geduurzaeme ondervinding heeft my geleert, dat deze beide soorten, Ronde en Piramidale, van de afzettels der eige zelve Plant zyn voortgekomen, en wel van zodanigen als my uit verscheide gedeeltens en Eilanden der West-Indiën zyn toegezonden; wordende deze veranderinge door de manier van behandelinge, en na dat door de gesteltheid van het weer in meer of minder betemperinge groeyen, veroorzaekt.

Ik onderscheide de zelve in drie verscheide soorten: de Eerste en beste soort heeft groene bladen, die met fyne stekels bezet zyn, even als in de nevens-staende plaet te zien is, welke vrugt zeven duimen hoogte, en dertien duimen in de rondte hadde: deze plant word, na dat dik en groot is, en vervolgens des winters buiten versterving, voor dat vrugtsteng maekt, kouder gehouden word, ook langzaam, by grooter hette, zyn vrugt maekt, daer na grooter en spitser, als zodanig een, die in de voor-winter warmer en meer in groei gehouden is.

Aen de Tweede soort geeve den naem van Roode Ananas, om dat des zelfs bladen grooter, breeder en van donkerder groen met rosheid vermengt zyn: de zelve geeft zoo groote vrugt niet; maer des zelfs knob-

knobbels zyn breeder en grooter, dog platter; zynde de onrype vrugt bruin-rosagtig, en ryp hoog geel met bruinder geele vlekken op de knobbels: deze is niet zoo geurig van smaak als de Eerste beste soort; die onryp van een donkerder groen, en ryp met ligter geele knobbels is. Om deze minder geurigheid word de zelve, nog de volgende soort door my meer voortgeteelt.

De Derde soort word de gladde Ananas genaemt, om dat die zonder zy-stekels of kleine doorntjens, maer ten einde der bladen met sterker, scherper punten is; vorders zyn deze bladen langer, smalter en meer opwaerts groeyende: dog de vrugt is kleinder.

De Ananas-plant groeit op de zelve wyze als de Aloë, maer niet zoo groot, en met groen-koleuriger dunder bladen met minder merg: ook zyn deze bladen niet zoo groot nog breed, dog, na gelykheid van haere grootte, langer, en de kanten met fynder, digter bezette doorn-tjens of stekeltjens: de zelve word voortgeteelt van haere vrugt-kroon, dog meer van wortel- en zy-scheuten, de welke uit de grond, of rondom de kroon, als zy-scheuten groeyen: wanneer de plant vrugt voortbrengt, dan groeyen ook de Uitloopen, en zulks meerder, na dat de zelve vroeg van de Moer-plant worden afgenomen: dus hebbe van eene plant in het zomer-faizoen in de twintig jonge uitloopen gehad, daer anders gewoonlyk twee, drie, of ten uiterste vier heeft.

De Ananassen kunnen onze winter-koude niet verdraegen, en moeten des zomers meer en langduuriger warmte hebben met minder veranderingheid van weer, als gemeenlyk onder onze luchtstreek is; daerom des winters niet alleen in Stook-kassen, maer zelfs des zomers onder glazen, en boven dien alsdan nog met de potten in broeyende Rund vereiffen gezet te worden: edog het is met deze als met alle andere gewassen van warmer luchtstreek; dat de jonge, die hier te lande aengequeekt zyn, meerder koude, en veranderlykheid van weer kunnen wederstaen, en daerenboven vrugtbaerder zyn, als zodanige, de welke ons van buiten zyn toegezonden, en onder het klimaet, met haere natuur overeenkomende, geteelt geweest zyn: derhalven zal men zulke planten tragten te bekomen, die hier te lande aengequeekt, of zelfs door voortteeling aengewonnen zyn: want men deze vrugt zeer gemakkelyk en met weinig moeite aldus kan voortteelen.

De bequaemste tyd, om de jonge scheuten af te neemen, is van half Juny tot het einde van die maend, wanneer veeltyds de struik van bequame grootte en genoegzaame dikte is om de zelve van onderen een weinig

nig te ontbladeren en dus te planten, zullende alsdan vervolgens in die zomer genoegzaame wortels tot Oktober maeken.

Als men de Kroonen wil planten moet men de struik, omtrent een duim breed lengte, van onder ontbladeren; alwaer gemeenlyk aenwyzing van nieuwe aen te groeyen bladertjens zynde, zullen de wortels aldaer beter uitbersten.

Het planten van deze jonge scheuten of vrugt-kroonen moet in zandige aerde en kleine potjens gedaen worden, zullende daer in het beste wortels maeken; maer als de planten grooter geworden zyn, moeten ze het volgende jaer in kragtiger, minder zandige, aerde, en in grooter potten, mits de planten met de geheele klompen aerde in het overbrengen omwonden blyven, verplant worden: de bequaemste tyd tot het verplanten is in Maert, als wanneer de planten uit de Stook-kassen tot de Ananas-Rund-bakken staen overgebracht te worden.

Men moet omtrent het planten en verplanten zorg draegen dat de aerde vast rondom de struik of gewortelde klomp aengevoert, en daer na met water begoten word, op dat des te beter zoude sluiten: ook moet men daer toe niet te groote potten gebruiken, want deze zyn, behalven dat ze meer plaets beslaen en onhandelbaerder zyn, niet zoo goed tot de groei, en het doen voortbrengen van groote vrugten, als die van maetige grootte: de bequaemste potten tot het verplanten zyn van tien duimen diameter, boven binnens rands, en zeven duimen beneden, van boven tot de bodem tien en eene halve duim diep.

De planten begeeren, in groei zynde, gemeenlyk taemelyk veel water, en na de groei kragtiger, en nog meer als in vrugt zyn; worden- de alsdan ook het lof van boven veeltyds oversproeit: nogtans moet men daer omtrent voorzigtig te werk gaen; en zoo veel water niet geven dat het zelve omtrent de vrugt-ryping schadelyk is; want zoo de vrugten waterige, doorzigtige, groene geelagtige knobbels bekomen, is het een bewys dat de zelve te nat gehouden zyn, en zullen alsdan zodanige vrugten van minder reuk, en niet zoo geurig van smaek wezen: maer men moet de zelve ook, des winters, niet tot zoo verre laten uitdroogen, dat het merg van de bladen vergaet, daer van de beginzelen zyn, wanneer de groene bladen, tegen den dag gezien worden, geelagtige bonte vlekken bekomen.

Tot het teelen van eene bequaame vrugt; moet de plant van eenen jon-

jongen scheut, of kleinen kroon, ten minsten drie jaeren wel en dikstruikig gegroeit zyn: het eerste teken, van vrugt te zullen voortbrengen, is, dat des zelfs bladen van onder een weinig ontzakken, en de plant zig in het hert een weinig opent, wanneer de vrugt haestig volgt, en zig uit het midden der plant, als de oppervlakte van eenen grooten nagel, komt vertoonen.

Als de vrugt en steng verhoogten, werd de vrugt rondagtiger met puntige bladertjens, even als distel-klitten, zynde, aen zommige met roodagtige, en aen andere met witte uitspruitende bladertjens: na dat de vrugt, omtrent een maend, gegroeit heeft, en van grootte als een Okker-noot is, komt uit ieder knobbel een langagtig drie-bladig spits toelopend bloemtje, zynde aen de gemeene Ananas-vrugt van koleur bleek blaau: aen de Roode hooger blaau: en aen de derde soort zonder stekels op zy der bladen, byna violet: dit bloemtje valt, met aenwas der vrugt, niet af, maer krimpt verdroogende in, en laet eenige zichtbaere overblyfzels, als de vrugt haere volkomen rypthe heeft.

De tyd van het begin der vrugt tot dat haer volkomen rypthe heeft, kan niet bepaelt worden aen zeker getal van dagen of weeken, nade-mael het afhangt van bequaem agter-een-volgende zomer-weer: en vermids men in het Voorjaer, wanneer de Planten in de Stook-kasse staen, de Zon alsdan de glazen regthoekig beschynende, door vuurstookinge eenen zeer natuurlyken groei kan te weeg brengen, en dus de zomer gestadig en langduuriger doen zyn, het geen in het Najaer onder leggende glazen door Rund-broei niet kan geschieden, de Zon alsdan de glazen met schuinser straelen beschynende, en gevolgelyk geene behoorlyke warmte veroorzaekende, het geen door de gewoonlyke regen in dien tyd nog meer aen de planten benomen word, zoo moet men met het laetste van December meer en meer warmte door vuurstookinge maken, op dat de planten met February zodanig in groei zyn, dat de vrugten zig met de midde-maend, of ten uitersten voor Maert, in de planten zichtbaer komen te vertoonen, die alsdan by vervolg van bequaem zomer-weer, onder behoorlyke behandeling, met het begin van July, haere volkomen rypthe verkrygen, en dus vyf maenden, van de zichtbaere vertooninge, onder weg zyn. De vrugten, die zig met het begin van Maert vertoonen, hebben, voor het minste, veertien dagen langer nodig om te ripen: die van midde-Maert een maend; en gevolgelyk zyn deze zes maenden onder weg: en die met April nog langer; dog

die van half April werden zelden zoo ryp, dat ze haere natuurlyke geurige smaek verkrygen.

De aengenaeme reuk, den welken de rype Ananassen, by het openen der glazen, van zig geven, is het zekerste bewys van rype, geurige, wel behandelde vrugten; die alsdan van koleur hoog-geel zyn met bruine geele vlekken op de knobbels.

Van de behandeling der Ananassen, en eenige andere Gewassen, in de winter-Stook-kasse, en des zomers in de Rund-broei-bakken.

De tyd, wanneer de Gewassen uit de Rund-broei-bakken tot de Stook-kasse, en van deze wederom tot de Rund-broei-bakken moeten overgebracht worden, kan niet bepaelt worden, als zynde afhankelijk van het weer, en na dat de Zomer of Winter langduurig is; mitsdien ben ik, in zommige jaeren, genootzaekt geweest de zelve, met het laetste van September, in de Stook-kasse, en niet voor April daer uit te brengen: dog in gewoone jaeren geschied zulks omtrent den 10. of 12. Oktober, en in het Voorjaer half Maert tot de Stook-rundbak; en tien dagen daer na tot de andere, mits dat de rund alvorens in de bakken door broei van bequaeme warmte is: ook moeten de Stook-rioolen door vuur-stookinge opgedroogt zyn, alvorens de gewassen tot de Stook-kasse worden overgebracht, om niet alleen de zelve van vunsse dampen, die, in de eerste stookinge, van vogt het kragtigste zyn, te zuiveren, maer ook om te ontdekken, of 'er geene openingen zyn, daer de rook kan doordringen, de welke alsdan met zand moeten gedigt worden.

In de Stook-kasse, Rund-bakken en Stook-oven, gemaekt volgens de afgeschetste plaeten in het 1. *Hoofddeel* bladz. 18. en het 7. *Hoofd-deel* bladz. 45. in het 1. *Boek* dezes *tweede Deel* te zien, word de agtgeving, aengaende de gesteltheid van warmte en koude, na het Weer-glas genomen; het geen in de Stook-kas van de zy-muur by den Oven twee roeden en drie voeten afstandig hangt; met het bolletje een voet en zeven duimen van den grond, en van de voor-glazen in de winkelhaek; zynde het in de tweede verdeeling der Kasse mede een voet en zeven duimen. In de Rund-bak hangt het weer-glas agter in het midden om hoog.

De

De Gewassen worden in dezer voege in de kasse en bakken geplaatst. Onder op de grond der Stook-kasse, zoo dicht doenlyk voor de glazen, mits de bladen niet of weinig aen de glazen raken, worden de dikste, struikigste planten, de welke het kort-bladigste zyn, gezet, op dat de daer agter geplaatste minder zouden beschaduwten; agter deze kort-bladige worden, mede zoo dicht doenlyk aen de voorste, nogtans malkanderen niet of weinig rakende, de dik-struikigste, die lang van bladen zyn, gezet. Drie voeten en twee a drie duimen hooger uit den grond, zoo dicht doenlyk voor de glazen, legt een plank; daer op insgelyks de dik-struikigste vrugt-dragende Ananas-planten gezet worden: zynde de plaets, op deze plank, dicht by den Oven het verkiezelykste, en aldaer ook de eerste vrugten te wagten. Een voet hooger, meer in het midden der Kasse, en zodanig dat de voorschreven onder-plank, met potten bezet zynde, nog een duim tuffen-wydte heeft, legt voor by den Oven een plank, daer op de laegst-bladige minder soort, dog ook Vrugt-dragers, geplaatst zyn; maer deze brengen aldaer, schoon ze op die plaets de meeste warmte genieten, noit zoo goede nog groote vrugten voort; al waren de planten zoo dik-struikig als de beste: daer van de meeste reden de afstand der lucht is, en dat de planten niet genoeg door koude kunnen betempert worden. Men kan de zelve ook anders binnen de Stook-kas op eene schuinse styl-staende stelling, drie hoog, boven de geene die op den voor-grond staen, zoo dicht doenlyk, by de glazen plaetzen.

Vorder meer afstandig van den Oven, in de tweede verdeeling der Kasse, leggen op gelyke hoogte twee diergelyke planken nevens malkanderen, op de welken twee reyen van de kleinste Ananas-planten voor malkanderen geplaatst worden.

Beneden op den grond, agter de tweede rei vrugt-dragende Ananasen, worden de grootste planten gezet, van de welken geen vrugt, voor het volgende jaer, verlangt word; daer van de afstand der lucht oorzaak is: maer vermits deze, digst by den Oven, meer warmte genieten als die voor-staen, zoo moet men zorg dragen dat ze voor den Oven, in de eerste verdeeling der kasse, van onderen niet branden, daerom ze op een plank, de welke ander half duim van den grond op klinker-steenen legt, agter welke derde nog een vierde rei komt, geplaatst worden: dog het was beter, dat men de geene, die geen vrugten moeten geven, in eene afzonderlyke kasse plaetste, daer ze zoo veel warmte niet quamen te genieten, als de Vrugt-dragers van

half January tot dat in de Rund-bak overgebracht worden, nodig hebben.

In het 7. *Hoofddeel van het 1. Boek in het 2. Deel*, van den Oven en des zelfs stookinge handelende, is gezegt, dat die gemeenlyk, als het niet vriest, om den vierden dag gestookt word; dog daer aen kan geen nette bepaeling gestelt worden, moettende het weer-glas aenwyzen, of men meer of minder warmte nodig heeft: aldaer word ook gezegt, dat men des winters dikwils genootzaekt is, om aen den nagt, de dag-warmte, en aen den dag de nagt-koude te doen gewerden; om dat men de glazen van vooren, zoo veel doenlyk is, ongedekt moet houden, op dat de gewassen de lucht zouden genieten. Wyders moet men de Kassen dikwils van vurse lucht zuiveren, en eene verse buiten-lucht daer door laten waeyen; ten dien einde moet de warmte alvorens een weinig vermeerderd worden, want door het doorwaeyen des wind komt het weer-glas, een weinig beneden de pyl van warmte, te zakken.

Ondertussen is het niet doenlyk dat men de kassen altyd na wens regulier van warmte en koude kan houden; nademael onverwagte koude, wind by nagt, en andere toevallen daer omtrent veranderinge kunnen maeken, en aldus meer warmte of koude veroorzaeken; waer in men dan aenstonts moet voorzien, het zy met te lugten, of door den oven langer en heeter te stooken.

Wanneer de planten uit de Rund-bak, alwaer door warmte omtrent de potten zyn aengedaen geweest, tot de Stook-kas zyn overgebracht, dan moet men de zelve niet te schielyk den winter doen gevoelen, daerom is het best, dat men het weerglas, de tien eerste dagen, niet laeger als tot 22½ of 22. laet komen, en van warmte 29, tot 26.: maer men moet ook zorg dragen, dat 'er noit vorst omtrent de planten komt; overzulks moet het in de tweede verdeeling der kasse noit laeger zyn als 19. ook in haere zomer-maenden, die hier met half January beginnen: en vervolgens van half February, tot de planten in de Rund-bak gebragt worden, behoort het altyd naby op de zelve graeden van nagt-koude, en dag-warmte te zyn, volgens het weer-glas noit des daegs boven 39, of 40. en des nagts boven 27, of ten uitersten 27½.

In het laetste van November, als winter-maend, moet het weer-glas, in geen sterke vorst 19. aenwyzen; maer by felle koude met wind is men niet veilig, nog zeker omtrent den indrang der koude; over-

overzulks zoude men zig, in zodanige gevallen, somtyds bedrogen vinden; daerom men in diergelyk koud vriezende weer een weinig meerder voorzorg moet neemen, te meer om dat in deze lange nagten groote veranderinge, buiten eenige herstellinge, kan voorvallen: maer omtrent de dekkinge en uitwerkinge der stookinge konnende verzekert zyn, dan is het best dat men de Ananas-planten van den 10. Oktober, dat in de kasse komen, tot den 10, of 12. February, dat vrugten behooren te vertoonen, de navolgende koude en warmte, volgens het weerglas in de tweede verdeeling, laet genieten.

Oktober.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 10 tot 20	— — — 22	— — — 27
— — — 21 — 28	— — — 21	— — — 25
— — — 29 — 31	— — — 20 $\frac{1}{2}$	— — — 24

In deze maend gemeenlyk twee- of drie-mael te stooken; en drie- of vier-mael te begieten.

November.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 10	— — — 19 $\frac{1}{2}$	— — — 22 $\frac{1}{2}$
— — — 11 — 30	— — — 19	— — — 21

Na het weert vyf- of zes-mael te stooken; en drie- of vier-mael te begieten.

December.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 14	— — — 19	— — — 21
— — — 15 — 25	— — — 20	— — — 22 $\frac{1}{2}$
— — — 26 — 31	— — — 22	— — — 24

In deze maend agt- of negen-mael te stooken; en de planten vier- of vyf-mael te begieten.

January.

	Nagt-koude	Dag-warmte
van den 1 tot 9	— — — 23	— — — 25 $\frac{1}{2}$
— — — 10 — 15	— — — 24 $\frac{1}{2}$	— — — 27
— — — 16 — 22	— — — 25 $\frac{1}{2}$	— — — 29 $\frac{1}{2}$
— — — 23 — 31	— — — 26	— — — 32 $\frac{1}{2}$

Gemeenlyk tien-mael te stooken; en tien- of twaelf-mael de aerde te begieten, en somtyds de planten te oversproeyen.

February.

				Nagt-koude		Dag-warmte
van den	1	tot	5	— — —	26	— — — 34½
— — —	6	—	12	— — —	27	— — — 36
— — —	13	—	18	— — —	27	— — — 37½
— — —	19	—	23	— — —	27	— — — 39
voorts zoo lang in de Stook-						
kasse staen.					27½	— — — 40

Na het weert te stookken; en een weinig meer als in January te begieten en te oversproeyen.

moetende de planten vervolgens in de zelve graed van koude en warmte blyven, tot dat ze in de Rund-bak overgebracht worden. Men kan gewoonlyk deze warmte by vorst verkrygen, wanneer men om den anderen dag stookt: wyders moeten de planten, na dat ze aen het groeyen zyn, meer gegoten en dikwils met koud water, tot verquikking van het lof, oversproeit worden.

De Gewassen, die in de Luchtfreken onder of omtrent de Linie groeyen, zoo als de *Manges Tanges* doet, kunnen hier te lande aen zoo veel koude niet wederstaen; daerom moet de *Manges Tanges* in de Stook-kas op de plank, de welke drie voeten en twee of drie duimen boven de grond is, voor de glazen, het digste by den oven, dog voor by de Lucht, geplaatst worden: moetende den Oven voor de zelve noit slapper gaen als dat het weer-glas 23. aenwyft, en de dag-warmte niet beneden 25. is: voorts moet die van gelyke warmte als de Ananassen van den 24. December, enz. gehouden, maer met zoo veel water niet bevogtigt worden. Deze *Manges Tanges* is eene bekende Oost-indise vrugt, en aldaer voor de eerste na de Ananas van smaak gegagt: van grootte als eene gemeene Renet met eene bruine purperagtige voise schil: heeft op des zelfs kruin zoo veel tekens, als daer onder vrugten leggen, die gemeenlyk 5, of 6, ook 7. zyn, en zulks in onderscheide verdeelingen of vliezen, even als een Sinaes-appel, dog de eene verdeeling is grooter als de andere: de daer in besloten vrugten zyn sneeu-wit, van eenen zeer aengenaemen zoeten smaak, ja beter als van onze Perziken, om dat deze altyd van gelyke zoetigheid en noit meelig zyn. De bast van dezen boom, die van Uitloopen word voortgeteelt, is ros-bruin: de bladen zyn blinkend hoog-groen, golfagtig, en

en voor spits-puntig; in de rondte geschaert; niet ongelyk aen het blad der Limoen-bergamot, maer een weinig smalder en puntiger na boven.

De *Pisang*, die van Uitspruitzels word voortgeteelt, en waer van veele soorten zyn, groeide by my, in gelyke warmte, koude en bevogtinge met de Ananassen gehouden, zeer weelig; maer als de zelve tot de hoogte van ruim zeven voeten gekomen was, en daer door niet langer in myne Stook-kas staen konde, hebbe ik dien in myne Trek-kas moeten plaetzen, alwaer ze, zodanige vereifte warmte niet konnende verkrygen, gestorven is: ondertussen houde ik my verzekert, dat ze, in gelyke warmte en bevogtinge met de Ananassen gehouden wordende, zeer gemakkelyk tot het vrugt-draegen te brengen is: maer door verscheide voornaeme lieden uit Oost-indiën berigt zynde, dat het veel slegter vrugt als de Ananas is, en dat eene geile zoete smaek en weinig vogt heeft; vorders langagtig, en ongelyk van grootte is; hebbende gemeenlyk 20, tot 30. en meer vrugten aen eene struik; waer van de grootste, als onze Braed-peeren, gebakken of gebraden, en by eene boterham gegeten worden; zoo hebbe, dit vernemende, van het voortteelen van deze afgezien; naerdien myn voornaemste en eenigste toeleg altyd geweest is, om wezentlyke goede vrugten, en geene uitheemse slegte, of bespiegelende planten, om der zelve zeldzaamheid hier te lande, voort te queeken.

De *Cederaet* en andere *Citroenen*, *Bergamotten*, *Sinaes-appelen*, en zodanige teere *Limoenen*, *Kaepse gewassen* enz. kunnen aen meer koude wederstaen, zulks de Kas-warmte voor het laegste op 17. mag komen, en de dag-warmte op 19, of 20., daerenboven moet der zelve winter langer duuren, en niet voor half January de warmte zagtelyk vermeerdert worden, zoo dat ten einde van January het laegste 21½, of 22. en het hoogste 25, of 26. moet zyn. Met het begin tot half February 22, of 22½ en 27, of 28. het hoogste. Na het laetste van February 23. en 29, of 30. het hoogste. Maert 23½, of 24. en 31, of 32. het hoogste, en aldus blyven tot dat de Trek-kas ontbloot word, het geen gewoonlyk na den 20. Maert is.

Met deze warmte kan men de *Roozen* en andere bloemen van onze Luchtfstreek tot bloem vervroegen; maer geenzins, wanneer men de zelve gelyke warmte met de Ananassen doet genieten, want dan schieten ze sterk in lof, zonder eenige bloemen voort te brengen.

In Maert is de Zon zoo hoog gerezen, dat deze, byna staende glazen

zen der Stook-kasse, omtrent de middag, met affchampende Zonne-straalen beschenen worden, overzulks zal men alsdan bedagt zyn om de Ananassen, de welke onder schuins leggende glazen, door broeyende rund, konnen verwarmt worden, daer in over te brengen; ten dien einde maakt men dat de Rund bakken, omtrent den agtsten of tienden Maert, met rund aangevult, en met glazen overdekt zyn: voorts worden de planten in haere potten, na dat de rund aen het broeyen is, daer in gezet, en tot aen of even boven de rand van de potten sterk met rund aengevoert: daer toe is de gewoone tyd *omtrent half Maert* voor de steene Rund-bak, de welke kan gestookt, en door boven-dekking met Haire-kleden en Val-blindes, tegen onverwagte vorst, bezorgt worden: maer in de bakken, die met geen vuur konnen verwarmt worden, niet voor na den 20. Maert of laeter, na dat het weer vriezende is, of dat men sterke vorst gehad heeft; want alsdan volgt zelden zoo sterke vorst, de welke niet door deksel van schuif-gordynen, en daer over riet-matten kan afgeweert worden.

De gewassen worden onder deze leggende glazen in de Rund-bak kragtig van Zon aengedaen, waer door het lof, als daer aen ongewoon zynde, ligtelyk komt te branden; maer om zulks voor te komen moet men, by heldere Zonneschyn, de zelve dikwils dekken en ontdekken, zoo lang tot dat ze aen de Zon gewoon zyn, het geen gemeenelyk veertien dagen, of weinig langer, aenloopt, als wanneer het weerglas, eenigzins door de glazen van Zon aengedaen, niet hooger mag ryzen als tot agt of negen en dertig, het welke voor de boven-lucht merkelyk minder is als in de Stook-kasse, want het, door de warmte der Rund omtrent de potten, ruim zoo warm maakt.

Wanneer de bladen aen de Zon gewoon zyn, dan laet men de zelve zonder deksel tegen des zelfs stralen, en worden alsdan, met het afhaelen der glazen, gelugt, in den beginne op 40, of 41. en daer na om of by de vyf en veertig. De Planten in de bakken gebragt zynde, worden, in den beginne, weinig gegoten, om dat de rund, zeer nat in de bakken gedaen, genoegzaeme vogt van onderen verschaft; maer daer na worden ze taemelyk, telkens by oversproeiinge, begoten; ook worden de glazen, als het des zomers regent, afgehaelt, om de planten door den regen te verquikken.

B E H A N D E L I N G

der

T U B E R O O Z E N.

De Tuberoozen begeeren eenen vetten zavelagtigen wel doormesten klei-grond in eene vrye open warme lucht met veel vogt: als men de zelve aldus plant en onderhoud, vermenigvuldigen ze by uitnemmentheid sterk, en brengen verscheide bloem-stengen, uit ieder bol, voort; het geen niet zoo zeer door de groote van de Bol veroorzaekt word, maer voornamentlyk daer door, dat de bol van onderen met eenen gezonden, vasten, dikken wortel voorzien is, uit de welke veele kleine hair-, of houtige wortelen schieten, die aen deze plant-bol, by aenhoudinge van warmte en vogt, geduurige groei veroorzaeken door gestadige aenwas van Klifsters: zynde dit, myns wetens, aen geen ander bol-gewas zoo eigen: dit heeft my de ondervinding geleert, wanneer ik zodanigen grooten onder-wortel zonder bol, en alleen met aenwyzinge van kleine uitbottingen, zoo groot als een spelde-kop, op zy van de zelve wortel, geplant hebbe; want deze heeft my niet alleen in het zelve jaer in Augustus vyf bloem-stengen, ieder met in de dertig of veertig bloemen voortgebracht, maer ook, in Oktober uit den grond genomen zynde, was die tot eenen grooten klomp van tien groote bollen en een menigte aenwasjens van kleine Klifsters gegroeit: hier door wierde ik myne begaene misflag gewaer in het be-
snoeyen of afbreken van dezen grooten onder-wortel: als mede dat een groote bol, het voorige jaer gebloeit hebbende, wanneer met genoegzaame onder-wortel voorzien is, daerom in het volgende jaer geen minder bloem-stengen voortbrengt; dewyl die, door de kracht van den onder-wortel, meest op zy van den bol uitbersten, en aldus haere bloem-stengen vormen, gelyk uit eenen enkelden bol vyf bloem-stengen bevonden hebbe op zy voort te komen.

Gelyk de warmte en vogt van onder, haer in gestadige groei doen aenhouden, zoo doen in tegendeel koude en damp haer lof, en by aenhoudinge ook haer bol en wortel schielyk verrotten: insgelyks zal een Najaers ryp haer groei stremmen en het lof doen vergaen, zulks

II. Deel.

F f f

zal

zal ook de damp, die men in het Najaer, en des winter gewoonlyk in besloten glazen-kassen heeft, uitwerken.

Wanneer men een zoel en warm Najaer met veel vogt heeft, dan groeyen de Tuberoos-bollen met ongemeene dikke stengen en veele bloemen: in tegendeel zyn de stengen, in groote Zomer-hette en droogte, mager, dor, en met weinige bloemen: daerom moet men de zelve alsdan overvloedig en dikwils begieten, zelfs somtyds tweemaal, of meermaelen ter week.

Wyders moet men zig omtrent het voortteelen aldus gedragen: men neemt de Bollen in haeren klomp van aenwas, na de eerste Najaers ryp, wanneer haer lof begint te hangen, of wel in zeer natte koude Najaeren, met het begin of half Oktober uit den grond: daer na men het lof tot een duim of ander half boven de bollen afsnyd, en alsdan de aerde tusschen de zelve en de wortels uitspoelt; vervolgens legt men die met haere onder-wortels, in het geheel aen een, te droogen, waer na de zelve in eene drooge warme plaets, daer de minste vorst niet kan bykomen, bewaert worden; daer toe ik het huisje van den Stook-oven verkieze. Men begint de zelve met February te zuiveren met de lange hair-wortels, rondom de dikke knobbel-wortels, digt af te snyden, neemende ook alle de kleine overvloedige Klifsters, die gemakkelyk afscheiden, als mede ieder groote bol, daer van; mitsdien plante ik niet als enkele bollen, ieder met haer aenhoudende dikke wortel-stuk, ten waere twee bollen, zoo digt by den anderen, aen eenen wortel-stuk vereenigt zyn, dat het zelve in twee deelen met eene groote scheuringe zoude moeten gescheiden worden; in zulken geval plante ook twee bollen teffens: deze zuivering en scheiding gedaen zynde, legge de bollen wederom te droogen tot het begin van Maert; en alsdan plaetse de bollen, die men zal planten, in eene houte bak, of pot van agt duimen hoog, met best wit of graeuwagtig zand gevult, digt by den anderen, zodanig dat haere toppen van boven geheel met zand bedekt zyn: waer na het bakje, of pot, bequaem warm, en het zand taemelyk vogtig moet gehouden worden. Agt of tien dagen daer na word de Mest-berg, op de welke de gesprotene bollen zullen geplant worden, aengelegt, na de lengte en breedte der daer toe geschikte bak, die alsdan met glazen toegedekt en dus aen het broeyen gebragt, ook boven op met twaelf of veertien duimen aerde langzaamelyk opgehoogt word: vervolgens worden, den agtsten of negenden dag na het aenleggen der mest-berg, de uitgesproten bollen, ieder
in

in een hoopje wit zand, daer op hoog geplant, met twee duimen aerde overdekt, en voor de koude, als de Meloen-bergen, bewaert.

Wanneer de aerde, de bollen aen den groei zynde, begint droog te werden, moet de zelve door te begieten in eene matige vogtige stand onderhouden worden; inzonderheid willen de Tuberoozen sterk begoten zyn, als ze bloem-stengen hebben; en op dat de aerde de daer op gegoten vogt wel zoude inslorpen, moet de zelve met eene duim breed dikte oude rund overdekt zyn.

De Tuberoozen zyn enkeld met zes bladen: maer de dubbelde, die gevallen uit de enkelde zyn voortgekomen, met negen, twaelf, agtien en meer bladen: van welke laetste hier nevens eene affschetzing te zien is.

Van de Bloemen in het algemeen.

Hier zoude een open veld hebben, indien ik oit in de geheimen der behandeling van Bloemen hadde willen indringen, maer het genot van vyf of zes weeken gezigt, zonder eenig ander wezentlyk voordeel, heeft my daer toe noit kunnen overhaelen. Myne genegenheid is altyd voor zodanige Gewassen geweest, die niet alleen het oog verlustigen, maer ook te gelyk de tong freelen, en het lichaem voedsel geven; mitsgaders voor wilde Plantagien, die allerhande werk- en nodig brand-hout, als aen het gantse mensdom dienstig en van noden is, verschaffen: derhalven zal ik dien aengaende, tot slot van dit werk, niet anders als eene algemeene schets ontwerpen.

Ik verdeele de Bloemen in drie onderscheide soorten, zynde de eerste en voornaemste *Bol- of Klacuw-bloemen*: de tweede *Plant-bloemen*: en de derde *Zaei-bloemen*. De twee eerste soorten worden vermeerderd van haere Bollen, Klacuwen en Wortel-stukken, mitsgaders Plant-scheuringen, en afzettingen; ook veeltyds door zaeijingen om daer door verbeterde soorten te verkrygen. De derde soort, die van zaed voortkomen, geeft even zodanigen gewas, als den bloem, daer van het zaed is gewonnen, ook somtyds met een weinig veranderinge.

Hoedanig de aerde zyn moet om bloemen voort te teelen, is in het 5. Hoofddeel van het 1. Boek dezes Deels te zien.

Den tyd, wanneer de bloemen in den grond gebragt, en weder behooren opgenomen te worden, zal men in het 2. Boek van dit Deel

in het 1. Hoofddeel, onder de maendelykfe Tuin-oeffeningen, konnen gewaer worden.

Men legt gemeenlyk alle Bol-bloemen ruim twee, en Klauw-bloemen ruim een duim diep onder de aerde, daer na overdekt men die nog met een vinger breedte oude Rund, als ook tegen vorft met peul-rys, het geen by fterker vorft met ftroo kan bedekt worden. Wyders moeten de Bollen niet opgenomen worden voor dat haer lof aen het vergaen is. Ook moet men, na de opneming, de vermeerderde Bollen of Klauwen niet aenftonts van de Moer-bol fcheiden, maer daer mede wagten tot dat ze gedroogt zyn, wanneer ze eenigermate van zelfs, zonder de Moer-bol te quetzen, daer van zullen fcheiden, of konnen afgenomen worden.

De Bloemen die van Bollen, Klauwen of Wortel-ftukken vermeerderen, zyn Anemonen, Arum, Brionie, Colchicum, Corona Imperialis, Cyclamen, Crocus, Dens Caninus, Dipsadi, Fraxinellen, Gladiolen, Helleborus, Hiacinthen, Jernfeyers, Jonquillen, Iriaffen, Lelien, Kievits-eyeren, Martagons, Tros en andere Narciffen, Orchis of Standel-kruid, Peoniën, Ranunkulen, Serpentaria, Tuberoozen, Tulpen, Tydelozen.

Die door Plant-fcheuringe voortgeteelt worden, Gras-anjers, Afters, Auriculen of Beerooren, Camillen, Cardinaels-bloemen, Damast-bloemen, Duizend-fchoonen, Gentinellen, Hepatica, Klokjens, Konftantinopelen, Lavendel, Lelijtens van Dalen, Plimen, Primula Veris, Vioolen.

Die men van Stek teelt, Dubbelde goud Lakenfe en geele Muur-bloemen, Konftantinopelen, Damast-bloemen; Flos Cardinalis, Paffiebloemen, Violetten.

Door Inlegginge Angeliëren.

Ook konnen deze meefte bloemen uit Zaed voortgeteelt worden.

B L A D W Y Z E R

der Voornaemste Zaeken.

A.

A beel-boom van verscheide soorten, met zyne eigenschappen beschreven, en waer toe des zelfs hout dienstig is, 190.

Abrikozen, waer op te oculeeren, 91. 143. welke smackelykst zyn, 113. van verscheide soorten en koleuren, 115, 144. hoe en waer deze boomen te planten, 143.

Aegt-appelen beschreven, 126.

Ael-bezien van stek te teelen, 77, 151. der zelve verscheide soorten, 114, 151. worden best op stooven voortgeteelt, *Ibid.*

Aenbinden van boomen, hoe te verrigten, 105.

Aenneemers, gedrag omtrent hunnen arbeid, 44.

Aerd-bezien, welke de beste zyn, en hoe te teelen, 319. wanneer te plukken, 116, 319.

Aerde, hoedanig by boomen te plaetzen, 47. des zelfs verscheidenheid, 270. hoedanig, na de eigenschappen der gewassen, te bereiden, 271. waer uit tot Pot- of Bak-gewassen, en bloemen moet bestaen, 272. mulle zandige te gebruiken tot de te verplanten gewassen, 273. hoedanig daer mede de broei-bergen te bedekken, 284. hoedanig tot Aerd- en Warmoes-vruchten moet zyn, 311. baggeragte mul gevoren zynde zal lichtst water ontlossen, 374.

Aerd-vruchten begeeren veranderinge van aerde, en de reden waerom, 271. welke men maendelyks kan hebben, 288. enz. de meeste moeten niet verplant worden, 313. welke te verplanten, *ibid.* hoe te verplanten, 314.

Aertstokken, op wat wyze te teelen, 320.

Afbonken, wat is, 46.

Ajuin, op wat wyze voort te teelen, 321. hoe daer van zaed te winnen, 322.

Alhèa word van stek voortgeteelt, en maakt een sierlyk boomtje, 206.

Amandelen, hoe te teelen, 83, 156.

Ananas-zomer-broei-bak afgeschetst, 238. waarnemingen met het weer-glas in dezelve, 256.

Ananassen zyn van drierlei soort, 398. op wat wyze voort te teelen, 399-401. in hoe-

danige aerde en potten vereiffen geplant te worden, 400. moeten des winters in Stookkassen geplaetst worden, 399. op wat wyze de struiken te planten en verplanten, 400. begeeren tamelyk bevogtigt te worden, *ibid.* 406. teken van te zullen vrugt draegen; en wanneer zig vertoonen, 401. hoedanig der zelve bloem is, *ibid.* wanneer ryp zyn, *ibid.* hoe moeten zien, als ze ryp zyn, 116, 402. wanneer in de Stook-kasse te brengen, en hoe aldaer te behandelen, 402. hoe daer in te plaetzen, 403. op wat wyze te stookken, 404. afschetzinge der warmte in de Stookkas, 405. wanneer in de Rund-broei-bakken te brengen, en hoe aldaer te behandelen, 408.

Andivie, op wat wyze voort te teelen, en het zaed te winnen, 323.

Angelieren, wanneer en hoe in te leggen, 79.

Anguiffe-peer beschreven, 124.

Appel-boomen, met afgeknotte kroonen geplant, hebben geen paelen nodig, 89. op haere eige plantsoenen te enten of oculeeren, 91. wanneer te enten, 93. der zelve beschryving, 125. enz.

Appelen worden van zaed voortgeteelt, 75. daer in men van buiten de pitten kan zien, 110.

Appel-pitten, wanneer te spruiten gelegd worden, 309.

Arbor mortis zie *Iben-boom*.

Arbor vitae maakt geen sierlyk boom-gewas, 199.

Arbeiders, hoedanig moeten zyn, 23. Der zelve gereedschap, 24-31.

Aspergien, op wat wyze voort te teelen, 324-326. hoe lang te slikken, en wanneer het lof af te snyden, 325. het gevallen zaed altyd op te zoeken, *ibid.* nieuwe geplante wanneer te slikken, 326.

B.

Baggers beschryving en kragt, 56.

Bak- en Braed-appelen, welke de beste zyn, 127.

Fff 3

Bak-

Bak-water, wanneer het warmste of koudste is, 256.

Barberijfen gerypt, hoe van koleur zyn, 114, 153. worden van Uitloopen voortgeteelt, 152. zyn zeer bequaem tot tuffen-heiningen, *ibid.*

Barometer is dienftig om kennis van Stormwinden te bekomen, 252, 257.

Basilicum, op wat wyze voort te teelen, 326.

Beelden, Mannen- en Vrouwen-beelden, hoedanig moeten zyn, en waer voegen, 13. Enkelde Beelden worden rondom Parterren en Water-kommen gefelt, *ibid.*

Beet, op wat wyze voort te teelen, 326. wat het beste zaed is, 327.

Beet-wortelen: op wat wyze voort te teelen, 363.

Begieten van de Gewaffen noit op het warme van den dag, of in Zonnefchyn te doen, 276. moet niet te veel gefchieden, *ibid.*

Bergamot befchreven, 121.

— *Crafane* befchreven, 123.

— Limoen en Oranje, befchreven, 385. aen welke koude kan wederftaan, 407.

Berg Efeh zie *Qualfter-bezie-boom*.

Berken boom van twee foorten, met zyne eigenschappen, en waer toe de zelve dienftig is, befchreven, 191.

Bernagie, op wat wyze voort te teelen, 327.

Beuken boom met zyne eigenschappen en dienftig gebruik befchreven, 191.

Beurd-peer befchreven, 122.

Bind-tienden zie *Tiende-banden*.

Bifarre, befchreven, 383, 384.

Bloem-bakken, tot winter gebruik, afgefchetft, 238.

Bloemen, die voor winter-koude konnen bewaert worden, in ruime aerde te planten, 272.

— die men maendelyks kan hebben, 288. enz. op wat wyze eenige foorten te behandelen, 411, 412.

Bloem-knoppen zie *Vrugt-bloem-knoppen*.

Bloem-kool zie *Kool*.

Blom-zoete-appel befchreven, 128.

Booghout befchreven, en niet waerdig te planten, 184. zie verder onder *Efeh-doorn*, *Planus*, en *Schotfe Linden*.

Boomen niet te befloten of op te veel Zon te planten, 58. der zelve quaelen hoe te verbeteren, 59, 60. van zaed brengen veran-

derde foorten voort, 60, 63. hoe te planten en verplanten, 63. enz. 84. enz. oude hoe te behandelen, 63, 64. der zelve eigenschappen, 69. de tyd der uitbottinge en einde van groei is niet te bepaalen, 72. door zaed te vermeerderen, 75. door uitloopen vermeerderd, 76. in eigen Queek-hof te teelen noodzakelyk, 79. enz. hoe wyd van den anderen moeten geplant worden, 88. rondom de flammen met geen afgevalle bladen aen te hoogen, 89. hoe na de entinge te behandelen, 95. nieu geplante niet fchielyk te laten opfchieten, 101. wanneer moeten bevogtigt worden, 277.

Boom-bladen maeken, verrot zynde, eene goede melft, 57. van de zelve worden broeibergen aengelegt, 283.

Boomgaerden van hoog-flammen worden nu weinig aengelegt, 10. wanneer en hoe te bemelften, 52.

Boom-queekers behandeling in het voortteelen der boomen, 80. konnen, door onkunde, andere bedriegen, 81. welke pitten zy tot Peeren en Appelen enz. neemen, en hoe behandelen, 82.

Boom-takken hebben tegen gefelde wortels, die door te veel fnoeyen verftikken, 67.

Boom-vruchten, zie *Vruchten*.

Boonen, by het leggen, niet op den grond te laeten leggen, 314. *grootte Boonen*, op wat wyze voort te teelen, 327, 328. *Turkse Boonen*, op wat wyze voort te teelen, 329, 330.

Botten en Knoppen der boomen wanneer beginnen te groeyen, 73.

Braed-peeren, welke de beste zyn, 124.

Braem-beziep, der zelve koleur, als ze ryp zyn, 114. waer groeyen, 150.

Broei-bakken, hoedanig te maeken, 238.

Broei-bergen, op wat wyze aen te leggen, 283, 284. de daer in zynde gewaffen van de zwerende dampen te zuiveren, en op wat wyze, 285.

Broei-kaffen zie *Kaffen*.

Buiten-manteling van boomen zeer noodzakelyk, 15.

Buiten-plaetzen: hoedanig van omtrek en gelegen behooren te zyn, 1-3. Onderzoek aengaende der zelve verkiefing, 3, 4. Der zelve fchikking, 9. Men moet, in de wandeling, der zelve grootte niet konnen ontdekken, 12. Wat by der zelve aenlegging jaer-

DER VOORNAEMSTE ZAKEN.

jaerlyks moet verrigt worden, 15. enz. hoe met wilde boomen te beplanten, 184.

C.

Caprifolie zie Geiten blad.

Cedraet-boom: hoe te snoeyen, 379. des zelfs vrugt beschreven, 381. van verscheide soorten, *ibid.* 382-384. wat koude kan wederstaen, 407.

Chalons } op wat wyze voort te teelen, 330,
Chalotten } 331.

Champinjons zie Kampernoelkens.

Chikory beschreven, 331. **Chikory-wortelen**, op wat wyze voort te teelen, 363.

China-appelen, wanneer te plukken, 115. aen wat koude kunnen wederstaen, 407.

Citroen boom word best van stek geteelt, 371. wat koude kan wederstaen, 407. zie *Oranje-boom*.

Citroen de Sirene beschreven, 118.

Citroen-kruid beschreven, 331.

Coluthéa beschreven, 206.

Confilie de Grein beschreven, 331.

D.

Dauw, waer uit bestaet, en des zelfs nuttigheid, 266.

Daglooners misleidingen in hunnen arbeid, 44.

Dammen, hoe aen te leggen, en te bezorgen, 33, 34.

Dampen beschreven, 257. der zelve uitwerking als die in de lucht optrekken, 264.

Damp-tregters tot ontloozing der dampen nodig, en hoe te maeken, 232.

Dek-planken zyn boven de Schuttingen nadeelig, 218.

Delvers hebben lichaems-kragten nodig, 32. op wat wyze den grond moeten delven, 47, 48.

Denne-boom (Roode en Witte) met zyne eigenschappen en nuttig gebruik beschreven, 192.

Donder veroorzaekt stort-regens; ook zwaere hagel, 266.

Doyenné beschreven, 122.

Dragons, op wat wyze voort te teelen, 331.

Dreeven; der zelve breedte; en dat men op der zelve gezigt de agting van den Bezitter behoort te ontdekken, 11.

Druif-kernen, gezaeit zynde, brengen onderscheide vrugten voort, 75.

Druiven van verscheide soorten en koleuren, 115. vleezige begeeren geen sterke Zon, 163. willen in besloten Glaze-kassen niet ripen, 174. der zelve waes is eene uitdamping van binnen na buiten, 174. te veel aen den wyngaerd zynde, vallen kleinder, en beletten het ripen, 175. welke aen den stok smaekelyklyk zyn, *ibid.* wanneer beginnen te bloeyen, en ryp werden, 176. voorbeelden van den tyd der ryp-werdinge, *ibid.* 177. verscheide soorten beschreven, 179. enz. op wat wyze in Stook-kassen voort te teelen, en eenige voorbeeldige behandelingen daer omtrent 388-395.

Duiven-dreks beschryving en kragt, 53.

E.

Echasserie beschreven, 123.

Eiken-boom van verscheide soorten met zyne eigenschappen, 200 van des zelfs hout als anders, beschreven, 193. enz.

Eiken-hout, welk duurabelst is, 233.

Elst, waer geplant word, 187. met des zelfs eigenschappen en dienstig gebruik beschreven, 195.

Enten, waerom gedaen word, 90. op srydig geplantsenen is niet goed, en waerom, *ibid.* 91. het oordeel der Ouden daer over, 90. noit in mistig weder te doen, 92. gereedschappen daer toe nodig, *ibid.* Ent-was, hoe te maken, *ibid.* Enten welke verkiezelyklyk zyn, en op wat wyze gedaen word, 93. enz. de zelve geplaatst zynde voor ongedierte te bewaeren, 95. waer op men, by het enten van Krieken, Kerffen en Moerellen, moet agt geven, 131.

Erreten, by het leggen, niet op den grond te laeten leggen, en waerom, 314. van allerlei soort hoe voort te teelen, 332, 333.

Esdoorn beschreven, 184. zie *Schotse Linden*.

Essen-boom van verscheide soorten met zyne eigenschappen, en waer toe des zelfs hout gebruikt word, beschreven, 196.

F.

Fonteinen vallen kostelyk, 8. Wat omtrent de zelve in agt te nemen is, 12.

Fog-

BLADWYZER

Poppen-peer beschreven, 125.
Fraem-bezien, hoe van koleur zyn, 114. hoe voort te teelen, 150. van tweederlei soort, *ibid.*

G.

Geeft-landen zyn onvrugtbaer, 41.
Geiten-blad van verscheide soorten beschreven, 206.
Gelderse Krais-appel beschreven, 128.
 Gereedschappen, 25-31.
 Gewassen langzaamelyk aen de koude te gewennen, 213. uit vreemde Landen moeten alhier door konst-middelen bewaert worden, *ibid.* wat omtrent de zelve in Oranje-huizen moet waargenomen worden, 221. enz. versterven veeltyds door onagtzaamheid, 239. wat daer omtrent moet in agt genomen worden, 240. moeten in besloten plaetzen veeltyds een versche lucht gegeven worden, en hoe zulks te verrigten, 259. schielijke verandering van koude of warmte is aen de zelve schadelijk, 262. waer de zelve, by verandering van lucht, meest lyden, 263. die tegen winter-koude kunnen bewaert worden, in ruime aerde te planten, 272. hoe met water te begieten, 275.
Gezegende Peer beschreven, 121.
Gisambert beschreven, 122.
 Glas, wat soort tot Oranje-huizen, Kassen en Bakken best is, 234.
 Glooijinge, wat eigentlyk is, 36. hoedanig in allerhande gragten moet aengelegt worden, 37.
Goud-pippelingen beschreven, 127.
Grauwe-zoete appel beschreven, 128.
 Gragten, moeten altyd zuiver zyn, 10, 35. Der zelve breedte, 31. tot het wellende water te diepen, 35. hebben geen bepaalde wyde of diepte, 36. der zelve glooijinge, 37.
Gratiool (winter) beschreven, 125.
 Graven van waters, hoedanig in allerhande gronden te verrigten, 37.
Greenen-hout zie *Wilde Pyn-boom*.
Groene zoete geroosde, als mede de *geknobbelde Oranje-appel* beschreven en afgeschetst, 385.
 Groepen, waer te plaetzen, 13. daer toe dient ook een Paerde-man, *ibid.*
 Gronden; waer mede te verhoogen, en wan-

neer te beplanten, 14. hoedanig moeten zyn, en welke te verkiezen, 38, 42. moeten boven het buiten-water leggen, 39. welke de vrugtbaerste zyn, 39, 40. hoedanig te breeken, en te bearbeiten, 43. waerom, op wat wyze, en tyden moeten bearbeid worden, 44. met daery of our bezet voor den winter te delven, *ibid.* hoe te spitten, 46-48. tot bosschaedjen, of ruime plantagien worden omgespit, 49. waerom toegemaekt worden, *ibid.* door allerhande vuilnissen van menschen en dieren te verbeteren, 50. olieagtige moeten met zoute, en de onolieagtige met rotte olieagtige lichaemen vrugtbaer gemaekt worden, 51. verkoude, wanneer te bemesten, 52. noit in den zomer te bemesten, *ibid.* hoog in het Najaer, en laege in het Voorjaer te beplanten, 85. beplante van onkruid zuiver te houden, 89, 314.

Grotten, waer in bestaen, 8. waer te plaetzen, 12.

Guldelingen beschreven, 127.

H.

Haeg-benken zie *Beuken-boom*.
Haeg-eik zie *Spaensjen Aker*.
Hagedoorn-boom met zyne eigenschappen, en dienstig gebruik beschreven, 197.
 Hagel, wanneer dienstig en nadeelig is, 265.
Haver-Esch zie *Qualster-bezie-boom*.
Haze nooten, wanneer te plukken, 116. van verscheide soorten: en hoe voort te teelen, 156.
 Heesters eigenschappen, 70.
 Hef-middelen, welke die zyn, 282.
 Heining-boomen, hoe te behandelen en te snoeyen, 101, 102. welke de cierlykste om te scheeren zyn, 188. zie verder onder *Scheer-heggen*.
 Heiningen van Doorn, *Taxus* enz. hoe verre van den waterkant te planten, 89. van bont-blad zyn onaengenaem voor het oog, 189.
Hermaphrodit-vrugt beschreven, 384.
Hers-leer zie *Olm-boom*.
 Hette, wat eigentlyk is, 213.
 Hoender-dreks beschryving en kragt, 54.
 Hof-gereedschappen, 25-31.
Hoolaerts (zoete) beschreven, 129.
Hool-zoete-appel beschreven, 128.

Hout-

DER VOORNAEMSTE ZAKKEN.

Hout-gewassen brengen door veranderinge van lucht, zon, regen enz. het waardigste hout voort, 58. groeyen met eene vleug, 68. oude zyn bequaemt tot lust-dragen enz., 68. de geslagten van wilde en tamme, *ibid.* welke die zyn, 69. van mannelyk en vrouwelyk geslagt, 70. wanneer beginnen te groeyen, 73. hoe lang der zelve leef-tyd gestelt word, 74. middelen van vermeerderinge, 75. enz.

Huis-look zie *Look*.

Hulst-boom van verscheide soorten, met zyne eigenschappen en dienstig gebruik beschreven, 197.

Huur-paerden noit te gebruiken, en waerom niet, 32.

Hypericum arborescens beschreven, 206.

Hyfop beschreven, 334.

I.

Jagthuizen, wat by de zelve voegelyk is, 11.

Janskruid zie *Hypericum arborescens*.

Jasmyn van stek te teelen, 77. van verscheide soorten beschreven, 207.

Iben-boom van veele soorten; hoe voort te queeken, 198. hoe tot heiningen te planten en te onderhouden, 199.

Jenever-boom maekt geen en cierlyken boom, nog fraeye heiningen, 199.

Inlegging der Hout-gewassen, hoe te verrigten, 78.

Ipen-boom zie *Olm-boom*.

Isambert le bon beschreven, 122.

K.

Kaepse gewassen aen wat koude konnen wederstaen, 407.

Kalk (levendige) tot vrugt-ryping schadelijk, 282.

Kamperfoelie zie *Geiten-blad*.

Kampernoeljes beschreven, en hoe voort te queeken, 334.

Kamper-peer beschreven, 124.

Kanaelen komen best in verlenginge voor, 9. moeten altyd zuiver zyn, 10.

Kaneel-peer (Franse) beschreven, 120.

Kanneijens-appel beschreven, 128.

Kardons, op wat wyze te teelen, 320.

Karstanje-boom, hoe te teelen, 83, 157.

Karstanjens, der zelve ryppe, 116.

Kas gewassen zie Gewassen.

Kassen, hoedanig moeten zyn, 220. uitwerkingen van koude en warmte inde zelve, *ibid.* der zelve binnen-lucht door doortogt te verfrissen, 222. wat in de zelve de beste groei maekt, *ibid.* op wat wyze de boomen in de zelve te planten, 224. hoe te macken, *ibid.* ronde zyn van den minsten dienst, en waerom, 229. der zelve voor-glazen hoe moeten leggen, 230.

Katten-kruid zie *Nip*.

Kers (dubbelde bloem- en Vogel-) beschreven, 207.

Kers zie *Sterkers*.

Kerssen, hoe voort te teelen, 83, 130. wanneer te enten, 93. hoedanig, ryp zynde, moeten wezen, 114. welke gronden best zyn tot voortteeling, 131. waer op, by het planten, agt te geven, 132. verscheide soorten beschreven, 134. op wat wyze, by vervroeging, in kassen te teelen, 397.

Kervel, hoe te teelen, 335.

Keuken-appelen, die men maendelyks kan hebben, 288. enz.

Keuken-peeren, die men maendelyks kan hebben, 288. enz.

Keulen van zaed te winnen, 335.

Kiel-steeken, wat is, 37.

Klei-gronden, hoe te bearbeiden, 16. welke de vrugtbaerste zyn, 40. in de heete zomer niet te spitten, 44. hoe moeten gedolven worden, 45. boven op met een weinig daery te voorzien, 47.

Klimop word van uitloopen of stek geteelt, 77. zie onder *Veil*.

Knollen zie *Raepen*.

Knoppen der boomen wanneer beginnen te groeyen, 73.

Kool van allerhande soorten; op wat wyze voort te teelen, 337-340.

Koe-mest beschryving en kragt, 54.

Koe-haire-kleeden, hoe te gebruiken, 241.

Komkommers, op wat wyze in Broei-bakken, om vroeg te hebben, en in open lucht voort te teelen, 336.

Kommen (Water-) moeten altyd zuiver zyn, 10, 35. hoe aengenaemst gelegen zyn, 11. hebben geen bepaelde diepte: hoe diep moeten zyn tot voortteeling van vis, 36.

Konst-gebouwen tot gewassen, hoedanige van de beste dienst zyn, 219.

BLADWYZER

Koren-salade beschreven, 357.
Kork-ipen zie *Olm-boom*.
Kornoeljen zyn hoog-rood, 115. worden van
 Uitloopen voortgeteelt, 153.
 Koude, wat daer door verstaen word, 217.
 wanneer gevoeligst is, 254.
 Kozynen van Oranje-huizen, Stook- en ande-
 re Kassen hoe te zetten, 231. van wat hout
 te maeken, 233.
Kraek-beziën gerypt, hoe van koleur zyn,
 114.
Krieken, hoe voort te teelen, 83, 129. der zel-
 ver koleur als ze ryp zyn, 114, 129. welke
 gronden best tot voortteeling zyn, 131. ver-
 scheide soorten beschreven, 133.
 Krooft is eene goede mest, en des zelfs gebruik,
 57.
Krop-saladen van veelerlei soort beschreven, en
 op wat wyze voort te teelen, 354-356.
Kruis-appel beschreven, 127.
Kruis-gewassen, welke zyn, 68. tamme,
 welke zyn, 69. eigenschappen, 70. van
 mannelyk en vrouwelyk geslacht, *ibid.* door
 plant-scheuringe vermeerderd, 76. van stek
 te teelen, 78.
 Kruiers hebben lichaems-kragten nodig, 32.
 en Laders moeten geen vrienden zyn, *ibid.*
 moeten eenen vasten gang hebben, *ibid.* hoe
 veel afstands moeten kruien, 33.
Kruis en Munt, op wat wyze voort te teelen,
 341.
Kruis-beziën van stek te teelen, 77, 152. van
 verscheide soorten en koleuren, 115, 152.
 zyn best op steeven, 152.

L.

Laeg-stamde vrugt-boomen, hoe te snoeyen,
 102.
 Laeningen vertoonen best in verlenginge, 9.
 moeten van het zelve plantsoen zyn, 10. der
 zelve breedte: en dat men by de aankomst
 der zelve deagting van den Bezitter behoort
 te ontdekken, 11.
Lacwies-peer beschreven, 124.
 Land-huizen: vergelyking der oude met de
 hedendaegse, 7. hoe te plaetzen, 9. wat
 tyd vereist word tot het bouwen van de zel-
 ve, 14. wat en hoedanig alles jaerlyks moet
 verrigt worden, 15. enz.
 Laffen der boomen huten gebruik, 90.

Latanu, op wat wyze voort te teelen, 356.
 Latwerken, zyn van weinig dienst, 8. wat ver-
 beelden, 12.
Laurier Bakelaer, hoe te vermeerderen, 341.
Laurieren, hoe te teelen, 78.
Laurus Cerasus is van twee soorten, en word
 van uitloopen voortgeteelt, 207.
Lepelblad beschreven, 341.
Ligustrum heeft eene witte, tros-wyze, bloem,
 207. des zelfs hout is zeer bequaem tot laege
 scheer-heggen, 208.
Limoen-bergamot beschreven, 384.
Limoen-boom groeit ligtelyk van stek, 371. hoe
 te snoeyen, 379. is van verscheide soorten,
 382. aen wat koude kan wederstaen, 407.
 zie *Oranje-boom*.
Limoenen, gerypt hoe moeten wezen, 115.
Linde-boomen hoe voort te teelen, 78, 199. van
 verscheide soorten met zyne eigenschappen,
ibid. der zelve bladen strekken tot voedsel
 van sommige dieren, 200.
Linden-hout, waer toe gebruikt word, *ibid.*
Loer-beziën, welke zyn, 149.
 Lof-werken, hoe best gezien worden, 9.
 van Palm of Gras, kostelyk van onder-
 houd, 11. moeten in alles gelykmatig zyn,
 12.
 Look van verscheide soorten, hoe voort te tee-
 len, 341.
Lourisjens beschreven, 127.
 Lucht beschreven, 257, 258. niet gestadig ver-
 verft wordende is nadeelig aen menschen, die-
 ren en gewassen, 258. niet te veel vuurige
 deelen is nadeelig aen de gewassen, *ibid.*
 warme en koude nodig voor de gewassen,
 260. des zelfs verandering in verscheide ge-
 wassen, en werkzaame nuttigheid beschreven,
ibid. 261, 262. warme en koude vermengen
 zig niet schielik in besloten plaetzen, 263.
 koude, waer in de bakken besloten nadee-
 ligt is, 263. wanneer die het koudste is, en
 warmer word, 264.
 Luik-bakken zyn van weinig dienst, 239.
Luit-hout zie *Schorse Linden*.
Lyster-beziën-boom zie *Qualster-beziën-boom*.

M.

Madam-peer (*Fransé Madam Supreme*), be-
 schreven, 119.
Maagden-peer beschreven, 125.

Maen-

DER VOORNAEMSTE ZAKEN.

Maendelykfe Tuin-oeffeningen, 287-301.
Manges Tanges, eene bekende Ooit-indife vrugt, befchreven, 406. wat warmte alhier moet genieten, *ibid.*
Marjolaïn, op wat wyze te teelen, 342.
Mei-beuken zie *Beuken-boom*.
Meliffe befchreven, 331.
Meloenen, der zelve bergen, waer mede te dekken, 242, 246. hoe de bergen aen te leggen, 284. hoe voort te teelen, 342. enz. der zelve zaeden worden beft met half Maert geftoken, 342. verſcheide foorten befchreven, 343. van welke men zaed moet winnen en hoe bewaeren, 343. welk zaed en hoedanig te ſteeken, 344. wanneer te dekken en ontdekken, *ibid.* wanneer te lubben, *ibid.* wanneer en hoe te verplanten, 345, 346. wanneer van glazen te ontblooten, 346. hoe de ranken te beſhoeyen, 347. tamelyk te bevoigten, 348. wanneer ryp werden, *ibid.* op lei-flukken te leggen, 349. wanneer te ſnyden, 116, 349.
Mennen-drek en pis; der zelve befchryving en kragt, 54.
Meft moet, als de zeep, uit gelyke deelen beftaan, 51. niet als tot een hulpmiddel te gebruiken, *ibid.* wanneer haere uitwerkinge doet, 52. met ſtoppels of ſtroo vermengt, is van de beſte uitwerkinge, 53. van allerhande foort, 53-57.
Meſten der landen; waer van daen oorspronkelyk, 50. de gedagten der oude en heden-daegſe Schryvers daer over voorgelt, 50, 51, 53. op alle plaetzen van geen gelyke uitwerkinge, 51.
Mierik-wortel zie *Paſſinaken*.
Mille, op wat wyze voort te teelen, 349.
Mispelen, wanneer te plukken, 116. van verſcheide foorten, en hoe voort te teelen, 155.
Mift met ſtilte maekt veeltyds eene ongezone lucht, 265.
Modder, en des zelfs kragt befchreven, 56.
Moer-beziën, hoe ryp zynde moeten wezen, 114. op wat wyze voort te teelen, 149. van verſcheide foorten, *ibid.*
Moerellen groeyen in Muskovien, 110. hoe ryp zynde moeten wezen, 114. der zelve voortteeling, 130. in welke gronden de beſte boomen verkregen worden, 131. nooit, in het ſnoeyen, te toppen, 132.

Moerige gronden, waer uit beftaan, 40. even na den winter te ſpitten, 45.
Moes-tuins afbeelding en befchryving, 302-304 hoe de zelve te bezaeyen en bepooten, 305, 306.
Mouſſon, goede en quaede, wat daer door verftaan word, 269.
Muuren tot boom-planting hoedanig moeten zyn, 105. moeten belat worden, en waerom, 218. zyn linie-regt het beſte, 229. hoe tot kaſſen moeten leggen, 230.
Myrthus van ſtek te teelen, 77.

N.

Naentjes-*Amandel*, befchreven, 208.
Nip, op wat wyze voort te teelen, 349.
Noorde-wind maekt de zuiverſte lucht, 267. daer voor de gewaſſen te dekken, *ibid.* des zelfs eigenschappen. *ibid.*
Noord-oofte-winds eigenschappen, 267.
Noord-weſte-wind is buyig, en ſchadelyk voor boomen en gewaſſen, 269.
Noote-boom, hoe te teelen, 83, 155.
Nooten, (groote) der zelve ryppe, 116. van veele foorten, 155.

O.

Oculeeren, waerom gedaen word, 90.
Steen-vruchten niet op haere eige plantſoenen te oculeeren, 91. nooit in miſtig weder te doen, 92. gereedſchap daer toe nodig, *ibid.* hoe en wanneer te verrigten, 97, 98. geſchied met eene ſlapende, en waſſende bot, 97.
Oleander, van ſtek te teelen, 77.
Olm-boom, hoe voort te teelen, 78, 200. van verſcheide foorten, dog brengen van zaed meeft Ipen voort, 200. *Ipen* of *rooden Olm*, en de *Hersleere Ipen* befchreven, en waer toe der zelve hout gebruikt word, 201.
Oofte-winds eigenschappen, 268.
Opzigter, tot het aenleggen van aenzienlyke Buiten-plaetſen nodig, 20. des zelfs werk, 46.
Oranje-appelen, wanneer te plukken, 115. verſcheide foorten befchreven, 383-385.
Oranje-bergamot befchreven, en afgeſchetſt, 385.
Oranje-boomen, hoedanig van buiten bekomen-
G g g 2 de

BLADWYZER

de te behandelen, 367. op wat wyze te planten en verplanten, 368-370. wat foort van aerde daer toe te gebruiken, 368, 370. de kleine boomen in Potten, en de groote in Tobben te planten, en waerom, 368. hoe groot de tobben en potten moeten wezen, *ibid.* 369. zieke boomen hoe te behandelen, *ibid.* wanneer te verplanten, 370. waer op en hoe te oculeeren, 371, 372. worden ook van flek en pitten geteelt, en op wat wyze, 372. op wat wyze in de winter-plaets te behandelen, 373. sterke vuur-stoking is aen de zelve na-deelig, *ibid.* wanneer in de winter-plaets te brengen, en aldaer gebragt zynde te begieten, 374. in wat tyd aldaer te lugten, 375. in droog weer buiten vorst de glazen te openen, *ibid.* in den winter by Zonneshyn de binnen-blinden te openen, *ibid.* van dampen te zuiveren, *ibid.* hoe de Zomer-stand-plaets van de zelve behoort te wezen, en wat daer toe vereist word, 376, 377. op wat wyze in de zomer-stand-plaets te behandelen, 377. wanneer daer te brengen, en hoe te plaetzen, *ibid.* 378. hoe te snoeyen, 379, 381. hoe der zelve kroonen moeten zyn, 380. waerom en wanneer de kroonen worden afgezet, *ibid.* 381. wat te verrigten om den groei der vrugten te bevorderen, 381. daer van zyn verscheide foorten, 382. Oranje-huizen zyn best linie regt gebout, 229. van hooge verdiepingen voor de gewassen te verkiezen, 231. welk hout tot de opbouwing te verkiezen, 232. hoe de zelve behooren gemackt te worden, 234—238. Oven, tot het stoken ter vervroeginge der gewassen, hoe met den aenkleve moet gemackt worden, 278, 279. hoe de zelve moet gebruikt worden, en waer op men moet agt geven, 280. hoe te bezorgen als te sterk brand, 281.

P.

Paerden *kastanje*, en des zelfs hout beschreven, 201.
Paerden-mest, beschryving en kragt, 55, 282. wanneer en op wat wyze daer van broeibergen aen te leggen, 282, 283.
Palm, wanneer te planten, 186. welke de beste is, en hoe tot Lofwerken en Hei-

ningen moet behandelt worden, 189.
Parterren, waar voegen, 11.
Pastinaken, waer van voort te teelen, 350, 364.
Peen (Leidsse en Hoornse) hoe voort te teelen, 361, 362.
Peere-boomen, met afgeknotte kroonen geplant, hebben geen paelen nodig, 89. wanneer te enten, 93. willen op de koudste plaetzen van Muskovien niet groeyen, 110. der zelve beschryving, 117, 118.
Peer-pitten, wanneer te spruiten gelegd worden, 309.
Peper-boom van twee foorten, hoe voort te quecken, 208.
Perziken, waer op te oculeeren, 91, 136. hoe het hout te kunnen onderscheiden, 99. wanneer te plukken, 113, 115. welke smackelykft zyn, 113. vierderlei foort by de Franfen, 135. de foorten na de hoedanigheid der gronden te planten, 136. wat dien aengaende waer te nemen, en welke daer toe te verkiezen, 137, 138. hoe lang des zomers in groei volharden, 138. wanneer de zomer-snoeiing te doen, en wat aengaende deze en de winter-snoeiing moet waergenomen worden, 139. hoe groote vrugten te verkrygen, 140. der zelve bloemen beschreven, *ibid.* veele foorten beschreven, 141. enz.
Peulen zie *Erreten*.
Peul-rys is zeer goed om te dekken, 246.
Philaree, van flek te teelen, 77.
Pieterfelie, op wat wyze des zomers en winters te teelen, 350.
Pieterfelie-appel beschreven, 128.
Pimpernel van zy-scheuten te vermeerderen, 351.
Pisang word van Uitspruitzels voortgeteelt, en op wat wyze, 407. is eene slegte vrugt, die beschreven word, *ibid.*
Pit-gewassen, hoe en wanneer te snoeyen, 102.
Pitten van Appelen, Peeren enz. gebruikelyk om te zaeyen, 82.
Plantagen, wat en hoedanig alles jaerlyks, om de zelve wel aen te leggen, moet gedaen worden, 15. enz.
Planten van boomen, hoedanig te verrigten, 84. enz.
Plannus: deze boom met des zelfs hout beschreven, 202.

Pla

DER VOORNAEMSTE ZAKEN.

Platanus, en des zelfs hout beschreven, 202.
Poire d'Anjou, of *Amboise*, beschreven, 122.
Poire de Bon Chrestien beschreven, 124.
Poire St. Germain beschreven, 123.
Poire d'Oragne beschreven, 120.
Poire la Reine beschreven, 121.
Poire Sinjoor beschreven, 122.
Pome douce beschreven, 128.
Pompelmoes beschreven en afgeschetst, 384, 385.
Pompoenen niet waardig voort te teelen, 351.
 Poort-aerde, beschryving en kragt, 56.
Populier-boom zie *Abeel-boom*.
Porcelain, op wat wyze voort te teelen, 351.
Prey, op wat wyze voort te teelen, 352.
Pruimen van uitloopen te teelen, 83, 145.
 van verscheide soorten en koleuren, 115.
Pruim-boomen niet veel te snoeyen, 145.
 verscheide soorten beschreven, 146.
Pyn-boom zie *Wilde Pyn-boom*.

Q

Qualster-beziën-boom beschreven, 202.
 Queek-hof tot boom-teeling noodzakelyk, 79. enz. des zelfs voordeelen, 80. daer toe eenen hoogen grond nodig, en hoe daer in te teelen, 81, 82.
Quee-peeren, wanneer ryp zyn, 116. waer van voortgeteelt worden, 154. welke de beste zyn, *ibid*.

R.

Radys, op wat wyze voort te teelen, 352.
Raepen, op wat wyze voort te teelen, 353.
Rakette, in de Lente te zaeyen, 352.
Rammelassen, op wat wyze voort te teelen, 353.
Ratelaer zie *Abeel-boom*.
Regen, zoel warme is nadeelig, maar koude voordeelig aen de gewassen, 264. 265. 275. regen-water altyd tot het oversproeyen der gewassen te gebruiken, 275.
Reinetten beschreven, 127.
Riet-matten van allerhande soort, waer toe en hoe te gebruiken, 242.
Rietpeer (dubbelde) beschreven, 124.
Rode Kruis-appel beschreven, 128.
Roos van Jericho zie *Geiten-blad*.

Rozenboomen van veelcrhande soorten beschreven, 208. hoe de zelve voort te queeken, *ibid*. door wat warmte kunnen vervroegt worden, 407.
Rosmaryn, van stek te teelen, 77, 353.
Roussellet beschreven, 121.
 Rund beschreven en waer toe dienstig, 57, 246, 285. op wat wyze te gebruiken, 286.

S.

Saffraen peer beschreven, 120.
Salade van allerhande soorten, welke de beste zyn, en op wat wyze winter en zomer voort te teelen, 353 — 357.
Salie word van stek voortgeteelt, 357.
Sassify beschreven, 363.
Sawooi-kool zie *Kool*.
Schaepen-mest, beschryving en kragt, 55.
Scheerheggen moeten van het zelve plantsoen en eenkoleurig van groen zyn, 10. 185. ider afzonderlyk te planten, *ibid*. welke de beste en hoedanig moeten zyn, *ibid*. 187. 188. hoe verre van den waterkant te planten, 89. hoe verre van den anderen en wanneer te planten, 186. van grootbladige houtgewassen zyn oncierlyk, 188. hoedanig te scheeren, 189. verliezen door het scheeren haere onderaerdse hair-wortels, *ibid*. laege zyn dienstig om de Zonnestraelen te behouden, 215.
Schermen zyn dienstig om de Zonnestraelen af te wyzen, 217.
Schieten van Gragten, Slooten en Vyvers, 32. daer toe veel volk te gebruiken, *ibid*. zorg te dragen van noit water te verwerken, en hoe daer in te voorzien, 34, 35.
Schorfeneer-wortelen beschreven, en op wat wyze voort te teelen, 363, 364.
Schotse Linde beschreven, 184. 202. des zelfs hout word tot Speel-instrumenten gebruikt, 202.
Schutting boomen, op wat wyze aen te binden, 105. enz.
Schuttingen, hoe te maken, en waer toe dienen, 105. zyn beter als muuren van retrenchement, zige-zaegen enz. en waerom, 118.
Seldery beschreven; en op wat wyze voort te teelen, 357 — 359.
Sina appelen zie *China appelen*.
 Slooten, der zelve breedte, 31. wydte tot

vee-schutting, 36. van Buur-scheidingen vernieuwen door den tyd, *ibid.*
 Sloop-water, wanneer het warmste of koudste is, 256.
 Smeersel tot entwas, hoe te maken, 92.
 Sneeu keert best de vorst af, 240. maakt de grond vrugtbaer, 265.
 Snoeyen der boomen, wanneer des winters te doen, 99. hoe te snoeyen, 100. *enz.*
Spaens Aker gebruikelijk tot sierlyke Scheerheggen, 203.
Spiegel-appel beschreven, 128.
Spinagie, op wat wyze te teelen, 359.
 Spint ooit aen het hout te behouden, maer altyd weg te hakken, 194.
 Spitters hoedanig den grond moeten spitten, 46.
 Spruit zie Struik-gewas.
 Staketsels zyn buiten gebruik, 105.
 Steen-vruchten niet op haere eige plantsenen te oculeeren, 91. hoe des zomers te snoeyen, 104.
 Stekken van boomen, hoe tot voortteeling te behandelen, 77.
Sterkers, op wat wyze voort te teelen, 335.
 Stook-peeren, welke de beste zyn, 124.
 Stooking zie Vuur-stooking.
 Stook-kassen linie-regt te bouwen, 229. hoedanig te maeken, 230. in dezelve damp-tregters te maeken, 232. welk hout tot het opbouwen te gebruiken, *ibid.* hoe en waer mede te dekken, 243. waerneemingen met het weer-glas in de zelve, 256. des daegs ongedekt te houden, 281.
 Stort-regens zyn schadelyk aen de bloeifels, anders in koude lucht wenselyk, 265.
 Straet-slyk, beschryving en kragt, 56.
 Stroo is lugtigst om te dekken, en hoe de stroo-matten te maken, 241.
 Struik-gewas, des zelfs eigenschappen, 70.
Suiker-peer, de Graeuwe, en Vroege of Honing-peer beschreven, 119.
Suiker-wortelen beschreven, en op wat wyze voort te teelen, 364.
Syringa, blaauwe en witte, worden van inleggers voortgeteelt, 209.

T.

Tafel-appelen, welke de beste zyn, 116. *enz.* welke men maendelyks kan hebben, 288. *enz.*

Tafel-peeren, welke de beste zyn, 118. *enz.* die men maendelyks kan hebben, 288. *enz.*
 Takken van vrugt-boomen ooit binnewaerts te laten groeyen, 103. op wat wyze aen muuren en schuttingen aen te binden, 105. *enz.*
Tarw-appel beschreven, 127.
Tarw-graen (een) geeft 62. halmen, 53.
Taxus van Stek te teelen, 77. zie verder op *Iben-boom*.
 Tekeningen van Buiten-plaetzen en Cieraeden zyn veeltyds bedriegelyk, 11.
 Terrassen, der zelve oorsprong, 7. 10.
 Thermometer zie Weer-glas.
Thym, op wat wyze voort te teelen, 359.
 Tiende-banden moeten by het aenbinden, na haere vleug gedraait worden, en welke daer toe te verkiezen, 107. 205.
 Tobben, om Oranje-boomen in te planten, te gebruiken, 368.
 Trek-kassen linie-regt te bouwen, 229. hoedanig behooren gemaekt te worden, 230. in de zelve damp-tregters te maeken, *ibid.* welk hout daer toe te gebruiken, 232. waer mede van boven te dekken, 243. waerneemingen met het weer-glas, daer in aengetekent, 255.
Trip-madam van ongewortelde struikjens voort te teelen, 360.
 Tuberoos-bergen, hoe aen te leggen, 284.
Tuberoozen begeeren eenen vetten grond, 409. worden niet alleen van bollen, maer ook van onderwortels voortgeteelt, *ibid.* wanneer best groeyen, 410. wanneer de bollen op te neemen, hoe te behandelen, en op wat wyze te planten, *ibid.* in groei zynde vogtig te houden, 411. de enkele bloemen hebben zes; maer de dubbelde 9, 12, 18. en meer bladen, *ibid.*
 Tuin-gereedschappen, 25—29.
 Tuinman, hoedanig zyn moet, 20. of men den zelven met, dan zonder kinderen moet verkiezen, 21. des zelfs jaer-geld, 22.
 Tuin-oeffeningen maendelyks te verrigten, 287. *enz.*
 Tuin-vrouws werk, 23.
Turkse Boonen zie *Boonen*.
Turkse Oranje-appel beschreven, 385.

V.

DER VOORNAEMSTE ZAKEN.

V.

Vaezen, ontrent onbesloten Parterren zyn oneigen: en de reden waerom, 13.
Vakkers by gragt en floot-schieten te gebruiken, 33.
Varkens-mest, beschryving en kragt, 56.
Veen-gronden dienstig voor Boom-queekers, 41, 42.
Veil van veele soorten beschreven, 203. is niet nadeelig aen dicht gemetzelde muuren, maer wel aen oude, *ibid.* keert de koude agter Stook-kassen, en Oranje-huizen af, 204.
Venkel van zaed voort te teelen, 360.
Vermaek-plaetzen zie Buiten-plaetzen.
Verplanten der Boomen, hoe te verrigten, 86.
 van Aerd-vrugten, hoe te verrigten, 314.
Vervroegen van gewassen, hoe te verrigten, 223.
Vette-kous, word van zaed voortgeteelt, 357. is met het Lepel-blad, in Spitsbergen, de eenige eetbaere groente, *ibid.*
Virgoud beschreven, 124.
Vitgraven van Boomen, hoe te verrigten, 85.
Vitloopen van Boomen, hoe tot voortteeling te behandelen, 76.
Vitwazemingen beschreven, 257.
Vitwieden van Aerd-vrugten zorgvuldig te doen, 314.
Vlier-bezien, wanneer te plukken, 115. zyn van verscheide soorten, 153. worden van Stek en Uitloopen voortgeteelt, 154. waer toe deze vrugten dienstig zyn, *ibid.*
Voorglazen van Kassen, hoe moeten leggen, 230.
Vorst, wat betekent, 214.
Vreemde Gewassen zie Gewassen.
Vrugt-bloemen bestaan meest uit vyf bladen, 109.
Vrugt-boomen in open lucht, geven de beste vrugten, 58, 59. wat daer toe moet in agt genomen worden, 66. op wilde plantsoenen te verkiezen, *ibid.* van mannelyk en vrouwelyk geslagt, 70. de vrugtbaerste zyn van de kortste leef-tyd, 71. der zelve leef-tyd bepaelt, 74. welke van uitloopen vermeerderd worden, 76. welke verkiezelyk om, wanneer, en hoe te planten, 84. *enz.* 111. hoe wyd van een te planten, 88. hoe te snoeyen, 100. *enz.* welkers hout vrugt-

baerste is, 102. wat tot vrugtbaerheid benodigen, 110.
Vrugten, door quaede voortqueeking, niet meer te vinden, 80. wanneer haere steelen maken, 109. begeeren, ten tyde der rypwerdinge, droogte, dog geen groote hette, 111. wanneer te plukken, 112. wanneer haere ryppe bekomen, *ibid.* de grootste zyn niet altyd de smakelykste, 114. die in verrottinge zauren, verkoelen; en die niet zuuren, verwarmen, 116. door eenen iegelyk verschillig benoemt, 117. welke men maendelyks kan hebben, 288. *enz.*
Vrugt-knoppen en bloemen, hoe te voorschyn komen, 108. wanneer ze zig best tot vrugtzetting schikken, 109. begeeren niet veel regen, 111.
Vuren-hout zie *Wilde Pyn boom.*
Vuur-stooking om eene ruime lucht te verwarmen noodzakelyk, 277. wat kennis daer toe vereist word, 278. welke brand-stoffen daer toe dienstig zyn, *ibid.* geschied best door eenen Oven, en hoe die moet gemaakt en gebruikt worden, 278—280.
Vygen, wanneer smakelykst zyn, 115. op wat wyze voort te teelen, 147. verscheide soorten beschreven, 148.
Vyvers moeten altyd zuiver zyn, 10. 35. der zelve breedte, 31. hebben geen bepaelde diepte, 36. der zelve diepte tot voortteeling van vis, 36.
Vyzel-Paerde-molens, 25.

W.

Warmoes-gronden, hoe hoog moeten leggen, 39. wanneer te bemesten, 52.
Warmoeziers spinten hunne akkers ooit als na de gevallen sneeu, 45.
Warmte, waer in bestaat, 214. wanneer des Zomers gevoeligst is, 255.
Water, waer uit bestaat, veele soorten beschreven, en welk het beste is, 274. verandert in hout, bladen *enz.* 275. altyd koud water tot de gewassen, en hoe te gebruiken, *ibid.* 276. onder het zelve somtyds koe-mest te doen om Oranje-boomen te begieten, 369.
Water-bakken in het Noorden te plaetzen, 276.
Water-kabbeling, hoe des zelfs schadelykheid te verhelpen, 36.

Water-

Water-kommen *zie* Kommen.

Weer-glazen zyn nodig om de vrugt-rypinge te vervroegen, 247. op wat wyze de zelve, om in beglaesde kassen, die gestookt of niet gestookt worden, te hangen, moeten gemaekt worden, 248. enz. na goede gemaekte kan men ten allen tyde andere diergelyke maeken, 252. waerneemingen met de zelve aengetekent, 253. enz. in de agter-middag ryzende bedniden meesttyds den volgenden dag regen; maer des avonds zakkende volgt gemeenlyk een zonnige dag, 255.

Weste-wind is veeltyds sel stormende, 269.

Wilde beplantingen zyn aengenaem enz. 10. boomen worden veeltyds door verplanten mishandelt, 62. hoe te behandelen, 63, 64. aenstonts te verplanten, 65. bejaerde hoe te besnoeyen, 67, 72, 183. der zelve eigenschappen, 69, 72. zyn van langer leef-tyd, 71. van 't vrouwelyk geslacht zyn van korter leef-tyd, *ibid.* welke van zaed gelegd worden, 76. welke van uitloopen voortgeteelt worden, *ibid.* der zelve nuttigheid, 182. welke waerdigst zyn om tot voordeel te planten, 183. tot werk-hout een-spillig te doen opgroeyen, 185. op Vermaek-plaetzen wyd, dog tot voordeel digt te planten, *ibid.* hoe verre van malkanderen, en wanneer te planten, 186. wanneer te hakken, *ibid.*

Wilde Pyn-boom van veele soorten, en welkers hout best is, 204.

Willige boomen worden op Laeningen geplant, 187. van veele soorten beschreven, 204. waer toe het hout dienstig is, en gebruikt word, 205.

Winden worden best afgeweert door scheer-heggen, 215. hebben haere eigenschappen na den hoek, daer uit ze voortkomen, 267. wat der zelve verandering aen de gewassen toebrengen, 269.

Witte-zoete-appel beschreven, 129.

Wortelen van veelerlei soort beschreven, en op wat wyze voort te teelen, 360—365. hoe de winter-wortelen te bewaeren, 363.

Wortels der boomen zyn voedsters der boven-takken, 47, 67. by de zelve in het planten geen holte te laeten, 85.

Wyngaerden van Stek te teelen, 77, 159. hoe van zaed te vermeerderen, 158. op wat wyze van Uitloopen te teelen, 160. van

Inleggers te vermeerderen, 161. jong te verplanten, *ibid.* in het Najaer en hoe te planten, 162. der zelve grond somtyds te roeren, *ibid.* welke Zonne-stand tot de zelve te verkiezen is, 163. vereiffen niet op te brandende Zon geplant te worden, 174. zyn nodig gesnoeit te worden, hoe en wanneer zulks in de Herfst te verrigten, 164. onderscheid der Bloem-knoppen of Botten, 166. altyd op een knop, en hoe te snoeyen, 167. hoe der zelve kragtig groeyende loten te behandelen, 168. onde te verjeugdigen, *ibid.* hoe in den Zomer te snoeyen, 169. wanneer de eerste Zomer-snoeiing begint, en hoe te verrigten, 170. der zelve loten moeten altyd in zonnig weer aangebonden worden, 172. wanneer de tweede Zomer-snoeiing begint, en hoe te verrigten, 173. hoe de derde Zomer-snoeiing te doen, 174. van muskerende en vleezige druiven begeeren meer loop, 175. wat aen de zelve nadeelig is, *ibid.* 176. voorbeeldige verrigtingen, 177.

Wyngaerds-kassen, zonder vuur-stokinge, welke te verkiezen, en hoe te maeken, 231.

Wyngaerd-Stook-kassen, hoe te maeken, 387. hoe te dekken, 245. wanneer men die begint, en hoe te stookken, *ibid.* 281, 288, 388. eenige voorbeeldige behandelingen van Wyngaerden in Stook-kassen, 388—397. tafel om zig in de maanden van January en February daer na te schikken, 391.

Wynruit beschreven: en op wat wyze voort te teelen, 365.

Y.

Yzels uitwerking, 265.

Yzer, wat soort best is, om het duurabelste te zyn, 233.

Yzer-appel beschreven, 128.

Z.

Zaen in salpeter-vogt geweekt, is van geen gelyke uitwerkinge, 53. alle zaeden rypen niet altyd volkomen, nog brengen gelyke gewassen voort, 75. voor de lucht te bewaeren, eer gezaeit worden, 307. begeeren verandering van lucht en aerde, *ibid.* onder

DER VOORNAEMSTE ZAKEN.

- der wat luchtstreek de beste vrugten geven, 308. welke de beste zyn, *ibid.* hoe de zelve voor het zaeyen te behandelen, 309, 310. hoedaenige aerde moeten hebben, 311. moeten van de eerste vrugten gewonnen worden, 312. zonder onderscheid in den grond te leggen, 313. hoe te winnen, en wat dien aengaende moet in agt genomen worden, 315. hoe en waer in te bewaeren, 316.
- Zaeyen van Aerd-gewassen, wat daer toe vereist word, 226, 310, 311. hoe het zelve te verrigten, 312.
- Zand-gronden, hoe te bearbeiten, 16. van onder met ros zavelagtige klei bezet, zyn de vrugtbaerste, 39-41. even na den winter te spitten, 45. hoe te spitten, 46.
- Zeven-boom, van stek te teelen, 77. maakt geen cierlyk boom-gewas, 199.
- Zoet-hout beschreven: en op wat wyze voort te teelen, 365.
- Zomer-daeuw, wanneer meest verkoelt, 255.
- Zomer-regen brengt weinig vogt by, 276.
- Zomer-lucht, wanneer het warmste is, 255.
- Zomer-snoeiing is aen alle Steen-vrugten na-deelig, 133.
- Zons declinatie en afschaduwinge, in eene Tafel uitgerekent, 216.
- Zonne-straelen maeken de grootste hette by afkactzing, 214. laeg by de kimmten zynde, maeken veeltyds millige lucht, en geen beweging in de vogten des aerde, *ibid.* waer van den meesten dienst zyn, 219.
- Zoogen, waerom gedaen word, 90. noit in millig weder te doen, 92. gereedschappen daer toe nodig, *ibid.* is aen oude boomen eigen, 93. hoe en aen welke boomen te verrigten, 96.
- Zuiden-wind, van wat uitwerkinge is, 268.
- Zuid-ooste-wind, wat de zelve hier te lande voortbrengt, 268.
- Zuid-veste-wind is gemeenlyk in het Voorjaer stormende, 269.
- Zuider-zon te verkiezen tot Oranje-huizen, Kassen, Bakken, enz. 229.
- Zuuring van verscheide soorten: op wat wyze voort te teelen, 365.

Druk-fouten.

- Bladz. 94 reg. 14 lees tyd
- 95 — 2 van onder lees Stam-boomen
- 216 col. 3 reg. 19 25, ²/₃ lees 24, ²/₃
- 257 reg. 7 ; of met lees, en met
- 279 — 12 Oven 5. het cyfer 5. op reg. 11. agter tusschen-opening van een duim te plaetzen.
- 295 — 19 lees tegen
- 312 — 31 lees worden
- 323 — 4 en 5 lees konnen en zullen

01091616 KS

Berigt voor den Boekbinder.

✓ A. Driehoek.	Bladz. 4
✓ B. Koude Wyngaerds-kas.	231 ✓
✓ C. Schets van een Oranje-huis.	235 ✓
✓ D. Ananas-Rund-bak.	238 ✓
✓ E. Stook-kas, en platte grond.	278 ✓
✓ F. Wyngaerds-Stook-kas.	387 ✓ -
✓ G. Ananas-vrugt.	398 ✓
✓ H. Tuberoos.	411 ✓ -
✓ - Fig. 1. Cederaet.	382 ✓
✓ - Fig. 2. Cederaet. 3. Oranje-appel. 4. Bifarré of Hermaphrodit.	383 ✓
- Fig. 5. Limoen-bergamot, en 6. Oranje.	384 ✓
- Fig. 7. Pompelmoes	} - 385
- Fig. 8. Oranje-bergamot.	
- Fig. 9. Groene zoete Oranje.	
- Fig. 10. De zelve met knobbels.	